

ФЕНИМОР
КУПЕР

ЖОСУС

ёхуд бетараф ўлка ҳикояти

РОМАН

Гафур Гулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти
Тошкент—1979

ББК 84. 4 Амер
А 58

Русчадан
ЭРКИН МИРОБИДОВ
таржимаси

70304—168
К М352 (04)—79 111—79—3704040000

© Фафур Гулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти,
1979 (р.ж.)

Хотиржам кўринар унинг чеҳраси,
 Қалб оташин яшира олар
 Ва сездирмас ишқин, эгаси
 Бўлиб ўтни қафасга солар,
 Хушёр ақли эрур посбон —
 Гўё Этна — ҳайбатли вулқон
 Нури ўчар Қуёш чиққан он!

Томас Кэмпбелл,
 «Вайоминглик Гертруда»

Ниҳоясига етиб қолаёзган 1780 йил оқшомларидан бири. Вест-Честер² графлигининг беҳисоб катта-кичик водийларидан бири бўйлаб ёлғиз суворий кетиб боряпти. Суяк-суякдан ўтиб кетгувчи намгарчилигу тобора забтига олаётган шарқий шамол, шубҳасиз, бу атрофларда бот-бот бўлиб турадиган, баъзан бир неча кунлаб давом этадиган бўрондан дарак бермоқда. Суворий эса аллазамон кечки қуюқ туман ила оғушта бўлиб бораётган ёмғирдан жон сақламоқ умидида қулайроқ бошпана излаб ширава қоронғилик қаърига беҳуда тикиларди. Кўзига эса паст табақа кишиларининг ғарибона кулбаларигина чалинарди. Бунинг устига қўшинларнинг бево-сита шу яқин ўртада турганини эътиборга олиб, бунақанги кулбаларнинг бирортасига тушишни номақбул ва ҳатто хатарли деб билди.

Инглизлар Нью-Йорк оролини забт этганларидан сўнг Вест-Честер графлиги эгасиз ер бўлиб қолди. Америка халқи мустақиллик йўлида олиб борган урушнинг охирига қадар бу ерда ҳар иккала муҳолиф томон бир-бировига қарши от сурди. Аҳолининг аксарияти — қон-қардошлик таъсиридами, қўрқув зугуми остидами, ҳар қалай, ўз идрок-иродалари ҳамда майл-истакларига зид равишда бетарафлик йўлини

¹ Шеърый эпиграфларни Маҳкам Маҳмудов таржима қилган.

² Вест-Честер графлиги — Нью-Йорк штатининг графликларидан (областларидан) бири Манхаттан оролига жойлашган Нью-Йорк шаҳри билан чегарадош.

тутдилар. Шимолдаги шаҳарларнинг аҳолиси яқин-атрофларида ҳаракат қилаётган қитъа қўшинларини¹ ўзларига таянч билиб, ўз инқилобий қарашларини ҳамда ўзларини-ўзлари идора этиш ҳақ-ҳуқуқларини дадил туриб ҳимоя қилаётган бир пайтда жанубдаги шаҳарлар, турган гапки, қироллик ҳокимиятига итоат қилар эдилар. Бироқ кўплар ўз ниқобларини ҳануз ташламаган эдилар; гарчи инқилоб раҳнамоларининг хийла наф етказувчи хуфиялари бўлсалар-да, ўз ҳамюртларининг қонуний ҳақ-ҳуқуқлари душмани деган тавқи-лаънат остида бош қўйганлар озмунча эмасди. Иккинчи томондан эса, башарти оташин ватанпарварлардан баъзиларининг махфий қутилари очиб қаралгудек бўлинса, британ олтин тангалари остига яшириб қўйилган қироллик хавфсизлик маҳкамаси гувоҳнома-сини² кўриш мумкин эди.

Ҳар бир фермер аёли ўз бошпанаси ёнидан ўтиб бораётган йўловчи остидаги тулпорнинг туёқ дупурини эшитиб бу нотаниш кимсага кўз қирини ташламоқ ниятида қўрқа-писа эшигини қия очиб, тирқишидан мўраларди; эҳтимолки у орқасига ўгирилиб, яқингинадаги ўрмонга қочиб қолишга шайланиб, бир бурчакда турган эрини кўрган сир-синоатидан хабардор этаётгандир, зотан эри одатда хавф таҳдид қилди дегунча ўша ёқларга қочиб бориб яширинарди. Бу водий таҳмилан графликнинг ўрта қисмига жойлашган бўлиб, ҳар иккала муҳолиф қўшин яқингинасида турарди. Шу боисдан кўпинча жабрдийда бир томон талаб кетган буюмларини иккинчи томондан қайтариб оларди. Тўғри, талонга учраган одамга ҳамиша ҳам ўз буюмини қайтариб беришавермасди; буюмидан фойдаланганлари эвазига жабрдийдага гоҳо унга етказилган зарарни ҳатто ортиги билан тулардилар. Сирасини айтганда, бу ерда қонунчилик дам-бадам бузилиб турилар, кимки кучлироқ бўлса, ўшанинг истак-майлига қараб ҳукм чиқарилар эди.

¹ Қитъа қўшинлари — Шимолий Америка мустақиллиги учун жанг қилган миллий ҳарбий қисмлар.

² Қироллик хавфсизлик маҳкамаси гувоҳномаси — инглиз қироли Георг III (1760—1820) томонидан берилиб, тижорат билан шуғулланиш ва Шимолий Америка мустамакаларида ерга эгаллик қилиш ҳуқуқига эга эканликларини билдирар эди.

Гарчи эгар-жабдуғи ҳарбийча бўлмаса-да, бироқ ўзи сийғари мағрур ва хушқад тулпор минган, важоҳатидан шубҳалироқ кўринган бу суворийнинг пайдо бўлиши унга кўз қириғи ташлаб, тирқишларидан мўралаб кузатаётган шу атрофдаги фермалар аҳлини не-не гумону не-не хаёлларга олиб бормади, айниқса, баъзи виждони талвасадаги одамлар кўнглига қутқу солиб қўйди.

Ғоят машаққатли кун ҳолдан тўйдирган суворий борган сайин қутуриб, авжга минаётган бўғондай, айни чоқда бирдан йирик-йирик томчилари-ла савай кетган ёмғирдан тезроқ қутулишга ошиқиб, биринчи йўлиққан уйдан паноҳ сўрамоққа аҳд қилди. У узоқ кутмади, қийшайиб қулай деб турган дарвозадан кириб борди-да, отдан тушмай туриб, ниҳоятда кўримсиз бир уйнинг эшигини зарб билан тақиллатди. Эшикни турқи уйдан ҳам баттар кўримсиз ўрта яшар бир аёл очди. Ичқарида ўчоқда ёнаётган олов шуъласида эшик олдида турган суворийга кўзи тушгани ҳаманоқ кўрқиб қетган аёл орқага тисарилди-да, эшикни қиялатиб ёлди. Йўловчидан нима иши борлигини сўраркан, унинг афтида қизиқсиниш аралаш кўрқув акс этиб турарди.

Гарчи қия очиқ эшик суворийнинг уй ичкарисидаги жиҳозларни тузукроқ кўришига ҳалал бераётган бўлса ҳам, шу туришида кўз ташлаб улгурган манзаранинг ўзиёқ уни бўлак шинамроқ бошпана топиш умидида бошқатдан ғира-шира қоронғиликка тикилишга ундарди; бироқ у, жирканаётганини машаққат билан яшириб, паноҳ беришларини сўради. Аёл ошқора норозилик ила қулоқ соларкан, гапини тугатмасиданоқ унинг сўзини бўлди.

— Нотаниш кишиларни уйга кирита олмайман, ўзингиз биласиз, ҳозир замон нотинч,— деди у ёқимсиз овоз билан, чўрт кесиб.— Мен сўққабош қашшоқ бир аёлман. Уйда шарти кетиб, парти қолган қари хўжайингина бор, унинг ҳам нафидан кўра зиёни кўпроқ, шу йўлдан борсангиз, бу ердан ярим милча нарироқда бир чорбоғ бор, ана ўша ерда сизга бошпана беришади, ҳатто бунинг учун ҳақ ҳам сўрашмайди. Имоним комилки, уларда бунга кўпроқ имкон бор, хурсанд ҳам бўлишади, шунда менинг ҳам кўнглим тўқ бўлади — нега деганингизда, Гарви уйда эмас-да ахир. Яхши маслаҳатга кириб, дайдишни бас қилса кошқийди-я; ҳозир пулиям анча кўпайиб қолди, эс-ҳушини йиғиб, ўз тенги-

лари қатори тивчгина яшаса бўларди. Йўқ, Гарви Бёрч ўз билганидан қолмади, ахири дайдилигича ўлиб кетади.

Суворий ортиқ қулоқ солиб турмади. У аёлнинг маслаҳати бўйича йўлини давом эттироқчи бўлди. Оти бошини аста дарвоза томон буриб, яна бўрон билан юзлашмоққа шайланиб, кенг-ковул ёмғирпўшига яхшилаб бурканаркан, аёлнинг сўнгги сўзларини эшитиб тўхтади.

— Хўш, демак, Гарви Бёрч шу ерда туради денг? — беихтиёр унинг оғзидан чиқиб кетди, аммо тилини тийиб қолди-ю, ортиқ ҳеч нима демади.

— Шу ерда туради деб ҳам бўлмайди, — жавоб берди аёл ва тезгина нафасини ростлаб олиб, сўзини давом эттирди: — У деярли бўлмайди бу ерда, шўрлик қари отаси билан менга аҳён-аҳёнда қорасини кўрсатгани келганида уни таниёлмай қоламан десангиз. Қачондир, вақти-соати етиб уйига қайтадими, йўқми, менга барибир-а, албатта... Ҳа, ҳалиги, чап томондаги биринчи эшик... Ҳалиги, Гарви бир кун келиб уйга қайтадими, йўқми, буниси билан ишим йўқ... — дея у яна ярим миль йўл босиб, бундан кўра муносиброқ ва ишончлироқ бошпана топишга бажонидил тайёр турган суворийнинг бетига қарсиллатиб ёпди эшикни.

Ҳали атроф кўз илғайдиган даражада ғира-шира бўлгани туфайли суворий тикилиб қараб ўзи яқин келиб қолган иморат теварагидаги ерларга бопта ишлов берилганини пайқайди. Бу — чоғроқ-чоғроқ икки қўшимча иморат туташиб тушган узун, пастак ғиштин бино эди. Қираверишдаги уйнинг бўйи баравар пешайвон тушган; унинг саф тортиб турган устун ва панжаралари сежирим қилиб ишланган. Ҳовлидаги қўшимча биноларининг тартиб билан қурилгани ва шинамлиги билан бу чорбоғ шу атрофдаги оддий фермалардан яққол ажралиб турарди. Суворий бирпасгина бўлса ҳам отини ёмғиру шамолдан сақлаш ниятида уй муюлишида қолдириб, сафар тўрвасини қўлига олди-да, бориб эшикни тақиллатди. Кўп ўтмай ичкаридан занжи чол чиқиб келди: турган гапки, хизматкор келган одам ҳақида ўз жанобларига хабар қилишни лозим топмай, уни аввал қўлидаги шам ёруғида қизиқсиниб кўздан кечиргач, ичкарига киритди. Занжи суворийни шарқий шамол авжга минган булутли октябрь оқшомида камин гурил-

лаб ёниб кишига ҳузур бахш этиб турган ниҳоятда шинам меҳмонхонага бошлаб кирди. Нотаниш кимса тўрвасини бу меҳрибон хизматкорга тутқазиб, ҳурмат юзасидан ўрнидан қўзғалган кекса жентльмендан такаллуф билан бошпана сўраб, чеварлик ила машғул бўлиб ўлтирган уч хонимга таъзим бажо келтирди-да, устки кийимини ечишга тутинди.

У аввал бўйнидан шарфини олди, кейин зангори ёмғирпўшини ечди. Оила аъзоларининг бадиққат нигоҳлари қаршисида баланд бўйли, қадди-басти келишган эллик ёшлар чамасидаги эркак намоён бўлди. Унинг чеҳрасидаги ҳар бир туки, юз бичими ўз қадрқийматини билажаги ҳамда вазминлигидан далолат бериб турарди; юнонлар сингари қиррабурун; қўй кўзлари хотиржам, ўйчан, ҳатто маъюсроқ боқарди; оғзи билан ияги жасурлиги ҳамда иродаси мустаҳкамлигидан дарак бериб турарди. Унинг сафар либоси оддий ва камтарона эди, бироқ унинг олий табақа юртдошларигина шу тахлит кийинардилар; бошида парик — ясама сочи йўқ бўлиб, сочини ҳарбийчасига орасталлаганди, келишган қадди-қомати, ҳайратланарли даражада хушбичим гавдаси ҳарбий одам эканлигидан далолат бериб турарди. Нотаниш кимсанинг қиёфаси шунчалар салобатли эдиким, унинг жентльмен экани ошкора кўзга ташланарди. Шу боисдан ҳам у ортиқча либосини ечгач, хонимлар ўрниларидан қўзғалиб, меҳмоннинг саломига жавобан хонадон соҳиби билан бирга яна бир бор таъзим қилишди.

Хонадон соҳиби йўловчидан бир оз кексароқ эди; ўзини тутиши, уст-боши, теварагидаги жиҳозлар — барчаси унинг кўлни кўрган ҳамда олий табақага мансуб киши эканини айтиб турарди. Аёллар давраси қирқ ёшлар чамасидаги бўйдоқ хоним билан кам деганда ундан икки баравар ёшроқ икки навқирон қиздан иборат эди. Ёши каттароқ хонимнинг туси хийла хира тортган бўлса-да, ажойиб кўзлари билан сочи уни жозибали қилиб кўрсатарди; ундан ёшроқ аёлларнинг аксарияти ҳамини ҳам уддалай олавермайдиган мулоим, сертакаллуф муомаласи бу жувоннинг маллоҳатини чандон оширарди. Опа-сингиллар — бир-бировига ўхшашлари қизларнинг яқин қариндош эканликларининг шаҳодати эди — навқирон ёшлик сурурини сурадиган ёшда эдилар; Вест-Честер гўзал

ларига хос қирмизи ёноқлари ял-ял ёнар, тикилган одамнинг занжирбанд этгувчи мовий кўзлари эса қалблари пок ва осойишта эканлигидан дарак бергувчи бир ёлқин-да чақнади.

Учала хоним ҳам бу ўлканинг ожизаларига хос назокатдан баҳраманд эдилар, ўзларини тутишлари эса уй соҳиби каби уларнинг олий табақага мансуб эканликларидан далолат берарди.

Мистер Уортон (чеккадаги чорбоғнинг эгасини шундай деб аташарди) меҳмонга қадаҳда ажойиб мадера¹ тутди-да, ўзига ҳам бир қадаҳ қуйиб, яна камин ёнига бориб ўлтирди. Гуё, нотаниш одамдан исмини сўрасам одоб қондасини бузиб қўймасмикинман, деб мулоҳаза юритаётгандек бир нафас индамай ўлтирди ва ниҳоят унга синовчан нигоҳ ташлаб, сўради:

— Қимнинг саломатлигига ичиш шарафига муясарман?

Йўловчи ҳам ўлтирди; мистер Уортон ушбу сўзларни айтганда у паришонлик ила каминга тикилиб қолди, сўнгра кўзларини хонадон соҳибига қадаганча, салгина қизаринқираб жавоб берди:

— Исми-шарифим Харпер.

— Мистер Харпер,— дея сўзини давом эттирди уй соҳиби, ўша замонларга хос такаллуф билан,— сизнинг саломатлигингиз учун қадаҳ кўтариш шарафига мушарраф эканман, ёмғир соғлигингизга зиён етказмаган бўлса керак, деган умиддаман.

Мистер Харпер унинг илтифотига жавобан жимгина таъзим бажо келтирди ва яна ўйга толди. Афтидан, унинг ҳаво айниб турган шундай бир пайтда олис йўл босгандан кейинги ҳолати тушунарли ҳамда узрли кўринарди.

Қизлар яна ўз юмушлари билан шуғуллана бошладилар. Холалари мисс Женнет Пейтон эса кутилмаган меҳмон учун ҳозирланилаётган кечки овқатдан хабар олгани чиқиб кетди. Орага қисқа муддатли жимлик чўкди; мистер Харпер иссиқ ҳамда осойишталикдан ҳузур қилаётган эди чоғи, уй соҳиби меҳмондан, тутун халал бермайдими, деб сўраб сукунатни бузди; мистер Уортон йўқ деган жавобни олгач, нотаниш йўловчи

¹ Узум виносининг бир тури.

кириб келиши биланоқ бир чеккага қўйган трубкасига яна қўл узатди.

Хонадон соҳибининг суҳбатга майли борлиги очик-ойдин сезилиб турар, лекин у қалтис гап қилиб қўйишдан чўчиганиданми ёки меҳмоннинг атайлаб сукут сақлаётганига халал беришни истамаганиданми, ҳайтовур талайгина фурсатгача гап очишга ботина олмади. Ниҳоят, мистер Харпернинг опа-сингиллар томонга кўз қирини ташлаб қўйгани далда берди унга.

— Ҳозир камина оқшомлари эрмак қиладиган тамакини топиш ғоятда мушкул бўлиб қолди-да,— деб қўйди мистер Уортон, олдинга ўзи гап очишни истаган мавзунинг эҳтиёткорлик билан четлаб ўтиб.

— Камина эса сизни Нью-Йорк дўконлари энг аъло тамаки билан таъминлаб турар экан, деган ақидада эдим,— дея хотиржамгина жавоб қилди мистер Харпер.

— Ҳа, албатта,— мистер Уортон иккиланиброқ жавоб берди-да, меҳмонга қаради, бироқ унинг жиддий нигоҳи билан тўқнашган кўзлари дарҳол ер сузиб қолди.— Эҳтимол, Нью-Йоркда тамаки серобдир, илло бунақанги уруш пайтида шаҳар билан бўладиган ҳар қандай алоқа, ҳатто энг зарарсизи ҳам ниҳоятда хатарли, жонни таҳлика остида қолдиришга арзимайдиган майда гап бу.

Мистер Уортон ҳозиргина тамаки олиб трубкасига жойлаган тамакидон мистер Харпернинг шундоқ тирсаги ёнгинасида қопқоғи очик турарди; у беихтиёр тамакидондан бир чимдим тамаки олди-да, тилига теккизиб, татиб кўрди. Бу ҳол мистер Уортонни хавотирга солиб қўйди. Меҳмон тамакининг сифати ҳақида лом-мим ҳам демай, тағин ўйга толди, буни кўриб уй соҳибининг кўнгли жойига тушди. Эндиликда, бир қадар муваффақиятга эришгач, мистер Уортон чекинишни истамай, ўзини мажбур қилиб, сўзини давом эттирди:

— Мен бу муртадона уруш тугаб, яна ёр-дўстларимиз билан тинчлик-омонлик-ла дийдор кўриша оладиган вақтлар келишини чин дилдан иштайман.

— Ҳа, қани энди,— деди мистер Харпер таъсирчан бир оҳангда ва тағин кўзларини хонадон соҳибига қадади.

— Янги иттифоқдошларимиз пайдо бўлганидан бе-

зи қўшинларнинг илгари силжишида сезиларли ўзгариш содир бўлганини эшитганимча йўқ ҳали,— деб қўйди мистер Уортон; трубкасининг сархонасидаги кулни қоқиб туширгач, гўё кичик қизи қўлидаги чўғни олмоқчидек, меҳмонга тескари ўгирилди у.

— Афтидан, ҳали бу унчалик маълум эмас шекилли.

— Демак, бирор жиддий тадбир кўрилади деб тахмин қилса ҳам бўларкан-да?— сўради мистер Уортон, ҳамон қизи томонга энгашганча; жавобни кутиб беихтиёр трубкасини ўт олдиришни чўзиб.

— Наҳотки одамлар аниқ бирон тадбир ҳақида сўзлаётган бўлсалар?

— Э, йўқ, аниқ ҳеч гап йўқ; илло Ромашбо¹ қўмондонлигидаги бундай қудратли қўшиндан бирон ўзгариш қилишини кутиш табиий.

Мистер Харпер маъқул дегандек бош ирғаб қўйди-ю, лекин ҳеч нима демади, мистер Уортон эса трубкасини торта туриб гапни давом эттирди:

— Жанубда кескинроқ ҳаракат қилишаётган бўлишса кераг-ов? Гейтс билан Корваллис уёқда урушни тугаллаш ниятида чоғи².

Мистер Харпернинг пешонаси тиришди, чеҳрасига чуқур қайғу кўланка ташлади; кўзларида тоятда пинҳоний туйғуларни фош этгувчи оний учқунлар чақнаб ўтди. Бу учқунлар қизлардан кичигини ҳайрат тўла нигоҳи илгар-илғамас сўниб бўлди; нотаниш кимсанинг юзи яна салобатли ҳамда осойишта тус олиб, ақлу заковати бебош ҳислардан шубҳасиз устун эканини ошкор этди. Қизларнинг каттаси ўрнидан қўзғалиб, тантанавор оҳангда деди:

— Генерал Гейтснинг граф Корваллисга рўнара келганида генерал Бергойн билан тўқнашганидагидек омади келмади³.

¹ Ромашбо — мустамлака кучларининг Англияга қарши курашида ёрдам бериш учун Шимолий Америкага ташланган француз қўшинининг қўмондони.

² Уортон Жанубий Корролина штатида, Кемден оstonасидаги жангда америкалик генерал Гейтснинг қўшинининг тор-мор қилган инглиз генерали Корваллиснинг галабасига шама қилипти (1780).

³ Генерал Гейтс Сарагота оstonасида инглиз генерали Бергойнни бутун қўшини билан таслим бўлишга мажбур этганиди (1777). Америкаликларнинг бу улкан галабаси урушнинг бундан кейинги боришида ҳал қилувчи роль ўйнаган эди.

— Лекин, Сара, ахир генерал Гейтс инглиз эмас-ку,— эътироз билдиришга шошилди хонимлардан кичиги; ўз жасоратидан хижолат чеккан қиз лолақиз-ғалдоқдай қизариб, иш саватини титкилашга тушаркан, ишқилиб сўзларимга эътибор беришмаган бўлсин-да, деган умидда эди.

Қизлар сўзлаётганида меҳмон гоҳ бирига, гоҳ иккинчисига қарарди; қизлардан кичигига ҳазиллашиб мурожаат қилар экан, лабларининг билинар-билинимас титраши қалбаб ҳаяжонланаётганини ошкор этиб турарди:

— Бундан қандай хулосага келганингизни билсак бўладими?

Бегона одам шоҳидлигида эҳтиётсизлик қилиб тилга олган масаласи ҳақида қандай фикрда эканини сўраганларида Френсис баттар қизариб кетди, бироқ жавобини кутаётганлари туфайли қиз сал тугилиб, ҳадиксираброқ деди:

— Шунчаки... шунчаки, сэр... инглизларнинг жасоратларига баҳо беришда баъзан опам икковимизнинг гапимиз-гапимизга тўғри келмай қолади.

Унинг гўдагона маъсум чеҳрасида муғамбирона табассум жилва қилди.

— Хўш, келиша олмасликларингизнинг боиси, хусусан, нимада?— дея сўради мистер Харпер, қизалоқнинг шўхчан нигоҳига деярли оталарча мулоийм жилмайиш-ла жавоб қайтараркан.

— Сара, инглизлар ҳеч қачон мағлуб бўлишмайди, деб ҳисоблайди. Мен бўлса уларнинг энгилмас эканликларига унчаям ишонмайман.

Ҳимматли кексалик жўшқин ёшликка қандайин муносабатда бўлса, йўловчи шу топда қизалоқнинг сўзларига айнан шундай меҳрга йўғрилган мурувватла қулоқ бериб турди-ю, лекин индамай камин сари юзланиб, яна милтиллаб турган чўққа тикилди.

Мистер Уортон меҳмоннинг сиёсий қарашлари хилваттоҳига кириб бормоққа беҳуда уринарди. Мистер Харпер зоҳиран тунд одам кўринмасди, бироқ айна чоғда у зинҳор-базинҳор шинавандага ҳам ўхшамасди, билъакс — ўзини ичидагини топ қабилида тутуши билан кишини таажжубга соларди. Зотан хонадон соҳиб мистер Харперни кўшни хонадаги дастурхонга бошлаб кирмоқ ниятида ўрнидан турганида, ўша замон-

ларда нотаниш кимса ҳақида билиши ғоятда зарур бўлган нарсалардан биронтасини пайқаб ололмаган эди. Мистер Харпер Сара Уортонга қўлини тутди, икковлари қўлтиклашиб емакхонага ўтишди; Френсис орқаларидан эргашар экан, отамнинг меҳмонини ранжитиб қўймадиммикан, дея ўз-ўзидан сўрарди.

Бўрон чандон зўрайди, уй деворларини савалаётган жала шарроси кўнгилда ғалати бир бебошвоқ қувонч ҳиссини уйғотарди. Одатда ёгингарчилик пайтида иссиқ ва шинамгина хонада ўтирганингда худди шундай туйғуни ҳис этасан киши. Қўққисдан эшик қаттиқ тақиллаб, содиқ заңжи хизматкор даҳлиз сари юрди. Бирор дақиқадан сўнг қайтиб кириб, мистер Уортонга бўронда қолган яна бир йўловчи тунамоққа жой сўраётганини хабар қилди.

Янги йўловчи тоқатсизлик билан эшикни қайта қоқа бошлаган заҳоти мистер Уортон ошкора безовталаниб ўрнидан турди; гўё иккинчи нотаниш йўловчининг кириб келиши билан биринчисига алоқадор бирор кори-ҳол бўлишини кутаётгандек, у ошиғич мистер Харпердан нигоҳини узиб эшикка қадади. У заиф овоз билан хизматкорга йўловчини бошлаб киришни буюриб улгурмасиданоқ эшик лангиллаб очилди-ю, йўловчи хонага кириб келди. Мистер Харперга кўзи тушган йўловчи бир лаҳза довдираб қолди, кейин такалдуф-ла ҳозиргина хизматкор орқали айтган илтимосини такрорлади. Янги меҳмон мистер Уортон билан унинг хонадонидигиларга асло ёқмади, бироқ бўрон шундай қутуриб турган пайтда тунамоққа жой бермаслик бирор кўнгилсизликка олиб боришидан чўчиган кекса жентльмен чор-ночор бу нотаниш йўловчига ҳам бошпана беришга рөзи бўлди.

Мисс Пейтон яна унча-мунча таом келтиришни буюрди, бўрону жалала азият чеккан йўловчи ҳозиргина кичиккина жамоат тамадди қилган дастурхонга таклиф этилди. Келгинди устки либосини ечиб, таклиф этилган стулга ўтирди-ю, зўр иштаҳа билан тановул қилишга тушди. Аммо у ҳар бир луқмани ютаркан, мистер Харперга хавотирланиб қараб қўярди. Мистер Харпер шундай тикилар эдики, у беихтиёр ўзини жуда ҳам ноқулай ҳис этарди. Ниҳоят, янги меҳмон қадаҳга винодан қуйиб, ўзини кузатиб турган мистер Харперга

маънодор қилиб бош ирғаб қўйди-да, хийла заҳархан-далик билан деди:

— Яқинроқ танишимиз учун ичаман, сэр. Гарчи бунчалик эътибор-ла тикилаётганингиздан, менда эски танишимиз чоғи деган фикр туғилса ҳамки, наздимда, биринчи мартаба учрашиб турибмиз.

Афтидан, унга вино ёқди, зеро у бўш қадаҳни столга қўяркан, лабларини хонадагиларнинг бари эшитадиган даражада чўлпиллатиб, шишани баланд кўтарди-да, уни чироққа тутган кўйи, бир нафас тиниқ ичимликка жимгина тикилиб қолди.

— Учрашмаган бўлсак кераг-ов,— дея жилмайганча жавоб қилди мистер Харпер янги меҳмоннинг хатти-ҳаракатларини кузатаркан; чамаси кузатувдан қаноатланди шекилли, у ёнида ўлтирган Сара Уортонга ўгирилиб, бундай деди:— Шаҳардаги серзавқ ҳаётдан кейин бу ерда яшаш сиз учун зерикарли бўлса кераг-а?

— Зерикарли бўлганда қандоқ!— жавоб берди Сара жўшиб.— Дадамга ўхшаб мен ҳам бу даҳшатли урушнинг тезроқ тугашини, дўстларимиз билан яна дийдор кўришимизни орзу қиламан.

— Хўш, сиз-чи, мисс Френсис, тинчлик қарор топишини опангизга ўхшаб тоқатсизлик билан қўмсаясизми?

— Бўлмасам-чи. Бунинг талайгина сабаблари бор албатта,— жавоб берди қизалоқ, мистер Харперга зимдан уятчан нигоҳ ташлаб қўяркан. Қизалоқ унинг чеҳрасида меҳр балқиб турганини кўриб, сўзини давом эттирди, дудоқларига оқилалик нишонаси бўлиш табассум инди:— Лекин ватандошларимнинг ҳақ-ҳуқуқларидан маҳрум бўлишлари эвазига эмас.

— Ҳақ-ҳуқуқ!— зардали оҳангда такрорлади опаси.— Ҳокими мутлақнинг ҳақ-ҳуқуқидан кўра яна кимнинг ҳақ-ҳуқуқи адолатлироқ ҳаққонийроқ бўлиши мумкин! Наҳотки қонунан ҳукмдорлик ҳуқуқига эга кимсага итоат этиш бурчидан ортиқроқ бурч бўлса?

— Йўқ, албатта, асло йўқ,— деди Френсис самимий кулиб; меҳр-ла опасининг қўлини икки қўллаб ушлаб, мистер Харперга қараб жилмайиб қўйди-да, илова қилди:— Опам икковимизнинг сиёсий қарашларимиз бошқа-бошқа деб айтгандим сизга, лекин дадам бизнинг холис ҳақамиз; у ўз ватандошларини ҳам,

инглизларни ҳам севади, шу сабабли на менинг ва на опамнинг ёнини олади.

— Худди шундоқ,— бир оз безовталаниб деди мистер Уортон, аввал биринчи меҳмонга, сўнгра иккинчига кўз ташлаб қўяркан.— Ҳар иккала қўшинда ҳам яқин дўстларим бор, шундоқ экан, қайси тараф голиб келмасин, тарафлардан қай бири урушда ютмасин, менга дилсиёҳлик келтиради, холос; шу боисдан ҳам жоним ҳалакда.

— Уйлайманки, янкилар¹ ғалаба қилади деб ташвиш тортишга асос йўқ,— дея гапга аралашди янги меҳмон, хотиржамлик билан ўзига ёқиб қолган шишадан яна қадаҳга ичимлик қўяркан.

— Олий ҳазратларининг қўшинлари қитъа қўшинларига қараганда эҳтимол тажрибалироқ, яхши машқ кўргандир,— деди хонадон соҳиби журъатсизгина,— илло америкаликлар ҳам мисли йўқ зафарларга эришдилар-ку, ахир.

Мистер Харпер иккинчи луқмани ҳам худди биринчиси каби эътиборсиз қолдириб, ўзига ажратилган хонага бошлаб боришларини илтимос қилди. Хизматкор белага унга йўл кўрсатишни буюрдилар, шундан сўнг йўловчи эҳтиром-ла барчаларига хайрли тун тилаб, хонани тарк этди. Мистер Харпер ортидан эшик беркилган заҳотиёқ дастурхон тепасида ўлтирган номатлуб меҳмоннинг қўлидаги пичоқ билан санчқи шарқ этиб столга тушди; у аста ўрнидан туриб, эҳтиётлик билан эшик олдига борди, уни очиб, олислашиб бораётган одим товушига қулоқ солиб турди-да, кўрқув ҳамда таажжуб қамраб олган Уортон хонадонидагиларга эътибор ҳам бермай, эшикни яна ёпди. Қоп-қора сочларини яшириб турган ясама сочи, юзининг ярмини беркитиб турган сербар латта, меҳмонни эллик ёшлар чамасидаги ўрта яшар киши қилиб кўрсатаётган қадди-бужиклиги — бари зумда ғойиб бўлди.

— Дада! Азиз дадажоним! — хитоб этди келишган навқирон йигитча.— Меҳрибон сингилларим, қадрдон холажоним! Наҳотки, ахийри сизлар билан дийдор кўришиб турганим рост бўлса?

¹ Янкилар — инглизлар америкаликларни нописандлик билан, масхараб шундай деб атадилар.

— Яратганни ўзи асрасин сени, Генри, болажоним!— қувонч-ла хитоб этди ҳайратда қолган ота,

Кўзларида ёш ҳалқаланган қизлар эса акаларининг икки кифтига осилиб олишди.

Мистер Уортон ўғлининг қўққисдан пайдо бўлиб қолганининг бирдан-бир бегона шоҳиди — ўз хўжасининг уйида ўсиб-улгайган, содиқ занжи¹ эди, холос. Унинг исми, гўё ўзининг бу хонадонда тутган қуллик мавқеидан кулгандек, Цезарь эди. Навқирон Уортон қўлини узатаркан, у қизғинлик ила ўпиб, чиқиб кетди. Хизматкор бола қайтиб келмади, бироқ Цезарь меҳмонхонага ёш инглизлар капитанининг:

— Бу мистер Харпер ким ўзи? У мени сотиб қўймасмикин?— деб сўраб турганининг устига кириб қолди.

— Йўқ, йўқ, масса Гарри,— деди занжи ишонч билан, оппоқ сочли бошини чайқаб.— Ўзим кўрдим... Масса Харпер тиз чўкиб худога илтижо қилаётганди. Таңрига топинган киши кекса отасини кўргани келган қобил ўғилни сотмайди... Бунақа иш скиннернинг¹ қўлидан келади, христиан асло бундай қилмайди!

Елғиз Цезарь Томпсонгина (ўзини-ўзи шундай деб улуғлар, бармоқ билан санарли таниш-билишлари эса уни Цезарь Уортон деб атардилар) скиннерлар ҳақида ана шундай ёмон фикрда эмасди. Нью-Йорк атрофларида вужудга келган вазият америка қўшинлари командирларини ўзларининг баъзи режаларини амалга ошириш, шунингдек, душмanning жиғига тегиш нияти атайлаб жиноятга мойил одамларни хизматга ёллашга мажбур этарди. Гражданлик маъмурияти тоқат қила олмаётган нарса: ҳарбий кучлар ҳукмронлиги келтириб чиқарган табиий оқибатлар — адолатсизлик ҳамда ситамгарлик эди. Бироқ ҳозир турли суистеъмолчилик ва хиёнатларни жиддий равишда текшириш билан шуғулланиб ўтирадиган пайт эмасди. Шу тариқа ватанпарварлик ва озодлик иштиёқини ниқоб қилиб, ўз ҳамюртларининг хусусий ҳисобланмиш бойликларини тортиб олиш муайян бир оdatу қоида тусига кирди.

¹ Америка қўшинларига ёрдам бериш баҳонасида бетараф майдондаги тинч аҳолини, асосан инглизлар тарафдорларини талайдиган кафандузлар (инглизча skinner сўзидан)

Бойлигу ер неъматларини ғайриқонуний тарзда бўлашиб олишларига кўпинча ҳарбий бошлиқлар йўл очиб беришар, шундай ҳоллар ҳам бўлардики, бирор арзимаган лавозимдаги ҳарбий мансабдор беҳаёларча қилинган ўғирликни, гоҳо эса ҳатто қотилликни ҳам қонунийлаштириб юборарди.

Инглизлар ҳам бўш келишмасди, айниқса тожу тахта содиқлик ниқоби остида ўз иштаҳаларига эрк бериш имконияти туғилган жойда. Аммо бундай кафандузлар инглиз қўшинлари сафига кириб, скиннерларга қараганда хийла ташкилий тарзда иш тутардилар. Узоқ тажрибалар жараёни бундай бебошларнинг раҳнамоларига ташкилий тарзда иш тутишнинг барча афзалликларини кўрсатиб берди. Қисқаси, агар уларнинг жасоратлари ҳақида мишмишлар газак олиб кетганини айтмаганда, ўзларининг бу мўлжалу чамаларида янглишмадилар ҳам. Уларнинг тўдалари «ковбойлар»¹ лашкари деган антиқа ном олди, афтидан, уларнинг фойдали ҳайвон — сигирни жон-дилдан яхши кўришлари сабабли шундай бўлгандир.

Дарвоқе, Цезарь инглиз қиролига ниҳоятда содиқ бўлиб, Георг III дан мансабу лавозим олган одамлар билан номунтазам қўшин жангчиларини асло тенглаштиролмас, ҳатто бу таъаввурига сиғмасди, зеро у неча-неча маротабалаб кейингиларининг бебошлиқлари шоҳиди бўлган, уларнинг очофатлигидан занжининг ўзини ҳам на қашшоқлиги, на қуллиги қутқариб қола олганди. Шундай қилиб, Цезарь ковбойларни қораламади (улар ҳақли равишда бунга муносиб бўлсалар ҳам), балки, отасини кўргани келган қобил фарзандни фақат скиннергина сотиши мумкин, деди.

II боб

Бир ёстиққа улар бош қўйиб

Яшадилар топиб ҳаловат,

Аммо дилбар юраги сўниб,

Келди мангу ҳижрон ва офат.

¹ Скиннерлардан фарқли ўлароқ, инглизлар томонида иш кўрган кафандуз-муттаҳамларни ковбойлар деб атаганлар (инглизча sawboy — молбоқар, сигирбоқар сўзидан олинган).

Игитликнинг азиз ҳамроҳи
Кетди, фақат дилбанд қизчасин
Дилга малҳам бўлди шўх саси.

Томас Кэмпбелл,

«Вайоминглик Гертруда»

Мистер Уортоннинг отаси Англияда таваллуд топган бўлиб, оиланинг кенжатоғи эди. Хонадонларининг парламент билан алоқадорлиги соясида у Нью-Йорк мустамлакасига келишга муваффақ бўлганди. Ўз доирасидаги бошқа юзлаб инглиз ўспиринлари каби у ҳам Америкада бир умрга туб қўйиб, палак отди. У уйланди, бу никоҳ шарофати-ла дунёга келган яккаю ягона фарзанд ўша ёқдаги ўқув юртларининг таълим-тарбия бобидаги афзалликларидан баҳраманд бўлмоғи учун Англияга жўнатилди. Ўспирин метрополияда университетни битиргач, ота-она унинг Европа ҳаётининг ажойиб жиҳатлари билан танишувига имкон берди. Бироқ орадан икки йил ўтиб, отаси ўғлига эътиборли ном билан катта мулкни мерос қолдириб оламдан ўтгач, ўспирин ватанига қайтди.

Ўша замонларда эътиборли инглиз оилаларининг фарзандлари бўлмиш ёш йигитлар бирон мартабага эришмоқ учун ҳарбий хизматга ёхуд денгиз флотига кирар эдилар. Мустамлакаларда юқори мансабларнинг аксариятини ҳарбийлар эгаллаб турар, кўпинча олий суд ташкилоти идораларида шамширдан кўра ҳакамлик ридосини афзал билган кекса жангчини учратиш мумкин эди.

Ана шу удумга риоя қилган мистер Уортон ўғлини ҳарбий хизматга беришни олдиндан мўлжаллаб қўйган эди, лекин йигитчанинг мижғов, қатъиятсиз табиаоти отанинг ўз ниятини амалга оширишига халал берганди.

Йигитча бир йил мобайнида бир қўшин турининг иккинчисидан устуңлигини гарозуга солиб, қиёслаб, бирор қарорга келолмай юрди. Унгача эса отаси оламдан ўтиб бўлди. Беташвишу беғам ҳаёт, мустамлакалардаги энг йирик мулклардан бирининг ёш соҳибига кўрсатилаётган эътибор уни шўҳратпарастона ният ва режаларидан чалғитиб юборди. Ҳамма ишни севги ҳал этди, мистер Уортон уйлағач ҳарбий бўлишни хаёлига ҳам келтирмай қўйди. У ҳалол ва яхши одам сифа-

тида юртдошлари иззат-эҳтиромига сазовор бўлиб, узоқ йиллар ўз оиласи билан бахтиёр, дориламон яшади, бироқ барча қувончу шодликлари туйқусдан завол топди-қўйди. Кўзининг оқу қораси, ёлғиз ўғли, биринчи бобда сизларга таништириб ўтганимиз йигитча инглиз қўшинлари сафига кириб, уруш ҳаракатлари бошланиб кетишидан бирмунча илгарироқ ҳарбий министрлик Шимолий Американинг қўзғолон кўтарган районларига юборишни лозим топган мадад кўчлари билан бирга ватанига қайтди. Мистер Уортоннинг қизлари ҳали жуда ёш бўлиб, ўша пайтларда Нью-Йоркда яшардилар, зеро уларнинг тарбиясига фақат шаҳаргина зарурий жило бера оларди. Хотини дардчил эди, соғлиғи йил сайин футурдан кетиб борарди; у ўғлим бағримга келиб, бутун оиламиз жам бўлди, деб қувонч лаззатидан татиб кўришга улгурмаёқ инқилоб алангаланди-ю, бутун мамлакатни — Жоржиядан то Массачусетсгача қамради-қўйди. Дардманд аёл ўғлининг урушга жўнаши ва Жаһубдаги қон-қардошлари билан жанг қилишини билгач, бундай изтиробу ҳаяжонга дош беролмай, дунёдан кўз юмди.

Инглизларга хос хулқ-атвор, қоннинг соғлиғи ҳамда насл-насаб ҳақидаги киборона тушувча Нью-Йорк атрофларида шунчалар мустаҳкам томир отгандиким, бутун қитъани кезиб чиққанингизда ҳам бўлак бундай жойни топа олмасдингиз. Тўғри, дастлаб кўчиб келганлар — голландларнинг одатлари инглизларнинг удумлари билан сал-пал қоришиб кетганди, шунда ҳам, инглизларнинг таомиллари устунлик қиларди. Инглиз офицерлари аксариятининг маҳаллий бадавлат ҳамда қудратли хонадон қизига уйланишлари оқибатида Буюк Британияга бўлган садоқат янада мустаҳкамланганди. Бундай оилаларнинг таъсири уруш ҳаракатлари бошланиши олдидан бутун мустамлакани оз бўлмаса қирол томонига оғдириб юбораёзганди. Дарвоқе, ана шу машҳур хонадонлар вакилларидан баъзи бирлари халқ ҳаракатини қувватларди; ҳукуматнинг саркашлиғи синдирилди ва конфедерация қўшинлари кўмағида мустақил республика ҳокимияти ташкил топди.

Конфедерация қўшинлари — Шимолий Америка федерацияси қўшинлари.

Фақат Нью-Йорк шаҳри ва унга ёндашган ерларгина янги республикани тан олмаганди, аммо у ерларда ҳам қирол ҳокимиятининг нуфузи қурол кучи билангина сақланиб турарди. Ана шундай шароитда қирол тарафдорлари турлича йўллар билан — жамиятдаги ўрин-эътиборлари ва шахсий майлларини лаёқатларига қараб иш кўрардилар. Бир хиллари қўлларига қурол олиб, жону танларини аямай, мардона туриб ўзлари қонуний деб билган қирол ҳақ-ҳуқуқини ҳимоя қилар ва ўз мулкларини мусодарадан сақлаб қолишга уринардилар. Бошқалари эса оғиз кўпиртириб ватаним деб атайдиган мамлакатларидаги уруш келтирадиган ташвишу фалокатлардан узоқроқда бўлиш учун, бир неча ойдан сўнг яна қайтиб келамиз, деган умидда Америкадан жўнаб қолдилар. Ўзларининг ҳадсиз-ҳисобсиз мулкларини ташлаб кетишга жазм этолмаган ғоятда эҳтиёткор учинчи хил тоифадагилар уйларида қолдилар, эҳтимолки бундайлар ёшлик йиллари ўтган ўлкага бўлган меҳр-муҳаббатлари туфайли шундай қилгандирлар. Мистер Уортон ана шу хил тоифадагилардан эди. Бу жентльмен нақдина ақчаларини пинҳоний тарзда Англия банкига жойлаб, ўзини содир бўлиши эҳтимоли бор тасодифлардан ҳимоя қилиб қўйган эди; у мамлакатни тарк этмаслик, муҳолиф томонлардан қай бирининг қўли баланд келишидан қатъи назар қатъиян бетараф туриб, шу йўл билан ўз мулк-давлатини сақлаб қолишга қарор берганди. Сиртдан қараганда у бутунича қизлари тарбиясига берилиб кетгандай туюлса-да, янги ҳукумат даврида муҳим мансабни эгаллаб турган бир уруғи унинг инглизлар қароргоҳи бўлмиш Нью-Йоркда туриши ватандошлари кўзига Англия пойтахтида яшаётган билан баробардай кўринишини шама қилди. Ушундай вазиятда бу қилмиши кечириб бўлмас хато эканини тезда унинг ўзи ҳам тушуниб, бу хатосини шаҳарни зудлик билан ташлаб чиқиш йўли билан тузатишга аҳд этди. Вест-Честерда унинг талай йиллардан бери жазирама иссиқ ойларни ўтказадиган каттагина мулки бор эди; у ердаги уй ҳаммиша саранжом-саришта қилиб қўйилар, истаган пайтда бориб турса бўларди. Мистер Уортоннинг катта қизи аллақачон йўлини топиб олганди, бироқ кичиги, Френсис жамоатчилик орасидан муносиб тарзда ўрин олмоғи учун яна икки йилча тайёргарлик кўриши ло-

зим эди; ҳарқалай мисс Женнет Пейтон шундай деб ҳисобларди. Мистер Уортоннинг марҳума рафиқасининг синглиси бўлмиш бу хоним Виргиниядаги ота уйини ташлаб келиб, ўз жинсига хос садоқат ва меҳр-ла ётим қолган жиянларининг тарбиясию ташвишларини ўз зиммасига олди, ана шу боисдан ҳам қизларнинг отаси унинг фикри ўйлари билан ҳисоблашарди. Хулласи калом, ота унинг маслаҳатига кириб, ўз болаларининг бахти саодати йўлида падарлик туйғуларини қурбон этиб, уларни шаҳарда қолдирди.

Мистер Уортон «Оқ акаслар» деб аталмиш қўрғонига дили вайрон бўлиб жўнади — зотан у жондан ортиқ суюкли рафиқаси ишониб қолдирган нуридийдаларини ташлаб кетмоқда эди-да, ахир, бироқ у ўз мулкини асраб қолишга даъват этган ақлу заковат овозига қулоқ солмоғи даркор эди. Қизлари хоалари билан бирга шаҳардаги ажойиб уйларида қолишди. Капитан Уортон хизмат қилаётган полк Нью-Йоркнинг доимий гарнизони ҳисобида эди. Шу сабабга кўра фарзандларидан муттасил хавотирланадиган отага, ўғлим ҳам ўша шаҳарда-ку, деган фикр кичкина тасалли эмасди. Бироқ капитан Уортон ёш, бунинг устига ҳарбий эди; одамларга баҳо беришда тез-тез янглишиб турар, инглизларни ниҳоятда устун қўйгани боисидан эса, қизил мундир¹ кийганлар ноинсоф, виждонсиз бўлиши мумкин эмас, деб ўйларди.

Мистер Уортоннинг уйи, қироллик қўшини офицерларининг диққат-эътиборини жалб этишга сазовор бўлган бўлак хоҳадонлар каби уларнинг қиборона кўнгилочар хоналарига айланди. Офицерлар ташрифи улар қатнаб турадиган хоҳадонлардан баъзиларига наф келтирган бўлса, аксарияти зиён етказди, чунки бу ташрифлар рўёбга чиқмайдиган умид уйғотди, кўпчилик учун эса, бахтга қарши, ҳалокатли бўлди. Отанинг ҳаммага маълуму машҳур давлатмандлиги, эҳтимолки, жасур акаларининг яқингиналарида экани мистер Уортонни ёш қизлари бошига мусибату фалокат тушадиган деган хавотирдан халос этарди; лекин ҳар ҳолда, соҳибжамоллиги, хушбичим қадди бастига шайдо хуштор-

¹ Қизил мундир инглиз қироллиги қўшинлари, офицерларининг формаси эди.

дарнинг тақаллуфу илтифотлари Сара Уортоннинг қалбида из қолдирмайди деб уйлаш маҳол эди. Фараҳбахш иқлим туйғайли эрта камол топган ҳусну жамоли, назоқатли хироми шарофати-ла Сара шаҳарнинг барча эътироф этгувчи олди сулувларидан бири бўлиб етишганди. Ўз доираларидаги аёллар орасида ёлғиз Френсисгина ана шу ҳукмронлик бобида у билан беллаша оладигандай туюларди, холос. Дарвоқе, Френсиснинг мафтункор ўн олти ёшга етишига ярим йилгина қолганди, устига-устак ҳусн бобидаги рақобат бир-бировига нақадар меҳрибон опа-сингилнинг хаёлларига ҳам келмасди. Башарти, полковник Уэлмир билан валақлашишлардан оладиган ҳаловатини ҳисобга олмаса, Сара учун сингисининг маъсумона ёшлик нашъасию жушқин табиати ҳарорати ила қувончли ҳаёт гаштини суриб, ёнгинасида ўсиб-балоғатга етаётган шўх-шодон жажжи Гебанинг¹ кундан-кунга гулдай яшнаб бораётган чиройига боқиб лаззатланишдан кўра ёқимлироқ нарса йўқ эди оламда. Шайнингга опасига қараганда хийла камроқ мақтову хушомадлар ёнгиланиданми, ё бошқа бирор сабабданми, ишқилиб офицерларнинг уруш ҳақидаги мулоҳазалари Френсисда Сарага нисбатан бошқача таассурот қолдирарди. Англия офицерлари ўз муҳолифлари ҳақида нафрат-ла, жирканиб сўзлар, бундай пайтларда Сара ўз хушторларининг қуруқ мақтанчоқликларига чиппа-чин инонардди. Френсис илк дафъа сиёсий мулоҳазаю мушоҳадаларга қулоқ соларкан, ўз ватандошларининг хатти-ҳаракатлари тўғрисидаги истеҳзоли фикрларни эшитди. Аввалига офицерларнинг гапларига ишонди, аммо мистер Уортонникига қадам ранжида қилиб турадиган бир генерал ўз хизмати-мавқеъини камситмаслик учун бот-бот рақибларига тан беришга мажбур бўларди. Ана шундан кейин Френсис исёнчиларнинг муваффақиятсизликлари ҳақидаги суҳбатларга бир оз шубҳа билан қарай бошлади. Полковник Уэлмир бахти қаро америкаликларни ҳозиржавоблик билан мазах қиладиганлардан эди. Қиз бора-бора унинг сафсаталарига ишончсизлик, баъзан эса ғазаб билан қулоқ сола бошлади.

Жазирама, ҳаво дим кунлардан бирида Сара билан

¹ Геба — юнон мифологиясида абадий навқиронлик маъбудаси.

полковник Уэлмир меҳмонхонадаги диванда бир-бирларига тикилганча, одатдагидай уёқ-буёқдан валақлашиб ўтиришарди; Френсис хонанинг нариги бурчида чамбаракка тортилган матога гул тикарди.

• — Шаҳарга генерал Бергойннинг қўшини кириб келганида қандай хурсандчилик бўлади-да, мисс Уортон! — қўққисдан хитоб қилди полковник.

— Эҳ, жудаям ажойиб иш бўлади-да! — дея гапни илиб кетди Сара бепарволик билан. — Айтишларича, офицерлар билан бирга уларнинг рафиқалари — ажойиб хонимлар ҳам келишаётганмиш. Ана ўшанда бир мириқиб кайфичоғлик қиламиз-да!

Френсис манглайига тушиб турган тиллоий ҳурпайма сочларини юқорига силкиб, ватани тўғрисидаги ўйдан чақнаб кетган кўзларини кўтарди-да, муғамбирона кулиб туриб сўради:

— Генерал Бергойннинг шаҳарга киришига имкон беришларига имонингиз комилми?

— «Имкон беришлари»га дейсизми! — деди полковник. — Хўш, азизам мисс Фанни, унга ким халал бера олади?

Френсис шундай бир ёшда — болаликдан ўтган-у, аммо ҳали балоғатга етмаган эдики, бу ёшдаги қизалоқлар ўзларининг жамиятдаги ўрнию тутган мавқеларига айниқса рашк ва иштиёқ билан қарайдиган бўладилар. Шу боисдан қиз ўзига қарата такаллуфсизлик билан айтилган «азизам» сўзидан ранжиб, ерга боқди, ёноқлари албонланди.

— Генерал Старк немисларни асир туширибди¹, — садо берди у лабларини қимтиб. — Генерал Гейтс ҳам инглизларни эркин қўйиб қўйишни гоятда хатарли деб билмасмикин?

— Ахир улар, ўзингиз айтганингиздек, немисларда, — эътироз билдирди полковник, изоҳлаб ўтиришга тўғри келганидан таъби хираланиб. — Немислар — бор-йўғи ёлланган аскарлар, рақибларимиз инглиз полкларига рўпара келганларида оқибат мутлақо ўзгача бўлади.

¹ Америка генерали Старк Бенингтон остоналаридаги жангда (1777) беш юз нафар немисни асир-олган. Англия қироли Георг III бадавлат немис князларидан сотиб оладиган немис аскарлари мустамлакалардаги қўроғолонни бостириш учун Америкага юборилган инглиз қўшинларининг учдан бир қисмига яқинини ташкил этарди.

— Бўлмаса-чи, албатта,— луқма ташлади Сара, полковникнинг синглисидан норози бўлаётганига парво қилмай, лекин инглизлар ғалаба қилажасига олдинда-ноқ қувониб.

— Марҳамат қилиб айтинг-чи, полковник Уэлмир,— сўради Френсис, яна қувноқ кайфиятга қайтиб, кулиб турган кўзлари билан унга тикилиб,— Лексингтонда мағлуб бўлган¹ лорд Перси қадимий «Чевн Чейз» балладаси қахрамонининг авлоди эмасми?

— Мисс Фанни, бу дейман, исёнчи бўлиб кетяпсиз чоғимда! — деди полковник, аччиқланаётганини кулги пардаси ортига яширишга уришиб.— Сиз Лексингтон яқинидаги мағлубият деб тилга олишга жазм этганингиз тактик чекиниш эди, холос... ҳалиги...

— ...қоча-қоча жанг қилиш... — дея унинг гапини бўлди таптортмас қизалоқ биринчи сўзига урғу бериб.

— Буни қаранг-а, шундай ёшгина хоним...

Бироқ шу топда қўшни хонада кўтарилган қаҳқаҳа полковник Уэлмирнинг сўзини тугатишига имкон бермади.

Шамол эпкини полковник билан опа-сингиллар суҳбатлашиб ўтиришган меҳмонхонага туташ мўъжазгина хонанинг эшигини жанг очиб юборди. Шундоққина пойтакда чиройли бир йигит ўтирарди; жилмайиб туришидан унинг суҳбатдан чинакамига мамнун эканини яққол фаҳмлаш мумкин эди. У дарҳол ўрнидан турди-ю, шляпасини қўлида тутганча меҳмонхонага кириб келди. Бу баланд бўйли, хушқад, бугдой ранг йигит эди; у хонимларга таъзим этаркан, чақноқ қора кўзларида табассум уяқунлари пинҳон турарди.

— Мистер Данвуди! — ҳайрат-ла хитоб этди Сара. — Сизнинг бу ерда эканингизни билмабман ҳам. Шу ерга кела қолинг, бу хона салқинроқ.

— Миннатдорман,— жавоб берди йигит,— лекин вақтим зикроқ, акангизни излаб топишим керак. Генри мени, унинг сўзи билан айтганда, пистирмада қолдириб, бир соатда етиб келаман, деб ваъда берганди.

Данвуди гапни ортиқ чўзиб ўтирмай, қизларга одоб-ла таъзим қилди-да, полковникка совуққина, ҳат-

¹ Лексингтон яқинида 1775 йили америкалик мустақиллик курашчиларига ғалаба келтирган биринчи катта жанг бўлган.

то такаббуруна бош силжиб, меҳмонхонадан чиқиб кетди. Френсис унинг ортидан даҳлизга чиқди ва лоладай қизариб тез-тез деди:

— Нега... нега кетяпсиз, мистер Данвуди? Генри ҳадемай келиб қолади.

Йигит унинг қўлини олди. Шу сўзларни айтarkan, унинг чеҳрасидаги жиддий ифода завқ-шавқ ила ал-машинди:

— Уни боппладингиз, қимматли холаваччам! Уз ватанингизни ҳеч қачон, ҳа, ҳеч қачон унутманг! Едингизда бўлсиз: сиз фақат инглизнинггина эмас, Пейтоннинг ҳам набираесиз.

— О, — табассум-ла жавоб қилди Френсис, — буни унутиш унчалар осон эмас — ахир, Женнет холам ҳаммиша бизга насабшуносликдан сабоқ берганлари-берган-а!.. Нега кетяпсиз энди?

— Виргинияга жўнайман, у ерда ишларим кўп. — Йигит қизнинг қўлини сиқди, эшик ёнига етгач, ўгирилиб, қўшиб қўйди: — Уз юртингизга содиқ, чин америкалик бўлиб қолинг.

Жўшқин қизалоқ йигит ортидан бўса йўллаб, бежирим қўлларини ял-ял ёниб турган ёноқларига босганча, хижолатини яшириш ниятида ўз хонасига югурди.

Френсиснинг сўзларидаги аниқ-тиниқ киноя, йигитнинг ошкора нафрати полковник Уэлмирни ноқулай аҳволга солиб қўйганди: аммо ошиқи беқарор бўлган қизи ҳузурда бунақанги майда-чуйдаларга аҳамият бераётганини фош этишни истамай, Данвуди чиқиб кетгач, калондимоғлик билан бундай деди:

— Уз доирасидаги одамларга номуносиб равишда ўтакетган кўрс ва беодоб йигит экан — дўкондан харид буюмларни элтиб бериш учун юборилган гумашта бўлса кераг-а?

Шунчалар кўркам Пейтон Данвудини гумаштага ўшатиш фикри хоби-хотирига ҳам келмаган Сара Уэлмирга ҳайратомуз қараб қўйди. Бу орада полковник сўзини давом эттирди:

— Бу мистер Дан... Дан...

— Данвуди! Нималар деяпсиз... У холамнинг қариндоши бўлади-я! — хитоб этди Сара. — Кейин, акамнинг қадрдон дўсти; улар бирга ўқишган, акам ҳарбийга ёзилган; у эса француз ҳарбий академиясига кирганидан кейингина Англияда ажралишган.

— Унда ота-онаси пулларини шамолга совуришибди-да! — деб қўйди полковник аламини яшира олмай.

— Ишқилиб, шундай бўлсин, деб умид қиламиз; — деди Сара кулиб, — айтишларича, у исёнчилар қўшинига кирмоқчи эмиш. Буёққа у француз кемасида келибди, яқинда уни бошқа полкка ўтказишибди; балки сиз у билан тез орада қуролли тўқнашувда учрашиб қоларсиз.

— Учрашсак, учрашаверамиз-да... Вашингтоннинг ана шунақанги қаҳрамон йигитлари кўпаяверсин. — Шундан сўнг полковник суҳбатни кўнгиллироқ мавзу — Сара ҳамда ўзи ҳақидаги гапларга кўчирди.

Ана шу ҳангомалардан кейин бир неча ҳафта ўтгач, Бергўйн қўшини таслим бўлди. Мистер Уортон эндиликда инглизларнинг ғалаба қилишларига шубҳа билан қарай бошлади; америкаликларнинг рағбату илтифотига сазовор бўлмоқ ҳамда ўзини хурсанд этмоқ ниятида қизларини Нью-Йоркдан чақиртириб олди. Мисс Пейтон улар билан кетишга розилик берди. Ўша дамдан эътиборан то биз ҳикоятини бошлаган воқеалар содир бўлгунига қадар улар биргаликда яшаб келмоқда эдилар.

Асосий қўшин қаёққа йўл олмасин Генри Уортон ҳамиша унинг сафида бўлди. «Оқ акаслар» чорбоғи яқинида ҳаракат қилаётган кучли бўлинмалар паноҳида у икки марта махфий равишда қисқа муддатга келиб, ўз яқинларини зиёрат қилиб кетди. Унинг ўз яқинлари билан дийдор кўришганига бир йил бўлганди, эндиликда бу серғайрат йигит, юқорида баён этганимиздек қиёфасини ўзгартириб олиб, чорбоғдан нотаниш ва ҳатто шубҳали одам паноҳ топган айни ўша оқшом отаси ҳузурига кириб келган эди.

— Сизларча у ҳеч нимадан шубҳаланмадимикин? — деб сўради капитан безовталаниб, Цезарь ўзининг скиннерлар тўғрисидаги фикрини айтгач.

— Ҳатто сингилларингу отанг танимаганидан кейин у нимадан ҳам шубҳаланарди! — деди Сара тўлқинланиб.

— Ҳаракатлари, ўзини тутиши сал ғалатироқ; холис одам бунақанги диққат билан тикилмайди бировга, — навқирон Уортон ўйчан давом эттирди сўзини, — афтиям танишга ўхшайди назаримда. Андренинг қатл

этилиши¹ ҳар икки томонни ҳам ғулғулага солиб қўйди. Сэр Генри² унинг ўлими учун интиқом оламан деб таҳдид қилса, Вашингтон нақ оламнинг қоқ ярмини забт этгандай кўкрак кериб турибди. Фалокат босиб исёнчиларнинг қўлига тушиб қолгундай бўлсам борми, улар бундан ўз манфаатлари йўлида фойдаланишни асло кечиктиришмайди.

— Ахир сен жосус эмассан-ку, ўғлим, — дея нидо чекди ота хавотирланиб, — сен, ахир, ғалаёнчилар... америкаликлар демоқчийдим... ҳа, америкаликлар турган жойда эмассан... бу ерда билиб, ағнаб кетадиган ҳеч қандай сир йўқ-ку!

— Бунга ишончим комил эмас, — ғўлдиради йигит. — Қийимимни ўзгартириб келаётганимда, уларнинг соқчи отрядлари жанубга қараб силжиб, то Уайт-Плейнсгача етиб борганини кўрдим. Тўғри, менинг мақсадим беғараз, лекин буни қандай исботлаб бўлади? Буёққа келишимни махфий ниятларни ниқоблаш учун қилинган тадбир деб тушунишлари мумкин. Дада, бултур менга қишлоқ озуқа юборганингизда ўзингизга қандай муомала қилганларини бир эслаб кўринг-а.

— Бу борада қадрдон ҳамсояларим жонбозлик кўрсатишган, — деди мистер Уортон, — улар, мулки мусодара этилади-ю, бўлиқ ерларини арзон-гаров қўлга киритамиз, деб умид қилишган. Дарвоқе, Пейтон Данвуди зудлик билан бизни озодликка чиқаришга муваффақ бўлди — бизни бир ой ҳам тутиб туришмади.

— Бизни дедингизми? — сўради Генри таажжубланиб. — Наҳотки, сингилларим ҳам авахтага олинган бўлишса? Бу ҳақда менга ёзмагандинг-ку, Фанни.

— Чамамда, — деди Френсис қизишиб, — эски қадрдонимиз Данвудининг бизга мурувват кўрсатганига шама қилгандим шекилли; ахир ўшанинг шарофати билан озод қилишмаганмиди дадамни.

— Тўғри. Лекин айт-чи, сен ҳам ғалаёнчилар қароргоҳида бўлганмидинг ўшанда?

— Ҳа, бўлганди, — деди мистер Уортон меҳрибонлик билан. — Фанни ёлғиз ўзимни юборгиси келмади. Жен-

¹ *Андре* — майор Андре, инглиз бош қўмондонининг адъютанти; 1780 йили жосуслиги учун америкаликлар томонидан осилган.

² *Сэр Генри* — генерал Генри Клинтон, 1778—1781 йиллар мобайнида Англиянинг Шимолий Америкадаги қўшнларига қўмондонлик қилган.

нет билан Сара чорбоғни пойлаб қолишди, бу қизалоғим бандиликда ҳамроҳим бўлди.

— Дадам чеккан изтиробларни кўриб, Фанни, бундай қилиқларини ташлаш ўрнига, ундан баттарроқ исёнчи бўлиб қайтди, — жаҳлдор оҳангда хитоб қилди Сара.

— Хўш, сен нима дейсан бу гапга, гўзал сингилжоним? — сўради Генри қувноқ кайфият билан. — Пейтон, ишқилиб, қиролимизни ўзи ёмон кўрганидан ҳам кўпроқ ёмон кўришга ўргатмадимми?

— Дайвуди ҳеч кимни ёмон кўрмайди! — бидиллади Френсис, лекин ўзининг қизиққонлигидан уялиб, ўша ондаёқ илова қилди: — Сени яхши кўради, Генри, буни неча-неча марталаб айтди менга.

Йигит мулоғим жилмайиб, синглиси юзига астагина шапатилаб, шивирлаб сўради:

— Хўш, сенга синглим Фаннини севишини айтмадимми мабодо?

— Бемаъни гап! — дея Френсис зарда қилган бўлди-ю, стол атрофида уймалаша кетди, унинг назорати остида дастурхондаги овқат қолдиқлари зумда йиғиштириб олинди.

III боб

Қузнинг совуқ шамоли эсиб,
Сўнгги заъфар барглари узар,
Ловман тепалиги узра тўлн ой
Сокин тунда беором кезар.
Шундай пайтда ёлғиз юмушчи
Хайр-хўш деб нотинч шаҳарга
Отланади олис сафарга.

Уилсон

Машриқдан бошланиб, Гудзон дарёси бошланган тоғлар сари от соладиган бўрон камдан-кам икки кунга бормай босилади. Эртасига эрталаб «Оқ акаслар» чорбоғи истиқоматчилари нонушта дастурхони теварагида жам бўлганларида шаррос қуяётган ёмғир деразани деярли ёнбошдан савалаётганини кўрдилар. Турган гапки, бундай пайтда одам уёқда турсин, жониворни ташқарига чиқариб юбориш фикри бирорталарининг хаёлига ҳам келиши мумкин эмасди. Мистер Харпер

ҳаммадан кейин кириб келди; деразага нигоҳ ташлаб қўяркан, у ҳаво бузуқлиги сабабли меҳмондўстликни яна бирмунча муддатга сунистеъмом қилишга мажбур эканини айтиб, мистер Уортондан уз сўради. Сиртдан қараганда, узр қанчалик илтифот билан сўралган бўлса, жавоб ҳам баайни ўшандай илтифот-ла берилганга ўхшади-ю, лекин меҳмоннинг заруратга итоат этгани, айни чоғда эса хонадон соҳибининг ошқора хижолатпазлиги сезилиб қолди. Генри Уортон отасининг истагига бўйин эгиб, чор-ночор, ҳатто нафрат-ла, ўз қиёфасини ўзгартганди тагин. Нотаниш эркакнинг барча оила аъзоларига ҳамда унга қаратилган таъзимига таъзим билан жавоб қайтарди-ю, аммо на унис, на буниси бир оғиз гапирмади. Рост, Френсиснинг наздида, хонага қадам қўяётиб Генрига кўзи тушганида меҳмоннинг чеҳрасида табассум йилт этиб ўтгандай бўлди; бироқ бу табассум унинг кўзларидагина жилва қилиб ўтганди, юзида эса мистер Харперга хос, ҳар замондагина масканини тарк этгувчи олижаноб хушфёъллигу синчковлик ифодаси намоён эди. Меҳрибон сингил акасига ҳавфсираб кўз ташлади, сўнгра нотаниш эркакка қараган эди, нигоҳлари учрашди, айни дамда дастурхон таомлига биноан қизалоққа такаллуф билан кичкинагина бир хизмат кўрсатишга шайланган эди у. Қизнинг безовталана бошлаган юраги жўшқин, кучга тўла, завқшавқли ёшлик имкон бергани қадар осойишта тепишга ўтди. Цезарь кириб келганида ҳаммалари стол теварасига жойлашиб бўлгандилар; хизматкор индамай хўжаси олдига пакет келтириб қўйди-да, камтаринлик билан унинг стули ортига ўтиб, стул суянчигини тутган кўйи суҳбатга қулоқ солди.

— Нима бу, Цезарь? — сўради мистер Уортон, пакетни айлантириб, уни шубҳаланиброқ кўздан кечирар экан.

— Тамаки, сэр. Гарви Бёрч қайтибди. Нью-Йоркдан сизга озроқдина яхши тамаки ола келибди.

— Гарви Бёрч! — деди мистер Уортон чўчиб ва нотаниш кимсага кўз қиррини ташлаб қўйди. — Унга тамаки олиб кел деб тайинлаганим йўғийди-ку? Ҳўп, майли, ростки олиб келган экан, хизмат ҳаққисини бериш лозим.

Занжи гап бошлаганида жимгина тановул қилаётган мистер Харпер бир нафасгагина тўхтади; унинг ол-

диниға хизматкорға қадалған нигоҳи аста хўжасига кўчи-ди-ю, яна аввалгидай хаёлга толди.

Хизматкор хабар қилган явгилик Сара Уортонни жуда севинтириб юборди. У илдам ўрнидан туриб, Бёрчни ичкарига киритишни буюрди-ю, лекин дарҳол фикридан қайтиб, меҳмонга гуноҳкорона боқиб, қўшиб қўйди:

— Мистер Харпер эътироз билдирмасалар, албатта.

Унсизгина бош ирғиб қўйган нотаниш эркакнинг чехрасидаги самимий, мулойим ифода ҳар қандай узундан-узун жумлаю иборадан маънодорроқ бўлганидан унинг ишончини қозонганини англаган ёш хоним ўз фармойишини хотиржамлик билан такрорлади.

Меҳробсимон чуқур ботиқ дераза ёнига нақшинкор суянчиқли ўриндиқлар қўйилганди, авваллари Куин-стритдаги¹ уйнинг меҳмонхонасини оролаган гул чекилган антиқа ипак пардалар яқинлашиб келаётган қишни мамнуният билан ўйлашга даъват қилиб, файзу шинамлик касб этиб турарди. Капитан Уортон ўзини ана шундай меҳроблардан бирига урди-ю, шартта пардани тортди; кичик синглиси ўзининг шўхчан феъли аксича мутлақо кутилмаган босиқлик билан иккинчи меҳробга кириб олди.

Гарви Бёрч кўчама-кўча, уйма-уй юриб мол сотишни ўспиринлик чоғлариданоқ бошлаганди — ҳарқалай бунининг ўзи тез-тез тилга олиб турарди, ўз молини уддабуронлик билан сотиши эса сўзларининг исботи эди. Аслида у шарқий мустамлакалардан бирида туғилганди; отаси ўзининг оқиллиги билан бошқалардан ажралиб турар, бу эса қўшнилариинг, Бёрчлар ўз юртларида фаровон яшаган бўлсалар керак, деб ўйлашларига асосли далил бўла оларди. Аммо Гарвининг, башарти унинг зийрақлиги, шунингдек, хатти-ҳаракатлари ҳаммиша қандайдир сирли эканини ҳисобга олмаганда, шу ерлик оддий авомдан заррача фарқи йўқ эди. Ота-бола ўн йилча муқаддам ушбу воҳага келишган ва мистер Харпер бошпана топмоққа беҳуда уринган ўша фақирона қулбани сотиб олиб, ҳеч ким билан борди-келди қилмай, ҳеч кимнинг эътиборини тортмай, тинчу осо-

¹ Куин-стрит — ўша замонларда Нью-Йоркдаги оқсуяклар истиқомат қилдиган энг олди даҳалардан бири.

Йишта кун ўтказа бошлаганди. Токи ёшию саломатлиги имкон бергунига қадар ота кулбалари ёнидаги чоғроқ қина ерга экиб-тикиб юрди; ўғил эса чакана савдога шўнғиб кетди. Камсуқум ҳам хушахлоқликлари туфайли аста-секин бутун вилоятда шундай ҳурмат-иззатга сазовор бўлдиларки, ўттиз беш ёшлар чамасидаги бир қариқиз аёлларга хос бидъату хурофий тушунчаларни йиғиштириб қўйиб, уларнинг рўзгор ишларини ўз зиммасига олишга рози бўлди. Бу аёл — Кэти Хейнснинг ёноқларини қирмизи тус тарк этганига аллазамонлар бўлганди; у жамики танишлари — эркагу аёлларнинг (бу — заифаларнинг эзгу орзуси эди) бир-бири билан қовушиб, оила қурганларини кўриб турарди-ю, бироқ ўзи эрга чиқишдан деярли умидини узганди; шунга қарамай, у Бёрчлар хонадонига пинҳоний ният билан қадам қўйган эди. Муҳтожлик — шафқатсиз ҳукмдор, шу боисдан ҳам тузуккина аёл ёрдамчилари йўқлиги сабабли ота ва ўғил Кэти ёрдамга чўзган қўлди қабул этишга мажбур бўлдилар; инчунун, у шундай хислату фазилатларга эга эдиким, бунинг шарофати ила бу аёл мутлақо бардош берса бўладиган рўзгорбошига айланиб қолди. У озода, саранжом-саришта, заҳматқаш ва ҳалол аёл эди. Бироқ маҳмадоналик, худбинлик, мутаассиблик ҳамда безорижон қиладиган даражада синчковлик каби қусурлари билан ажралиб турарди. Бёрчлар хонадонидан хизмат қила бошлаганидан буён беш йилча муддат ўтгач, у талайгина гапни билиб олди; бу орада у хўжайинларининг то Вест-Честерга келгунларича бошларидан қандай шафқатсизликларни кечирганларини эшитди — аниқроғи яширинча гап пойлади ва бу эшитганларини тантанавор оҳангда ҳикоя қиладиган бўлди. Модомики, Кэтида башоратгўйлик истеъдодидан заррача нишона бўлганида, у хўжайинларини истиқболда нелар кутаётганини бемалол олдиндан айтиб бериши мумкин эди. Ота-боланинг хуфиёна суҳбатларидан уларни ёнғин қафангадо қилганини, бир вақтлар жўжабирдай оиладан ёлғиз икковларигина омон қолганларини билиб олди. Бу бахтсизликни эсларкан, чолнинг овози шунчалик титрардики, ҳатто Кэтининг юраги эзилиб кетарди. Аммо оламда ҳеч нарса пасткашона синчковлик йўлига ғов бўлолмайди, бинобарин, у токи Гарви ўрнингга бошқа ёшроқ аёлни ёллайман деб нўписа қилмагунига қадар, бировларнинг

сирига қизиқишини қўймади; бундай қутқули лўписани эшитгач, Кэти қуюшқондан чиқиб, ман этилган сарҳадни босиб ўтиш ярамаслигини фаҳмлади. Ўшандан эътиборан рўзғорбоши оқилалик билан ўз синчковлигини жиловлаган, лекин пинҳоний гап ўғирлашни тарк этмаганди. Билиб олаётган ахборотлари хазинадони эса мушкуллик билан бойиб бормоқда эди. Шунга қарамай, у ўзи учун хийла манфаатли баъзи гапларни аниқлаб олди, ана шундан сўнг у икки майл—муҳаббату тамагирлик издиҳомида иш кўриб, олдига аниқ бир мақсадни қўйди ва барча куч-ғайратини ўша мақсадига эришишга қаратди.

Гоҳо Гарви ярим кечада астагина Бёрчлар учун меҳмонхона ҳамда ошхона вазифасини ўтайдиган хонадаги ўчоқ олдига келарди. Кэти ўз хўжасининг сирини худди шу ерда билиб олди; Гарвининг уйда йўқлиги, чолнинг эса қандайдир юмуш билан бандлигидан фойдаланиб, ўчоқ тубидаги битта ғиштни кўчирди-ю, остидаги декчада жилоси энг тошбағир дилни ҳам юмшатиб юборадиган ярқироқ маъданга кўзи тушди. Кэти ғиштни мутлақо билинмайдиган қилиб жойига қўйиб қўйди, кейин ҳеч вақт бундай эҳтиётсиз иш тутишга қайта ботинолмади. Илло ўша аснодан бошлаб қариқизнинг қалби ювош тортиб қолди, Гарви эса кузатувчан бўлмагани боисидангина унинг шаддод юраги мулойимлашиб, бахтиёр тела бошлагани сабабини тушуна олмади.

Уруш чорбозорчининг ўз юмуши билан шугулланишига халал бермади; графликда тижорат ишлари издан чиққанди, аммо бу унга қўл келган ва афтидан, Гарви фойда қилишдан бўлак нарсани ўйламай қўйган кўринарди. Бир ёхуд икки йилча ўз молларини ҳеч қандай монеликсиз пуллаб юрди, даромади ҳам тобора орта борди; шунга қарамай аллақандай хунук мишмишлар унинг шаънига соя ташлаб, бунинг оқибатида гражданлик маъмурияти чорбозорчининг ҳаёт тарзи билан яқинроқдан танишмоқликни зарур деб топди. Чорбозорчи бир неча марта қамоққа тушди, бироқ у ҳар гал гражданлик қонунлари ҳимоячилари қўлидан ҳеч қанча вақт ўтмай, тагин осонгина қочиб қутуларди; ҳарбий маъмурият эса уни тинимсиз таъқиб этарди. Шунга қарамай, Гарви Бёрч бўш келмасди, у ниҳоятда эҳтиёткорлик билан иш кўришга, айниқса шимолий чегара яқинида, ёхуд, бошқача қилиб айтганда, Америка қўшини-

лари яқинида гоятда ҳушёр бўлишга мажбур эди. Эндиликда у «Оқ акаслар»га илгаригидек тез-тез келмасди, ўз кулбасида эса шунчалик кам кўринадиган бўлиб қолдики, бундан аламига чидаёлмаган Кэти, юқорида зикр этиб ўтганимиздек, нотаниш эркакка дилида борини тўкиб-солганди. Бу тиғиб-тинчимас одамнинг ўз касб-кори билан шуғулланишига ҳеч нарса асло халал беролмайдигандек туюларди. Мана ҳозир, бўрон шундай қутуриб турган пайтда ҳам у Вест-Честердаги энг бадавлат хонадонларнинггина эҳтиёжига ярайдиган баъзи бир молларини пуллаш ниятида уйдан мистер Уортоннинг чорбоғигача ярим милча йўл босиб келганди.

Цезарь ёш бекасининг буйруғи билан чиқиб кетди ва бир неча дақиқадан сўнг ҳозиргина гапириб ўтганимиз кимсани бошлаб кирди. Чорбозорчи қотмадан келган, бироқ мушаклари бақувват, суяги бузуқроқ, ўрта бўйли кишилардан кўра сал баландроқ эди. Унга биринчи дафъа кўзи тушган одам, шундай каттакон тугунни қандай орқалаб юрибдйкин, дея ажабланиши турган гап эди; аммо Бёрч елкасидаги юкни, худди бир бўғча момикдай, ҳайрон қоларли даражада чаққонлик билан осонгина ерга ташлади. Бёрчнинг ич-ичига ботиқ кўзлари кулранг тусли ва бежо боқувчи эди; кўзлари ўзи гаплашаётган одамнинг башарасига бир зумгина қадаларкан, кўё унинг танасини тешиб ўтадигандек туюларди.

Қисқаси, кўзларидан унинг феъли атвори қандайлигини айтиб турувчи икки хил маънони ўқиса бўларди. Гарви Бёрч ўз молини ўтказаетганида юзи жонланиб, оқилона тус олар, нигоҳи эса гоятда зийраклашарди, лекин суҳбат кундалик турмуш мавзуга кўчди дегунча Гарвининг кўзлари бежо ҳамда паришонхотир жавдирай бошларди. Башарти гап инқилоб ва Америка борасига бориб тақалгудек бўлса, у бутунлай ўзгариб кетарди. У хийла вақтгача жимгина қулоқ солиб турар, кейин бирор аҳамиятсиз ёхуд ҳазиломуз сўз қистириб кўяр ва бу қилиғи сунъий кўринарди, негаки, унинг луқмаси шу пайтгача ўзини қандай тутаетганига мутлақо ёпишиб тушмасди. Аммо-лекин Гарви уруш ҳақида, шунингдек, отаси тўғрисида ҳам гапни чалғита олмай қолган пайтларидагина сўз очарди, холос. Сиртини кўрибгина баҳо берадиган одам уни, фикри ёди фақат

бойлик орттириш экан, деб ҳисоблаши тайин бўлиб, мабодо у ҳақда билганларимизнинг жамини эсласак, Кэти Хейнснинг ўйлаган режасига бундан кўра муносиб нишонни топишни тасаввур этишимиз амримаҳолдай туюлади.

Чорбозорчи хонага киргани замоноқ елкасидаги юкни полга ташлаб — ерга тушган бўғча деярли елкаси баравар бўлиб турарди, — мистер Уортоннинг оила аъзолари билан муносиб тарзда такаллуф-ла саломлашди. Мистер Харперга эса кўзларини гиламга тикканича сассизгина таъзим қилди. Капитан Уортонни эса дераза парда тўсиб турарди. Сара шоша-пиша саломлашди-ю, бутун диққат-эътиборини бўғча ром этди. Бир неча дақиқа ичида Бёрч икковлари биргалашиб, индамайгина бўғчадан турли буюмларни олишди. Зум ўтмай стол, стуллар ҳамда пол шоҳию ипаклик, қўлқопу дока ва одатда сайёр савдогар сотиб юрадиган турли-туман буюмларга тўлиб кетди. Цезарь бу молларни тортиб олаётганларида бўғчанинг четини ушлаб турди; гоҳо у бирор чиройлироқ, кўзига айниқса яхши кўринган гулдор матога бекасининг эътиборини жалб этиб, мол танлашига ёрдамлашиб юборарди. Ниҳоят, бир неча хил буюм ва матони танлаб олиб, чорбозорчи билан нархини келишиб бўлгач, Сара қувноқ оҳангда деди:

— Гарви, нега бизга ҳеч қандай янгиликлардан гапириб бермаяпсиз? Лорд Корнваллис исёнчиларни яна бир марта таъзирини бергандир балки?

Чорбозорчи бу саволни эшитмади чоғи. Бўғча узра энгашиб, нафис тўқилган ажабтовур тўрни чиқарди-да, уни ёш хонимга таклиф этди. Ювиб турган жойида мисс Пейтоннинг қўлидаги финжон тушиб кетди; Френсиснинг сулув чеҳраси парда четидан мўралади, шу дамгача ўша ёқдан шўхчан биргина кўз кўриниб турганди. Шу топда қиз ёноқлари ўзининг қоматини рашк-ла яшириб турган шоҳи парданинг ёрқин тусини шармандан шармисор этгудай бўлиб ял-ял ёнарди.

Холалари идиш ювишни бас қилди. Бёрч эса бирпасда қимматбаҳо молийнинг талайгина қисмини пуллади. Сара билан Женнет тўрни шундай ҳайрат ва ҳаяжон билан томоша қилишардики, буни кўриб сабри чидамаган Френсис астагина дераза рафидан чиқиб келди. Айни чоғда Сара завқ-шавқ-ла ўз саволини такрорлади; дарвоқе, унинг қувончининг бонси — ватанпарвар-

лик туйғуларидан кўра кўпроқ бундай муваффақиятли хариддан мамнунлиги эди. Синглиси яна дераза рафига бориб ўлтириб, булутларни кузата бошлади; бу орада чорбозорчи ўздан жавоб беришни кутаётганларини кўриб, бафуржа деди:

— Водийдагиларнинг гапларига қараганда Тарльтон Тайгер-Риверда генерал Самтерни мағлубиятга уратганмиш¹.

Капитан Уортон беихтиёр дераза пардани суриб, бошини чиқариб қаради, нафасини ичига ютиб суҳбатга қулоқ солаётган Френсис эса мистер Харпернинг хотиржам кўзларини гўё ўқиётган бўлиб тикилиб ўтирган китобидан узиб, Бёрчга қараб қўйганини сезиб қолди; чехрасидаги ифода унинг суҳбатни диққат-ла тинглаётганини ошкор этиб турарди.

— Шундай денг!— тантанавор оҳангда хитоб қилди Сара.— Самтер... Самтер... Ким ўзи у? Агар ҳамма янгиликларни айтиб бермасангиз бирор дона тўғнағич ҳам олмайман,— дея кулганча суриштиришини давом эттирди у, ҳозиргина кўздан кечираётган докани стулга ташларкан.

Чорбозорчи бир неча лаҳза иккиланиб қолди; у ҳанузгача ўзига диққат билан тикилиб турган мистер Харперга кўз қирини ташлаб олди-ю, феъл-атвори тўсатдан тамоман ўзгарди-қўйди. Бёрч камин олдига борди-да, унинг ярқиратиб тозаланган панжарасига бепарволик билан оғзидаги виргинча тамакини бир парча қилиб палчиллатиб туфлаб, яна ўз моллари ёнига қайтди.

— У Жанубда, аллақайси ерда, занжилар орасида яшайди, — деди чорбозорчи бўлиб-бўлиб.

— У худди ўзларига ўхшаган занжи, мистер Бёрч,— унинг сўзини бўлди Цезарь заҳаролуд ва ғазаби кўзиб бўғчанинг четини қўйиб юборди.

— Бўпти, бўпти, Цезарь, ҳозир гап таллашиб ўтирадиган вақт эмас, — деди яна бирон янгиликни эшитишни истаган Сара уни тинчлантирувчи бир оҳангда.

— Агар ўзини яхши тутса, қора одамнинг оқлардан ҳеч қанақанги кам жойи йўқ, мисс Салли,— деб қўйди хизматкор ранжиб.

¹ Инглизлар полковниги Тарльтон Жанубий Королина штатида генерал Самтер қўмондонлигидаги америкаликлар қўшинини тор-мор этган (1780).

— Кўпинча оқлардан кўра яхшироқ, — унинг гапига қўшилди бекаси. — Айта қолсангиз-чи, барака топгур Гарви, ўша мистер Самтер ким ўзи?

Чорбозорчининг чеҳрасига норозилик кўланка ташлади-ю, яна ўша он сўнди, шундан сўнг у, гўё дили ранжиган ҳабаш суҳбатни бўлмагандай, хотиржамгина сўзини давом эттирди:

— Мен ҳозиргина айтганимдай, у Жанубда, ранглилар орасида (бу пайтда Цезарь тагин бўғчанинг бир томонидан тутиб турарди) яшайди, яқинда полковник Тарльдон икковлари ўртасида тўқнашув бўлибди.

— Турган гапки, полковник уни тор-мор қилган! — ишонч билан хитоб этди Сара.

— Моризанияда турган қўшинлар орасида шундай гап бор.

— Хўш, сизнингча-чи? — секингина сўрашга журъат этди мистер Уортон.

— Мен фақат қулоғимга чалинган гапларнигина гапиряпман, холос, — жавоб берди Бёрч ва Сарага бир ўрам матони узатди.

Қиз уни индамайгина бўғчага ташлади, афтидан у яна бирон нима харид қилишдан аввал барча тафсилотларни билиб олишга қатъий аҳд этганди.

— Лекин текисликдагиларнинг гапларига қараганда, — чорбозорчи хонага қайтадан разм солиб, мистер Харперга бир он тикилиб турди-да, тагин сўзини давом эттирди, — Самтернинг ўзи, яна бир-икки киши яраланганмиш, мунтазам қўшинларнинг¹ бутун бошли отрядни эса ёғоч омборхонада листирмада турган кўнгиллилар лашкари тоза савалаганмиш.

— Бундай бўлиши даргумон, — нафратомуз деди Сара. — Шуниси ҳам борки, исёнчиларнинг ёғоч деворлар орқасига яширинган бўлишларига заррача шубҳа қилмайман.

— Менимча ўз танаси билан ёғочни пана қилгандан кўра хода орқасига ўтиб ўқдан сақланган маъқулроқ, — дея совуққонлик билан эътироз билдирди Бёрч ва шойи ўрамини Сарага бошқатдан тутқазди.

Мистер Харпер кўзларини хотиржамгина қўлидаги

¹ Англия қўшинлари партизанлар отрядлари ва штатлар милициясидан ташкил топган америкаликлар қўшинидан ажратилган учун мунтазам қўшинлар деб аталган

китобга қадади, Френсис бўлса стулдан туриб, чорбозорчига табассум-ла шундай такаллуф билан мурожаат қилдиким, у қизнинг дудоғидан бундай ёқимли овозни ҳеч қачон эшитмаганди:

— Тўрингиздан яна йўқми, мистер Бёрч?

Уша заҳотиёқ бўғчадан тўр олиб берилди, Френсис уни харид қилди.

У чорбозорчига бир қадаҳ вино беришни буюрди; Бёрч қадаҳни мионатдорлик билан хонимларнинг ҳамда чорбоғ соҳибининг соғлиғи учун сипқорди.

— Демак, тахмин қилишларича, полковник Тарлтон генерал Самтерни мағлубиятга учратибди-да? — сўради мистер Уортон, гўё ўзини қайнсинглиси ҳаяжонда синдирган финжонни елимлаётганга солиб.

— Моризаниядагиларнинг тахминларича шундай, — жавоб берди Бёрч.

— Яна қандай янгиликлар бор, дўстим? — сўради эш Уортон тағин парда ортидан мўралаб.

— Майор Андриени осганларини эшитдингизми?

Капитан Уортон титраб кетди, чорбозорчи билан маънодор кўз уриштириб олиб, ясама бепарволик билан деди:

— Чамамда, бир неча ҳафта бурунроқ бўлганди шекилли бу?

— Қатл катта шов-шувга сабаб бўлдимизми? — сўради уй соҳиби синган чиннини елимлаш билан овора экан.

— Одамларнинг нималар деб валдирашларини ўзингиз яхши биласиз, сэр.

— Қадрдон дўстим, водийда қўшинларнинг сайёҳлар учун хатарли бўлган ҳаракати борасида ҳеч гап йўқми? — савол ташлади мистер Харпер, Бёрчга тикилиб.

Бир неча ўрам лента чорбозорчининг қўлидан ерга тушиб кетди; унинг чехрасидаги зўриқиш ифодаси тўсатдан ғойиб бўлиб, чуқур ўйга толган кўйи, шошилмай жавоб берди:

— Мунтазам отлиқ қўшинлар бирмунча илгарироқ йўлга чиққан, де Ланси¹ казармалари ёнидан ўтиб келаётиб, аскарларнинг қуроллари тозалаётганларини кўрдим; мабодо яқин орада ҳаракатга келиб қолсалар,

¹ Де Ланси — ковбойлар отряди командири.

Бунинг ҳеч қанақанги ҳайрон қоладиган жойи йўқ, негаки, Виргиния отлиқ аскарлари¹ аллазамон Вест-Честернинг жанубига етиб келган-ку, ахир.

— Аскарлари кўп эканми? — сўради мистер Уортон хавотирланиб, финжонни елимлашни йириштириб кўйиб.

— Санаб кўрганим йўқ.

Бёрчнинг афти қандай ўзгариб кетганини Френсисга пайқади, қиз мистер Харперга ўтирилиб қараганди, унинг яна миқ этмай китобга тикилиб ўтирганини кўрди. Френсис ердаги ленталарни олиб, жойига кўйдиди-да, моллар узра энгашди; шунда пахмайган соч тутамлари ҳатто бўйнигача қизариб кетган бетларини тўсиб кўйдди.

— Мен бўлсам жанубликларнинг отлиқ аскарлари Делаварга қараб йўлга тушишибдими деб ўйлабман, — деди у.

— Эҳтимол шундайдир, — жавоб берди Бёрч, — мен кўшинлар турган жойдан хийла нарироқдан ўтиб келдим.

Шу орада Цезарь ўзича оч-сарик ва қизил йўлли, тағи оқ читни танлаганди; газламани бир неча фурсат суқланиб томоша қилиб тургач, хўрсиниб тағин жойига кўяркан:

— Зал чиройли чит экан-да, — деб юборди.

— Рост, — деди Сара. — Цезарь, бундан хотинингга ажойиб кўйлак чиқарди-да.

— Тўғри айтасиз, мисс Сара! — қичқириб юборди хизматкор завққа тўлиб. — Суюнганидан кекса Динанинг юраги қинидан чиқиб кетарди — ўзиям жуда қойилмақом чит экан-да.

— Бунақанги кўйлакни кийса Дина нақ камалакдай товланиб кетади, — очиққўнгиллик билан луқма ташлади чорбозорчи ҳам.

Цезарь токи ёш бекаси Гарвидан, бу читни қанчага берасиз, деб сўрамагунига қадар қизга кўзлари жавдирганча тикилиб тураверди.

— Харидорига қараб, — дея жавоб қилди чорбозчининг саволига.

¹ Виргиния отлиқ аскарлари — Виргиния штатида тузилган Америка отлиқ аскарлар кўшини.

— Қанча дедингиз? — такрор сўради Сара тааж-жубланиб.

— Харидор кимлигига қараб, дўстимиз Дина учун тўрт шиллингга бераман.

— Жуда қиммат бу, — деди Сара яна ўзи учун ниманидир танлаётиб.

— Оддийгина читга жуда қиммат сўраяпсиз, мистер Бёрч! — тўнғиллади Цезарь бўғчанинг четини яна қўйиб юбораркан.

— Агар жуда ёқиб қолган бўлса, майли, уч шиллинг бера қолинг, — савдолашишни давом эттирди чорборчи.

— Албатта, жуда ёқиб қолди-да, — деди Цезарь мамнун илжайиб, кейин тагин бўғча оғзини очиб турди. — Мисс Салли берадиган бўлсалар уч, борди-ю ўзлари оладиган бўлсалар, тўрт шиллинг ҳам ёқаверади.

Дарҳол битишишди, бироқ читни ўлчаб кўрганларида Динанинг бўйига лойиқ қўйлақ чиқиши учун зарур бўлган ўн ярдга озроқ етмас экан. Тажрибали савдогар читни чаптастик билан зарурий ўлчовга етказиб, устамасига ранги бопта лента ҳам қўшиб берган эди, Цезарь олган совғасини кўрсатиб муҳтарама рафиқасини қувонтиргани ошқиди.

Булар савдо билан ўралашиб қолган пайтларида капитан Уортон пардани бошқатдан суриб қўйишга ботинганди, мана ҳозир ҳаммаларининг кўзлари олдида турганча, у молларини йиғиштиришга киришган чорборзорчидан шаҳардан қачон чиққанини сўради.

— Тонготарда, — деган жавоб бўлди.

— Шундай кеч-а? — ажабланди капитан, лекин шу заҳотиёқ эс-ҳушини йиғиштириб олиб, хийла вазминлик билан гапини давом эттирди: — Шундай маҳалда соқчилар орасидан ўта олдингизми?

— Ҳа, ўта олдим, — қисқагина жавоб қилди Бёрч.

— Ҳозир сизни, Гарви, Британия қўшинларининг кўпчилик офицерлари таниқар балки? — деди Сара маънодор кулиб.

— Мен ҳам улардан баъзиларини танийман, — деди Бёрч, хонага кўз югуртириб чиқаётиб, капитан Уортонга қараб қўяркан, сўнгра нигоҳи бир зумгина мистер Харпернинг юзида тўхтади.

Мистер Уортон зўр бериб суҳбатга қулоқ соларди; у шу топда ўзининг сохта бепарволигини батамом унутган, шунчалар тўлқинланардики, ҳатто елимламоқчи бўлиб роса урингани финжонни майда-майда қилиб юборди. Чорбозорчи бўғчасини тугаётганида, мистер Уортон томдан тараша тушгандек қилиб сўраб қолди:

— Наҳотки ғанимлар бизни яна безовта қила бошлашса?

— Қимларни ғанимлар деяпсиз? — сўради чорбозорчи ва қадини ростлаб, мистер Уортоннинг бетига тикилганди, у хижолат тортиб дарҳол кўзларини ерга қадади.

— Бизнинг оромимизни бузгувчи ҳар қандай одамни, — луқма ташлади мисс Пейтон, мистер Уортоннинг нима деб жавоб беришни билмай каловланиб қолганини кўриб. — Хўш, ҳалиги, Жанубдаги қироллик қўшинлари ҳаракатга тушибдими?

— Шубҳасиз, тез орада ҳаракатга тушиб қолса керак, — жавоб берди Бёрч ердаги бўғчани кўтариб, кетишга чоғланаркан.

— Қитъа қўшинлари-чи, қитъа қўшинлари шу ерда, Вест-Честерда эмасми? — мисс Пейтон паст товуш билан давом эттирди сўзини.

Гарви жавоб бермоқчи бўлиб энди оғиз жуфтлаган ҳам эдики, баногоҳ эшик очилиб, ҳаяжонланган рафиқаси билан Цезарь кириб келди.

Йиллар ўтиши билан Цезарнинг калта жингала сочлари қиров боғлаган, бу ҳол унга айниқса улўғсифат салобат бахш этарди. Узоқ йиллар давомида, сабот билан ишга солиб келинган қалин тароқ манглайи тепасидаги жингалаларини хийла текислаган, эндиликда сочи типпа-тик бўлиб, бўйига нақ икки дюймча бўй қўшиб турарди. Ешлик чоғларидаги ярқироқ, тўсдай қоп-қора териси ўз жилосини йўқотиб, тўқ қўнғир тусга кирганди. Бир-бировидан ғоятда олис жойлашган кичик-кичик кўзларида саховат нури балқиб турар, аҳён-аҳёнда бир, ранжитилган пайтларидагина бу ифода ўзгарарди холос; дарвоқе, ҳозир бу кўзлар ҳаяжондан бамисоли рақс этарди. Цезарнинг бурни бекаму кўст, ҳатто керагидан ортиқ даражада ҳид билиш учун зарур бўлган барча хуеусиятларга эга эди, лекин айни вақтда ноўрин сўппайиб турмасди; парраклари ниҳоят-

да катта, аммо ёноқларини унчалик босиб кетмаганди. Оғзи ҳам ҳаддан зиёд катта эди-ю, бироқ икки қатор тизилган инжу тишлари бу нуқсонни босиб кетарди. Цезарь паст бўйли эди, мабодо танаси мутаносиблигини бирор ҳандасавий шакл ила қиёсласак, унинг гавдасини тўрт бурчакка ўхшатсак ҳам бўлади. Қўллари узун-узун, мушакдор, панжалари серпай ва чайир, кафти нимқизғиш, сирти қўнғир-қора тусли. Табиат унинг оёқларини яратишда ўз инжиқ феълига ортиқча эрк бериб, ўз кўнглини чоғлаган эди. Бу аъзони яшаш бобида у хом ашёни эҳтиётсизларча, бемулоҳаза исроф этганди. Болдирлари на орқада, на олдинда, тўғрироғи, ён томонида, бунинг устига шунчалик баландда эдики, тиззаси қандай букилишига сира ақл бовар қилмасди. Башарти товонни танани кўтариб турадиган пойдевор деб ҳисобланса, Цезарнинг ундан нолишига ўрин йўқ эди; айтмоқчи, товонлари бир-бировига қараб букилган, баъзан эса уларнинг эгаси орқаси билан юрадиганга ўхшарди. Ҳайкалтарош гавда тузилишида қандайин нуқсонларни топмасин, Цезарь Томпсоннинг юраги тегишли ерда жойлашгани ва унинг тегишли ҳажмда эканига шак-шубҳамиз йўқ.

Цезарь вафодор умр йўлдоши билан Саранинг ёнига келди-да, унга миннатдорчилик билдирди. Сара унинг миннатдорчилигига оққўнгиллик билан қулоқ солди, хотинига эрининг дидини мақтади ва, бу мато хотинингга жуда ярашса керак, деб қўйди. Цезарь билан хотинидан кам хурсанд бўлмаган Френсис, юзлари мамнунликдан порлаб, бу ажойиб читдан Динага ўз қўли билан кўйлак тикиб беришни таклиф этди. Бу таклиф эҳтиром ҳамда мамнуният билан қабул этилди.

Чорбозорчи, у билан кетма-кет Цезарь ўз хотини билан чиқиб кетишди, лекин занжи эшикни ёпаркан, миннатдорона ваъзни бошлаб юборди:

— Оққўнгил, сахий кичик бекам, мисс Фанни... ўз отахонига жуда ғамхўр... иннайкейин, кекса Динага ҳам ўз қўли билан кўйлак тикиб бермоқчи-я...

Ҳаяжонда Цезарнинг яна нималар дегани номаълум, зеро у бу орада хийла узоқлашиб қолган, гарчи қўнғир-қўнғир овози эшитилиб турган бўлса-да, сўзларини англаб олиш маҳол эди.

Бу манзарани жилмайганича кузатаркан, мистер Харпернинг қўлидаги китоб тушиб кетди, шунда Френсис унинг чеҳрасига боқиб маҳлиё бўлиб қолди, негаки чуқур ўйчанлик, ташвишлару паришонхотирлик бу кишининг юзидаги инсон қалбининг энг эзгу фазилати бўлмиш саховат ифодасини қува олмаганди.

IV боб

«Сирли лорднинг кўркам чеҳраси,
Ишораси, мағрур келбати,
Шижоатли ёвқур қадами,
Бари лол қолдирар одамни;
Бўйдор эди, адл эди қомат,
Туриши ҳам эди аломат,
Гўё қалъа, ёв етмас қўрғон,
Унинг хотиржамлигини кўрган
Қиши сезар эди кучини,
Олар эди дарҳол тушуниб.
Фалокатга учраса ҳар ким,
Дили ундан топарди таскин.
Ердамини аямасди у,
Тубанларга қарамасди у.
Агар кимдан у қилса ҳазар,
Бундан бўлмас каттароқ жазо».
Бу сўзларни тинглаб малика
«Бўлди! Топдим!— деди энтика.—
Шудир биз излаган қаҳрамон,
Шотланд шери, оловқалб ўғлон!»

Вальтер Скотт

Чорбозорчи чиқиб кетгач, ҳаммалари анчагача жим қолишди. Мистер Уортон талайгина янгиликларни эшитган, бундан безовталиги янада ортган, ўғлидан хавотирланиши эса заррача камаймаганди. Мистер Харпер ўз ўрнида пинагини бузмай ўлтирар, ёш капитан эса ичида унинг жаҳаннамга даф бўлишини тиларди; мисс Пейтон хотиржамгина столни йиғиштирарди. Ҳамиша хуш-хандон юрадиган бу аёл ҳозир ўзига тўрдан талайгина улуш тегаётганидан айниқса хурсанд эди; Сара сотиб олган нарсаларини саришталаб тахлар, Френсис эса ўзи олган буюмларга мутлақо нопи-

сандлик билан қараб, куйиб-пишиб опасига ёрдамлашаркан, нотаниш меҳмон ногаҳон жимликни бузди:

— Мен шунни айтиб қўймоқчиманки, мабодо капитан Уортон мени деб ўз ниқобини олмаётган бўлса, унда беҳуда ташвиш чекапти. Ҳатто уни тутиб беришга бирор вазу сабабим бўлган тақдирда ҳам, бари бир ҳозирги вазиятда бундай қила олмасдим.

Қизлардан кичиги, ранги қув ўчиб, ҳайрат ичра гап-па курсига ўтириб қолди, мисс Пейтсн айни шу топда йиғиштирилган идишлар солинган патнисни кўтарган жойида яна столга қўйди, Сара эса тиззасидаги олган буюмларини ҳам унутиб, лол бўлиб қолди. Мистер Уортон данг қотиб қолди; капитан кутилмаган бу гапдан бир зум саросимага тушиб, кейин хона ўртасига югуриб келди-да, устидаги ниқобларини ечиб улоқтириб ташларкан, хитоб қилди:

— Мен сизга чин юракдан ишонаман, бу жонга тегадиган масхарабозликни бас қилайлик! Лекин, ҳар қалай, менинг кимлигимни қандай билганингизга ақлим бовар қилмай турибди.

— Буни қаранг-а, асли қиёфангизда хийла чиройли экансиз, капитан Уортон, — деди меҳмон жилмайиб. — Сизга маслаҳатим шуки, ҳеч қачон уни ўзгартиришга уринманг. Ақалли анавини ўзи, — шундай дея у камин тепасида осифлиқ турган инглиз мундиридаги офицер суратини кўрсатди, — сирингизни бемалол фош этиши мумкин эди, менда эса тахмин қилишим учун бундан бўлак ҳам асосу далилларим бор эди.

— Суратда бу кийимга қараганда чандон чиройлироқман деган умид билан ўзимни-ўзим хушнуд қилиб юргандим. Аммо-лекин, сиз гоятда нозик дидли кузатувчи экансиз, сэр, — жавоб берди ёш Уортон кулиб.

— Бунинг сабабчиси — зарурат, — деди мистер Харпер ўрнидан қўзғалаётиб.

Эшикка яқинлашганида Френсис унга етиб олди. Унинг қўлини қўлига олиб, доладай қизариб, ёниб-жўшиб деди:

— Сиз бундай қилолмайсиз... сиз акамни тутиб бермайсиз!

Мистер Харпер бир нафасга тўхтаб, гўзал қизга тикилганча индамайгина завқланиб турди-да, кейин унинг қўлини кўксига босиб, тантанавор оҳангда жавоб берди:

— Бундай қилолмайман, қилмайман ҳам. — У меҳрибонлик билан қўлини қизнинг бошига қўйиб, қўшиб қўйди: — Башарти бегона кимсанинг дуою оқ фотиҳаси сизга бахт-саодат келтирса, менинг дуойимни қабул этгайсиз.

Мистер Харпер орқасига ўгирилиб, таъзим бажо келтирди-да, ўзи тинчлантирган одамларга бутунича манзур бўлган бир назокату сиполик ила одим ташлаб хонадан чиқиб кетди.

Нотаниш меҳмоннинг очиққўнгиллиги ҳамда жиддийлиги хонадондагиларнинг барида чуқур таассурот қолдирди, унинг сўзларидан эса, отадан ташқари ҳаммалари, худди елкаларидаги тегирмон тоши олиб ташлангандек, ниҳоятда енгил тортдилар. Зум ўтмай капитаннинг бошқа буюмларга қўшиб олиб келган либосларини келтирдилар; йигит ўзини ноқулай ҳис этаётган ниқоб кийимидан халос бўлиб, ниҳоят яқинлари билан дийдор кўришув қувончи уммонига шўнғиб кетди, ахир у шуларни деб ҳаётини таҳликага қўйганди-да.

Мистер Уортон кундалик юмушлари билан шуғуллангани ўз хонасига йўл олди; Генрининг ёнида хонимларгина қолиб, айниқса ана ўшалар учун хуш келадиغان мавзуда қизгин суҳбат бошланди. Ёш, навқирон уруғларининг қувончу шодликлари ҳатто мисс Пейтонга ҳам юқди, шу тариқа хавф-хатар таҳдидини хаёлларига ҳам келтирмай бир соатча шўх-шодон гурунг лаззатини тотиб ўтиришди. Тезда гап шаҳар ва у ердаги танишлари борасига кўчди; Нью-Йоркда ўтказган кўнгилли дамларини ҳеч қачон унутмаган мисс Пейтон Генридан эски ошналари, полковник Уэлмир ҳақида суриштирди.

— О! — хитоб этди ёш капитан. — У ҳалиям шаҳарда, ҳар қачонгидек башанг ва хуштавозе.

Башарти ҳали севиб улгурмаган, бироқ қалбини бағишлашга тайёр бўлган, бунинг устига мишмишларга қараганда юлдузи юлдузига тўғри келган кимсасининг номини эшитганида ёноқлари алвонланмовчи аёл камдан-кам топилса керак. Сара худди ана шундай ҳолга тушди; у икки бети алвонланиб, жилмайганича ерга қаради, бундан унинг чиройи янада очилиб, гул-гул яшнаб кетди.

Капитан Уортон синглисининг хижолат чекаётганини пайқамай, сўзини давом эттирди:

— Гоҳо маънос тортиб қолади, шунда биз уни, бу севгининг аломати, деб ишонтиришга тушамиз.

Сара аввал акасига, сўнг холасига боқди, охири нигоҳи Френсиснинг кўзлари билан тўқнашганди, синглиси самимий табассум-ла деди:

— Вой шўрлик! Наҳотки ошиқ бечоранинг умиди пуч бўлса?

— Нималар деяпсан, йўқ... ундай эмасдир-ов! Бадавлат одамнинг тўнғич фарзанди, шундай келишган, яна-тагин полковник бўлса-я!

— Шунча буюк фазилатлари бор экан-а, айниқса кейингисини айтмайсизми! — деб гап қистирди Сара ясама кулги билан.

— Ижозатинг билан айтсам, — жиддий жавоб берди Генри, — полковник унвони ҳазилакам гап эмас.

— Бунинг устига, полковник Уэлмир жуда ёқимтой йигит, — қўшиб қўйди кичик синглиси.

— Қўйсанг-чи, Френсис, — деди Сара, — полковник Уэлмир сираям сенинг кўнглингга ўтиришган эмас, у қиролга шундай садоқатлики, сенга у икки дунёда ҳам ёқмас.

— Генри-чи, у қиролга содиқ эмасми ахир? — ўша ондаёқ оғзига урди Френсис.

— Бас, бас, — деди мисс Пейтон, — полковник хусусида баҳслашиб ўтиришнинг ўрни йўқ, у менга жуда ёқади.

— Фанни майорларни афзалроқ кўради! — деб хитоб қилди Генри кичик синглисини тиззасига ўтқазаркан.

— Бемаъни гап! — эътироз билдирди Френсис қизариб, кулиб турган акасининг бағридан чиқишга уриниб.

— Дадамизни ҳалос этганидан кейин, — сўзини давом эттирди капитан, — Пейтоннинг синглимни исёнчилар қароргоҳида олиб қолишга уринмагани мени ҳаммадан кўпроқ ажаблантиряпти.

— Унда ўз озодлигини таҳлика остида қолдириши мумкин эди, — муғамбирона табассум-ла жавоб берди қиз илгариги жойига ўтираётиб. — Майор Данвудиннинг озодлик учун курашаётганини ўзинг яхши биласан-ку, ахир.

— Озодлик! — хитоб этди Сара. — Битта ҳукмдор ўрнига эллигини сайлашадиган бўлса, тоза ажойиб озодлик бўлар экан-да ўзиям.

— Ҳукмдорларни сайлаш ҳуқуқининг ўзиёқ озодлик бўлади.

— Баъзан хонимлар ҳам бундай озодликдан жон-жон деб фойдаланишга тайёрлар-а, — деди капитан.

— Аввало биз кўнглимизга ёқадиган одамни сайлаш имконига эга бўлишни истардик. Тўғри эмасми, Женнет хола? — луқма ташлади Френсис.

— Менга айтяпсанми? — сўради мисс Пейтон чўчиб тушиб. — Бунақанги гапларнинг фарқига борармидим, болагинам? Буни кўпроқ ақли етадиган одамдан сўрагин-да.

— Гўё сираям ёш бўлмаганга ўхшайсиз-а! Сулув мисс Женнет Пейтон тўғрисидаги ривоятлар-чи?

— Ёлғон, ҳаммаси ёлғон, жонгинам, — деди холаси зўрма-зўраки кулмоқчи бўлиб. — Ниманики эшитса, ўшанга ишонавериш тентаклик.

— Ёлғон дейсизми?! — жўшқинлик билан гапга қўшилди капитан. — Генерал Монтроз¹ ҳанузгача мисс Пейтон шарафига қадаҳ сўзи айтади — атиги бир неча ҳафтагина бурун сэр Генриникида ўз қулоғим билан эшитдим буни.

— Худди синглингга ўхшаб бетгачопарсан-да, Генри! Бемаъни сафсатани бас қил... юринглар, мен сизларга тўқиган янги нарсаларимни кўрсатаман, Бёрчининг молларидан қолишмайди улар.

Бир-бировлари ва бутун дунёдан мамнун опа-сингил акалари билан холаларига эргашдилар. Мисс Пейтон ўзининг майда-чуйдаларини асрайдиган мўъжазгина хонага зинапоядан чиқиб бораётганларида, у фурсатни топиб туриб (бир пайтлардагидек, танишган вақтларидагидек), генерал Монтрозни ҳозир бод кўпда безовта қилмаяптими, деб сўради жиянидан.

Ешимиз бир ерга етиб қолганида биз учун ҳатто энг сеvimли зотнинг ҳам заифу ожиз томонлари борлигидан воқиф ўлгач, афсус-ла ҳафсаламиз пир бўлади. Токи қалбимиз ёш, фикру онгимизга ўтган кунларнинг мунгли тажрибалари соя ташламаган экан, ҳис-туйғуларимиз арши аълода парвоз этиб юради; ўзимиз интилган фазилатлар, шаъну обрў, саховатпешалигу эзгуликни ўз яқинларимиз ва дўстларимизга тақаймиз. Одамларга ҳурмату эҳтиром-ла қараш — ишонувчанлик бизнинг

¹ Генерал Монтроз — инглизлар генерали.

табиатимизга хосдек, яқинларимизга бўлган меҳримиз (кейинчалик камдан-кам сақланиб қолади) беғубор, мусаффодек туюлади. Қисқаси, мистер Уортоннинг оиласи то оқшомгача аллақачонлардан буён барҳам топган бахтиёрлик нашъасини сурди; ёш Уортонлар учун бу дамлар — бир-бировларига бўлган меҳр-оқибат намойиши, дўстона, очяқчасига суҳбат қуришдек бахтиёрлик дамлари эди.

Мистер Харпер тушлик овқат пайтидагина ҳозир бўлиб, дастурхон ёнидан турганлари замоноқ аллақандай юмуши борлигини баҳона қилиб яна ўз хонасига чиқиб кетди. Ишончларини қозонганига қарамай, унинг чиқиб кетиши ҳаммаларини хурсанд этди: ёш капитан ўз яқинлари билан бор-йўғи бир неча кунгина бирга бўларди-да, ахир — бунинг боиси ниҳоятда қисқа муддатга жавоб берилгани ва қўлга тушиб қолиш хавфи эди.

Дарвоқе, висол қувончи таҳдид солаётган хавф-хатар ҳиссини дилларидан қувиб чиқарди. Бутун кун мобайнида мистер Уортон, бирон йўл билан Генрининг сирини ошкор этиб қўймасмикин, деб нотаниш меҳмондан шубҳаланаётганини икки мартабагина шама қилиб ўтди; бироқ болалари оталарига қизгин эътироз билдирдилар; ҳатто Сара, акаси ва синглисига қўшилиб, кўринишидан унақанги мунофиқ одамга ўхшамайди, деб астойдил нотаниш меҳмоннинг тарафини олдилар.

— Болаларим, одамнинг сирти кўпинча алдаб қўяди, — деди ота ғамгин оҳангда. — Башартики майор Андрега ўхшаган одамлар фириб йўлига ўтибдиларми, унга қараганда ҳиммату саховати чанд бора камроқ кимсага инонмоқ енгилтакликдир.

— Фириб эмиш-а, — қичқириб юбораёзди Генри. — Лекин сиз, дада, майор Андренинг ўз қиролига хизмат қилганини ва уруш таомили унинг хатти-ҳаракатини оқлашини унутиб қўйяпсиз.

— Нима, ўша уруш таомили унинг қатлини оқламайдими? — оҳистагина сўради Френсис.

Қиз бу ишни ўз ватани манфаати йўлида қилинган деб ҳисоблар ва бу фикрдан қайтишни истамас, айни чоқда қалбидаги ўша одамга ачиниш ҳиссини ҳам тия олмасди.

— Асло! — қаршилиқ билдирди капитан ва ўрнидан сапчиб туриб, тез-тез уёқдан-буёққа одимлай бошла-

ди. — Сенга ҳайрон қоляпман, Френсис! Айтайлик, мен ҳозир исёнчилар қўлига тушиб қолдим. Демак, сенингча, мени қатл қилсалар, бу адолатдан бўларкан-да... балки сен ҳатто Вашингтоннинг бундай шафқатсизлигига тасанно ўқирсан?

— Генри, — деди қизалоқ куйиниб, ҳаяжондан ранги ўчиб, вужуди титраб, — сен менинг юрагимни яхши билмас экансан.

— Кечир мени, синглим, азизим жажжи Фанни! — деди йигит афсусланиб, Френсисни бағрига босиб, кўз ёшлари юваётган бетидан ўларкан.

— Биладан, қизиқ устида оғиздан чиқиб кетган гапга эътибор бериш тентаклик, — сўзини илиб кетди Френсис, акасининг бағридан чиқиб, ёш ҳалқаланиб турган кўзларини кўтариб, унга жилмайиб боқаркан, — лекин жонимиздан ортиқ севган одамимиздан таъна эшитиш айниқса... — унинг ранги ўчган юзига қизиллик югурди-ю, нигоҳини гиламга қадаб, паст овоз билан деди: — Ноҳақ дашном эшитдим деб ўйласанг... аниқроғи, бунга имонинг комил бўлса... одамга жуда алам қиларкан.

Мисс Пейтон туриб бориб, жиянининг ёнига ўтирди-да, назокат ила унинг қўлини олиб, сўз қотди:

— Қўй, хафа бўлма бунақа. Аканг жуда қизиққон, бу йигитчаларнинг ўзини тутолмаслигини биласан-ку, ахир.

— Узимни қандай тутганимга қараб гапираётган бўлсангиз, бағритош ҳам деб қўшиб қўяверинг, — деди капитан ва Френсиснинг нариги ёнига ўтирди.

— Бироқ Андренинг ўлими ҳаммамизни ташвишга солиб қўйди. Сен уни танимасдинг: у жасорат... жамики фазилатларнинг... одам бөласидаги иззату ҳурматга лойиқ хислатларнинг тимсоли эди.

Френсис хиёл жилмайиб, бош чайқаб қўйди-ю, аммо ҳеч нима демади, Генри унинг чеҳрасида ишончсизлик кўлагасини кўриб, сўзини давом эттирди:

— Ишонмаяпсан-а, унинг қатлини оқлаяпсан-а?

— Мен унинг саховатлилигидан шубҳаланаётганим йўқ, — мулоимгина деди қизалоқ, — кейин, унинг ҳурмату иззатга лойиқлигига ишонаман, лекин Вашингтоннинг қилмиши адолатли эканидан шубҳаланишимга ҳам ўрин йўқ. Урушнинг қонун-қоидаларини яхши билмайман, менга қолса, бундан ҳам камроқ билишни ис-

тайман, лекин фақат инглизлар манфратини кўзлаб аллазамонларда жорий этилган тартиб-қоидаларга итоат этадиган бўлсалар америкаликлар курашда ғалаба қозонишларига умид қила олармидилар?

— Бу курашнинг кимга кераги бор ўзи? — деди Сара нафрат-ла. — Улар исёнчилар, шундай экан, ҳамма ҳаракатлари қонунга хилоф.

— Аёллар нақ кўзгунинг ўзгинаси — қаршиларида кимки турган бўлса, уларда ўша акс этади, — сўз қистирди ёш капитан мулойимлик билан. — Френсиснинг жисмида майор Данвудининг қиёфасини кўриб турибман, Сарада эса...

— ...полковник Уэлмирнинг, — сўзини бўлди кичик синглиси кулиб, доладай қизариб. — Тан оламан, эътиқодим учун майор Данвудидан миннатдорман... тўғриямасми, Женнет хола?

— Назаримда, бу ростдан ҳам ўшанинг қарашлари, қизалогим.

— Гуноҳқорман, буни тан оламан. Сен-чи, Сара, полковник Уэлмирнинг теран маъноли мулоҳазаларини ҳали унутганингча йўқми?

— Мен ҳақ гапни ҳеч қачон унутмайман, — жавоб берди Сара қизаришда синглиси билан баҳс бойлашиб ва гўё каминнинг олди иссиқлик қилгандай ўрнидан турди.

Шундан сўнг кундузи бошқа ҳеч қандай ҳодиса рўй бермади, зеро оқшом етганда Цезарь мистер Харпернинг хонасидан қандайдир гўнғир-гўнғир товуш эшитилганини хабар қилди. Нотаниш йўловчини меҳмонхона рўпарасидаги одатда мистер Уортоннинг оиласи жам бўладиган қўшимча хонага жойлаштиришган бўлиб, Цезарь ўзининг ёш хўжасини хавф-хатардан авайламоқ ниятида меҳмонни муттасил кузатаётган эди. У етказган хабар бутун оилани ташвишга солиб қўйди, мистер Харпернинг ўзи кириб келгач, саховату софдиллигидан далолат бериб турган муомаласини (вазмину сиполигига қарамай) кўриб, мистер Уортондан бошқа барчаларининг шубҳалари тезда тарқадикетди. Мистер Уортоннинг болалари ва қайинсинглиси, Цезарь янглишган деган қарорга келдилар, шундай қилиб, оқшом ташвишу хавотирликсиз ўтди.

Эртасига чошгоҳда ҳаммалари меҳмонхонада тушлик қилиб ўтирган пайтларида, ниҳоят, ҳаво ўзгара

бошлади. Адиру тепалар ўрқачини буркаб турган бадқовоқ пастак булутлар мағриб ёқдан машриқ томонга қараб шитоб-ла суза кетди. Аммо ёмғир ҳануз зўр бериб дераза ойналарини чертишда давом этар, машриқ осмони қоп-қора ҳамда тундлгича қолмоқда эди. Френсис жунбушга келган табиат кучларини кузатиб, ёшларга хос сабрсизлик заптида бу диққинафаслик исканжасидан тезроқ қутулиш истаги кўнглига қутқу солиб турган бир пайтда, кўкқисдан, нақ афсунгарлик рўй бергандек, борлиқ олам тинчиди-қолди. Бўрон ўкириги ўчди, шамол тинди. Дераза олдига чопқиллаб борган қиз ёнгиналаридаги ўрмоннинг чарақлаган қуёш нурига чўмганини кўриб, баҳр-дили очилди, қувончга тўлди. Сержило, анвойи рангларга сахий октябрь безантирган дов-дарахтлар товланиб, Америка кузи пардоз берган нам барглар кўзни қамаштирарди. Уй истиқоматчилари ўша замоноқ жануб ёқдаги айвонга чиқдилар. Сарин ҳаво майин ва ҳузурбахш эди; машриқ уфқи узра даҳшатли қора булут тоғлари тартибсиз ҳолда бир-бировига мингашиб олган, иўё мағлуб бўлган қўшиннинг ортга чекинишини эслатарди. Чорбоғ тепасидан эса ҳануз пароканда булут парчаларию тутам-тутам лахтаклари ҳайратда қоларли тезлик билан машриқ ёққа сузиб бормоқда эди, мағриб томонда эса булут лашкарлари сафини ёриб ўтган қуёш пастда намоён бўлган манзара ва ёмғирда чўмилган ярқироқ яшиллик оламига видолашув нурларини пуркамоқда. Бундайин манзара, бундайин ҳодисани фақат Америка осмони остидагина кўриш мумкин. Рутубатли ҳаводан халос бўлиб, энг майину мулоийм июнь субҳи содиқларидаги янглиғ осуда оқшому мусаффо ҳаводан ҳузур қиларкансан, табиатнинг бундай зидма-зид ҳодисалари қанчалар ногаҳоний бўлса, дилиннга шунчалар ногаҳоний қувонч бахш этади.

— Қандай улуғвор манзара! — деб қўйди мистер Харпер ўзича оҳистагина. — Қанчалар зебо, қанчалар ажиб! Қани энди жанг қилаётган ватанимга тезроқ ана шундай осуда дамлар насиб этса-ю, унинг изтиробли кунлари шундай чароғон оқшом билан тугаса!

Бу сўзларни ёлғиз унинг ёнида турган Френсисгина эшитди. Қиз унга ҳайрат-ла тикилди. Мистер Харпер бош яланг, қаддини ғоз тутган кўйи, кўкка тикилганча турибди. Кўзларидаги ўзига хос хусусият бўлиб туюл-

ган хотиржамлик ифодаси йўқолган; шу топда кўзлари ҳайрат учқунлари ила порлаб, ёноқларига сезилар-сезилмас қизил югурганди.

«Бундай одамдан заррача чўчимаса бўлади,— ўйлади Френсис.— Бунақанги теран ҳис-туйғу саховатли зотларгагина насиб этилган».

Бёрчнинг баногоҳ пайдо бўлиши ўйга толган кичкинагина жамоатнинг хаёлотига раҳна солди; у қуёш кўрингани замоноқ мистер Уортоннинг уйига қараб йўлга тушган эди. Гарви Бёрч тез-тез, катта-катта қадам ташлаб, ҳалқобу кўлмакларга парво қилмай, қўлларини чайқаб, бошини сал олдинроққа эгганча келарди — бу, кўчама-кўча тентирайдиган чорбозорчиларнинг одатдаги юриши.

— Ажойиб оқшом,— дея гап бошлади у таъзим қилиб, кўзларини ердан узмай.— Йилнинг бу палласида камдан-кам насиб бўладиган илиқ ва ёқимли оқшом.

Мистер Уортон унинг гапига қўшилди ва ҳамдардлик билан отасининг соғлиғини сўради. Чорбозорчи бир муддат чурқ этмай турди; савол такрорлангач, овозидаги қалтироқни аранг босиб, жавоб берди:

— Отам шам мисоли тугаб боряпти. Кексалик билан машаққатли тирикчилик ўз ишини қияпти.

Гарви ҳаммадан юзини яшириш учун тескари қараб олди, бироқ Френсис унинг кўзлари йилтираб, лаби титраётганини пайқаб қолганди; шунда қизнинг наздида унинг қадри янада ортди.

Мистер Уортоннинг чорбоғи жойлашган водий шимоли-ғарбдан жануби-шарққа томон чўзилиб кетганди; уй қиямаликда, водийнинг шимоли-ғарбий чеккасида қад кўтарган эди. Адир ортидаги майдон қарши томонга қараб, соҳил сари тиккасига тушиб боргани сабабли олисдаги ўрмон оша Зунд¹ кўзга ташланиб турарди. Яқингинада қутуриб соҳилга човут солаётган денгиз энди чиройи очилиб, қирғоқ сари бамайлихотир узун-узун тўлқинлар йўлламоқда, жануби-ғарбдан эсаётган майин шабада эса, бамисоли тўлқинларнинг жазавасини босишга кўмаклашаётгандек, уларнинг ёлларини оҳиста-оҳиста сийпаламоқда эди. Ҳозир сув сатҳида

¹ Зунд — Лонг-Айленд оролини Манхаттан оролидан ажратиб турадиган бўғоз.

дам тепага кўтарилиб, дам узун-узун тўлқинлар ортига шўнғиб, кўздан ғойиб бўлаётган қандайдир қора нуқталарни ажратиш мумкин эди. Буни чорбозорчидан бўлак ҳеч ким пайқамди. У айвонда мистер Харпердан сал нарироқда ўтирарди, у гуё бу ерга нима мақсадда келганини унутганга ўхшарди. Уйноқи, бежо нигоҳи боғги қора нуқталарга тушгани замоноқ дик этиб ўрнидан турди-ю, денгизга синчиклаб тикила бошлади. Кейин у жойини ўзгартириб, ошкора безовталиқ билан мистер Харперга боқди-да, ҳар битта сўзини дона-дона қилиб:

— Мунтазам қисмлар жанубдан жилган бўлса керак,— деди.

— Нега бундай деб ўйлаяпсиз?— сўради капитан Уортон асабийлашиб.— Эй худо, чиндан ҳам шундай бўлсин-да ишқилиб: менга қўриқчилар зарур.

— Агар одатдаги экипаж бошқараётган бўлса анави ўнта вельбот¹ бунчалик тез сузмасди.

— Балки бу... бу оролдан қайтаётган қитъа қўшинларидир?— чўчинқираб сўради мистер Уортон.

— Йўқ, мунтазам қўшинларга ўхшайди,— маънодор оҳангда жавоб берди савдогар.

— Ухшайди дейсизми?— такрорлади капитан.— Нуқтадан бошқа нарса кўринмаяпти-ку, ахир.

Гарви бунга жавоб қайтармади; у худди ўзича мингирлаётгандек:

— Улар бўрондан олдин йўлга чиқишган... улар икки кунгача орол панасида туришган... отлиқлар ҳам йўлда... яқин-атрофимизда, ҳадемай жанглар бошланиб кетади,— деди.

Бёрч ушбу монологини ўқиркан, ошкора безовталиқ билан мистер Харперга қараб-қараб қўярди, аммо Бёрчнинг сўzlари уни заррача қизиқтиряптими; йўқми, бу жентльменнинг афтидан билиб бўлмасди. У қаршисидаги манзарага суқланиб боққанича миқ этмай турибди, ҳаво очилиб кетганидан хурсанд кўринарди чоғи. Бироқ чорбозорчи гапини тугатиши биланоқ мистер Харпер уй соҳибига мурөжаат қилиб, юмушлари сафарини бундан ортиқ кетга чўзишга имкон бермаслиги-

¹ Вельбот — тумшуги ва қуйруғи узун тезюар эшакли енгил қайиқ.

ни, шу боисдан ушбу ажойиб оқшомдан фойдаланиб, қоронғи тушгунча бир неча миль йўл босажанини айтди.

Мистер Уортон бунчалик тез ажралишаётганларига таассуф билдирди, илло ёқимтой меҳмонни йўлдан тугиб қолишга журъат этолмай, дарҳол керакли ишларни бажаришни буурди.

Чорбозорчининг безовталиги ҳеч қанақанги сабабсиз ортиб борарди; гўё ўша томондан бирон фалокат бэстириб келишини кутаётгандай, у дам-бадам водийнинг жануб томонига қараб-қараб қўярди. Ниҳоят Цезарь мистер Харпернинг ажойиб тулпорини етаклаб келди. Чорбозорчи от пуштонини тортиб, йўловчининг сафар халтаси билан мовийранг плашини эгарга боғлашга бажону дил ёрдамлашиб юборди.

Мана, сафар тадориги ниҳоясига етди, шунда мистер Харпер хайрлаша бошлади. У Сара ва Женнет хола билан чин юракдан, оддийгина хайрлашди. Френсисга яқинлашганида эса чехрасида ўзгача бир нозик ҳис ифодаси акс этиб турарди. Кўзлари яқингинада лабла-ридан учган ҳомиёна сўзлар ифодасини такрорлаб турарди. Қизнинг ёноқлари ловиллаб, юраги гурс-гурс тепа кетди. Уй соҳиби билан меҳмон сўнгги бор бир-бировларига илтифотли сўзлар айтиб хайрлашишди; мистер Харпер капитан Уортонга самимий қўл узатиб, насиҳатомуз деди:

— Оқибати ўзингиз учун бағоят хунук бўлиши мумкин бўлган қалтис иш қилибсиз. Башарти шундай бўлиб қолса, эҳтимол, менга қилган яхшиликларингиз учун оилангиздан миннатдор эканимни исботлаш шарофига муяссар бўларман.

— Албатта, сэр, менинг уйимда ўзингиз воқиф бўлган ҳамма гапни сир сақлайсиз деган умиддаман!— дея шанғиллади дабдурустдан ўғлининг ҳаётига таҳлика солаётган хавфдан қўрқиб кетган мистер Уортон мулозаматни ҳам унутиб.

Мистер Харпер шартта қарияга ўгирилди; лекин унинг юзига қалққан жаҳл ифодаси зумда тарқади-ю, мулоиймлик билан жавоб қилди:

— Сизнинг хонадонингизда илгари беҳабар бўлган бирон нарсадан воқиф бўлганимча йўқ, илло шу дамда, ўғлингиз ўз яқинлари билан дийдор кўришиш учун келгани менга маълум бўлган бир пайтда, мен бундан бе-

хабар қолган чоғимдагига қараганда у хавф-хатардан кўпроқ холироқ.

Мистер Харпер Уортонлар оиласига таъзим қилди-да, ёрдами учун чорбозорчига бир оғизгина ташаккур айтиб, ортиқ ҳеч нарса демай, отига минди-ю, чоғроқ-қина дарвозадан хотиржамгина чиқиб кетаверди ва ҳадемай водийни шимол ёқдан тўсиб турган тепалик ортига ўтиб кўздан ғойиб бўлди.

Чорбозорчи олислаб бораётган суворийни токи кўздан йўқолгунича нигоҳи-ла кузатиб турди, сўнг вужудини эзаётган хавтиргарликдан қутулгандай енгил тин олди. Бошқаларнинг бари жимгина номаълум меҳмон, унинг қўққисдан кириб келиши ҳақида ўйлашаётган эди. Бу орада мистер Уортон Бёрчга яқинлашиб, шундай деди:

— Сиздан қарздорман, Гарви, илтифот кўрсатиб шаҳардан келтириб берган тамакингининг ҳақини тўлаганим йўқ ҳали.

— Мабодо аввалгисига қараганда сал мундайроқ бўлса,— жавоб берди чорбозорчи, мистер Харпер ғойиб бўлган томонга узоқ тикилган кўйи,— бунинг сабаби, ҳозирги пайтда жуда камчиллигида.

— Жуда ёқди менга,— сўзини давом эттирди мистер Уортон,— лекин нархини айтишни унутибсиз.

Чорбозорчининг юзида зуҳур этиб турган ифода ўзгарди: чуқур ташвиш ўрнини табиий муғамбирлик ифодаси эгаллади-ю, қуйидагича жавоб қилди:

— Ҳозир нарх ҳақида бир нима дейиш ҳам қийин. Узингиздан қолар гап йўқ, бу сизнинг саховатингизга боғлиқ.

Мистер Уортон чўнтагидан бир қисим Карл III¹ тасвири бөр танга чиқарди-да, улардан уч донасини бош ва шаҳодат бармоқлари билан ушлаб, Бёрчга узатди. Қумушни кўриб чорбозорчининг кўзлари ўйнаб кетди; ўзи олиб келган ўша нарсадан оғзига солиб олган талайгина улушни бир лунжидан иккинчисига ўтказиб туриб, қўлини чўзди, шунда долларлар² ёқимли жиринглаб қафтига тушди. Бироқ бу жониворлар қафтига тушаётиб таратган оний мусиқа чорбозорчи учун ниҳо-

¹ Карл III — испан қироли (1759—1788).

² Бу ерда ўша пайтларда Америкада муомалада бўлган испан долларлари ҳақида гапирляпти.

ятда қисқа туюлди; у ҳар битта тангани айвоннинг тош зинасида чириллатиб айлантирди, ана шундан кейингина улар каттакон тери картмондан жой олди. Картмон кузатувчилар кўзидан шундай бир эпчилик билан ғойиб бўлдиким, уни Бёрч кийимининг қаерига гумдон қилганини бирорталари айтиб беролмасдилар.

Чорбозорчи ўз юмушининг энг муҳимини муваффақиятли тугатгач, зинадан туриб, капитан Уортоннинг ёнига келди; капитан сингилларини қўлтиқлаб олиб нималарнидир ҳикоя қилаётган, улар эса акаларининг ҳикоясини жон қулоқлари билан тинглаётган эдилар. Ҳозиргина бошдан кечирган ҳаяжонланиш янги чимдим тамакини талаб қилиб қолди, Бёрч бусиз туролмасди, шунинг учун ҳам у боягисидан кўра аҳамияти камроқ ишни бошлашдан аввал оғзига бир чимдим тамаки ташлади. Ниҳоят у, томдан тараша тушгандек, шартта сўради:

— Капитан Уортон, бугун кетасизми?

— Йўқ,— жавобни қисқа қилди капитан, сулув сингилларига меҳр-ла боқиб.— Наҳотки сиз, мистер Бёрч, булардан шунчалик тез ажралишимни истасангиз, эҳтимол, бундан кейин ҳеч қачон улар билан дийдор кўришиш қувончи насиб этмас менга.

— Ака!— деди Френсис жўшиб.— Бундай ҳазил қилиш тошбағирлик-ку!

— Менимча, капитан Уортон,— сўзини давом эттирди чорбозорчи босиқлик билан,— бўрон тиниб, скиннерлар ғимирлашиб қолган экан, уйдан тезроқ жўнаганингиз маъқул.

— Э,— деди инглизлар офицери,— мабодо уларга йўлиқиб қолган чоғимда ҳам, истаган пайтда бир нечта гинейя бериб ўша ярамаслардан қутулиб кетаман. Йўқ, йўқ, мистер Бёрч, эрталабгача шу ерда қоламан.

— Майор Андренинг жонига пул ора кира олмади,— совуққина деди савдогар.

Опа-сингиллар хавотирга тушиб, акаларига тикилиб қолишди.

— Гарвининг маслаҳатига кирганинг тузук. Ростига кўчганда, бундай ишларда унинг гапига нописандлик билан қараш ярамайди,— деди катта синглиси.

— Тўпла-тўғри,— унинг сўзини илиб кетди кичиги,— ўйлашимча, башарти мистер Бёрч буёққа ~~нели~~

нингга ёрдамланган экан, унда ўзинг бежавотир, бизни эса бахтиёр бўлиб қолишсин десанг унинг гапига қулоқ сол, азизим Генри!

— Буёққа мен бир ўзим етиб келдим, уёққа ҳам ёлғиз етиб бориш қўлимдан келади,— сўзида туриб олди капитан.— У ниқоб учун зарур бўлган ҳамма нарсани топиб бериши ва қачон йўл очиқ, бежавотир эканидан мени огоҳлантириши керак эди, биз фақат шунгагина келишиб олгандик; лекин бу борада янглишдингиз, мистер Бёрч.

— Ҳа, янглишдим,— жавоб берди чорбозорчи сергакляниб,— бунинг устига шу бугун тундаёқ қайтишингизни тақозо этадиган асосли вазу сабаблар бор: мен сизга топиб берган рухсатнома бир маротабагагина иш беради, холос.

— Наҳотки бошқасини қотириб ташлашнинг уддасидан чиқолмасангиз?

Чорбозорчининг рангпар юзларига унга мутлақо ёт бўлган қизиллик тепчиди, бироқ индамади, кўзлари ерга қадалди.

— Бугун шу ерда тунайман, уёғи бўлганича бўлар,— қайсарлик билан қўшиб қўйди ёш офицер.

— Капитан Уортон,— деди Бёрч қатъий ишонч билан ҳар бир сўзини таъкидлаб,— шопмўйлов, дароз виргинияликдан эҳтиёт бўлинг. Билишимча, у қаердадир жанубда, шу яқин атрофда. Унга шайтоннинг ўзи ҳам фириб беролмайди; мен уни бир мартагина алдай олдим.

— У мендан эҳтиёт бўлсин!— деди капитан такабурлик билан.— Сизнинг зиммангиздан эса, мистер Бёрч, барча масъулиятни соқит қиламан.

— Бу гапингизни ёзма равишда тасдиқлаб ҳам берасизми?— сўради эҳтиёткор чорбозорчи.

— Бўлмасам-чи!— хитоб қилди капитан кулиб.— Цезарь! Довот-қалам, қоғоз келтир,— Гарви Бёрч, чорбозорчини менга содиқ кўмакдошлик мажбуриятларидан халос этаман ва ҳоказо, ва ҳоказолар деб тилхат ёзиб берай.

Езув анжомларини келтирдилар ва капитан шўхшодон, ҳазил-ҳузул билан айтилган ҳужжатни ёзиб берди; чорбозорчи қоғозни олиб, авайлаб қирол ҳазратини олийлари сиймоси тасвирланган таъгалар қаватига яширди-да, ҳаммаларига таъзим қилиб, келган йўлидан

кетаверди. Кўп ўтмай Уортонлар унинг ўз фақирона кулбаси эшигидан кириб кетганини кўришди.

Ота билан опа-сингиллар капитаннинг тунагани қолганидан шунчалар хурсанд эдиларким, бошларига тушиши мумкин бўлган фалокатдан оғиз очиш уёқда турсин, бундай фикрни ҳатто хаёлларига ҳам келтирмадилар. Бироқ Генри шом дастурхони устида бафуржа мулоҳаза юритиб, ўз режасини ўзгартирди. У ота уйдан ташқари чиқиб, ўзини хавф-хатарга қўйишни истамай, янги учрашув борасида келишиб олиш ниятида Цезарни Бёрчникига жўнатди. Негр тезда нохуш хабар билан қайтиб келди — у кечроқ қолибди. Кэти унга, шу топда Гарви шимолга қараб бир неча миль йўл босиб қўйган бўлса керак, яна: «Бўғчасини орқалаб, қош қорайиб чироқ ёқиб улгурмасимизданоқ уйдан чиқиб кетди», дебди. Капитаннинг сабр-тоқатли бўлишдан ўзга иложи йўқ эди, эрталаб шароитга қараб бирон тўғри қарорга келиш чораси топилиб қолар, дея хаёл қилди.

— Гарви Бёрч ўзининг сирли гаплари ва машъумона огоҳлантиришлари билан кўнглимга гулгула солиб қўйди,— деди капитан Уортон хаёл оғушидан қутулиб, таҳликали аҳволда қолгани ҳақидаги ўй-фикрларни қуваркан.

— Шундай нотинч пайтда унинг уёқдан-буёққа бемалол қатнашига нега йўл қўйиб беришаркин?— сўради мисс Пейтон.

— Исёнчилар уни нимага индамай-синдамай қўйиб юбораверишади, буни ўзим ҳам сира тушунолмайман,— жавоб берди жияни,— лекин сэр Генри лоақал битта мўйига зарар еткиздиргани қўймайди.

— Ростданми?— хитоб қилди Френсис қизиқсиниб.— Сэр Генри Клинтон наҳотки Бёрчни таниса?

— Ҳар қалай, таниши керак.

— Уғлим, Бёрч сени айтиб қўймасмикин?— сўради мистер Уортон.

— Асло. Унга ишонишдан олдин бу ҳақда ўйлаб кўрганман: иш юзасидан Бёрч ҳалол одам кўринади. Устига-устак, шаҳарга қайтиш ўзи учун қанчалик хатарли эканини кўра-била туриб, бундай қабоҳатга бормайди.

— Менимча,— деди Френсис акасини қувватлаб,—

у саховатли одам. Ҳар қалай, гоҳо-гоҳо шундай кўри-
нади.

— О,— хитоб қилди опаси шу ондаёқ,— у қиролга содиқ, бу эса, менимча, энг аъло саховат!

— Пулга бўлган эҳтироси қиролга бўлган муҳаббатидан устун келмаса деб қўрқаман,— дея эътироз билдирди унга акаси кулиб.

— У чоқда,— деди отаси,— токи сен Бёрчнинг ҳукми-измида экансан, ўзингни бежавотир ҳисоблолмайсан — ҳарис одам пулни кўрганда муҳаббатдан кечади, хиёнат йўлини тутади.

— Лекин, дада,— деди ёш капитан дили ёришиб,— ҳар қандай имтиҳондан ўта оладиган муҳаббат ҳам бор-ку, ахир. Тўғрими, Фанни?

— Қўй, дадамларнинг вақтларини олма, шу пайтда ётишга одатланганлар.

V боб

Гоҳи қумлоқ, гоҳ ботқоқ,
Ичра шикор туну кун,
Хавфли ўрмон, тик қирғоқ
Олар тозининг кучин.
Ботқоқ тугар, бошланар ёбон,
Қувишади оҳуни илдам,
Томоқ қурир, авжи саратон,
Унга бирдир қиш чилласи ҳам.
Кун ёғдуси, туннинг зулмати
Қочоқ учун бирдир ҳаммаси.

Вальтер Скотт

Бу кеча Уортон оиласидагилар, одатдаги тинчлигимиз бузилмаса гўрга эди, деган мубҳам бир туйғу билан ёстиққа бош қўйдилар. Хавотирланиш опа-сингилларга уйқу бермади: тун бўйи деярли мишжа қоққанлари йўқ, эрталаб эса мутлақо дам ололмай ўринларидан туриб кетдилар. Бироқ тура солиб, водийга кўз қирларини ташлаш ниятида чопқиллаганча ўз хоналари деразаси ёнига бориб, бояги-бояги сокинлигу осойишталик ҳукм сураётганини кўрдилар. Водий осуда, чароғон тонг қўйнида яшнаб турибди. Бунақанги дилрабо манзарани Америкада хазонрез палласида бот-

бот кўрасиз, шу бондан ҳам Америка кўзини ўзга элларнинг энг ажойиб фасли билан қиёслайдилар. Улкада баҳор фасли йўқ; дов-дарахтлар Кўҳна Дунёнинг худди шу кенгликларидаги каби аста-секин, навбат-банавбат эмас, гўё бирданига гуллаб, бирйўла куртак ёзади. Хазонрез палласи қандайин сўлим бу ўлканинг! Сентябрь, октябрь, баъзан ҳатто ноябрь билан декабрь ҳам очик ҳавода ҳаммадан кўра кўпроқ ҳузур қиладиган ойлардир; тўғри, бўронлар ҳам бўлиб туради, аммо улар ҳам қандайдир ўзгача, умри қисқа, тўхтаганидан сўнг ҳаво янада мусаффо, осмон янада беғубор бўлади.

Афтидан, янги туғилган куз кунининг тароватию тинчига ҳеч нима рахна сола олмагандай эди. Эгачисингил акаларининг хавфдан холи, ўзларининг эса бахтиёр эканликларига ишончлари ортган бир хушнуд кайфиятда меҳмонхонага тушиб келдилар.

Оила наҳорликка барвақт тўпланди, шунда сўққабошларга хос кўникма — интизомга риоя қилгувчи мисс Пейтоннинг мулоимгина қистови билан ҳаммалари дастурхон теварагидан жой олдилар, зотан жиянининг кечикиши хонадонда қарор топган тартибга халал бермади. Шундай қилиб, Генри кириб келганида ҳаммалари дастурхон атрофида ўтирардилар: дарвоқе, қаҳвага қўл урилмагани ёш капитаннинг дастурхон устида йўқлигига яқинларидан бирортаси ҳам бефарқ қарамаганидан далолат берар эди.

— Назаримда, қолиб бағоят оқилона иш қилибман,— деди Генри, саломлашиб, сингиллари ўртасидан жой оларкан,— ажойиб тўшакда ётиб, лаззатли нонушта қиладиган бўлдим. Башарти машҳур ковбойлар отрядининг меҳмондўстлигига ишонганимдами, буларни тушимда ҳам кўрмасдим.

— Агар ухлай олган бўлсанг,— деди Сара,— Френсис икковимиздан бахтлироқ экансан: ҳар битта тиқ этган товуш эшитилганда худди исёнчилар қўшини бостириб келаётгандек бўлиб туюлаверди менга.

— Ростини айтсам, тан оламан, мен ҳам сал-пал безовталандим,— деди капитан кулиб.— Хўш, сен-чи?— деб сўради у кичик, ошкора суюкли синглисига ўгрилиб ва ёноғига оҳистагина шапатилаб қўйди.— Булутлар кўзингга байроқ бўлиб кўриниб, мисс Пейтоннинг қадимий арфаси садолари қулоғингга исёнчилар музыкаси бўлиб эшитилгандир балки?

— Йўқ, Генри,— эътироз билдирди қиз акасига меҳр билан боқиб,— мен ўз ватанимни жонимдан ортиқ севаман-у, лекин, мабодо унинг қўшинлари ҳозир бу ерга етиб келгудек бўлса, ўзимни жудаям бахтиқаро деб билардим.

Генри индамади; Френсиснинг меҳр чақнаб турган боқишларига у акаларча ғамхўрона, назокатли табасум билан жавоб қайтариб, қизнинг қўлини қисиб қўйди.

Бутун оила аъзолари билан биргаликда хавотирга тушган, теварак-атрофни диққат билан кузатиш ҳиятида каллаи саҳарлаб туриб олган, шу топда эса деразадан ташқарини кузатаётган Цезарь қичқириб юборди:

— Қочинг... қочинг, масса Генри, агар кекса Цезарни яхши кўрсангиз, қочинг... отлиқ исёнчилар шубҳа қараб келишяпти!— Шунчалик ранги ўчганидан унинг юзи деярли оппоқ бўлиб кетганди.

— Қочинг дейсанми?!— такрорлади инглиз офицери ва мағрурона қиёфада ҳарбийчасига қаддини ғоз тутди.— Йўқ, мистер Цезарь, қочиш менинг шаънимга асло ярашмайди!— Шу сўзларни айтаркан, у ошиқмай ваҳимадан лол бўлиб турган яқинлари ёнига, деразага яқинлашди.

«Оқ акаслар»дан тахминан бир милча наридаги йўлларнинг биридан эллик чоғли отлиқ водийга тушиб келаётган эди. Олдинда, офицернинг ёнида келаётган деҳқонча кийиниб олган бир киши қўли билан чорбор томонни кўрсатди. Кўп ўтмай отряддан бир гуруҳ отлиқ ажралиб чиқиб, шу ёққа қараб от солди. Водийнинг ичкарисидаги йўлга етгач, суворийлар отларининг бошини шимол тарафга бурдилар.

Уортонлар ҳануз дераза ёнида қимир этмай турган қўйи, нафасларини ичларига ютганча суворийларнинг ҳаракатини кузатишарди. Бу орада суворийлар Бёрчнинг уйига етиб боришиб, зумда уни ўраб олдилар-у, ўша заҳотиёқ уй атрофига ўн чоғли қоровул қўйдилар. Суворийлардан икки ёки уч киши отларидан тушиб, ичкарига кириб кетишди. Бир неча дақиқадан сўнг улар яна ҳовлига қайтиб чиқишди; улар орасида Кэти ҳам бор эди. Кэтининг зўр бериб қўл силкишидан аҳвол пачавалигини пайқаш мумкин эди. Сўзамол рўзгорбоши аёл билан бўлаётган суҳбат кўпга бормади; ҳашпаш дегунча отряднинг асосий кучлари етиб келди,

олдинроқ келган суворийлар отларига минишди, шундан кейин ҳаммалари биргалашиб «Оқ акаслар» томонга от солишди.

Уортон хонадонидагилардан бирортаси шу дамгача ўзини ўнглаб ололмаган, капитанни қандай қилиб қутқариш устида бош қотириб кўришга ботинолмаганди; муқаррар фалокат ошкора таҳдид эта бошлаб, бирон иложини қилишни ортиқ пайсалга солишга ўрин қолмагачгина, ҳаммалари шоша-пиша йигитни яширишнинг турлича усулларини таклиф этишга тушиб кетдилар. Бироқ йигит бу нарсани ўзи учун пасткашлик деб билдиб, бари таклифни рад этди. Чорбоғнинг орқа томонига келиб тақалган ўрмонга қочиш учун эса фурсат ўтганди — капитанни сезмай қолишлари маҳол, унда отлик аскарлар уни қувиб етишлари турган гап эди.

Ниҳоят, опа-сингиллар қўллари қалтираб, унга ота уйига кириб келган пайтидаги парик — ясама сочини ва бошқа ниқоб кийимларни кийгизишди. Цезарь буларни ҳар эҳтимолга қарши тайинли жойга қўйиб қўйганди.

Унинг кийимини алмаштириб улгурмаслариданоқ суворийлар шамолдек елиб келиб, мевазор боғ билан чорбоғ олдидаги майсазор бўйлаб таралдилар; хуллас, мистер Уортоннинг уйи қуршаб олинган эди.

Уортон хонадонидагиларнинг бор имкониятларини жамлаб, бўлажак савол-жавобларни босиқлик билан кутиб олишдан ўзга иложлари қолмаганди. Суворийлар офицери отдан сакраб тушиб, икки аскар кузатувида уй эшигига қараб юрди. Цезарь эшикни шошилмай, мутлақо истамай очди. Суворий хизматкор ортидан меҳмонхонага қараб юрди; мана, у қадам-бақадам яқинлашяпти, унинг залварли одим товуши аёллар қулоғи остида тобора баландроқ гурсиллаб, юзларидан қон қочиб боряпти, юракларини эса муз исканжага олиб, эс-ҳушларидан айрилар даражада аранг оёққа босиб туришибди.

Хонага вужудидан куч ёғилиб турган паҳлавонқомат, забардаст эркак кириб келди. У шляпасини олиб, важоҳатига сира мос тушмайдиган бир такаллуф билан таъзим қилди. Уша замонларнинг расмига биноан бошлаб уна сепилган бўлишига қарамай, тўсдай қоп-қора сочлари паришон бир тарзда манглайига тушиб турибди, бесўнақай шоп мўйловни эса деярли юзини тутиб

етгандай. Гарчанд киши вужудини тешиб ўтгудек тик боқса-да, кўзларида қаҳру ғазаб кўринмасди, овози са, рост, паст ва кучли жарангласа ҳам, ҳар қалай қимли туюлди. У кириб келганида Френсис сездирмайгина кўз қирини ташлашга журъат этди-ю, шу замоноқ бу офицернинг Гарви Бёрч қайта-қайта ҳаммаларини ундан эҳтиёт бўлинглар деб огоҳлантирган одам эканини фаҳмлади.

— Ҳеч нимадан кўрқманглар, хонимлар,— деди офицер қисқагина сукутдан сўнг, атрофдаги паға бўлиб кетган чеҳраларга бир-бир назар ташлаб чиққач.— Сизларга бир-иккитагина савол бермоқчиман, башарти шунга жавоб берсанглар, дарҳол уйлариңгни холи қолдираман.

— Қанақанги саволлар экан ўзи?— гудранди мистер Уортон ўрнидан туриб ва ҳаяжон-ла офицернинг жавобини кутди.

— Бўрон пайтида бирон бегона жентльмен сизларникида қўнмадими мабодо?— сўзини давом эттирди суворийлар командири, хонадон бошлиғи каби бир қадар ошқора, безовталиқ билан.

— Манави жентльмен... мана манави... ёмғир пайтида биз билан бирга бўлди, ҳали-ҳозирча кетгани йўқ у.

— Ана шу жентльмен денг-а!— такрорлади суворий ва капитан Уортонга юзланди. У капитанга бир неча лаҳза тикилиб қолди-ю, чеҳрасидаги безовталиқ илжайиш билан алмашинди. Суворий кулгили важоҳат ила йигитга яқинлашди-да, чуқур таъзим бажо келтириб, гапини давом эттирди:— Дардингизга шерик бўлай, сэр, балки шафқатсизлик қилиб бошингизни шамоллатиб қўйгандирсиз-а?

— Менми?— хитоб қилди капитан ажабланиб.— Бошимни шамоллатиб қўйишни хаёлимга ҳам келтирганим йўқ.

— Унда кўзимга шундай кўринибди-да. Шундай ажойиб қора жингала соч устидан тавия, эски ясама соч кийиб олганиңгни кўриб шундай деб ўйлабман. Илтифот кўрсатиб, каминани афв этгайлар.

Мистер Уортон инграб юборди, хонимлар эса суворийга хусусан нима маълум эканини билолмай, кўрқувдан жойларида қотиб қолишган эди. Капитан беихтиёр кўлини бошига узатаркан, сингилларининг шошилишда ҳамма сочини ясама соч остига тиқиб улгурмаганлари-

ни англади. Суворий бўлса ҳануз илжайганча унга тикилиб турарди. Ниҳоят, жиддий қиёфага кириб, мистер Уортонга мурожаат этди у:

— Демак, сэр, бу ҳафта ичи уйингизга қандайдир мистер Харпер деган кимса тушмаган деб тушунсак бўларкан-да, а?

— Мистер Харпер дейсизми?— жавоб берди мистер Уортон кўкрагидан босиб турган харсанг олиб ташлангандек энгил тортиб.— Ҳа-я, тушиб ўтди... у бутунлай ёдимдан кўтарилиб кетибди. Локин у аллақачон жўнаб кетди, мабодо қандайдир шубҳали шахс бўлса, биз бирон жиҳатдан ёрдам беролмаймиз сизга — у ҳақда ҳеч нима маълум эмас бизга, уни мутлақо танимайман.

— Уни шубҳали шахс экаң деб асло ташвишланманг,— деб қўйди суворий қуруққина.— Демак, жўнаб кетди денг... Қандай.. қачон ва қаёққа?

— Қандай кириб келган бўлса, шундай жўнаб кетди,— деди мистер Уортон суворийнинг сўзларидан хийла хотиржам тортиб.— Отда, кеча оқшом паллада, шимол йўлидан жўнаб кетди.

Офицер бу гапни жон қулоғи билан тинглади. Чеҳрасига мамнуният табассуми ёйилди. Мистер Уортон сўзини тугатиши биланоқ шартта бурилди-ю, хонадан чиқиб кетди. Шу боис Уортонлар суворий мистер Харперни излашни давом эттиради деган қарорга келдилар. Хонадагилар суворийнинг майсазорга чиққанини, уёқда ўз измидаги икки аскар билан ораларида қизғин, кўринишдан ёқимли суҳбат бошланганини кўриб турдилар. Ҳадемай бир неча суворийга аллақандай буйруқ берилди, улар турли йўллар билан водийнинг турли томонига қараб от елдириб кетдилар.

Бу манзарани сергаклигу қизиқиш билан кузатиб турган Уортонларнинг мубҳамлик исканжасида изтироб чекишлари кўпга бормади — суворийнинг залварли одим товуши унинг яна шуёққа қайтаётганидан дарак берди. Хонага кириб келаркан, у тавозе билан яна бир бор таъзим бажо келтирди-да, капитан Уортонга яқинлашиб, худди боягидек истеҳзоли важоҳат ила сўради.

— Мана энди, асосий ишимни адо этиб бўлганимдан кейин, ўзларининг ижозатлари билан ясама сочларини бир кўрсам дегандим.

Инглиз офицери бафуржа бошидаги ясама сочини

ечиб, суворийга узатаркан, унинг сўз оҳангига монанд тврзда бундай деди:

— Узларига ёқиб қолди чоғи, сэр?

— Ундай десам, ноҳақ гапни айтиб гуноҳга ботаман-а,— жавоб берди суворий.— Менга қолса, упаси ҳафсала билан силкиб тушириб ташланган ўзингизнинг сақичдай қоп-қора жингала сочингизни аълороқ кўрардим. Манави сербар қора латта, балки, даҳшатли жароҳатни яшириб тургандир, а?

— Ниҳоятда дидли кузатувчи кўринасиз, сэр. Нима-ям дердим, ўз кўзингиз билан кўра қолинг,— дея Генри соппа-соғ чаккасини боғлаб олган шоҳи матони ечиб ташлади.

— Ҳалолини айтганда, нақ кўз ўнгимизда чиройингиз очилиб боряпти-да, йигит!— сўз ўйинини давом эттирди суворий.— Башарти сизни эгнингиздаги унингиздан сюртукни ёнингиздаги стулда ётган қулинг ўргилсин зангорисига алмаштиришга кўндира олсам, ўзим лейтенантликдан капитанликка ўтган пайтимдан буёнги энг кўнгилли ўзгаришининг шоҳиди бўлишимга имоним комил.

Генри Уортон ўзидан илтимос қилинган ишни ниҳоятда хотиржамлик билан бажарди, шунда суворийлар бошлиғи қаршисида бағоят гўзал, башанг кийинган йигит намоён бўлди.

Суворий бир нафас унга ўзига хос тарзда масхараюмуз тикилиб турди-да, кейин шундай деди:

— Мана, саҳнада янги шахс пайдо бўлди. Одатда бундай ҳолларда нотаниш одамлар бир-бировларига ўзларини танитадилар. Мен — Виргиния отлиқ аскарлари капитани Лоутон бўламан.

— Мен эса, сэр, қирол олий ҳазратларининг олтинчи пиёдалар полкининг капитани Уортон бўламан,— деди ўзини ишонч-ла тутиш одатига қайтган Генри қуруққина бош силкиб.

Капитан Лоутоннинг чехраси ўша ондаёқ ўзгарди, унинг ясама майнавозчилигидан асар ҳам қолмади. У ортиқ мушук-сичқон ўйнаш ниятида эмаслигидан далолат бергувчи мағрурона қиёфада қаддини фоз тутиб турган капитан Уортонга бир бор назар ташлаб, бағоят жиддий оҳангда деди:

— Капитан Уортон, сизга чин қалбимдан ачинаман!

— Агар ростдан ҳам юрагингиз ачиётган бўлса,—

алам билан хитоб қилди кекса Уортон,— унда уни таъқиб этиб нима қиласиз, қимматли сэр! У жосуэ эмас, яқинлари билан дийдор кўришиш истагигина уни ўз қиёфасини ўзгартиб, мунтазам қўшинлар ихтиёридаги полкидан шунчалар олисга келишга мажбур этган. Қўйинг уни, бағримизда қолсин! Мен сизни бажонидил тақдирлайман, оғзингизга сиққанича пул сўранг, берман!

— Сэр, ўғлингизнинг ҳаётидан ташвишланаётганингизгина бу сўзларингизни оқлайди,— деди капитан Лоутон такаббурона оҳангда.— Сиз менинг виргиниялик ҳамда жентльмен эканимни унутдингиз чоғи!— Кейин капитанга қарата деди:— Сиз эса, капитан Уортон, наҳотки бизнинг соқчи отрядларимиз бир неча кундан буён шу атрофда, водийнинг жанубида турганидан бе-хабар бўлсангиз?

— Уларга яқин келиб қолганимдагина бундан хабар топдим, аммо бу пайтда орқага қайтишга фурсат ўтганди,— жавоб берди ёш капитан қош-қовоғи уйилиб.— Мен бу ерга, ҳозиргина отам айтганларидек, яқинларим билан дийдор кўришгани келдим; сизларнинг қисмларингизни Пикскилл атрофида, ясси тоғлик яқинида турибди деб ўйлагандим, йўқса асло бундай қилмаган бўлардим.

— Эҳтимол, бу гапларни астойдил айтаётгандирсиз, лекин Андре воқеаси бизнинг ҳушёр ва сергак туришимизни тақозо этади. Токи қўмондонлик хиёнатга аралашган экан, озодлик ҳимоячилари сергак бўлишга мажбурдирлар, капитан Уортон.

Унинг бу гапига жавобан Генри унсизгина бош ирғаб қўя қолди. Сара эса акасининг ёнини олиб бир-икки оғизгина сўз айтишга жазм этди. Суворийлар офицери эҳтиром-ла, ҳатто ҳамдардлик билан қудоқ солиб турди унинг сўзларига ва ўзи учун кўнгилсиз ҳамда бекфойда ўтинчу илтимослар олдини олиб, юпатиш оҳангда деди:

— Мен отряд қўмондони эмасман, хоним. Акангизни нима қилишни майор Данвуди ҳал этади; ҳар қандай ҳолатда ҳам акангизга нисбатан яхши муомалада бўладилар.

— Данвуди!— деб юборди Френсис, шунда унинг кўркувдан ранги қув ўчган бетига қизиллик тепчиди.— Худога шукур, демак, Генри қутулиб қоларкан!

Капитан Лоутон айна бир пайтда ҳайрат ва ҳамдардлик ҳисси билан боқди унга, кейин ишончсизлик ила бош чайқаб, қўшиб қўйди:

— Умид қиламиз. Ижозатингиз билан, бу ишни аниқлашни унга ҳавола қиламиз.

Френсиснинг ҳозиргина ташвишу хавотирдан ранги ўчиб турган чеҳраси умид учқунларидан ёришиб кетди. Акасининг ҳаётидан хавфсираб, вужудини кемираётган ваҳима изтироби бир оз пасайди, бироқ ҳануз аъзойи бадани қалтирар, у тез-тез, энтикиб-энтикиб нафас олар, борлигини ғалати бир ҳаяжон чулғаган эди. У кўзларини ердан узиб, суворийга қадади ва ўша заҳотиёқ яна гиламга тикилиб қолди, — нима демоқчи экани ошқора сезилиб турарди-ю, бироқ оғиз очиб бирон нима дейишга мажоли етмасди. Мисс Пейтон жиънини диққат билан кузатиб турган эди. Ниҳоятда сиполик билан деди у:

— Майор Данвудини кўришдан ҳамиша хурсанд-миз.

— Албатта, ҳамма яхши кўради уни, ҳамма учун суюкли. Бу учрашув шарофати билан аскарларимга отдан тушиб, тамадди қилиб олишларини буюрсам ижозат берадиларми? Ахир, булар унинг эскадронидан-ку.

Бу илтимос мистер Уортонга хуш келмади, шу боис у суворийга рад жавобини бериши ҳам мумкин эди, лекин қариянинг жуда-жуда уни ийдиргиси, кўнглига раҳм-шафқат солгиси келди, кейин, тортиб олишлари эҳтимоли бўлган нарсани бермайман деб илтимосини рад этишдан нима фойда чиқарди. Хуллас, у заруратга бўйин эгди-ю, капитан Лоутоннинг истагини бажаришни буюрди.

Офицерларни уй эгалари ўзлари билан бирга нонушта қилишга таклиф этдилар; ташқаридаги ишларни тугатгач, улар бу таклифни бажонидил қабул қилдилар. Сергак жангчилар ҳозирги вазият талаб этадиган эҳтиёткорлик чораларидан бирортасини ҳам унутмадилар. Кузатувчи-соқчилар ўз ўртоқларини қўриқлаб, атрофдаги адиру тепаларни айланиб юришибди, тартиб-интизомга кўникиб, турли қулайликларга бепарво қарашга ўрганиб кетган дўстлари эса таҳлика солиб турган хавф-хатардан заррача безовталанмай, осойишталик лаззатидан бемалол баҳраманд бўлишлари мумкин эди.

Мистер Уортоннинг дастурхони тепасида уч нафар бегона одам ўтирарди. Офицерлар кундалик оғир хизмат таъсирида хийла тўпорлашиб кетгандилар, бироқ ҳаммалари ҳам ўзларини жентльменларча тутишарди, шу сабабли, гарчи бегоналарнинг ташрифи билан оиланинг тинчлиги ва ҳаловатига путур етган бўлса-да, одоб ва одамшавандалик қоидаларига жиддий амал қилинди. Хонимлар ўз жойларини меҳмонларга бўшатиб бердилар, меҳмонлар эса ортиқча иззатталаб бўлиб ўтирмай, мистер Уортоннинг меҳмондўстлигига тан бериб нонушта қилишга киришдилар.

Қорабуғдой нонини зўр иштаҳа билан тушираётган капитан Лоутон ниҳоят бир нафасгагина кавшашдан тўхтаб, уй эгасидан, гоҳо-гоҳо келиб турадиган Гарви Бёрч ҳозир водийда эмасми, деб сўради.

— Аҳён-аҳёнда бир кўриниб қолади, сэр,— ҳадиксираб жавоб берди мистер Уортон.— У жуда кам бўлади бу ерда, мен бўлсам уни умуман кўрмайман.

— Ана холос!— дея капитан хижолат тортиб қолган уй соҳибига синовчан тикилди.— Ахир у энг яқин қўшингиз бўлса, ён қўшни — жон қўшни дейдилар-ку; уйингизга кўпроқ кириб-чиқиб турса, ўз одамларинг бўлиб қолса хонимларга ҳам яхши бўлармиди. Имоним комилки, анави дераза олдида турган стулдаги муслинини! Бёрч сотадиган нархдан кўра икки баробар қимматроққа олгандирсизлар.

Довдираб қолган мистер Уортон қайрилиб қараб, харид қилган нарсаларидан баъзилари ҳануз хонада ётганини кўрди.

Кичик унвонли офицерлар кулиб юборишдан ўзларини аранг тутиб қолдилар, капитан эса яна шунақанги иштаҳа билан нонушта қилишга тушиб кетдики, гўё унинг бундан буён тағин бирон марта ана шундай мириқиб овқатланиш насиб этишига умиди йўққа ўхшарди. Бироқ Динанинг тўкин дастурхонидан баҳраманд бўлишлик зарурати тағин бир бор нафасни ростлаб олишини тақозо этди ва капитан Лоутон ушбу қулай танаффусдан фойдаланиб қолиш фурсатини бой бермади.

— Мистер Бёрчнинг оромини бузиш ниятим йўқ эмасди, шу туфайли саҳарда кулбасига қадамранжида

Муслин — юпқа газлама.

қилгандим,— деди у.— Башарти қўлимга тушганида шундай жойга жўнатардимки, лоқал бирмунча муддатга у ерда зерикиб ўтириш азобидан қутуларди.

— Қанақанги жой экан у?— сўради мистер Уортон, суҳбатни давом эттириш лозим деган ўй билан.

— Авахта,— вазминона жавоб қилди суворийлар бошлиғи.

— Бечора Бёрч нима гуноҳ қилиб қўйибди?— деб сўради мисс Пейтон капитандан унга тўртинчи марта финжонда қаҳва узатаётиб.

— «Бечора» эмиш-а!— хитоб қилди суворий.— Хўш, агар у бечора бўлса, демак, қирол Георг хизматларига яхши ҳақ бермас экан-да?..

— Олий ҳазратлари,— гап қистирди кичик офицерлардан бири,— эҳтимол, ундан герцоглик унвонига қарздордирлар.

— Конгресс бўлса — арқонга,— қўшимча қилди капитан Лоутон янги нон бурдасини қўлига оларкан.

— Ҳамсояларимиздан бирови ҳукуматимиз ғазабига учраган экан, бундан бағоят таассуфдаман.

— Агар уни қўлга туширсам,— ўшқирди суворий тагин бир бўлак нонга мой суртаркан,— нақ оққайин булоғига осаман!

— Эшиги олдидаги акасга осилса, ўз кулбасига ёмон безак бўлмасди,— қўшиб қўйди кичик офицерлардан бири.

— Қандай қилиб бўлмасин,— сўзини давом эттирди суворийлар бошлиғи,— у мен майор бўлмасимдан бурун қўлимга тушади бари бир.

Офицерлар ҳазиллашмаётган эдилар — бу ошқора кўриниб турибди, кейин улар ўз касбларига хос қўпол лаҳжада, бунинг устига дарғазаб бўлган пайтларидагидек оҳангда гапиряптилар. Шу туфайли Уортонлар, суҳбат мавзуини ўзгартирган маъқул, деган оқилона қарорга келдилар. Гарви Бёрчга америкаликлар қўшинининг шубҳа билан қараши ва уни тинч қўймасликлари ҳеч бирлари учун сир бўлмай қолганди. Унинг неча неча марталаб панжара ортига тушиши, шунингдек, кўпинча ғоятда жумбоқли, антиқа вазиятда америкаликлар қўлидан қутулиб чиқиб кетиши борасида бу вилоятда кўплаб мишмишлар юрар, шунинг учун ҳам уни эсдан чиқаришнинг иложи йўқ эди. Аслини олганда, капитан Лоутонни ғазаблантираётган нарсаси чорбозорчи-

нинг охириги, капитан уни қўриқлашни ўзининг энг ишончли икки аскарига топширганида, сира ақл бовар қилмайдиган йўл билан қочиб қолгани эди.

Ҳозир тасвирлаётган воқеаларимиз содир бўлмасидан бир йил муқаддам, соат сайин кўшинларнинг муҳим аҳамиятга эга ҳаракатлари ҳақидаги хабар кутилаётган бир пайтда Бёрчни америкаликлар бош қўмондонининг штаб қароргоҳи яқинида кўриб қолганлар. Америкаликлар қароргоҳига келадиган йўлларни қўриқлаш ишониб топширилган офицер, бу хабарни етказишлари биланоқ, капитан Лоутонни чорбозорчининг изидан жўнатган.

Барча тоғ сўқмоқларини билган, ўз бурчини адо этиш пайтида чарчаш нималигини билмайдиган капитан қанчалик уриниш ва машаққатлар эвазига зиммасига юкланган вазифани бажаради. Кичиккина отряди билан фермалардан бирида дам олгани тўхтайтиди. Бандини алоҳида бир хонага киритиб, эшигини ўз қўли билан қулфлаб, юқорида айтиб ўтганимиздек, икки аскарни пойлоқчиликка қўяди. Кейинчалик эслашларича, ўшанда соқчилардан сал нарироқда аллақандай хотин рўзгор ишлари билан ивирсиб юрган экан; тамадди қилиб олгани ўтирганида у капитанга ёқишга кўпроқ ҳаракат қилибди айниқса.

Кейин ўша хотин ҳам, чорбозорчи ҳам ғойиб бўлишибди; уларнинг изини ҳам топишолмабди. Фақат оғзи очилган, деярли бўм-бўш қутинигина кўришибди, чорбозорчи қамаб қўйилган хонанинг ёнидаги бошқа хонага чиқиладиган чоғроққина дарча эса ланг очиқмиш.

Капитан ўзини бошлаб лақиллатиб кетганларига асти чидаёлмасди. У илгари ҳам душманни кўрарга кўзи йўқ эди, бу ҳақоратлаш эса унга айниқса қаттиқ боғанди. Капитан ҳозир қош-қовоғи уйилиб, собиқ асирининг қочиб қолгани ҳақида ўй суриб, миқ этмай, тамадди қилишга ўтирганига аллавақт бўлгани, бу орада бўккудек овқатланиб олиш мумкин эканига қарамай, беихтиёр кавшанарди. Шу пайт тўсатдан водий бўйлаб карнайнинг жанговар садолари янграб қолди. Капитан ўрнидан сапчиб туриб, қичқирди:

— Жентльменлар, отларга, бу Данвуди!— кейин кичик офицерлар ҳамроҳлигида чопганча уйдан чиқиб кетди.

Капитан Уортонни қўриқлаш учун қолдирилган соқ-

дилардан бошқа барча аскарлар отларига миндилар-у, ўз ўртоқлари сари от йўрттириб кетдилар. Лоутон барча зарурий эҳтиёткорлик чораларини кўриб қўйишни унутмагани — бу урушда икки карра ҳушёрроқ бўлиш лозим эди, зотан ҳар иккала рақиб томон битта тилда сўзлашар, на ташқи қиёфаси, на одати билан бир-бировидан фарқ қиларди. Капитан Лоутон ўзининг отрядидан икки барабар каттароқ бўлган отлиқлар отрядига одамларни афтидан таний оладиган даражада яқинлашиб боргач, шпори билан отни ниқтади ва орадан бирор дақиқа ўтмаёқ ўзини командири ёнида кўрди.

Мистер Уортоннинг чорбоғи олдидаги майсазор янча отлиқларга тўлди; боягиндай эҳтиёт чоралари кўрилгач, янги келганлар ўзлари учун ҳозирланган егуликларни ўртоқлари билан баҳам кўришга ошиқдилар.

VI боб

Шуҳрат топди кўп паҳлавонлар,
Тош, метиндай қалъалар олиб,
Аммо бордир каттароқ мушкул,
Аёл ҳуснин кўриб лол қолиб,
Сеҳри жоду қўшинларидан
Енгилмаган — қаҳрамондир ул.

Мур

Уортон хонадонидаги хонимлар дераза ёнига тўпланиб олиб, биз юқорида тасвирлаган манзарани кўз узмай кузатиб турдилар.

Сара ўз ватандошларига совуққина ва лоқайд жилмайиш-ла тикиларди; у ўзининг таъбирича иблисона иш — исён йўлида қўлига қурол олган кишиларнинг ҳатто турқини кўргиси йўқ эди. Мисс Пейтон бу ажойиб манзарага суқланиб, ғурур билан боқарди, зеро улар жонажон ўлкасининг сараланган полklarининг жангчилари эди-да; Френсисни эса бутун вужудини чулғаб олган фақат биргина туйғу тўлқинлантирарди.

Отрядлар ҳали қўшилиб улгурмасиданоқ қизнинг ўткир кўзлари бошқа суворийлар орасидан биттасини дарҳол илғаб олди. Бу ёш жангчининг ҳатто остидаги оти ҳам сағрисига ажойиб одамни миндириб юрганни

билиб тургандай туюлди унинг наздида. Зотдор, жангари тулпорнинг туёқлари гўё ерга тегмаётгандай; у шунчалик енгил ва равон йўрғаларди.

Суворий, ўзига ва отига ишонишидан далолат бериб, эгарда қилт этмай, хотиржам ўтирарди; унинг қадди-басти келишган, мушакдор, дароз қоматида куч-қувватга тўлгани ҳамда чапдастлиги акс этиб турарди. Лоутон худди ана шу офицерга ахборот берди-да, кейин улар ёнма-ён от қўйганча мистер Уортоннинг чорбори олдидаги майсазорга етиб келишди.

Отряд командири бир оз тўхтаб, уйга назар ташлади. Ораларида бирмунча масофа бўлишига қарамай, Френсис унинг қоп-қора чақноқ кўзларини пайқади; қизнинг юраги шу қадар гурсиллаб тепа кетдики, нафаси тикилиб қолаёзди. Суворий отдан сакраб тушганида эса ранги қув ўчиб, тиззалари букилиб кетаётганини ҳис қилди-ю, стулга ўтириб қолди.

Офицер ёрдамчисига ошиғич буйруқ бериб, майсазордан илдам одимлаганча уйга қараб келаверди. У айвонча зиналаридан кўтарилиб, эшикка қўл узатган ҳам эдики, эшик ланг очилди.

Френсис шаҳардан жуда ёшлигида кетганди, шунинг учун ҳам ўзининг табиий ҳуснини ўша замонлардаги расму таомилга қурбон қилиб улгурмаганди. Унинг олтинранг чиройли сочлари сартарош қисқичлари қийноғига дучор бўлмаганди: қўнғироқ-қўнғироқ сочлари худди гўдакларникидек елкаларига тушиб турар, навқиронлик латофати, соғломлик ва софдиллик барқ урган юзлари теграсини қуршаб олган эди. Кўзлари ҳар қандай сўздан кўра аълороқ маънони англашиб турарди-ю, аммо лаблари унсизгина қимтинарди; бир-бировига чалиштирилган қўллари олға чўзилган, интиқлик билан олға энкайган қомати шунчалар зебо эдики, буни кўрган Данвуди бир лаҳза турган жойида сассиз-садосиз қотди-қолди.

Френсис уни индамайгина яқинлари йиғилишган хонанинг рўпарасидаги хонага бошлаб кирди-ю, ўша замонноқ ўгирилиб, иккала қўлини йигитнинг қўлларига қўйди-да:

— Оҳ, Данвуди, сизни кўраётганимдан қанчалар бахтиёрман, бошқа анча-мунча сабабдан ҳам бахтиёрман!— деди соддалик ҳамда ишонч билан.— Мен сизни буёққа қўшни хонада сиз бу ерда кўришни кутмаган

дўстингиз борлигидан огоҳлантириб қўйиш учун бошлаб кирдим.

— Сабаби қандай бўлишидан қатъи назар,— хитоб қилди йигит қизнинг қўлини ўпиб,— иккимизнинг танҳолигимиздан бениҳоя хурсандман, Френсис! Сиз мени рўпара қилаётган синов ғоятда оғир; уруш ва фироқда яшаш яқин орада бизни бир-бировимиздан абадий жудо қилиши мумкин.

— Заруратга итоат этишга мажбурмиз, у биздан кўра кучлироқ. Лекин ҳозир муҳаббатдан сўз очадиган пайт эмас; мен сизга бошқа, бундан кўра муҳимроқ нарса тўғрисида гапирмоқчиман.

— Сизни менинг жуфти ҳалолим қила оладиган мустаҳкам севги ришталаридан ҳам муҳимроқ нарса бўлиши мумкинми ўзи?! Френсис, менга... на шундай машаққатли кунлар, на хатарли тунларда сизни бир нафас ҳам унутмаган одамга кўнглингиз йўқ.

— Азизим Данвуди,— кўнгли бўшашиб, кўзига ёш қалқаёзган Френсис унга қўлини узатди, шунда ёноқлари яна алвон тусда ял-ял ёнди,— кўнглимни биласиз ўзингиз... уруш тугайди, ана унда бу қўлларнинг бир умрга ўзингизники бўлиб қолишига ҳеч нима халал беролмайди... Лекин, токи уруш пайтида сиз биттаю битта акамнинг рақиби экансиз, мен ўзимни сиз билан ҳозирги қариндошлигимиздан кўра мустаҳкамроқ ришталар билан боғлашга асло розилик беролмайман. Ма-на, шу топда ҳам акам сизнинг ҳукмингизни: уни озод қиласизми ёки шаксиз ўлимга жўнатасизми, шуни кутяпти.

— Акангиз!— деб юборди ранги ўчиб, бир сапчиб тушган Данвуди.— Тушунтириброқ гапиринг... бу сўзларингиз тагида қанақанги даҳшатли гап бор ўзи?

— Капитан Лоутон бугун эрталаб Генрини асир олганини наҳотки айтмаган бўлса?— аранг эшитиладиган овоз билан сўзини давом эттирди Френсис қайлиғига хавотирли нигоҳ ташлаб.

— У менга олтмишинчи полкнинг кийимини ўзгартириб олган капитанини қўлга туширганини маълум қилди-ю, қаерда ва қачонлигини айтмади,— ўшандай даст овозда жавоб қилди майор ва бошини қуйи солиб, кўнглидан кечаётганларни яшириш мақсадида юзини қўллари билан беркитди.

— Эҳ, Данвуди, Данвуди!— хитоб қилди Френсис ишончини йўқотиб; тўсатдан вужудини ваҳм чирмаб, кўнгли гаш тортди.— Бундай безовталанишингизни қандай тушунса бўлади.

Майор изтироб асорати шундоққина сезилиб турган юзини кўтарганида, қиз гапини давом эттирди:

— Турган гап, ўз дўстингизни тутиб бермайсиз, албатта, менинг акам... ўзингизнинг қардошингизни... шармандаларча ўлишига йўл қўймайсиз.

— Френсис!— алам билан деди йигит.— Менинг кўлимдан нимаям келарди?

— Нимаям келарди?!— такрорлади Френсис йигитга телбаларча тикилиб.— Наҳотки майор Данвуди ўз дўстини... бўлажак рафиқасининг акасини душманлар қўлига тутқазса?

— О, азизим мисс Уортон... менинг Френсисим, бундай шафқатсиз гаплар билан дилимни қон қилманг! Сиз учун... Генри учун жонимни беришга тайёрман... лекин ўз бурчимга хиёнат қилолмайман, ўз шаънимни унутолмайман. Агар шундай қиладиган бўлсам, аввало сиз юз ўғирардингиз, нафратланардингиз мендан.

— Пейтон Данвуди,— деди Френсис чеҳраси дока янглиғ бўзариб,— менга ўзингиз айтгандингиз... сени севаман деб қасам ичгандингиз...

— Ҳа, севаман сизни!— деди йигит ёниб.

Бироқ Френсис уни имо билан тўхтатиб, даргазабликдан титраётган овоз билан давом этди:

— Наҳотки сиз мени қўли яккаю ягона акамнинг қонига бўялган одамга тегади деб ўйласангиз!

— Френсис, юрагимни тилка-пора қиляпсиз!— деди-ю, майор ўзини босиб олиш ниятида жим қолди; сўнгра кулишга уриниб, қўшиб қўйди:— Сирасини айтганда, балки ваҳима қилиб ўзимизни беҳуда қийнаётгандирмиз. Эҳтимол, аҳволни ҳар тарафлама аниқлаганимдан кейин Генри шунчаки ҳарбий асир бўлиб чиқар; ана унда акангизни, чин ваъда берса, бўшатиб юбораман.

Оламда умид отлиқ туйғудан кўра алдоқчиरोқ нарса бўлмаса керак, боз устига, ёшлик яна ўзи келтира оладиган жамики қувончу хурсандчиликлар лаззатини суришдек бахтиёрона афзалликка эга кўринади. Ўзимиз қанчалик ишончга сазовор бўлсак, бошқаларга ҳам ишонишга шунчалик мойилмиз ва дилимиздаги эзгу

умидларимиз руёбга чиқади деб ўйлашга ҳамиша тайёрмиз.

Ёш жангчи қалбида уйғонган умид учқуни сўзларидан кўра нигоҳида чандон бора ортиқроқ акс этиб турарди, бироқ ғам исканжасида қолган қизнинг ёноқлари яна ол тўсга кирди-ю, шундай деди:

— О, албатта, заррача шубҳага ўрин йўқ. Билардим... биламан... сиз ҳеч қачон бизни фалокат чангалига ташлаб қўймайсиз!

Френсис аъзойи баданини забт этган ҳаяжонни жиловлаёлмай, кўзларидан дув ёш тўкилди.

Муҳаббат деб аталмиш туйғунинг энг дилмашу энг ёқимли имтиёзларидан бири — бу ўзимиз севган кимсага таскин бериш бурчидир; гарчи хаёлидан йилт этиб ўтган умид учқуни майор Данвудини унчалик кўнглини тўқ қилолмаган бўлса-да, у кифтига суйканаётган сўлув қизнинг умидини пучга чиқариб, ҳафсаласини пир қилиб ўтирмади. Йигит қизнинг ёноқларидаги ёшларни артди, шу аснода акасининг хавфдан холи эканлиги ҳамда қайлигининг ҳимоясига бўлган ишонч Френсис дилида қайта қарор топди.

Френсис ўзини ўнглаб, уёқ-буёғини тузатгач, майор Данвудини меҳмонхонага бошлаб кириб, ўзи шундай бўлиши муқаррар деб ҳисоблаган янгилик — хушхабарни яқинларига етказишга шошилди.

Майор фалокат юз беражагини олдиндан ҳис этиб, истамайгина эргашди унга, аммо бир неча лаҳзадан сўнг у қариндошлари даврасида турар, бўлажак имтиҳонни қатъият билан кутиб олиш учун бутун жасорату матонатини жамлашга тиришарди.

Ёш офицерлар чин юракдан, самимий саломлашишди. Капитан Уортон ўзини гўё ҳеч нима бўлмагандек эркин тутарди.

Айни пайтда капитан Уортоннинг қўлга олинишида ўзининг ҳам бир қадар алоқадорлиги ҳақидаги нохуш ўй, дўсти жонига таҳдид қилиб турган ўлим хавфи, Френсиснинг юракни тилимловчи сўзлари майор Данвудининг кўнглига таҳликали қутқу солиб қўйгандики, ҳар қанча уринмасин — буни у яшира олмаётган эди. Уортонлар оиласининг бошқа аъзолари уни қизгин ва дўстона қарши олишди: улар йигитга меҳр қўйган, майорнинг яқингинада ўзларига кўрсатган хизматини унутмаган эдилар; бунинг устига у билан биргалашиб ки-

риб келган қизнинг маъно тўла кўзлари, лола мисол ёнаётган ёноқлари уларнинг умидлари пучга чиқмаганлигини аниқ-тиниқ айтиб турарди. Данвуди ҳар қайсилари билан алоҳида-алоҳида кўришиб бўлгач, эҳтиёткор капитан Лоутон асир олинган ёш Уортонга кўз-қулоқ бўлиб туриш учун қўйган аскарга бош ирғаб чиқиб кетишни буюрди-да, Генрига юзланиб, хушмуомалалик билан сўради:

— Қани айт-чи, Генри, капитан Лоутон келганида эрнингдаги кийимларингни қандай шароит ва вазиятда кийгандинг. Шу нарсани ёдингда тут... ёдингизда тутинг, капитан Уортон, ўз инон-ихтиёрингиз билан жавоб берадиз.

— Мен, майор Данвуди,— жиддий жавоб қайтарди инглиз офицери,— асир тушиб қолиш хавфидан сақланган ҳолда ўз яқинларим билан дийдор кўришиш имкониятига эга бўлиш учун шундай қилгандим.

— Лекин сиз Лоутоннинг отряди яқинлашиб келаётганини кўргандан кейингина кийимингизни ўзгартириб-сиз-ку?

— Ҳа, ҳа,— гапга аралашди Френсис қизишиб, акасидан хавотир олгани туфайли қолган барча тафсилотларни унутиб,— отлич аскарлар кўриниши билан Сара икковимиз Генрининг кийимларини ўзгартирдик; бизнинг уқувсизлигимиз туфайлигина таниб қолишди уни.

Данвуди Френсиснинг изоҳотини меҳр-ла термулган кўйи тингларкан, чеҳраси ёришди.

— Эҳтимол, унга берган кийимларингиз уйдаги кийимлардир,— деди Данвуди,— вақт тизғизлигидан қўлга илинганини тутқазгандирсизлар?

— Йўқ, Нью-Йоркдан чиққанимда бу нарсаларнинг ҳаммаси эгнимда эди,— деди капитан Уортон ўз қадр-этиборини сақлаб.— Мен бу нарсаларни аниқ бир мақсадни кўзлаб топдим, бугун худди ана шу қиёфада шаҳарга қайтиш ниятида эдим.

Жўшқин ҳис-туйғулар измида қолган Френсис акаси билан қайлиги ўртасида турган эди, бироқ ҳақиқат онгига бориб етгач, даҳшат ичра ўзини четга олди-ю, стулга ўтириб қолган жойида йигитларга жавдираб тикила бошлади.

— Соқчилар-чи... текисликдаги отрядлар-чи? — ранги бўзариб сўради Данвуди.

— Улар орасидан кийимимни ўзгартириб ўтдим.

Уларга сотиб олган рухсатномамни кўрсатдим, Вашингтоннинг имзоси бўлганидан кейин уни сохта деб ўйламайдилар-ку.

Данвуди капитаннинг қўлидан қоғозни юлқиб олди ва бир муддат чурқ этмай имзога тикилиб қолди. Аста-секин аскарлик бурчи бошқа жамик нарсани унутишга мажбур этди; у бандига юзланиб, афтига синовчан тикилганича, сўради:

— Капитан Уортон, сизга бу қоғозни ким берди?

— Фикримча, бундай саволни беришга ҳаққингиз йўқ, майор Данвуди.

— Афв этгайсиз, сэр, ҳиссиётга берилиб масалани чуқурлаштириб юборибман чоғи.

Суҳбатга ҳаяжон-ла қулоқ солиб турган мистер Уортон шундай деб сўрашга журъат этди:

— Майор Данвуди, бу қоғоз унчалик муҳим аҳамиятга эга эмасдир, ахир. Уруш пайтида ҳамиша шунақанги найранглар ишлатилиб келинган-ку.

— Имзоси сохта эмас, ҳарфларга бирма-бир тикиларкан, паст товуш билан жавоб қилди суворий.— Наҳотки орамизда сотқин яшириниб юрган бўлса? Кимдир Вашингтоннинг ишончини суиистеъмол қилган: бундаги сохта исм рухсатнома ёзилган дастхат билан ёзилмаган. Капитан Уортон, менинг бурч ҳамда вазифам сизни чин сўз олиб қўйиб юборишимга изн бермайди — мен билан ясситоғлиққа боришингизга тўғри келади.

— Бошқача бўлишини кутмагандим ҳам, майор Данвуди.

Майор аста опа-сингилларга ўгирилди-ю, Френсисга тикилиб қолди тағин. У стулдан қўзғалиб, чалиштирилган қўлларини илтижо-ла йигитга томон чўзганча турибди. Ўз безовталигини босишга ҳоли етмаган йигит, бир нафасга чиқиб келишга мажбурман, деди жўшиб ва хонадан чиқиб кетди. Френсис орқасидан чиқди. Данвуди унинг нигоҳига итоат этиб, яна биринчи гал суҳбатлашган хоналарига кирди.

— Майор Данвуди,— деди Френсис аранг эшитиларли қилиб, имо билан ўтиришни таклиф этаркан.

Унинг қони қочган икки бетига қизил югура бошлаб, тезда нақ чўғдек ловиллай кетди. Бир неча лаҳзалик ўз-ўзи билан олишувдан сўнг гапини давом эттирди:

— Мен учун қанчалар азиз ва қадрли эканингизни боя тан олгандим, ҳатто ҳозир қалбимни шундай раҳм-

сизларча қийноққа солиб қўйган бўлсангиз ҳам бунни яширишни истамайман. Ишонинг, Генрининг бирдан-бир гуноҳи ўйламай, бемулоҳаза иш тутганида. Бизнинг ватанимиз адолатсиз бўлмаслиги керак.

Қиз деярли нафаси бўғзига тиқилаёзиб, гоҳ қизариб, гоҳ бўзариб, тагин жим қолди; кейин бетларига қон тепчиб, оҳиста қўшимча қилди:

— Майор Данвуди, мен юртимизда тинчлик ўрнатилиши биланоқ умр йўлдошингиз бўлишга сўз бергандим. Чин сўзини олиб акамни қўйиб юборсангиз шу бугуноқ сиз билан меҳробга бориб, қароргоҳларингизга жўнайман-у, сизга хотин бўлиб, аскарлар ҳаётининг барча машаққату қийинчиликларига бардош қилишни ўрганаман.

Данвуди қизнинг ҳиссиётлар жунбуши эпкинисида ўзи сари узатилган қўлидан маҳкам тутиб, бир оз кўксига босиб турди, кейин ўрнидан қўзғалиб, ҳаяжон сиртмоғида хона бўйлаб уёқдан-буёққа бориб-кела бошлади.

— Утинаман сиздан, Френсис, мабодо юрагимни тилкалашни истамасангиз, ортиқ бирон оғиз сўз айтманг.

— Демак, қўлимни рад этияпсиз, шундайми? — деди қиз ўрнидан туриб, сиполик билан, аммо бўздек туси ҳамда лабларининг учиб-учиб туриши қалбида қандайн олишув кетаётганидан далолат берарди.

— Рад этияпсан дейсизми! Сизнинг розилигингизни илтижо билан сўраган, кўзда ҳалқа-ҳалқа ёш билан ёлборган мен эмасманми, ахир? Бу ёруғ жаҳондаги истакорзуларимнинг гултожи худди шу эмасми, ахир? Аммо бундай шароиту бундай вазиятда сизга уйланишим ҳар икковимиз учун ҳам шармисорлик, инсофсизлик бўлурди. Ноумид бўлмайлик, ҳали яхши, осойишта дамлар ҳам келади. Генрини айбсиз деб топишлари керак, эҳтимол, уни ҳатто суд ҳам қилишмас. Мен унинг энг содиқ ҳимоячиси бўламан, асло бунга шубҳа қилманг, гапимга ишонинг, Френсис, Вашингтон менга албатта илтифот кўрсатади.

— Лекин анави рухсатнома, сиз айтгандек, ишончини суистеъмол қилгани учун Вашингтоннинг акамга нисбатан ғазабини ошириб юборади-ку. Агар илтижою таҳдидлар унинг адолат ҳақидаги шафқатсизларча тасаввурини ўзгарта олганида Андре ҳалок бўлармиди?—

Шундай дея Френсис алам билан чопганича чиқиб кетди.

Данвуди бирон дақиқа гарангсиз туриб қолди, кейин қизнинг наздида ўзини оқлаш ҳамда уни тинчлантириш ниятида хонадан чиқди. Ҳар иккала меҳмонхона ўртасидаги даҳлизга чиққанида жулдурвоқи бир болага духоб бўлди. Бола унга бурилиб қаради-ю, қўлига қоғоз парчасини қистириб, ўша заҳотиёқ гойиб бўлди. Бу иш кўз юмиб-очгунчалик фурсатда содир бўлди, ҳаяжонланган майор чопарнинг қашшоғона кийинган қишлоқи болакай эканинигина пайқаб қола олди, холос; боланинг қўлида шаҳардан келтирилган ўйинчоқ бўлиб, бу—топшириқни ҳалол бажариб олган мукофотим деган маънони англатувчи бир қувонч билан тикиларди ўйинчоққа. Данвуди хатга кўз ташлади. Бир парчагинс ифлос қоғозга ажи-бужи дастхат билан қўйидагилар ёзилганини амаллаб ўқиди: «Мунтазам қўшинлар яқинлашяпти — отлиқ ва пиёда аскарлар».

Данвудининг эти сесканиб кетди. Ҳарбий бурчию вазифасидан бўлак жамикки нарсани унутиб, шошилинич Уортонлар уйини тарк этди. Жадал ўз эскадрони томон бораркан, олисдаги тепалардан бирида от чоптириб келаётган соқчига кўзи тушди; кетма-кет варанглаб ўқ узилгани эшитилди, орқама-орқа карнайнинг: «Қуролдан!» — деган даъвати янгради. Майор ўз эскадрони қошига етиб келганида ҳамма ҳаракатга келганди. Капитан Лоутон от устида, водийнинг қарама-қарши этагига тикилган кўйи, музикачиларга фармойиш бераётган, унинг баҳодирона товуши бамисоли мис карнай сандосидай янграётган эди.

— Иложи борича баландроқ чалинглар, азаматлар, инглизлар бу ерда ўзларини қиёмат қойим кутаётганини билиб қўйсинлар — виргиниялик суворийлар уларни бу ердан нарига силжитмайдилар!

Чор атрофдан разведкачи ва соқчилар оқиб кела бошладилар; улар командирга кетма-кет ошиғич ахборот беришар, у эса ўз навбатида бўйин товлашга тариқча ўрин қолдирмайдиган бир қатъияту ишонч-ла аниқ буйруқлар берарди. Данвуди от бошини «Оқ акаслар» олдидаги майсазорга қарата бураркан, уйга кўз қиррини ташлашга фақат бир маротабагина жазм этди. У ерда аёл қорасини илғаб, юраги гурс-гурс ура кетди: аёл у Френсис билан учрашган хонанинг дераза-

си олдида қўлларини пешонасига соябон қилганча турибди. Орадаги масофа хийла олис бўлгани туфайли чехрасини аниқ пайқашнинг иложи йўқ эди, бироқ майор бу қаллиғи эканига заррача шубҳаланмади. Оқарган рангига аста қизиллик югура бошлади, кўзларидаги ғам-андух кўланкаси тарқади-кетди. Фикрича жанг содир бўлиши лозим ерга етиб келганида Данвудининг офтобда қорайган ёноқлари ол тусга кирганди. Аскарлар, гўё ўз қисматлари акс этиб тургувчи кўзгуга тикилгандек, командирларининг афтига боқиб, чехрасида ҳаммиша жанг олдидан бўладиганидек ғайрату жўшқинлик барқ уриб турганини, кўзларида ёлқин чатнаётганини кўриб қувониб кетдилар. Кузатувчи, разведкачи ва бошқалар етиб келгач, суворийлар отрядининг сони деярли икки юз кишига етди. Бундан ташқари, одатда йўл бошловчилик хизматини адо этувчи кичикқина деҳқонлар гуруҳи ҳам бор эди; улар қуролланган эдилар ва башарти зарурат туғилиб қолса, пиёдалар сифатида отряд сафига қўшилишарди; мана ҳозир улар майор Данвудининг буйруғи билан суворийлар ҳаракатланишига халал бериши эҳтимоли бор четан деворларни бузиб-йиғиштириб ташлашга киришган эдилар. Пиёдалар бу ишни ҳаш-паш дегунча битказиб, бўлажак жангда ўзлари учун ажратилган маррани эгалладилар.

Данвуди ўз разведкачиларидан бундан буёғига қандай иш тутиш учун зарур бўлган, душман ҳақидаги барча маълумотларни олганди. Майор жанг қилишни режалаётган водий икки биқинда чўзилиб кетган тепаликлар этагидан бошлаб ўртага қараб пасайиб келарди; ўртага етганда туби ясси табиий ўтлоққа айланиб, уни гоҳи-гоҳида суви тошиб, ўғитлаб турадиган чоққина иланг-биланг сой кесиб ўтарди. Бу сойни бемалол кечиб ўтиш мумкин эди; атиги биргина ерида, у шарққа қараб буриладиган жойда, қирғоқлари тик бўлиб, отлик аскарларнинг ҳаракатланишига халақит берарди. Соининг шу ерида «Оқ акаслар»дан ярим милча наридаги га ўхшаган оддийгина ёғоч кўприк бор эди.

Машриқ ёқдан исканжага олган тик тепаларнинг тош қиялари баъзан водийнинг биқинига (нақ ярим белигача) сўйлоқ тишдай ботиб кирганди. Суворийлар эскадронининг орқа томонида ана шунақанги қозик тиш тахлит бир гуруҳ қоялар қад кўтарганди, шу боисдан Данвуди капитан Лоутонга кичикроқ икки отрядни

олиб, ўша қоялар панасига ўтиб туришни буюрди. Капитан ушбу буйруққа қовоғи осилиб, истар-истамас итоат этди; дарвоқе, унга ўз суворийлари билан тўсатдан пайдо бўлиши душманга қанчалик ваҳимали таъсир қилажаги ҳақидаги фикр таскин берарди. Данвуди Лоутонни яхши билар, айнан шунинг учун ҳам капитанни ўша ёққа жўнатган эди; зотан жанг пайтида унинг қизишиб кетишидан хавфсираганди, бироқ айни чоқда мададига эҳтиёж туғилиши биланоқ ҳозир бўлажасига асло шубҳаланмасди. Капитан Лоутон душманни кўрган дамдагина эҳтиёткорликни унутиб қўяди; бошқа ҳар қандай шароитда сабр-тоқатли, сезгиру зийрак бўлиб қолишдек ўзига хос фазилатларга эга (тўғри, жангга киришга сабри чидamay кетган пайтларда бу фазилатлари гоҳо унга хиёнат қилиб ҳам қўяди). Водийнинг сўл томонида, Данвуди рақибларни қарши олишни мўлжаллаган жойда тахминан бир милга чўзилган ўрмон бор эди. Пиёдалар ўша ёққа бориб, ўрмон чеккасига жойлашдилар, у ер яқинлаб келаётган англизлар сафларига қарата сочма, аммо кучли ўт очиш учун ниҳоятда қулай эди.

Бу тайёргарликларнинг барини «Оқ акаслар» истикоматчилари пайқашмади деб ўйламаслик керак, албатта; аксинча, бу манзара уларда инсон қалбини тўлқинлантира олгувчи турлича ҳис ва туйғулар уйғотди. Ёлғиз мистер Уортонгина, жанг пироварди қандай бўлишидан қатъи назар, ўзи учун тасалли берадиган бирон нимани кутмасди. Агар англизлар ғолиб келса, ўғли халос этилади, илло у чоқда ўзини қандай қисмат кутади? Токи шу кунга қадар у энг оғир, энг машаққатли вазиятда ҳам ўзини холис, бетараф тутиб келганди. Ўғли қирол қўшинлари ёки, ўзларичасига айтганда, мунтазам қўшинлар сафида хизмат қилаётгани сабабли мол-мулки кимошди савдосига қўйилиб кетишига бир баҳя қолди. Мазкур штатда кўзга кўринарли лавозимни эгаллаб турган эътиборли уруғининг ҳомийлиги, ўзининг доимий эҳтиёткорлиги мистер Уортонни бундай фалокатдан сақлаб қолди; у астойдил қирол тарафдори эди; аммо ўтган баҳорда америкаликлар қароргоҳидан қайтган Френсис лола янглиғ қизариб Данвудига турмушга чиқиш ниятида эканини айтганида, мистер Уортон қизининг бахтини ўйлагани туфайлигина эмас, балки республикачилар ҳимоясига ҳаммадан кўра

кўпроқ муҳтожлик сезгани сабабли ўша исёнчи билан бўладиган никоҳга ризолик берган эди. Мабодо ҳозир инглизлар Генрини қутқарадиган бўлсалар, жамоатчиликда, ота-бола икковлари штатлар озодлигига қарши ҳаракат қилган, деган фикр туғилиши турган гап; борди-ю, Генри асирликда қолиб, суд ҳукмига топширилса, унда бунинг оқибати янада даҳшатли бўлади. Мистер Уортон бойликни қанчалар хуш кўрмасин, ўз болаларини ундан кўра ортиқ севарди. Хулласи калом, у қўшинлар ҳаракатини кузатиб ўтирар экан, чеҳрасида зуҳур этган паришонлик, лоқайдлик унинг феъл-атворидаги ожизликни ошкор қилиб турарди.

Ўғлини эса мутлақо ўзгача ҳис-туйғулар ҳаяжонга солганди. Капитан Уортонни қўриқлаш икки суворийга топширилган эди; улардан бири бир маромда одимлаб, айвонда уёқдан-буёққа бориб-келарди; иккинчисига банди ёнидан жилмаслик буюрилган эди. Йигитча Данвудининг фармойишлари билан қилинаётган ишларни қойил қолиб кузатар, айнаи дамда ўз дўстлари учун жиддий ташвиш чекиб, хавотирга тушиб қолганди. Унга айниқса капитан Лоутон бошчилигидаги отряднинг пистирмага қўйилиши ёқмади — капитаннинг ўз сабрсизлигини жиловлаш учун аскарлари сафи олдида нари бориб, бери келаётгани деразадан яққол кўриниб турибди. Генри Уортон қочиш имкони бормикан деган умидда бир неча бор хонага синчковлик ила тез кўз югуртиб чиқди, бироқ нигоҳи ҳар гал соқчининг ўзига сергаклик билан қадалган кўзларига тўқнаш келаверди. Генри Уортон навқиронлик жўшқинлиги ниқтовиди жангга юлқинар, аммо жон-жон деб иштирокчиси бўлишни истаётган манзаранинг нотавон кузатувчиси бўлиб қолаверишга мажбур эди.

Мисс Пейтон билан Сара жанг талдоригини кузатарканлар, дилларида турли-туман туйғуларни туяётган эдилар, бу туйғулар ичида энг кучли, энг сараси капитандан хавотирланиш туйғуси эди; бироқ аёллар, наздларида, қирғин дақиқалари яқинлашиб қолгандай туйилгани ҳамоноқ, ожизаларга хос қўрқоқлик тазйиқида деразадан олисроққа, бошқа хонага чиқиб кетдилар. Френсис эса тамоман бошқача тутди ўзини. У Данвуди билан яқингинада ажралишган меҳмонхонага қайтиб кирди-да, вужуди тўлқинланиб, йигитнинг ҳар бир босган қадамини кузата бошлади. У на даҳшатли жангга

шайланаётганларини, на қўшинлар ҳаракатини пайқарди — кўзига севгилисидан бўлак ҳеч нима кўринмасди. У йигитга ҳайрат-ла, айни замонда ваҳима ичра, қарахт бир ҳолатда тикиларди. Ёш жангчи ҳар бир суворийни руҳлантириб, далда бериб, аскарлари олдидан от суриб ўтаётганида юраги кабутардай потирлай кетди; орадан лаҳза ўтмаёқ, мени завқлантираётган бу жасорат, эҳтимол, севгилим билан орамизда қабр отлиқ тубсиз чоҳ қазир, деган хаёлдан аъзойи бадани муз қотди. Френсис тоқати етгунга қадар йигитдан кўз узмай тураверди.

Утлоқда, мистер Уортон уйининг чап тарафида, аскарларнинг орқа томонида турган бир неча киши мутлақо бошқача юмуш билан банд эди. Улар уч киши эдилар: икки катта ёшдаги эркак ва мулат¹ бола. Новчада қелган эркак бошлиқлари эди чоғи. У ниҳоятда қотма эди, шунинг учун ҳам ниҳоятда дароз кўринарди. Ҳеч қандай қуроли йўқ, кўзойнак тақиб олган, ўз оти ёнида турган бу киши бирйўла уч нарса — сигара чекиш, китоб ўқиш ва кўз ўнгидаги ялангликда содир бўлаётган воқеаларни кузатиш билан машғулдек кўринарди. Френсис хат ёзиб, ўша одамлар орқали Данвудига етказишга аҳд қилди. Шоша-пиша қалам билан: «Пейтон, лоақал бир дақиқага ҳузуримга келиб кетсангиз», деб ёзди. Цезарь бинонинг остки қисмига жойлашган ошхона эшигидан лип этиб чиқиб, айвонда юриб турган, уйдан бирон жон зоти чиқа кўрмасин, деб жиддий огоҳлантириб қўйилган соқчининг кўзига чалиниб қолмаслик учун эҳтиёткорлик билан чорбоғнинг орқа девори ёқалаб бораверди. Занжи хатни дароз жентльменга узатаркан, уни майор Данвудига етказишни илтимос қилди. Цезарь мурожаат қилган кимса полк жарроҳи эди, унинг ёнгинасида жарроҳлик асбоблари операцияга шай қилиб қўйилган экан. Буни кўриб африкаликнинг тишлари тарақлаб кетди. Илло докторнинг ўзи эса, кўзини китобдан узиб, ускуналарига мамнуният билан қараб қўйгандек бўлди; сўнгра ошиқмайгина кўзларини очиқ турган саҳифага қадаб, мутолаага берилди. Цезарь эран-қаран уйга томон юра бошлади, шунда учинчи киши — кийимига қараганда

¹ *Мулат* — оқ танли билан қора танли эр-хотиндан туғилган бола (*ред.*).

бу жарроҳлик маҳкамасида мансаби кичикроғи — дағ-даға билан: «Оёгингни йўниб илдам қилиб қўйишимизни истамайсанми?» — деб қолди. Бу гап, афтидан, обқ нимага берилганини Цезарнинг ёдига солиб қўйди чоғи, зотан у шундайин йўрғалаб қолдики, айвонга отда келган майор Данвуди билан бир пайтда етиб борди. Соқчиликда турган азамат аскар офицерни қаддини ғоз тутиб ўтказиб юборди-ю, эшик ёпилиб улгурмасиданоқ Цезарга ўгирилиб:

— Менга қара, қораялоқ, агар яна бир марта уйдан сўрамай чиқсанг, мана шу иккала қулоқларингни шартта устара билан қирқиб ташлайман, — дея дўқ урди.

Цезарь: «Кафандуздар», «исёнчилар», «муттаҳамлар» ва яна алланимабалолар деб гудранганича, унинг яна бир бор огоҳлантиргани оғиз жуфтлашини кутмаёқ ўзини ошхонага урди.

— Майор Данвуди, — мурожаат қилди Френсис қайлиғига, — эҳтимол, сизга ноҳақ гапиргандирман... агар гапларим дилинғизни оғритган бўлса...

Қиз ҳаяжонини босолмади, кўзларига дув ёш келди.

— Френсис, — деди Данвуди жўшиб, — сиз менинг севгимдан шубҳаланган пайтларингиздагина шартиллатиб, ноҳақ гапириб юборасиз, холос!

— О, Данвуди, — илтижо қилди қиз ҳўнграб, — сиз ҳадемай жангга кирасиз, ҳаётингиз хавф остида қолади, лекин шу нарсани ёдингизда тутинг, дунёда шундай бир қалб борки, унинг бахт-саодати сизнинг соғ-саломат бўлишингизга боғлиқ. Биламан, сиз довюраксиз, лекин тадбир-мулоҳазали ҳам бўлинг...

— Сиз учунми? — сўради йигит завқ-ла.

— Ҳа, мен учун, — жавоб берди Френсис эшитилар-эшитилмас ва ўзини йигитнинг оғушига отди.

Данвуди уни кўксига босди, алланима демоқчи бўлди, бироқ шу он водийнинг жанубий чеккасидан карнай садоси таралди. Майор қайлиғининг лабларидан авайлабгина бўса олди, ўзини маҳкам қучиб олган қўлларни астагина ажратиб, жанггоҳга шошилди.

Френсис ўзини кушеткага ташлади-ю, ҳеч нарсани эшитмаслик учун бошини ёстиқ остига тикиб, устидан шол рўмолини ёганича, токи олишаётганларнинг қий-қуриқлари, яроғлар жаранги, ўқлар садоси ҳамда туёқлар дупури тингунига қадар шу тахлитда ётаверди.

VII боб

Тўхтанг, бу қанақа жой?
Ҳаллослаб югуриб, ҳуришган,
Ўлжасини тилкалашга шай
Тозилар тўдасин кўриб турибман.

Шекспир, «Қирол Генрих V»

Кўзғалган мустамлакалар билан бошланган урушнинг бошларида инглизлар отлиқ қўшиндан фойдаланмадилар. Бунинг сабаби — мустамлакаларнинг метрополиядан олислиги, ери тошлоқ, қаровсиз экани, қалин чангалзор ўрмонлар, шунингдек, Англиянинг денгизда шубҳасиз ҳукмронлиги орқасида қўшинларни зудлик билан бир жойдан иккинчи жойга ташлай олишидадир. Уша замонларда Америкага мунтазам қўшинларнинг бор-йўғи биргина отлиқ полки жўнатилган эди, холос.

Бироқ уруш даври талаб-эҳтиёжлари тақозо этган ҳамда қирол қўшинлари командирлари буни зарур деб билган пайтларда жойларда отлиқлар полки ва махсус отрядлар тузиларди. Уларга кўнинча мустамлакаларда ўсиб-улғайганлар ёлланарди; баъзан эса улар мунтазам полклар ҳисобига тўлдириларди, ана шунда аскарлар лилта милтиқ ва найзаларини бир ёққа қўйиб, қиличбозлик ҳамда карабин ишлатишни машқ қилардилар. Гессен ўқчиларидан¹ тузилган ёрдамчи бир полк шу йўл билан отлиқ қўшинларнинг эҳтиёт корпусига айланган эди.

Инглизларга қарши Американинг энг довюрак, энг жасур кишилари жангга отландилар. Қитъа қўшинларининг отлиқ полklarига кўпроқ жанубдан чиққан офицерлар қўмондонлик қилишди. Командирларнинг ватанпарварлик туйғулари ҳамда беқиёс жасоратлари оддий аскарларга ўз таъсирини ўтказмай қолмасди — бундай одамларни келгусида бажарилиши лозим бўлган вазифаларни ёдда тутган ҳолда саралаб, танлаб олинарди.

Токи инглизлар ўзлари учун нафи тегмайдиган унча-мунча катта шахарларни эгаллаганлари ёки ҳеч қандай

¹ Гессен ўқчилари — Америкага жўнатилган инглизлар армиясидаги немис ёллама аскарларининг катта қисми немис герцоглиги Гессен-Касселдан эди.

ҳарбий аслаҳаю озиқ-овқат топишнинг иложи бўлмаган жойлардан ўтиб олганлари билан қаноатланибгина қўя қолган бир пайтда, рақибларининг енгил отлиқ аскарлари бутун мамлакат бўйлаб ҳаракат қилмоқда эди. Америка қўшинидагилар мислсиз муҳтожликларни бошдан кечирмоқда эдилар, бироқ отлиқ қўшин офицерлари ўз куч-қудратларини ҳис этиб, ҳақ иш йўлида курашаётганларини англаб, қандай бўлмасин ўз аскарларини барча зарур нарсалар билан таъминлашга ҳаракат қилардилар. Америка отлиқ қўшинлари яхши отларга, яхши озуқага эга эдилар, шу боисдан ҳам мислсиз муваффақиятларга эришдилар. Эҳтимол, ўша замонларда қитъа ҳукуматига хизмат қилган сон жиҳатдан оз, аммо матонатли, жангари, жасоратли, ташаббускор ва ғайратли отлиқ отрядларга тенг кела оладиган қўшинни бутун дунёдан излаб топиб бўлмасди.

Майор Данвудининг суворийлари душман билан олишувда неча-неча мароталаб ўз жасоратларини намойиш этган эдилар; мана ҳозир ҳам ҳамиша енгил келган ғанимларига яна бир бор тезроқ зарба беришга сабрлари чидамай турибдилар. Бу истак тезда амалга ошди: командирлари тагин отга миниб улгурар-улгурмас водийни жануб ёқдан тўсиб турган тепалиқ этагини айланиб ўтаётган душман кўзга ташланди. Бир неча дақиқадан сўнг Данвуди уларнинг қиёфасини ажрата бошлади. Отрядлардан бири ковбойларнинг яшил мундирида эканини кўрди, бошқа отряд гессенликлар эканини бошларидаги чарм дубулғаларию остиларидаги ёғоч эгарларидан бемалол ажрата олди. Сон жиҳатдан улар тахминан Данвуди ихтиёридаги қўшинга тенг келарди.

Душман Гарви Бёрчнинг кулбаси яқинидаги ялангликка етгач тўхтади; аскарлар жанговар сафларга тизилдилар, афтидан, ҳужумга тайёрланишаётибди. Шу сонияда инглиз пиёда қўшинларининг дасталари ҳам водийга кириб кела бошлади; пиёдалар юқорида зикр этилган сой соҳилига қараб юрди.

Майор Данвудининг совуққонлиги ҳамда мулоҳазакорлиги ҳал қилувчи дақиқаларда унинг одатдаги беқиёс жасорати олдида бўш келмасди. У шу топда вазият жиҳатидан устунлик ўз томонида эканини дарҳол фаҳмлади-ю, бу устунликдан фойдаланишни кетга су-

риб ўтирмади. У бошлаб бораётган сафлар аста-секин майдондан чекиनावерди, рақиб суворийлари қўмондонни — ёш немис йигит бунни кўргач, осонгина ғалабага эришиш имконини бой бериб қўйишдан чўчиб, ҳужумга ўтишни буюрди. Ковбойларга ўхшаган таптортмас аскарлар камдан-кам бўлади; улар муваффақиятга эришишларидан заррача шубҳаланмай, жадал олға ташландилар — негаки душман чекиняпти, орқада эса ўзларининг пиёда қўшинлари турибди-да, ахир; ковбойлар ортидан гессенликлар олға ташландилар, бироқ уларга нисбатан сал бафуржа, сафлар тартибини сақлаб илгарилашарди. Баногоҳ виргинияликларнинг карнайлари янгради, кейин пистирмадаги отряд карнайчилари уларга жўр бўлди, бу янгроқ садолар инглизларнинг қоқ юрагига бориб қадалди. Данвуди етакчилигидаги сафлар тартиб сақлаб, шартта орқага бурилди-ю, жанггоҳ бўйлаб ёйилди, жангга буйруқ берилгач эса капитан Лоутоннинг чавандозлари пана жойдан отилиб чиқди; командирлари боши узра қилич ўйнатганча олдинда от қўйиб келарди, унинг момагулдуракдай наъраси карнайларнинг чинқириқ овозларини босиб кетди.

Ковбойлар бунақанги ҳужумга дош беролмадилар. Улар жанггоҳ бўйлаб тўзиб, сара Вест-Честер тулпорларини имкони борича елдириб, дуч келган ёққа қараб қоча бошладилар. Рақиблари улардан баъзиларинигина қувиб ета олдилар, бироқ қасоскор ҳамюртлари қуролидан жароҳатланганларга кейинчалик кимнинг қўлидан ажал топганларини сўзлаб бермоқ учун омон қолиш насиб этмаганди. Асосий зарба шўрлик герман мустабиди мутеларининг бошига тушди. Сўзсиз итоаткорликка ўргатилган бахтиқаро гессенликлар матонат-ла жангга кирдилар, аммо қизишиб кетган отларнинг забти ҳамда рақибларининг шиддатли зарбаси уларни ердаги хазонни чирпирак қилиб, чор-атрофга сочқи қилган шамол янглиғ, водий бўйлаб тўзғитиб юборди. Кўпларини топтаб-янчиб ташладилар, кўп ўтмай Данвуди жанггоҳ душмандан батамом тозаланганини кўрди. Инглиз пиёда қўшинларининг яқин ердалиги унинг душманни таъқиб этиб боришига монелик қилди, шу сабабли гессенликлардан омон қолишга муваффақ бўлганлари пиёдалар сафидан паноҳ топдилар.

Ковбойларнинг эпчилроқлари кичик-кичик тўда бў-

либ, турли йўлларга тарқалиб, ўзларининг Гарлем¹ яқинидаги эски қароргоҳлари сари жўнаб кетишди. Йўлда учраган озмунча одам улардан заҳмат чекмади, мол-ҳолию рўзгор ашёларидан айрилмади, зотан қовбойлар, ҳатто қочаётиб ҳам кишилар бошига кулфат келтирар эдилар.

Ўзларининг шундоқ ёнгиналарида содир бўлган воқеаларнинг оқибати «Оқ акаслар» истиқоматчиларини қизиқтирмаган, деб ўйлаш амримаҳол. Дарҳақиқат, ушбу хонадон истиқоматчиларининг ошхонадагиларидан тортиб меҳмонхонадагиларигача — барчасининг юрагига хавотирлик қутқу солганди. Қўрқув, нафрат ва жирканиш туйғулари хонимларнинг жангни кузатиб туришларига йўл бермади, бироқ улар ғоят қаттиқ ҳаяжонда эдилар. Френсис ҳануз бояги-бояги тахлитда ётганча, ватандошлари учун астойдил, палапартиш ибодат қилар, аммо ич-ичидан эса ўз халқини Пейтон Данвуди сиймосида кўрарди. Холаси билан опасининг майлу хайрхоҳликлари у қадар барқарор эмасди; эндиликда, уруш даҳшатларини ўз кўзлари билан кўргач, инглизлар ғалабасидан олдиндан лаззатланиш ҳисси Сарага кўп ҳам ҳузур бахш эта олмасди.

Ошхонада тўрт киши ўтирарди: Цезарь, хотини, набираси — кўмирдан ҳам қора йигирма яшар қиз ва илгарироқ тилга олинган болакай. Бу занжилар мистер Уортонга дастлабки голландиялик мустамлакачи она авлодларидан чорбоғ билан бирга мерос қолган қора танлиларнинг энг охиргилари эди. Бошқалари бу йиллар орасида ўлиб кетишган эди. Болакайни эса — у оқ танли эди — мисс Пейтон хонадонга дастёр қилиб олганди.

Цезарь ўзини дайди ўқдан асраб, уй панасида жангни қизиқиш билан кузата бошлади. Ундан бир неча одим нарида, айвонда турган соқчи занжининг буёққа чиққанини сезгир този ҳиссиёти билан дарҳол пайқади. Цезарнинг фаросат билан танлаган марраси соқчида истеҳзоли кулги уйғотди; у қаддини ростлаб, бутун вужуди ила жанг кетаётган томонга бурилди. Цезарга еб қўйгудек қиёфада, жирканиб қараб қўяркан, аскар совуққина деди:

¹ *Гарлем* — Манхаттанныннг бир қисми. Ҳозирги Нью-Йоркдаги негрлар даҳаси.

— Узлари ажойибу антиқа шахсларини бағоят авайлар эканлар-да, мистер Негритос!

— Уқ оқ-қора деб ажратиб ўтирмайди,— зарда билан тўнғиллади занжи, ўзи турган пана жойга мамнун нигоҳ ташлаб қўяр экан.

— Бир текшириб кўрсакмикин?— сўради соқчи ва хотиржам бир қиёфада камаридаги тўппончани олиб, Цезарга тўғрилади.

Узига тўғриланган тўппончани кўриб, гарчи суворийнинг нияти жиддийлигига ишонмаса-да, занжининг тишлари такиллай кетди. Худди шу лаҳзада Данвудининг сафлари чекина бошлаб, қирол отлиқлари ҳужумга ўтганди.

— Аҳа, мистер Суворий,— деди занжи жўшқинлик билан, америкаликлар чиндан ҳам чекиняпти дея хаёл қилиб,— сизнинг анави исёнчиларингиз нега олишишмаяпти?.. Қаранг... қаранг... қирол Георгнинг аскарлари майор Данвудини қандай тирқиратишяпти! Ўзи яхши жентльмен-у, лекин мунтазам қўшинларни енгиб бўпти.

— Ҳе ўша мунтазамларингни падарига лаънат! — жони ҳиқилдоғига келиб бўкирди суворий.— Бирпас сабр қилсанг, қора мохов, капитан Лоутоннинг ҳув анави тепа орқасидан отилиб чиқиб, ковбойларни галабошисидан ажраган ёввойи ўрдакларга ўхшатиб тўрт томонга питратишини кўрасан.

Цезарь ўз жонини сақлаш учун девор панасига яширингандек, Лоутоннинг отряди ҳам худди шу мақсадда тепа орқасига биқиниб олди деб ўйлаган эди. Бироқ ҳеч қанча вақт ўтмай суворийнинг айтгани тасдиқланди, занжи қирол отлиқ аскарларининг тартибсиз равишда қочаётганини даҳшат-ла кузатиб турди.

Соқчи овозини барала қўйиб, виргинияликларнинг ғалабасига тасанно ўқишга тушди: унинг ҳайҳай-сурони Генри Уортонни қўриқлаётган иккинчи соқчининг эътиборини тортди-ю, у меҳмонхонанинг очиқ деразаси олдида ташланди.

— Қара, Том, қара,— шодон қичқирди айвондан туриб биринчи соқчи,— капитан Лоутон чарм қалпоқларни, анави гессенликларни тирқиратиб қувяпти. Ана, майор офицерларининг отини қулатди. Эҳ, жин урсин, немиснинг ўзини ўлдириб, отини тирик қолдиргани яхшийд-я!

Жуфтакни ростлаб қолган ковбойлар орқасидан

тўппончалардан варанглатиб ўқ узилди, шу пайт Цезардан бир неча қадам наридаги дераза ойнасига ўқ тегиб чил-чил бўлди. Оқлар ирқига ҳам бегона бўлмаган улуғвор бир майл — хатардан олисроқ бўлиш туйғуси устун келган занжи ўзининг ишончсиз панагоҳини тарк этиб, шу заҳотиёқ меҳмонхонага йўл олди.

«Оқ акаслар»нинг олд томонидаги ўтлоқ йўл томондан кўринмасди; ўтлоқ теграсини қуршаган қалин бутазор панасида иккала соқчининг бир ерга боғлаб қўйилган отлари эгаларини кутиб турарди.

Ғолиб америкаликлар чекинаётган немисларни топиёда қўшинлари ўт очиб ҳимоя қила бошлагунларича қувиб-сиқиб бордилар. Худди шу аснода ўртоқларидан ортда қолиб кетган икки ковбой уй орқасига ўтиб, ўрмонга яшириниш умидида отларини елдирганча «Оқ акаслар» дарвозасидан кириб келди. Бу кафандузлар ўзларини батамом беҳавотир ҳис этдилар ва отларга кўзлари тушгани ҳаманоқ ниятлари бузилди, шундай ўлжани кўрганда улардан қай бири ҳам бундай қулай фурсатни қўлдан берарди дейсиз. Тарки одат амри маҳол, деганларидай, ҳар иккови ҳам қатъият ва шашт билан деярли бараварига ўлжага ташланишди. Ковбойлар жон-жаҳдлари билан чандиб боғланган тизгинни ечишга уриниб ётганларида уларни айвондаги соқчи кўриб қолди. У тўппончадан ўқ узди-ю, қиличини яланғочлаганча отлар томон югурди.

Цезарь меҳмонхонага кириб келиши биланоқ Генрини қўриқлаётган соқчи сергак тортиб, бандига яқинлашди, лекин ўртоғининг бақирган овози уни тағин дераза олдига боришга мажбур этди. Соқчи сўкинган кўйи, ўзининг жангари важоҳати ҳамда дағдағаси билан кафандузларни чўчитиш умидида дераза тоқчасидан энгашиб қаради. Генри Уортон қочиш имконияти туғилганини кўриб ўзини тийиб туролмади. Уйдан бир милча нарида уч юз нафар ўртоқлари туришибди, чор-атрофда эса эгасиз қолган отлар ўйноқлаб юрибди. Генри шартта ҳеч нимадан шубҳа қилмаган ўз қўриқчисининг оёғидан ушлади-ю, деразадан майсазорга ағдариб юборди. Цезарь хонадан чопганча чиқиб, пастга тушди-ю, ташқи эшик ҳалқасини суриб қўйди.

Соқчи унчалик баланддан тушмаганди; у тезда ўзини ўнглаб олиб, асирни бўралаб сўка кетди. Аммо деразадан хонага қайтиб тушолмади, зеро қаршисида

Генридек рақиб турган экан, бунинг иложи йўқ эди. Ташқаридан кириладиган эшикнинг олдига югурди, қараса у ичкаридан беркитилиб қўйилибди.

Уртоғи бўлса бор овози билан ёрдамга чақириб ётибди, шунда довдираб қолган соқчи бошқа жамики нарсани унутиб, шеригига ёрдамга отилди. Отлардан бири қутқариб қолинди, лекин иккинчисини аллақачон ковбой ўз эгарига боғлаб олганди. Тўртови қахр-ла қиличбозлик тушган кўйи, бир-бировини болохонадор қилиб сўкканча уй орқасида ғойиб бўлишди. Цезарь эшикни очди-да, ўтлоқда хотиржамгина майса чимдиётган отни кўрсатиб қичқирди:

— Қочинг... ҳозироқ қочинг, масса Генри.

— Ҳа,— хитоб қилди йигит сакраб эгарга минаётиб,— қочишга зап қулай пайт, дўстим.

У хавотирликдан нафасини ичига ютиб, гўё оқ йўл тилаётгандек қўллари ўғли сари талпинганча дераза олдида турган отасига бош ирғади.

— Яратган ўз паноҳида асрасин сени, Цезарь, сингилларимни ўпиб қўй,— қўшимча қилди Генри ва дарвозадан бамисоли чақмоқдай отилиб чиқиб кетди.

Занжи ваҳима исканжасида нигоҳи-ла орқасидан кузатиб қоларкан, унинг йўлга қандай чиқиб олганини, ўнгга бурилиб, тик қоя этагидан отни қанчалик елдириб бориб, қоя ортида ғойиб бўлганини кўриб турди.

Цезарь эшикни тагин беркитиб, ҳамма ҳалқаю ил-гакларини солиб, калитни охиригача буради; бу ишларни бажараркан, у ёш жанобнинг қутулиб кетганидан хурсанд бўлиб, ҳадеб ўзи билан ўзи гаплашарди:

— От минишга эпчиллигини қаранг... Цезарнинг шахсан ўзи унга озмунча ўргатган эмас... Ёш хонимни ўпиб қўй эмиш... ҳе, мисс Фанни қари занжига қирмизи ёноғидан ўптириб қўярмиди.

Кечга бориб жанг пировардига етгач, ҳалок бўлганларни кўмиш фурсати келганда, «Оқ акаслар» орқасидаги ўтлоқдан топилган икки ковбой билан бир виргинияликнинг жасадларини, ўликлар қаторига қўшдилар.

Генри Уортоннинг бахтига қочаётган пайтида уни асир олган кимсанинг кўзлари ҳануз сой соҳилида турган пиёдаларни дурбинда кузатиш билан банд эди. Гессенлик отлич аскарлардан қолган-қутганлари эса паноҳ истаб, ўша томонга қочишаётган эди. Остидаги зотдор виргин оти Генри Уортонни водий бўйлаб ша-

молдек учириб борарди; мана, омадим чопиб қутулиб қолдим, деган фикрдан йигитнинг юраги шодон тепа бошлаган эди ҳамки, тўсатдан қулоқлари остида баланд таниш овоз янгради:

— Қойил, капитан! Қамчини аяманг, кўприкка етмай, отни чапга буринг!

Генри ҳайрон бўлиб бурилиб қараган эди, ўзининг собиқ йўл бошловчиси Гарви Бёрчга кўзи тушди: у қоянинг бутун водий яққол кўриниб турадиган тик поғонасида ўтирарди. Ҳажми хийла кичрайиб қолган бўғчаси оёғи остида ётибди; чорбозорчи ёнидан от елдириб ўтиб бораётган инглиз офицерига шляпасини силкитиб қолди. Генри бу сирли одамнинг маслаҳатидан фойдаланди, ҳадемай водийни кесиб ўтган йўлга олиб борадиган тузуккина сўқмоқни кўриб, отни ўша ёққа бурди-да, зумда ўз дўстлари жойлашган ернинг рўласидан чиқди. Бирор дақиқадан сўнг кўприкдан ўтиб, ўзининг эски ошнаси, полковник Уэлмир ёнида от жилловини тортди.

— Капитан Уортон! — нидо солди инглиз офицери ҳайратланиб. — Мовий-сюртукда, бунинг устига исёнчилар отида-я! Шу қиёфаю шу кийимда осмондан тушдиларми дейман?

— Худога шукур,— дея жавоб берди йигит нафасини аранг ростлаб. — Тўрт мучам соғ, душманлар панжасидан эсон-омон қутулиб чиқдим: атиги беш дақиқа муқаддам мен асир эдим, бўйнимга сиртмоқ таҳдид қилиб турганди.

— Сиртмоқ дейсизми, капитан Уортон?! Э, йўқ, бу қиролга хиёнат қилган хоинлар иккинчи маротаба қотиллик қилишга ҳеч қачон ботинолмасдилар. Андени осганлари наҳотки камлик қилса уларга! Хўш, сизга нима сабабли бундай қисматни раво кўришмоқчи эди?

— Мени ҳам худди Андрега қўйилган жиноятда айблашяпти,— жавоб берди капитан ва атрофида йиғилганларга қўлга қандай тушиб қолганини, ҳаётига қандай хавф таҳдид қилганини ҳамда қочишга муваффақ бўлганини гапириб берди.

Генри ҳикоясини тугатган пайтда пиёдалар сафларининг орқа томонида душмандан қочиб қутулган немислар тўдалашиб туришарди.

— Сизни чин қалбимдан қутлайман, довжорак дўстим; раҳм-шафқату эзгулик бу хоинларга мутлақо бе-

гона, шу боис, уларнинг қўлидан зиён чекмай соғ-сало-мат қутулибсизми, омадингиз келибди. Умид қиламанки, илтимосимни рад этмай, менга кўмаклашиб юборасиз, тез орада улар билан ҳалол ҳисоб-китоб қилиб олишингизга имкон яратиб бераман,— деди полковник Уэлмир баланд овоз билан.

— Полковник, майор Данвуди қўмондонлигидаги одамлар асирларга нисбатан таҳқирловчи муносабатда бўлмасалар кераг-ов, деб ўйлайман,— эътироз билдирди ёш капитан сал-пал қизариб,— унинг шаън-обрўйи бундай шубҳалардан чандон юксакроқда туради; бундан ташқари, ҳозиргина эришган ғалабалари нашъаси сўниб улгурмаган, ғайрати жўшиб турган виргиниялик отлиқларнинг кўзи олдида сойнинг у бети-га, ялангликка ўтишни номақбул деб ҳисоблайман.

— Сизнингча, ковбойларнинг тасодифий отряди ва анови бесўнақай гессенликларни енгил — фахрланса арзийдиган жасоратми? — истеҳзоли кулги билан сўради полковник Уэлмир.— Сиз, капитан Уортон, бу ҳақда гўё ўша мақталган мистер Данвудингиз — зотан қанақанги майор бўлди ўзи? — ўз қиролингизнинг гвардиячи полкни тор-мор келтиргандай гапиряпсиз-а.

— Ижозатингиз билан шуни айтиб қўяй, полковник Уэлмир, мабодо бу жанггоҳда қиролимнинг гвардиячи полки бўлгани тақдирда ҳам, у шундай душман билан тўқнашардики, бундай куч билан ҳисоблашмаслик хатардан холи бўлмасди. Мен мақтаган ўша мистер Данвудим, сэр, отлиқ аскарлар офицери, Вашингтон қўшинларининг фаҳри,— қаршилик билдирди Генри тутатқиб.

— Данвуди! Данвуди!— такрорлади полковник бўғилиб.— Ростданам, ўша жентльменни қаердадир кўргандим.

— Менга айтишларича, у билан шаҳарда, сингилларим ҳузурда учрашгансизлар,— деди Генри кулимсираганини яшириб.

— Ҳа-я, ўша йигитчани эсладим. Наҳотки бу ғалаён кўтарган мустамлакаларнинг қудратли конгресси қўмондонликни шунақанги жангчиларга ишониб топширсан!

— Гессенликлар командиридан сўраб кўринг-чи, майор Данвудини шундай ишончга муносиб деб ҳисоблармикин.

Полковник Уэлмир шубҳасиз ўзини душман олдида довюрак тутишга мажбур этгувчи мағрурлик ҳиссидан маҳрум киши эмасди. У Америкадаги инглиз қўшинлари сафида кўндан буён хизмат қиларди-ю, аммо шу чоққача ҳарбий хизматга янги чақирилган ёш аскарлар ва маҳаллий кўнгиллилар лашкарлари билан тўқнашиб келарди. Улар кўпинча жангга кириб мардона олишардилар, шунингдек, бирорта ўқ узмай қочиб қолган вақтлари ҳам бўларди. Ана шу полковникнинг ҳамма нарсани сиртига қараб ҳукм юритадиган одати бор эди, у ярқироқ ботинка кийган, бараварига гурсиллатиб қадам ташлайдиган, икки қанотдан шундай аниқлик билан айланиб ўтадиган одамларни америкаликлар енга олишини сира-сира ақлига сиғдирилмас, буни хаёлига ҳам келтирмасди. Устига-устак, улар — инглизлар, демаски, ғалаба калити доимо уларнинг қўлида. Уэлмир чинакам жангларда деярли қатнашмаган, йўқса у Англиядан кўтариб келган тушунчалари билан аллақачонлар видолашган бўларди; бу тушунчалар шаҳар гарнизонларидаги енгил-елпи ҳаёт тарзи шарофати ила янада чуқурроқ томир отиб кетганди. Шунинг учун ҳам у капитан Уортоннинг қизгин жавобига такаббуруна илжайган кўйи қулоқ солиб турарди:

— Наҳотки сиз ана шу кеккайма отлиқлар шаън-шуҳратига, чамамда ўзлари муносиб деб ҳисоблаётган шаън-шуҳратга, бирон доғ теккизмай ортга чекинишимизни истасангиз?— деб сўради.

— Мен сизни олдингизда турган хатардан огоҳ этмоқчиман, холос, полковник Уэлмир.

— Хатар — аскар учун номуносиб сўз,— истехзоли сўзини давом эттирди британиялик полковник.

— Олтмишинчи полкнинг аскарлари ҳам қирол қўшини мундирини кийганлар сингари хатардан тап тортмайди!— хитоб қилди Генри Уортон тажанглик билан.— Хужумга буйруқ беринг, майли, ким қанақалигини жанг кўрсатсин.

— Ёш дўстим ниҳоят ўзига келди!— деб қўйди полковник Уэлмир хотиржам оҳангда.— Илло, балки сиз хужум чоғида бизга қўл келадиган бирон тафсилотни айтиб берарсиз? Исёнчиларнинг кучи қанчалиги маълумми сизга, пистирмада турган қисмлари борми?

— Ҳа,— жавоб берди ҳануз полковникнинг истехзоси алами тарқамаган йигит,— ўрмон чеккасида, ўнг

томонингизда — кичикроқ пиёдалар отряди, отликлар бўлса — бари қаршингизда турибди.

— Узоққа бормади бу ерда туриши! — деярли қичкириб гапирди полковник, кейин атрофини қуршаб турган офицерларга қарата шундай деди:— Жентльменлар, сойдан саф-саф бўлиб ўтамиз-да, сўнгра нариги қирғоқ бўйлаб ёйилиб жангга кирамиз, акс ҳолда бу довюрак янкиларни мушкетларимизга яқинроқ келишга асло мажбур эта олмаймиз. Капитан Уортон, менга адъютант сифатида ёрдамлашиб юборасиз деган умид-даман.

Еш капитан бош ирғаб қўйди — қалтис одим ташланаётганига унинг ақлу идроки етиб турарди; бироқ у бўлажак имтиҳонда ўз бурчини мардона адо этишга шайланди.

Бу суҳбат бораётган бир пайтда инглизлардан хиёл нарида, америкаликлар кўзи ўнгида — майор Данвуди водий бўйлаб таралиб кетган аскарларни тўплаб, асирларни қамашни буюрди-да, душман биринчи гал етиб келгунга қадар турган маррасига қайтди. Қўлга киритилган ғалабадан мамнун бўлиб, эҳтиёткор инглизлар бугун ўз қўшинларининг яна бир карра мағлубиятга учрашига йўл қўймасалар керак, деган ўй билан ўрмонда пистирмада турган пиёдаларни чақириб олишга, сўнгра рақиб томонни кузатиш учун жанггоҳда кучли отрядни қолдириб, аскарларини бир неча миль наридаги тунашга танланган қулай жойга олиб кетишга қарор қилди. Капитан Лоутон ўз бошлиғининг мулоҳазасини нохушлик билан тинглади; у ўзининг ажралмас дурбинини олиб, ҳар қалай яна бир бора човут солишнинг иложи бўлиб қолмасмикин деган ўйда душманни кузата бошлади.

— Ие, буёғи қандоқ бўлди, қизил мундирлилар орасида мовий сюртуклига бало бораканми! Виргиния ҳаққи онт ичаман, бу кийимини ўзгартириб олган олтмишинчи полклик ошнам, хушбичим капитан Уортон-ку, у икки энг зўр аскаримни доғда қолдириб жуфтакни ростлабди-да!

Шу сўзлар оғзидан чиқиб улгурмасиданоқ ковбойлар билан олишувдан кейин омон қолган суворий ёнларига етиб келди, у ковбойларнинг ва ўзининг отларини етаклаб олганди. Суворий шериги ҳалок бўлгани, асирнинг қочиб кетганини хабар қилди. Бевосита капи-

тан Уортоннинг ёнига қўйилган соқчи ҳалок бўлганди, кўриқлаб туриш ўзига топширилган отларни қутқариб қолишга отилгани учун бу суворийни айблашга эса ўрин йўқ эди, шу сабабли капитан Лоутон унинг ахборотига алам билан қулоқ солди-ю, лекин жаҳли чиқмади.

Бу хабар майор Данвудининг режасини тўмоман ўзгартиб юборди. Капитан Уортоннинг қочиб кетиши шахсан ўзининг шаънига кўланка ташлаши мумкин эканини дарҳол фаҳмлади. Пиёдаларни пистирмадан чақириб олиш тўғрисидаги буйруқ бекор қилинди. Данвуди, худди қизиққон Лоутон сингари, бетоқатлик ила ёв устига ташланишга салгина бўлса-да имкон туғилиб қолишини кутиб, душманни кузата бошлади.

Бор-йўғи икки соатгина олдин Данвуди наздида Генрининг тасодифан унинг қўлига асир тушиб қолиши — тақдирнинг энг мудҳиш зарбаси бўлиб туюлган эди. Ҳозир бўлса дўстини қайтадан қўлга туширмақ учун жонини тикишга ҳам тайёр эди. Иззат-нафсига етган жароҳатнинг азобу изтироби бошқа ҳар қандай ўй-мулоҳазаларни бир четга суриб қўйганди. Башарти худди шу дамда полковник Уэлмир ва унинг аскарлари кўприкдан ўтиб, ялангликка чиқмаганларида, эҳтимол, майор эҳтиётсизлик бобида капитан Лоутондан ўн чандон ошиб тушармиди.

— Қаранг! — ҳайратдан қичқириб юборди капитан Лоутон, бармоғи билан илгарилаб келаётган рақиб дасталарини кўрсатиб. — Жон Булл¹ ўз оёғи билан қопқонга келяпти-ку!

— Худди шундай! — қизғин жавоб қилди Данвуди. — Бу теп-текис ялангликда жангга шайланиб, дала бўйлаб ёйилинмас-ов; Уортон балки пистирмамиз борлигидан огоҳлантиргандир. Борди-ю, шундай қиладиган бўлишса...

— ...Кўшинларидан ўн чоғли аскарлари ҳам омон қолмайди, — унинг сўзини бўлди капитан Лоутон сакраб отига мина туриб.

Ҳадемай ҳаммаси аён бўлди-қўйди: инглизлар текинс ялангликда қисқагина масофани босиб ўтганларидан сўнг жангга ҳозирланиб, шунақанги бир тартиб

¹ Жон Булл (инглизчада «Жон хўкиз») — сатирик ёзувчи Жонатан Свифт (1667—1745) инглизларни масхаралаб шундай деб атаган.

билан, нақ Лондоннинг Гайд-паркидаги ҳарбий на-
мойиш пайти бўлса ҳаммани лол қолдирадиган аниқ ва
чиройли ҳаракатлар билан дала бўйлаб ёйила бошла-
дилар.

— Тайёрланинглар! Отларга!— қичқирди майор Дан-
вуди.

Капитан Лоутон кейинги сўзини шундай гулдурак
овоз билан такрорладики, ҳатто мистер Уортон уйининг
очиқ деразаси олдида турган Цезарнинг қулоқлари жа-
ранглаб кетди. Занжи даҳшат ичра ўзини четга олди;
шу топда у, капитан Лоутон қўрқоқ, деган фикридан
қайтганди, зотан капитаннинг қилич ўйнатганча пистир-
мадан ўқдай отилиб чиққани ҳануз кўз олдидан нари
кетмаётган эди.

Инглизлар тартиб сақлаган ҳолда секин-аста яқин-
лаб келавердилар, бироқ америкаликларнинг пиёда
аскарлари кучли ўт очиб қолди, бу ҳол қирол қўшини-
нинг ўрмонга яқинроқда келаётган қисмларини безовта
қила бошлади. Шунда Уэлмир кекса жангчи, подполков-
никнинг маслаҳати билан иккита ротага америкалик-
ларнинг пиёдаларини пистирмадан сиқиб чиқаришни
бўюрди. Кучларнинг бу тариқа бўлиниши бир оз саро-
сима уйғотди, Данвуди айнан ана шундан фойдаланиб
ҳужумга ўтди. Жанг бўладиган жой атайлаб отлиқлар
ҳаракатига мослаб танланганга ўхшарди, оқибатда ин-
глизлар виргинияликлар забтини қайтара олмай қолди-
лар. Америка аскарлари пистирмадаги ўз ўртоқларининг
ўқларига учмасликлари учун зарба сойининг ўрмондан
тескари томондаги соҳилига қаратилган эди. Бу ҳамла
тўла муваффақиятли чиқди. Чап қанотда жанг қидаёт-
ган полковник Уэлмир рақибларнинг шиддатли ҳамла-
си эпкинидан отдан учиб кетди. Жуда вақтида етиб
келган Данвуди уни ўз суворийларидан бирининг қили-
чи зарбидан қутқариб қолди, ердан тургазиб, отга
минишига ёрдамлашиб, соқчига топширди. Уэлмир пис-
тирмадаги пиёдаларни панагоҳидан сиқиб чиқаришни шу
операцияни таклиф этган кўлни кўрган кекса жангчи-
нинг ўзига топширган эди, борди-ю, тадбир амалга
ошганда борми, номунтазам америкаликлар отрядлари-
га таҳдид солгувчи хавф газак олиб кетармиди. Аммо
пистирмадагилар ҳозир ўз вазифаларини адо этиб бў-
либ, ўрмон ёқалаб водийнинг шимол ёғида қўриқлаб
турилган отлари томон боришарди.

Америкаликлар инглизларнинг чап қанотидан айла-
ниб ўтиб, орқа томондан зарба бердилар. Бу маррадаги
инглизлар қоча бошладилар. Бироқ инглизларнинг жанг
жараёнини кузатиб турган иккинчи командири ўша он-
даёқ ўз отрядини шу томонга буриб, ҳамлага ташланган
суворийларга қарата кучли ўт очди. Пиёдаларни ўрмон-
дан суриб чиқаришда иштирок этиш истагини билдир-
ган Генри Уортон ҳам шу отрядда эди; чап қўлидан
яраланган йигит от тизгинини ўнг қўли билан ушлашга
мажбур бўлди. Карнайларнинг жанговар садолари ости-
да қийқирганча бостириб келаётган суворийлар ёнидан
бамисоли селдай шувиллаб ўтиб борарканлар, Генри
минган отнинг жазаваси тутиб унга итоат этмай қўйди,
шартта олға ташланиб, кейинги икки оёғига тиралиб
кўкка сапчиди. Уни бир қўллаб эплашнинг сира иложи
бўлмади. Бир неча дақиқадан сўнг Генри Уортон чор-
ночор капитан Лоутоннинг ёнида елиб борарди. Суворий
кутилмаган ҳамроҳига бир назар ташлашдаёқ унинг
кулгили аҳволда қолганини пайқаб олди, бироқ шу со-
нияда икковлари ҳам инглизларнинг орасига ёриб кир-
гандилар. У қичқириб фақат шундай дея олди, холос:

— Кимнинг иши ҳақ эканини чавандоздан кўра
остидаги от яхшироқ билади! Капитан Уортон, озодлик
жангчилари сафига хуш келибдилар!

Ушбу ҳамла ниҳоясига етгани замоноқ капитан Лоу-
тон, бирон лаҳзани қўлдан бермай, ўз асирини тағин
соқчиларга топширди, унинг яраланганини сезгач орқа
томонга олиб боришни буюрди.

Виргинияликлар деярли батамом ўз измиларида қол-
ган қирол пиёдалар отряди билан пачакилашиб ўтириш-
мади. Қолган-қутган гессенликларнинг яна ялангликка
чиқишга журъат этганини кўриб Данвуди уларни таъ-
қиб этишга ўтди, бир зумда уларнинг боқувининг маза-
си йўқ, нимжон отларини қувиб етиб, немисларни ҳаш-
паш дегунча битта қолдирмай қиличдан ўтказди.

Бу орада инглиз қўшинларининг катта бир қисми ўқ-
лар дуди ва жанг тўс-тўполонидан фойдаланиб, тартиб
сақлаган ҳолда, ҳануз ўрмон яқинида жанговар сафда
турган, ўз ватандошларини ўққа тутиш хавфи борлиги-
дан ўт очишни тўхтатишга мажбур бўлган отряднинг
орқа томонига ўтиб олди. Уларга дарахтлар панасида
иккинчи жанговар сафларни эгаллаш буюрилди. Шу
аснода капитан Лоутон ҳозиргина жанг борган ерда

турган отлик отряднинг командири — ёшгина офицерга инглизларнинг омон қолган жанговар сафига зарба беришни буюрди. Буйруқ қандай зудлик билан берилган бўлса, уни адо этишга шунчалик тезлик билан киришилди, бироқ капитаннинг тезкорлиги ҳамланнинг муваффақиятли чиқиши учун зарур бўлган тадбирий чораларни кўришга халал берди, оқибатда отликлар рақибларнинг беҳато ўтига рўпара бўлиб, саросимада орқага чекиндилар. Лоутон билан ёш дўсти ўққа учиб, отдан қуладилар. Виргинияликларнинг бахтига аини ана шу аҳволлари танг бир дақиқада майор Данвуди пайдо бўлиб қолди. У ўз аскарлари сафидаги парокандаликни кўрди; оёғи остида у яхши кўрадиган ва қадрлайдиган ёшгина офицер — Жорж Синглтон қора қонига беланиб ҳалқобда ётарди; капитан Лоутон ҳам отдан қулаганди. Майорнинг кўзлари чақнаб кетди. У ўз эскадрони билан душман оралиғида уёқдан-буёққа от қўйиб, овозининг борича суворийларни ўз бурчларини адо этишга чорларкан, унинг даъвати, аскарлари қалбига бориб етди. Унинг вазоҳати ва сўзлари сеҳрли таъсир кўрсатди. Бақриқ-чақриқлар тинди, жангчилар тезда тартиб билан саф тортдилар, ҳужумга чорловчи карнай садолари янгради, шу тахлитда виргинияликлар ўз командирлари раҳнамолигида қуюн мисол водий бўйлаб олға ташландилар. Кўп ўтмай жанггоҳ душмандан тозаланди; омон қолганлари паноҳ излаб ўрмонга қочди. Данвуди ўз суворийларини аста-секин дарахтлар панасидан ўқ узаётган инглизлар ўти остидан олиб чиққач, жанг майдонидаги ўлганлар ва яраланганларни териб олишдек қайғули ишга киришди.

Генри Уортогни жарроҳ ҳузурига олиб бориш топширилган сержант тезроқ жанг майдонига қайтиш ниятида буйруқни бажаришга шошиларди. Улар ҳали водийнинг ярмига етиб улгурмаслариданоқ капитаннинг кўзи ташқи қиёфаси ва қилаётган иши беихтиёр одамнинг диққатини тартадиган бир кимсага тушди. Тепакал, бош яланг, бриджаси чўнтагидан бўлса бошлаб упа сепилган ясама сочининг ярми чиқиб турибди. Сюртугини ечиб қўйиб, кўйлаги енгини тирсагигача шимариб олибди; қонга беланган кийими, қўллари ва ҳатто юзи касби-кори нималигини ошкор этиб турибди; оғзида сигара; ўнг қўлида аллақандай асбоблар, чап қўлида эса тишланган олма, гоҳо-гоҳо юқорида айтиб ўтганимиз сига-

рани оғзидан олиб, олмадан тишлаб қўяди. У ерда ётган гессенликнинг жасадига тикилган кўйи ўйга толиб типпа-тик турибди. Сал нарида, пилта милтиқларига таянганча, жанг майдонига тикилиб уч ёки тўрт пиёда аскар туришибди; уларнинг ёнида турган киши — қўлидаги асбоблар ва қонга беланган кўйлагига қараганда жарроҳнинг ёрдамчисига ўхшайди.

— Манави киши доктор, сэр,— деди Генри Уортонга уни кузатиб келган соқчи қуруққина қилиб,— қўлингизни бирпасда боғлаб қўяди.

У бояги аскарларни чақириб, асирни кўрсатиб алланима деб шивирлади-да, ўз ўртоқлари ёнига шамолдек олиб кетди.

Генри антиқа нусхага яқинлашди, ўзига эътибор бермаётганини кўриб, ундан ёрдам кўрсатишни илтимос қилишга чоғланган ҳам эдики, шу пайт доктор тилга кириб, ўз-ўзича гудрана кетди:

— Ана энди заррача шубҳам қолмади — бу одамни капитан Лоутон ўлдирган. Бунга шунчалик имоним қилиб, унинг қандай қилиб зарба берганини худди ўз кўзим билан кўриб тургандайман. Душманни сафдан чиқаринг-у, лекин нариги дунёга жўнатманг, деб неча-неча марта лаб уқтирганман-а унга! Инсон зотини беҳуда нобуд қилиш шафқатсизликдир; устига-устак, мана бунақанги зарба бериш билан Лоутон врач ёрдамига ҳожат қолдирмайди, бу эса, у илм чароғини ҳурмат қилмайди, демакдир.

— Бирор дақиқа фурсатлари топилмайдими, сэр,— докторга мурожаат қилди Генри Уортон,— манави арзимас жароҳатни кўриб қўйгани?

— А!— қичқириб юбораёзди сесканиб тушган жарроҳ, кейин Генрига бошдан-оёқ разм солиб чиқди.— Қаердан келиб қолдингиз, жанг майдониданми? Уёқда ҳали иш кўпми, сэр?

— Кўп,— жавоб берди Генри жарроҳ кўмагида сюртугини ечаётиб.— Жудаям ташвишли кунлар бўлди-да.

— Ҳа, ташвишли,— такрорлади доктор, ҳафсала билан жароҳатни боғлашга киришаркан.— Мени бағоят хурсанд қилдилар-да, сэр: токи одамлар ташвиш чекарканлар, улар ҳали ҳаётлар, ҳали ҳаёт сўнмаган жойда эса, умид ҳам ўлмайди. Мана бу ҳолда менинг санъатимни нафи бўлмади. Ҳозиргина беморлардан бирининг миясини қайтадан бош суяги ичига солиб қўйдим,

бирок наздимда, у мен кўрмасимдан олдиноқ мурда эди. Жуда антиқа ҳолат, сэр; сизга кўрсатаман уни — шу орада, яқинда, тўсиқ орқасидаги бошқа мурдалар орасида, жасадлар талайгина... А-ҳа, ўқ суякни синдирмай, сирғалиб ўтибди. Омадингиз бор экан, жароҳатингизни каминаларидай тажрибали жарроҳ кўряпти, йўқса қўлингиздан ажралиб қолардингиз.

— Наҳотки?— хитоб қилди Генри бир оз хавотирланиб.— Жароҳатимни бунчалик жиддий деб ўйламагандим.

— Йўқ, жароҳатингиз жиддий эмас, лекин қўлингиз ниҳоятда операциябон қўл эканки, менинг ўрнимда ёшроқ жарроҳ бўлганида борми, уни қирқиб ташлаш истадиган ўзини тиёлмаслиги турган гап эди.

— Жин урсин!— қичқириб юборди капитан.— Узига ўхшаган одамни мажруҳ қилиб, тасқарасини чиқаришдан лаззатланадиганлар ҳам бўладими ҳеч замонда?

— Сэр,— деди жарроҳ виқор билан,— қўлни илмфаннинг барча қонун-қоидаларини ўрнига қўйиб кесиш, ҳузур бахш этадиган операциядир. Ўйлайманки, ёш жарроҳ бундайин майлу иштиёқ васвасасидан ўзини тийиб қололмасди; ишга берилиб кетиб, майда-чуйда жиҳатларига эътибор бериб ўтирмаган бўларди.

Аввалги манзилларига қайтаётган суворийлар ушбу суҳбатнинг белига тепдилар; улар орасида енгил яраланганлар ҳам бор эди, ана ўшалар тезроқ ёрдам беришни илтимос қилишганди.

Генри Уоргонни соқчиларга топширишди, шундай қилиб, йигит кўнгли ғаш бўлиб, тагин отасининг уйи томон йўлга тушди.

Бу жангда инглизлар пиёда аскарларининг тахминан учдан бир қисмидан ажрадилар. Омон қолганлар ўрмонда йиғилишди. Бу ерда уларга зарба бериб бўлмаслиги ҳамда уларга ҳужум қилиш бефойда эканини тушунган майор Данвуди капитан Лоутон бошчилигида кучли бир отрядни жанг майдонида қолдириб, уларга инглизларнинг барча ҳаракатларини кузатиш ва то кемаларига ўтириб олгунларича, кези келиб қолса, душманга зиён етказиш имконини қўлдан бермасликни буюрди.

Майорга Гудзон томондан душманнинг бошқа бир отряди келаётганини хабар қилишди, шу боис у душманнинг ана шу янги кучларининг режаларини барбод

етишга шай бўлиб туришни ўз бурчи деб билди. У капитан Лоутонга токи қулай фурсат туғилмагунча душманга ҳужум қилишни қатъиян тақиқлади.

Лоутон бошидан яраланиб, бош суягини ялаб ўтган ўқ зарбаси таъсирида ҳушдан кетиб отдан қулаган эди, хайрлашаётиб Данвуди унга, агар яна бир марта шундай эҳтиётсизлик қиладиган бўлсанг, одамлар сени битта нўхати етишмайди деб ўйлашади, дея ҳазиллашди.

Инглизлар енгил-елпи, юк-уловсиз йўлга чиққан эдилар, зеро улар ўз тахминларича америкалик қўшинлар учун озиқ-овқат жамлаб қўйилган бир нечта омборни вайрон қилишлари керак эди холос. Шу сабабли улар ҳозир ўрмон орқали тоққа кўтарилиб, отлиқлар юролмайдиган сўқмоқлардан ўз кемалари томон йўл олдилар.

VIII боб

Енгин ёнар, ярақлар шамшир,
Шундай кечар кўп ою кунлар.
Еш болалар етим ва есир,
Онадан айрилиб қолган дилхунлар,
Бечоралар ютган заққуму заҳар
Эвазига келди ахир бу зафар.

Сағти

Жангу жадалнинг шовқин-суронлари энди мистер Уоргон хонадонидагиларнинг қулоқларига эшитилмай қолди. Борлиқни изтиробли сукунат чулғади. Ўз хонасида тайҳо қолган Френсис ҳануз шовқин-суронни эшитмасликка тиришиб, кўнглига даҳшатли қутқу солган жанг оқибатини билгани ташқарига чиқиш учун бутун жасоратини тўплашга беҳуда уринарди! Виргинияликлар душман пиёдалари устига ташланган яйлов «Оқ акаслар»дан бор-йўғи бир миль нарида бўлиб, пилта милтиқларнинг уни ўчган пайтда олишаётганларнинг ҳайқириқлари эшитилиб турарди. Генри қочиб қолгач, мистер Уортон қайнсинглиси билан катта қизи биқиниб олган хонага кирди, кейин учовлашиб юракларини ҳовучлаб қандай хабар келишини кута бошлашди. Бундай изтиробли мубҳамликка ортиқ бардош беролмаган Френсис ниҳоят ўз яқинлари олдига кирди; ҳадемай

Цезарни ташқарида нималар бўлаётганини ва яйлов уз-
ра кимнинг байроғи голибона қилпираётганини билиб
келгани жўнатишди. Ота ҳайратда қолган қизлари би-
лан мисс Пейтонга Генрининг қай шароитда қандай қи-
либ қочиб қолганини сўзлаб берди. Улар ҳайратдан ҳа-
ли ўзларини ўнглаб улгурмасларида ноқ эшик очилиб,
хонага Генрининг ўзи кириб келди; уни икки аскар ку-
затиб келганди, улар билан орқама-орқа Цезарь кў-
ринди.

— Генри... ўғлим, болагинам!— дея қичқириб юбор-
ди ларзага келган ота, ҳаяжондан ўрнидан туришга ҳам
мажоли етмай, қўлларини чўзиб, ўтирган жойида олға
талпинганча.— Нималарни кўряпти бу кўзларим! Яна
асир тушиб қолдингми... ҳаётинг хавф остидами тагин?

— Бизга қараганда кўпроқ исёнчиларнинг омадлари
келиб қолди,— жавоб берди йигит зўрма-зўраки кулиш-
га уриниб.— Ўз озодлигим учун мардларча олишдим,
лекин исённинг жинояткорона руҳи ҳатто отларига ҳам
юққан экан: остимдаги от менга бўйсунмай — бунга
имонларинг комил бўлсин — Данвудининг аскарлари
тўдасининг ўртасига қараб суриб кетди.

— Кейин сени тагин ушлаб олишдимми?— сўради ота-
си ўғлининг ёнидаги қуролли соқчиларга ваҳима билан
қараб қўяркан.

— Худди шундоқ. Олисни кўрадиган ўткир кўз мис-
тер Лоутон ўша заҳотиёқ мени банди қилди.

— Нега энди сиз уни эмас, сизни у, масса Генри?—
қичқириб юборди Цезарь алам билан.

— Бу оғиздагина осон,— жавоб берди ёш капитан
жилмайиб,— иннайкейин,— қўшимча қилди у соқчиларга
қараб қўяркан,— манави жентльменлар ўнг қўлимдан
фойдаланиш имконидан маҳрум этиб қўйишганди.

— Яраландингми?!— бараварига нидо солди безов-
таланган опа-сингил.

— Жиндаккина тирналган, холос,— ака кўнгиллари-
ни тинчитмоқчи бўлди ва бу сўзини исботлаш учун жа-
роҳатланган қўлини олдинга узатди,— лекин долигули
пайта панд берди.

Цезарь, бунга худди айнан шулар айбдордек, аскар-
ларга бир олайиб қараб қўйди-да, хонадан чиқиб кетди.
Капитан мазкур машъум кун мобайнида содир бўлган
ўзи билган воқеаларни икки оғизгина қилиб гапириб
берди. Унинг фикрича, жангнинг оқибати ҳали ҳал бўл-

маганди, зотан уни жанг майдонидан олиб чиқиб кел-
ётган пайтларида виргинияликлар чекинаётган эди-
лар-да.

— Улар олмахонни аврашаётган эди,— тўсатдан гап-
га аралашди соқчилардан бири,— лекин бу жонивор да-
рахтдан тушиши билан шаппа гирибонидан оладиган эп-
чил тозини панада яшириб қўйишган эди.

— Ҳа,— қўшимча қилди шериги кескин оҳангда,—
капитан Лоутон то пучуқ қайиқларига етиб олгунлари-
ча, омон қолганларни бир-бир бурнига чертиб чиқади
ҳали.

Бу гап-сўзлар давомида Френсис стул суянчигини
ушлаб турарди; ваҳима ичра данг қотиб, қулоқлари ҳар
бир сўзни илиб оларкан, ранги дам оқариб, дам қиза-
рарди, оёқлари эса чалишиб кетгундай эди. Ниҳоят у
юррак ютиб, зўр-базўр сўради:

— Офицерлардан бирортаси... у ёки бу томондан...
яраланмадимми?

— Бундайлар бор,— дағалроқ жавоб қилди соқчи.—
Жанублик йигитлар жангда қизишиб кетишди, улардан
бирортасини отдан қулатишмайдиган пайт камдан-кам
бўлади. Ярадорлардан бирининг гапича капитан Синг-
лтон ҳалок бўлганмиш, майор Данвуди эса...

Френсис бошқа ҳеч нимани эшитмади: ҳушидан ке-
тиб, орқасида турган стулга шилқ этиб тушди. Яқинла-
рининг жонбозлиги ўзига келишига ёрдам берди, капи-
тан бўлса безовталаниб сўради:

— Ахир, майор Данвуди яраланмаганми шекилли?

— Ундан хавотирланмаса ҳам бўлади,— жавоб бер-
ди соқчи Уортонлар оиласининг безовталанаётганига
эътибор ҳам бермай.— «Пешонасига дор ёзилган одам
сувга фарқ бўлмас», дейдилар-ку; агар Данвудига ўқ
тегадиган бўлса у аллақачонлар оламдан кўз юмиб ке-
тарди. Мен, майор капитан Синглтоннинг ўлиmidан ни-
ҳоятда қаттиқ хафа бўлди, демоқчийдим. Ледининг
майорга шунчалик қизиқишини билганимда сал эҳтиёт-
роқ бўлиб гапирардим-а...

Френсис дик этиб ўрнидан туриб кетди; ёноқлари
уятдан ловиллаб, холасининг қўлига суяниб энди хона-
дан чиқиб кетишга чоғланган ҳам эдики, қўққисдан Дан-
вуди кириб келди. Аввалига қиз қалбини беҳад қувонч
қамраб олди, бироқ майорнинг чеҳрасидаги ўзига нота-
ниш ифодани кўриб қўрқиб кетди. Бешафқат жанг чеҳ-

расига соя ташлаган, кўзлари жиддий ва тик боқар, қайлиғи билан учрашганда буғдойранг юзига қалқадиган мулойим табассум гамнок аламзадалик билан алмашинган эди. Афтидан, юрагини жамики ҳисларни ютиб юборадиган ёлғиз бир туйғу эгаллаб олганди. У дарҳол ишга киришди.

— Мистер Уортон,— ғоятда жиддий оҳангда сўзлай бошлади у,— бундай пайтда мулозамату такаллуф ортиқчалик қилади. Офицерлардан бири қаттиқ яраланган, жароҳати уни орамиздан юлиб кетмаса деб қўрқаман, шу сабабلى сизнинг саховатингизга ишониб, уни уйингизга олиб келдик.

— Шундай илтифот кўрсатганингиздан бошим кўкка етди, сэр,— деди мистер Уортон, ўша замоноқ америкаликларда ўзига нисбатан хайрихоҳлик ҳиссини уйғотиш ўзи учун қанчалик муҳим эканига ақли етиб.— Менинг кўмагимга муҳтож ҳар бир кимса каминанинг хонадонида ҳаминша азиз меҳмондир, майор Данвудининг дўсти тўғрисида эса ҳеч қандай сўз бўлиши мумкин эмас.

— Миннатдорман сиздан, сэр,— шоша-пиша жавоб қилди Данвуди,— ўз номимдан, кейин ўзи учун миннатдорчилик билдиришга мажולי етмайдиган дўстим номидан ҳам ташаккур. Ижозатингиз билан ярадорни ҳозироқ ичкарига олиб кирамиз, доктор уни шу ерда кўздан кечириб, аҳволи қандайлигини айтади бизга.

Худди шундай қилинди ҳам. Қаллигининг унга ақалли қиё боқмай чиқиб кетганини кўриб Френсиснинг қалби алам ўтида ўртанди.

Аёл муҳаббати шундай бир садоқатли туйғуки, у рақобатга асло тоқат қилолмайди. Барча нафис-нозик кўнгил торлари ҳамда бутун фикр-ўй ришталари таг-туғи билан ана шу мустабид майлу иштиёқ измида бўлади; башарти ўзлигини бутунлай унга бахш этсанг, ўзинг ҳам тўлиқ ана шундай бахшишни истайсан. Френсис Данвудидан хавотир олиб бир неча соатлаб изтироб чекди, бунга жавобан эса севиклиси на кулиб боқди, на бирон оғиз сўз айтди. Ҳиссиёт ҳарорати пасаймади-ю, лекин умиди сусайгандай бўлди. Данвудининг деярли нафас олмайётган дўстини ёнидан кўтариб ўтишаётганда қиз қалбидаги муҳаббатини тортиб олгандай кўринган кимсага кўз қирини ташлади.

У туси мурдадай оқарган чехрани кўрди, энтика-эн-

тика аранг нафас олаётганини эшитди, шундай кўзи олдидан ўлим отлик иблис ўзининг энг даҳшатли қиёфасида лип этиб ўтгандай бўлди. Данвуди Синглтоннинг ёнида келарди. Дўстининг қўлидан ушлаб олганди, ярадорни кўтариб келаётганларни секин юринглар деб огоҳлантирарди; бир сўз билан айтганда, у ярадорга бундай ҳолларда фақат қадрдон дўстликкина қодир бўлган гамхўрлик кўрсатарди. Френсис юзини тескари бурган кўйи оҳиस्ताгина олдинга ўтди-да, уларга эшикни очиб берди. Майор ёнидан ўтиб бораётиб Френсиснинг кўйлагига тегиб кетгандагина қиз мулоим мовий кўзларини ердан узиб унинг юзига қарашга журъат этди; аммо йигит қизнинг нигоҳига жавоб қилмади, шунда Френсис беихтиёр хўрсиниб қўйди-ю, танҳо бўлиш учун ётоқхонасига қараб юрди.

Капитан Уортон соқчиларга қочишга ортиқ уринмасликка сўз берди; кейин отасига ёрдамлашиб юбориш мақсадида хонадон соҳиблигини ўз зиммасига олди. Даҳлизга чиқаркан, у эпчиллик билан жароҳатини боғлаб қўйган жарроҳга рўпара бўлди; жарроҳ ярадор офицер ётган хонага кетаётган эди.

— Э-ҳа!— хитоб қилди Эскулап¹ шогирди.— Чамамда, ўзларини ёмон сезмаяптилар-ов... Лекин, менга қаранг, мабодо тўғнағичлари йўқми? Дарвоқе, кераги йўқ, ўзимники бор. Жароҳатингизни шамоллатиб қўйманг-а тагин, йўқса шогирдларимдан бирортаси ўзлари билан овора бўлиб юрмасин.

— Худо сақласин! — гўлдиради капитан жароҳати боғланган докани ҳафсала билан тузатиб қўяркан.

Худди шу сонияда остонада Данвуди кўринди, у баланд овозда сабрсизлик билан чақирди:

— Тезроқ, Ситгривс, тезроқ! Бунақада Жорж Синглтоннинг батамом қони кетиб бўлади-ку.

— Нима, Синглтон дейсизми? Яратганинг раҳми келсин-а? Бу Жорж экан-да... бечора, жажжи Жорж-эй!— астойдил ҳаяжонланди доктор ва бемор тўшаги сари одимини тезлатди.— Худбга шукур, тирик экан, башартики хаёт сўнмаган экан, умид ҳам бор. Бу бугун ҳузуримга жони узилмай туриб келтирилган жароҳати жиддий бемор бўлди. Капитан Лоутон ўз аскарларига

¹ Эскулап (римликлар мифологиясида) — тиббиёт санъати худоса.

шунақанги беўхшов зарба беришни ўргатадики, асти сўраманг... Шўрлик Жорж... Жин урсин, бу пилта милтиқнинг ўқи-ку ахир!

Навқирон жабрдийда илм йўлига жонини тиккан фидойига сезилар-сезилмас табассум-ла боқаркан, унга қўл узатишга уринди. Унинг нигоҳи ва чеҳрасидаги илтижо жарроҳга қаттиқ таъсир қилди. У кўзларида ҳалқаланган ғайриодатий ёшни артиш учун кўзойнагини олди, сўнгра ўзининг врачлик вазифасини адо этишга жиддий киришди. Бироқ ҳали зарурий тадорик ишлари кўриларкан, у ўз ҳисларига эрк бериб, ҳадеб ғўлди-рарди:

— Агар фақат ўқ теккан бўлса, мен ҳеч қачон умид узмайман; жароҳат битиб кетади деб умид қилса бўлади, бироқ Лоутоннинг аскарлари орқа-олдига қарамай, ўнгу сўлига қилич солишаверади... Кўпинча улар гоҳ бўйин, гоҳ қизил қон томирларини чўрт кесиб ташлашади, ё бўлмаса бошига қилич солиб, мия қатигини ўйнатиб юборишади; бунақанги жароҳатларни даволаш эса амримаҳол... Аксар ҳолларда ҳали кўриб улгурмасингданок ярадор оламдан ўтади. Ўйнаб кетган мияни қайта жойига солиб қўйишга бир маротабагина муваффақ бўлганман холос. Бугун бўлса бунга уч маротаба уриниб кўрдим-у, ҳамма ҳаракатларим зое кетди. Бу олишувда Лоутоннинг аскарлари жанг қилганлари дарров маълум бўлди-қўйди; улар, такрор айтаманки, орқа-олдиларига қарамай қилич солаверишади.

Капитан Синглтоннинг тепасига йиғилган дўстлари ўз жарроҳларининг одатига шунчалик кўникиб кетган эдиларки, унинг шу топдаги ваъзига эътибор ҳам, жавоб ҳам бермадилар; дўстлар жарроҳнинг ярадорни кўздан кечиришга киришишینی сабрсизлик билан кутардилар. Данвуди врачнинг бетига худди унинг қалбидаги гапларни уқиб олмоқчидек бир сиёқда тикилиб турарди. Жароҳатини текшириш учун махсус асбоб ишга солинганди, ярадор сесканиб тушди, жарроҳнинг афти эса табассум нури-ла ёришди.

— Бу ерида илгари жароҳати йўғийди...— ғўлдиради у.

Кўзойнагини олиб, ясама сочини бир чеккага улоқтирган Ситгривс ишга берилиб кетди. Данвуди иккала қўли билан жафокашнинг қўлини ушлаганча, доктордан кўз узмай, тишини тишига қўйиб миқ этмай турарди.

Ниҳоят, Синглтон аста инграб қўйди, жарроҳ ўша заҳотиёқ қаддини ростлаб, баланд овоз билан деди:

— Ҳа, инсон танасининг ҳаёти учун бирон жиддий зарар етказмай, турли аъзоларни оралаб илонизи ҳосил қилиб ўтган ўқнинг қаергача етиб борганини аниқлаш қанчалик ҳузур бахш этади кишига; лекин капитан Лоутоннинг аскарлари қандай...

— Айтинг-чи,— унинг сўзини бўлди Данвуди,— бирор умид борми ўзи? Уқни топа оласизми?

— Қўлинг билан ушлаб турган нарсани топишдан осон иш борақанми, майор Данвуди,— совуққонлик билан жавоб берди жарроҳ жароҳатни боғлашга ҳозирланаркан.— У, анави билимдон капитан Лоутоннинг тили билан айтганда, айланма йўл билан ичкарилаб борган. Капитаннинг аскарларига келсак, унга илмий асосда зарба беришнинг юзлаб усулини ўргатганимга қарамай, бор кучлари билан қулочкашлаб қилич солишади. Масалан, бугун боши деярли чўрт узиб ташланаёзган отни кўрдим.

— Бу менинг ишим,— деди Данвуди,— ўша отни мен ўлдиргандим.— Еноқларига яна қизил югурди, қора кўзларида умид учқунлари чақнади.

— Сиз-а!— хитоб қилди жарроҳ ва таажжубда қўлидаги докани тушириб юборди.— Сизнинг ишингиз бу?! Сиз, ахир, бунинг от эканини кўриб-билиб тургансиз-ку.

— Жиндак шубҳам борийди бунга, яширмайман,— кулиб жавоб берди майор ярадор дўстининг оғзига сув тутаркан.

— Инсонга етказилган бунақанги зарба шаксиз ўлим келтиради,— сўзини давом эттирди доктор ўзи иши билан шуғуллана туриб,— бунақанги зарбалар илм нури-шуури бизга тухфа этадиган нафни йўққа чиқаради, боз устига, жанг борасида мутлақо бемаъни иш бу— зотан, бор-йўғи душманни сафдан чиқаришнинг ўзи кифоя-ку, ахир. Капитан Лоутон жанг қилаётганида, майор Данвуди, неча-неча мароталаб илҳақ бўлиб кутиб ўтирмаганман; илло умидларим сира ушалмаган— эслашга арзигулик бирон ҳодиса бўлмаган: ё тирналгандай арзимас бир жароҳатланишни, ё ўлимни кўраман; бу қилич қурғур тажрибасиз қўлда бемаъни қуролга айланиб қолади-да! Ҳа, майор Данвуди, мазкур ҳақиқатни капитан Жон Лоутонга уқтираман деб бир неча соатлаб вақтим бехуда кетди.

Тоқатсизланаётган Данвуди ярадорга қарата унсизгина имо қилганди, жарроҳ жадалроқ ишлай бошлади.

— Хаҳ, бечора Жорж-а, аҳволи мушкул, лекин...

Шу пайт командирнинг жанг майдонида бўлиши зарур эканини хабар қилгани келган чопар унинг сўзини бўлиб қўйди. Данвуди дўстининг қўлини маҳкам сиқиб, каравотдан узоқлашди-да, докторни ёнига имлаб чакирди.

— Сизнингча қандай, омон қолармикин?— дея шивирлаб сўради икковлон эшик томонга юришар экан.

— Омон қолади!

— Худога шукур!— тўлқинланиб деди йигит ва шошганча пастга туша бошлади.

У одатда Уортонлар оиласи жам бўладиган меҳмонхонага бир нафасгагина кирди. Ҳозир майорнинг чеграси кулиб турарди, у ошиғич бўлса-да, самимий саломлашди ҳаммалари билан. Капитан Уортоннинг қочиши ва тағин қайтишига эътибор ҳам бермади; афтидан у капитан жанг олдидан хайрлашган жойларидан ҳеч қаёққа жилмади деб ҳисоблаётгандек эди. Жанггоҳда улар рўпара келмадилар. Инглиз офицери мағрурона қиёфада дераза ёнига бориб турди, бир оғиз сўз айтиб Данвудининг гапини бўлмади.

Бу алғов-далғов, суронли кун ташвишларнио ҳаяжонлари Френсис билан Сарани ниҳоятда ҳолдан тойдириб қўйганди; иккаласи ҳам миқ этмас, мисс Пейтонгина гап қўшиб турарди.

— Дўстингизнинг саломат қолишига умид борми, жиян?— дея сўради у мулоим жилмайган кўйи қариндошига яқинлашаркан.

— Албатта, умид бор, шубҳасиз, азиз мисс Пейтон!— қувонч билан жавоб берди майор.— Ситгривс, жароҳати ўлимга борадиган даражада эмас, деди. У ҳеч қачон алдаганмас мени.

— Бу хабарни эшитиб, қувончингизга шерикман, сиз учун қадрли бўлган одам, майор Данвуди, дўстларингиз учун ҳам азиздир, бунга асло шубҳа қилманг.

— Чинакамига жонингиздан ҳам азиз деяверинг,— деди йигит қизғинлик билан.— Синглтон полкимизнинг суюкли арзандаси, уни ҳамма яхши кўради, у шунақанги кўнгилчан, ҳақгўй, ҳимматли, қўзичоқдай беозор, кабутардай мулойимки, асти қўясиз...— лекин жанг майдонида Синглтон мисоли шерга айланиб кетади.

— Майор Данвуди, сиз уни хўдди севикли маъшу-қангиздек таърифлаяпсиз,— мисс Пейтон жилмайганча гап қистираркан, ранги паға бўлиб бир бурчакда суҳбатга қулоқ солиб ўтирган кичик жиянига кўз қирини ташлаб қўйди.

— Уни ростдан ҳам худди қаллиғимдек яхши кўраман!— деди майор ҳаяжонланиб.— Лекин у осойишталик ва меҳрга муҳтож, буёғига ҳамма иш уни қандай парвариш қилишга боғлиқ.

— Ишонинг, сэр,— деди мисс Пейтон эҳтиром-ла,— бу хонадонда унинг ҳеч нимага муҳтожлик жойи бўлмайди.

— Афв этасиз мени, мисс Пейтон, сиз — эзгулик тим-солисиз, аммо Синглтонга ҳозир аксар эркакларга зериктирарли, жонга тегадиган бўлиб туюладиган бир ғам-хўрлик зарур. Бундай сғир дамларда, шундай оғир азову изтироб чекиб ётган пайтларда жанчи баъзан аёл меҳр-назокатига муҳтож бўлиб қолади.

Шу сўзларни айтаркан, у Френсисга шундай бир нигоҳ ташлаб қўйдики, қизнинг юраги сиқилиб, ҳаприқиб кетди.

У қизишиб, ранги дув қизарганча стулдан турди-да:

— Бир бегона одамга қанчалик диққат-эътибор бериш керак бўлса, дўстингизга шунчалик илтифот кўрсатилади,— деди.

— Эвоҳ,— деди майор бош чайқаб,— «бегона» деб совуққина қараш уни ҳалок этади! Бошидан жилмай, дардига малҳам бўлиш, меҳр-оқибат билан парвариш қилиш керак.

— Бу хотини ёки опа-сингилларининг вазифаси.

Данвуди:

— Опа-сингилларининг вазифаси денг!— дея такрорларкан, икки бетига гуп қон урилди.— Ҳа, опа-сингилларининг вазифаси! Унинг опаси бор; у эртага кунчиқар паллада етиб келиши мумкин бу ерга...— Йигит жим қолди, ўйга толиб, Френсисга безовта нигоҳ ташлаб қўйди-да, оҳистагина қўшимча қилди:— Синглтон учун бу ҳаводай зарур ва шундай қилиниши шарт.

Майорнинг юз ифодаси ўзгариб кетганини кўриб аёллар таажжубланишди. Ниҳоят мисс Пейтон тилга кирди:

— Агар капитан Синглтоннинг опаси шу атрофда

бўлса, мен ва жиянларим уни бажону дил таклиф эта-
миз хонадонимизга.

— Шундай қилиш керак, бошқача бўлиши мумкин эмас,— деди Данвуди ҳозиргина гапирган сўз оҳангига мутлақо ёпишиб тушмайдиган тарзда иккиланиброқ.— Бугун кечқуруноқ одам юбориш керак.

У, сўз мавзуини ўзгартирмоқчидек, Уортонга яқинла-
шиб, астагина деди:

— Генри Уортон, ор-номус мен учун ҳаётдан қиммат-
лироқ, лекин биламан, шаънимизга доғ туширмаслик ўз
қўлимизда, шундоқ экан, хавотирланишимга ўрин йўқ!
Токи биз Вест-Честердан кетгунимизча қоровулсиз қола-
веринг, бу ерда эса ҳали бир неча кун бўламиз.

Ёш Уортоннинг хатти-ҳаракатидаги ётсираш барҳам
топди, у Данвудига қўл узатаркан, самимий жавоб
қилди:

— Сизнинг оққўнгиллик билан кўрсатган ишончин-
гизга хиёнат қилмайман, Пейтон, ҳаттоки ўша Вашинг-
тонларинг Андриени осгандек бўйнимга сиртмоқ соли-
шига имоним комил бўлса ҳам.

— Генри, Генри Уортон,— ўпкаланди Данвуди,— қў-
шинларимизга қўмондонлик қилаётган одамни яхши
билмас экансиз, йўқса унга бунчалик таъна тоши отма-
ган бўлардингиз! Хўп, мени хизмат бурчим чорлапти,
шу сабабли, қолгим келиб турган, сиз ўзингизни кўпам
бахтсиз сезмаётган бу хонадонни тарк этишим лозим.

Данвуди Френсиснинг ёнидан ўтиб кетаётиб унга ил-
гаригидек майин табассум-ла қараб қўйди. Унинг табас-
сумли нигоҳи қайлиғи жанг майдонидан келган пайтда
қизнинг кўнглида уйғотган мудҳиш таассуротни бир қа-
дар юмшатгандай бўлди.

Ҳозирги таҳликали кунларда кексалик оромини уну-
тиб, ватан ҳимоясига отланган тажрибали кекса ҳарбий-
лар орасида полковник Синглтон ҳам бор эди. У Жор-
жияда дунёга келган, ёш йигитча вақтиданоқ ҳарбий
хизматда эди. Озодлик уруши бошланган кунданоқ она
юртига ўз хизматини таклиф этди; унга бўлган ҳурмат-
эҳтиром юзасидан таклифи қабул қилинди. Бироқ кек-
сайиб қолгани ва путурдан кетган соғлиғи қариянинг
жангларда қатнашишига халал берди, шу туфайли унга
жангу жадал машаққатларини чекмай, ўз юртдошлари-
га садоқат ҳамда хушёрлик билан хизмат қиладиган
муҳим лавозимларни топширдилар. Сўнгги йилда унинг

зиммасига ясситоғликка олиб келадиган йўллари қўриқлаш вазифаси юкланган эди; ҳозир у қизи билан бирга тоғда эди. Данвуди душманга қарши жанг қилган жой билан у ер оралиғидаги масофани бир кун йўл юриб босиб ўта бўларди. Юқорида биз зикр этиб ўтган офицер полковникнинг ёлғиз ўғли эди. Данвуди ёш капитаннинг яралангани ҳақидаги машъум хабарни ва Уортонлар оиласининг тақлифини худди ана шу кишига етказмоқчи эди. Бу таклифга мисс Синглтон шубҳасиз рози бўлиши ва укасини боққани ҳаялламай етиб келиши керак эди.

Майор Данвуди бу вазифани кўнгли чопмай, истаристамас адо этди, негаки, наздида, хавотиргарчилиги ҳамда хижолатпазлиги янада кучаядигандек бўлиб туюлди. У отрядлари турган ялангликка жўнади — бу пайтда инглиз аскарларининг омон қолганлари тўла тартиб сақлаган ҳолда, ниҳоятда эҳтиёткорлик билан тоғ тизмалари ёнбағри бўйлаб чекиниб, ўз кемалари томон кетиб бораётганлари дарахтлар ортидан кўзга ташланиб турарди. Капитан Лоутон бошчилигидаги суворийлар отряди тоқатсизлик билан зарба бериш учун қулай фурсат келишини кутиб, душман қанотига яқин ерда ҳаракат қилаётган эди. Тезда америкаликлар ҳам, инглизлар ҳам кўздан йўқолдилар.

«Оқ акаслар»дан сал нарироқда бир неча йўллар кесишадиган қишлоқча жойлашган эди. Бу ер истаган томонга қараб йўл олиш учун жуда қулай эди. Америкаликларнинг отлиқ аскарлари бир неча марта ўша ерга қўнғанди; водий бўйлаб сафарга чиқилган пайтларда эса енгил отлиқ отрядлар ҳам тўхтаб ўтишарди. Майор Данвуди бу манзилгоҳнинг афзаллигини биринчи бўлиб фаҳмлаганди, мана ҳозир ҳам, то қўмондонликдан буйруқ олингунча Вест-Честерда тура туриш лозим бўлган бир пайтда, у ўша жойни унутмади, албатта. Аскарларга ярадорларни олиб, ўша ерга бориш буюрилган эди; ҳалок бўлганларни дафн этишдек қайғули иш аллақачон бошлаб юборилганди. Навқирон жангчимиз бу ишларнинг барига бош-қош бўлиб юраркан, тўсатдан уни янги бир ҳолат хижолатга солиб қўйди. Бошига тушган бадбин кўргиликларни ўйлаб, жанг майдонида ёлғиз ўзи ўтирган полковник Уэлмирни кўриб қолди; унинг хаёлини ёнидан ўтиб бораётган америкалик офицерларнинг эҳтиром юзасидан бераётган саломларигина бузиб ту-

рарди холос. Уз дўсти яраланганидан тинчи йўқолган Данвуди полковникни лоақал бирон марта эсламагани, мана энди Уэлмирга яқинлашаркан, у шу чоққача ёрдам кўрсатолмагани учун узр сўради. Инглиз Данвудининг хуштакаллуф сўзларига лоқайдлик билан қулоқ солиб, гўё оти тасодифан қоқилиб кетиб йиқилган пайтда лат егандек шикоят қилди. Суворийлардан бири пачакилашиб ўтирмай, полковникни шартга отдан қулатганини ўз кўзи билан кўрган Данвуди хиёлгина илжайиб, унга врач ёрдамани таклиф этди, жарроҳ бу пайтда «Оқ акаслар»да бўлгани сабабли эса ҳар иккалалари ўша ёққа қараб йўл олишди.

— Полковник Уэлмир!— деб юборди ёш Уортон ҳайрат-ла, улар уйга кириб келишаркан.— Демак, қисмат ўзларига ҳам шафқатсизлик кўрсатибди-да! Бундан кўра бахтиёрроқ ҳолатда учрашганимиз кўнгилли бўларди-я, лекин шунга қарамай, сизни кўришдан хурсандимиз.

Мистер Уортон янги меҳмонларни одатий эҳтиёткорлик билан қарши олди. Данвуди шу замоноқ дўстидан хабар олгани чиқиб кетди. Бемор ўзини яхшироқ ҳис этаётгани чоғи, шунинг учун майор врачга пастда бошқа бир ярадор унинг санъатига маҳтал эканини айтди. Докторга жон кириши учун шу сўзнинг ўзи кифоя эди; асбобларини ола солиб, янги мижози ҳузурига ошиқди. Меҳмонхона остонасида унга ичкаридан чиқаётган хонимлар дуч келишди. Мисс Пейтон уни бир нафасгагина тўхтатиб, капитан Синглтоннинг соғлигини сўради, Френсис бўлса тепакал тиббиёт маъбудининг антиқа қоматига бир қиё ташларкан, илгаригидек айёрона табассум-ла жилмайиб қўйди; британиялик офицер билан бу тариқа кутилмаган учрашувдан ҳаяжонга тушган Сарагина унга эътибор бермади. Полковник Уэлмир Уортон хонадонининг эски танишларидан экани китобхонга маълум, бироқ Саранинг Нью-Йоркдан чиқиб кетганига талай вақт бўлган, бу жентльмен уни деярли унутган эди; қизнинг у ҳақдаги хотиралари эса хийла барҳаётроқ эди. Ҳар бир аёл ҳаётида шундай фасл келадик, бу фаслда унинг қалб боғида муҳаббат гунчаси очилади; ана шунда фараҳбахшу бахтиёр болалик ёши навқиронлик шижоатию равнақи олдида ортга чекиниб, унга ўрнини бўшатиб беради, содда қалб олдиндан рўёбга чиқмайдиган ширин орзулар лаззатини то-

тиб, безовта тепади, тасаввурот эса эзгу орзуларга йўғрилган, тилагу истаклар чаманида униб чиққан покиза, айни муддаодаги қиёфалар тасвирини чизади. Сара худди ана шу бахтиёр ёшда шаҳарни ташлаб чиққан ва ҳали ноаниқ, мубҳам келажак манзарасини ўзи билан бирга ола келган, яъло бу ерда, «Оқ акаслар»дек овлоқ жойда мазкур манзара ёрқинроқ рангларда жило топиб, камолга етган, полковник Уэлмир эса унинг асосий беагани бўлиб мустаҳкам жой олганди. Бу ногаҳоний учрашув қизни ларзага солди; полковник барчаларига қарата таъзим бажо келтирган пайтда эса у зийрак холасининг ямосига итоат этиб ўрнидан турган ва хонадан чиқиб келаётган эди.

— Демак, сэр,— деди мисс Пейтон жарроҳдан ёш беморнинг саломатлиги ҳақидаги ҳисоботини тинглаб бўлгач,— у тузалиб кетади деб умид қилсак бўладими?

— Шак-шубҳасиз, хоним,— жавоб берди доктор хонимлар ҳурмати юзасидан ясама сочини бошига кийиб олишга уриниб,— меҳрибонлик билан яхшилаб парвариш қилиб турилса, албатта, тузалиб кетади.

— Бу ҳақда ташвиш чекмасангиз ҳам бўлади,— деди мисс Пейтон жиддий қиёфада.— Бисотимизда бори уники, иннайкейин, майор Данвуди опасига одам жўнатди.

— Опасига, дейсизми?!— дея такрорларкан, докторнинг нигоҳида маънодор ифода акс этди.— Хў-ўш, агар майор унга одам жўнатган бўлса, демак, албатта келади.

— Укасининг жароҳати шундай хавfli бўлганидан кейин келмай нима қиларди!

— Албатта, хоним,— қисқагина жавоб берди доктор ва чуқур таъзим қилиб, хонимларга йўл бериб ўзини четга олди.

Ситгривснинг гайлари ва қандай оҳангда сўзлагани опа-сингиллардан кичигининг эътиборидан қочиб қутулолмади — унинг олдида Данвуди номини тилга оларканлар, бутун вужуди қулоққа айланарди.

— Сэр,— деди жарроҳ шанғиллаб, меҳмонхонага кириб келгани ҳаманоқ у ердаги бирдан-бир қизил мундирли кишига мурожаат қилиб,— сизни менинг ёрдамимга муҳтож эканингизни айтишди. Яратганга шукурки, рақибингиз капитан Лоутон эмас экан, йўқса сизга ҳеч қанақанги ёрдам беришнинг ҳожати бўлмай қоларди.

— Чамаси, англашилмовчилик бўлибди,— такаббу-
рона деди Уэлмир,— майор Данвуди аллақандай хотин-
ни эмас, жарроҳни юбормоқчийди.

— Бу киши доктор Ситгривс бўладилар,— шоша-пи-
ша таништирди Генри ўзини кулгидан аранг тийиб.—
Юмушлари бошларидан ошиб ётганидан бугун ўз уст-
бошларига қарашга ҳам фурсатлари бўлмабди.

— Афв этгайлар, сэр,— деди полковник, беўхшовлик
билан мундирини ечиб, ўз кўнглида яраланган қўлини
кўрсатаркан.

— Сэр,— деди Ситгривс қуруққина қилиб,— башар-
ти Эдинбург университетининг дипломи, сизларнинг
Лондондаги госпиталларингиздаги тажрибалар, неча-
неча юзлаб қўл ва оёқларни кесиб ташлаш, илм нури
ила йўғрилган турли бошқа операциялар, шунингдек,
покиза виждон ҳамда Қитъа конгрессининг ваколати
бир кимсани жарроҳ деб тан олишга кафолат бера олса,
у чоғда жарроҳ қаршингизда турибди.

— Афв этадилар, сэр,— такрорлади полковник та-
каллуф билан,— капитан Уортон хатоимдан огоҳ этди
мени.

— Бунинг учун капитан Уортонга миннатдорлик бил-
дираман,— деди доктор ва шундай бир совуққонлик бил-
лан асбобларини териб қўя бошладики, буни кўриб пол-
ковникнинг эти жунжиб кетди.

— Қани, қаерлари жароҳатланган, сэр?.. Бор-йўғи
елкангиз жиндаккина тирналганини айтяпсиз чоғи?! Қан-
дай жароҳатлашди ўзларини?

— Исёнчи суворийлардан бири қилич солди менга,—
жавоб қилди полковник такаббуруна қиёфада.

— Бундай бўлиши мумкин эмас! Ҳатто беозор Жорж
Синглтоннинг қиличи зарбаси ҳам бундайин енгил жа-
роҳат етказмаган бўлурди.— Ситгривс чўнтагидан зигир-
даккина малҳам чиқариб, офицернинг елкасидаги яра-
га ёпиштириб қўйди.— Мана, бўлди. Кўзлаган мақса-
дингиз учун шунинг ўзи кифоя, сэр; имоним комилки,
ортиқ менинг ёрдамимга ҳожат қолмади.

— Хўш, сизнингча, менинг мақсадим қандай экан,
сэр?

— Сизни ярадорлар рўйхатига тиркашлари учун
ошиғич хабар жўнатиш,— хотиржам жавоб қилди док-
тор,— кейин, ёнига яна жароҳатингизни бир кекса аёл
боғлаб қўйганини ҳам қўшишингиз мумкин, зотағ

бу юмушни ҳар қандай кампир элай олади-да, ахир!

— Жуда ғалати гаплар қияптилар чамамда!— тўнғиллаб қўйди полковник.

Шу пайт капитан Уортон орага тушди. У докторга полковник Уэлмирнинг оғриқ алами устида қизишиб ноўрин гапириб юборганини тушунтирди. Капитан дили озор топган жарроҳнинг кўнглини бир оз юмшатишга эришди, оқибатда доктор полковникнинг жароҳатларини — отдан йиқилганида тирналган-шилинган жойларини кўздан кечиришни давом эттиришга ниҳоят рози бўлди. Ситгривс уларга бирпасда малҳам қўйиб бўлди-ю, чиқиб кетди.

Бир оз нафасни ростлаб, куч тўплаб олган отлиқ аскарлар белгиланган маррага йўл олиш тадоригини кўра бошладилар, майор Данвуди эса асирларни жойлаштириш билан машғул бўлди. Ситгривсни Синглтонга қараб турсин учун мистер Уортоннинг уйида қолдиришга аҳд қилди. Генри чин сўз эвазига полковник Уэлмирни ҳам «Оқ акаслар»да қолдиришларига ижозат сўради. Данвуди бажонидил розилик берди, оддий аскарлар бўлганликлари сабабли бошқа асирлар зудлик билан кучли соқчилар кузатувида ичкари томонга жўнатиб юборилди. Ҳадемай суворийлар ҳам йўлга тушишди. Пиёдалар кичик-кичик тўдаларга бўлиниб, отлиқ соқчилар кузатувида бутун вилоят бўйлаб тарқалдилар, негаки улар Зунд кўлидан Гудзонгача ҳимоя ҳалқасини ташкил этишлари керак эди.

Данвуди «Оқ акаслар» истиқоматчилари билан хайрлашгандан кейин ҳам бир муддат уй ёнида ушланиб қолди; зеро унинг сира кетгиси йўқ эди, бунга сабаб ярадор дўстимдан хавотирланаётганим бўлса керак, деб ўйлади хаёлан. Ҳали жангларда дағаллашиб улгурмаган қалб инсон ҳаёти эвазига эришилган шуҳрат суруридан тезда зерикади. Мана ҳозир, ушбу қизгин кун мобайнидаги ҳаяжонланишлар барҳам еб, алғов-далғов тиниб, йигит ёлғиз қолгач, ёруғ жаҳонда жангчини мустаҳкам ва қатъий шон-шараф, ор-номус қонунлари билан боғлаб тургувчи ришталардан тамоман бўлакча тизгинлар ҳам бор эканини ҳис этди. Бу фикр, бу иқрори хийла вақтгача заррача бўшашмади, ортга чекинмади, бироқ у иштиёқ-майлининг қанчалар кучли эканини сезиб, ҳис этиб турарди. Эндиликда қони жанг пайтида-

гидек жўш урмаётганди. Кўзларидаги шафқатсизлик ифодаси аста-секин юмшаб, галаба ҳақидаги ўй — қурбонлар эвазига қозонилган зафар ҳақидаги ўй таскин беролмай қолганди шу топда. Мистер Уортоннинг уйига сўнгги бор назар ташларкан, Данвуди бу ошиёнда энг азиз, энг қадрдон кимсалари қолаётганини ўйлади холос. Ҳаёти ҳамда шаъни қил устида турган ёшликдаги дўстини шу ерда қолдириб кетяпти. Оғир яраланган, шафқатсиз уруш пайтида ҳам назокату мулоим табиатлилигини йўқотмаган, беозор қуролдош дўсти шу уйда ётибди. Худди шу куни Данвудининг қалбини ёлғиз ўзигина забт этолмай, ноилжуну ночор қолган қизнинг сиймоси йигит кўз ўнгида қайта жонланди, шунда Френсиснинг мафтункор жозибаси унинг ўйхонасидан ўз рақиби — шуҳратни сиқиб чиқарди.

Ортада қолган энг охири жангчи шимолдаги адир ортига ўтиб ғойиб бўлди, шундан сўнг майор истамайгина оти бошини ўша ёққа бурди. Айни шу сонияда ташвишу хавотирлик ич-этини тирнаётган Френсис оҳистагина айвонга чиқиб келди. Чароғон, осуда кун эди, қатра булутсиз кўкда чарақлаётган офтоб кўзни қамаштирарди. Яқингинада водий оромини бузган сурон қабристон сукунати билан алмашинганди; гўё қизнинг кўзи ўнгида намоён бўлган нурга чўмган манзара бўёқларига ҳеч қачон инсон майл-иштиёқлари соя ташламаганга ўхшарди. Дала узра якка-ёлғиз булут карвони муаллақ турибди — йиғилиб, тўпланиб қолган жанглар дуди, бироқ у ҳам аста-аста эриб тарқалиб бораркан, ҳалок бўлганларнинг унсиз, гуниг қабрлари тепасида яқингинада бўлиб ўтган жангдан на изу на асар қоляпти. Френсис кўнглига гулу солган қарама-қарши ҳис-туйғулар, суронли ҳамда таҳликали воқеаларга тўлиқ кун бадалидаги хавотирли кечинмалар шу топда қиз наздида пароканда ҳолга келган тасаввуротининг найрангидек бўлиб туюлди. У атрофга аланглаб, олисда ушбу саҳнавий манзаранинг асосий иштирокчиси бўлган кимсанинг тобора узоқлашиб бораётган қорасини кўрди. Хом хаёллари туман янглиғ тарқади-кетди: қиз севгилисини таниди; воқелик унинг жисмидаги пинакка кетаёзган хотиротларини уйғотди, ҳозиргина Данвуди қанчалик кўнгли ғаш тортиб кетган бўлса, қайтадан жон битган хотиротлари қизни шунчалик дилгирлик билан ўз хонасига қайтишга мажбур этди.

IX боб

Англади, тоғларга боқди,
Яширивди ва қулоқ қоқди.
Чиқди шу кез даҳшатли овоз,
Душман шошди ва қочоқ ҳам боз,
Шошиб ўзин олди панага,
Майсазордан ўтиб, янада
Узоқлашди фалокат жойдан,
Қочди, қочди, олисда майдон,
Сайҳонликдан қочди барқвор,
Кўз олдида чиқди Юэм-Вор.

Вальтер Скотт

Капитан Лоутоннинг отряди ўз кемалари томон чекинаётган инглизларни диққат билан кузатиб борди, бироқ уларга ҳамла қилса бўладиган қулай фурсат келмади. Полковник Уэлмирнинг ўрнига қолган тажрибали офицер америкаликларнинг кучини жуда яхши билганидан токи соҳилга яқинлашмагунларича қоялар бағридан пастга тушмади. Қуйига тушишдек хатарнок ишга қадам қўйишдан олдин у ўз аскарларини душман ҳамласидан сақланиш учун тўрт томондан ўзини муҳофаза қила оладиган бир тартибда сафга тизди, бу сафларга қайси тарафдан яқинлашилса, найзаларга дуч келинарди. Қизиқсон капитан Лоутон бундай ҳолатда отлик аскарлар душманга қарши ҳужумга ўта олмаслигини жуда яхши тушунарди, шу сабабли, соҳил томон секин, аммо қоидали тартибда илгарилаб бораётган инглизлар йўлини тўсиш имкониятидан маҳрум бўлиб, чор-ночор улар кетидан эргашиб бораверди. Инглизларни Нью-Йоркдан кузатиб келган чоғроққина шхуна яқингина жойда тўпларини соҳилга тўғрилаганча шай бўлиб турарди. Капитан Лоутон ўз кучларини тартиб-интизомга итоат эттирган отряд билан жангга кириш ақлсизлик бўлишининг фаҳмига етганди, оқибатда инглизлар монеликсиз ўз кемаларига чиқиб олдилар. Суворийлар сўнгги дақиқагача соҳилда турдилар, кейин орқага, асосий кучлари томон йўлга тушдилар.

Лоутоннинг отряди қош қорая бошлаган, оқшомги туман тобора қуюқлашиб бораётган бир пайтда водийнинг жанубий этагида яна пайдо бўлди. Илгарилаш қулайроқ бўлсин учун суворийлар тизилишиб, оҳиста ке-

лишарди. Капитан олдинда, лейтенант Том Мейсон билан ёнма-ён самимий суҳбатлашиб келишарди; сафнинг орқа томонида эса ёшгина корнет аллақандай қўшиқни хиргойи қилиб, силлани қуритган бу кунги машаққатлардан кейин пичанга ағанаб ҳордиқ чиқариш нақадар роҳатли бўлиши ҳақида хаёл суриб келяпти.

— Ие, сизнинг ҳам жигарингиздан урибди-да ҳали?— сўради капитан.— Бир кўрганимдаёқ юрагимни ўйнатиб юборди у; бунақанги соҳибжамолни дарров унута қолмайди одам. Онт ичиб айтаманки, Том, майорнинг дидига қойил қолдим.

— О, бунақанги дидга бутун бошли полкимиз тасанно ўқиса арзийди!— деди лейтенант тўлқинланиб.— Бундай мовий кўзларни кўрганда ҳозирги машғулотиимизни йиғиштириб қўйиб, назокатлироқ ишлар билан шуғуллангинг келиб кетади. Тан оламан, бунақанги соҳибжамол ҳатто мендай одамни ҳам қилични тўр тўқийдиган игнага, эркакча ишни аёлча машғулотга алмаштиришга мажбур этган бўларди.

— Ахир бу шакколик-ку, сэр, ҳа, ғирт шакколик!— дея шанғиллади капитан кулиб.— Бу қанақаси бўлди, Том Мейсон, қувноқ, ҳурматли, ажойиб, бунинг устига бадавлат майор Данвудидек йигит билан рақобатлашишга журъат этиптиларми?! Ўзлари бор-йўғи бисотларида биттаю битта отлари бор (буям жуда унақанги кўзни ўйнатадиган отлардан эмас) отлиқ қўшинлар лейтенантлар-ку, холос! Капитанингизга келсак, у мутлақо бошқача, эмандай бақувват, мушукдай жони қаттиқ одам!

— Лекин,— эътироз билдирди лейтенант илжайиб,— эманни ҳам кесиб ўтин қилиш мумкин, қари мушук эса, агар ўзларига ўхшаб тез-тез бугун эрталабкидақа жангга отиладиган бўлса, жаҳаннамга жўнаши ҳеч гап эмас. Бугун оёғингизни осмондан келтириб қулатгандагидақа яна бир-икки марта болға тушгандай бўлса ҳоллари нима кечади?

— Э, буни эсга солманг, азизим Том! Бу эсимга тушди дегунча бошим нақ зирқираб кетяпти,— жавоб берди Лоутон елкаларини қисиб.— Назаримда бу элбурутдан тезроқ тун кела қолса дегандай бир гап.

— Ажал туними?

— Йўғ-э, сэр, кун кетидан келадиган тунни айтяпман. Ҳеч қачон кундузи кўролмайдиган юлдузлар ча-

мани кўриниб кетди-я кўзимга. Зотан жоним мушукнинг жонидай қаттиқ бўлсаям, ўзларини қувонтириб айтаманки, бошимдаги қалин уч қирра қалпоғимнинг шарофати билан омон қолдим-ов.

— Уч қирра қалпоғингиздан ғоятда миннатдорман,— деди Мейсон қуруққина қилиб,— балки сополдай бош суягингизга миннатдорчилик билдиришим керакдир.

— Бўпти-бўпти, Том! Сиз ўзи қойил ҳазилкашсиз, шунинг учун ҳам ўзимни жаҳлим чиққанга солиб ўтирмайман,— деди Лоутон оқкўнгиллик билан.— Бугун сизга қараганда капитан Синглтоннинг лейтенантига омад кўпроқ кулиб боқди чоғи.

— Умид қиламанки, ҳар икковимиз ҳам ўртоғимиз ва дўстимизнинг ҳалокати эвазига унвонимиз ошишидек кўнгилсиз кўргуликдан халос бўламиз,— деди Мейсон мулојимгина,— ахир Ситгривс Синглтонни омон қолади деди-ку.

— Шундай бўлишига астойдил умидворман!— хитоб этди Лоутон.— Унга ўхшаган, ҳали мурти ниш урмаган бунақанги мард ўспиринчани сира учратмаганман. Лекин мени, Синглтон икковимиз бир пайтда қулаганимизга қарамай, аскарларимизнинг мардона туриб берганлари ҳайрон қолдирыпти.

— Бу мақтовингиз учун сизга миннатдорлик билдиришим керак эди-ю, лекин камтарлик бунга йўл қўймайди-да,— деди лейтенант кулиб.— Мен уларни тўхтатиб қолишга уриндим, аммо фойдаси бўлмади.

— Тўхтатиб қолишга денг-а!— деярли бақириб юборди капитан.— Аскарларни ҳужум пайтида тўхтатиб бўладими ахир?

— Улар керак томонга эмас, менимча, тескари ёққа қочишаётган эди-да.

— Шунақа денг! Демак, бизнинг отдан қулаганимиз уларнинг отларини шартта орқага буришга мажбур қипти-да?

— Эҳтимол шундайдир, эҳтимол ўзларининг ҳам қулашларидан қўрқиб отлари бошини буришгандир. Қандай бўлмасин, то майор Данвуди ҳаммамизни қайтадан тўпламагунича сафларимиздаги парокандаликни кўргангизда борми, ёқангизни ушлаб қолардингиз.

— Данвуди! Ахир майор кучининг борича немисларни қувиб кетаётган эди-ку!

— Демак, ўша пайтда уларни тириктириб юборган экан-да. Майор икки отрядни бошлаб биз билан душман бўлинмалари оралиғидан қуюндек елиб ўтди-ю, бизни кўз очиб-юмгунчалик фурсат ўтмасданоқ қайта жанговар сафга тизди, одатдагидек бутун вужуди билан жангга киришиб кетган, важоҳати ваҳимали эди. Ана шундан кейин,— жўшқинлик билан қўшимча қилди лейтенант,— биз Жон Буллни бутазорга қараб тириктириб қувдик. Зўр ҳужум бўлди-да ўзиям! То абжағлари чиққунча думларию ёллари аралаш савайвердик.

— Жин урсин! Қандай ажойиб томошани кўришдан бенасиб қолибман-а!

— Сиз бошдан-охиригача ҳаммасидан беҳабар қолдингиз.

— Ҳа, — деди капитан хўрсиниб,— бечора Синглтон икковимиз ҳаммасидан беҳабар қолибмиз. Лекин, Том, Жорж Синглтоннинг опаси чорбоққа келса, анави олтин соч хонимга нима деркин?

— Нимаям дерди. Ўзини рўмоли билан осиб қўя қолади-да,— деди лейтенант.

— Мен бошлиқларни ҳурмат қиламану, аммо бунақанги икки фариштанинг биргина одамга насиб қилиши,— агар ўша одам турк ёки ҳинди бўлмаса, албатта,— бориб турган адолатсизлик.

— Ҳа, ҳа,— ўша замоноқ унинг фикрига қўшилди капитан,— майор доим ёшларга панд-насиҳат қилади-ю, ўзи бўлса ғирт бебош, суюқоёқ. Водийдаги ана шу чорраҳага келганда мулойимтабиат бўлиб қолишини пайқадингизми? Бордию мен отрядим билан битта жойда икки марта тўхтайдиган бўлсам, ҳамма ўша атрофда бирорта этаги узун бор, деб қасам ичишга ҳам тайёр.

— Э-ҳа, сиз бутун корпусга отнинг қашқасидай таниқлисиз-ку.

— Ҳа, майли, Том, бўрининг есаям, емасаям, бари бир оғзи қон дейдилар, лекин...— Капитан тўсатдан олдинга қараб интилди-ю, қоронғиликка тикилди.— Унг томонда, даладан чопиб бораётган қанақа жонивор бўлди?

— Одам,— деди Мейсон олдинга синчиклаб тикиларкан.

— Дўппайиб турган ўркачига қараганда нортуюга ўхшайди,— қўшимча қилди капитан бу ғалати шаклу шамойилдан кўз узмай. Тўсатдан оти бошини йўлдан

бураркан, қичқириб юборди у:— Бу Гарви Бёрч-ку! Уни ё тириклай, ё ўлиги қўлга олинсин!

Капитаннинг нима деганини фақат Мейсон билан олдида кетаётган бир нечагина отлиқ аскаргина тушунишди, бироқ унинг ҳайқириғини бутун отряд эшитди. Лейтенант етакчилигида ўн чоғли суворий шиддаткор Лоутон ортидан от солишди. Улар шунчалик елиб боришардики, таъқибга олинган чорбозорчида қутулиб кетишга заррача умид қолмади.

Гарви Бёрч оқилона иш тутиб то қош қорайғунича боя Генри Уортон ёнидан ўтиб бораётиб кўрган ердан — қоядаги панагоҳидан қимирламади. Чорбозорчи ўз панагоҳидан ўша куни водийда бўлиб ўтган ҳамма воқеаларни кўриб турди. Данвуди қўмондонлигидаги қисмларнинг жанг майдонидан чиқиб кетишини юраги ҳаприқиб кузатди, хавф-хатарга йўлиқмай уйига етиб олиш учун тезроқ тун кира қолишини сабрсизлик билан кутди. Қош қорайғач, йўлга тушди. Аммо йўлнинг ҳали чорагини ҳам босиб ўтмасиданоқ унинг зийрак қулоқлари яқинлашиб келаётган отлар дупурини илғади. Бёрч тобора қуюқлашиб бораётган қоронғиликка ишониб, ҳар қалай, йўлини давом эттираверди. У энкайиб олиб (балки пайқашмас, деган умидда шундай қилгандир) жадал илгарилайверди. Капитан Лоутон лейтенант билан гурунга берилиб кетганди, шу боисдан унинг ўткир кўзлари одатдагидек атрофни аланг-жаланг кузатмай қўйганди; бу орада чорбозорчи овозлардан, ашаддий душмани ёнидан уни пайқамай ўтиб кетганини фаҳмлаб, эҳтиёткорликни унутиб, тезроқ юриш мақсадида қаддини тиклаганди. Худди шу аснода, унинг қадди қорайиб турган ер узра тикланган онда чорбозорчини кўриб қолишганди-ю, таъқиб қила бошлашганди. Бёрч фалокатдан қочиб қутулолмаслигини англади; томирларидаги қон таққа тўхтаб қолгандай бўлди, оёқлари чалишиб кетди ва бир лаҳза ўзини мутлақо ночору нотавон ҳис этиб туриб қолди. Ҳа, фақат бир лаҳзагина холос. Кейин бўғчасини улоқтирди-ю, беихтиёр камарини тортиброқ бойлаганча югура кетди. Ўрмон чеккасига етиб олса бас, уёғига таъқибчилар кўрмайдилар ҳам, топа олмайдилар ҳам, чорбозорчининг бунга ақли етиб турарди. Бунга муваффақ бўлди ҳам, энди у бор кучини тўплаб ўрмон ичкарисига уриб кетишга чоғланди, бироқ худди шу сонияда бир неча суворий сўл томондан от қўйиб йўлини

тўсиб чиқа бошлаганди. Улар яқинлаб келганда Бёрч ўзини таппа ерга ташлади, суворийлар уни кўрмай ўтиб кетишди. Аммо бу аҳволда узоқ ётиш гоятда таҳликали эди. У дарахтлар панасида ўрнидан турди; суворийларнинг бир-бировларига, тузукроқ қараш керак, деб тайинлаётганларини эшитди-ю, кучи борича ўрмон ёқалаб аскарлардан тескари томонга қараб чопди.

Таъқиб шовқин-суронини ҳамма эшитганди-ю, лекин Бёрчни кува кетган суворийлардан бўлак ҳеч ким Лоутоннинг буйругини тушунмаганди. Шу сабабли улар ўзларидан нима талаб қилинаётганидан, олдиларига қўйилган вазифа нима эканидан беҳабар эдилар; саф орқасида келаётган корнет бўлса бамайлихотир ёнидаги суворийдан нима гаплигини суриштирарди, шунда баногоҳ яқингиналаридан аллақандай одам бир сакрашда йўлни кесиб ўтиб кетди. Нақ ўша онда водий бўйлаб капитан Лоутоннинг:

— Бу Гарви Бёрч-ку! Уни ё тириклай, ё ўлиги қўлга олинсин!— деган гулдурак овози янгради.

Эллик чоғлик тўппончадан узелган ўқлар яллиғи атрофни ёритиб юборди, чор атрофдан узилган ўқлар чорбозорчининг боши устидан чувиллаб ўтди. Қочқиннинг юраги умидсизлигу аламдан сиқилиб кетди, шунда у ғамгин-нидо солди:

— Худди ваҳший ҳайвондай овлашяпти-я!

Шу топда кўзига ёруғ жаҳон қоронғи, ҳаёт эса жаминки мушкулоту машаққатлари билан елкасидан тоғдай эзиб турган оғир юкдай кўриниб кетди, у таслим бўлишга ҳам тайёр эди. Аммо инсонлик табиати устун келди: борди-ю қўлга туширсалар, ҳатто номига бўлса ҳам суд қилиб ўтирмайдилар, деб чўчишга Бёрчда етарлича асос бор эди — у бир марта ўлимга ҳукм этилган ва ҳийла-найранг билан қутулиб қолганди. Бироқ ҳозир, турган гапки, субҳидам қуёши илк нурлари унинг шармандаи шармисорларча қатл этилган жасадини оламга намоёиш этиши мумкин. Айнан шу фикр, шунингдек, яқинлашиб келаётган отлар дупури ўзини қўлга олишга мажбур қилди, у яна югура бошлади. Бёрч омади келиб уруш харобалари орасида тасодифан омон қолган уй девори қолдиғи билан унга туташ тахта тўсиққа рўпара бўлди. Чорбозорчи толиққан оёғини кўтариб, ундан энди сакраб ўтган ҳам эдики, йнгирма чоғли таъқибчилар тахта тўсиқнинг нариги томонига

етиб келишди. Бироқ отлар қоронғида бу тўсиқдан ошиб ўтишдан ҳурқди — улар нақ кўкка сапчигундай бўлиб олдинги оёқларини кўтарганча қолишди, суворийлар эса уларни сўка кетишди. Бёрч ана шу тўс-тўполондан фойдаланиб яқингинадаги тепани кўриб қолди, ўшанинг тепасига чиқиб олса, тамом, хатардан бутунлай қутулади. Чорбозорчининг севинчдан юраги ҳаприқиб кетди, лекин шу пайт Лоутоннинг тўдалашиб қолган аскарларига тарқалишни буюрган овози гулдураб қолди. Буйруқ зумда адо этилиб, довюрак жангчи отини бор кучила қичаганча тахта тўсиққа қарата солди-ю, ундан ошиб ўтди. Ҳаяжонли «ура» садолари ҳамда янгроқ туёқ дупурлари Бёрчга хавф-хатар нақадар зўрайиб бораётганидан далолат бериб турарди. Назида бутунлай ҳолдан тойгандай, тақдири аллақачон ҳал бўлгандай туюлди.

— Тўхта, бўлмаса ажалим етди деявер! — деган наъра янгради Гарвининг нақ боши тепасида.

У жонҳолатда елкаси оша орқасига нигоҳ ташларкан, ўзидан бир қадам нарида бу дунёда ўзи учун энг даҳшатли одамни кўрди. Юлдузлар шуъласида баланд кўтарилган қўлдаги яланғоч қиличга кўзи тушди. Гарвининг қўрқув, чарчоқ ва ноумидлик исканжага олган юраги орқага тортиб кетди-ю, Лоутоннинг оти оёқлари остига гуппа қулади. От чорбозорчининг чалқайиб ётган танасига қоқилиб мункиб кетди ва устидаги чавандоз билан бирга ағдарилиб тушди. Гарви чақин тезлигида сакраб туриб, гарангсиб қолган суворийнинг қўлидан қиличини юлқиб олди. Интиқом иштиёқи — инсоннинг табиий майлидир, шу боис ўз дилозори қилиши аниқ бўлган ишни қилишдек ҳаловату лаззатдан ўзини тия оладиган одам камдан-кам топилади; аммо ёмонликка яхшилик билан жавоб қайтармоқ чандон лаззатлироқ бўлишини биладиганлар ҳам бор.

Бёрч бошидан кечирган ранжу аламларнинг бари тонг қоларли тиниқлик билан унинг тафаккури кўзгусидан бирма-бир ўтди. Бир лаҳза елкасига шайтони лаъин миниб олиб, дилига қутқу солди, шунда у қудратли яроқни бир серпиди; бироқ бу пайт ўзини ўнглаб олган, лекин қуролсиз офицерга тирноқчалик зиён-заҳмат етказмай, ўша ондаёқ шигиллаб пастга тушди. Ҳашпаш дегунча бўлмаёқ чорбозорчи нажоткор қоянинг туртиб чиқиб турган ери ортига ўтиб, кўздан ғойиб бўлди.

— Буёққа, капитан Лоутонга ёрдамга!— қичқирди ўн чоғли суворийлар билан от қўйиб келаётган Мейсон.— Отдан тушиб, анави қоядан изланглар, у ярамас шу яқин-атрофда биқиниб ётган бўлиши керак.

— Шошманглар!— бўқирди гарангсиз қолган капитан зўр-базўр ўрнидан тураркан.— Кимки отдан тушса — ўшанинг ажали етгани. Том, дўстим, Ронкига миhib олишимга ёрдамлашиб юборсангиз.

Таажжубда қолган лейтенант унинг илтимосини чурқ этмай бажарди, суворийлар эса ҳайратдан гўё остиларидаги эгарларига елимлаб қўйилгандай қилт этмай туришарди — уларнинг танаси бамисоли отларига туташиб, бир тану бир жон жониворга айланиб кетганга ўхшарди.

— Қаттиқ шикастландингизми деб чўчияпман,— деб қўйди Мейсон ачиниб улар яна йўлга чиққанларида, чайнагани ўткир тамаки йўқлиги сабабли тиши билан сизгара учидан кемтиб оларкан.

— Чамамда, шунақага ўхшайди,— жавоб берди капитан ихраб аранг сўзлаб.— Қани энди суяксолар табимиз шу ерда бўлса-ю, ҳамма қовурғаларим бутунми, йўқми, текшириб кўрса.

— Ситгривсни капитан Синглтонга қараб турсин деб мистер Уортонникида қолдиришган.

— Демак, мен ҳам ўша ерда тунарканман-да. Бунақанги талатўп пайтларда одоб-подоб сақлаб ўтиришнинг ҳожати йўқ. Эсингиздадир, Том, ўша кекса жентльмен бутун корпусимизга хайрихоҳлик билан қарагандай бўлудди чоғи. Шундай қадрдон дўстимизникига тушмай ўтиб кетиб бўладими, ахир?

— Мен бўлсам аскарларни Чорраҳа қишлоғига олиб бораман; агар ҳаммамиз мистер Уортонникига тушсак борми, бу яқин-атроф очарчиликда қолади-я.

— Худо сақласин! Еқимтой мисс Пейтоннинг қорабуғдой нонининг менга госпиталда бир кеча-кундуз ётгандан кўра кўпроқ нафи тегади.

— Э-ҳа, шундай пайтдаям кўзингизга овқат кўринаётган экан, унда ўлмайсиз,— деди Мейсон кулиб.

— Бордию иштаҳам бўғилиб, кўзимга овқат кўринмай қоладиган бўлса, ўлишим турган гап эди,— маъюс жавоб қилди капитан.

— Капитан Лоутон,— сўради ординарец командирига яқинлашиб,— ҳозир бояги жосус чорбозорчининг уйи

ёнидан ўтамиз, нима қилайлик, ўт қўйиб юборишни буюрасизми?

— Асло!— капитан шундай ўшқариб бердики, ҳафсаласи пир бўлган сержант бир сапчиб тушди.— Сен нима, ўт қўювчимисан? Ҳеч тап тортмай бировнинг уйига ўт қўйиш қўлингдан келадими ҳали? Шундоқ қилиб кўр-чи! Уйга ақалли биттагина учқунни яқинлаштирадиган қўл учун бу иш у қиладиган энг охирги иш бўлади.

— Зап овози бор-да!— гўлдиради орқада келаётган корнет.— Капитан отдан қулаб тушган бўлсаям, ҳеч балони кўрмагандай.

Лоутон билан Мейсон жимгина кетишяпти. Улар мистер Уортон чорбоғининг дарвозаси рўпарасига етиб келишди, Мейсоннинг эса хаёли ҳануз отдан йиқилганидан кейин капитаннинг одамни таажжубга соларли даражада ўзгариб қолгани билан банд эди. Отряд йўлида давом этди, капитан билан лейтенант отдан тушиб, чопар кузатувида аста уй томон юришди.

Полковник Уэлмир ўзига ажратилган хонага чиқиб кетган, мистер Уортон билан ўғли икковлари битта хонани ичидан қулфлаб олишган, хонимлар эса докторга чой ичказиб, стол атрофида уймаланишаётган эди. Бунгача доктор тўшакда ётган бир беморни кўриб бўлган, иккинчисининг тинчгина ухлаб ётганига ишонч ҳосил қилишга улгурган эди. Жарроҳнинг кўнгил дафтари очилиши учун мисс Пейтоннинг бир нечтагина дўстона саволи кифоя бўлди — шунда докторнинг серуруғ хонимнинг Виргиниядаги кўплаб қариндошларини жамикисини таниши аён бўлди, ҳатто шахсан мисс Пейтоннинг ўзи билан кўришган бўлишим керак, деган тахминни айтди. Оққўнгил мисс Пейтон, мабодо бунақанги девонани лоақал бир марта кўрган бўлсам, сира эсдан чиқармасдим, деган маънода жилмайиб қўйди. Уёғи қандай бўлмасин, ҳар қалай, бу тахмин қовушимсизликдек ноқулайлик туйғусини орадан кўтариб ташлади-ю, ўрталарида эркин суҳбат бошланди; жиянлари фақат қулоқ солишарди, дарвоқе, холаларининг ўзи ҳам унча-мунчагина сўз қотиб турарди холос.

— Боя мен сизга айтиб ўтганимдек, мисс Пейтон, пастликлардан кўтариладиган худди ўша зарарли бугланиш оқибатида акангизга қарашли плантациялар одамлар учун яроқсиз аҳволга тушган, энди тўрт оёқли жониворларга келганда...

— Вой худойим-эй, яна нима бало бўляпти!— қич-қириб юборди мисс Пейтон Бёрча қарата узилаётган ўқлар овозини эшитиб.

— Бу ҳаммадан кўра кўпроқ ўт очувчи қурооллардан узилган ўқ таъсирида атмосферанинг титраб чайқалишига ўхшайди,— жавоб берди жарроҳ ва парвойи фалак бир қиёфада чойдан ҳўплади.— Башарти капитаннинг ҳеч қачон тўппончадан фойдаланмай, қилични ҳаддан зиёд суистеъмол қилишини билмаганимда, Лоутон отряди қайтяпти деб ўйлаган бўлардим.

— Ё мурувватли эгам!— ҳаяжон-ла нидо қилди мисс Пейтон.— Наҳотки у бировни жароҳатласа?

— Жароҳатласа?— такрорлади доктор шу замонақ.— Шартта ўлдиради-қўяди.— Лоутоннинг зарбалари сира хаёлга келмайдиган бемаъни зарба бўлади. Унга қанчалар насиҳат қилмай, бари зое кетяпти.

— Уша капитан Лоутон — эрталаб кўрган офицери-миз, сизнинг дўстингиз-ку,— дея дарҳол гапнинг олдини олди Френсис холасининг ўтақаси ёрилаёзганини пайқаб.

— У билан дўст бўлишнинг ҳеч қанақанги ёмон томони йўқ; ажойиб одам, фақат қилич билан илмий асосда зарба беришни ўрганишга хоҳиши йўқ холос. Мисс Пейтон, ҳамма касбнинг ҳам яшашга ҳақи бор, башарти беморлар жарроҳ кўриб улгурмасидан бурунроқ жон таслим қилаверадиган бўлса, табибнинг аҳволи не кечарди!

Доктор отряд қайтяптими ёки йўқми, энди ана шу борада мулоҳаза юритишга кўчди, бироқ эшикнинг зарб билан тақиллаши хонимларнинг эсхонасини чиқариб юборди. Қўл ёхуд оёқни кесиш илинжида эрталабдан беҳуда кўтариб юрган аррасига беихтиёр қўл чўзган доктор хонимларга хотиржамлик билан, мабодо бирон хавф таҳдид қилгудек бўлса, уларни ўзи ҳимоя қилажанини айтиб, эшикка қараб юрди.

— Капитан Лоутон!— хитоб этди у кичик офицернинг кифтига суянган кўйи остонадан аранг ҳатлаб ўтган суворийни кўриб.

— Э, бу ўзларими, азизим суяксоз? Омадни қаранг-а, шу ерда экансиз, энди суякларимни бир кўриб қўядиган бўлдингиз-да! Лекин, барака топкур, анави ёвуз аррангизни четроққа қўя туринг.

Мейсон жарроҳга капитаннинг қандай шароитда ши-

кастланганини икки оғизгина сўз билан тушунтириб берди, мисс Пейтон эса илтифот кўрсатиб, нимаки лозим бўлса, ҳаммасини адо этишга тайёр эканини билдирди. Токи докторнинг фармойишларига биноан алоҳида хонани тайёрлаб бўлгунларича капитан хонимларнинг таклифи билан меҳмонхонада дам ола турди. Дастурхонда одатда чой пайти тортиладиган егуликларга қараганда хийла қувватлироқ ва мўлроқ таом турган эди, бу нарса дарҳол суворий диққатини жалб этди. Мисс Пейтон шунда офицерларнинг бугун бир мартагина — унинг дастурхондан овқатланганларини эслади ва уларга самимият билан овқатланиб олишни таклиф қилди. Улар узоқ қистатиб ўтиришмади; бир неча дақиқадан сўнг иккала суворий тўкин дастурхон теварагига бахузур жойлашиб олишиб, ишга киришиб кетишди. Бу машғулот бирон ножўя ҳаракати қўзғаган оғриқ оқибатида капитаннинг афти буришиб кетган пайтлардагина бўлиниб турди холос. Сирасини айтганда, бундай танаффуслар капитанга унчалик халал беролмасди, шунинг учун ҳам жарроҳ кириб келиб, иккинчи қаватдаги хона унинг хизматига мунтазир эканини айтганида, капитан ўзининг бу жиддий вазифасини муваффақият билан бажариб бўлган эди.

— Ия, овқатланяписизми?!— ҳайрон бўлди врач.— Нима бало, жонингиздан тўйганмисиз дейман, капитан Лоутон?

— Асло, иззатталабона уринишларимдан кўзлаган мақсадим бундай эмас, худди ана шу сабабдан ҳам ҳаётимни сақлаб қолиш учун зарур бўлган қўр-қутни ғамлаб олдим,— деди капитан ва жойидан қўзғалаётиб хушмуомалалик билан хонимларга хайрли тун тилади.

Жарроҳ нималардир деб минғирлаганча капитан ва Мейсонга эргашиб хонадан чиқди.

Уша замонларда ҳар бир америкаликнинг уйида «хос хона» бўларди; Саранинг хуфиёна ғамхўрликлари туфайли ана шу хонани полковник Уэлмирга ажратишган эди. Инглиз офицерининг каравотига айниқса ҳаво очиқ, аёзли тунда шикастланган қўл ва оёқлар роҳат қиладиган қавима тивит кўрпа ёпилганди. Кечаси чанқганида ичиши учун Уортонлар туғроси тасвири туширилган оғир кумуш қадаҳга ичимлик солиб қўйилганди; айтмоқчи, америкаликлар жойлаштирилган ҳар иккала хонага ажойиб чинни финжонлар ҳам айнаш шу мақ-

садда қўйилган эди. Сара, албатта, ичида инглиз офицери бейхитёр равишда тушуниб-тушунмай бошқалардан ортиқ кўраётганди, бироқ капитан Лоутонга, башарти шикастланмаганида, на юшоқ кўрпа-тўшакнинг, на қадаҳ ва на бошқа нарсаларнинг (ичимликдан бўлак) кераги йўқ эди, зотан у тунларни ечинмай, кўпинча эса ҳатто эгар устида ўтказишга кўниқиб кетганди. У чоғроққина, аммо ниҳоятда шинам ва қулай хонага жойлашгач, доктор Ситгривс унинг жароҳатини текширишга киришди. Беморнинг баданига қўли тегартегмас, у тоқатсизлик билан шанғиллади:

— Барака топкур Ситгривс, бу ваҳимали аррангизни четроққа қўя турсангиз-чи, йўқса ўзимни ҳимоя қилиш учун қиличимни қўлга олишимга тўғри келади. Аррангизни кўрганимнинг ўзидаёқ томирларимдаги қон совиб, эгим жунжиқиб кетяпти.

— Капитан Лоутон, ўз саломатлигини, ҳаётини бот-бот таҳлика остида қолдириб юрган сиздай бир одамнинг шунчалик фойдали асбобдан бунчалар кўрқишингизга сира ақл бовар қилмайди.

— Ушанингиздан худонинг ўзи асрасин мени!— жавоб берди суворий сесканиб.

— Мабодо арра ишлатишга тўғри келиб қолгудек бўлса, илм шууридан ҳазар қилиб, жарроҳлик ёрдамидан воз кечмасиз ахир.

— Воз кечамиз!

— Воз кечасиз?

— Ҳа, токи тирик ҳамда ўзимни ҳимоя этишга қодир эканман, танамни бамисоли ҳўкиз тўшидай арралашларига йўл қўймайман!— шанғиллади капитан.— Ҳозир уйқум келиб турибди. Қовурғаларим синганми ё бутми?

— Бут.

— Бошқа биронта суягим-чи?

— Ҳаммаси бут.

— Том, менга анави кўзани олиб беролмайсизми?— Бир кўтаришда ичимликни симириб бўлган капитан дўстларига тескари ўгирилиб ётиб олди-да, очиқкўнгиллик билан шанғиллади:— Хайрли тун, Мейсон! Яхши тушлар кўринг, доктор Гален!

¹ Гален — эраимдан аввалги II асрда яшаган ва тиббиёт оламида ўрта асрларгача катта даҳо ҳисоблаб келинган римлик врач.

Капитан Лоутон ўз ошнаси­нинг жарроҳлик истеъ­додини чуқур ҳур­мат қиларди-ю, аммо дори-дармон­ларнинг инсон дардларига шифобахш таъсир қилишига ниҳоятда ишончсизлик билан қарарди. Қорни тўқ, дов­юрак ва виждони пок одам ҳар қандай дардга чидайди ҳамда тақдирнинг ҳар қандай бе­за­фо­лик­ларига бар­дош беради, дея таъкидларди у ҳамиша. Табиат унга дов­юрак­лик эҳсон этган­ди, аниқроғи, бояги айтгани­миз уч жиҳатнинг биринчи ҳамда учинчи шартини ал­батта бажаришга интиларди. У, ажал энг охирида кишини кўздан қолдиради, ундан олдин эса жағни ишдан чиқаради, дейишни яхши кўрарди. Иннайкейин, ўз муқаддас жойи — оғзига қандай таомни ташлаш кераклигини ҳар ким ўзи ҳал қилсин; борди-ю, бу луқ­ма бе­маза бўлиб чиқса, ўзидан кўрсин, деб қўшиб қўярди. Доктор капитаннинг қарашларидан яхши ха­бардор эди, шу боис Лоутон та­кал­луф­сиз­лик билан ўзига ва Мейсонга тескари қараб ётиб олганида у бе­мор­га нафратомуз-ачинганнамо назар ташлади-да, ўзининг дори­ли шишачаларини авайлаб, силаб-сийпа­гундай меҳрибонлик ила сахтиён чамадончасига жой­лаб, қўлидаги аррани ғолибона қиёфада айлан­тирган кўйи, суворийнинг хайр-маъзурига жавоб қайтаришни лозим ҳам кўрмай, хонадан чиқиб кетди. Мейсон ка­пи­тан­нинг нафас олишига қулоқ солиб турди-да, «хайрли тун» деганини бари бир эшитмаслигини фаҳмлаб, хо­нимлар ёнига ошиқди; кейин сакраб отига минди-ю, уни отряд қўнган чорраҳа томон елдириб кетди.

Х боб

Жон кетганда дорул бақога,
Юмилгуси киприклар мангу.
Руҳ йўл олар лаззат, сафога,
Қолганларга қолар ғам, қайгу.

Грей

Мистер Уортоннинг мулки ўзи турадиган уйнинг ик­ки томонига қараб узайгандан-узайиб кетган, бу ер­ларнинг катта қисми қаровсиз ётибди. Дам у ерда, дам бу ерда алоҳида-алоҳида иморатлар кўзга ташланиб қолади, бироқ ҳеч ким турмаганидан улар тез путурдан кетиб харобага айлана борарди. Ҳар иккала душман

томон қўшинларининг яқинлиги ушбу графликдан деҳқончилик машғулотини сиқиб чиқарган эди. Шу атрофдан ўтиб тургувчи дастлабки озуқа ва ем-хашак тайёрловчилар шипшийда қилиб шипириб кетиши мумкин бўлган омборларни тўлатиш учун хўжайиннинг қимматли вақтини сарфлаши ва беҳуда меҳнат қилишидан қандай маъно чиқарди. Урушаётган томонлардан бирига бевосита яқинроқдаги, қарши томоннинг кичик-кичик отрядлари ҳамласидан чўчимай, ўзини бежавотир сезадиганлардан ташқари, ҳамма — ердан тирикчилиги камтарона тарзда, амал-тақал қилиб ўтиб туриши учун зарур бўлган нарсанигина ундиришга ҳаракат қиларди холос. Юқорида айтилган фермерлар учун эса уруш олтин қонидай гап эди; қироллик қўшинлари билан алоқаси борларга у айниқса катта манфаат келтирарди. Оиласини таъминлаш учун мистер Уортоннинг ҳамма экин далаларига ишлов беришининг ҳожати йўқ эди, у ўша таҳликали кунлар тажрибасини бажону дил ўзлаштириб олди ва узоқ туриб қолмайдиган ёки суллоҳ озуқа тайёрловчилардан яшириш осон бўлган деҳқончилик маҳсулотларини етиштириш билангина қифояланиб қўя қоларди. Ана шу сабабдан ҳам ҳарбий ҳаракатлар бораётган майдонларда Гарви Бёрчининг отасига қарашли уйдан бўлак бирорта тураржой қолмаган эди. Бу уй америкаликларнинг отлиқ қўшинлари душман билан тўқнашган жой, суворийлар полковник Уэлмирнинг отрядларига ҳамла қилган ер ўрталиғида жойлашганди.

Ушбу жанг куни Кэти Хейнс учун серможаро, воқеа-ҳодисаларга бой кун бўлди. Эҳтиёткор рўзгорбоши ўз сиёсий қарашларида қатъиян бетарафлик йўлини тутарди. Унинг дўстлари озодлик курашчилари ишини қувватлашарди, қари қизнинг ўзи бўлса, бахтлироқ истиқболни кўзловчи аёллар сингари, ҳали ватанига бўлган муҳаббатини оилавий ҳаёти йўлида қурбон қиладиган вақтлар келишидан умидвор эди. Бироқ, шунчалик оқилалигига қарамай, бу муҳтарома хоним гоҳо-гоҳо ўзини чорбозорчи хайрихоҳ бўлган иш тарафдори қилиб кўрсатиш бобида хатога йўл қўймаслик учун сўзамоллик тошини тарозининг қайси палласига қўйишини билмай, шубҳа-гумонлар исканжасига тушиб қоларди. Чорбозорчининг гап-сўзи ва турмуш тарзи эса шунчалик тушунуксиз эдики, кўпинча у би-

лан танҳо қолган пайтларида, Вашингтон ва унинг издошларини фош этувчи сўзларни ёғдириб ташлашга оғиз жуфтлаган дамларида ақлу гидроки тилини жиллаб қўяр, миясида яна шубҳа-гумонлар туғиларди. Нимаям дердик, у диққат билан кузатаётган бу сирли зотнинг феъл-атвори, юриш-туриши ҳатто Кэтидан чандон билимдон, ҳаёт ва одамларни бир неча баробар яхшироқ биладиган одамни ҳам чалғитиб қўярди.

Уайт-Плейнсадаги жанг сергак ҳамда эҳтиёткор Вашингтонга душманинг уюшқоқлик, қуролланиш ва тартиб-интизом жиҳатидан устун эканини кўрсатди. Америка қўшинлари бош қўмондонни олдида мислсиз ғайрат-шижоату доимий хушёрлик эвазига ҳар қандай қийинчиликларни енгиб ўтиш вазифаси турарди. У қўшинларни Вест-Честернинг шимолий қисмидаги тоғларга олиб ўтди, қирол қўшинлари ҳужумини қайтарди, сэр Уильям Хау¹ эса ҳувиллаб қолган, ишғол этилиши ҳеч қанча наф келтирмаган Нью-Йорк шаҳрига қайтди. Шундан кейин муҳолиф қўшинлар Вест-Честер чегараларида ортиқ куч синашмадилару, лекин у ерларда партизанлар пайдо бўлмаган, тонг палласида шу атроф аҳолиси тун пардаси остида рўй берган бебошликларнинг шоҳиди бўлмаган кун йўқ эди.

Чорбозорчи асосан одамлар ухлайдиган пайтларда йўлга чиқарди. Кўпинча қуёш у билан графликнинг бир чеккасида видолашса тонгда бошқа чеккасида дийдор кўришарди. Бўғчаси унинг ажралмас ҳамроҳи эди, Бёрчни ўз буюмларини сотаётганда диққат билан кузатганлар, унинг бирдан-бир мақсади бойлик орттириш, деб ўйлардилар. Баъзан уни ясситоғлик яқинида оғир юк остида букчайиб бораётганини, баъзан Гарлем дарёси атрофларида ботиб бораётган қуёш сари ялдам одимлаб кетаётганини кўрардилар. Ҳамиша у тўсатдан, фақат бир нафасгагина пайдо бўлиб қоларди. Бошқа вақт кўрмасдилар уни — чорбозорчи ойлаб ғўйиб бўлиб кетар, қаёққа гумдон бўлганини ҳеч зор билмасди.

Гарлем тепаларини кучли отрядлар қўриқлар,

¹ Уильям Хау — инглиз генерали; 1778 йилга қадар Шимолий Америка территориясидаги инглиз қўшинларининг бош қўмондони бўлган.

Манхаттан ороли шимолий соҳилини эса инглиз соқчиларининг милтиқ найзалари девор янглиғ тўсиб турар эди; шунга қарамай Бёрч бемалол уёқдан-буёққа қатнар, бироқ уни пайқашмас, ҳеч ким унга зарар етказмасди. У Америка қўшинлари маррасида ҳам бот-бот, аммо хийла эҳтиёткорлик билан пайдо бўлиб турарди. Тоғ дараларини қўриқлайдиган посбонлар қечқи туман чодраси панасида оралиқдан писибгина ўтиб кетадиган ғалати бир-шарпа тўғрисида неча-неча марталаб айтишган. Бу гаплар офицерлар қулоғига-ча бориб етганди, бунинг оқибатида, юқорида қайд қилиб ўтганимиздек, чорбозорчи икки марта америкаликлар қўлига тушган эди. Биринчи гал у капитан Лоутоннинг қўлига тушган ва ҳеч қанча вақт ўтмай қочиб қолганди; иккинчи гал уни ўлим жазосига ҳукм қилгандилар. Қатл қилинадиган кунни эрталаб қарашса қафас очиқ — қушча йўқ. Бу ақл бовар қилмайдиган қочиш шундай бир шароитда содир бўлганди — Бёрч Вашингтоннинг суюкли офицери назоратига топширилган, соқчиликда эса бош қўмондоннинг ўзини қўриқлашга муносиб ҳисобланган аскарлар туришган эди. Бунақанги ҳурматга лойиқ одамлардан на хиёнатда, на сотқинликда шубҳаланиб бўларди. Шу боисдан оддий аскарлар орасида, чорбозорчи гўё инсу жинслар билан тиллашади, деган фикр туғилганди, Кэти бундай тахминларни қаҳру ғазаб-ла рад этарди; бу машмашалар устида бош қотираркан, инсу жинслар хизмат ҳақини олтин билан тўламайдилар, деган хулосага келганди у. Вашингтон ҳам бермайди уни, ўйларди рўзгорбоши, қоғоз пул ва қуруқ ваъда — Америка қўшинлари қўмондонининг ўз хизматкорларига берадиган мукофоти шу. Франция билан иттифоқ тузилгач, Америкада кумуш пул кўпайди, лекин, гарчи Кэти иложини тонди дегунча Бёрчнинг чарм картмонини кўздан кечириш фурсатини ҳеч қачон бой бермасди-да, у ўзига яхши таниш бўлган Георг III нинг сурати бор тангалар орасида Людовикнинг¹ тасвири туширилган бирон дона тангани учратганича йўқ. Қисқаси, чорбозорчининг хуфия хазинаси унинг олтин жамғармасини инглизлардан олганини очиқ-ойдин исботлаб турибди.

Америкаликлар Бёрчни қўлга тушириш мақсадида

¹ Людовик — Франция қироли Людовик XVI (1774—1792).

унинг-уйини тез-тез кузатиб туришарди; улар жосусликда шубҳа қилган бу одам махфий йўллар билан уларнинг ниятларини билиб олиб, албатта, режаларини чиппакка чиқарарди. Бир сафар, қитъа қўшинларининг кучли бир отряди ёз бўйи Чорраҳада туриб қолган кезларда, шахсан Вашингтоннинг ўзи Бёрчнинг уйдан туну кун кўз узмасликни буюрганди. Буйруқ аниқ адо этилди, ammo бу вақт ичида у ақалли бирон марта қорасини кўрсатмади; отряд у ердан чақириб олинди, эртасигаёқ Бёрч уйига кириб келди. Уғлининг шубҳали ҳаракатлари оқибатида отасини ҳам муттасил безовта қилиб туришарди. Чолни қанчалик сергаклик билан кузатишмасин, унга ҳеч қандай айбни тақаб бўлмасди, мол-мулки шунчалар қашшоғона эдики, буни кўрган «ватанпарварлар» деб аталгувчилар жазаваларини жиловлаб турардилар — бундай аянчли мол-мулкни мусодара қилиш ёки сотиб олиш учун уринганларига арзимас эди. Кексалик ҳамда қайғу-ғам Гарви Бёрчнинг отасини ҳар бир соатда таъқибу кузатувлардан халос этиши мумкин эди; унинг ҳаёт чирогининг мойи тугаб бораётганди. Ота-бола охирги гал ғаму надоматлар билан ажралишган эди, бироқ икковлари ҳам ўз бурчлари деб билган нарсаларига итоат этиб, тақдирга тан бергандилар. Чол куни битиб қолганини ҳамсоялардан яширар, ўлими олдидан ўгли билан дийдор кўришишдан умидвор эди. Бугунги, ўтиб бораётган кундаги ташвишу ҳаяжонланишлар ва Гарви кеч қолмаса эди, дея тобора газак олиб кетаётган ваҳима чол ортга чўзишни истаган ҳодисани яқинлаштириб қўйди. Кечаси унинг аҳволи шу қадар оғирлашдики, Кэти Хейнс қўрқиб кетиб, жанг маҳалида тасодифан уйларига чолиб кирган болакайни мистер Уортонникига жўнатиб, бирорталарини бу ёққа юборишларини илтимос қилди. Улар фақат Цезарни юбориша оларди холос. Кўнгли бўш, меҳрибон мисс Пейтон хизматкорга талайгина егулик ҳамда юракка қувват бергувчи дори-дармонларни кўтартириб, Кэти ҳузурига жўнатди. Айтмоқчи, жони узилаётган чолга шу топда дори-дармоннинг ҳожати бўлмай қолганди, афтидан, ўғлини кўришгагина маҳтал бўлиб ётганди. Бёрчни таъқиб қилаётганлар кўтарган шовқин уйдан эшитилиб турди-ю, лекин бунинг сабаби у ердагилардан ҳеч қайсисининг хаёлига ҳам келмади. Кэти билан Цезарь

Америка отлик аскарлари отряди жануб томонга кетганидан хабардор эдилар, шу боис улар ҳозир гўё, ўша отряд аввалги жойига қайтпти, деб таҳмин қилишаётган эди. Икковлон суворийлар уй ёнидан эран-қаран ўтиб кетишаётганини эшитиб туришди-ю, лекин рўзгорбоши занжининг оқилона маслаҳатига кўниб, ўз қизиқсинишини тийди-да, уйдан ташқарига чиқмади. Чол кўзларини юмиб ётарди; Кэти билан Цезарь уни ухляпти деб ўйлашди. Бёрчинг уйи икки катта ва икки кичик хонадан иборат эди. Катта хоналардан биттаси ҳам ошхона, ҳам меҳмонхона вазифасини ўтар, иккинчисиде касалманд чол ётарди. Кичик хоналардан бири Кэтининг маскани бўлиб, бошқасида озик-овқат сақланарди. Иморатнинг ўртасида, катта хоналарни иккига ажратиб турган улкан печнинг икки томонида ҳам ўтхонаси бор эди. Биз тасвирлаётган паллада ошхонадаги ўчоқда гуриллаб олов ёнмоқда, Цезарь билан Кэти эса унинг ҳангиллаган оғзи ёнида ўтиришарди. Заъжи рўзгорбошига эҳтиёткор бўлишни уқтирар, ҳуда-беҳудага қизиқсинишнинг қанчалик хатарли экани ҳақида оғиз кўпиртириб мулоҳаза юритарди.

— Шайтоннинг васвасасига учмаган маъқул,— деди Цезарь ва кўзларини шу қадар ола-кула қилдики, кўзининг оқи ўчоқдаги аланга шуъласида ялтираб кетди.— Жиндаккина қизиқсинишнинг касофатига мен ўзим оз бўлмаса қулоғимдан ажраб қолай деганман; кони касофат у. Қизиқсинмаганларида оқ танлилар Африкага боришмаган, қора танлилар ўз уйларида яшаётган бўлишарди... Эҳ, Гарви тезроқ кела қолсайди-я!

— Шунақанги пайтда уйда бўлмаслиги ғирт инсофсизлик,— деди Кэти қатъий.— Бордию отаси сўнги нафасида васият қилишни хоҳлаб қолса қандай бўлади— бунақа муҳим, зарур қоғозни ким ёзиб беради?.. Гарви жудаям беадаб, жудаям бемаъни одам.

— Эҳтимол ўша қоғозни ёзиб тахт қилиб қўйгандир?

— Ёзиб тахт қилиб қўйган бўлсаям ажабмас,— жавоб берди рўзгорбоши,— нега деганинда, уззукун инжилга тикилиб ўтирган кунлари ҳам кўп бўлади.

— Жуда яхши китоб-да ўзиям,— деб қўйди занжи тантанавор оҳангда.— Мисс Френсис Динага ўқиб беради уни.

— Тўғри айтасан, Цезарь, инжил — энг яхши китоб! Гарвини отасига ўхшаб бу китобни кўп ўқийдиганларнинг бўлакча важлари бўлса керак-да. Ҳар бир ақли расо одам тушунади буни.

Кэти стулдан туриб, оёқ учида бемор ётган хонадаги пастак жавон олдига борди-да, унинг галадонидан йирик-йирик мис илгаги бор қалин муқовали зилдай инжилни олиб, Цезарнинг ёнига қайтди. Шоша-пиша китобни очиб, варақлай кетишди. Кэти жудаям унақанги саводхонлардан эмасди, Цезарь бўлса умуман хат танимасди. Рўзғорбоши то «Матфей» сўзини топгунича роса уринди, топгач эса гердайиб уни ўзининг ҳаракатларини диққат билан кузатаётган Цезарга кўрсатди.

— Яхши, энди бир бошдан ўқигин-чи,— деди занжи рўзғорбошининг елкаси оша тикилганча, қўлидаги узун, ингичка сарғимтил шамни хирагина шуъласи китобга тушадиган қилиб тутган кўйи.

— Бўпти, лекин энг бошидан ўқиш керак,— жавоб берди Кэти саҳифаларни бирма-бир тескарисига варақлай туриб. Ниҳоят, икки варақни бир йўла очаркан, бошдан-оёқ ёзиб тўлатилган қоғоз чиқиб қолди.— Мана,— деди Кэти тоқатсизликдан қалтираб кетиб,— мана ўша сўзлар. Бошмоққа қадаладиган каттакон кумуш тўқаларни кимга васият қилганининг ўзинигина билиш учун жонимни ҳам аямасдим...

— Ўқи,— гапни калта қилди Цезарь.

— «... ёнғоқ ёғочидан ясалган қора жавонни ҳам...» Уйланмайдиган бўлганидан кейин бунақанги жиҳозни Гарвиге кераги ҳам йўқ...

— Нимага кераги йўқ? Отасига керак бўлган-ку, ахир.

— «... кейин олти дона кумуш қошиқ ҳам...» Гарви ҳамини қалайи қошиқда овқат ейди.

— Балки бу ерда ҳаммасини ортиқча сўзларсиз айтгандир,— маънодор қилиб луқма ташлади Цезарь, қоп-қора қўнғир бармоғи билан қоғозни кўрсатиб.

Шундай қилиб, Кэти Цезарнинг маслаҳатию ўзининг қизиқсиниши рағбати билан ўқишга тутинди. Узини кўпроқ қизиқтирган ерига тезроқ етишга ошиқиб шартта қоқ ўртасидан ўқий бошлади:

— «Честер Бёрч, 1755 йилнинг биринчи сентябрида таваллуд топган»,— саводхону билимдонлиги шаънига доғ бўлиб тушадиган даражада ҳижжалаб ўқиди Кэти.

— Хўш, ўглига нималарни қолдираркан?

— «Абигайл Бёрч хоним, 1757 йилнинг ўн иккинчи июлида таваллуд топган»,— ўқишни ўша оҳангда давом эттирди рўзгорбоши.

— Қошиқларни ўшанга васият қилаётган бўлиши керак.

— «1760 йилнинг биринчи июнида. Уша даҳшатли кунда дарғазаб тангрининг жазо тиғи уйимни нишонга олди...»

Қўшни хонадан эшитилган изтиробли ингроқ Кэтини беихтиёр китобни ёпишга мажбур этди, Цезарь эса қўрқиб кетганидан қалт-қалт титрарди. Беморнинг ҳамон оғир-оғир нафас олаётганини эшитиб туришган бўлсалар ҳам икковларидан ҳеч қайсиси бориб ундан хабар олишга ботинолмади. Ҳар қалай Кэти юрак ютиб, инжилни қайта очолмади-да, илгакларини авайлабгина шиқиллатиб жойига тушириб, китобни индамай столга қўйди. Цезарь яна креслога чўкаркан, атрофга хижолатомуз кўз югуртириб олиб:

— Вақти-соати етган кўринади,— деб қўйди.

— Йўқ,— деди Кэти дабдабали оҳангда,— ярим кечага ёки биринчи хўроз қичқиргунича боради.

— Бечора!— сўзини давом эттирди занжи оловга янаям яқинроқ сурилар экан. — Улганидан кейин тинчгина ётади менимча.

— Тескариси бўлса ҳам ажабмас, тириклигида бесаранжом бўлган одам тобутда ҳам тинч ётмайди, дейишади.

— Жонни Бёрч ўзига яраша яхши одам. Ҳамма олим бўлолмайди; агар ҳамма олим бўлиб кетса, подани ким боқади, дейдилар-ку ахир.

— Эҳ, Цезарь, Цезар-эй, кимки яхшилиқ қилган бўлса, ўша яхши одам бўлади! Қани, ўзинг айт-чи, ҳалол пешона тери билан топган олтинини одам нимага ерга қўмади?

— Ё худо! Тўғри, скиннерлар топиб олмасин деб. Лекин олтин қаердалигини билса, нега ковлаб олмайди?

— Бунинг сабаби бордир балки, лекин сен буни тушунмайсан бари бир,— жавоб берди Кэти, кейин этаги билан остига Бёрч бойлигини яшириб қўйган сеҳрли фиштни тўсиш учун стулини сал нари сурди; гарчи сирини ошкор этишни истамаётган бўлса ҳам у

қичиб турган тилини тиёлмай қўшиб қўйди:— Сирти кўримсиз нарсанинг кўпинча ичи бежирим бўлиб чиқади.

Бу жумбоқнинг мағзини чақолмаган Цезарь атрофига аланглади, шунда тўсатдан олазарак нигоҳи бир нуқтада тўхтаб, қўрқувдан тишлари тарақлай кетди. Кэти занжининг афт-ангори бу қадар ўзгариб кетганини дарҳол пайқади-ю, ўша томонга қараб, остонада турган чорбозорчини кўрди.

— Тирикми у?— сўради Бёрч титроқ овоз билан, афтидан, жавобни эшитишдан чўчиётган эди.

— Тирик,— жавоб берди Кэти ва дик этиб ўрнидан туриб, илтифот-ла ўтирган стулига таклиф қилди.— Ярим кечага ёки саҳарга боради.

Чорбозорчининг кўзига ҳеч нима кўринмасди. Отаси тирик эканини эшитгач, оёқ учида юриб, жон таслим қилаётган беморнинг хонасига ўтиб кетди. Ота-болани одатдагидан тамоман ўзгача яқинлик иплари боғлаб турарди. Бир-бировлари учун улар ёруғ жаҳонда энг азиз одамлар эди. Рўзгорбоши аёл бояги ёзувдан яна бир неча сўзни ўқиганида уларнинг бошига тушган мудҳиш бахтсизликлар тарихини билиб оларди. Улар бир зарба билан яқинларидан ҳамда маъмурчиликдан жудо бўлгандилар, ўша кундан эътиборан, қаерда бўлмасинлар, кулфат ва таъқиб уларни изма-из қувиб юрди. Гарви беморнинг тўшагига яқин бориб устига энгашди ва ҳаяжондан нафаси бўғзига тикилиб, қулоғига шивирлади:

— Ота, мени танияпсизми?

Чол аста кўзини очди, шунда рангсиз чеҳраси ёришиб, мамнун жилмайгандек бўлди; ана шу жилмайиш замирида ўлим муҳри айниқса даҳшатли кўриниб кетди. Чорбозорчи отасининг порсиллаб ёрилиб кетган лабларига ўзи келтирган дармон дорини тутди, шундан сўнг бемор бир неча дақиқа қувватга кирди. У секин, қийналиб сўзлай бошлади. Қизиқсиниш Кэтининг тилини боғлаб қўйди, Цезарга эса ваҳима худди ана шундай таъсир кўрсатди, Гарви бўлса нафасини ичига ютиб жонини тарк этаётган вужуднинг сўзларига қулоқ тутарди.

— Уғлим...— деди чол эшитилар-эшитилмас.— Ҳадемай, болагинам, ёлғиз қоласан. Сени яхши биламан, олдиндан фаҳмлаб турибман, бутун умринг жаҳон-

гашталиқда ўтади. Синдирилган қамиш омон қолиши мумкин, аммо ҳеч қачон қаддини қайта тиклай олмайди. Жисмингдаги хислату фазилатлар тўғри йўлга бошлайди сени; Гарви, ишни қай тариқа бошлаган бўлсанг, худди ўшандайига давом эттиравер, зеро ўз бурчига нописандлик билан қараш ярамайди ва...

Қўшни хонадан келаётган шовқин жон бераётган чолнинг сўзларини бўлиб қўйди, безовталанган чорбозорчи нима гаплигини билишга шошилди; Кэти билан Цезарь унинг кетидан эргашишди. Остонада пайдо бўлган кимсага бир назар ташлашдаёқ Гарвига бу одамнинг нима мақсадда келгани, эндиликда ўзини қандай қисмат кутаётгани аён бўлди-қўйди. Келгинди ёш жиҳатидан кекса эмасди, бироқ юз ифодаси, турқи бу одамнинг юрагини талай йиллар мобайнида разилона майлу иштиёқ банд этиб келганини ошкор этиб турарди. Эғнида энг хароб матодан тикилган кўйлак, яна тағин шунчалик йиртилиб-титилиб кетганки, афтидан, қашшоқ бўлиб кўриниш учун атайлаб шундай қилганга ўхшарди. Сочлари вақтидан бурун оқарган, ич-ичига ботган хўмрайма кўзлари мардона, соф нигоҳ билан тўқнашувдан қочиб, олма-кесак терарди. Кескин ва тоқатсизона ҳаракатлари, бутун хатти-ҳаракати унинг ласткаш шахслигидан далолат бериб, атрофдагиларда жирканч туйғу уйғотар, ўзининг зиёнига ишларди. Бу графликда изғиб юрган, ўзларини ватанпарвар қилиб кўрсатиб, чакана ўғирликдан тортиб қотилликкача бориб етадиган беҳисоб жиноятлар қилаётган кафандузлар отрядларидан бирининг раҳнамоси эди. Орқасида кийими униқидан қолишмайдиган яна бир неча киши турибди; уларнинг башараларида батамом бепарволигу лоқайдлик, тўпорилик акс этиб турибди. Ҳаммаларининг қўлида пиёда аскарларнинг одатдаги қуроли — учида найзаси бор пилта милтиқ. Гарви қаршилиқ кўрсатиш бефойдалигини биларди, шунинг учун ҳам кафандузларга хотиржамгина бўйин эгиб қўя қолди. Кўз очиб-юмгунчалик фурсат ўтмаёқ у билан Цезарьнинг эғнидаги дурустгина кўйлакни ечиб олишди, ўрнига эса энг бадбин икки босқинчи устидан ечиб ташлаган чурук кийимни тутқазишди. Чорбозорчи билан Занжиний хонанинг икки бурчига турғизиб қўйишди-да, пилта милтиқларини ўқталиб, ҳамма саволларига ҳаққоний жавоб қайтаришни буюришди.

— Бўгчанг қаёқда?— чорбозорчидан сўраган биринчи саволлари шу бўлди.

— Кулоқ солинглар,— деди Бёрч ҳаяжондан титраб,— ёнимиздаги хонада отам жон беряпти. Ижозат беринглар, ичкарига кириб дуосини олиб, видолашиб қолай, кўзларини юмиб қўяй, кейин бор бисотимиз сизларники бўлсин, ҳа, бари.

— Саволга жавоб бер, ёки милтиқ сени ўша ақлини еган чол кетаётган жойга жўнатади! Бўхчанг қаерда?

— То отамнинг олдига киргизмагунларингча ҳеч нимани айтмайман,— қатъий деди Гарви.

Золим жаҳл билан қўлини кўтариб, дағдағасини амалга оширишга чоғланди, бироқ шерикларидан бири уни тўхтатиб қолди:

— Нима қиляпсан ўзи! Мукофот эсингдан чиқдимидейман? Бойлигинг қаердалигини айтсанг, Бёрч, отамнинг олдига киргизамиз.

Бёрч шу заҳотиёқ рози бўлди-ю, кафандуздардан бирини ўлжани олиб келгани жўнатди. У ҳеч қанча вақт ўтмаёқ қайтиб келиб, бўхчани ерга ташларкан, пардай енгиллигини айтди.

— А-ҳа,— бўкирди бошлиқлари,— бунинг ичидаги буюмлар ҳақиқа олган олтинларинг қаерда? Олтинларни бу ёққа чўзиб қўй, мистер Бёрч; сенда олтин борлигини биламиз, ҳеч вақога арзимайдиган қоғоз пулларни олмайсан-ку, ахир.

— Сизлар ўз ваъдангизни бузяпсизлар,— деди Бёрч.

— Олтинни чўз!— бўкирди бошлиқ қутуриб ва чорбозорчининг кўкрагига милтигини шашт билан тираган эди, тизиллаб қон отилди.

Худди шу аснода ён хонадан енгилгина шарпа эшитилди-ю, Гарви илтижо қилди:

— Қўйинглар мени... қўйинглар, отамнинг ёнига кирай, боримни қўлларингга тутқазаман кейин!

— Онт ичаман, агар олтинни берсанг киргизаман уёққа,— деди скиннер.

— Мана, олинглар ўша ахлатни,— қичқирди Бёрч, кийимини алмаштириб олганлариға қарамай яширишга муваффақ бўлган ҳамёнини ерга улоқтириб.

Босқинчи иблисона қаҳ-қаҳ уриб, ҳамённи ердан олди.

— А-ҳа, отанг билан фақат арши аълода кўришасан!

— Эй махлуқ, наҳотки юрагингда қилча шафқат, вужудингда заррача эътиқоду тариқча виждонинг йўқ!

— Гапларига қулоқ солиб турсанг, бўйнига бир марта сиртмоқ тушган деб ўйламайсан сира,— гапга аралашди кафандуэдлардан бири кулиб.

— Хотиржам бўлинг, мистер Бёрч, мабодо чол бир неча соат олдинроқ у дунёга равона бўлган тақдирда-ям, ҳечқиси йўқ, сиз ҳам эртага пешиндан қолмай унинг кетидан жўнайсиз ўша ёққа.

Бу шафқатсиз сўзлар Бёрчга таъсир қилмади. У нафасини ичга ютиб, отаси ётган хонадаги тиқ этган товушга қулоқ тутиб турарди. Ахийри у номини айтиб чақирган паст, ҳирқироқ товушни эшитди. Бёрч ортиқ чидаб туролмади ва:

— Ота!.. Ота!.. Ҳозир! Кетяпман!— дея қичқириб юборди.

У ўзини қўриқлаб турган скиннерни итариб юбориб, олдинга ташланди, аммо шу заҳотиёқ бошқа босқинчи уни яна деворга тақаб қўйди. Бахтига тез ҳаракат қилгани чорбозорчини ҳалокатли зарбадан асраб қолди — милтиқ найзаси унинг кўйлагинигина тешиб ўтганди.

— Э йўқ, мистер Бёрч,— деди скиннер,— сени қанақанги фирибгарлигингни беш қўлдай биламиз, овора бўласан, қўйиб юбормаймиз. Олтин, олтинларинг қаерда?

— Қўлларингда турибди, — жавоб берди чорбозорчи халос бўлишга уриниб юлқинар экан.

— Тўғри, ҳамён қўлимизда, лекин сени тағин пулинг бўлиши керак. Қирол Георг хизмат ҳақини сахийлик билан тўлайди, сен бўлсанг унга озмунча хизмат қилмаяпсан. Хазинанг қаерда? Бермасанг — отангни кўриб бўпсан!

— Анави аёл устида турган тошни кўтаринглар, — қичқирди чорбозорчи тутақиб, — тошни кўтаринглар деяпман!

— Алаҳлаяпти, алаҳлаяпти у! — чинқириб юборди Кэти, беихтиёр оёғини тош устига қўяркан.

Шу заҳотиёқ ўша тошни жойидан олишди, лекин остида ердан бўлак нарса кўринмади.

— Алаҳсираяпти, уни ақлдан оздирдинглар! — ув тортди рўзгорбоши шақ-шақ титраб. — Бёрчдай эсли-ҳушли одам тиллани ўчоқ остига бекитармиди.

— Овозингни ўчир, эй ақли калта хотин! — ўшқирди Гарви. — Бурчакдаги тошни кўтариб қаранглар, мени қашшоқ қилиб, ўзларинг бойийдиган бойликни ўша ердан топасизлар.

— Ҳамма сиздан ҳазар қилади энди, — деди Кэти алам билан. — Бисотида молику ҳамёнида сариқ чақаси йўқ чорбозорчи нима деган одам бўларди.

— Бўйнига тушадиган сиртмоққа етади давлати, — деди скиннер.

У ишни пайсалга солмай, Гарвининг айтганини қилди ва ҳаш-паш дегунча хуфия жойдан талайгина инглиз тангаларини чиқариб олди. Кэтининг оҳ-воҳларига парво ҳам қилмай, тангаларни апил-тапил халтага ағдардилар. Аёл хизмат ҳақиси ҳали тўланмагани, қонунан унга лоақал ўн гинея тегиши кераклигини айтиб зор қақшарди.

Ўзлари кутганидан талайгина ортиқ бойликни қўлга киритганларидан хурсанд бўлган босқинчилар кетишга чоғланарканлар, Америка қўшинлари ихтиёрига топшириб, ваъда қилинган мукофотни талаб этиш учун чорбозорчини ола кетишга қарор бердилар. Ҳамма иш битганди, улар Бёрчни энди сургаб чиқмоқчи бўлишаётган пайтда (зеро у жойидан жилишга кўнмай, оёқ тираб туриб олганди) ногаҳондан қаршиларида бир шарпа пайдо бўлди, уни кўрганда босқинчилардан ҳатто энг довюракларининг ҳам ўтақаси ёрилаёзди. Уғлининг зорланишлари чолни тўшагидан туришга мажбур этганди. У оёғини аранг сургаб босиб, ўз хонасидан чиқиб келганди. Чол чойшабга ўралиб олган, кўзлари тек қотган, чакаклари ич-ичига ботиб кетганди — у нақ нариги дунёдан чиқиб келган арвоҳнинг ўзгинасига ўхшарди. Ҳатто Кэти билан Цезарь ҳам бу кекса Бёрчнинг руҳи деб ўйлашди; улар жонҳолатда ўзларини ташқарига отдилар, уларнинг кетидан эсхонаси чиқиб кетган скиннерлар ҳам уйдан қочиб чиқдилар. Риҳлатга юзланган чолга қувват бахш этган жон талвасасию ҳаяжон жунбуши тезда сўнди, ўғли отасини даст кўтариб, ўрнига элтиб қўйди.

Ушбу руҳий зўриқиш сўнгги дақиқасини тезлаштирди. Чолнинг хира тортган ифодасиз кўзлари ўғлига қадалди, лаблари қимирлади-ю, аммо овози чиқмади. Гарви энгашиб қулоқ тутаркан, бетига отасининг сўнгги нафаси билан бирга ўлим олди дуоси урилди. Кейин-

чалик чорбозорчининг ҳаётини деярли ҳаммавақт муҳтожлик ҳамда адолатсизлик заҳарлаб боради; аммо муттасил ортидан эргашиб юрган энг шафқатсиз изтироблару мудҳиш мусибатлар, қашшоқлигу бўҳтонлар ана шу ота дуосини хотиридан сиқиб чиқара олмайди; бу дуо ўз нури-шуури ила ўтмиш манзараларини ёритиб, энг қайғули ноумидлик дамларида қалбига таскин бериб юради; бу дуо яхши кунлар келажагига ишончию умидини қанотлантириб, Гарвининг дилидаги иқрори — муқаддас ўғиллик бурчини садоқат ва ҳалоллик билан адо этгани ҳақидаги фикрини мустаҳкамлаб, тасдиқлаб туради.

Цезарь билан Кэтининг кўзларига ҳеч нима кўринмай, мутлақо хаёллари учиб, оёқларини қўлга олганча чопишарди. Айтгандай, тез орада улар беихтиёр скиннерлардан орқада қолиб кетишди. Рўзгорбоши югуришдан тўхтаб, ҳовлиққанча деди:

— О, Цезарь, чолнинг жасади гўрга қўйилмасдан бурун туриб кетгани қанчалик даҳшатли бўлди-я! Пул безовта қилгани кўриниб турибди. Айтишларича, капитан Киднинг руҳи ўзи олдинги уруш пайтида олтинларини кўмган жойда ҳалигича санғиб юрармиш.

— Цезарь Жонни Бёрчнинг кўзларини бунақанги косадай-косадай деб ўйламаганди, — деди занжи ваҳимадан тишлари такиллаб.

— Шунча пулидан айрилса ҳар қандай тирик жон ҳам ҳолати разм бўлиб қолади, бунга имоним комил. Гарви адоий тамом бўлди, у энди энг қашшоқ, жирканч гадо. Нимасига ишонаркин, бир билсайдим. Энди рўзгорига қарашга ким ҳам кўнарди?

— Балки анави арвоҳ Гарвини ҳам ола кетгандир, — деб қўйди Цезарь ҳамроҳига яқинроқ келиб.

Бироқ шу аснода Кэтининг хаёлини янги бир фикр банд этганди. Борди-ю, талончилар қўрққанларидан ўлжани ташлаб қочган бўлсалар-чи? Бир муддат маслаҳатлашишгач, Кэти билан Цезарь қайтиб бориб, бу масалани аниқлашга, агар иложи бўлса чорбозорчининг аҳволи нима кечганини билишга аҳд қилишди. Икковлон ғоятда эҳтиёткорлик билан, аста-секин ваҳимали уй томон йўлга тушишди, скиннерлар жуфтакни ростлаган йўлга чиққач, тадбиркор Кэти олтин тушиб қолмадимикин деб ҳар битта тошу ҳар битта кесакка разм солиб, тикилиб бораверди. Бироқ чолнинг пайдо

бўлиши ва Цезарнинг дод солишидан капалаклари учиб оёқларини қўлга олиб қочганларига қарамай, талончилар олтинларни жон-жаҳдлари билан кўксиларига босганча кетгандилар. Кэти уй тинчиб қолганини кўриб ичкарига киришга журъат этди. Чорбозорчи ғам-алам билан мурда олдидаги охириги қайғули бурчини адо этмоқда эди. Бир-икки оғиз сўздан кейиноқ Кэти ўзининг янглишганини, кекса Бёрч чиндан ҳам оламдан ўтганини англади; аммо-лекин Цезарь то умрининг охиригача ўзининг руху арвоқлар ҳақидаги чуқур маъноли мулоҳазаларни Жонни Бёрчнинг арвоғи қанчалик кўрқинчли экани тўғрисидаги ҳикоялари билан қора танли ошхона истиқоматчиларини ҳайратга солиб юрди.

Хавф-хатар таҳликаси чорбозорчини америкаликлар таомилича яқинларининг мурда теласида бўлишини талаб этадиган шундоқ ҳам қисқа муддатни янада қисқартиришга мажбур этди. Кэти ва занжининг кўмаги билан қайғули тайёргарлик ишлари тезда ниҳоясига етказилди. Цезарь тобут буюртириб келишни ўз зиммасига олиб, Бёрчларнинг уйидан икки милча нарида турадиган дурадгорникига жўнади; чолнинг одатдаги кийимлари кийдирилган жасади устига чойшабни ёпиб қўйишди-да, занжининг қайтишини кута бошлашди.

Скиннерлар жонлари борича чорбозорчининг уйидан унчалик узоқда бўлмаган ўрмонга қараб қочишди; ўрмонга кириб беркиниб олганларидан кейин, ёв қочса ботир кўпаяр қабилида кекирдак йиртишга тушишди.

— Намунча ўтакаларинг ёрилмаса, қуёнюралар? — дея қичқирди бошлиқлари жаҳл билан, энтика-энтика нафас оларкан.

— Хўш, ўзинг-чи, ўзинг, — жавоб қилди босқинчилардан бири лаб-лунжи осилиб.

— Худди орқамиздан де Лансининг отряди қувиб келаётгандай эхсоналаринг чиқиб кетди-я! Қуён бўлишгаям устаси фаранг экансизлар ўзи, жентльменлар!

— Ўз бошлиғимиздан ибрат олдик-да.

— Қани, унда ортимдан юринглар-чи, қайтиб бориб, анави фирибгарни қўлга оламиз-да, ваъда қилинган мукофотни талаб этамиз.

— Қойил фикр-а, лекин то уйига етиб боргунимизча қаллоб қорамохов анави қутурган виргинияликни бошлаб келиб қолмасмикин дейман. Худо ҳаққи, унинг битта ўзидан кўра элликта ковбойга рўпара бўлишни афзал кўраман.

— Тўнка! — ўшқириб берди бошлиқ ғазаби қўзиб.— Данвудининг суворийлари бу ердан бутун бошли икки миль наридаги Чорраҳа қишлоғида эканини билмай-санми ҳали?

— Суворийларнинг қаердалигига тупураман, лекин онт ичаман, капитан Лоутон кекса Уортоннинг уйига кириб кетди, — инглиз полковникнинг оғилхонадаги отини суриб кетгани қулай фурсатни кутиб ётган эдим, шунда буни ўз кўзим билан кўрдим.

— Келса келавермайдими, шунгайм ота гўри қози-хонами: ё кўҳна Англиядан келган аскарни қулатган ўқ жанублик суворийнинг баданидан ўтмайдими?

— Ҳақ гап ҳақлигича қолади-ю, лекин мен ари уя-сига чўп суқишни хоҳламайман. Битта суворийни гум-дон қиласан-у, кейин бирон кечаси ўз ишинг билан бе-малол шуғулланолмай қоласан.

— Бўпти, — тўнғиллади бошлиқ ўз тўдаси билан ўрмон ичкарисси томон йўл оларкан, — анави телба чор-бозорчи отасини кўмади, кейин мол-мулкани сотиш ташвишига тушади. Дафн пайтида унга қўл текказиб бўлмайди, йўқса Американинг жамики кампирларию руҳонийлари бизга қарши оёққа туришади, лекин эрта-га кечаси ҳисоб-китоб қиламиз у билан.

Скиннерлар шундай таҳдидни дилларига туғиб, қош қорайғач, қўлга тушишдан хавотирланмай яна талончи-ликни давом эттириш ниятида ўзларининг доимий қароргоҳларидан бирига жўнадилар.

XI боб

Оҳ, шўрим! Қандайин қоп-қора,
Энг бадбахт кун бўлди шу бугун!
Кўрганим барча кунлар аро
Энг расво кун бўлди шу бугун!
Лаънати, даҳшатли, нафратли бир кун!
Йўқ бундай жирканч кун билмаган очун,
Оҳ, қора кун! Қоп-қора бу кун!

Шекспир

«Оқ акаслар» чорбоғида баъзилар уйқуга кетган, бошқалар бедор эдилар, аммо-лекин Бёрчнинг уйида содир бўлган воқеалар Уортонлар оиласи аъзоларидан ҳеч кимнинг ҳатто хаёлига ҳам келгани йўқ. Скиннер-лар ҳаминиша туйқисдан бостириб киришар, уларнинг

қурбонлари эса қўшнилари ни ёрдамга чақиролмай ҳам қолишарди; қўшнилари эса ўз бошларига бало орттирмаслик учун таланганлардан ҳатто кўнгил сўраб, уларга ҳамдардлик билдиришдан ҳайиққан пайтлари ҳам кўп бўларди. Янги ташвишлар хонимларни одатдагидан бир соат барвақт туришга мажбур этди; капитан Лоутон қаттиқ оғриққа парво қилмай, одатини тарк этмай, олти соат ухлаганидан кейин ўрнидан турди. Капитан билан суворийлар полки жарроҳининг саломатлик бобида бир-бировига мос тушадиган камданкам қондаларидан бири хусусан ана шундай эди. Жарроҳ капитан Синглтоннинг тўшаги тепасида мижду қоқмай тонъ оттирди. Вақт-вақти билан у ярадор инглиз ётган хонага кириб хабар олиб турди, бироқ жисмоний жиҳатдан кўра кўпроқ маънавий изтироб чекаётган. Уэлмир уни ошкора илтифотсизлик-ла қарши оларди. Бир гал доктор астагина қайсар дўсти ётган хонага киришга журъат этди, аммо у энди томирини ушлаб кўрмоқчи бўлган эди ҳамки, довюрак жангчи уйқу аралаш болохонадор қилиб сўка кетди, шунда доктор полкда мақол сифатида оғиздан-оғизга кўчиб юрадиган: «Капитан Лоутоннинг бир қулоғи уйқуда бўлса иккинчи қулоғи ҳамшиша динг», деган гапни эслади-ю, оқилона иш тутиб, дарҳол орқасига қайтди. Тоғ ўрқачидан жамол кўрсатган қуёш пастиikka кўрпадай тўшалган туман қатламларини тўзитаётган паллада хонимлар билан капитан Лоутон меҳмонхонада учрашишди.

Мисс Пейтон деразадан чорбозорчининг уйи томонга нигоҳ ташлаб қўйиб, чолнинг саломатлигидан ташвишланаётганини айтди; баногоҳ ер узра булут сингари сузиб юрган ва ёрқин қуёш нурлари санчилиши билан тўзғиб-эриб кетаётган туман пардасини Кэтининг қомати ёриб-йиртиб чиқди-да, «Оқ акаслар»га қараб келаверди. Рўзгорбошининг чеҳрасида ғам-андуҳ акс этиб турарди, кўнгли бўш уй соҳибаси унинг қайғусига шерик бўлиш, ғамнок дилига таскин беришдек самимий истак билан дарров эшикни очди. Кэтининг ҳаяжонланган юзига бир қарашдаёқ мисс Пейтон ўз тахмини тўғри эканига ишонч ҳосил қилди; одатда сира кутилмаганда ҳатто энг узоқ таниш-билишлари билан абадий видолашганларини эшитганда таъсирчан одамлар бир хил бўлиб кетганидек, у ҳам юрагига алланима наштардек санчилганини ҳис этди-ю, шоша-ниша сўради:

— У бизни ташлаб кетдимиз, Кэти?

— Йўқ, мэм, — алам билан жавоб берди жазавага тушган қари қиз, — ҳозирча кетгани йўқ, лекин энди хоҳлаган пайтида кетаверсин, нега десангиз, энг ёмони бўлиб бўлди. Улар ақалли яланғоч баданини бекитиш учун янги кийимга етадиган ҳам пул қолдиришмади. эғнидагиси бўлса, мисс Пейтон, сўзимга ишонинг, тўзиб битган, чин сўзим!

— Вой, — нидо солди таажжубда қолган уй соҳибаси, — наҳотки бошига шундай мусибат тушиб турган пайтда бировни талайдиган одамлар ҳам бўлса!

— Бўлса, дейсизми? — нафаси бўғзига тиқилиб такрорлади Кэти. — Бунақанги одамлар раҳм-шафқат нималигини билишмайди. Худди бошига мусибат тушиб турганида уйини талашди! Ишонинг, мэм, ўша дегчада, энг устида эллик тўртта тилла гинейя борийди, остида қанча борлигини-ю, худо билади! Мен унга қўлимни теккизмагандим, теккизишни хаёлимга ҳам келтирмагандим, бировнинг тилласи вафо қилмайди, дейишадикун ахир... лекин, чарм картмондагисини ҳисобга қўшмагандаям, тагида камида икки юз гинейя бўлса керак. Мана энди Гарви ғирт гадо, гадо бўлса, мисс Женнет, бу дунёда ҳамма жирканадиган махлуқдай бир нарса.

— Камбағаллардан жирканиш эмас, балки уларга раҳм-шафқат қилиш керак, — эътироз билдирди мисс Пейтон, бу кеча қўшнилари бошига қандай фалокат тушганини ҳануз тузук-қуруқ тушуниб етолмай тураркан. — Чолнинг аҳволи қалай? Бу талончилик бешбаттар букиб қўйгандир бечорани?

Кэтининг бетигаги чинакам дилисиёҳлик аломати ясама қайғу ифодаси билан алмашинди:

— Бахти чошиб, бу дунё ташвишларидан халос бўлди. Олтин тангаларнинг жаранглаши уни тўшакдан турғазиб юборди-ю, лекин шўрлик мусибатга бардош беролмади. Чолнинг жони узилганидан икки соату ўн дақиқа кейин хўроз қичқирди, аниқроқ қилиб айтганда эса...

Кэтининг ҳасратини доктор бўлиб қўйди. Унга яқинроқ келиб, марҳумнинг дарди нималигини зўр қизиқиш билан суриштира кетди. Рўзғорбоши аёл янги танишига бирров назар ташларкан, беихтиёр кўйлагини тузатиб қўйди-да, жавоб беришга тутинди:

— Хавф-хатарларга тўла замон, кейин бойлигидан

ажраш уни гўрга тикди; у кундан-кунга куч-қувватдан кетиб, қуриб-қовжираб бораверди. Чеккан ҳамма азияту меҳнатларим бекор кетди... Гарви бутунлай хонавайрон бўлди, энди бу меҳнатларим ҳақини ким беради менга?

— Қилган яхшиликларингиз учун сизни тангри ярлақайди, — деди унга мисс Пейтон ҳамдардлик билан.

— Ҳа, шундай, — сўзини бўлди Кэти тақводорона қиёфага кириб, бироқ шу ондаёқ бу қиёфа ўзини кўпроқ бу дунёдаги ташвишлар қизиқтираётганини унсиз айтиб турган ифода билан алмашинди, — лекин Гарви уч йиллик маошини бергани йўғийди ҳали, энди кимдан оламан уни? Ака-укаларим, ҳақингни талаб қилиб ол, деб юз марталаб айтишганди-ю, мен бўлсам, қариндошлар орасидаги ҳисоб-китоб осонгина битади, деб Уйлаб юргандим.

— Ҳали Бёрчнинг қариндошиман денг? — сўради мисс Пейтон Кэти жим қолгач.

— Мен... мен... — сўз тополмай қолди рўзгорбоши, — мен, бари бир қариндошдай гапмиз, деб ҳисоблардим. Гарвининг мол-мулкини энди мусодара қилишади, дейишяпти, шунда ҳам, ҳар қалай, уй билан боғчага эга бўлишга ҳақим борми, йўқми, яна билмадим.

Кэтининг бу сўзлари капитан Лоутонга қаратилганди. У индамай, қимир этмай, хўмрайганча ўтираркан, қалин қошлари остидаги ўткир кўзлари аёлга тешиб юборгудек қадалган эди.

— Балки анави жентльмен билар, гапларим уни қизиқтириб қолганга ўхшаяпти.

— Хоним, — дея жавоб қилди суворий чуқур таъзим бажо келтириб, — гапларингиз ҳам, ўзингиз ҳам гоятда қизиқарли экансиз (Кэти ўзини табассум қилишдан тийиб туролмади), лекин мен эскадронни жанггоҳга бошлаб кириш ва буйруқ беришдан нарига ўтолмайман, бор билимим шунга ярайди, холос. Сизга бу борада яхшиси доктор Арчибальд Ситгривсга мурожаат қилишингизни маслаҳат берардим. У ҳар томонлама билимдон аллома ҳамда беқиёс маърузагўй жентльмен. У саховату муруватпешалик тимсоли, эҳтиётсизлик ила бериладиган қилич жароҳатининг ашаддий ғаними.

Доктор ўрнидан кўзгалиб, оҳиस्ताгина аллақандай қўшиқни ҳуштакка солиб чалганча, столда турган дори

шишаларини кўздан кечира бошлади, рўзгорбоши аёл эса у томонга ўгирилиб, сўзини давом эттирди:

— Сэр, бордию аёл киши эрининг никоҳидан ўтмаган бўлса меросдан унга улуш тегмаса керак, а?

Доктор Ситгривс билимнинг бирорта соҳасига нопи-сандлик билан қарамаслик ва ундан бебахра қолмасликни ўзига қоида қилиб олганди; шу боисдан у ўз касбидан ташқари ҳар соҳадан бир шингил-бир шингил хабардор эди. Бироқ ошнасининг кинояси иззат-нафсига теккани сабабли у аввалига индамай қўя қолишга аҳд қилди, кейин, тўсатдан ўз фикридан қайтиб, самимий кулиб деди:

— Фикримча тегмайди. Башарти қазо никоҳ ўқитишдан бурунроқ содир бўлган экан, унинг қатъий қонун-қоидаларига қарши курашмоғингизнинг имкону иложи йўқ.

Бу жавоб Кэтига маъқул келди-ю, бироқ у «қазо» ҳамда «никоҳ ўқитиш» деган сўзлардан бўлак ҳеч нимани тушунмади. У кўзларини ерга қадаб айнан ана шу икки сўзга жавоб қилди:

— Менимча, у уйланиш учун чолнинг ўлимини кутган, лекин мана энди Гарви — жирканч одам ёки, бошқача қилиб айтганда, на дўконю на моли, на пулию на уйи бор мирқуруқ савдогардай бир гап. Ўзингиз айтинг, аҳволига маймунлар йиғлайдиган шундай одамга хотин топилаармиди? Сиз нима деб ўйлайсиз, мисс Пейтон?

Ана шу суҳбат мобайнида Лоутон кулгили бир жиддият билан Кэтининг юз ифодаси ва ўзини қандай тутишини кузатиб турди; суворий тағин шунчалик қизиқ гурунгнинг белига тепиб қўймай, деган хавотирда бу гаплар ўзи учун ғоятда қизиқарли бўлаётгандай бир тусда сўради:

— Хўш, сиз, кекса жентльменнинг ўлимига қарилик билан саломатлигининг мазаси йўқлиги сабаб бўлди деб ўйлайсизми?

— Шу қатори хавотирланиш, ташвишларга тўла замон ҳам. Ташвиш-хавотир касал одамни адо қилади, ана шунинг учун мен шундай деб ўйлайман. Унинг вақти-соати битди; вақти-соати битиб насибаси узилдими, тамом, ҳеч қанақанги дори-дармон ёрдам беролмайди.

— Бу фикрингизга эътироз билдиришга рухсат этгайсиз, — унинг гапини оғзидан олди доктор, — ҳамма-

миз учун ҳам ўлим ҳақ, илло илм нурига мурожаат қилиб, унинг кўмагида хатарнинг олдини олиш ман этилмаган, токи...

— ...secundum artem!га биноан биз ўлмаймиз!— нидо солди суворий.

Доктор унинг бу луқмасига жавоб беришни лозим топмади, бироқ суҳбатни давом эттирмасам касб-корим шаънига путур етади, деб ҳисоблаб, қўшиб қўйди:

— Эҳтимол, мазкур ҳолда оқилона муолажа дард хуружининг олдини олармиди. Беморни ким кўраётган эди?

— Ҳозирча ҳеч ким, — шоша-пиша жавоб берди рўзгорбоши. — Ишонаманки, иш кўришгача бориб етмаса керак, негаки у ўзининг охирги хоҳишларини васиятномасида айтган.

Доктор хонимларнинг жилмайганларига эътибор бермай, суриштиришини қўймади:

— Шубҳасиз, ўлимга олдиндан ҳозирлик кўриш бағоят оқилона иш. Лекин мен, чолни касал пайтида ким назорат қилиб турди, деб сўраяпман.

— Мен, — жавоб берди Кэти виқор билан, — аммо сизга тўғриси айтсам, меҳнатларим елга соврилди: Гарви эндиликда шунчалик жирканч одамки, ўзини сотганидаям хизмат ҳақимга етмайди.

Бир-бировларига тушунмаётганлари суҳбатни давом эттиришларига халал бермади, зотан ҳар қайсиси ўз суҳбатдошининг гапини ўзича тушунаётган эди. Қисқаси, Ситгривс суриштиришда давом этаверди:

— Хўш, қандай чораларни қўлладингиз?

— Яхши чораларни, албатта, — жавоб берди Кэти қуруққина.

— Доктор, қандай дориларни бердингиз, деб сўраяпти, — деб гап қўшди капитан Лоутон, афтида дафн маросимига ярашадиган ифода акс этиб.

— Уни асосан шарбатлар билан даволадим, — деди ўз хатосини англаган Кэти илжайиб.

— Доривор гиёҳлар билан денг, — гапини илиб кетди тиббиётчи. — Нимаям дердим, бесавод одамларнинг хийла кучлироқ дори-дармонлардан кўра буни ишлат-

! Санъатнинг барча қонун-қоидалари (лот.).

ганлари бежавотирроқ. Илло, нега ҳеч ким беморни илмий асосда, яъни масалан, мунтазам кузатиб, муттасил муолажа қилмади?

— Имоним комилки, Гарви шундоқ ҳам уларга ортиқча қизиққани учун мунтазамлардан тортадиган жабрини тортиб бўлди,— жавоб берди рўзғорбоши.— У бор буд-шудидан айрилди, мана энди ёруғ жаҳонни кезиб дайдиб-тентираб юраверади; ўзининг остонасига қадам босган кунимга лаънатлар бўлсин.

— Доктор Ситгривс мунтазам қўшин аскарларини назарда тутаётгани йўқ, врачнинг мунтазам, ҳар кун келиб туришини айтяпти,— гап қистирди суворий.

— О! — деб юборди рўзғорбоши яна ўз хатосини тузатиб.— Оддийгина сабабдан: доктор олиб келишнинг иложи йўқ эди, шунинг учун чолни мен ўзим парвариш қилдим. Яқин-атрофда доктор бўлганда биз албатта чақириб келардик уни; мен ўзимни ҳам жон-жон деб даволатган бўлардим. Гарви бўлса, ҳар хил дорилар билан ўзининг хароб қиляпсан, дейди, аслидачи, мен тирикманми ёки ўликманми, унга бари бир.

— Бу борада соғлом фикрда эканингиз кўриниб турибди,— деб қўйди доктор, бошига тушган шунча ташвишу фалокатларга қарамай қулайроқ жойлашиб олишга уриниб, қўл ва оёқларини каминда лангиллаб турган ҳузурбахш ўтга ўтиб ўтирган Кэтига яқинлашаркан.

— Сиз, наздимда, оқила, камсуқум аёл кўринасиз, нарса ва ҳодисаларга тўғри ёндошиш имкониятларига эга бўлган баъзи бировлар сизнинг фанга, илм шуурига нисбатан ҳурмат-эҳтиромингизга ҳавас қилсалар арзиркан.

Рўзғорбоши ушбу жумланинг маъносига тўла тушуниб етолмади-ю, лекин ўзини мақтаганларини фаҳмлади; у жарроҳнинг сўзларидан жуда мамнун бўлди ва янада жонланиб хитоб қилди:

— Менинг тўғримда ҳамиша, ундан врач чиқиши мумкин эди, дейишарди. Ҳали Гарвининг отасиникига кўчиб келмасимдан олдин мени, юбкали доктор, деб аташарди.

— Менимча, хушомад эмас, адолатли гап бу,— деб қўйди тиббиётчи; Кэтининг табобат санъатига эҳтиром билан қарашига тасанно ўқиркан, доктор унинг аёл киши эканини бир нафасга унутди.— Уқимишли, би-

лимдон маслаҳатчи топилмайдиган жойда хушахлоқу боодоб заифа ўз тажрибаси билан бемалол дарднинг зиёдалашиши олдини олиши мумкин; локин, хоним, нодонлигу сакрашликка дуч келганинда қанчалик юрагинг эзилиб, дилинг хун бўлиб кетади-я.

— Балли, буни ўз тажрибамдан жуда яхши билман! — деб қичқириб юборди қувонч билан рўзгорбоши. — Бунақанги ишларда Гарви худди тилсиз махлуқдай қайсар. Қасал тўшакдан силжитмай қўйган отасига қилаётган ғамхўрликларим бу қайсарнинг кўзини очар, бунақанги парваришу парвона бўлишларимга нописандлик билан қарамайдиган бўлар, деб кутгандим. Ҳалиги, бундай кафангадо, жирканч одамнинг пешонасига эндиликда уй битмаслигига қаттиқ ишонсам ҳам, бир кун келиб Гарви уйда ғамхўр-меҳрибон аёл киши қанчалик керак эканини тушуниб олади.

— Бунақанги ўзбошимча одам билан муомала қилман деб қанчалар ранж-алам чекканингизни тасаввур этиб турибман, албатта! — дея жавоб қайтарди жарроҳ ўз ошнасига ўпқаланиб нигоҳ ташлаб қўяркан. — Илло сиз бундайин фикру мулоҳазалардан чандон юқори турмоғингиз ҳамда уларни дунёга келтирадиган нодонлигу жаҳолатга ачиниб, раҳм-шафқат кўзи ила қарамоғингиз даркор.

Рўзгорбоши хоним жарроҳ айтган гапларнинг бирортасини мағзини чақолмай, бир дақиқа жим қолди; шунга қарамай Кэти унинг сўзларида ҳамдардлик ҳамда саховатпешалик туйғуларини ҳис этди-да, одатдаги эзмалигидан тийилишга ҳаракат қилиб, жавоб берди:

— Ўзини кўпинча бемаъни тутишини Гарвига неча марталаб айтмадим, мана, кеча менинг гапим қанчалик тўғрилигига ўзи ишонч ҳосил қилди. Унга ўхшаган худо беҳабарларнинг нималарни ўйлаб, нималарни хаёл қилишини унчалик аҳамияти йўқ, албатта. Гоҳи-гоҳидаги қилиқларини ўйласанг юрагингни ваҳима босади. Мана, масалан, у игнани нафрат билан улоқтирганида...

— Нима? — гапини бўлди доктор. — Наҳотки у игнага нафрат билан қарашга журъат этган бўлса? Кунбақун унга ўхшаган, илм нурини бундан ҳам баттарроқ, жинояткорона тарзда беҳурмат қиладиган одамларни учратиш пешонамда бор экан ўзи.

Сяггивс шу сўзларни айтarkan, Лоутонга юзланди,

аммо капитан бошини қўйи солиб олди, оқибатда доктор ўзини жиддий ва вазмин тутиш унинг учун нақадар маҳол бўлиб турганини кўрмади. Докторнинг ваъзини қойил қолиб, диққат билан тинглаётган Кэти қўшимча қилди:

— Бундан ташқари, Гарви сув кўтарилишига ям ишонмайди.

— Сув кўтарилишига ям ишонмайди денг! — дея такрорлади тан жароҳатлари ҳақими таажжуб-ла. — Бу одам ўзининг сезги аъзоларига ҳам ишонмайдими ҳали? Балки бунга ойнинг таъсир кўрсатишидан шубҳаланар?

— Баракалла! — хитоб қилди Кэти, ўзининг ардоқли тушунчаю қарашларини қувватлайдиган олим одамга йўлиққанидан ўзида йўқ қувониб. — Агар сиз Гарвининг гапларини эшитганингиздами, ойнинг борлигига умуман ишонмас экан у, деб ўйлаган бўлардингиз.

— Ҳамма бало шундаки, хоним, ишончсизлик ва нодонлик ҳамиша ажралмас йўлдош. Киши ақлу заковати фойдали ахборотларни инкор этаркан, ундай киши ўзи ҳам билмагани ҳолда бидъатга мойил тортиб, ҳақиқатга зид келибгина қолмай, умуминсоний билимларнинг анъаналарига айрича тушадиган хурофий қарашлар ботқоғига ботиб бораверади.

Бу дабдабали сўзлар қулоғига мойдай ёққанидан Кэти, қош қўяман деб кўз чиқармай тагин, деган ҳадик билан жавоб қайтаришга журъат этолмади, жарроҳ эса ўзининг файласуфона мушоҳадаларига маҳлиё бўлиб бир муддат жим қолди; ниҳоят, бундай деди:

— Эс-ҳуши бутун одамнинг сув кўтарилишидек табиат ҳодисасидан шубҳаланишини ҳатто хаёлимга ҳам келтира олмайману, илло қайсарликка берилишнинг оқибати нақадар хатарли эканини биламан, ахир бу нарса энг даҳшатли хатоларга олиб келиши мумкин-а!

— Сиз, демак, ҳодиса сув кўтарилишига таъсир қилиши мумкин деб ўйлайсизми? — деди тамоман гангиб қолган Кэти томдан тараша тушгандай.

Мисс Пейтон ўрнидан турди-да, жиянларига идиш-товоқларни қўшни хонадаги жавонга олиб чиқиб қўйишга ёрдамлашиб юборинглар дея имлади; бу аснода Лоутоннинг ғамгин ва синчков қиёфаси сал жонлангандай бўлди-ю, у бутун иродасини ишга солиб, бу ифодани қувишга тиришди, жонланиш ифодаси чехрасига қандай

қўққисдан қалққан бўлса, яна ўшандай туйқусдан сўнди-қўйди.

Жарроҳ, суҳбатдошимнинг сўзини тўғри тушундимми, йўқми, дея мулоҳаза юритиб кўргач, саводи йўқлигига қарамай, уни илмга рағбатлантириш лозим, деган қарорга келди.

— Сиз ойни назарда тутяпсиз-да. Талайгина файласуфлар унинг сув кўтарилишига қай даражада таъсир кўрсатишини ҳал эта олмаганлар; аммо, менинг фикримча, денгиз сувининг кўтарилиши ва яна қайтишида ойнинг таъсири борлигига ишонмайдиган одам билиб туриб илм шуури-нурини ўзидан йироқлаштиради.

«Сув қайтиши» сўзи Кэтига нотаниш эди, шу сабабли у индамай қўя қолишни маъқул кўрди, бироқ доктор тез-тез тилга олаётган қудратли нур ва шуур нималигини тезроқ билиш иштиёқида ичи пишиб кетаётганидан:

— Сиз айтаётган нур мабодо биз томонларда шимол ёғдуси деб аталадиган ёруғлик эмасми?— деб сўради.

Бу аёлнинг жоҳиллигига ичи ачишиб кетган Ситгривс илм нурининг аҳамиятию моҳияти устида муфассал маъруза айтишга оғиз жуфтлаган эди ҳамки, Лоутоннинг қаҳқаҳаси халал бериб қолди унга. Капитан бу суҳбатга фавқулодда бир вазминлик ила қулоқ солиб турган эди, аммо гап шу ерга келганда ўзини тутиб туролмади. У токи отдан қулаганини эслатиб суяклари сирқираб кетгунга қадар қотиб-қотиб кулди; умри бино бўлиб бетларидан бунақанги дурдай-дурдай ёш юмаламаган эди. Иззат-нафси ранжиган жарроҳ ахийри, оний қаҳқаҳа танаффусидан фойдаланиб, бундай деди:

— Бесавод бир аёлнинг илм аҳллари узоқ йиллар мобайнида баҳслашиб келган масалада хатога йўл қўйиши кулгингизни қистатяпти, илло мана шу муҳтарам онахоннинг жисмоний азобларни енгиллатишга хизмат этувчи илм нуридан... асбоб-ускуналардан фойдаланишни уят деб ҳисобламаслигига ишонч ҳосил қилиш имкониятига эга бўлдингиз. Унинг игнани тилга олиб ўтганини инкор этолмасиз, сэр.

— Бўлмасам-чи,— шангиллади суворий шўхчан оҳангда, — у чорбозорчининг иштони йиртигини тикадиган игнани айтяпти-да.

Кэти ошкора норозилик билан ўрнидан туриб кетди,

шу онда у шошқалоқлаб бундан кўра муҳимроқ иш билан машғул эканига ишонтиришга уринди.

— Игна билан ямоқ солаётганим йўғийди, бошқа зарурроқ ишни қилаётгандим.

— Яхшилаб тушунтиринг, хоним, — деди жарроҳ тоқатсизлик билан, — бу жентльмен тантана қилишига ҳали бир неча қовун пишиғи бор эканини билиб қўйсин.

Кэти ўз ҳикоясига ҳусн бўлиб тушадиган чиройли сўз топишга уриниб, бирпас тек қолди. Аслида эса мана бундай бўлганди. Камбағалларни ўз паноҳига оладиган маҳкама бир болакайни Бёрчнинг уйига жойлаштирган эди; ўша болакай бир кун сўзанни босиб олиб, оёғи қаттиқ жароҳатланганди. Кэти ана ўша сўзанга қалин қилиб ёғ суртиб, жун матога ўраганди-да, ўчоқнинг хосиятли бир бурчагига яшириб қўйганди. Амалнинг таъсири кучсизланиб қолишидан чўчиб болакайнинг оёғидаги жароҳатни ҳатто юлмаганди ҳам. Чорбозорчи уйга қайтгач, сўзанни улоқтириб юбориб, унинг ажойиб даволаш усулини бузганди-қўйганди. Бу воқеани Кэти Гарвининг аралашуви қандай даҳшатли оқибатга олиб келгани билан тугатди.

— Болакай қоқшолдан ўлган бўлса ажабмас!

Доктор Ситгривс, афтидан, сўлим тонгдан баҳра олгиси келиб, деразадан бошини чиқариб атрофга суқланиб боқаркан, кўзлари иложи борица капитан Лоутоннинг чақиб оладиган нигоҳи билан тўқнашиб қолмаслигига тиришарди; бироқ енгиб бўлмас бир қизиқсиниш уни жўрасига кўз қирини ташлашга мажбур этди. Суворийнинг чеҳрасидаги ҳар бир мўйигача болакайнинг қисматига ачиниб кетаётганидан далолат бериб турганга ўхшарди, шунга қарамай кўзларининг шодиёна боқаётгани илм намояндасига қаттиқ ботди-ю, икки оғизгина қилиб, беморларимдан хабар олишим керак, деб гўлдираб, зинғиллаганча чиқиб кетди.

Мисс Пейтон чуқур ҳамдардлик билан Кэтидан чорбозорчининг уйда содир бўлган воқеаларни суриштира бошлади. Шунда Кэти ўтган кечасидаги воқеани ипидан игнасигача қўймай батафсил ҳикоя қилишга тушди, мисс Пейтон эса чидам билан қулоқ солди. Рўзгорбоши Гарви айрилган пулнинг миқдори устида тўхталиб ўтишни ҳам унутмади, бемалол бекитиб кетса бўладиган сирни очиб қўйгани учун уни тоза қарғади.

— Унинг ўрнида бўлганимдами, мисс Пейтон,— ҳикоясини давом эттирди Кэти нафасини ростлаб олиб,— ўлсам ўлардимки, лекин ўша муттаҳамларга сиримни айтмасдим. Нар и борса унинг жонини олардилар-да, мана энди бўлса, унинг ҳам молини олиб, ҳам руҳини ўлдиришди, кафангадо дайди қилишди. Унинг ўлгандан тирноқчаям фарқи йўқ, буни ҳамма кўриб турибди. Нимасига ишонади ўзи, сира ақлим етмайди, унга ким тегаркану ким рўзгорига қараркан! Мен бўлсам-ку, ҳозир унинг уйида қорасини кўрсатмай қўйганига қарамай, бўйдоқ одамнинг хонадониди туриб пок номимга доғ тушириб, иснодга қолишни истамайман. Шу бугуноқ, агар менга уйланмайдиган бўлсанг, марҳумни кўмиб бўлгандан кейин уйингда бир соат ҳам турмайман, дейман деб дилимга тугиб қўйдим, аммо-лекин санқиб юришни ташлаб, эс-ҳушини йиғиб олмаса тегиб бўпман унга.

«Оқ акаслар» чорбоғининг раҳмдил соҳибаси ўз дилидаги ҳис-туйғуларини тўкиб солаётган рўзгорбошининг узундан-узоқ гапини бўлмайд эшитиб турди-да, кейин тақдир тиғи билан жароҳатланган инсон қалбининг беҳисоб хилватгоҳлари ўзига аён эканидан далолат берувчи икки-уч қалтис савол сўради. Кэтининг жавобларидан мисс Пейтон Катарина Хейнсга уйланиш ҳамда ғоратга учраган мол-мулкига шерик қилиш нияти Гарвининг хоби хотирида ҳам йўқлигини очиқ-ойдин фаҳмлаб олди; шунинг учун ҳам ўзига ҳозир рўзгорга қарашиб турадиган ёрдамчи зарурлигини, мабодо чорбозорчи эндиликда Кэтининг хизматига муҳтож бўлмаса, унинг «Оқ акаслар»га кўчиб ўтиши мумкин эканини айтди. Устомон рўзгорбоши ўртага қўйган шартлар борасида олиб борилган дастлабки қисқача музокаралардан сўнг улар тезгина бир битимга келдилар. Кэти шаҳсан ўзи кўрган катта зиён ҳамда Гарвининг аҳмоқлигига, шунингдек унинг бундан-буёнги қисмати вадидан яна бир карра қақшаб, худди шу кунга белгиланган дафн маросимига зарурий ҳозирлик ишларини кўриш учун жўнаб кетди.

Иккала аёл сўзлашаётган пайтда Лоутон одоб юзасидан хонадан чиқиб кетди. У капитан Синглтондан хавотирланиб, ярадор ётган хонага кўтарилди. Юқорида эслатиб ўтганимиздек, бу йигитча ўзининг хулқ-атвори билан полкдаги жамики офицерларга ёқиб қолганди.

Ўзининг беқийёс ювош ва мулойимлиги асло қатъийлиги стишмаслигидан эмаслигини у бир неча бор амалда ишбот қилганди, чеҳраси ва хатти-ҳаракатидаги деярли аёлларга хос майинлигу назокат унинг ҳатто энг қаҳри қаттиқ, чапанитабиат жангчи партизанлар ҳурматини қозонишига халал бермасди.

Майор Данвуди уни туғишган инисидай яхши кўрарди, Ситгривснинг кўрсатмаларига ҳамда раъйига сўзсиз итоат этиб у докторнинг ҳам суюкли кишиси бўлиб қолганди. Шиддатли жанг пайтида яраланган Америка отлик қўшинларининг офицерлари шак-шубҳасиз жарроҳнинг қўлига тушардилар. Бундай ҳолларда мазкур илм намояндаси итоатгўйлик бобида биринчилик совринини капитан Синглтонга тутқазар, капитан Лоутонни эса энг охири ўринга кўярди. Кўпинча доктор, ҳузурига яраланган офицерларни келтиришганда, тасвирлаб бўлмайдиган бир анойилик билан, мутлақо жиддий тарзда улар орасида Синглтонни кўрганда қанчалик хурсанд бўлишини, Лоутонни кўрганда эса заррача бундай ҳисни туймаслигини ошкор этарди. Биринчиси одатда унинг ҳазилига мулойимгина кулиб қўя қолса, иккинчиси эса танбеҳига қовоғини уюб, тўнғиллаб жавоб қиларди. Мана ҳозир ҳам ғолиб келган суворий билан энг эзгу ҳислари озор топган врач Синглтон ётган хонада — ҳар икковларининг ҳам манфаатлари тўқнашмайдиган бир жойда учрашдилар. Икковлари ҳам бир муддат ғамхўрлик кўрсатиб, беморнинг изтиробларини енгиллаштиришга ҳаракат қилдилар, кейин доктор ўзига ажратилган хонага чиқиб кетди; бир неча дақиқадан сўнг, уни ҳайратга солиб, остонада Лоутон пайдо бўлди. Батамом ғалаба қозонганидан мамнун капитан, энди тантилик қилсам ҳам бўлади, деган — хаёлга бориб, мундирини ечди-да, бепарволик билан деди:

— Ситгривс, марҳамат қилиб, тақсиримнинг илмлари нури каминанинг таналаридаги жароҳатларга кичкинагина ёрдам кўрсатиб юбормасмикан?

Жарроҳ шу топда «илм нури-шуури»дан сўз очишини исжониз деб билди-ю, аммо ошнасига ўғринча кўз қирини ташлаб қўяркан, унинг жароҳатини кўрсатишга жиддий ҳозирланаётганини кўриб ажабланди, зеро бундай ҳолларда капитан ўзини камдан-кам шундай тутарди; доктор жаҳди чиқиш ўрнига, аксинча, хушмуомалалик билан сўради:

— Капитан Лоутонга каминанинг ёрдами керакми?

— Бир қаранг-а, доктор, — деди суворий мулойим-гина қилиб, — кифтим, назаримда, камалакдай етти тусда тўвланаётганга ўхшайди,

— Янглишмабсиз, — деб қўйди доктор капитан кўрсатган жойни ниҳоятда авайлаб, беқиёс санъаткорона маҳорат билан кўздан кечираркан. — Бахтингизга, суягингиз синмабди. Шикастлашмаганингиз сира ақлга сиғмайди!

— Ахир мен ўспиринлигимданоқ гимнастика билан шуғулланаман, бир-икки марта отдан йиқилсам менга бало ҳам урмайди. Лекин, Ситгривс, — завқ билан қўшиб қўйди у эски чандиғини кўрсатиб, — манави ишингиз ёдингиздир?

— Ёдимда бўлганда қандоқ, Жек: мардона жанг қилиб турганингизда ўқ текканди сизга, ўшанда уни чакки олиб ташламагандим чоғи. Бу гап ўз йўлига-ю, лекин елкангизга малҳам суртиб қўйсаммикин?

— Албатта-да, — жавоб берди капитан ногаҳоний итоаткорлик билан.

— Ана энди, бўтам, — деди доктор завқ-ла, кўкарган жойларига малҳам суртаркан, — айтинг-чи, шу иш-чи қеча кечқурун қилганимиз маъқул эмасмиди, ази-зим?

— Бўлиши мумкин.

— Гап бундай, Жек, башарти сиз менга йўлиққан заҳотингиз қон олишга ижозат берганингизда ўзингизга бебаҳо фойда келтирган бўлардингиз.

— Ҳеч қанақанги қон-пон олиш йўқ, — деди суворий қатъий оҳангда.

— Ҳозир ҳам фурсат ўтгани йўқ. Дарвоқе, жиндак-кина малҳам қўйилса кифоя, жароҳатни бошлаб қотиради.

Капитан индамади, фақат тишини ғижирлатиб қўйди, шундан кейин доктор гапни бошқа ёққа бурди.

— Афсуски, Жек, анави муттаҳамни ушлолмабсиз-да, ахир ўша ярамасни тутаман деб жонингизни хавф остида қолдирибсиз-ку.

Капитан Лоутон чурқ этиб жавоб қайтармади, жароҳ эса унинг елкасини боғлаётди сўзини давом эттирди:

— Башарти менда заррача одамларни ҳаётдан жудо этиш истаги бўлганида эди, ўша хонини ўз қўлим билан жон-жон деб осардим-а.

— Мен сизнинг касбингиз ўлдириш эмас, даволаш деб ўйлардим, — деб қўйди капитан совуққина.

— Шундайку-я, лекин биз кўрган оғир кулфатларга ўша хоиннинг етказиб турган ахборотлари сабаб бўлди-ку, шу хусусдан ҳам мен унга файласуфона хотиржамлик кўзи билан қараёлмайман.

— Ўз биродарларингиздан бирортасига нисбатан бундай ёмон фикрда бўлиш сизга ярашмайди, — эътироз билдирди Лоутон, у шундай оҳангда сўзладики, докторнинг қўлидан докани тешмоқчи бўлиб турган тўғнағичи тушиб кетди.

Қаршисида чиндан ҳам капитан Жон Лоутон турганига шубҳалангандай, беморнинг юзига қаради. Лекин ўзи билан эски ошнаси гаплашаётганига қаноат ҳосил қилгач, Ситгривс таажжуби тарқаб, гапини давом эттирди:

— Сизнинг илмий-фалсафий назарияларингиз адолатли, шу боис мен тўлалигича унинг остига имзо чекаман... Локигин, қадрдоним Жон, манави дока халал бермайдими сизга?

— Сираям.

— Асосан фикрингизга қўшиламан, илло, материя чексиз равишда бўлинганидек, истисносиз қонун-қоидалар ҳам йўқ... Шунда қулай бўладими сизга, Лоутон?

— Жудаям.

— Хийла енгилроқ чоралар билан мақсадга эришиш имкони бўла туриб инсонни ҳаётидан жудо этиш қурбонга нисбатан нафақат шафқатсизлик, балки баъзи ҳолларда атрофдагиларга нисбатан адолатсизлик кўрсатиш ҳамдир... шундай, Жек, башарти сиз... қўлингизни сал қимирлатиб қўйинг... башарти сиз фақат... ишонманки, сизга энди сал қулайроқ бўлди чамамда?

— Анча қулай бўлди.

— Башарти сиз ўз аскарларингизни сал эҳтиёткорлик билан қилич солишга ўргатганингизда, қадрдоним Жон, бари бир мақсадга эришаверардингиз, менга эса битмас-туганмас қувонч бахш этган бўлардингиз.

Доктор кўпдан дилига тугиб юрган гапини ахийри айтганидан бир энтикиб олди, суворий эса совуққонлик билан мундирини кийди-да, кетар жафосида бамайлихотир деди:

— Бошқа бирор кимсанинг аскарлари менинг суворийларимга қараганда сидқидилроқ зарба беришлари

даргумон-ов. Улар каллани шунчаки, то иягигача қоқ
иккига ажратиб қўя қолишади.

Ҳафсаласи пир бўлган ҳақим асбобларини йиғиш-
тирди-да, полковник Уэлмир ётган хонага қараб йўл
олди.

XII боб

Осмонга чўзилган бу қўллар
Новдаларни эслатар менга,
Ёз кечаси шамол юлқиган,
Тебранган шохларни эслатар менга.
Ҳа, бу нозик, нафис бир вужуд
Ичра яшар қудратли бир руҳ.
У юксалиб мисли Аторуд
Юлдузидай нур сочар ерга.

Дуо

«Оқ акаслар»да янги ҳамда ҳар хил меҳмонларнинг
пайдо бўлишидан мисс Женнет Пейтоннинг ташвиш ҳам
юмушлари хийла ортганди. Эрталабга бориб Данвуди
айниқса кўп куюлган ёш отличлар офицеридан
бўлак ҳамма аста-аста ўзига келиб қолганди. Гарчи
доктор жароҳати ўлимга олиб бормайди, деб таъкидла-
ётган бўлса-да, суворий ғоят жиддий яраланган эди.
Капитан Лоутон, юқорида эслатиб ўтганимиздек, ўрни-
дан туриб кетганди; Генри Уортон ҳам уйғонди — уни
даҳшатли алаҳсираш уйғотиб юборганди, гўё тушида
тажрибаси йўқ ёш жарроҳ қўлини кесаётганмиш. Бу-
нинг туш эканига ишонч ҳосил қилгач, йигит ўрнидан
тураркан, ўзини ниҳоятда бардам ҳис этди; бунинг ус-
тига доктор Ситттивс, орадан икки ҳафта ўтмаёқ отдай
бўлиб кетишига ишонтиниб, уни бўлмағур хавотирла-
нишлардан халос этди.

Полковник Уэлмир эрталаб ҳам кўринмади: у ўзига
ажратилган хонада нонушта қилди, илм намояндаеи-
нинг маънодор илжайишларига қарамай, касалман, тў-
шакдан туришга мажолим етмайди, деди. Доктор пол-

ковникни ўз аламлари изтироби билан танҳо қолдириб, бундан кўра олижаноброқ вазифани ўташ — Жорж Синглтоннинг ёнида бирон соат ўтириш ниятида чиқиб кетди. У остона ҳатлаб ўтмаёқ, беморнинг бетига сал-пал қизиллик югурганини пайқади; тезгина йигитга яқинлашиб, бармоғи учгинаси билан томир уришини текшираркан, доктор йигитчага гапирманг деган маънода имо қилди.

— Томирингиз тез-тез уряпти — бу бошланаётган иситма хуружининг аломати, — гўлдиради жарроҳ. — Лекин кўзлар тиниқлашган, тери эса анча нам тортган. Йўқ, йўқ, қадрдоним Жорж, қимирламай, гапирмай ётишингиз керак.

— Қўйинг-э, азизим Ситгривс, — деди суворий унинг қўлидан тутиб, — менинг ҳеч қанақанги иситмам йўқ; тилимни кўринг-чи, Жек Лоутон «қиров» деб атайдиган нарса бормикин?

— Йўқ нарсани йўқ дейдилар-да, — жавоб берди доктор унинг оғзига қошиқни солиб, худди беморнинг ичига кирмоқчидай томоғига тикиларкан. — Тилингиз топ-тоза, томир тепишингиз ҳам пасайиб боряпти. Қон олганимизни нафи тегибди сизга. Жуда ажойиб чора-да бу, айниқса жанубликлар учун. Анави телба Лоутон кечкурун отдан йиқилибди, қон оламан десам, қани энди кўнса, йўқ деб оёқ тираб туриб олди. Лекин, Жорж, жароҳатингиз жуда ғалати, фавқулодда тус олиб боряпти, — сўзини давом эттирди жарроҳ паришонхотирлик билан бошидан ясама сочини олиб, — томир оҳиста ва бир маромда уряпти, терингиз намчилаган, кўзларингиз ёняпти, ёноқларингиз қизариб кетган. О, мен бу аломатларни тузукроқ ажратиб олишим зарур.

— Ўзингизни босинг, азиз дўстим, оғирроқ бўлинг, — деди йигитча ёстиққа суянаркан, унинг ёноғидаги жарроҳни шунчалар кўрқитиб юборган қизиллик деярли йўқолди. — Менимча, ўқни чиқариб олиб, ўзингиздан талаб этиладиган барча ишни қилдингиз. Ҳеч қаерим оғримаяпти, ишонинг, тинкам қуриган холос.

— Капитан Синглтон, — деди дўсти қизишиб, — врачни, ҳеч қаерим оғримаяпти, деб ишонтиришга уринаётган экансиз, ўзингизга ортиқча ишонайсиз! Башарти бунақанги нарсаларнинг фарқига бөрөлмасак, бмзларга илм нури-шуурининг нима ҳожати бор? Уят-э,

Жорж, уят! Ҳатто анави қайсар Жон Лоутон ҳам бунақа энгилтаклик қилмайди-я!

Бемор илжайиб, жароҳати боғланган докани еча бошлаган жароҳнинг қўлини астагина четлатди:

— Менга айтинг-чи, Арчибальд (исмини айтиб гапирганларида одатда докторнинг кўнгли юмшаб кетарди), ўзимни ухлаганга солиб ётганимда хонага, ҳузуримга кирган қайси самовий фаришта бўлди? — деб сўраркан, тагин ёноғи ол тусга кирди.

— Башарти бирор самовий ёки ёруғ жаҳон юзасидаги фаришта менинг ўрнимга беморларимни даволайдиган бўлса, мен уни нақ бировларнинг ишига бурнини суқмасликка ўргатиб қўяман! — дея қичқирди Ситгривс тажанглиги тутиб.

— Азизим, сизнинг ишингизга ҳеч ким бурнини суққани ҳам, бунга урингани ҳам йўқ; мана кўринг, — капитан жароҳати боғланган докаларни кўрсатди, — қандай боғлаб қўйган бўлсангиз, ўшандайича турибди... ўша рўё фаришта-малоикалардай энгилгина сузиб ўтди хонадан.

Доктор жароҳат боғланган докага ҳеч ким қўл теккизмаганига қаноат ҳосил қилгач, бемор ёнига хотир-жамлик билан қайтадан жойлашиб ўтириб, ясама сочи-ни бошига қўндирди-да, самимият билан сўради:

— Уша рўё юбкалимиди, Жорж?

— Мен самовий кўзлару лоларанг ёноқларнигина... кейин равон хиромнию майин-мулойим ҳаракатларнигина кўрдим холос, — жавоб берди йигитча докторнинг фикрича, беморнинг ҳолатини ҳисобга олганда, ортиқча қизишиб.

Доктор гапирмасликка мажбур қилиш мақсадида қўли билан унинг оғзини беркитиб, деди:

— Балки бу мисс Женнет Пейтондир, ғоятда ҳурматли хоним, унинг юриши... ҳалиги... жуда сиз таърифлаётгандай, кўзларида меҳр барқ уриб туради, энди лоларанг ёноқларга келсак, тап тортмай айтишим мумкинки, меҳру шафқат юмушлари билан машғул бўлаётганида унинг юзига ҳам навниҳол жиянлари чеҳраларини безаб турган қизиллик тепчийди.

— Жиянлари дейсизми? Ҳақи унинг жиянлари бор денг? Йўқ, мен кўрган фаришта қизи, синглиси, жияни бўлиши мумкин-у... фақат амма ёки хола эмас.

— Т-с-с, Жорж, тс-с! Бунақа гаплашадиган бўлсан-

гиз томир уришингиз тагин тезлашиб кетади. Хотир-жамгина, опангизни кутиб олишга ҳозирланиб ётинг, у бир соатнинг нари-берисиди шу ерда бўлади.

— Изабелла-я, қанақасига? Ким одам юборди унга?

— Майор.

— Қандай жонкуяр-а Данвуди!— шивирлади йигитча, у ҳолдан тойиб яна ўзини ёстиққа ташлади-ю, докторнинг буйругини бажариб, жим бўлди.

Эрталаб, капитан Лоутон меҳмонхонага кириб келганида, Уортон оиласи аъзоларининг бари бараварига унинг ўзини қандай ҳис этаётганини суриштира кетишди. Инглиз офицерига қулайлик яратиб бериш бобида эса кимдир сездирмайгина ғамхўрлик қилганди. Сара атайлаб унинг хонасига киришдан қочар, бироқ у ердаги ҳар битта идиш қаерда, қандай турганини билар, унинг столида турган графинларга ичимликни ўз қўли билан қуйган эди.

Биз ҳикоя қилаётган замонда Америка халқи ўз мамлакатидаги ижтимоий тузум ҳақида бир хил фикрда эмасди. Сара аждодлари — инглизлар ўрнатган тартибни ҳимоя қилишни ўз бурчи ҳисобларди; айтмоқчи, инглиз полковнигига унсизгина мойиллик билдириш учун қизнинг бундан бўлак янада жиддийроқ сабаб-важлари ҳам бор эди. Полковник унинг норасида хаёлини биринчи бўлиб банд этган, устига-устак аёл қалбини ром этгучи талайгина мафтункор сифатларга эга эди. Рост, унга Пейтон Данвудининг ажойиб фазилатлари етишмасди-ю, лекин такаббурлик, ўзига ишонч керагидан ортиқча эди. Сара эрталаб Уэлмирга ажратилган хона эшигидан асло кўз узмай, бутун уй бўйлаб тоқатсиз айланиб юрди, гарчи унинг ўзини қандай сезаётганини билгиси келиб турса-да, полковникка айрича қизиқаётганини фош этиб қўймаслик учун ҳеч кимдан бу ҳақда сўрашга ботинолмади. Ниҳоят, Френсис доктор Синтгривсга тўғри кўнгилда, соддадиллик билан мурожаат этдики, бу саволи опасини ҳаяжонга солди.

— Полковник Уэлмирнинг аҳволи, мен сизга айтсам, батамом ўзининг истагию кўнгил майлига боғлиқ,— жиддий қиёфада жавоб бери ҳаким.— Истаса — касалман дейиши, хоҳласа — соппа-соғман дейиши мумкин. Навқирон,— деди,— унга менинг врачлик сайъатимни

кераги йўқ; яхшиси, у сэр Генри Клинтонга мурожаат этгани маъқул; дарвоқе, майор Данвудининг марҳамати шарофати туфайли бу ҳакам билан алоқа боғлаш хийла мушкуллашиб қолди.

Френсис юзини буриб кулиб қўйди, Сара эса камситилган Юнона янглиғ виқор-ла меҳмонхонани тарк этди. Ётоғига кириб ҳам юпанч тополмагач, у чорбоғдаги ҳамма хоналарнинг эшикларидан чиқиши мумкин бўлган узун йўлак бўйлаб юра бошлади, шунда Сингтон ётган хонанинг эшиги очиқлигига кўзи тушди. Йигитча ёлғиз, чамаси, ухлаётган эди. Сара астагина ичкарига кирди; бир неча дақиқа мобайнида (нима қилаётганини англаб-англамай) овқат ва дори-дармонлар турган курсичаларни йиғиштириб, тартибга солди, эҳтимолки, у бу арзимас хизматларни бошқа биров учун бажаряпман деб хаёл қилган бўлиши ҳам мумкин. Докторнинг кулгини қистатадиган гапидан унинг табиятан қирмизи ёноқлари мисоли лоладай ловиллаб кетган, кўзларининг чақнаши ҳам янада ёлқинланганди. Ситгривснинг яқинлашиб келаётган одим шарпасини эшитиб, қиз ички зинапоядан шоша-пиша Френсиснинг ёнига тушди. Опа-сингил соф ҳавода нафас олгани айвонга чиқишди; улар қўлтиқлашган кўйи сайр қилишаркан, ўзаро шундай суҳбат қуришарди.

— Данвуди бу ерда қолдириб кетган докторнинг нимасидир ёқимсиз, совуқ экан,— дея гап бошлади Сара.— Менимча, тезроқ кета қолгани тузук эди.

Френсис индамади-ю, лекин опасига кулиб қараб қўйди; Сара дарров бунинг маъносига етиб, шоша-пиша қўшимча қилди:

— Ие, сенинг севгилининг анави машҳур виргинияликлар корпусидан экани, унинг тўғрисида ҳурмат билан гапиришим кераклиги мулақо эсимдан чиқиб кетибди-я.

— У тўғрида қанчалик ҳурмат билан гапирмагин, опажоним, бари бир унинг хизматлари бу билан ортиб-кўпайиб қолмайди.

— Сенинг назарингда, албатта,— жавоб берди Сара қизишиб.— Ҳар қалай, сенингча, мистер Данвуди ота уйимизни ҳарбий касалхонага айлантириб, қариндошлик ҳақ-хуқуқларини сунистеъмол қилмаяптимикин?

— Бу ҳарбий касалхона беморлари орасида яқин

кишимиз бўлмагани учун худога шукур қилишимиз керак.

— Хўш, аканг-чи?

— Тўғри, тўғри айтасан,— деди Френсис қип-қизариб,— лекин у ётиб қолганча йўқ, кейин биз билан бирга бўлиш хурсандчилиги олдида бу жароҳатини у арзимас бир нарса деяпти. Ишқилиб,— қўшимча қилди у лаблари титраб,— уйга келаман деб орттириб олган даҳшатли шубҳа орадан кўтарилиб кетсин-да! Ана унда мен ҳам унинг жароҳатидан сираям хавотир олмасдим.

— Мана исёнкорликнинг хонадонимизга ётказган фойдаси; акамиз ярадор, асирликда, эҳтимолки исёнчилар қўлида қурбон бўлар; оромимиз бузилди; дадамиз ташвишда қолди, чорбоғимиз эса дадамизнинг қиролга садоқати туфайли мусодара бўлиш хавфи остида.

Френсис жимгина опаси билан ёнма-ён одимларди. Кўзи водийнинг шимол ёқдаги чеккасига тушганда йўл бориб туташиб, қўққисдан тоғлар бағрида ғойиб бўладиган дарага тикилиб қоларди; ҳар гал орқага қайтишда қиз одимини секинлатар, опаси тоқатсизлик билан йўлда давом этишига мажбур қилмагунча ўша ердан кўзини узмасди. Ниҳоят, олисда бир отли кабириолет кўринди; у эҳтиёткорлик билан водий бўйлаб иланг-биланг ўтадиган қишлоқлараро йўлда бодроқдай бодраб ётган тошларни оралаб «Оқ акаслар»га қараб келаверди. Яқинлашиб келаётган аравага кўзи тушгани сайин Френсис дам ранги ўчар, дам қизариб кетарди; уқали камзул кийган негрнинг ёнида аёл киши ўтирганини пайқагач, ҳаяжонланганидан оёқлари чалишиб кетиб, Сарага суянишга мажбур бўлди. Орадан бир неча дақиқа ўтгач сайёҳлар уйга етиб келдилар. Арава ортида келаётган суворий,— майор Данвуди капитан Синглтоннинг ҳузурига жўнатган чопар,— дарвозани очди. Мисс Пейтон ва жиянлари меҳмон истиқболига чиқиб, уни очиқ чеҳра билан кутиб олдилар. Френсис бўлса унинг юзидан синовчан нигоҳини узолмай қолди. Меҳмон ёшгина, хипчадан келган, ниҳолдеккина, қадди-қомати келишган қиз эди. Йирик қоп-қора шахло кўзлари тик, ҳатто сал ҳайратомуз боқарди. Уша пайтлардаги расмнинг аксича қора хурпайма сочига упа сепилмаган, шу сабабли қоп-қора

сақичдай ярқираб турарди. Еноқларини ўлиб турган кўнғироқ-кўнғироқ зулфлари сутга чайилгандек оппоқ чехрасига янада тиниқлик бахш этиб, бундан туси ўчин-қирагандек бўлиб туюларди. Доктор Ситгривс меҳмоннинг кабриолетдан тушишига кўмаклашиб юборди; қиз айвонга яқинлашаркан, унга безовталиқ билан жавдираб тикилди.

— Укангизнинг дарди хавфли эмас, мисс Синглтон, у сизни кутяпти,— деди жарроҳ.

Изабелла Синглтоннинг кўзига дув ёш келди. Френсис унга қандайдир бир безовта ҳайрат-ла тикилиб турди, кейин сингилларча жўшқинлик билан югурганча бориб, аста қўлидан тутди-да, ҳозирлаб қўйилган хонага бошлади. Френсиснинг самимий, меҳрибонона ҳаракатларини кўрган мисс Пейтон қизларга ҳадақит бергиси келмай, уларни мулоим жилмайганча, нигоҳи билан кузатиб қўя қолди. Бу манзара бошқаларда ҳам худди шундай таассурот қолдирди; тезда ҳамма тарқаб, кундалиқ юмушлари билан машғул бўлди.

Изабелла Френсиснинг майингина ишорасига сўзсиз нтоат этди. Френсис ўзига ажратилган хонага бошлаб киргач, меҳмон янги дугонасининг кифтига бошини қўйганча узоқ йнглади, Френсис эса меҳрибонлик билан уни юпатаркан, қалбаи бунчалик ҳаяжонланаётганининг сабаби фақат укасининг яраланганида бўлмаса керак, деган фикр ўтди хаёлидан. Мисс Синглтон ўкасини тутолмай аччиқ-аччиқ йнгларди, бироқ ўзини бошиб, меҳрибонона тасаллилар таъсирида йнглашни бас қилди. У қоматини ростлаб, Френсисга юзланди, шунда чехраси табассум-ла ёришиб кетди. Ҳаддан ортиқ кўнгли бўшлиқ қилгани учун узр сўраб, ярадор ётган хонага олиб киришни ўтинди.

Опа-ука қизгин кўришишди, бироқ бир неча дақиқагина аввал ўзини қандай тутганини эътиборга олганда, опаси кутилганидан кўра вазминроқ кўрinarди. У укасини ўзи ўйлаганидан, жўшқин тасавбури кўзгусида акс эттирганидан кўра анча тузук, аҳволи унчалик хавфли эмас экан деб топди. Мисс Синглтоннинг кайфияти кўгарилди, умидсизлиги сал бўлмаса қувонч билан алмашиниб эди. Шаҳло кўзлари яна чақнай бошлади; у шундайни бир мафтункор жилмайиш ҳада этдики, унинг қаттиқ илтимосларига ён бериб, биргалашиб бемор ётган хонага келган Френсис бу

қизнинг шунчалик ўзгарувчан чеҳрасига таажжуб-латикиларкан, беихтиёр ҳаваси келди.

Изабелла укасининг қучоғидан чиқиши биланоқ, йнгитча Френсисга тикилиб қаради ва у, эҳтимолки, қаҳрамонимизнинг сўлим чеҳрасига нигоҳ ташлаб, ноумидлик билан юзини бурган биринчи эркак бўлса керак. Капитан довдираб қолганди чамаси; у худди уйқудан ҳозиргина уйғонгандай пешонасини ишқаб қўйди, бир зум ўйга толди, кейин сўради:

— Изабелла, Данвудининг ўзи қаёқда? Одамларга яхшилик қилишдан сираям чарчамайди, азамат. Кеча-гидақанги машаққатли кундан кейин тунда қараб туришга шунақанги бир хонимни топибдики, унинг ёнимда бўлишининг ўзиёқ дардимга даво бўлгандай туюлади.

Мисс Синглтоннинг юз ифодаси яна ўзгарди, у аллақандай ёвқараш билан хонани кўздан кечираркан, меҳмонни қизиқсиниш ила кузатиб турган Френсис безовталанди.

— Данвуди! Нима, бу ерда эмасми у? Мен уни укамнинг тўшаги тепасида кўрарман деб ўйлагандим.

— Унинг бошқа зарур вазифалари бор. Айтишларича, инглизлар Гудзондан чекиниб, бизнинг енгил отлиқ отрядларимизга ҳамла қилишаётганмиш; шундай бўлмаганида-ку, Данвуди ўзининг ярадор дўсти ёнчдан жилмаган бўларди-я. Лекин, Изабелла, учрашганимизга тоза ҳаяжонланибсан-да, ҳанузгача аъзойи баданинг титрапти-я!

Қиз жавоб бермади. У капитан учун қўйилган ичимлик турган курсига қўл узатди; уни диққат билан кузатаётган Френсис дарҳол тушунди-ю, стаканда сув тутди. Изабелла бир оз ўзини босиб олгач, бундай деди:

— Албатта, унинг ўз вазифаси бор. Тоғда, қирол қўшинларининг отряди дарё бўйида, дейишганди; мен ёнларидан ўтиб келаётганимда суворийлар ўзиям бу ердан бор-йўғи икки миль нарида эканлар-да.

Охирги сўзларни мисс Синглтон деярли пичирлаб айтди; сиртдан қараганда у суҳбатдошлари билан эмас, ўзи билан ўзи гаплашаётгандай эди.

— Йўлга чиқишибдими улар, Изабелла?— сўради укаси тўлқинланиб.

— Йўқ, чамамда, лашкаргоҳга қўнишган кўринади.

Ярадор опасига ажабланиб тикилди. У эса ерга тикилган кўйи паришонҳол ўтирарди, буни кўриб укаси ҳеч нимага тушунмади. Шунда йигит Френсисга қаради. Қиз йигитнинг чеҳрасида безовталиқ аломатини кўриб ўрнидан турди-да, шоша-пиша, бирон нима керак эмасми, деб сўради.

— Такаллуфсизлигимни маъзур тутасиз,— деди ёш офицер сал қаддини кўтаришга ҳаракат қилиб,— бемалол бўлса, капитан Лоутонни бир лаҳзага бу ёққа чақирсангиз.

Френсис Синглтоннинг илтимосини ўша заҳотиёқ капитанга етказди ва синчковлиги устун келиб, яна хонага қайтди-да, Изабелланинг ёнига, аввалги жойига ўтирди.

Капитан хонага кириб келаркан, ярадор тоқатсизлик билан сўради:

— Лоутон, майордан бирор хабар борми?

Изабелланинг кўзлари дарҳол Лоутонга термилди. У қиз билан аскарчасига жўнгина ва баҳузур саломлашди.

— У бизнинг лазаретда аҳволимиз қандайлигини билиб кел деб икки марта ординарецни юборибди.

— Ўзи нега келмабди?

— Бу саволингизга фақат унинг ўзи жавоб бериши мумкин: бу ерда, Вест-Честерда Данвуди бошлиқ. Қизил мундирлилар сафарга чиққанидан ўзингизнинг ҳам хабарингиз бор-ку ахир; бу инглизларни назардан қочириб бўлмайди.

— Ҳа, тўғри айтасиз,— деди Синглтон чўзиб, гўё капитаннинг далилларидан қаноат ҳосил қилгандай.— Уёқда шунча иш бўла туриб ўзингиз бу ерда нима қилиб лақиллаб ўтирибсиз?

— Унг қўлимни жиндаккина мазаси йўқроқ, бунинг устига эрталаб Роноки сал оқсаб турганди. Яна бошқа бир сабаби ҳам борлигини айтардим-у, лекин мисс Уортонни ранжитиб қўяманми, деб чўчиб турибман.

— Бемалол айтаверинг, мендан хижолат чекманг!— деди Френсис, суворийнинг самимий табасумига муғамбирона жилмайиш билан жавоб қайтараркан.

— Унда, тўппа-тўғриси айтиб қўя қолай: ошхоналарингдан димоғимга уриб турган ҳид токи бу тупроқда ажойиб нарсалар унишига ишонч ҳосил қилма-

гунимча ушбу шоҳона ошённи тарк этишимга йўл қўймапти.

— О, Женнет холам бор кучини ишга солиб, дадам хонадонининг меҳмондўстлик шаънига доғ туширмасликка тиришиб ётибди,— жавоб берди қиз кулиб.— Лекин мен қарашиб юборишдан ўзимни четга тортиб, унинг марҳамату шафқатидан маҳрум бўлиб қолмасам деб қўрқипман, энди бориб, унга қарашиб юбора қолай.

Френсис холасини излаб бораркан, хаёли бутунлай «Оқ акаслар»га сабаби кори ҳол билан келиб қолган янги танишининг галати хулқ-атворию ниҳоятда таъсирчанлиги билан банд эди.

Ярадор офицер хонадан болаларча юриш қилиб чиқиб кетаётган Френсисни кўзлари ила кузатиб қолди; унинг ортидан эшик ёпилиши биланоқ сўради:

— Бунақанги холаю бунақанги жиянлар кўпам учрайвермайди, Жек; бу қиз фаришта, холаси бўлса нақ малоиканинг ўзгинаси-я.

— Аёл зотини кўриб завқланаётган эканларми, демак, ўзлари энди тузалиб келаётган кўринадилар.

— Мисс Пейтоннинг латофатию жозибасига тан бермасам нонкўрлик ҳам бағритошлик қилган бўламан-ку.

— У, шубҳасиз, оналардай меҳрибон, ажойиб аёл, лекин унинг латофату жозибасига келсак, нимаям дердим, ҳар кимнинг диди ҳар хил. Унинг ҳаётий тажрибасига ҳам оқилалигига қанчалик ҳурмат билан қарамай, сал ёшроқ бўлганида менга ёқиб қолиши ҳам мумкин эди.

— Ахир у йигирмадан ошмаган бўлса керак,— қизгин эътироз билдирди Синглтон.

— Э, бу ҳисобни қайси томондан бошлашга боғлиқ; агар умрининг чўққиси — юқоридан пастга, яъни кетга қараб ҳисобланса, эҳтимол, йигирмага кирган деса ҳам бўлар; лекин агар одатдагидай, туғилганидан бошлаб ҳисобланса, унда бор-йўғи қирқ ёшда.

— Сен опасини холаси деб ўйлабсан,— лўқма ташлади Изабелла бежирим қўлини ярадорнинг лабларига қўйиб.— Жим, ҳаяжонланиш сен учун зарарли.

Хонага доктор Ситгривс кириб келди. У беморнинг иситмалашию ҳаяжонланишидан бир оз безовталаниб, Изабелланинг гапини тасдиқлади. Капитан Лоутон

кеча кечкурун устидаги чавандози билан бирга умба-лоқ ошган Ронокидан хабар олиб, унга «ҳамдардлик» билдиргани жўнади. Ординарец от эгасидан ўрнак олиб, иши хийла юришиб кетганини хабар қиларкан, у ўзида йўқ хурсанд бўлиб кетди: бир неча соат муттасил силаш ҳам уқалашлардан сўнг унинг оёқларига, Лоутоннинг сўзи билан айтганда, «мунтазам ҳаракатланиш» лаёқати яна насиб бўлди. Суворий Чорраҳа қишлоғида тўхтаган отлиқ қўшинларга бориб қўшилиш ниятида Ронокини эгарлашни буюрди — тўғри, у бўлажак зиёфатда лаззатли таомлардан тотинмай туриб йўлга чиқмоқчи эмасди.

Бу орада Генри Уортон Уэлмрдан хабар олгани кирган, унинг таскину далдалари оқибатида полковникнинг яна кайфияти жойига тушган эди. У кўрпа-тўшакни тарк этиб, ўзи мутлақо беписандлик билан тилга олган (гарчи содир бўлган воқеалар унда бунга ҳеч қандай асос йўқ эканини кўрсатган эса-да) душмани билан учрашишга деярли тайёр эди. Уортон бошларига тушган кўлфатнинг (ҳар икковлари ҳам мағлубиятларини шундай деб атаётган эдилар) сабаби полковникнинг шошмашошарлиғию бемулоҳаза иш тутгани эканини яхши биларди-ю, аммо у оққўнгиллик билан бунинг барини бахтсиз тасодифга олиб бориб тақади; ана шу тасодиф туфайлигина инглизлар жангда командирсиз қолиб, отрядлар саросимага тушди, деб ваз кўрсатган бўлди.

— Хулласи калом, Уортон,— деди полковник битта оёғини каравотдан пастга тушириб,— бу гапларнинг бари алам қиларли мавжуд шарт-шароитлар оқибатида содир бўлди дейиш мумкин; ҳатто остингиздаги от тўсатдан суриб кетиб, менинг исёнчиларга қанотдан зарба бериш ҳақидаги буйруғимни майорга етказолмай қолдингиз-а.

— Тўпна-тўғри,— жавоб берди капитан ва оёғи билан туфлини полковник ўтирган каравот ёнига суриб қўйди,— агар уларга қарата кучли ўт оча олганимизда, ўша азамат виргинияликларни тўзғитиб, тириқтириб қувган бўлардик.

— Ҳа, ҳа, уларга сичқоннинг ини минг танга бўлиб қоларди-я унда,— қичқириб юбораёзди полковник иккинчи оёғини ҳам пастга тушираркан.— Бунинг устига десангиз, пиёдаларни пистирмадан қувиб чи-

қаришимизга тўғри келди, бу ҳол виргинияликларнинг устимизга ёпирилишига имкон яратиб берди.

— Бўлмасам-чи!— тасдиқлади капитан туфлиннинг иккинчи пойни ҳам биринчиси ёнига суриб.— Майор Данвуди бўлса ҳеч қачон бунақанги имкониятни бой берадиганлардан эмас.

— Наздимда, қани энди, ҳаммасини бошқатдан бошлашнинг иложи бўлса, унда вазият-шароитни мутлақо тубдан ўзгартириб юборардиг-а,— сўзини давом эттирди полковник.— Айтмоқчи, исёнчилар ҳозир ҳам фақат меин асир олганлари билан мақтанишлари мумкин ҳолос, ахир улар бизни бари бир ўрмондан қисиб чиқара олмадилар-ку.

— Шубҳасиз, ҳатто уриниб кўрган чоқларидаям эришолмасдилар бунга,— деб қўйди капитан ва бошқа кийимларини ҳам Уэлмир ёнига ташлади.

— Ҳар иккисиям бир гап,— эътироз билдирди полковник кийини бошларкан.— Ҳарбий маҳорат бобида энг муҳими — душманини чўчитадиган тактикани тона билмиш.

— Албатта-да, ҳаммаларимиздан бири пайтида уларни яқсон қилқиб ташлаганимиз ёднингизда бўлса керак.

— Тўпла-тўғри!— хитоб қилди полковник руҳланиб.— Агар мен ўша ерда бўлганимдаим, қўлимиз беланданигидан бошлаб фойдаланардим, ана унда яқинлар билан роль алмашган бўлардик.

Шундай дея Уэлмир чаққон кийиниб бўлди-ю, тез-да чорбоғ истиқоматчилари ҳузурига ташриф буюрди. Яна ўзи тўғрисидаги юксак фикрларни жўш ура кетди, яқсон иродасига бўйин эгмайдиган сабабларга кўра асир тушиб қолганига заррача шубҳа қилмай қўйди.

Полковник Уэлмирнинг дастурхон тепасига туша-жағичи эшитгач, уйдагиларнинг ҳаммалари тантанали тушликка янада ҳафсала билан ҳозирлик кўра бошладилар. Сара бу жентльмен билан саломлашгач, санимият билан жароҳати безовта қилмаётганини сўради-да, ўша замонларда тез-тез қишлоқ ҳаётига безак бериб тургувчи, то бизнинг кунларгача таомилда сақланиб қолган эрмак — зиёфат тадоригини кўришда ўз маслаҳати ва амалий иши билан ёрдамлашиб юбориш мақсадида шошганча ошхонага чиқиб кетди.

XIII боб

... Утирайлик ва еб қўйлик

Бу таомни. Ҳатто майлига

Шу ризқ бўлса энг сўнгги бойлик.

Шекспир, «Бўрон»

Капитан Лоутоннинг эътиборини тортган муаттар ис чорбоғнинг ҳар бир бурчига тарала бошлади. Цезарнинг ер ости салтанатидан димоққа урилаётган иштаҳани қитиқловчи жид, бундай ҳолларда ис билишдек нозигу нодир истеъдоди ўткир кўзларидан асло қолишмаслигидан шаҳодат бериб, суворийнинг ишончига ишонч қўшаётганди. Шарққа хос зиравору масаллиқлардан кўтарилаётган муаттар исларнинг ақалли бир қатраси ҳам димоғини четлаб кўкка учиб кетмаслиги учун, бу ислардан тўйиб-тўйиб шимириш лаззатидан бебаҳра қолмаслик учун капитан ошхона тепасидаги дераза ёнига туриб олди. Аммо-лекин бу роҳатбахш маррани эгаллашдан бурун ўзи мутакаллиф бўлган зиёфатга муносиб тарзда (бисоти имкон берган даражада, албатта) ҳозирлик кўришни ҳам унутмаганди. Отлиқ аскарлар мундири ҳаминиш унинг қаршисида энг мўътабар хонадонларнинг эшигини очиб берарди; рост, бетакаллуф муомаласи ва узоқ вақтдан буён хизматдалиги оқибатида бу кийими хийла уриниб қолганди, бироқ бундай тантанали воқеа туфайли уни яхшилаб тозалаб, қотириб дазмоллаб бергандилар. Капитаннинг табиат тўсдай қоп-қора соч билан безаган боши ҳозир қиров қўнгандай оппоқ бўлиб ярқираб, қилч ўйнатишга моҳир чайир қўллари гул тўқилган қат-қат, бурама энглик остида бемисоли хонимлар қўлидай нозигу нафис кўринарди. Башарти этигининг одатдагидан чандон ортиқроқ ярқираб туришию шпорларининг (гарчанд энг оддий маъдандан ясалган бўлса-да) офтоб тушганида кўзни қамиштиришини ҳисобга олмаганда, капитаннинг кийимидаги ўзгаришлар ана шундангина иборат эди.

Цезарь хонама-хона кириб-чиқиб юрарди, у кеча кечқурунги — марҳум Бёрч олдидаги қайғули бурчини адо этаётган пайтдагига қараганда ҳам сипо, важоҳатли кўринарди. Ўз бекасининг бир сўзини якки қилмайдиган итоаткор Цезарь эрталаб чорбозорчи жўнатган

тобутсозниқидан барвақт қайтди-ю, ўша замоноқ шошилинч ишга тушиб кетди. Цезарнинг юмуши ҳозир шу қадар кўпайиб кетгандики, «Оқ акаслар»га мисс Синглтон билан бирга келган қора танли биродарига ўтган машҳур тундаги ғаройиб воқеалар таассуротини ора-чора, икки оғизгина қилиб сўзлаб беришга имкон топарди холос. Дарвоқе, бирон бўш қолган дақиқани беҳуда кеткизмаган Цезарь ўз ҳикоятидан меҳмоннинг кўзлари нақ косасидан чиқиб кетгудай ҳолга келишига етгулик бир неча бобини ҳикоя қилишга улгурганди. Мабодо мисс Пейтон орага кириб, ҳикоясини тугатишни кейинга, қулайроқ фурсатгача кечиктиришни буюрмаганида занжиларнинг мўъжизаларга нисбатан туғма майлу иштиёқлари газак олиб кетиши аниқ эди.

— Оҳ, мисс Женнет!— бошини сарак-сарак қилиб хитоб қилди Цезарь тили учига келиб турган гаплар таъсирида.— Оҳ, Жонни Бёрчнинг ўлганидан кейин ўрнидан туриб кетганини кўриб юрагим поқ этиб ёрилиб кетай деди-я!

Сухбат шу билан тугади. Дарвоқе, Цезарь кейинчалик мириқиб ҳикоя қилишга қатъий аҳд этди ва бу ғайриоддий воқеа ҳақида узундан-узун ҳамда неча-неча мароталаб сўзлаб бериб, ушбу аҳдининг уддасидан чиқди ҳам.

Кекса Бёрчнинг руҳи борасидаги гап-сўз шу тариқа барҳам топди-ю, мисс Пейтон тасарруфидаги ишлар мойдек силлиққина жўнашиб кетди. Чошгоҳ қуёши меридиандан икки соатлик масофага узоқлашган паллада Цезарь раҳнамолигида ошхона томон тантанали юриш бошланди. У моҳир дорбоз янглиғ ажиндор кафтидаги курка товукни баланд кўтарганча, олдинда савлат тўкиб борарди.

Унинг кетидан капитан Лоутоннинг чопари одимлади; у тиззаларини букмай, худди остидаги оти одимига мослашаётгандай, катта-катта қадам ташларди; унинг қўлида мисс Пейтоннинг Аккомакдаги¹ акасининг совғаси — асил Виргиния зотидан бўлган чўчқанинг ғирчча мой сон гўшти. Бундай муаттар ис таратаётган таом ишониб топширилган аскар ўзининг соф ҳарбий интизомга риоя қилиш одати бўйича ундан асло кўз узмай қадам ташларди. Кўзланган манзилга етиб келганида

¹ Аккомак — Виргиниядаги шаҳарча.

қаерда шира кўпроғини — унинг оғзидами ёхуд акко-мак этидан тайёрланган таомдами, бунн айтиш амри-маҳол эди.

Учинчи бўлиб бораётган полковник Уэлмирнинг хизматкори эди, бир қўлида жўжа дўлма, иккинчисида устрицали сомса солинган идиш.

Ундан кейин доктор Ситгривснинг ёрдамчиси йўлга тушди; у кўпам ўйлаб ўтирмай, шартта каттакон шўрва идишини кўтарди, афтидан, мазкур идиш унга ҳаммадан кўпроқ ўз касб-корига хос асбобу идишларни эс-латганди; идишни шу кўтарганича токи шўрвадан кўтарилаётган буғ тиббиёт ходими эканининг белгиси бўлмиш кўзойнагининг шишаларини батамом қоплаб, ҳеч нимани кўрмай қолгунича қўлидан қўймади. Меҳмонхонага етиб келганида қўлидаги юкини ерга қўйиб, кўзойнагини олишга мажбур бўлди; чинни ҳамда маъдан идишлар териб ташланган столларни қандай оралаб ўтса бўлишини ана шундан кейингина кўра олди ҳолос.

Унинг ортидан капитан Синглтонга қараб туриш учун қўйилган аскар келарди. У, гўё ўз иштаҳаси билан ярадор капитаннинг сиҳатини ўлчаб-қиёслаётгандай, бср йўғи иккитагина қовурилган ўрдакни кўтариб олганди; бироқ ўрдакнинг иштаҳани қитқловчи ёқимли иси яқингинада ўзи ва капитаннинг опази учун тайёрланган нонушталикни пок-покиза туширганидан афсусланишга мажбур этаётганди уни.

Ушбу тантанали маросим қатнашчиларининг юришини чорбоғнинг доимий истиқоматчиларидан бўлмиш оқ танли дастёр бола якунлади; болакай оёқларида мадор қолмаган, ошпаз аёл, унинг нимжонлигини ҳисобга олмай, анвойи тур кўкатларни чошлаб уюб ташлаган каттакон идишни инқиллаб кўтариб борарди.

Аммо-лекин, зиёфат тадориги шу билан тугабди, деб ўйламанг асло. Цезарь бундан бир ҳафтагина муқаддам Детчес тоғларида учиб-қўниб юрган, бундай тўкин дастурхонга онабоши бўлиш ҳатто тушига ҳам кирмаган гулгули товукни столга қўйди-ю, бамисоли мурваги бураб қўйилгандай, пошналарида айланиб, ўша заҳотиёқ яна ошхонага йўл олди. Бошқалар ҳам ундан ибрат олишди; худди боягидай тартибда, тантана билан олдинма-кейин аввал ошхонага қайтиб, кейин тагин меҳмонхонага қатнадилар.

Ана шундай ҳавас қилса арзигулик тартиб шарофа-

ти ила дастурхонга тортилган бояги таомлар сафидан кабутарлар ва беданалар галаси, ўрмон лойхўрагининг жамики тури, олабуға ҳамда зоғорабалиқ тўдаси жой олди.

Учинчи бор қатнашларида маросимчилар дастурхонга талайгина картошка, пиёз, лавлагн, тўғралган карам, гуруч — қисқаси, тўкин-сочин зиёфат талаб қилган жамики нарсани келтириб қўйдилар.

Америкаликлар ошхонасига хос бадастиру тўкин дастурхоннинг оғирлигидан стол эгилиб-букилиб кетай деб турарди. Цезарь ушбу таомлар кўрғазмасига мамнун назар ташлаб, ўз қўли билан қўйилмаган идишларни нари-бери суриб, кўнгли тинчигач, ўзига ишониб топширилган ишни адо этганидан ахборот бермоқ учун уй бекаси ҳузурига йўл олди.

Шу топда биз таърифу тавсифини қилаётган пазандалик намойиши бошланишидан тахминан ярим соатча бурун хонимлар бамисоли қиш олдидан ғойиб бўлгувчи қалдирғочлар сингари ақл бовар қилмайдиган бир тарзда қаёққадир ғойиб бўлиб қолншган эди. Бироқ, мана, улар қайтадиган кўклам палласи ҳам етиб келди, овқатланиладиган столгина йўқлиги ва гулли мато қонланган диван тургани туфайлигина меҳмонхона деб аталгувчи хонада бутун жамоат жам бўлди.

Оқдўғил ва сахий мисс Пейтон ушбу зиёфатга фақат ўз измидаги пазандалик салтанатига бекам уст тайёргарлик кўришининг ўзинингина кифоя деб билмади, балки шодлигу хурсандчилиги билан қабул қилган меҳмонларни шарафига ўзининг нардоз-андоз қилиб ясаинишини ҳам унутмади. Бежирим манглайи теласидаги сочига қадалган қўлбола гулдастача кўришиб турсин учун бошига баланд қилиб кийиб олган, ҳошиясига эили қилиб тўр гуя чеklangан нафис батвет чепчиги бир ҳуснига ўн ҳуси қўшиб турарди.

Соқларига шунчалар қалин қилиб уна сепилганидан, асли қандай тусда эканини айтиш машаққат эди; синегина қилиб турмаклаган, уни қўлғироқтоб соч тосалари чехрасидаги аёллик назокатини янада бўрттириб турарди.

Ўзини чуқур олинган бинафшаранг папирдай қалин шоҳи кўйлагн кўкраги ва белини кучиб турганидан қомати яна ҳам хушбичим кўринарди. Этагининг кенг-ковуллиги ўша замонларда кийимдан матонин аямаслик-

ларини айтиб турарди. Чоғроққина гардиш кўйлагини белидан пастини қаппайтириб турганидан мисс Пейтоннинг қомати хийла салобатли кўринарди.

Табиат бўй улашиш бобида бу хонимга келганда зикналик қилмаган, ўша матодан тиктирилган туфлиси пошналари эса бунинг устига тагин тўрт энликкина бўй қўшган эди.

Кифтидан тирсагигача торайиб тушган энги пастга томон кенгайиб борарди; дрезденлик чеварлар тўқиган тўр билан безатилган қўш батист бурама қатлар тиниқлиги ҳамда бежиримлигини йўқотмаган қўлларига танг қоларли даражада нафислик бахш этарди. Бўйнини уч қатор дур шодаси қучиб турибди; ўзининг қирққа борганини унутмаган мисс Пейтон ўмизидан кўриниб турган кўкрагини ҳошиясига тўр тўқилган дастрўмолча билан кўздан пана қилиб қўйибди.

Ана шундай либосда у ҳозирги сулувлардан бутун бошли бир галасини тилини тишлатиб қўядиган мағрурона қиёфада, сарвдай тик, хушбичим қаддини роз турибди.

Сара ҳам худди шундай дид билан кийинган эди: холасининг кўйлагидан матосию тусигина фарқ қиладиган зангори шоҳи кўйлаги сарв қоматини кўз-кўз қилиб турарди. Йигирма ёшда қирқ яшарликда ақлу идрок даъват этадиган тадбирларни қўллашнинг ҳожати бўлмайти, шу боисдан Саранинг чуқур олинган кўкрак ўмизи гирдини энсизгина нафис тўр тўсиб турарди холос. Бўйни ва арчилган тухумдай очиқ елкалари кўзни қувнатарди. Сара ҳам холасига ўхшаб бўйнига уч қатор дур, қулоғига дур кўзли сирға тақиб олганди. Бошида чепчиги йўқ, сочлари орқага ташланган, пешонаси мрамар янглиғ сип-силлиқ, қордай оппоқ. Бир неча саркаш жингала соч тутамлари бўйнини қитиқлаб турарди; манглайн тепасига қўлбола гулдастадан нақ тож кийиб олгандай эди.

Мисс Синглтон укасини доктор Ситгривсга ишониб топширганди; доктор олдин беморнинг опаси билан дийдор кўришганидан кейин кўтарилиб кетган иситмасини тушириб, кейин ухлатишга муваффақ бўлди. Шундан сўнг қувноқ соҳиба мисс Синглтонни жамоатга қўшилишга кўндирди. Шундай қилиб, мана энди Изабелла Сара ёнида ўтирибди, у ҳам худди Сарадай ясаниб олганди. Айтмоқчи, Изабелла сумбул сочларига упа

сепмаган эди. Ғоятда кенг пешонаси, йирик чақноқ шахло кўзлари, эҳтимолки, чеҳрасининг рангпарлиги уни паришон ва ўйчан кўрсатаётган эди.

Аёллар гўзаллиги кўрғазмасида қатнашаётган хонимлардан охиргиси (илло дилбарлик бобида деб ўйлай кўрманг асло) мистер Уортоннинг кичик қизи эди. Юқорида зикр этганимиздек, Френсис Нью-Йоркни аёллар таомилига қараб кийишни одат қила бошлайдиган ёшга етмай тарк этганди. Уша кезларда баъзилар аёл зотини узоқ вақтларгача камситиб келган, умри тугаб бораётган одатларга қарши ҳужум бошлашга журъат этгандилар ҳам. Навиҳол Френсис ҳам она табиат ўзига туҳфа этган эҳсон билан кифояланиб қўя қолишни маъқул кўрганди. Эрталаб турганидан буён у бир неча бор ўзига қарашга одатдагидан кўра бирмунча кўпроқ эътибор беришга чоғланди. Бироқ ҳар гал шимолга тикилиб-тикилиб турарди-да, бу ниятидан қайтарди.

Белгиланган соатда қаҳрамонимиз меҳмонхонага худди опасининг эғнидагидек бичимда тикилган оч зангори шоҳи кўйлақда кириб келди. Олтин тусли, елкаларига тушиб турган қалин ҳурпайма сочига қадалган кўнғирранг тошбақа қобиғидан ясалган тароғини пайқаш қийин эди. Кўйлагининг на ҳалвираган, на буришиб турган ери бор, қоматини чин маънода кучиб, тирсиллаб турарди, гуё айёр қиз нимасини кўз-кўз қилишни жуда яхши биладиганга ўхшарди. Нафис дрезден тўридан тикилган шемизетка унинг чеҳрасига айрича нафосат бахш этиб турарди. Френсиснинг бошида ҳеч қандай безак тақинчоқ йўқ эди-ю, лекин бўйнига ёқут кўзли ажойиб олтин занжирча тақиб олганди.

Кўйлаги этагидан бирровгина кўриниб кетганида бриллиант тўқали зангори туфличали оёғига капитан Лоутоннинг кўз қири, фақат кўз-қиригина тушиб қолди. Шунда суворий (гарчи унинг оёғини узангида кўришни тасаввур қила олмаса-да) от йўрттириб бораётганда бу оёқчалар қанчалик бежирим кўринишини хаёл қиларкан, беихтиёр хўрсиниб қўйди.

Мана, хона остонасида Цезарь пайдо бўлиб, талай асрлардан буён «дастурхон мунтазир» деган маънони англашиб келган ишорани қилиб, чуқур таъзим бажо келтирди. Йирик-йирик тугмали мовут фрак кийган мистер Уортон виқор билан мисс Синглтонга яқинлаш-

ди-да, уна сепилган бошини эгиб, қизга қўлини тутди, қиз эса уни қўлтиқлади.

Доктор Ситгривс худди шундай такаллуф-ла мисс Пейтонга қўлини таклиф этди; уни лутфан қабул этган хоним қўлқопчасини киймоқ учун бир сониягина ҳаяллади холос.

Полковник Уэлмир худди шундай такаллуф билан ёнига яқинлашганида Сара унга табассум ҳада этди; Френсис қизларга хос ибо ила капитан Лоутонга нозик бармоқлари учинигина тутди.

Токи ҳаммаларини ёшига қараб, одоб қондаларига пуртур етказмай дастурхон теварагига жойлаштиргунларича талайгина вақт кетди, ниҳоят, ҳамма ўтириб бўлгач, Цезарнинг боши нақ кўкка етгудек бўлди. Зотан у овқат дастурхонда узоқ туриб қолса таъми қочишини жуда яхши билар, совиган таомни ейиш қанчалик кўнгилсиз эканини тушунарди-ю, лекин ўзининг ана шундай файласуфона мутафаккирлигига қарамай, таомилдаги бунақанги урф-одатга риоя қилишнинг жамоат учун қандайин муҳим аҳамиятга эга эканига сира ақл бовар этолмасди.

Капитан Лоутондан ташқари ҳаммалари дастлабига ўн дақиқача ўзлари ва бир-бировларидан мамнуну хурсанд бўлиб, мулозамат қилиб ўтиришди. Дарвоқе, уй соҳиби билан мисс Пейтонларнинг ҳаддан зиёд тавозелари унинг дарҳол ўз севимли иши — ҳамма таомлардан тотиниб кўриб, оғзига ёққанини танлашига халал бермаганида капитан ҳам ниҳоятда бахтиёр бўларди-я.

Ниҳоят, таомларни тановул қилиш бошланди, барчаларининг зўр ғайрат ва иштиёқ билан овқатланаётганлари сўзсиз-несиз Динанинг пазандалик бобида қўли гул эканидан далолат бериб турарди. Кейин хонимлар саломатлигига қадаҳ кўтара бошлашди, вино ажойиб, қадаҳлар катта-катта бўлгани туфайли суворий тановул орасида ана шу тариқа нафас ростлашга бажонидил тайёр эди. У биронталарини ранжитиб қўйиш ёхуд бирон-бир ножўя ҳаракат қилиб одоб қондасини бузишдан гоятда чўчирди. Ёнидаги қўшнисининг иззатини жойига қўйиб, токи хонимлардан ҳар бири капитан ўзларини бирдай кўраётганга ишонч ҳосил қилгунича аёллар учун қадаҳ кўтараверди. Аллазамонлардан бери ажойиб винодан тотинмагани туфайли

дам-бадам қадағға құл узатаётгани учун капитан Лоутонни кечирмай бұлармиди?

Мистер Уортон урушға қадар асосий машғулоти бир ерга тўпланиб олиб, ўша даврга хос ижтимоий ҳодисалар хусусида теран мулоҳаза юритиб муҳокама қилишдан иборат бўлган Нью-Йорклик сиёсатдонлар тоифасидан эди. Уларга Мадейра тоғларининг жанубий ёнбағирларида ўсувчи узумнинг шарбати, Шимолий Америкадаги мустамлакаларга Вест-Индия орқали, гарбий архипелагда бирмунча тўхталиб ўтгандан сўнг етиб келадиган вино илҳом бериб турарди. Мистер Уортон ўзининг Нью-Йоркдаги ертўлаларидан бундай шарбатдан талайгинасини олиб келганди. Мана ҳозир капитаннинг олдидаги шишада ўша шарбат қиялаб тушиб турган қуёш нурида қаҳрабодай ялтираб турибди.

Гарчи гўшт ва сабзавотлардан тайёрланган таомлар тартиб билан бирин-кетин келтириб турилган бўлса-да, уларнинг дастурхондан ғойиб бўлиши кўнгилли лашкарларнинг чекинишини эслатарди. Назарингизда таомларга афсонавий жониворлар галаси ёпирилгандай; ушбу мўл, тўкин зиёфат дастурхонидаги таомларнинг қолган-қутганига чанг солишар, нари суриб қўйишар ёки нарироққа итқитишар, тўкишар, бир жойга уйиб қўйишар, ахири ҳаммаси дастурхондан ғойиб бўлгач, улар ўрнини янги таомлар эгалларди. Дастурхонда анвойи ширинликлар ва одатда уларга қўшиб тортиладиган емишлар уюлиб кетди.

Мистер Уортон ўнг томонида ўтирган хонимнинг қадаҳига вино тўлдирди, кейин шишани сўл ёнидаги меҳмонга яқинроқ суриб, таъзим билан деди:

— Мисс Синглтон, илтифот кўрсатиб, икки оғизгина қадаҳ сўзи айтсангиз.

Гарчи хонимларга шу маънода мурожаат қилиш таомилда бўлса ҳам Изабелла сесканиб кетди. Фикрларини жамлашга тиришаркан, олдига у лоладай қизарди, сўнгра ранги қув ўчди, унинг хижолат бўлаётгани ҳамманинг диққатини тортди. Ниҳоят, у ўзини ўнглаб олиб, бошқа ҳеч қандай исм тилига келмаётгандай бир қиёфада астагина деди.

— Майор Данвудининг соғлиғи учун!

Ҳаммалари унинг саломатлигига қадаҳ кўтаришди, фақат полковник Уэлмиргина лабини теккизиб қўйди-да, тўкилган винодан дастурхонга гул чизаверди. Кейин

орага чўккан жимликни бузиб, баланд овоз билан капитан Лоутонга мурожаат қилди:

— Уйлайманки, сэр, исёнчилар қўшини каминанинг бошига тушган кулфат оқибатида туғилган қулай вазиятдан фойдалангани учун ўша майор Данвудининг унвонини оширса керак.

Суворий ўз иштаҳасини батамом қондириб бўлганди ва эндиликда, Вашингтон билан ўзининг бевосита бошлиғини ҳисобга олмаганда, бирорта осий банданинг заррача ранжитишига тоқат қилолмасди. У ўзига ёқиб қолган шишадан вино қуйиб олди-да, мутлақо хотиржамлик билан деди:

— Маъзур тутадилар-у, полковник Уэлмир, майор Данвуди Америка Қўшма Штатларига хизмат қилади, хизмат қилгандаям садоқату эътиқод билан. Бунақанги одам исёнчи бўлмайди. Умид қиламанки, дарҳақиқат, унинг унвони ошади — аввало шунинг учунки, майор бунга лойиқ, қолаверса, яна бир сабаби: унвон жиҳатидан ундан кейин турган одам — бу менман. Ўзлари нимани «кулфат» деб атаётганларини эса билолмай турибман, мабодо виргиниялик отлиқ аскарлар билан тўқнашиб қолганларини эмасми?

— Қандаю нима деб аташ бари бир эмасмикин, — жавоб қилди полковник такаббуруна оҳангда. — Ўз қиролим олдидаги бурчим амри билан шундай деб атайман. Лекин ўзлари наҳотки командирсиз қолишни отряд учун кулфат деб санамасалар?

— Албатта, баъзан шундай ҳам бўлади, — маънодор қилиб жавоб берди суворий.

— Мисс Пейтон, илтифот кўрсатиб, бизни қадаҳ сўзи айтиш билан бахтиёр этсалар! — хитоб қилди ташвишга тушиб қолган уй соҳибни баҳслашувга хотима бериш ниятида.

Мисс Женнет сиполик ила бошини эгди, у:

— Генерал Монтрознинг саломатлигига! — деркан, ёноқлари ол тусга кирди.

— Кулфат сўзидан кўра мубҳамроқ сўзнинг ўзи йўқ, — гапга аралашди доктор, мистер Уортоннинг усталик билан гапни чалғитмоқчи бўлганига эътибор ҳам бермай. — Аксарият кишилар бир нарсани, аини пайтда, бошқалар мутлақо ўзга нарсани кулфат деб аташади. Кулфат танҳою якка ҳолда келмайди; ҳаётнинг ўзи кулфатдир, зеро барча кулфатларни унинг ўзи келти-

риб чиқаради; ўлим — бу ҳам кулфат, зотан у ҳаёт қувончи умрини қисқартади.

— Кулфат офицерлар дастурхонига тортиладиган вино эмас,— унинг сўзини бўлди суворий.

— Қадаҳ сўзи айтишни рад этмаслар, деган умиддаман; чамамда, вино маъқул келди шекилли ўзларига,— гап қистирди мистер Уортон.

Капитан Лоутон қадаҳни лиммо-лим тўлдириб, «тезроқ тинчлик қарор топишию ёхуд урушда ғалаба қозониш» шарафига бўшатди уни.

— Гарчи ҳарбий ҳаракатлар борасидаги қарашларингизга қўшилмасам ҳам қадаҳ сўзингизни қувватлайман, капитан Лоутон,— деди доктор.— Фикри ожизимча, отлиқ қўшинларни ғалабани қўлга киритиш учун олдинга ўтказиб юбориш эмас, балки уни мустаҳкамлаш учун сафларнинг орқа томонида тутиш лозим. Башарти ғайритабиий қўшинлар тури деб аташ жоиз бўлса, отлиқ қўшинларнинг табиий бурчу вазифаси ана шундан иборат, зотан тарих, эҳтиёт қисм сифатида сақланган тақдирдагина отлиқ қўшинлар кўпроқ фойда келтиради, дея сабоқ беради.

Бунчалик ибратомуз мулоҳаза дастурхон тепасидан туриш фурсати етганини мисс Пейтоннинг ёдига солди. У ўрнидан туриб, жиянлари билан бирга хонадан чиқиб кетди. Кетма-кет мистер Уортон билан ўгли қўзғалишиб, ўзларини вафот этган қўшнилариникида кутаётганларини айтиб, уэр сўрашди.

Доктор чўнтагидан сигара чиқариб, одатича лабларининг бир учига қистирди, бу унинг гап сотишига асло халақит бермасди.

— Бизни ҳозиргина тарк этган хонимлар даврасида эканингни ҳис қилишдек ёқимли ўйгина ҳам асирлик, ҳам ярадорлик изтиробини енгиллата олади,— деб қўйдди инглиз полковниги сипогарчилик билан, уй соҳибаларини эшиккача кузатиб қўйиб, яна бояги жойнга келиб ўтираркан.

— Ҳамдардлик ва меҳрибонлик инсон организмга яхши таъсир кўрсатади,— деди доктор чуқур маънодор қилиб, жимжилоғининг учи билан сигара кулини тушираётди.— Жисмоний ҳам маънавий туйғулар ўзаро чамбарчас боғлиқдирлар, илло муолажа қилмоқлик учун... касаллик ёхуд бирон бахтсиз фалокат туфайли издан чиққан саломатликни қайта тикламоқлик учун ҳеч ким-

нинг измида бўлмаган майлу хайрихоҳлик таъсирининг ўзи камлик қилади. Бундай шароитда илм нури... — Докторнинг кўзлари иттифоқо Лоутоннинг нигоҳи билан тўқнашиб, жим бўлиб қолди; у сигарасини устма-уст уч бора тортди-да, кейин гапини тугатишга уринди:— Бундай шароитда билим, яъни фан нуридан қувват олгувчи билим...

— Давом эттираверинг, сэр...— деди полковник Уэлмир винодан хўпларкан...

— Сўзларимнинг маъною моҳияти шунга бориб тақаладиким,— дея гапини тугатди доктор Лоутонга тескари қараб олиб,— синган қўлни нон мағзини қиздириб қўйиш билан бутлаб бўлмайди.

— Бундан баттари бўлмас— агар еб қўйилмаса, албатта, ахир бу нонни ишлатиш зарар ҳам қилмайди-ку!— хитоб қилди суворий.

— Мен сизга, полковник Уэлмир, билимдон ҳамда маърифатли одам сифатида мурожаат қилганим,— тагин гап бошлади доктор (Уэлмир таъзим қилиб қўйди).— Сиз, албатта, ушбу жентльмен бошчилигидаги виргинияликлар сафларингизни даҳшатли тарзда пароканда қилиб юборганини кўрдингиз. (Уэлмирнинг яна қош-қовоғи уюлди.) Хўш, бахтиқаро аскарларингиз бошига қилич зарбалари ёрилганида, улар ҳаётларидан жудо бўларканлар, илм-фан ёрдамидан мутлақо умидлари узилганди; уларнинг оғзи ирвайиб очилиб қолган жароҳатлари энг тажрибали жарроҳнинг санъатини менсимай, номусандлик билан етказилган жароҳатлар эди. Сизга таянган билан мурожаат қиламан, сэр: марҳамат қилиб айтинг-чи, башарти бошларидаги жудо бўлиш ўрнига, жамики аскарларингиз, масалан, энг қўлларидан айрилган чоғларида ҳам худди шу тариқа муваффақият-ли тор-мор этилмаганими?

— Сиз, сэр, сиз вақтидан бурунроқ таянган билан мурожаат қилганимиз,— ақма ташлади Уэлмир.

— Илҳотки динг майдонига кўрсатилган бемаъни шафқатсизлик овозини ишнинг ақалли бир қадам олға олишга олаётми?— сўзини давом эттирди доктор гапини бўнаштирмай.

— Менга аён бўлишича, исёнчилар қўшинидаги жентльменларнинг овозлик ишига тарикқачлик ёрдами тегаётгани йўқ,— эътироз билдирди полковник.

— Озодлик ишига ёрдамлари тегмаётган эмиш-а! Е тангрим, унда нима учун жанг қилияпмиз?

— Қуллик учун, сэр. Ҳа, айнан қуллик учун. Саховатли ҳамда муруватли қирол ўрнига зулмкор авомни тахтга ўтказмоқчи бўляпсизлар. Хўш, ўша мақталган озодликларингизнинг мантиқий негизи нимада ўзи?

— Мантиқий негизи!— Ўзи ҳаминша муқаддас ҳисоблаб келган ишга қарши бундай ҳалокатли ҳамлани эшитган доктор довдираганча атрофга аланглади.

— Ҳа, сэр, сизларда мантиқий асос йўқ. Анави до-нишмандлар тўпланиб олган конгрессларинг сиёсий ҳақ-ҳуқуқ жиҳатидан умумий тенглик эълон қилинган манифест чиқариб ўтирибди-я.

— Ҳа, бу тўғри, шуниси ҳам борки, манифест жуда-ям оқилона тузилган.

— Бу борада тортишиб ўтирмайман, лекин манифестда қайд этилганлар рост бўлса, унда нега тутқунларни қўйиб юбормаяпсизлар?

Уэлмир шундай оҳангда сўзладикки, полковникнинг юртдошлари талайгина очиқ-ойдин фактларга қарши шак-шубҳасиз далил ҳисоблайдиган ушбу эътироз янада ишончлироқ янграгандек туюлди.

Биров ватани қонунларини адолатсиз деб айблаган ва ўз мамлакатини ҳимоя қилишига тўғри келган дамларда ҳар бир америкалик ўзини ҳақоратлангандек ҳис этади. Гарчи ўзининг ҳақлигига имони комил бўлса-да, зиммасига тақалган иснодга қўювчи бирор айбни рад этишга мажбур бўлган ҳар бир виждонли кишининг вужудини худди ана шундай туйғу чулғаб олади. Аслида Ситгривс эс-ҳуши бутун одам бўлиб, шу топда, уни ранжитган эканлар, имкони борича жиддий бир тарзда ўз қарашларини муҳофаза қилишга бел боғлади.

— Биз учун озодлик — юртимизни бошқараётган конгресс мажлисларида ҳал қилувчи овозга эга бўлиш демакдир. Фуқаролари биздан уч минг миль олисда яшайдиган, сиёсий манфаатлари биз билан умумий бўлмаган ва бўлолмайдиган қиролнинг иродасига итоат этишни номақбул деб ҳисоблаймиз. Биз мустаҳиқ бўлаётган зулум ситамлар ҳақида гапириб ўтирмай ҳам қўя қолай, илло бола ўсиб-улғайди, етуклик имтиёзларини қўлга киритиш ҳуқуқига эга бўлди. Бундай ҳол-

ларда миллат ҳақ-ҳуқуқининг яккаю ягона ҳимоячиси бор, бу — куч-қудрат, биз ҳозир ана шу кучга таянп-миз.

— Эҳтимол бундай назария сизларнинг мақсадларингизга мувофиқ келар, — деди Уэлмир истеҳзоли кулиб, — лекин бу нарса маданий олам халқларининг қарашларига зид келмасмикин сизнингча?

— Йўқ, аксинча, бу барча халқларнинг қарашларига мос тушади, — зарба берди жарроҳ, унинг кулгисига кулги билан, ўз ошнасининг фаросатига ғоятда тан берадиган, аммо тиббиёт бобидаги ланду насиҳатларига тоқат қилолмайдиган капитан Лоутоннинг маъқуллаб бош ирғашига эса бош ирғаш билан жавоб қиларкан. — Узини ўзи бошқаришга қодир бўлган қайси одам ўзини бошқалар бошқаришига йўл қўйиб беради? Воқеа нарсаларга фақат биргина назар билан қараш — ҳар бир жамият ўзини-ўзи идора қилиш ҳуқуқига эга (башарти ки илоҳий қонунларни бузмаса, албатта), деган нуқтадан назардан қараш ақлга тўғри келади.

— Уз биродарларингизни тутқунликда сақлаб, ўша қонунларни бузмаётганмикинсизлар? — сўради полковник таъсирчан бир оҳангда.

Жарроҳ вино тўла қадаҳни бир кўтаришда бўшатиб, «ҳм» деб қўйди-да, яна жангга ташланди.

— Сэр, — деди у, — тутқунлик қадим-қадим замонларда пайдо бўлган, кейин, афтидан, у на идора усулига, на динга боғлиқ; Европадаги жамики маданийлашган давлатларда ўз биродарларини тутқунлик асоратида тутиб келганлар, ҳозир ҳам шундай қилмоқдалар.

— Буюк Британияни бундан мустасно қилишингизга тўғри келади! — жиззакилик билан хитоб қилди полковник.

— Э йўқ, сэр, — сўзини дадиллик билан давом эттирди доктор жанглар эндиликда рақиб томон майдонига кўчганини ҳис этиб, — Буюк Британияни бундан мустасно қилолмайман. Унинг ўғлонлари, унинг кемаларини унинг қонунлари бизнинг шаҳар ва қишлоқларимизда қуллик истибдодини жорий этдилар, шундоқ экан, бунинг жавобгарлиги ҳам унинг бўйнига тушиши шарт. Бу ерларда Англияга қарашли бир қарич тупроқ йўқки, занжилар қул бўлмасин. Англияда тутқунлар йўқ, аммо у ерда ишчи кучи ортиб-ортиб ётибди, бу-

нинг оқибатида ишчилардан бир қисми қашшоқликда кун кечиряпти. Франция ва бошқа кўплаб Европа мамлакатларида ҳам аҳвол худди шундай. Биз токи мустамлакачилик — ўзимизнинг аҳволу шароитимиз билан мураса қилиб келар эканмиз, юртимиздаги қулчиликдан сўз очмадик; мана эндиликда, метрополиянинг адолатсиз қонунлари рад этадиган озодликка эришишга қатъий аҳд қилган пайтимизда эса бизни худди ўша Англиянинг ўзи айбдор бўлган нарсада айблаб, таъна тошини отишяпти. Мабодо янги штатларни ўзига тобе этишга муваффақ бўлса, қиролларнинг фуқаролари ихтиёридаги қулларни халос этадими ёки оқларни ҳам ўзи шунча замонлардан буён хотиржам қараб кўникиб кетган асоратга, занжилар каби тутқунликка мубтало қиладими? Ҳа, бизда қуллик ҳануз мавжуд, илло биз ахири ундан қутулиш чорасини топамиз, акс ҳолда ҳозирда ўзимиз изтироб чекаётгандан кўра чандон ортиқроқ зулму ёвузлик содир бўлади. Биз олға қараб одимлаймиз, бизнинг зафарларимиз билан бирга қуллар озодликка эришажаклар; ниҳоят, бизнинг ажойиб ўлкамизда яратганнинг мурувватли эканига шак келтира оладиган биронта инсон боласи қолмайди.

Сухбат қалтис тус олаётганини кўрган инглиз ўрнидан туриб, бошқа хонага, хонимлар ёнига чиқиб кетди. У Саранинг ёнига ўтириб, Нью-Йоркдаги киборлар оламида рўй берган воқеаларни ҳикоя қилиш ҳамда ўзларининг умумий эски танишлари ҳаётидан минглаб қизиқ-қизиқ ҳангомаларни эслашдек кўнгилли эрмак топди ўзи учун. Мисс Пейтон меҳмонларга чой ва печенье тутиб, полковникнинг сафсаталарига мамнуният билан қулоқ соларди, Сара эса ўз жазманининг ҳазил ҳам хушомадларидан хижолат тортиб, дам-бадам икки бети ял-ял ёниб, кўзларини ўзи тикаётган каштага қарарди.

Юқорида баён этган манзарамиз доктор ва капитан Лоутон орасида тўла яраш битими тузилишига ёрдам берди, доктор Синглтондан хабар олиб чиққач эса, оналар хонимлар билан хайр-маъзур қилишиб, отларига минишди. Улар Чорраҳа қишлоғига йўл олишди. Ситгривс ярадорлардан хабар олишга, Лоутон бўлса ўз отрядига қўшилишга қарор беришганди. Бироқ дарвоза олдида етганларида уларни бир воқеа йўлдан тутиб қолди, мазкур воқеани келгуси бобда нақл қиламиз.

XIV боб

Бу оппоқ сочларни энди кўрмасман,
Азиз ва меҳрибон кўзларингни ҳам.
Аммо сен тинчидинг — кўз ёш тўкмасман,
Имон-ла яшадинг бир умр, кўркам.
Фақир тақдирингдан рози эдинг сен,
Яхшилик, покликнинг ёзи эдинг сен.

Краббе

Америка одатича марҳумни тириклар ҳузурда жу-
да оз вақт тутиб турилишини юқорида айтиб ўтгандик.
Ўз хавфсизлиги устида бош қотириш зарурати чорбо-
зорчини шундоқ ҳам қисқа бўлган бу муддатни янада
қисқартишга мажбур этди. Ўтган тундаги алғов-далғов,
ташвиш-ҳаяжонлар билан бўлиб, кекса Бёрчининг ўлими
ҳеч кимга чуқур таъсир этмаганди; лекин ҳар қалай
яқин қўшнилар ҳаялламай марҳумнинг олдидаги сўнг-
ги бурчларини адо этиш учун йиғилишди. Суворий би-
лан докторни йўлдан тўхтатган ана шу дафн маросими
қатнашчилари эди. Беўхшов замбарга қўйилган тобут-
ни тўрт киши елкасида кўтариб қеларди, олдинда эса
ўз ўртоқларининг ўрнини олишга шай бўлиб яна тўрт
киши одимларди. Тобут орғида, чеҳрасида ҳадсиз-ри-
собсиз қайғу аке эгиб турган Кэти Хейнс билан ёнма-
ён чорбозорчи, улар кетида эса ўғли билан мистер Уор-
тон келяпти. Энг орқада бир неча чолу кампир ва бир
тўда чулдурвоқи болалар келишяпти. Калитан Лоутон
эгарда нафасини нага ютганча, чурқ этмай ўтарарди.
Дафн маросими қатнашчилари унинг ёнига етиб келган-
ларида Гарви Бёрч тўсатдан бошини кўтариб қараркан,
бир қадам нарида келаётган ашаддий ганимига кўзи
тушиб қолди. Чорбозорчининг хаёлига дастлаб қочиб
қолиш фикри келди, бироқ лаҳзада ўзини ўнглаб ол-
ди-ю, отасининг тобутига қараб олди; юраги тўхтаб
қолгандай бўлди, аммо суворийнинг ёнидан дадил-да-
дил юриб ўтди. Лоутон эран-қаран бош кийимини олди
ва токи ёнидан мистер Уортон билан Генри ўтиб кет-
гунича учбурчак қалпоғини киймай турди; кейин у шо-
шилмай, ҳамон сукут сақлаганча докторга қўшилиб
дафнга кетаётганлар кетидан эргашди.

Чорбор-уйнинг сетки қаватидаги ярим ертўлага жой-
лашган ошхонадан чиқиб келган Цезарь уларга қўшил-

ди. Гарчи у суворийлардан бирмунча масофа ортда оораётган бўлса-да, чехрасидаги таитанавор важоҳат гўё қотиб қолгандай эди. Қария тирсагидан юқорироғига кўзни қамаштирадиган даражада оппоқ сочиқни боғлаб олганди — бу, Нью-Йоркдан чиқиб кетганидан буён тутқунлар таомилича мотам рамзи бўлмиш белгини тақиб, қабристонга бориш учун туғилган биринчи имконият эди. Цезарь ҳамиша одоб-ахлоқ қоидаларига қатъий риоя қилишни ёқтирарди, бунинг устига Жоржиядан келган қора танли биродарига Нью-Йоркда дафн маросимида одам ўзини қандай тутиши лозимлигини кўрсатиб қўйишни истарди. У ниятини муваффақият-ла тўла амалга оширди. Тўғри, уйга қайтгач, мисс Пейтоннинг юмшоққина қилиб қачон ва нима жонз экани тўғрисидаги насихатини эшитишга тўғри келди. Мисс Пейтон дафнга қатнашганини мақтади, лекин сочиқ боғлаш шарт эмаслигини айтди, зотан ўзи хизматкори бўлмаган одамнинг дафн маросимида бундай расмага риоя қилиш ортиқча эканини тушунтирди.

Қабристон мистер Уортоннинг мулкида жойлашган эди; у бир неча йил бурун ўз еридан қабристон учун маълум жойни ажратиб, атрофини тош девор билан ўратган эди. Бироқ у ерга Уортонлар авлодидан ҳеч ким қўйилмаганди. Британия қўшинлари Нью-Йоркни эгаллаган кун чикқан ёнғин ҳеч қанча вақт ўтмай кул-челпага айлантирган Тринити ибодатхонаси деворидаги зерҳал ёзувли тахтачада мистер Уортоннинг марҳум шододлари кўрсатган эзгу ишлари битилганди: уларнинг суяклари ана шу ибодатхонанинг бир бурчидаги қиборақлар хилхонасининг мармар тошлари остида ётарди.

Дафн маросими қатнашчилари йўлдан олдий бандаларининг қабрлари саф тортган яланглик томон бурийдилар, шунда капитан улар кетидан бормоқчи бўлганди, доктор ўз вақтида бошқа томонга қараб юришлари керак эканини ёдига солди.

— Айтнинг-чи, капитан Лоутон, одам жасадидан қутулишининг қабул қилинган усулларидан қай бирини маъқул деб биласиз?— сўради доктор тобут кетидан бораётган дафн маросими қатнашчиларидан хиёл олис-лашгач.— Баъзи мамлакатларда жасадни йирткич ҳайвонлар есин деб ташлаб кетишади; баъзиларида материя ҳавода парчаланиб, чириб битсин учун ўликни осиб

қўйишади; шундай ўлкалар ҳам борки, у ерларда ўлганларни ўтда куйдиришади; бошқа бир хил юртларда уни ерга кўмишади; ҳар бир халқнинг ўз дафн этиш усули бор. Сиз шулардан қай бирини маъқул кўрасиз?

— Ҳаммасиям ёмон эмас,— жавоб берди суворий нигоҳи билан доктор икковлари ҳозиргина айрилишган кичиккина одамлар тўдасини кузатаркан,— айтмоқчи, марҳумлар қанча тез дафн қилинишса, тирикларга жой шунча тез кенгаяди. Хўш, ўзингизга қайси бири маъқул келади?

— Охиргиси, яъни бизда қабул қилингани, зеро қолган учтаси жасадни ёриб кўриш имкониятидан маҳрум этади; бизнинг дафн этиш усулимизда тобутни,— гарчи бунгача мурда илм-фаннинг олижаноб мақсадларини йўлида ўз хизматини ўтаб улгурган бўлса-да,— бемалол қабрга қўйса бўлаверади. Эҳ, капитан Лоутон, бундай кўнгилли имконият армия сафига кираётганимда умид қилганимга қараганда хийла камроқ насиб этипти менга.

— Йилига неча марта ана шундай ҳаловат топасиз?— сўради капитан кўзларини гўристондан олиб қочаркан.

— Ўн ёки ўн икки марта. Худо ҳаққи, бундан ортиқ эмас. Отрядимиз мустақил ҳаракат қилган пайтларда овим ўнгидан келади; борди-ю, армия билан бирга сафарга чиқсак, унда талайгина ёш медиклар ўз улушларини талаб қиладилар, оқибатда каминага тузукроқ нусха камдан-кам насиб бўлади. Бу ёшлар худди калхатга ўхшаган қизғанчиқ, кейин ўлгудай исрофгар бўладилар.

— Атиги ўн ёки ўн икки марта денг!— деди суворий таажжубланиб.— Ахир менинг ёлғиз ўзим шунча нусха тайёрлаб бераман-ку сизга.

— Эҳ, Жек,— мулойимгина деди доктор, тойғаноқ заминга ниҳоятда эҳтиёткорлик билан қадам босаркан,— мен сиз тайёрлаб берадиган мижозлардан камдан-кам фойдаланаман, нега десангиз, улар батамом расвойи жаҳон қилиб ташланган бўлишади-да, ахир. Менга дўст сифатида ишонаверинг, Жек, сизнинг усулингиз таг-туғи билан нотўғри: сиз душманни беҳудадан-беҳудага ҳаётидан жудо қиласиз, иннайкейин, танасини шундай абжағини чиқариб ташлайсизки, ундан ҳатто ўзи ярайдиган яккаю ягона ишда ҳам фойдаланиб бўлмай қолади.

Суворий индамади, зотан у буни дўстона муносабатни сақлаб қолишнинг энг ишончли воситаси деб билди. Улар водийни кўздан пана қилиб турган тепа эгагини айланиб ўтишгач, доктор бошини буриб, қабристонга охириги марта кўз ташлади-да, хўрсиниғини аранг тийди:

— Агар вақтимиз ҳамда қулай шаройт бўлганидами, тунда ўз ажали билан ўлган ўша одамнинг жасадини қабридан олиб кетардинг-а. Марҳум, чамамда, бугун эрталаб кўрган хонимимизнинг отаси бўлса керак.

— Юбкали докторними? Анави рухсори шимол ёғдусига ўхшайдиган хонимни айтяпсиз-да, шундайми?— луқма ташлади суворий кулиб, бу кулгидан ҳамроҳи хи-жолатга тушди.— Йўқ, бу хоним қазо қилган жентльменнинг қизи эмас, у бемор ҳузурда тиббиёт ходимаеи вазифасини ўтаган холос; ўша хоним икки гапнинг бири-да номини тилга олган Гарви анави машҳур жосус чор-бозорчининг ўзгинаси.

— Нима! Сизни отдан қулатган одамми?

— Ҳеч ким ҳеч қачон мени отдан қулатган эмас, доктор Ситгривс,— жиддий қиёфада жавоб берди суворий.— Ронокини фалокат босгани учунгина йиқилгандим. Суворий билан от икковлари биргалашиб ерни ўпишди, холос.

— Танангизнинг шилинган жойларига қараганда, астойдил ер ўпганга ўхшайсиз. Минг бора таассуфким, ўша вайсақи аблаҳ қаерда писиб ётганини билмаймизда.

— У отасининг тобути кетидан кетаётганди.

— Уни индамай қўлдан чиқариб ўтирибсизми!— хитоб қилди доктор отини тислатиб.— Ҳозироқ орқага, қўлга оламиз! Эртага уни осишади, Жек, ана ундан кейин ўша лаънати жосуснинг мурдасини шартта ёраман!

— Узингизни босинг, тинчланинг, азизим Арчибалд. Наҳотки марҳум отаси олдидаги сўнгги бурчини адо этаётган одамни асир олишга қўлингиз борса? Бу ишни менга қўйиб беринг. Сўз бераман, у қилмишига яраша жазосини олади.

Интиқом кейинга қолаётганидан алами зиёда бўлган доктор норози оҳангда алланималар деб тўнғиллаб қўйди, бироқ ўзининг одамшавандалик бобидаги шаънига путур етказмаслик учун ён беришга мажбур бўлди, шундай қилиб улар инсонларнинг тинчлигу хотиржам

лиги учун нималар зарурлиги ҳақида қизгин суҳбат қуриб, Чорраҳа қишлоғи томон боравердилар.

Бёрч бошига ўлим ташвиши тушган эркакларга хос бир тарзда ғам-андуҳга ботган, лекин ўзини вазмин тударди, Кэти эса бошига қайғу тушган аёл ролини олганди зиммасига. Баъзи бир хиллар ўзи муносиб кўрган жамоат орасида бўлган чоғидагина ўз ҳис-туйғуларини кўз ёши орқали изҳор эта оладилар, бу саховатли қари қиз ҳам шунга мойилроқ эди. У йиғилган чоғроққина жамоатга кўз югуртириб чиқаркан, хотин-халажнинг кўзи ўзида эканини, уларнинг сергаклик билан кузатаётганларини пайқади, бу ҳол дарҳол таъсир кўрсатди унга: Кэти азага келган хотинларнинг кўнглини йдириб, ҳатто кўнгилчан аёл сифатида улар эҳтиромини қозониб, астойдил йиғлашга тушди. Отасининг тобути устига юракни пора-пора қилгудек тарақа-туруқлаб, барча осий бандаларнинг асли жойи шу ер эканини эсга солиб дастлабки кесагу тупроқ тушганда ўглининг юзи аянчли изтироб-ла титраб кетди. Чорбозорчи гўё икки букилиб қолди; худди жонсиздай шалвираб турган қўлларининг бармоқлари қалтирарди, чеҳрасидаги изтироб ифодаси юраги ғам-алам исканжасида тилка-пора бўлаётганини айтиб турарди. Бироқ у зумда ўзини тутиб олиб, қаддини ростлади, оғир хўрсиниб қўйди-да, бошини кўтариб, атрофга аланглади; ўзини яхши тута билганини англаганидан ҳатто жилмаяётганга ўхшарди. Қабрни бирпасда тўлдиришди; икки чеккасига қўйилган кичикроқ-кичикроқ икки тош қабр чегарасини белгилаб турарди; кўҳна одат бўйича қабр гумбази устига сарғимтиляшиллиги билан дунёдан кўз юмган марҳумлар қисмати ни ёдга солгувчи чим бостиришди. Шу тариқа маросим тугади. Ушбу ғамгин расм-русми адо этишда қатнашган кўни-қўшнилар бош кийимларини олиб, бир нима кутаётган тахлитда Бёрчга тикилиб қолишган эди — ана шунда у ёруғ жаҳонда якка-ёлғиз қолганини чинакамига ҳис этди. У шляпасини ечди-да, бор кучини жамлаб, бундай деди:

— Дўстлар ва ҳамсоялар, марҳум отамнинг жасадини асли масканига қўйишда кўрсатган ёрдамнинглар учун кўпдан-кўп раҳмат.

Таомилдаги ана шу сўзлардан кейин орага сукунат чўмиб, жамоат индамайгина тарқала бошлади. Бир неча киши чорбозорчи билан Кэтини кузатиб қўйишди, аммо

эшик ёнига етгач, эҳтиром-ла хайрлашиб, тарқаб кетишди. Дарвоқе, бу атрофларда ҳамма оғзини тўлдириб «корчалон» деб атайдиган бир киши улар билан бирга ичкарига кирди. Кэтининг фалокатни олдиндан ҳис этган юраги гурс-гурс тепа бошлади, лекин бу ташрифни кутган уй эгаси эҳтиром билан меҳмонга курси қўйиб берди. Чорбозорчи эшик ёнига борди, воҳага бир кўз ташлаб, яна ўша заҳотиёқ орқасига қайтди-да:

— Қуёш машриқ ёқдаги адир тепасидан ўтиб кетибди, вақтин ниҳоятда қисталанг. Мана, уй ва ернинг ҳужжатлари. Ҳаммаси қонун бўйича таппа-тахт қилиб қўйилган.

«Корчалон» қоғозларни олиб, эҳтиёткор одам бўлгани, шунингдек, бахтига қарши уни болалигида тузукроқ ўқитмаганлари туфайли ҳижжалаб ўқий бошлади. Токи у минг машаққат билан қоғозда ёзилганларнинг маъносига етгунича Гарви унча-мунча нарсаларни йиғиштириб, уйдан олиб кетиш зарур бўлган қақир-қуқурларга қўшиб қўйди. Кэти аллақачон чорбозорчидан марҳум васиятнома қолдирган-қолдирмаганини сўраб-сурштиришга улгурганди; шу боисдан у ҳозир Гарвининг инжилни ўзи тикиб берган янги тўрваннинг остига тақиб қўяётганини бепарволик билан кузатиб турарди. Бироқ чорбозорчи олти дона кумуш қошиқни ҳам авайлаб ўша ерга жойларкан, бу қадар катта йўқоғиш етказилаётганини кўрган Кэтининг бирдан жазаваси қўзиб, шундай деди:

— Уйланганингизда асқатиб қолар бу қошиқлар, Гарви.

— Мен ҳеч қачон уйланмайман.

— Бунақанги шошмашошарлик билан оит ичининг нима кераги бор? Бошига нималар тушинини ҳеч қачон билимайди бандаси. Сўққабош одам шунча қошиқни нима қилади? Менимча, ҳар бир ўзига тўқ одамнинг бурчи уйланиш ва ўз оиласининг ғамини ейтиш.

Кэти ўз қарашларини ўртага ташлаётган ўша замонларда у мансуб бўлган табақадаги аёлларнинг бойлиги одатда сигир, каравот ва бир нечта чойшаб, ёстиқ жилд ҳамда қўлбола аёлу кўрпадан иборат эди; тақдир кўпроқ кулиб боққанларнинг бисотида эса беш-олтита кумуш қошиқ ҳам бўларди. Тежамкор, саришта қари қиз ўз меҳнати билан санаб ўтилган нарсалардан кўпига эришганди, шу боисдан ўзиники ҳисоблаб қўйган олти

қошиқнинг ҳам чорбозорчининг каттакон тугунидан жой олаётганини кўрганида унинг қанчалар ғазабга келганини тасаввур қилиш мушкул эмас. Бёрчининг охириги сўзлари унга заррача тасалли беролмади. Лекин Гарви, унинг на норозилигига, на гапига парво қилмай, нарсаларини тугунига жойлайверди. Охири тугуни одатда орқалаб юрадиган ҳажмга бориб қолди.

— Бу қоғоз хусусида унчалик кўнглим тўқ эмас,— деди «корчалон» ниҳоят ҳужжатни ўқиб бўлиб.

— Хўш, нега?

— Суд буни қонуний ҳисобламас, деб чўчипман. Менга маълум бўлишича, қўшнилариңгиздан иккитаси эртага эрталаб тегишли жойга бориб, уй-жойиңгизни мусодара қилишларини талаб этишмоқчи. Ишқилиб, қирқ фунт бериб, икки қўлимни бурнимга тиқиб, аҳмоқ бўлиб қолавермасам гўрга эди.

— Фақат менигина эгалик ҳуқуқидан маҳрум этишлари мумкин,— эътироз билдирди чорбозорчи.— Икки юз доллар берсангиз уй сизники бўлади. Сиз виг¹ сифатида ҳаммага отнинг қашқасидай маълум одамсиз, шундай бўлгач, сизни безовта қилишмайди.

Чорбозорчининг ғамгин сўз оҳанги унинг ўз мулкени иложи борица қимматроққа пуллаш истагига бамисоли узукка қўйилган кўздай ёпишиб тушаётганди.

— Юз долларга кўнаверинг, бор барака қилайлик,— деди харидор, самимий куляпман деган хаёл билан тишларини иржайтириб.

— Бор барака қиламиз?— таажжуб-ла такрорлади чорбозорчи.— Мен бўлсам келишиб бўлдик деб ўйлагандим.

— Токи менга қоғозлари, сизга пул тегмаган экан, битишдик деб бўлмайди.

— Қоғоз қўлингизда-ку.

— Агар нархни пасайтирсангиз уни олиб қоламан,— деди харидор ва хихилаб кулди.— Хўп, юз эллик доллар, ахир бу чакана пул эмас. Мана, пул ҳам ёнимда.

Чорбозорчи деразадан ташқарига қараркан, кеч кириб қолганини кўриб юрагини ваҳм босди. Қоронғи тушгач уйда қолиши хавфли эканини биларди-ю, бироқ

¹ Романда тасвирланаётган даврларда Шимолий Америкадаги мустамлакаларда қўзғолончилар тарафдорларини виглар деб атаганлар.

барча қонун-қондаси ўрнига қўйиб битишилганидан кейин кўра-била туриб ўзини сурбетларча шилаётганларига рози бўлишга оғирсинаётганди у. Харидор унинг иккиланаётганини кўриб ўрнидан қўзғаларкан:

— Нимаям дердим, балки эрталабгача бошқа бирор кимса билан савдони битиштирарсиз, чунки эртага бу қоғозларингиз бир пақирга ҳам арзимай қолади,— деди.

— Хўп деяверинг, Гарви,— деди Кэти орага тушиб; у харидор столга инглиз гинейларини чиқариб қўйганида ўзини тутиб гуролмади.

Унинг овози чорбозорчининг хаёлини жойига келтирди; афтидан, у тўсатдан ниманидир эслагандай бўлди.

— Яхши,— деди у, кейин Кэтига ўгирилиб, пулнинг бир қисмини унинг кафтига қўйди,— агар хизматларингиз ҳақиқа берадиган бошқа нарсам бўлганидами, бор буд-шудимдан айрилсам айрилардимки, лекин ўзимни куппа-кундузи бундай талаттириб қўймасдим.

— Ўзлари бусиз ҳам бор бисотларидан жудо бўлишлари мумкин,— гўлдиради «корчалон» ва истеҳзоли иржайганча уйдан чиқиб кетди.

— Ҳа,— деди Кэти харидорни кўзлари билан кузатиб қоларкан,— сизга нима етишмаётганини биледи у, Гарви; худди менга ўхшаб у ҳам эндиликда, кекса жентльмен вафот этгач, сизга иссиқ-совуғингизга қарайдиган дўст керак деб ҳисоблайди.

Сафар тадоригини кўраётган чорбозорчи бу шамага эътибор бермади. Лекин қари қиз ҳам бўш келмади. У шунча йиллар мобайнида қалбида ардоқлаб келган орзу-умиди рўёбга чиқмаслигини тушунди ва айрилиқ фиरोқидан дили хуфтон, алами зиёда бўлди; бунинг устига десангиз, ҳамма четга чиқариб қўйган, ҳеч вақосиз ғарибу ғурабо бўлиб қолган одамга ачинарман деб ўйламаганди.

— Энди қаерда яшайсиз, бошқа бошпанани қаёқдан топасиз?— сўради Кэти.

— Яратган бошпанасиз қўймас.

— Лекин ўша бошпана ёқмас сизга.

— Қашшоқ одам инжиқлик қилмаслиги лозим.

— Мени-ку ҳеч ким инжиқ деёлмайди-я,— шартта оғзига урди рўзғорбоши.— Уйда сал пичоққа илинадиган буюм бўлишини, иннайкейини, ҳамма нарса жой-жойида, саранжом-саришта туришини яхши кўрсам ҳам,

лекин, бу ўлкадан кетишга розийдим. Бу воҳадаги одамларнинг турмуши менга жуда ёқди деёлмайман.

— Бу водий ажойиб жой,— деди Гарви қизгинлик билан,— одамларга келсак, улар ҳамма ерда ҳам бир хил.— Лекин менга энди бари бир; ҳамма жой ҳам мен учун бир гўр, ҳамма одамлар бегона.

• Шунда тахлаётган кийимлик мато қўлидан тушиб кетди-да, у сандиқ устига ўтирганча, ифодасиз кўзлари олдинга тикилиб қолди.

— Вой, нималар деяпсиз?— эътироз билдирди Кэти остидаги стулни чорбозорчига яқинроқ суриб.— Нима деяпсиз, Гарви, ахир ҳеч бўлмаса мен бегона эмасдирман.

Бёрч аста бошини буриб, Кэтига қараркан, унинг чеҳрасида одатдаги худбинликдан кўра ҳамдардлик кўпроқ акс этиб турганини кўрди. У қари қизнинг қўлини авайлабгина ушларкан, изтироб ифодаси бирмунча тарқаб, юзи ёришгандай бўлди.

— Ҳа, эй оққўнгил аёл, сиз, турган гапки, бегона эмассиз менга, сиз мен тўғримда ҳақ гапни айта оласиз. Одамлар шаънимга лой чапий бошлаганларида, сиз меҳр-оқибат кўрсатиб, албатта икки оғизгина сўз билан бўлса ҳам мени ҳимоя қиласиз.

— Шу кунгачаям сизнинг ёнингизни олиб келганман, бундан кейин ҳам ҳамиша ёнингизни оламан,— жавоб берди Кэти жўшиб,— то охирги томчи қоним қолгунича ҳимоя қиламан сизни, қани сизни ёмонлаб, ҳақорат қилиб кўришсин-чи! Тўғри айтдингиз, Гарви, адолат кўзи билан қарайман, муносабатим ҳам ёмон эмас. Сизга қирол ёқаркан, шунгаям ота гўри қозихона бўпти-ю! Аслида у ёмон одам эмас, деган гапни кўп эшитганман, фақат Англияда дин йўқлиги ёмон холос; ҳамманинг айтишича, уёқдаги руҳонийларнинг жамикиси нақ иблиснинг ўзгинасимиш.

Юраги ғаш тортган чорбозорчи хонада нари бориб, бери кела бошлади, кўзлари қандайдир бежо эди. Кэти уни ҳеч қачон бундай авзойда кўрмаганди; чорбозорчининг ғалати бир тарзда важоҳат-ла одим ташлаши қари қизни ваҳимага солди.

— Отам тирик эканида,— пичирлади Гарви ўз туйғуларини жиловлашга ортиқ кучи етмай,— бу ёруғ жаҳонда дилимдагини уқиб, англаб оладиган одамим бориydi. О, хавф-хатарга тўла хуфия тентирашлардан,

барча ноҳақу ноўрин ҳақоратлардан кейин уйга қайтганда унинг мақтовини, дуосини эшитиш қанчалар ёқимли, қанчалар қувончли, эди-я! Мана энди у ўлди,— Гарви юришдан тўхтади, одатда отаси ўтирадиган томонга жавдираб қараб қўйди.— Менинг ҳақ йўлда турганимни ким билади энди?

— Оҳ, Гарви, Гарви!

— Ҳа, ўлмасимдан бурун буни биладиган, билиши шарт бўлган яккаю ягона одам... Бадном бўлиб ўлиш қанчалик даҳшатли-я!

— Улимни гапирманг, Гарви,— деди рўзгорбоши аёл; у атрофга аланглаб, сал ёришсин деб ўчоққа ўтиндан ташлаб қўйди.

Гарвини ларзага келтирган, кечмиш кунги воқеалар ва олдинда кутаётган янгидан-янги кулфату фалокатларга бўлган ишонч қутқуси билан унинг жисмига ғулу солган ҳаяжон осойиш топди; бу ғаройиб одам ҳиссиётининг ақлу онги устидан ҳукмронлиги кўпга бормасди. Чорбозорчи чор атрофни қоронғилик чулғаганини кўриб, шоша-пиша тугунини елкасига олди-ю, оҳистагина Кэтининг қўлидан ушлади.

— Эй меҳрибон аёл, сиз билан ажралишаётганимга жудаям афсусланаман,— деди у,— шундай бўлсаям, вақт етди, кетишим керак. Бу ерда қолаётган жамики нарсасизники, менга бошқа ҳеч ниманинг кераги йўқ, сизни эса булар бир кунингизга яраб қолади. Хайр, биз ҳали кўришамиз яна...

— Дузахдами?— томдан тараша тушгандай янгради бу сўз.

Чорбозорчи анг-танг бўлиб, ҳозиргина устидан турган сандигига ўтириб қолди.

— Ҳа-ҳа, яна битта тугунни орқалаб-а! Жуда бошлаб қаплайтириб олишга улгурибдилар-да, мистер Бёрч.

— Наҳотки кўрсатган шунча ёвузликларинг камлик қилган бўлса!— хитоб этди чорбозорчи, илгариги руҳий қатъияти қайтиб, ўрнидан сапчиб тураркан.— Жон таслим қилаётган одамнинг сўнгги нафасини ҳаромга чиқариб, мени шипшидам қилганинг наҳотки етмаган бўлса? Яна нима керак сенга?

— Сенинг қонинг,— деди скиннер ёвузона лоқайдлик билан.

— Пулни деб-а!— алам билан деди чорбозорчи.— Сен мунофиқларча қон эвазига бойиб олмоқчимисан?

— Қонинг учун озгина ҳақ тўламайдилар. Эллик гинея — ичига сомон тикиладиган жасадинг учун ҳам шунча олтин берадилар, муҳтарам тўрам!

— Мана ўн беш гинея, — шоша-пиша деди Кэти, — манави жавон билан каравот меники; агар Гарвини бир соатгагина тинч қўйишга сўз берсангиз бу ҳам сизники бўлади.

— Бир соатга, — такрорлади скиннер тишларини гижирлатиб, пулга очкўзлик билан қараб қўяркан.

— Бир соатга холос, мана, олинг!

— Тўхтанг, бу аблаҳга ишонманг! — қичқирди чорбозорчи.

— Унинг ишончига тупураман! — жавоб қилди кафандузд шафқатсизона қувонч билан. — Пул ишончли қўлга тушди, сенинг бу сурбетлигинга эса дор тагига судраб борганимда беришадиган эллик гинейани олгунимча бир амаллаб тоқат қила тураман!

— Юр! — деди чорбозорчи мағрур қиёфада. — Қани, мени майор Данвудининг олдига олиб бор, эҳтимол у бағри кенг, адолатли одам чиқиб қолар.

— Шунча жойга, яна-тагин бунақанги бадному бедавони эргаштириб бориб эсимни ебманми? Иннайкейин, ўша мистер Данвуди икки ёки уч торини¹, тўрт томонинг қибла, деб қўйиб юборди. Капитан Лоутоннинг отряди бу ердан ярим милча нарида турибди, унинг ёзиб берган бир энлик хати, худди майорнинг тилхатидай, менга ваъда қилинган мукофотни беришларига ярайверади. Мистер Бёрч, бугун кечқурун капитан Лоутон билан бирга шамолласалар, қалай, ёқадими бу фикр ўзларига?

— Пулимни бу ёққа чўзинг ёки Гарвини қўйиб юборинг! — фарёд урди ўтакаси ёрилаёзган рўзғорбоши.

— Хоним афанди, мабодо каравотларида пулдан тагин пичагина топилмаса бераётган порангиз сал супталик қилади.

Кафандузд милтиқ найзасини тўшакка санчиб, уни тилка-пора қиларкан, ваҳшиёна мамнуният билан ичидаги похолни хонага сочиб ташлади.

— Агар юртимизда қонун деган гап бор бўлса, жазойингизни бердиртирмай қўймайман! — дея бақирди

¹ *Торилар* — романда ҳикоя қилинаётган даврларда Шимолий Америка мустамлакаларида Англия тарафдорларини шундай деб атадилар.

Қэти янгитдан қўлига кирган бойлигига жони ачиб: у ўзига таҳдид қилаётган хавфни унутганди.

— Бегараф ўлкада қонун кучлилар томонида, менинг найзам ўзларининг тилларидан узунроқ; шундоқ экан, тилларини тийиб турсинлар, йўқса баттар калта қилиб қўймай тағин.

Эшик ортида, қоронғида бир неча скиннерлар туришар, улар орасида эса, афтидан, ўзини пайқашларини истамаётган яна бир кишининг қораси ширава кўзга ташланарди. Аммо кимдир ўчоққа ўтин ташлаганди, лов этиб кўтарилган аланга шуъласи унинг афтини ёритди-ю, Бёрч ўзининг ғарибона мулкани сотиб олган харидорни таниди. У ёнидаги кафандуздар билан шивирлашаётган эди; бунни кўрган Гарвининг хаёлидан, мени бошлаб лақиллатишибди, бу ярамаснинг скиннерлар билан тили бир экан, деган фикр кечди. Бироқ жаҳл қилиб, ғазабланиб ўтиришнинг фурсати ўтганди, шу боис Гарви Бёрч, гўё ўзини дор эмас, зафар тантанаси кутаётгандек, таъқибчилари кетидан дадил-дадил қадам ташлаб бораверди. Улар ҳовлини кесиб ўтаётганида талончилар раҳнамоси гўлага қоқилиб йиқилиб, салгина лат еди.

— Лаънати гўла!— дея ўшқирди қутуриб, ердан дик этиб тураркан.— Бунақанги зимистонда узоққа бориб бўлсан. Анави уюлиб ётган увринди-чувринди устига битта чалани ташланглар, атроф сал ёришсин.

— Тўхтанглар, уйга ўт қўйиб юборасизлар-ку унда!— жонҳолатда бақирди «корчалон».

— Унда йўл янаям ёришиб кетади,— жавоб берди скиннер ва ёниб турган чалани қовжираб ётган ахлат уюмига қараб улоқтирди.

Уша ондаёқ уй лоп этиб аланга олди.

— Ана энди ёнғин йўлни ёритиб турганида тоққа жўнайлик.

— Золимлар!— ўкириб юборди «корчалон» аламиндан.— Мана сенларнинг яхшиликка билдирган миннатдорчиликларинг, мана чорбозорчини қўлга туширишда ёрдамлашганимнинг мукофоти!

— Бизни ҳақорат қилишга ўтган бўлсанг, гулхандан четроқда турганинг дуруст; бундай ёруғда ўқим сира хато кетмайди-я!— ўдағайлади талончилар раҳнамоси.

Шу сўзлар оғзидан чиқиб бўлмасиданоқ ўқ узди у, лекин ўқи яхшиямки на қўрқанидан бақа бўлиб қолган

«корчалон»га ва на ундан кам эхонаси чиқмаган, бисоти бадастир аёлдан зумда қашшоқ аёлга айланган-қўйган рўзғорбошига тегди. Шунда ақлу гидроки ҳар икковини ҳам тезроқ орқага чекинишга даъват этди. Эртасига эрталаб чорбозорчининг уйи ўрнида юқорида таърифлаб ўтилган печнинг ҳайбатли мўрисигина сўп-пайиб турарди, холос.

XV боб

Рашк қилмаслар сабаб бор учун,
Рашк қилишмас номус, ор учун.
Рашкни фақат рашк деб билишар,
Шўхлик учун рашк қилишар.

Шекспир, «Отелло»

Биз тасвирлаган бўрондан кейин қарор топган осуда, чароғон ҳаво (Америка иқлимида тез-тез шундай бўлиб туради) кўққисдан айниди-қолди. Оқшомга бориб тоғдан кучли изғирин турди, тўсатдан ёға бошлаган қор ноябрь — ёз жазирамаси қиш аёзи билан алмашинадиган палла эшик турмини қоқиб турганига шубҳа қолдирмади. Френсис ўз хонаси деразаси олдида турибди; чорбоғ ёнидан аста-секин ўтиб бораётган дафн маросими қатнашчиларини кузатаркан, унинг чеҳрасида акс этган чуқур қайғу, турган гапки, маросим туфайлигина эмабди. Ушбу ҳазин дафн маросимининг нимасидир унинг шу топдаги дилгирлигига мос тушаётганди. Френсис атрофга назар ташлаб, ҳатто уй ва биноларни тебратиб, воҳага от солган қудратли шамолнинг зўридан дарахтларнинг нақ ерни ўпгудек эгилиб-букилаётганини кўрди; шамол шох-шаббалардаги барглари юлқиб, чирпирак қилиб учириб юрарди, яқингинада офтобда рангоранг жилоланган ўрмон кўз ўнгида ўз кўрк-жамолини йўқотганди. Олисида, адирлар тепасида америкаликларнинг қўшинлари қароргоҳига олиб борадиган тоғ йўлларини қўриқлаётган отлиқ аскарлар қорасини кўз бемалол илғаса бўларди; улар чучук сувли бепоён кўллар оша қутуриб эсаётган шамолдан сақланиш учун ёппи-чиқларига бурканиб, эгар устида энкайиб ўтиришарди. Френсис тахта тобутни секин-секин тушираётганла-

рини, унинг қоп-қоронғи гурда ғойиб бўлганини кўриб турди, ана шундан кейин назарида борлиқни чулғаган маҳзуулик баттар ортиб кетгандай туюлди. Уйкуга кетган капитан Синглтон ёнида унинг чопари ўтирар, Изабеллани эса, кечаси билан йўл босиб чарчаб келгани сабабли, ўзига ажратилган хонада дам олишга кўндирган эдилар. Мисс Синглтон хонасида умумий даққизга чиқиладиганидан ташқари опа-сингил уёртонлар ётоғига утиладиган эшик ҳам бор эди. Френсис ана шу эшикнинг қия очиқ турганини кўриб, қани курай-чи, меҳмон яхши жойлашдимикин, деган ниятда унга яқинлашди. Шунда ухлаб ётибди деб ўйлаган одами уйғоққина эмае, ҳатто ётишни ҳаёлига ҳам келтирмаётганини кўриб ғоятда ажабланди. Овқат пайтида бошига пишиқ қилиб турмақланган, ҳозир ҳалқа-ҳалқа бўлиб кифтлари ҳамда кўксига тушиб турган сумбул сочлари Изабелланинг чеҳрасига ибтидоий бир гўзаллик бахш этганди; қўлидаги суратга қадалган, жону жаҳонни ўртагувчи чарос кўзлари мрамардай силлиқ юзининг сутга чайилгандек оппоқлигини чандон бўрттириб турарди. Изабелланинг беҳобдан қилган бир ҳаракати оқибатида суратга кўзи тушиб қолган Френсис ҳушидан кетаёзди, зеро бу ўзига яхши таниш виргинияликлар мундиридаги одамнинг сурати эди. Нафаси бўғзига тикилиб қолаёзган Френсис ўйнаб кетган юрагини тинчлантириш учун беихтиёр қўлини кўксига қўйди: у ўз қалбию хотирига ўрнашиб қолган сиймони танигандай бўлди назарида. У бировнинг эзгу сири хилватгоҳига бостириб кираётгани одобдан эмаслигини тушуниб турарди-ю, бироқ ҳаяжон оғиз очиб бир нима дейишига халал бериб, меҳмондан кўз узишга мажоли етмай, стулга ўтириб қолди. Изабелла бўлса қалт-қалт титраётган ўз сири шоҳидини, унинг руҳий кечинмасини пайқамай, қайноқ юрак ҳароратию қалб майлини ошкор этгувчи жўшқинлик билан суратни лабларига босди. Френсис соҳибжамол меҳмоннинг чеҳрасидаги яшин тезлигида алмашинаётган бир-биридан кучли, бир-биридан жўшқин ифодаларни аранг илғаб қоларди. Бироқ, аслида Изабелланинг чеҳрасига ғусса ҳамда шайдойилик ифодаси бўлак ҳиссаларга нисбатан ортиқроқ кўланка ташлаб турарди. Кўзларидан суратга томаётган, ёноқларидан бетиним юмалаётган дурдай-дурдай ёш томчилари қалбини қайғу ўзининг ўткир тирноқлари билан таталаётганидан далолат берарди чоғи.

Ҳа, бу кўз ёшлари унинг ғам-ғусса чекаётганининг исботи эди. Изабелланинг ҳар бир ҳаракатида ёрқин жозиба намоён бўлар, вужудини ларзага солган ҳар битта янги ҳис-туйғу қалбини батамом забт этарди. Уйни титратиб-қалдиратиб юборган бўрон забти Изабелланинг безовта юраги туғёнига жавоб бўлди. Ниҳоят, у ўрнидан туриб, дераза томон юрди. Энди Френсисга кўринмай қолди, қиз стулдан кўзгалиб ёнига боришга чегланган ҳам эдики, дабдурустан титроқ товуш билан бошланган қўшиқ уни яна жойига михлади-қўйди. Қўшиқ оҳанги жуда ғалати, бунинг устига овози ҳам айтарли кучли эмасди, лекин Френсис бундай таъсирчан ашула айтганларини ҳеч қачон эшитмаганди. У қўшиқ тугамагунича нафасини ичга ютган кўйи туриб қолди.

Музлаган дарё узра
Оғир туман чўкмоқда,
Гўё оппоқ бир мезон.
Яланг қир, аччиқ шамол
Эман баргин тўкмоқда
Қутуриб, қилиб яксон.
Шамол тинар ниҳоят,
Ширин уйқу олдидан
Қочгандай нохуш ўйлар.
Аммо дилимда ғоят
Катта армон қолди-да,
Бўғмоққа пайт пойлар.
Бирдан даҳшатли бўрон —
Туриб, эркин элимга
Хавф солади фалокат.
Ёвларга солиб қирон
Қувват бериб белимга
Енгар меҳру садоқат.
Кураш борар сердолға,
Ёвларни чопиб, олмос
Қиличларни қилдик қон.
Бошлашди элни олға
Қалби, билагаи толмас
Неча довқур қаҳрамон!
Ғазабдан ҳуши учиб,
Чийиллар шамол, қуюн,
Яланғочлар эманни.
Силлиқ баданни қучиб,

Вошлайди ёвуз ўйин
 Қуйдириб жону танни.
 Гўё жануб қуёши
 Қуйиб ажал захрици,
 Ўйнар мисли фаввора.
 Майин, ҳаддидан ошиб,
 Тоғда совуқ изғирин
 Бўлаверсин овора.
 Аммо, менинг дилимда
 Зўр, даҳшатли аланга,
 Уфурар кўкка томон.
 Гар учраса йўлимда
 Ургимчак ё паланга,
 Янчиб ўтаман ёмон.

Қўшиқ Френсисга қаттиқ таъсир қилди, сўзлари эса сўнгги кунлардаги воқеалар хотираси билан омихта бўлиб, кўнгилчан қиз қалбида нотаниш безовталиқ ҳиссини уйғотди. Қўшиқнинг охириги сўзлари янграб бўлгач, Изабелла деразадан узоқлашди, шунда кўзи Френсиснинг ҳайратда туси паға бўлиб турган юзига тушди. Қизлар бараварига қизариб кетишди, мезбоннинг мовий кўзлари бир зумга меҳмоннинг чақноқ чарос кўзлари билан тўқнашди-ю, ўша замонда икковларининг нигоҳи хижолат-ла ерга қадалди; кейин бир-бировлари томон юриб, бир-бирининг қўлларини ушладилар, лекин на униса, на буниси иккичисининг бетига тик боқишга журъат эта олди.

— Ҳавонинг тўсатдан ўзгариб қолиши, кейин укамнинг ташвишидан юрагим сиқилиб кетди,— деди Изабелла паст, титроқ товуш билан.

— Айтишларича, ахволи энди хавфли эмасмиш-ку,— деб қўйди Френсис худди ўшандай хижолатомуз оҳангда.— Укангизни майор Данвуди олиб келган пайтида кўрганингизда борми...

Френсис ўзини айбдор ҳис этиб (айби нималигини ўзи ҳам билмасди), жим қолди. Бошини кўтариб қараркан, Изабелланинг тикилиб турганини кўрди-ю, ёноқларига гуп этиб қон тепчиди.

— Майор Данвуди дедингиз шекилли?— деди Изабелла эшитилар-эшитилмас.

— Ҳа, у капитан Синглтоннинг ёнидайдди.

— Данвудини танийсизми? Тез-тез кўришиб турасизми у бидан?

Френсис ботиниб яна Изабеллага қараганда, нигоҳи тағин унинг синовчан тикилиб турган кўзларига дуч келди — меҳмон унинг қалбининг энг чуқур хилватхоналаригача кириб боришни истаётгандай туюлди.

— Айтаверинг, мисс Уортон, майор Данвуди сизга танишми?

— У қариндошим бўлади,— дея жавоб берди меҳмоннинг сўз оҳанги чўчитиб юборган Френсис.

— Қариндошим денг! — такрорлади Изабелла. — Яқин қариндошингизми? Айтинг, мисс Уортон, ўтинаман сиздан!

— Оналаримиз холавачча бўлишади,— деди Френсис бўшашиброқ.

— У сизнинг қайлиғингизми? — сўради меҳмон жисмига ўт тутатиб.

Бу яланғоч савол Френсисга қаттиқ ботди. У кўзларини ердан узиб, меҳмонга бир қадар такаббуруна боқди-ю, Изабелланинг докадай оқариб кетган бети билан пириллаб учиб турган лабларига кўзи тушгани заҳотиёқ аччиғи тарқади-кетди.

— Шу рост-а, тўғри топдимми? Жавоб бера қолсангиз-чи, ахир, мисс Уортон! Ёлбораман, ҳис-туйғуларим ҳақи, айтинг... Данвудини севасизми?

Мисс Синглтоннинг овозидаги таъсирли ўтинч Френсисни таслим этди-ю, ловиллаб турган юзини қўллари билан яширганча хижолатда стулга ўтириб қолди.

Изабелла бир муддат хона бўйлаб уёқдан-буёққа юрди; охири ҳаяжонини босиб, ноқулай аҳволда қолганини яшириш ниятида кўзлари ер сузиб ўтирган Френсис ёнига келди-да, қўлидан ушлаб, ошкора тарзда иродаси қудрати билан ўзини дадил тутиб, бундай деди:

— Мисс Уортон, агар ҳаяжонга берилиб, қизиқ устида одоб чегарасидан чиқиб кетган бўлсам кечирасиз... бунинг анчагина жиддий важи... бешафқат бир сабаби бор...

У дудуқланиб қолди. Френсис бошини кўтарган эди, нигоҳлари тағин тўқнашди. Улар ловиллаб турган ёноқларини суйкашиб, бир-бировларини бағриларига олдилар. Бу самимий ва қизгин қучоқлашиш узоқ давом этди, бироқ қизлардан ҳеч қайсиси чурқ этмасди, бир-

бировларини бағриларидадан бўшатганларидан кейин эса Френсис индамай ётоғига чиқиб кетди.

Мисс Синглтоннинг хонасида ушбу антиқа томоша содир бўлиб турган айни чоғда меҳмонхонада гоётда муҳим масалалар муҳокама этилаётган эди. Бека юқорида тавсифу таърифини келтирганимиз таомлар қолдигидан қандай фойдаланиш устида озмунча бош қотирмади. Гарчи парранда гўштидан талайгина бўлаги капитан Лоутоннинг чопари киссаларидан паноҳ топган, ҳатто бунақанги тўкин хонадонда узоқ туриб қолиш умиди йўқ доктор ёрдамчиси ҳам унча-мунча егулик ғамлаб олган бўлса-да, ҳар қалай таомлардан хийла қисми ортиб қолган, куйди-пишди мисс Пейтон уларни нима қиларини билмасди. Ана шу сабабли Цезарь билан унинг бекаси бир бурчакка кириб олиб, бу муҳим масала борасида узоқ маслаҳатлашишди; худди шунинг учун ҳам полковник Уэлмир батамом меҳмондўст Сара Уортоннинг ихтиёрида қолганди. Одатдаги суҳбат мавзуси тугагач, полковник ўзи бот-бот йўл қўйган хатолар вазидан салгина хижолат тортиб, кечаги кунги воқеалардан сўз очди.

— Бу мистер Данвуди билан Куин-стритдаги уйингларда биринчи марта учрашганимизда унинг машҳур жангчи бўлиб кетиши кимнинг хаёлига келибди дейсиз!— деди полковник Уэлмир, дилидаги ранжу аламини яшириш учун илжайиб.

— Қандай қудратли рақибни енгганини эслагандагина машҳур деса бўлади денг,— деб қўйди Сара полковникка озор бериб қўймасликка тиришиб.— Уша бахтсиз ҳодиса сизга ҳар жиҳатдан панд берган. Уша фалокат юз бермаганида ҳамишагидек қироллик қўшинлари ғалаба қилиши турган гап эди.

— Лекин ўша бахтсиз ҳодисанинг шарофати билан каминалари шундай ажойиб жамоат орасига тушиб ўтирибдилар-да. Бу ерда топаётган ҳаловатим ҳам руҳий, ҳам жисмоний жароҳатларимга малҳам бўляпти,— деб қўшиб қўйди полковник оғзидан бол томиб.

— Умидворманки, жароҳатларингиз унчалик оғир бўлмаса керак,— деди-да Сара, анордек қизариб кетган ёноқларини яшириш учун, худди ипни тишлаб узмоқчидек, тиззаларидаги каштаси устига энгашди.

— Қалбимдаги жароҳат олдида бу ҳеч гап эмас,— дея жавоб берди полковник боягиндай хушомадкорона

майин овозда.— Эҳ, мисс Уортон, бундай дамларда дўстлик билан хайрихоҳликнинг қадрига ҳар қачонгидан кўра кўпроқ етаркан одам.

Кимки бундай туйғуни бошдан кечирмаган бўлса, у ярим соатлик қисқагина фурсат ичида ошиқ аёл қалбидаги муҳаббат гулхани (яна дилидаги одам унга мой қўйиб турганида) лоп этиб аланга олишини тасаввур этишга қодир эмас. Суҳбат дўстлик ҳамда хайрихоҳлик борасига кўчгач, у Сарани шундай сеҳрлаб қўйдики, оқибатда қиз на чурқ этиб оғиз оча олди ва на полковникни тўхтата олди. У фақат кўзларини кўтариб қараркан, наздида полковникнинг ўзининг сулув чеҳрасига завқ-шавқ-ла боқиши оғзидан чиқаётган чиройли ҳамда ёқимли сўзлари сингари жўшқин ва ҳароратли туюлди.

Икковлари роса бир соат танҳо қолишди, бу орада полковник гарчи тажрибали аёл муҳаббат иқрори деб қабул этадиган бирон арзирли гап айтмаган бўлса-да, унинг кўп сўзлари Сарани маҳлиё қилиб қўйди, шу боис қиз акаси асир тушиб қолгандан берига биринчи марта қалби қувончга тўлиб ўз хонасига йўл олди.

XVI боб

Қани келинг, стаканни уриштирайлик,

Қани келинг, стаканни — чиқ!

Солдат деган аҳмоқ эмас,

Умр — бир нафас.

Солдат шўрлик бир гал ичса

Ҳеч нима қилмас¹.

Шекспир. «Отелло»

Суворийдар отряди ўз командирлари ёқтирган манзилда тўхтаганини юқорида тилга олиб ўтгандик. У ерда икки йўл бир-бирини кесиб ўтарди, шу сабабли бир нечта кўҳна кулбалардан иборат қишлоқча Чорраҳа деб аталарди. Қадимдан одат бўлиб келгандай, кўриниши сал тузукроқ уй, ўша замоннинг тили билан айтганда, одамлар от-улови билан қўниб ўтадиган «карвонсарой» хизматини бажарарди. Дорни эслатувчи устунга қоқил-

¹ Гафур Ғулом таржимаси.

ган беўхшоз тахтада бир вақтлар шунақа ёзув бўлган. Ҳозир эса қизил бўр билан бу ерга қандайдир бир бекорхўжа суворий ҳазиллашиб «Элизабет Фленеганнинг хусусий меҳмонхонаси» деб ажи-бужи қилиб ёзиб қўйибди. Дабдурустдан «меҳмонхона» соҳибаси деган факрий унвонга эришган аёл одатда қўшин билан биргаликда сафар қилиб, уларга озиқ-овқат сотувчи, кир ювувчи ҳамда Қэти Хейнсинг сўзи билан айтганда, юбкали доктор вазифаларини адо этарди. Бетти эри жангда ҳалок бўлиб тул қолган хотин эди. У ҳам худди эри каби олис Британияда дунёга келганди. Эр-хотин икковлари бахт излаб аллазамонларда Шимолий Америкадаги мустамлакаларга кўчиб келишганди. Бетти мудом қўшин ортидан эргашиб юрар, гарчи аскарлар бирон жойда камдан-кам икки кундан ортиқ ушланиб қолсалар ҳамки, бу уддабурон аёлнинг уйиб мол ортилган аравачаси албатта ўзини қучоқ очиб кутиб оладиган қўшинманзилгоҳида пайдо бўларди. Бетти қаергаки бормасин, ўша жойга кўз очиб-юмгунча мослашиб олар ва ўша заҳотиёқ савдони бошлаб юборарди. Баъзан унинг ўз аравачаси, баъзан эса аскарлар қўлларига илинган нарсалардан наридани бери қўққайтириб беришган айвонча дўконлик хизматини ўтарди. Ҳозир бўлса Бетти бўш ётган уйни эгаллаб, ичкарига изғирин шамол кирмасин деб деразаларига аскарларнинг кир-чир иштонларини тутиб, ўзининг ибораси билан айтганда, «қулинг ўргилсин бошпана» ҳозирлаб олганди. Аскарлар атрофдаги омборхона ва оғилхоналарга, офицерлар бўлса ўзлари ҳазиллашиб штаб қароргоҳи деб аташган «Фленеган меҳмонхонаси»га жойлашган эдилар. Отряддагиларнинг ҳаммалари Беттини танирди. Ўз навбатида у ҳам ҳамманинг исми ёки лақабини билар, қайсиси ўзига хуш келса, унга шунисини айтиб мурожаат қиларди. Аёл партизан жангчиларнинг арзандаси эди, лекин унга ҳали кўнникмаган ва саховатидан баҳраманд бўлмаган баъзи бировлар бевага мутлақо тоқат қилолмасди. Спиртли ичимликка ҳаддан зиёд ружу қўйгани, ниҳоятда исқирт юриши ва орқа-олдига қарамай, бадахлоқ гапиришини унинг нуқсонидек десак бўлади; бироқ янги ватанига нисбатан чексиз муҳаббат, савдо ишида мутлақо ҳалоллик ҳамда беқиёс бағрикенглик каби фазилатлари ҳам бор эди. Бундан ташқари, Бетти кўрсатган хизматлар силсиласига бизнинг замонамизда қиш фаслида улуг мам-

лакатымизнинг савдо ҳамда сиёсий марказларига қатнаб юргувчи жамики ватанпарварларига ошно бўлган «коктейль» номли ичимлик кашфиётини қўшиш лозимдир. Элизабет Фленеган ўзининг виргиниялик мижозларидан ҳамма нарсада — ширин шифобахш шарбатдан тортиб ҳозир сўз бораётган сархуш этгувчи ичимликкача — ялпиз ишлатишни ўрганиб олганди. Хулласи калом, олган таълими ҳамда шароит Беттини вақти-соати билан бутун оламга машҳур бўлажак кашфиётини мукаммал такомиллаштиришга тайёрлади. «Меҳмонхона» бекаси ана шундай аёл эди.

У этни жунжиқтираётган изғиринли шимол шамолига қарамай, суюклиси капитан Лоутон билан ҳамроҳи — табобат бобидаги ўз раҳнамоси доктор Ситгривсни қарши олиш учун эшикдан бошини чиқариб қараб хушрўй жамолини кўрсатди.

— Унвонимнинг ошиши ҳаққи онт ичаманки, сизни кўришдан фоятда хурсандман, нозикниҳол Элизабетгинам! — хитоб қилди суворий эгардан сакраб тушаркан. — Канада чучук сувларининг манфур нафаси жонжонимдан ўтиб кетди, совуқдан суякларим қақшайпти, лекин чўғдай ловиллаётган рухсорингизга бир бора боқишнинг ўзи нақ мавлуд кунлари лангиллаб турадиган каминдай одамни тетиклантириб юборади.

— Ҳай-ҳай, капитан Жек, ўзингизам ҳаммага маълуму машҳур шакаргуфторсиз-да, — жавоб берди жувон суворий отининг тизгинидан ушлаб. — Тезроқ кира қолинг ичкарига, жоним, у ерда бир йўла ҳам қалбингизни, ҳам танингизни иситиб оласиз; бу ердаги деворлар, ахир, бизнинг тоғдагига ўхшаган қалин-қаттиққина эмас.

— Пайқашимча, деворларга аллақачон товон солиб бўлибсиз чоғи. Нимаям дердим, каминдаги ўт каминанинг суякларига зиён қилмайди, — жавоб берди капитан хотиржамлик билан, — қалбимга келганда эса, кумуш патнисдаги биллур графинчадан тотиниб олганман, шунинг учун ҳам яқин бир ойлар орасида ўзларининг вискиларини кўнгил тортмас-ов.

— Унча-мунча қитъа пулидан топилса ҳам, бизда ўша сиз шама қилаётган олтин-кумуш қаёқда, — деди Бетти норози оҳангда, — лекин олмос идишга солса арзийдиган ичимликдан бор.

— Бу билан нима демоқчи у, Арчибальд? — сўради

капитан.— Афтидан, бу аёл ниманидир яшираётганга ўхшайди!

— Спиртли ичимликларни меъёридан ортиқ ичавериб мияси суйилинқираб қолган кўринади,— деб қўйди доктор; у чап оёғини шошилмай эгар қошидан ошириб, отнинг ўнг томонидан сакраб тушди.

— Ана, худди кутганимдай бўлди, қимматли доктор, отряддагиларнинг ҳаммаси отдан бошқа томондан тушишади,— дея Бетти капитанга кўз қисиб қўйди.— Биласизми, сиз йўқлигингизда ярадорларингизни боплаб зиёфат қилдим.

— Қандай маданиятсизлик, қандай жоҳиллик бу,— хитоб қилди ўтакаси ёрилаёзган доктор,— алаҳсираб ётган одамларга бадҳазм овқат бериб ўтирса-я! Эҳ, хотинлар, хотинлар, шахсан Гиппократнинг¹ санъатини йўққа чиқариш ҳам қўлларингиздан келади!

— Топган гапларини қаранг-у!— жавоб берди Бетти бепарволик билан.— Бир қултум ароққа шунча машмаша кўтариш керак эканми; бечоралар тезроқ ухлаша қолишсин деб уйқу дори ўрнига йигирма кишига борйўғи бир галлонгина² бердим холос.

Лоутон билан ҳамроҳи уйга киришди-ю, дастлабки кўзлари тушган нарса Беттининг сирли сўзлари маъносини англатди-қўйди. «Барнинг»— уйдаги энг катта хонанинг қоқ ўртасида қайсидир бинонинг деворидан кўчириб олинган тахталардан ясалган узун стол турар, унинг устига эса бир нечта сопол идишлар териб қўйилган эди. Шундоқ биқингинадаги ошхонадан овқат ҳиди димоққа урилиб турарди; аммо энг асосий хўрак Бетти алоҳида диққатга сазовор нарса сифатида кўзга кўринарли қилиб қўйиб қўйган каттакон шиша идиш эди. Лоутоннинг фурсатни ўтказмай аниқлашича, бу идиш узумдан тайёрланган каҳрабо шарбат билан лиммо-ним ва уни майор Данвудига «Оқ акаслар»дан дўсти, қирол қўшинлари капитани Уортон бериб юборган экан.

— Чинакам шоҳона тортиқ!— деб қўйди кулиб бу вино қаердан келиб қолгани хабарини айтган кичик офицер.— Майор ғалаба шарофатига бизни зиёфат қилмоқчи, асосий харажат эса турган гапки, душманининг

¹ Гиппократ (эрамыздан аввалги 460—377-йиллар) қадимги Грециянинг машҳур врач.

² Галлон — ўлчов бирлиги, АҚШда 3,7 литрга тенг.

бўйица. Худо ҳаққи, бунақанги ичимликдан бир қул-тумғини отиб олсак, сэр Генрининг қароргоҳига ҳаш-паш дегунча бостириб кириб, ўша валломатнинг ўзини асир туширишимиз мумкин эди.

Суворийлар капитани хушнудлик билан бошланган бугунги кунни хурсандчилик ила тугаллашга бажонидил тайёр эди. Ҳадемай ўртоқлари қуршаб олишди ва бир-бировларига гал бермай сўнгги воқеалар хусусида суриштира кетишди, доктор эса бу орада юрагини ҳовучлаганча ярадорлардан хабар олгани жўнади. Ҳамма каминларда чирсиллаб ўт ёниб турар, ловиллаб ёнаётган тарашалар шуъласида шам ёқишга ҳожат ҳам йўқ эди. Йигирма чоғли одам тўпланганди — барчалари ёлш, аммо жангларда тобланган йигитлар эди; муомалаларидаги партизанларга хос қўполлик ғалати тарзда жентльменларча хатти-ҳаракатлар билан уйғунлашиб кетарди. Уст-бошлари оддийгина бўлса-да, озода эди; битмас-туганмас суҳбатлари мавзуи отларининг жасоратию хислатлари эди. Баъзилар девор ёқалаб қўйилган скамейкаларга чўзилиб ухлашга ҳаракат қилар, баъзилар хонама-хона изғишар, бир хиллари берилиб кундалик ишлардан баҳслашишарди. Гоҳо ошхона эшиги очилиб, товалардаги масаллиқнинг жаз-жузи ичкаридан таралаётган димоқни қитиқловчи ҳидларга қўшилиб дарҳол бошқа барча машғулотларни йиғиштириб қўйишга мажбур этарди; бундай дамларда ҳатто мудраётганлар ҳам кўзларини очиб, овқат тайёр бўлиб қолдимикин деган ўйда бошларини кўтариб қарардилар. Данвуди камин олдида ёлғиз ўзи ўйга толганча оловга тикилиб ўтирар, офицерлардан ҳеч қайсиси уни безовта қилмасди. У Ситгривсдан Синглтоннинг соғлигини суриштирди, шунда ҳамма докторнинг жавобига эҳтиром-ла, жимгина қулоқ солиб турди, бироқ доктор жим қолиб, Данвуди яна жойига ўтириши биланоқ, йигитлар ўзларини одатдагидек эркин ва хотиржам ҳис эта бошлашди.

Мисс Фленеган ортиқча такаллуфсиз, жўнгина қилиб дастурхон тузашга киришди. Мабодо Цезарь шундай вазоҳатли кимсалардан иборат катта жамоатга ҳеч қанақанги тартиб-қондасиз, бунинг устига бир қоллипда таом тортилаётганини кўрганида борми, унинг ниҳоятда дарғазаб бўлиши тайин эди. Аммо-лекин офицерлар дастурхон теварагига қатъий ҳарбий даражала-

рига қараб жойлашдилар — ўзаро бемалол, эркин муомалада бўлишларига қарамай, ҳарбий одоб қоидаларига армияда барча даврларда ҳам деярли диний ихлосу эҳтиром билан риоя қилиб келинган. Суворийлар шунчалик очқаб қолишган эдики, инжиқлик қилиш ҳатто хаёлларига ҳам келмади. Капитан Лоутон эса ўзини мутлақо бўлакча тутди. Жувон келтириб қўйган таомлар кўнглини айнитди. У чидаёлмай, пичоқ ўтмас, тақсимчалар ифлос, деб тўнғиллаб қўйди. Оқкўнгиллиги ҳамда капитанга бўлган меҳри Беттини бирмунча фурсат тишини тишига қўйиб туришга мажбур этди, токи капитан куйиб кетган эт бўлагини оғзига солиб, тантиқ болалардек:

— Мисс Фленеган, қизиқ, бу тириклигида қанақа жонивор экан-а?— деб сўрагунига қадар у дилозорга чурқ этиб жавоб қайтармай, чидаб турди.

— Бордию бу менинг тарғилим бўлса нима дейсиз?— жавоб берди жувон қисман суюклисининг норозилиги, қисман эса сигиридан ажраб қолганининг алампидан қизишиб.

— Бу қанақаси бўлди!— ўкириб юборди капитан оз бўлмаса ютай деб турган, эт парчаси томоғига тиқилиб қолаёзиб.— Қари Женними ҳали!

— Жин урсин!— хитоб қилди бошқа офицер, пичоқ билан санчқи қўлидан тушиб кетди.— Бутун Жерсий сафариди биз билан бирга бўлган сигирми?

— Худди ўзгинаси,— жавоб берди «меҳмонхона» бекаси чехрасида чуқур қайғу аломати зуҳур этиб.— Бу ювошгина жонивор овқат ўрнига ҳавога ҳам қаноат қилаверарди, бошқа озуқа топилмаганида шундай қилган пайтлари ҳам оз бўлмаган. Жентльменлар, бунақанги вафодор ҳамроҳни сўйиб ейиш қанчалик увол-а.

— Ундан қолгани ҳаммаси шуми?— суриштирди Лоутон қўлидаги пичоқ билан столдаги қолдиқ гўшти кўрсатиб.

— Йўқ, капитан,— айёрона жавоб қилди жувон,— иккала сонини аскарларга пулладим; лекин мен қадрдон ҳамроҳларини сотиб олаётганларини айтиб, йигитларнинг иштаҳасини бузадиган анойилардан эмасман.

— Вой жодугар-э!— ўшқирди Лоутон ўзини жаҳли чиққан қилиб кўрсатиб.— Бунақанги овқатни еган чавандозларим рамақижон, назоратчидан қўрқадиган

виргиниялик занжиларга ўхшаб инглизларни кўрганда юраги ёриладиган бўлиб қолишади-ку.

— Ҳм-м,— мингиллади лейтенант Мейсон ва афтини буриштириб, санчқи билан пичоқни тўқ этиб столга қўйди,— баъзиларнинг юрагига қараганда менинг жангим сезгирроқ. Қадрдон ҳамсафаримизни чайнашдан бош тортяпти у.

— Манави совгадан қиттак ҳўплаб юборинг,— деди Бетти муросасозлик оҳангида. У финжонга винодан анчагина қуйиб, худди таъм билгувчи чашначи янглиғ, астагина симира бошлади.— Вой, ҳечам қуввати йўғакан-ку!

Бу гал муз кўчганди. Данвудига стаканда вино тутдилар, у ўртоқларига таъзим қилиб, ҳамманинг унсиз даъвати остида стаканини бўшатди. То дастлабки қадаҳлар бўшатилгунича одатдаги маросимий такаллуфга амал қилиб турилди, ватанпарварона қадаҳ сўзлари айтилди, ҳаяжонли нутқлар сўзланди... Бироқ вино ўз кучини кўрсатди; иккинчи марта соқчи алмашинмасдан буруноқ улфатчилик авжига минди, кечки овқатга тааллуқли дилсиёҳликлару безовта фикрлар унутилди.

Доктор Ситгривс ярадорлар билан овора бўлиб кеч қолди, Женнининг гўштидан унга бир бўлаккина ҳам насиб этмади, лекин капитан Уортон совға қилган винодан ўз улуши тегди.

— Капитан Лоутон, бир ашула айтиб берсангизчи!— бир неча суворий бир овоздан қичқирди унинг ҳар қачонгига қараганда кайфияти бузукроқ эканини пайқаб.— Жим, капитан Лоутон ашула айтади!

— Жентльменлар,— деди Лоутон; винодан кўзлари хиёл хира тортган, аммо ҳуши жойида эди,— мен жуда унақанги булбулдай хониш қилмасам ҳам, сизларни ранжитмаслик учун, майли, айтсам айта қолай.

— Менга қаранг, Жек,— деди Ситгривс стулда ўтирган жойида чайқалиб,— мен ўргатган ашулани бир эсланг-а, кейин... шошманг, ўша ашуланинг сўзлари ёзилган қоғоз чўнтагимда бўлиши керак.

— Ошиқманг, азизим доктор, ошиқманг,— эътироз билдирди суворий хотиржамлик билан ўз стаканини тўлатар экан,— доим қийин сўзлару исмларни чалкаштириб юраман. Яхшиси, жентльменлар, каминан камтаринлари шахсан ўзлари ижод этган қўшиқни айтиб бера қолай.

— Жим, капитан Лоутон ашула айтади!— дейши-
ди бараварига бир неча киши.

Капитан жарангдор, ширали овоз билан зиёфатлар-
да айтиладиган машхур қўшиқ оҳангига солиб куйлай
бошлади:

Жарангласин қадаҳларимиз,
Қадаҳларни чўқиштиринг, ҳей.
Яқинлашиб қолган хавф-хатар,
Умр — бир нафас.
Гарчи солдат қиттайин отар
Ҳеч нима қилмас.
Қадаҳларга тўлатинг майни,
Бугун ичиб, ўйнаб-кулиб қол.
Эрта жангда ўлсанг ҳам майли,
Лек ҳаётдан улушингни ол!
Ёвлар билан ҳар кун курашиб,
Ўлажакмиз бир кун адашиб...

Кампиргинам менинг, Фленеган,
Тезроқ майга тўлсин стакан,
Ичиб бўлиб, яна ичамиз,
Яшавор, эй Бетти Фленеган!

Чангал солса агар ялқовлик
Қўнглинг тилаб қолса гар ором,
Қутлуғ бўлсин сенга қочқоқлик
Ва ош бўлсин қўрқоқ деган ном.
Биз-чи, отни елдириб ўктам,
Қуважакмиз ажал хавфин ҳам.

Кампиргинам менинг, Фленеган,
Майга тезроқ тўлсин стакан,
Ичиб бўлиб, яна ичамиз,
Яшавор, эй Бетти Фленеган!

Бизга Ватан ҳамиша азиз,
Юртга мангу содиқ қолурмиз,
Душман келса унга гўр қазиб,
Олов билан кутиб олурмиз,
Бошимизни қўйиб гаровга
Юртимизни бермасмиз ёвга.

Кампиргинам менинг, Фленеган,
Майга тезроқ тўлсин стакан,
Ичиб бўлиб, яна ичамиз,
Яшавор, эй Бетти Фленеган!

Ҳаммалари шунчалар жўшиб нақоратига жўр бўлдиларки, лиқиллаб турган уй пойдеворидан томигача дириллаб кетди. Бетти ўзининг исми ҳар тилга олинганида олдинга чиқар, навозишчиларни мамнуну ҳурсанд қилиб, қувонч-ла қўшиқда айтилаётган гапни бажону дил адо этарди. Беканинг бисотидаги ичимлик капитан Уортон ҳада этган майин винодан анчагина ўткирроқ эди, шу боисдан у ўз меҳмонларининг шўх-шодонлигига осонгина шерик бўлаётганди. Лоутонни шифокордан бўлак ҳаммалари бараварига олқишладилар. Биринчи нақоратни айтаётганларидаёқ доктор аллома санъаткор янглиғ қаҳру ғазаб-ла ўрнидан сапчиб туриб, хона бўйлаб уёқдан-буёққа бориб кела бошлаганди. Бир нафас ҳаммаёқни: «Баракалла», «қойил» каби ҳайқириқлар тутиб кетди, сўнгра аста-секин сўниб борди, мутлақо тингач эса, доктор ашулачига мурожаат қилди:

— Мени, капитан Лоутон, сиздек жентльмен ҳамда жасур офицернинг шундай оғир дамларда ашула қилиб айтишга манави фосиқ ном таратган савдогар, исқирт Элизабет Фленеганга қаратилган бемаъни сафсатадан кўра тузукроқ сўзларни топа олмагани ҳайрон қолдиради. Наздимда, эрку озодлик маъбудаси дилқонгизга хийла олижаноб фикру ўйларни жо қиладигандек, мамлакатимиз чекаётган изтиробу ситамлар эса чандон муносиб мавзунини танлашингизда мададкор бўладигандек туюларди.

— Шунақами ҳали!— дея чийиллади Бетти дағдаға билан докторнинг устига бостириб келаркан.— Мени исқирт деётган одамни ўзи ким экан? Вой мистер Сурги-е! Вой мистер Вайсақи-е!..

— Бас,— деди Данвуди овозини салгина кўтариб, шунга қарамай хона сув қуйгандай жимиди-қолди.— Боринг, Бетти! Доктор Ситгривс, ўтиринг, марҳамат, машатга халал берманг.

— Давом этаверинг, давом этаверинг,— деди доктор ва сиполик билан қаддини ростлаб қўйди.— Фикримча, майор Данвуди, одоб қоидалари ҳамда яхши ўртоқчилик қонунлари менга ҳам маълум бўлса керак.

Бетти оёғида аранг турганига қарамай, дарҳол ўз «кошонасига» кириб кетди; у ҳамisha бошлиқларнинг амрига итоат этишга одатланган эди.

— Майор Данвуди илтифот кўрсатиб, бизга ишқий қўшиқ айтиб беради,— деди Лоутон ва гоҳи пайтларда-

гидек ясама сиполик билан командирига таъзим қилди.

Майор бир лаҳза тарадудланиб турди-да, кейин қуйидаги қўшиқни жозибали қилиб куйлай бошлади:

Жануб саратони ёқар кимгадир
Ва ер узра қуйилган оқ нур.
Кимгадир ёқади ойнинг ботиши,
Шимолда оҳиста тонглар отиши.
Кимга ёқар алвонранг лола,
Олтинранг нуридан дилда шалола.
Аммо гўзалроқдир тўйнинг гултожи,
Гар қўшиб берилса муҳаббат божи.
Меҳрини шу гулга қўшиб узатса,
Гўзалдир ишқ билан бахтин безатса.

Данвудининг овози ҳамма вақт тингловчиларда кучли таассурот қолдирарди, мана, ҳозир ҳам, гарчи капитан Лоутонни олқишлаганчалик бўлмаса-да, ҳар қалай астойдил қарсак чалдилар.

— Башарти классик усулни янада кўпроқ эгаллаганингиздами, сэр,— деди доктор бошқалар қатори қарсак чаларкан,— унда нозик мусиқавий дидингиз кўмагида чакки ҳаваскор шоир чиқмасди сиздан.

— Бировни танқид қиладиган одамнинг ўзи ҳам ижодкор бўлиши керак,— жавоб берди Данвуди кулиб.— Қани, доктор, ўзингиз шайдоси бўлган ўша усулни амалда бир қотириб ташланг-чи.

— Эшитайлик, доктор Ситгривс! Ўзларидан эшитайлик!— шўхчан қийқиришди стол теварагида ўтирганлар.— Классик қасидадан бўлсин, доктор Ситгривс!

Ҳаким важоҳат ила таъзим бажо келтирди, стакандаги винони охиригача ичди-да, столнинг пойгак томонида ўтирган уч ёки тўрт чоғли ёш корнетларни хушнуд этиб уст-устига томоқ қириб қўйди.

Ниҳоят, ишга киришиб, титроқ товуш билан мақомини бузиб қуйидаги ашулани бошлади:

Муҳаббатнинг пинҳоний ўқи
Тешиб ўтса қалбни сўроқсиз,
Вужудингга оловлар ёқиб,
Қийнар сени лаззатли бир ҳис.
Ишқ дардига чалинсанг охир,

Ту дард барча дардлардан оғир.
Бундай дардни ҳеч ким ёполмас,
Жолинус ҳам даво тополмас.

— Ура!— ҳайқирди Лоутон.— Арчибалъд мусиқа тангрисининг ўзини ҳам тилини тишлаттириб қўйди. Унинг ғазали ойдинда жилваланаётган ўрмон чашмасидай майин оқади, овози бўлса ҳам булбул навоси, ҳам бойўғлининг чаҳчаҳига ўхшаб янграйди-я.

— Капитан Лоутон!— қичқириб юборди дили озор топган жарроҳ.— Классик билимлар шуурини писанд қилмаслик бошқа-ю, ўз жоҳиллигию нодонлиги билан нафрат уйғотиш — мутлақо бошқа гап!

Худди шу пайт эшик қаттиқ тарақлаб, ғала-ғовур ўрнини жимжитлик эгаллади; суворийлар ҳар қандай фалокатга шайланиб, беихтиёр қуролларига қўл чўзди-лар. Эшикни очарканлар, тугуни оғирлигидан икки букилиб кетаёзган чорбозорчини судраганча скиннерлар кириб келишди.

— Капитан Лоутон қайси бирингиз бўласиз?— сўради талончилар раҳнамоси, ажабланиб атрофга алангларкан.

— Хизматларига ҳозирман!— деди суворий қуруққина қилиб.

— Унда сизга манави фош қилинган хоин: Гарви Бёрч, чорбозорчи жосусни ўз қўлим билан топшираман.

Лоутон эски танишининг бетига қараркан, эти сесканиб кетди, кейин бошини ҳам қилиб, скиннерга юзланди-да, сўради:

— Узлари ким бўладилар, ўз биродарлари ҳақида бундай қўпол гапларни айтишга ким ҳуқуқ берди сизга? Афв этасиз, сэр,— у Данвудига таъзим қилиб, қўшиб қўйди:— Мана бу киши қўмондонимиз бўладилар, марҳамат қилиб, шу кишига мурожаат этсинлар.

— Йўқ,— деди скиннер қош-қовоғи уюлиб,— чорбозорчини сизга топшираман ва мукофотни ҳам сиздан талаб қиламан.

— Гарви Бёрч сен бўласанми?— сўради Данвуди чорбозорчига важоҳат билан яқинлашиб, буни кўрган скиннер ўша заҳотиёқ хонанинг бурчагига тисарилди.

— Ҳа, мен бўламан,— хотиржам жавоб берди Бёрч.

— Сен ватанимизга хиёнат қилдинг,— кескин давом эттирди сўзини майор.— Мен сеини шу кечасининг ўзи-

даёқ қатл этишга мажбур эканимдан хабаринг борми ўзи?

— Яратган ўз ҳузурига руҳларни бундай шошмашошарлик билан жўнатишларини буюрмаган,— тантанавор оҳангда деди Бёрч.

— Сен ҳақсан,— жавоб берди Данвуди.— Умринг қисқагина муддат — бир неча соатга чўзилади, аммо аскарнинг кўзи ўнгида энг қабиҳ жињоятни қилганинг учун оладиган жазонинг ҳам асқарчасига бўлади; эртага у дунёга жўнайсан.

— Яратганнинг иродаси бўлади.

— Бу фирибгарни қўлга туширгунча озмунча вақтим исроф бўлмади,— деди скиннер сал яқинроқ келиб.— Ишонаманки, мукофотни олиш учун хат ёзиб берасиз — ахир, уни тутиб берганга олтин ваъда қилганлар-а.

— Майор Данвуди,— командирга мурожаат қилди хонага кириб келган навбатчи офицер,— соқчилар кеча жанг бўлган майдон яқинидаги уйлардан бири ёнаётганини хабар қилишди.

— Бу чорбозорчининг кулбаси,— тўнғиллади талончилар раҳнамоси,— биз томидаги черепичасигача қўймадик; энди тумшугини суқадиган жойи қолмади. Уша оғилхонани аллақачон кулини кўкка совурардиг-а, лекин у бизга айёр тулкини тузоққа илинтиришда хўрак сифатида керагиди.

— Қараб турсам, ўзлари роса топқир «ватанпарвар»га ўхшаб қолдилар-ку,— луқма ташлади Лоутон.— Капитан Данвуди, бу ҳурматли жентльменнинг талабини қувватлайман, кейин у ва дўстларини тақдирлашни менга топширишингизни сўрайман.

— Эътирозим йўқ. Сен эса, эй бахтиқаро, тонг паллада, қуёш чиқмай туриб бошингга тушажак қисматга ҳозирлик кўр.

— Қани кетдик, Американинг эъзозли ўғлонлари!— деди Лоутон.— Ортимдан, юринглар, хизматларинг мукофотини оласизлар!

Талончилар ҳаялламай капитанга эргшиб, унинг аскарлари учун ажратилган бино томон йўлга тушдилар.

Мағлуб бўлган душманини таҳқирлаш Данвуди табиатига ёт эди, шу сабабли, оний мулоҳазадан сўнг у сал юмшатиброқ қўшиб қўйди:

— Гарви Бёрч, сени бир марта суд қилганлар, сенинг озод Американинг хавфли душмани эканинг, сени тирик қолдириб бўлмаслиги исбот қилинган-ку, ахир.

— Исбот қилинган!— такрорлади сапчиб тушган чорбозорчи, кейин елкасидаги тугуни пардан ҳам енгилдай, қоматини азот тиклади.

— Ҳа, исботланган! Сен қитъа қўшинлари атрофида ўралашиб, уларнинг ҳаракатлари тўғрисидаги маълумотларни йиғиш ва душманга етказиб, Вашингтоннинг режаларини барбод қилишда инглизларга ёрдам беришда айбланасан.

— Сиз Вашингтон буни тасдиқлайди деб ўйлайсизми?

— Албатта, тасдиқлаши мумкин: ҳатто Вашингтондек одил ҳакам ҳам сени айблаши аниқ.

— Йўқ, йўқ ва яна йўқ!— қичқирди чорбозорчи шундай бир овозу шундай ифода билан, буни кўрган Данвуди ҳайратда қолди.— Ўзини ватанпарвар қилиб кўрсатаётганларнинг сохта қиёфалари остида аслида кимлар яшириниб юганини Вашингтон кўриб-билиб турибди. Наҳотки унинг ўзи ҳаётини хавф остига қўймаган, жонини қартага тикмаган бўлса? Агар менга дор қуриб қўйилган бўлса, унинг жонига ҳам шундай қисмат таҳдид қилмаганмикин сира? Йўқ, йўқ ва яна йўқ... Вашингтон ҳеч қачон: уни дорга осинглар, деманган бўларди.

— Эй бахтиқаро, балки бош кўмондонни гуноҳсизлигинга ишонтира оладиган исботу далилларинг бординдир?— сўради майор чорбозорчининг сўзларидан кейин пайдо бўлган таажжуби тарқаб, ўзини ўнглаб олгач.

Қарама-қарши ҳислар исканжасида қолган Бёрч дағ-дағ қалтирарди. Афти мурда сингари лаға бўлиб кетганди. У қўйнидан тунука қутичани чиқариб, қонқоғини очди — ичида зигирдаккина қоғоз парчаси ётарди. Чорбозорчининг кўзлари бир сониягина қоғозга қадалиб қолди, сўнгра уни Данвудига узатди, аммо тўсатдан қўлини тортиб олиб, деди:

— Йўқ... Бу ўзим билан бирга гўрга киради. Хизматим шартлари ёдимдан чиққанича йўқ, бу шартларни бузиб, эвазига ҳаётимни сақлаб қолмай қўя қолай... бу ўзим билан гўрга киради.

— Бер ўша қоғозни, эҳтимол, шунда афв этишар

сени!— нидо солди Данвуди, бу ҳужжат озодлик иши учун муҳим бўлган бирон сирни очар, деган хаёлда.

— Бу ўзим билан бирга гўрга киради,— дея такрорларкан, Гарвининг бўзарган юзи қандайдир ёришиб кетгандай бўлди.

— Хойинни ушлаб, сирли қоғози тортиб олинсин!— кичқирди майор.

Буйруқни бажаришга ташландилар, бироқ чорбозорчи эпчиллик қилди: у қоғозни ютиб юборди. Офицерлар ҳайратда серрайганча туриб қолдилар, доктор бўлса:

— Ушлаб туRINGлар уни, ҳозир қустирадиган дори ичираман,— деди.

— Кераги йўқ,— деди Данвуди қўли билан докторни тўхтатиб,— жинояти қанчалик катта бўлса, шунга яраша жазосини олади.

— Қани, олиб боринглар мени,— деди Гарви ва елкасидаги бўхчани итқитиб юбориб, қаддини ғоз тутганча эшикка қараб юрди.

— Қаёққа?— сўради Данвуди ажабланиб.

— Дорга.

— Йўқ,— деди майор, ўз қароридан ўзини ваҳм босиб.— Хизмат бурчим сени қатл қилишни тақозо этади, лекин бунчалик шошилишч эмас, албатта. Даҳшатли ўлимга ҳозирлан, қатл эртага эрталаб соат тўққизда амалга оширилади.

Данвуди кичик офицерга пичирлаб буйруқ берди, чорбозорчига, бор, дегандай ишора қилди. Дастурхон тепасидаги қувноқ улфатчилик шу тахлит тугади.

Офицерлар тарқалишди, ҳадемай хонага «Фленеган меҳмонхонаси» олдида музлаган ерда у ёқдан-бу ёққа бориб-келаётган соқчининг одими шарпасигина раҳна солиб турган жимлик чўқди.

XVII боб

Одамлар бор чаққон, серташвиш,
Яширолмас, очикдил жуда,
Бундайларда умид, ўкинч, ишқ
Қўринади гўё кўзгуда.
Аmmo бизни ўргатар ҳаёт
Беркитишга қалбнинг қўрини,

Данвуди чорбозорчини топширган офицер тутқунни қоровуллик бўлими сержантга рўпара қилди. Капитан Уортоннинг туҳфаси ёш лейтенантга аллақачон ўз таъсирини кўрсатганди: атрофдаги барча нарса остинустун бўлиб айланиб; кўзи ўнгида чирпирак бўлаётганди, шу сабабли у, пича ухлаб тиниқиб олсам зиён қилмасди, деган фикрга келди. Сержантга маҳбусдан кўз узмасликни тайинлаб, плашига ўралиб, камин ёнидаги харракка узанди-ю, ҳаш-паш демай оромбахш уйқуга кетди.

Уйнинг орқа томонида каттакон, қўполдан-қўпол қилиб қурилган омборхона бор эди; унинг нариги бурчаги майда-чуйда деҳқончилик асбоб-ускуналари сақланадиган чоғроққина ҳужра қилиб ажратилганди. Аммо бошбошдоқлик ҳукм сурган ўша замонда жиндаккина қимматга эга бўлган жамики нарсани зумда ташмалаб кетардилар; Бетти Фленеган бу ерда пайдо бўлиб, ўткир кўзлари ана шу ҳужрага тушгани заҳотиёқ уни қақир-қуқурларига омбору ўзига бошпана қилиб олди. Захира қурол-аслаҳа ҳамда отряднинг бошқа баъзи бир хил анжомлари ҳам ўша ерга киритиб қўйилди. Бу бойликларнинг бари штаб қароргоҳини орқа томондан қўриқлаб омборхона ёқалаб у ёқдан-бу ёққа юриб турган соқчи назорати остида эди. Офицерларнинг отларига кўз-қулоқ бўлиб, уй яқинида қоровулликда турган иккинчи аскар омборхонанинг сиртқи деворини кузатиши мумкин эди. Омборхона дераза-туйнуксиз ва биттагина эшиги бўлганидан тадбиркор сержант, маҳбус учун бундан маъқулроқ жой йўқ, қатл соати етгунича шу ерда ўтира турсин, деган қарорга келди. Сержант Холлистернинг бундай қарорга келишининг талайгина сабаблари бор эди; шулардан бири ҳозир савдогар аёлнинг бу ерда йўқлиги бўлиб, у ошхонада ўчоқ ёнига жойлашиб олиб, рақибларга қарши ҳужумга ташланган виргинияликларни туш кўриб маза қилиб ётар, ўз бурнидан чиқаётган ҳуштак карнай садоси бўлиб эшитилаётган эди қулоғига. Иккинчи сабаб сержантнинг ҳаёт ва ўлимга нисбатан қарашларидан келиб чиққанди; ана шу қарашлари шарофати билан бу кекса жангчи ўз

даврасида диёнатли ҳамда ҳимматли одам сифатида ном қозонган, барчага ибрат эди. Еши эллиқдан ошган, умрининг ярмини ҳарбий хизматда ўтказганди. Ҳаётида одамларнинг дабдурустдан жон таслим қилганларини неча-неча марталаб кўрган; бундай манзара одатда бошқаларга таъсир қилганидан мутлақо бўлакча таассурот қолдирарди унда; ўз отрядида у нафақат энг вазмин одам, айни чоқда энг ишончли аскар ҳам ҳисобланарди. Садоқатига мукофот тариқасида капитан Лоутон уни ўзига ординарец қилиб тайинлаган эди.

Сержант Бёрчни индамай авахта хизматини ўташи лозим бўлган омборхона ёнига бошлаб келди; бир қўли билан эшикни очиб, чорбозорчига қамоқxonани ёритиб, туриш учун иккинчи қўлидаги фонусни баландроқ кўтарди. Сержант Бетти яхши кўрадиган ичимлик солинган бочкачага ўтирди, Бёрчга бошқасига ўтир дея имо қилди-да, фонусни ерга қўйди. У тутқунга бир муддат диққат билан тикилиб турди-да, кейин деди:

— Афтингизга қараганда, ўлимни мардона қарши оладиган кўринасиз. Мен сизни ҳеч зот безовта қилмайдиган жойга олиб келдим, хотиржамгина ўй суриб, фикрларингизни жамлаб олишингиз мумкин бу ерда.

— Ҳаёт билан видолашадиган мудҳиш жой,— деди Гарви аянчли каталакни лоқайдлик билан назардан кечиаркан.

— Маҳшаргоҳда сўнгги кўрикдан ўтказмоқ учун одам ўз фикр-ўйларини қаерда сафга тизиши бари бир эмасми,— эътироз билдирди кекса жангчи.— Менда битта китобча бор, мен ҳамиша жангга кириш олдидан шунини ўқийман, ўйлайманки, у ҳаётнинг энг оғир, энг мушкул дамларида катта таскин беради одамга.

Шундай деб кассасидан инжилни чиқариб, уни чорбозорчига узатди. Бёрч китобчани эҳтиром ила қўлига олди, лекин қиёфаси паришон, кўзлари бежо эди, буни кўрган сержант, ўлим ваҳимаси бошқа ҳис-туйғуларини босиб кетибди, деган хаёлга борди. Шундан кейин у чорбозорчига тасалли бериш ниятида қўлидагича гап бошлади:

— Мабодо бирон нарса виждонингизни қийнаётган бўлса, ҳозир нақ қалбингизни эзиб турган ўша оғир юкни олиб ташлашнинг фурсати-да... Агар бирор кимсага ёмонлик қилган бўлсангиз, ҳалол суворийнинг сўзига

ишонаверинг, ҳақ жойида қарор топиши учун сизга ёрдам қўлини тутганим бўлсин.

— Бирор кимсага ёмонлик қилмаган одам камдан кам топилади-ёв,— жавоб берди чорбозорчи ўз қўриқчисига паришонҳол нигоҳ ташлаб.

— Ҳақ гап — ҳақлигича қолади... ҳаммамиз ҳам гуноҳкор бандалармиз, локин, баъзан шундай иш қилиб қўясан-да, кейин аттанг деб юрасан. Одамни гуноҳи азим билан, виждон азобида ўлгиси қелмайди-да, ахир.

Гарви бу орада ўзи кечани ўтказиши лозим бўлган бинони муфассал кўздан кечиришга улгурди-ю, аммо қочишнинг ҳеч қандай имконини кўрмади. Умид — инсон қалбини энг сўнгги дамда тарк этадиган туйғу (ноумид — шайтон, дейдилар-ку ахир), ана шу сабабдан ҳам Гарви ногаҳондан сержантга тикилиб қолди. У жангчининг офтобда қорайган юзига шундай тикилдики, қария ўзига игнадай қадалган нигоҳга тоб беролмай, кўзларини олиб қочди.

— Мени гуноҳи азим юкидан халос этишни халлоқи оламдан илтижо қилишга ўргатганлар,— деди чорбозорчи унга жавобан.

— Аслида ҳам шундайку-я,— унинг гапига қўшилди суворий,— локин адолатни вақтида, фурсат ўтмай тикламоғлик даркор. Уруш бошланганидан берига юртимиз боши оғир, шафқатсиз кўргиликлардан чиқмай қолди, оқибатда кўллар бор бисотларидан айрилдилар. Бировнинг мол-мулкани ҳатто қонунан мусодара қилганларини кўрганимда таъсирчан виждоним изтиробга тушади.

— Бу қўллар,— деди Гарви ўзининг этсиз, қоқсуяк панжасини олға чўзиб,— узоқ йиллардан буён заҳмат чекиб келади-ю, лекин ҳеч қачон ўғирлик қилмаган.

— Ундай бўлса, жуда соз,— деди ҳамиятли жангчи,— мана энди кўнглингиз тинч бўлади, албатта. Учта гуноҳи азим бор, башарти шулардан бирортаси ҳам виждонига азоб бермаётган одам, худонинг марҳамати билан, албатта, Жаброил сўроқларидан эсон-омон қутулиб, арши аълодан маскан топмоғига умидвор бўла олади; бу гуноҳлар қуйидагилар: талончилик, қотиллик ва қочоқлик.

— Худога шукур,— хитоб қилди Гарви жўшиб,—

мен ҳеч қачон ўз биродарларимнинг жонига қасд қилмаганман!

— Ҳалол жангда ўлдирсанг, фақат ўз бурчингни адо этасан. Борди-ю, ноҳақ қон тўкилса, ўзингизга ҳам аёнки, қотиллик миллат зиммасига айб бўлиб тақалади, у чоғда гуноҳкор шу ерда, ер юзида бутун халқ билан биргаликда жазосини тортади; локин яратганнинг кўзи ўнгида, ғараз-ла, қасддан қилинган қотиллик қочқлик деган гапнинг ўзгинаси.

— Мен ҳеч қачон аскар бўлмаганман, шу боис қочқлик қилмаганман ҳам,— деди чорбозорчи ва ғамгин қиёфада қўли билан юзини тўсди.

— Фақат полк байроғи остидан қочган одамгина (бу, албатта, хонлиқнинг энг манфур хили) қочоқ ҳисобланмайди; бошига оғир кунлар тушганида ватанини ўз ҳолига ташлаб қўйган одам ҳам қочоқдир.

Чорбозорчи икки қўллаб юзини беркитди. Унинг аъзойи бадани титрарди. Сержант унга шубҳа билан қараб қўйди, аммо оқкўнгиллиги адоватидан устун келиб, хийла мулойим оҳангда сўзини давом эттирди:

— Шунга қарамай, ўйлайманки, башарти астойдил тавба қилинса, бу гуноҳни ҳар қалай афв этса бўлар; қачон ва қандай ўлим топиш бари бир эмасми, ахир? Муҳими — қўрқоқ номи билан эмас, кейин, чин христиан сифатида ўлим топиш. Яратганга илтижо қилиб, кейин дам олишни маслаҳат бераман, бу сизни дадиллантиради, руҳингизга қувват беради, имонингизни мустаҳкамлайди. Халос бўлишингизга заррача умид йўқ, полковник Сингтон сизни қўлга тушишингиз биланоқ қатл этишга қатъий фармон берган. Ҳа... шундай... сизни ҳеч нима қутқариб қололмайди.

— Тўғри гапни айтдингиз! — хитоб этди Гарви. — Вақт ўтиб бўлди аллақачон... Биттаю битта нажот имкониятини ўзим йўқ қилдим, аммо у-чи, у ахири бир куни менинг покиза номимни тиклайди.

— Нимани айтяпсиз? — сўради сержант баногоҳ дилида қизиқсиниш уйғониб.

— Ҳеч нимани, шунчаки гапирдим-қўйдим-да, — жавоб қилди чорбозорчи ва кўзи сержантнинг тикилиб турган бадикқат нигоҳи билан учрашмаслиги учун бошини қуйи солди.

— «У» деганингиз ким бўлди?

— Ҳеч ким, — шартга гапини бўлди Гарви.

— Ҳозир «ҳеч нима»ю «ҳеч ким» ёрдам беролмайди, — дея хулоса қилди сержант ўрнидан кўзгаларкан. — Мисс Фленеганинг жойига ётиб, пича мизғиб олинг, эрталаб вақтида уйғотаман ўзим; сизга ёрдамим тегишини чин юракдан истардим, негаки одамни бир кўп-пак мисоли осеишларини табиатан улардай жиним суймайди.

— Лекин мени бу шармандали ўлимдан қутқариш қўлингиздан келади-ку, — деди Гарви сакраб туриб, суворийнинг қўлини ушлаганча. — О, бунинг эвазига жонимдан бўлак нарсани аямаган бўлардим.

— Қандай қилиб қутқараман? — деб сўради сержант анг-танг бўлиб тикилган кўйи.

— Мана, — деди чорбозорчи қўйнидан бир неча гүл чикариб, — агар қочишимга ёрдамлашсангиз, бу берадиган бойдигим олдида арзимаган нарса, яъни ҳамир учидан патир дегандай гап.

— Агар сурати тангаларда зарб қилинадиган зот бўлган чоғингиздаям, бари бир мен бундай жиноятга қўл урмасдим, — жавоб берди суворий зардаси қайнаб ва тангаларни ерга улоқтирди. — Бас, етар энди, эй бадбахт одам, яхшиси тақдирга тан бериб, яратганга илтижо қилинг; ана шунинггина нафи тегиши мумкин сизга.

Сержант фонусини олди-да, чорбозорчини ўзининг муқаррар қисмати ҳақидаги қайғули ўйлар ҳукмига ташлаб, даргазаб қиёфада чиқиб кетди. Гарвининг вужудини ноумидлик чулғади-ю, дармони қуриб савдогар жувоннинг похол тўшагига ўтириб қолди. Сержант эса бу пайт соқчиларга фармойиш бераётганди. Холлистер Бёрч ўтирган омборхонани қўриқлаётган аскарга бераётган кўрсатмаларини қўйидаги сўзлар билан тугатди:

— Агар у қочиб кетса, бошинг билан жавоб берасан. Эрталабгача омборга ҳеч зог кирмасин ҳам, у ёқдан чиқмасин ҳам.

— Лекин, — эътироз билдирди аскар, — Беттини хоҳлаган пайтда ичкарига қўйиш ва у ёқдан чиқариш буюрилган-ку?!

— Худди шундай қил, уни киргизсанг, майли, локин эҳтиёт бўл, яна тагин ярамас чорбозорчи унинг юбкаси остига яшириниб олиб, жуфтакни ростлаб қолма-

син-а.— Кейин сержант худди шундай кўрсатмалар бериб, омборхонани қўриқлаётган бошқа соқчиларга ҳам бирма-бир тайинлаб чиқди.

Сержант кетгач, соқчига маҳбус ётган каталакдан олдиниға аста, кейин тобора баландлаб бораётган пишиллаш эшитилди, ҳеч қанча вақт ўтмай у тош қотиб ухлаётган одам хуррагига айланди. Соқчи эшик олдида уёқдан-буёққа юриб тураркан, ҳадемай гўрга кирадиган одам ҳам ҳаётга шунчалик бепарво қараб, бемалол ухлай оларканми, дея ҳайрон эди. Дарвоқе, бу ўй-мулоҳаза замирида ачинишдан асар ҳам йўқ эди, зеро Гарви Бёрчининг номини талай вақтдан буён отрядда ҳамма нафрат билан тилга оладиган бўлиб қолганди. Маҳбусга ҳамдардлик кўрсатган сержантдан бошқа бирор суворий унга бундай самимий муомала қилмаслиги, улардан ҳар бири худди шундай тарзда (гарчи сержант ўйлаганчалик муҳим важдан бўлмаса ҳамки), ўзига таклиф этилган порани рад этиши ҳақиқатга яқин эди. Чорбозорчининг данг қотиб ухлаётганига ишонч ҳосил қилгач, соқчи ўзи бундай ҳаловатдан маҳрум эканини ўйларкан, унга алам қилгандай бўлди; Америка озодлиги ишига хиёнат қилгани учун бериладиган энг қаттиқ ҳарбий жазо — қатлга нисбатан бу тахлит ошкора нописандлик гашини келтираётганди.

Соқчи масҳара қилиб, сўкиб-койиб чорбозорчининг уйқусини бузишга чоғланиб кўрди-ю, аммо ичида бундай ножўя майнабозчилик шафқатсизлик эканини тан олди, бунинг устига уни тартиб-интизом кўникмаси ушбу ниятидан қайтариб турарди.

Соқчининг хаёлини савдогар аёл бўлиб юборди; у гандираклаганча ошхонадан чиқиб келаркан, шанғиллаб ўчоқ олдида мириқиб ухлашиға қўймаган офицерларни оғзига келган ҳақоратли сўзлар билан қарғарди. Унинг қарғишларидан соқчи нима гаплигини аранг тушуниб олди, бироқ жазаваси кўзиган аёлга гап уқтираман деб беҳуда овора бўлди, қисқаси, ичкарида одам бор эканини тушунтиролмай, уни ҳужрасига киритиб юборди. Аввалиға гунгурсдай Беттининг каравотни гижирлатиб ўтиргани эшитилди, кейин чорбозорчининг бир маромда нафас олишигина рахна солиб турган тинчлик қарор топди яна, бир неча дақиқадан кейин эса у, тўё ўзини ҳеч ким безовта қилмагандек, яна хуррак торта бошлади. Худди шу аснода у билан алмашинга-

ни навбатдаги соқчи келиб қолди. Чорбозорчининг ўлимга менсимай қараётгани соқчига жуда алам қилганди. У ўзи билан алмашинган ўртоғига сержантнинг буйруғини етказди-да, кета туриб ҳазил қилди:

— Рақс тушиб исиниб оладиган бўлдинг, Жон, Эшитяпсанми, жосус чорбозорчи фижжагини бошлаб созлаяпти; ҳали-замон Бетти ҳам нағмасини бошлаб қолади.

Бу ҳазилдан соқчилар хохолаб кулиб юборишди. Айни шу лаҳзада каталакнинг эшиги очилиб, яна Бетти кўринди. Сал-пал чайқалганча, у ошхона томонга кета бошлади.

— Тўхта!— шанғиллади соқчи унинг кўйлагига чанг солиб.— Анави жосусни кисса-писсангга солиб чиқаётганинг йўқми тагин?

— Уша муттаҳамнинг хужрамда нақ томни кўтариб юборгундай хуррак отиб ётганини эшитмаяпсанми, тўнка!— бобиллади Бетти ғазабдан шақ-шақ қалтираб.— Бир бева-бечорани шунчалик хор қиласанларми— хужрасига эркак одамни киритиб қўйишибди-я, ишёқ-маслар!

— Вой-бўй! Эртага осиладиган бўлганидан кейин сенга бари бир эмасми. Эшитяпсанми, ана, данг қотиб ухляпти, эртага бўлса абадий уйқуга кетади.

— Торт панжангни, қароқчи!— шанғиллади аёл тортиб олган шишасини аскарнинг қўлида қолдириб.— Бир таъзирларингни бердиртирмасамми, қани, бориб, капитан Жекдан сўрай-чи, анави дорга осилгур жосусни менинг хужрамга олиб киришни ўша буюрганмикин! Мендай беванинг каравотимга-я, хаҳ яшшамагур ўғри-вачча!

— Секинроқ, қари жодугар,— деди аскар кулиб, нафасини ростлаш учун бир он шишадан оғзини узиб.— Бунақада анави жентльменни уйғотиб юборасан-ку... Наҳотки бир одамнинг умридаги энг охириги уйқусини ҳам бузсанг-а?

— Бориб капитан Жекни уйғотаман, қирчинингдан қийилгур қароқчи, ўзини олдимга солиб бошлаб келмасамми! Бир тартиб ўрнатиб қўйсин, сўққабош бевани ранжитганларинг учун ҳамманг кўрадиганларингни кўрасанлар ундан!

Бетти соқчиларнинг кулгисинигина қистатган шу сўзларни вайсаганча омборхонани айланиб ўтиб, энтак-

тентак одим ташлаганча ўз суюклиси — капитан Лоутондан ҳимоя тилагани жўнади. Бироқ шу кеча на капитан, на бева бу ерда қорасини кўрсатди, шундай қилиб чорбозорчининг тинчини ортиқ ҳеч киму ҳеч нима бузмади: у барча соқчиларни ҳайратга солиб, дорни ҳатто хаёлига ҳам келтирмай, ҳануз қаттиқ-қаттиқ хурақ тортарди.

XVIII боб

О, Даниил ҳукм этар бунда! Даниил!

Шараф сента, эй доно ҳакам!

Шекспир. «Венециялик савдогар»

Скиннерлар ҳовлиққанча капитан Лоутон орқасидан суворийлар отряди қўнган манзилгоҳга кетиб боришарди. Маслаги йўлида кўрсатаётган мардона жасорати, душман билан олишувда ўзи дучор бўладиган хавфу хатарларни писанд қилмаслиги, унинг паҳлавонона қомати ҳамда баджаҳл турқи — бари жамланиб капитан Лоутоннинг бошқа офицерларга ўхшамайдиган, даҳшатли одам сифатида ном таратишига сабабчи бўлганди. Унинг тап тортмаслигини — баттоллик, қизиққонлигини эса шафқатсизликка мойиллик деб билардилар. Бунинг аксича, майор Данвудининг баъзи олижаноб, андишали қилмишлари, тўғрироғи, самимий одиллиги айрим кишиларнинг уни ҳаддан ортиқ даражада мурувватли деб ҳисоблашларига сабаб бўлганди. Жамоатчилик камдан-кам ҳоллардагина бировнинг қилмишини ҳақиқий хизматига яраша маъқуллайди ёхуд қоралайди.

Талончилар раҳнамоси Данвуди ҳузурида ўзини ноқулай сизди (одатда қусуру иллат чинакам эзгулик қаршисида шу кўйга тушади); бироқ у капитан Лоутон билан «меҳмонхона»дан чиққани ондаёқ Лоутонни, бу одам ўзимиздан, кези келиб қолганда фойдаси тегади, деган хаёлга борди. Капитаннинг муомаласида уни яхши билмаганларни чалғитиб қўядиган қандайдир мубҳамлик бор эди. Отряддагиларнинг аксарияти бежиз: «Капитан бировни жазоламоқчи бўлган пайтдагина кулади», демасди. Кафандузд Лоутонга яқинроқ келиб, фитнакорона сўз бошлади:

— Дўстни душмандан ажрата билиш ҳамisha дол қолдирмайди.

Унга жавобан капитан алланима дея гўлдиллади, қароқчи буни маъқуллаш ишораси деб тушунди.

— Майор Данвудини, чоғимда, Вашингтон билан ораси тузукка ўхшайди,— сўзини давом эттирди скинер; лекин, ҳар қалай овозида шубҳа акс этиб турарди.

— Баъзилар шундай деб ўйлашади.

— Вест-Честердаги кўпчилик ватанпарварлар отлиқ аскарларга бошқа офицернинг қўмондонлик қилишини истардилар. Шахсан менга келганда, агар мен ва йигитларимни гоҳо-гоҳо қўшинларимиз ўз қақотига олиб, ҳимоя қилиб турса, Америкага талайгина ёрдамим тегиши мумкин эди. Шундай хизмат қилардимки, чорборчани қўлга тушириш унинг олдида қора чақага арзимайдиган иш бўлиб қоларди.

— Шундоқ денг! Қанақанги хизматлар экан ўша?

— Шунақанги хизматларки, бундан офицер жаноблари биздан кам наф кўрмасдилар,— жавоб берди скинер капитанга маънодор кўз ташлаб қўяркан.

— Хўш, қандай хизмат қилишингиз мумкин?— бир оз тоқатсизлик билан сўради капитан Лоутон ва ҳамроҳлари суҳбатни эшитиб қолмаслиги учун қадамини тезлатди.

— Мана бундай: агар виргиниялик отлиқ аскарлар бизни де Лансининг қўшинидан ҳимоя қилиб, Кингс Бриж¹ томонда йўлимизни тўсиб қўймасликлари учун орқага қайтаётганимизда мадад бериб турса биз ҳатто душмanning замбараклари тўпга тутиб турганида ҳам қирол қўшинлари яқинидаги жойлардан бошлаб ўлжа туширишимиз мумкин эди.

— Ковбойлар у ерларни аллақачон шипшийдам қилиб бўлган, деб ўйлаб юрардим мен.

— Аста-секин тинчитишяпти ҳам, лекин биз билан бўлашишга мажбурлар. Мен у ерда икки марта бўлиб, улар билан битишиб келдим; биринчи гал ҳалол иш қилишди, лекин иккинчи гал устимизга ташланишиб, ҳамма ўлжани тортиб олишди.

— Тирриқликни қаранг-а! Наҳотки виждонли одам ўшанақанги муттаҳамлар билан алоқа қилиб ўтирса?

¹ Кингс Бриж (инглизчасига — қирол кўприги) — Манхаттани Вест-Честер билан боғловчи кўприк.

— Улардан баъзилари билан келишишга тўғри келади, йўқса панд еб қолишимиз мумкин; лекин, турган гапки, фирром, нонсоф одам ҳайвондан ҳам баттар. Сиз нима дейсиз, майор Данвудига ишонса бўлармикин?

— Виждону ҳалолликда демоқчимисиз?

— Албатта. Биласиз-ку, то қирол қўшинлари майори қўлга тушгунча ҳамма Арнольд¹ ҳақида яхши фикрда эмасмиди, ахир.

— Майор Данвуди Арнольдга ўхшаб ўзиникиларни сотишга рози бўлмаса керак деб ўйлайман, шунинг учун ҳам сизларнинг бунақанги қалтис ишларингда унга ишониш ақлга тўғри келмайди-ёв.

— Менимча ҳам шундай,— деб қўйди «скиннер» ўзининг сезгирлигига тасанно ўқиётгандай мамнун қиёфада.

Улар бирмунча ўзига тўқ фермер қўрасига етиб келишди. Қўрадаги иморатлар ўша вақтлар нуқтан назаридан қаралганда қарови ниҳоятда жойида, бадастир эди. Аскарлар омборхоналарга жойлашишган эди; отлар суяк-суякдан ўтиб кетадиган изғиринли шимол шамолидан асрайдиган узун бостирмада курт-курт пичан чайнаб туришибди. Эгарлари олинмаган, оғзиларига сувлуқлари солинса бас, зумда минишга тайёр. Лоутон ҳамроҳларидан узр сўраб, бир дақиқага уйга кириб кетди. У оддий отбоқарлар фонусини кўтариб чиқди-да, скиннерларни уч тарафи иморат билан қуршалган мевазор боғ томонга бошлади. Кафандузлар, ораларидаги қизиқ суҳбатни биров эшитиб қолмасин деб чўчиганидан холироқ жой қидиряпти, деган ўйда индамайгина капитан орқасидан бораверишди.

Шу ерга келганларида талончилар раҳнамози капитанни ўзига яна ҳам кўпроқ оғдириш ва ўзини калласи ишлайдиган уддабурон одам қилиб кўрсатиш мақсадида тагин бояги суҳбатга қайтди.

— Сизнингча қандай, мустамлакалар пировард-натихада қирол устидан ғалаба қилармикин?— сўради у сиёсатдонлардек жиддий қиёфада.

— Мустамлакалар ғалаба қилармикин дейсизми?—

¹ Арнольд — муҳим ҳарбий сирни инглизларга етказмоқчи бўлган Америка генерали; инглиз жосуси Андре қўлга тушган фош қилинган.

такрорлади капитан тажанглик билан, оироқ ўзини бо-
сиб, хотиржам давом эттирди сўзини:— Бўлмаса қан-
доқ? Агар французлар қурол-аслаҳа ва маблағдан қа-
рашиб юборишса биз қирол қўшинларини олти ойга
қолмай тупроғимиздан қувиб чиқарамиз.

— Мен ҳам умидворман бундан. Ана унда озод-мус-
тақил ўз ҳукуматимиз бўлади, биз, озодлик жангчилари
хизматларимиз учун мукофот оламиз.

— Бўлмасам-чи!— хитоб этди Лоутон.— Шак-шубҳа-
сиз ҳақларинг бор бунга. Ўз уйларида айшини суриб,
фақат ўз фермаларининг ташвишини чекаётган анави
пасткашу разил ториларнинг жамикисини бўйнига
қилмишига яраша тавқи лаънат илиниб, шармандаси
иқарилади. Сизнинг, албатта, фермангиз бўлмаса
керак?

— Ҳозирча йўқ, лекин тинчлик шартномаси тузил-
гунича уйлик бўлиб олмасам ишим пачава.

— Тўппа-тўғри. Ўз манфаатини қўриқлаган одам
ватани манфаатларига ҳам риоя қилади, уни қўриқлай-
ди; ўз хизматларингизни оғиз кўпиртириб мақтайверинг,
ториларни ҳуда-беҳудага сўкаверинг, ана шунда, Вест-
Честерда клерклик¹ амалини таклиф қилишмаса, тово-
нимдаги ниқтагичимни занглаган миҳга алмашганим
бўлсин.

— Сизнингча Паулдингнинг² отрядидагилар гене-
ралнинг адыютантини қўйиб юбормай аҳмоқлик қилиш-
маганмикин?— деб сўради Лоутоннинг жўнгина муомала
қилаётганига лаққа тушган скиннер, ҳар қандай эҳтиёт-
корлик ниқобини улоқтириб.

— «Аҳмоқлик қилишмаганмикин» денг!— дея шан-
ғиллади Лоутон заҳарханда кулги аралаш.— Аҳмоқлик
қилганда қандоқ: қирол Георг уларга конгрессга қара-
ганда бир неча баравар кўпроқ пул тўларди — негаки у
конгрессдан аллақанча марта бадавлатроқ-да, ахир!
Қирол уларга дворянлик унвонини ҳам берарди! Лекин,
худога шукурки, халқимизнинг руҳияти баланд, садо-
қати зўр. Бисотида ҳемирисси йўқ одамлар худди садо-
қатлари учун бутун бошли Ҳиндистоннинг бойлигини
оладигандай иш тутишади. Ҳаммаям сенга ўхшаган ра-

¹ Клерк — идора ходими.

² Паулдинг бошчилигидаги уч кишидан иборат қоревуллик
отряди инглиз жосуси Андриени қўлга тушириб, уни пора эвазияга
қўйиб юборишга кўнмаган.

зи эмас, йўқса биз аллақачонлароқ Англиянинг қуллари бўлиб қолардик!

— А!— шартга ўзини четга олиб хитоб қилди скиннер ва ўша ондаёқ пилта милтиғини Лоутоннинг кўксига тўғрилади.— Мени сотдингиз, ашаддий рақибим экансиз!

— Ифлос!— ўдағайлади Лоутон, қини ичида жаранглаб кетган қиличи зарби скиннернинг қўлидан пилта милтиқни тушириб юборди.— Яна бир марта милтиқ ўқ таладиган бўлсанг нақ нимта-нимта қилиб ташлайман-а.

— Бизга ҳақимизни бермайсизми ҳали, капитан Лоутон?— деб сўради кафандузд аъзойи бадани қалтираб, чунки у суворийлар жимгина ўз тўдасини қуршаб олишганини кўрганди.

— Ҳақ бермайсизми, дейсанми? Йўқ, тегишларингни бекаму кўст оласизлар. Мана, жосусни қўлга туширган одамга полковник Синглтон бериб юборган пул.— Шундай дея Лоутон олтин тўла халтачани нафрат-ла кафандуздининг оёғи остига ташлади.— Қани, ярамаслар, қу ролларингни ташланглар-да, тўғри-тўғриямаслигини сананглар.

Кўрқиб кетган талончилар бу фармойишни дарҳол бажардилар, улар очкўзлик билан гинейларни санашаётганда бир неча аскар сездирмайгина милтиқларидаги чақмоқтошларини тушириб қўйди.

— Хўш, қалай, алдамабмизми?— сабрсизлик билан сўради капитан.

— Йўқ, ҳаммаси бут,— жавоб берди талончилар раҳнамоси.— Энди, ўзларининг ижозатлари билан уй-уйимизга тарқалишамиз.

— Тўхта! Биз ўз ваъдамизни бажардик, ана энди адолатни тиклаймиз. Жосусни тутиб берганларинг учун ҳақларингни бердик, лекин талончилик ва қотилликларинг, бировларнинг уйларига ўт қўйганликларинг учун жазолаймиз. Ушланглар уларни, йигитлар, ҳар қайсисини қирқ қамчидан саваланглар.

Буйруқни такрорлашнинг ҳожати бўлмади. Кўз очиб-юмгунча скиннерларни ечинтириб, нўхта билан олма дархтларига боғлашди. Қиличлар яланғочланди, бамисоли сеҳргар амри билан, эллик чоғли хивич дувиллаб ерга тушди: талончиларни жазолашга чоғланган суворийлар улардан энг пишиқларини танлаб олишди

бирпасда. Лоутон буйруқ берди ва боғда чинакам тўс-тўполон бошланди. Тўда раҳнамосининг додлаши бошқаларнинг бақирғини босиб кетарди, бунинг айбори капитан Лоутон эди, зотан у талончини савалаётган аскарга бошлиқни қамчилаётганини, шу сабабли газандага алоҳида «эҳтиром» кўрсатишни шама қилганди. Жисмоний жазо тез ва (агар талончилар зарбаларни ўнинчи ёки ўн иккинчисидан кейингина санай бошлаганларига эътибор берилмайдиган бўлса) барча қонунқондасига аниқ амал қилинган ҳолда адо этилди. Бу ишни муваффақият-ла тугатгач, аскарлар Лоутоннинг амри билан скиннерларнинг кийинишларига рухсат бердилар, ўзлари бўлса отларига мина бошладилар, зеро отряд Вест-Честердан жанубга қараб дозорга жўнаши лозим эди.

— Кўрдингми, ошна,— деди капитан Лоутон талончилар раҳнамосига,— гоҳо зарур бўлганида сени мана шунақанги тарзда ҳимоя ҳам қилиб тураман. Агар тез-тез учрашиб турадиган бўлсак, сени ҳурматдан бўлмасам ҳамки, хизматларингга яраша сийлаб, ҳамма ёғингни чандиқлар билан безаб қўйишади.

Скиннер индамади. У пилта милтигини олди-ю, ҳамтовоқларига тезроқ жўнаб қолишни буюрди. Улар қош-қовоқлари уюлиб, қалин ўрмон билан қопланган сал нарироқдаги адир томон йўлга тушишди. Ой чиқиб, суворийлар отрядини ёритди. Шу пайт кафандузлар тўсатдан орқага ўгирилишди-ю, уларни нишонга олиб, милтиқ тепкиларини босишди. Бу найранг фош бўлиб қолди, суворийлар милтиқ тепкиларининг шиқирлашини эшитиб, ўт очишга беҳуда уринаётган талончиларни масхаралаб кулишди, капитан эса овози борица қичқирди:

— А-ҳа, қанақанги қаллоб эканликларингни ўзимам билгандим-а, шунинг-чун чақмоқтошларни тушириб юборишни буюргандим.

— Уқдондагисини туширишни буюрмай бекор қилган эканлар-да,— жавоб берди тўда раҳнамоси ва ўша заҳотиёқ варанглаб ўқ узилди. Уқ капитаннинг қулоғини ялаб ўтди, бироқ у бош чайқаб қўйди холос, кейин кулиб деди:

— Бир чақиримга хато қилдилар-да!

Суворийлардан бири муваффақиятсиз ўч олиш пайтида тўдадан сал орқароқда ғимирсиб қолган скиннер-

ни, ўқ узилгандан кейин унинг дарҳол отини ниқташга тушганини кўриб қолди. Урмон яқингинада эди, аммо орқасидан от йўрттириб келаётган суворийдан қутулиб кетиш учун талончи пилта милтигини ҳам, пул солинган ҳамённи ҳам ташлаб қочишга мажбур бўлди. Суворий ўлжани олиб келиб, капитанга узатган эди, у олмади ва то кафандузд бойлигини сўраб келгунича асрашни буюрди. Айтмоқчи, башарти у сўраб келган чоғидаям, янги штатлар судлов маъмуриятининг суворийларни пулни қайтариб беришга мажбур этиши осон бўлмасди, негаки, сержант Холлистер кўпда кутиб ўтирмаёқ, пулни ҳалоллик билан ўз суворийларига бўлашиб берди. Қоровулликка тушганлар дозорга жўнадилар, капитан эса дам олгани аста-секин ўз қароргоҳига кетаверди. Баногоҳ дарахтларни оралаб, ўрмоннинг ҳозиргина кафандуздар кўздан ғойиб бўлишган томонига қараб шошганча кетиб бораётган кимсанинг қорасини кўриб қолди. Хушёр жангчи шартта бурилди-ю, унга яқинлашди. Шундай жойда, яна тагин шу вақтда савдогар аёлга кўзи тушган капитаннинг қанчалик ҳайратланганини тасаввур этиш мушкул эмас.

— Бетти, нима қилиб юрибсиз бу ерда? Уйқусираб тентиб юрибсизми ёки ўнгингиздами?— хитоб қилди суворий овозини баландлатиб.— Қари Женни яхши кўрадиган ўтлоқда унинг арвоҳи билан учрашиб қолишдан қўрқмайсизми?

— Эҳ, капитан Жек,— деди Бетти ўзига ҳос кучли ирландча талаффузда: у шунчалик чайқалиб турардики, ҳатто бошини кўтаришга ҳам мажоли етмасди,— Женнини ўзиниям, арвоҳиниям кераги йўқ менга, ярадорларга доривор гиёҳлар керак. Уни қуёш ерга эндиgina нур соча бошлаган пайтда териш зарур, йўқса сираям фойдаси етмайди. Уша гиёҳлар анави ёқда, қоя тағида ўсиб ётибди; афсун кучи кетиб бўлмасидан етиб бормоқчиман.

— Вой эсипаст-э! Қоялар орасида тентираклаб юргунча, тўшагингизда ётмайсизми-я. Тагин йиқилиб-пиқилиб суйқларингиз майда-майда бўлиб юрманг. Кейин, скиннерлар ҳам ўша ёққа қараб қочишди; уларга йўлиқиб қолгудек бўлсангиз, мен берган жазонинг аламин боплаб сиздан олишади. Яхшиси орқага қайта қолин онахонгинам, мириқиб ухлаб олинг, эрталаб сафарг чиқамиз ҳали.

Бетти маслаҳатга юрмади. Иланг-биланг чизиқ ҳосил қилиб, галдираганича адир ёнбағридан илгариллаб кетаверди; скиннерлар номи тилга олинганда у бирровгина тўхтади-ю, бироқ ўша лаҳзадаёқ йўлида давом этиб, тезда дарахтлар орасида кўздан ғойиб бўлди.

Лоутон «меҳмонхона»га яқинлашганида эшик олдидаги соқчи, мисс Фленеганни кўрмадингизми, деб сўраб қолди; кейин у Беттининг ёнидан дилозорларни қарлаганича ўтиб кетганини, ҳадеб капитаннинг қаердалигини сўраганини ҳам қўшиб қўйди. Лоутон соқчининг гапларига қулоқ соларкан, ҳайрон бўлди. Хаёлига қандайдир янги фикр келгандай туюлди; бир кўнгли бояги мевазор боққа бормоқчи бўлиб бурилди-ю, яна орқасига қайтди, сўнг эшик олдида уёқдан-буёққа одимлай бошлади, ниҳоят, тез юриб ичкарига кирди-да, ечиниб ҳам ўтирмай ўзини каравотга ташлади-ю, кўп ўтмай қаттиқ уйқуга кетди.

Бу орада кафандуздлар адир тепасига чиқиб олишган ва ҳар томонга тарқалишиб, қалин ўрмон ичкарига ғойиб бўлишган эди. Бу ерда ҳужум қилишларидан хавотир олмаса ҳам бўлишини кўрган тўда раҳнамоси,— суворийлар бунчалик баландга чиқолмасдилар,— ҳуштак чалиб, бутун отрядини тўплади.

— Гап бундай,— исниб олиш учун гулханга ўтин қалаганларидан кейин тилга кирди қароқчилардан бири, изғирин эса тобора зўрайиб борарди,— Вест-Честердан эндиликда думимиз тугилди, бу ердан жуфтакни ростлашимиз керак. Ҳадемай виргиниялик отлиқ аскарлар бу ерда чумолидай ўрмалаб қолишади, ана унда қорамизни ҳам кўрсатолмаймиз бу атропода.

— Ҳатто жонимни бериб бўлса ҳамки, бари бир қора қонига белейман уни,— тўнғиллади талончилар раҳнамоси.

— Сенга тараф йўқ, ўрмонда ботир бўлиб кетсан!— дея қичқирди бошқа талончи заҳарханда кулиб.— Сендақа мергандан ўргилдим-у, ўттиз ярдан теккизолмабди-я!

— Анави орқамдан қувган аскар халақит берди-да, бўлмаса ўша капитан Лоутонни жаҳаннамга жўнатишим тайин эди-я. Иннайкейин совқотганимдан қўлим ҳам титраб турганиди.

— Кўрққанамдан титраётганидим деб қўя қол яхшиси. Мен бўлсам, чоғимда, ҳеч қачон совқотмасам

кераг-ов, куракларим нақ минглаб темир чивиқни чўгдай қиздириб босишганга ўхшаб ловиллаб кетяпти.

— Шундаям ҳаммасига чидамоқчимсан, эҳтимол боплаб савалашган ўша «хипчинни ўпишга ҳам тайёрдирсан ҳаля?

— Уни ўпиш осон бўптими. Мени савалашган хипчин куракларимга тегавериб шунчалик майда-майда бўлиб кетдики, юз йил қидирганингда ҳам ўпишга ярайдиганини тополмайсан. Лекин теримнинг ҳаммасидан ажралагандан кўра ярмидан ажраганим маъқул, майли, қулоқларим ҳам устига қўшимча бўла қолсин. Уша қутурган виргинияликларнинг яна бир марта жиғига тегсак шундай бўлиши турган гап. Худо шоҳид, унинг қўлидан тириклай қутулиб кетиш учунгина бир жуфт овчи этигига етадиганчалик теримни ҳозироқ шишиб беришга ҳам тайёрман! Олдинроқ билганимизда, қайтага майор Данвудининг этагини тутганимиз маъқулийди — сабабики, у бизнинг қилмишларимиздан Лоутонга қараганда камроқ хабардор эди.

— Унингни ўчирасанми ўзи, вайсақи! — ўшқирди газаби қўзиб кетган бошлиқ. — Сафсаталарингдан каллам хумдай шишиб кетди-ку! Бизни талаб, устига-устига, савалаганлари етмагандай, энди сенинг аҳмоқона вайсашларингга тоқат қилишимиз қолганмиди! Ундан кўра қопчиғингга бирон нима қолган бўлса олгин-да, жиғилдонингга уриб, кекирдагингга қопқоқ қил.

Буйруқ адо этилди. Талончилар оҳ-воҳ қилишиб. — кураклари шунчалик зирқирётган эдики, асти қўяверасиз — баҳолк қудрат кечки овқат тадоригини кўра бошладилар. Қоя камгагида гулхан ловиллаб ёняпти; оёқни қўлга олиб қочишдан кейин ҳаммалари аста-секин ўзларига келиб, фикрлари тиниқлаша борди. Қоринлари тўйиб, эгниларигадаги ортиқча кийимларни ечиб, жароҳатларини боғлашгач, скиннерлар интиқом режасини тузишга ўтдилар. Улар узоқ баҳслашишди; аммо улар ўйлаган ўйни амалга ошириш шунчалар ҳатарли ва шунчалар жасоратни талаб этардики, оқибатда, табиийки, бу режалар рад қилинаверди. Суворийларни тўсатдан босиб, ғафлатда қолдиришни хаёлларига келтирмасалар ҳам бўлади — улар ҳаммаша 'сергак; капитанни аскарларисиз, ёлғиз учратиш эса хомхаёл — Лоутон ҳамма вақт иш билан банд ёки ўз отряди билан шунчалик тез жойдан-жойга кўчиб юрардики, уни тасо-

дифангина учратиб қолиш мумкин эди холос. Бунинг устига кафандузларнинг тўқнашуви айнан ўзларининг фойдаларига ҳал бўлишига ғимонлари комил эмасди. Суворийлар капитани уддабуронликда ном қозонганди; гарчи Вест-Честер ерларини баланд адиру тоғлар, сою анҳорлар кесиб ўтган бўлса-да, бу довжорак жангчи сафарга мардона отланар, жанублик суворийлар йўлини ҳатто тош деворлар ҳам тўса олмасди. Аста-секин суҳбат мавзуи ўзгара бориб, кафандузлар охири шундай тўхтамакга келишдики, бу режа уларнинг интиқом иштиёқини қондирибгина қолмай, балки чеккан азияту ташвишлари эвазига унча-мунча тақдирлаши ҳам керак эди. Ишни ҳар тарафлама муфассал муҳокама қилдилар, соатини тайинладилар, қандай ҳаракат этишни келишиб олдилар, қисқаси, ёвуз ниятларини амалга ошириш учун жамики зарурий жиҳатларни олдиндан эътиборга олиб қўйдилар.

Қўққисдан яқингина ерда баланд овоз янграб қолди:

— Бу ёққа, капитан Жек, бу муттаҳамлар бу ёқда экан! Гулхан олдида ўтиришибди... Тезроқ бу ёққа, талончиларга ўлим! Отдан тушиб, ўққа тутинглар!

Скиннерлар миясидаги барча файласуфона мулоҳазаларнинг пардай тўзиб кетиши учун ана шу даҳшатли сўзларнинг ўзи кифоя эди. Улар жонҳолатда сапчиб туриб, оёқларини қўлларига олганча ўрмон ичкарисига қочиб қолдилар, қаерда тўпланишни олдиндан келишиб олганлари туфайли зумда тўрт томонга қараб тумтарақай бўлиб кетдилар. Уларнинг шовқин-суронлари бирпас эшитилиб турди, аммо скиннерлар зумда ғойиб бўлишга уста эдилар, шу сабабга кўра овозлари олис-лаша бориб, ҳеч қанча вақт ўтмаёқ тинди-қолди.

Шу пайт қоронғилик қўйнидан Бетти Фленеган чиқиб келди; у мутлақо хотиржамлик билан скиннерлар ташлаб қочган жамики нарса — егуликлару кийим-кечакларни йиғиштиришга тушди, кейин ўтириб, ҳузур қилиб қорнини тўйғазди. Бошини қўлларига тираган қўйи, хаёлга чўмганча бирор соатча ўтирди: кейин буюмлардан кўнглига ёққан унча-мунчасини олиб, ўрмон ичкарисига кириб кетди. Гулханнинг липиллаётган алангаси энг охириги чала ёниб бўлгунига қадар яқиндаги қояларни ёритиб турди, аммо тезда осудалик чўкиб, борлиқни зимистон қоронғилик қамради-олди.

XIX боб

Дилни эзар гумонлар,
Уйқу ўчар кўзлардан.
Қолиш — ўлим, ёмондир,
Кетиш ҳам йўқ бу ердан.

Лапландия севги қўшиқларидан

Майор Данвудининг ўртоқлари барча ташвишу хавф-хатарларни унутиб данг қотиб ухлашяпти, лекин майорнинг ўзи кўнгли гаш, у безовталаниб дам-бадам уйғониб кетяпти. Кечани нотинч ўтказганидан карахту лоқайд тортган Данвуди кечқурун кийим-пийими билан таппа ташлаган қаттиқ тўшагидан турди-да, ҳеч кимни уйғотмай, соф ҳавода сал енгил тортарман, деган умидда уйдан чиқди. Мулойим ой нури ёришиб келаётган тонгги ёруғликда хиралаша бошлаганди; шамол тинган, ширавагина туман пардаси эса бу беқарор иқлимда мислсиз тезлик билан бўронга алмашинадиган илиқ кунлардан бири кириб келаётганини айтиб турарди. Отряднинг йўлга чиқиши учун белгиланган муддат етмаганди ҳали, шу сабабли Данвуди жангчиларининг оромиңи бузмай, бурч билан севги тўқнаш келган ўзининг мушкул аҳволи ҳақида ўй сурганча, кеча кечаси суворийлар скиннерларни савалашган боғ томонга юрди. Генри Уортоннинг нияти поклигига асло шубҳаланмас-да, у ҳарбий трибуналнинг бу фикрга қўшилишига амин эмасди; Данвудини қийнаётган нарса Генрининг қисматиғина эмасди, у ўлим ҳукми айбдорнинг синглисига уйланишдан ўзини бир умрга маҳрум этажагини жуда яхши тушунарди. Кеча оқшом Данвуди полковник Синглтонга чопар орқали инглизлар капитани қўлга туширилгани ҳақидаги маълумотни жўнатганди: майор ахборотида уни айбдор деб ҳисобламаслигини ёзиш билан бирга бошлиғидан асирни нима қилишни сўраганди. Полковникнинг буйруғи ҳадемай келиб қолиши керак эди, шу боисдан дўстини унинг ҳомийлигидан маҳрум этиши мумкин бўлган ўша машъум дақиқа яқинлашгани сайин Данвудининг ҳаяжони орта борарди. Ана шундай руҳий изтироблар исканжасида у боғни босиб ўтиб, скиннерлар паноҳ тортиб қочган тепалар этагида тўхтади. Қаерга келиб қолганини шу толгача ўйлаб ҳам кўрмаган Данвуди энди орқага бурилмоқчи

бўлганида уни қўққисдан амирона қичқирган овоз тўхтатди:

— Тўхта, бўлмаса ўласан!

Данвуди ҳайратга тушиб, ўгирилиб қараркан, яқингинасида, қоянинг туртиб чиққан жойида ўзига пилта милтиқ ўқталиб турган одамни кўрди. Тонг энди ёришиб келаётгани сабабли атрофни чулғаган ғира-ширада бирон нимани илғаш қийин эди; аммо нотаниш одамнинг қорасига диққат билан тикиларкан, Данвуди чорбозорчини таниб ажабланди. Жонига қандай хавф таҳдид қилаётганини лаҳзада фаҳмлади, бироқ шафқат тилаш ёки қочишни хаёлига ҳам келтирмай (башарти бунинг имкони бўлган чоғда ҳам), қатъий оҳангда деди:

— Агар мени ўлдириш ниятида бўлсанг — от, ўлсам ҳам сенга асир тушмайман.

— Йўқ, майор Данвуди, — жазоб берди чорбозорчи милтиқни пастга тушириб, — мен сени ўлдирмоқчи ҳам, асир олмоқчи ҳам эмасман.

— Эй сирли одам, унда нимани истайсан? — деб сўради майор қаршисида кўзига кўринаётган рўё эмас, тирик одам эканига ўзини базўр ишонтириб.

— Мен тўғримда ёмон хаёлга бормаслигингизни, — деди чорбозорчи аламзадалик билан. — Барча яхши одамлар мен ҳақимда адолатли фикрда бўлишларини истайман.

— Одамлар сен тўғрингда қандай фикрда бўлиши бари бир эмасми сенга? Сенга, афтидан, улар чиқазган ҳукмнинг дахли йўққа ўхшайди-ку.

— Яратган эгам лозим кўрса, ўз бандалари ҳаётини асраб қолади, — деди чорбозорчи тантанавор оҳангда. — Бир неча соат муқаддам мен сизнинг асирингиз эдим, бўйнимга сиртмоқ таҳдид қилиб турганди, мана энди бўлса сиз менинг ҳукмимдасиз, лекин сиз озодсиз, майор Данвуди. Бу қояларда сизга мен сингари мурувват кўрсатмайдиган кимсалар биқиниб юришибди. Қани, ўзингиз айтинг-чи, менинг қўлимда милтиқ бўлгач, қиличингиз қандай ёрдам бера олади? Сизга ҳеч қачон ёмонликни раво кўрмаган ва раво кўрмайдиган одамнинг маслаҳатига қулоқ солинг: ёлғиз ўзингиз, кейин пиёда ўрмон чеккасига яқинлаша кўрманг.

— Қочишингга кўмаклашган дўстларинг бор-у, лекин ана ўшалар ўзингга ўхшаган ҳимматли, танги одамлар эмасми?

— Йўқ... йўқ... мен мутлақо ёлғизман. Мени фақат худою у билади холос.

— У деганинг ким?— деб сўради майор ошкора қизиқиш билан.

— Ҳеч ким,— жавоб қилди чорбозорчи ўзини ўнглаб олиб. — Лекин сизнинг қисматингиз бўлакча, майор Данвуди. Сиз навқирон ва бахтиёрсиз, сиз учун азиз кишилар бор, улар бу ерга яқингина жойда туришади. Ҳаммадан кўра ортиқроқ севадиган кимсаларингизга ҳавф таҳдид қилиб турибди... Уларнинг уйларида ҳам, ташқарида ҳам. Хушёрликни оширинг, соқчиларни кўпайтиринг-у, индамайгина юраверинг... Агар бундан кўпроқ нарсани гапирадиган бўлсам, менга ишонмаганингиз учун «тузоққа илинтирмоқчи» деган ҳаёлга борасиз. Ўзингиз учун бу дунёда энг азиз кишиларни эҳтиёткорлик билан кўриқланг!

Шундай дея у осмонга қарата ўқ узди-да, милтигини Данвудининг оёғи остига ташлади. Дуд тарқағач, Данвуди ҳайратдан ўзини ўнглаб олар-олмас қояга тикилганида у ерда ҳеч ким йўқ эди.

От туёқлари дупури ҳамда карнай садолари ёш офицерни бу антиқа ҳодиса солиб қўйган саросимадан халос этди. Ўқ овозини эшитган соқчилар тревога кўтаришган эди. Данвуди ошиғич манзилгоҳга қайтди, келиб ҳамма қуролланиб, шай бўлиб турганини кўрди; отряд ўз қўмондонини кутаётган эди холос. Жосусни қатл этишга мутасадди офицер «Флейган меҳмонхонаси» деб ёзилган тахтани олиб ташлашни буюрган эди, устун дорга айланди-қўйди. Данвуди, милтиқдан мен ўқ уздим, уни қочаётганларида скиннерлар ташлаб кетишган бўлса керак, деди. Капитан Лоутоннинг скиннерларни таъзирини берганини у аллақачон билиб олганди. Лекин ўзининг чорбозорчи билан учрашиб қолганидан оғиз очмасликка аҳд қилганди.

Офицерлар майорга жосусни отряд йўлга чиқмасидан осийни таклиф қилишди. Данвудининг наздида ҳануз уни тушида кўргандек туюларди. Бироқ у бир тўда офицерлар билан Холлистер кетидан чорбозорчи қамаб қўйилган авахтага йўл олди.

— Хўш, сэр,— деди майор эшик олдида турган соқчига,— ишонаманки, банди тўрт мучаси омон ўтирган-дир-а?

— Ҳалигача қотиб ётибди,— жавоб берди аскар,—

шунақанги хуррак тортяптики; оз бўлмаса тревогани эшитмай қолаёзибман.

— Эшикни оч, олиб чиқ уни.

— Эшикни шу заҳотиёқ очишди, ҳалол сержант каталакдаги бесаранжомликни кўриб ҳайратда ёқасини ушлаб қолди; чорбозорчининг камзули каравотда, Беттининг кийимларидан анча-мунчаси ерда сочилиб ётибди. Аёлниинг ўзи бўлса кеча кечқурун ҳаммалари охириги марта кўрган кийимда данг қотиб ухляпти, фақат кундузи бошини безаб турадиган қора, доимий соч безаги кўринмайди. Бева савдогар говур-ғувур, хитоблардан уйғониб кетди.

— Нима керак сизларга, нонушта қилмоқчимисизлар?— деб сўради у кўзини уқалаб.— Афтиларингдан нақ мени тириклайин ғажиб ташлайдиганга ўхшайсизлар-а. Эй лочинларим, пича сабр қила туринглар, сизларга шунақанги жаркоп тайёрлаб берайки, қўлларингни қўшиб еворадиган бўлсин.

— Жаркоп!— қичқариб юборди сержант ўзининг тақводорона нуқтан назарию атрофида офицерлар турганини ҳам унутиб.— Ўзингни бошлаб қовурамиз, алвасти! Анави падар лаънати чорбозорчининг қочиб қолишига сен ёрдамлашдингми?

— Вой ўша қирчинингдан қийилгур чорбозорчи билан қўшмозор бўлгур-эй! Ҳали мен алвасти бўлдимми, мистер сержант?— дея бобиллади салга тутақиб кетадиган Бетти.— Қанақанги чорбозорчи, ким қочибди, қаёққа қочибди? Бунга мени нима дахлим бор? Суони Мак-Твилга тегишга фаросати етган одам, сўққабош бевани тирноқдай иззат қилмайдиган орсиз отлиқлар кетидан дайдиб юргандан кўра биронта бадавлат савдогарга тегиб олиб, шоҳию ипакка бурканиб юрса бўлмасмиди-я.

— Ярамас, инжилимни улоқтириб кетибди-я,— дея сержант китобчани ердан оларкан.— Уни ўқиб, софди христиандек ўлим олдидан имон ўгириш ўрнига қочи қолса-я.

— Ўзини итга ўхшатиб дорга осгунларича кути ўтирадиган одам қаёқда!— шангиллади нима воқеа бўлганини англай бошлаган Бетти.— Сиздан бошқа ҳеч кимнинг пешонасига, кунинг шундай битади, деб ёзилмагандир-ов, мистер Холлистер.

— Жим!— букорди Данвуди.— Бу ишда, жентль-

менлар, ҳаммасини яхшилаб тарозуга солиб кўриш лозим. Бу ерда эшикдан бўлак чиқиб кетадиган жой йўқ, шу сабабли чорбозорчи фақат бир ҳолатда — соқчи қочишга ёрдам берган ёки навбатчиликда ухлаб қолган тақдирдагина бу ердан чиқиб кетиши мумкин эди. Ҳамма соқчилар чақирилсин!

Соқчилар ҳозир бўш эдилар, лекин улар қизиқсиниб, омборхона ёнида туришганди; ҳаммалари бир оғиздан бу ердан ҳеч ким чиқиб кетгани йўқ, деб ишонтаришга тушдилар. Фақат биринчи навбатда турган соқчи, Бетти чиқиб кетганди, деб тан олди ва беванинг қириб-чиқиши рухсат этилган буйруқни пеш қилиб ўзини оқлади.

— Ёлгон айтяпсан, отинг ўчгур босқинчи, алдаяпсан! — қарғади уни Бетти гапини эшитиб. — Сен мендай покиза бевани бадном қилмоқчимисан. Ярим кечада манзилгоҳда дайдиб юрибди деб алдашга қандай тилинг борди! Туни билан норасида гўдакдай тош қоғтиб ухладим-ку шу ерда!

— Мановини кўринг, сэр, — деди сержант Данвудига эҳтиром-ла мурожаат қилиб, — инжилимга нималарнидир ёзибди, олдин бу ерда ҳеч нима йўғийди, ойлавий ҳодисаларни ёзиб қўйгани бола-чақам бўлмаса, иннайкейин, шундай муқаддас китобни қаёқдаги бемаъни ёзув билан булғашга асло тоқат қилмасдим ҳам.

Офицерлардан бири овоз чиқариб ўқиди:

«Шу нарсани маълум қиламанким, мабодо қутулиб кетишга муваффақ бўлсам, бунга ёлғиз яратганинг кўмаги билангина эришаман, шундоқ экан, мен ўзимни бутунлай тангининг паноҳига топшираман. Бу аёлнинг унча-мунча кийимини олишимга тўғри келди, у ўз чўнтагидан ўша нарсаларнинг ҳақини топади. Ушбу ёзувни тасдиқлаб имзо чекдим. Гарви Бёрч».

— Вой шўрим, — дод солди Бетти, — ўша ўғримуттаҳам мендай муштипар, сўққабош бевани шилиб кетибдими ҳали! Осинглар уни... Майор, агар юртимизда адолат бўлса, уни тутиб, дорга осмасанглар асти розиямасман!

— Чўнтагингизни ковлаб кўринг, — деди бу машмашани ҳузур қилиб, жимгина кузатиб турган бир ёш офицер.

— Вой қуриб кетгур-эй! — нидо солди бева савдогар чўнтагидаги бир гинейни чиқараркан. — Қанақанги барака топгур одам экан-а, бу чорбозорчи! Илоё

умри узун бўлсан, жавдоси юришиб кетсин-а! Латталутталаримни олиб кетганига минг-минг раҳмат-э, борди-ю вақти-соати етиб уни осадиган бўлишса, бу дунёда ундан кўра минг марта ёмонроқ жиноятчилар бемалол сайр қилиб юрибди деб жар соламан.

Данвуди эшик томонга ўгирилган эди, капитан Лоутонга кўзи тушди, у қўлларини кўксига чалиштирган кўйи, индамай бўлаётган ҳангомани кузатиб турарди. Данвуди одатда шиддаткор, ғайрати жўшиб турадиган капитаннинг ҳозирги бадиққат, вазмин қиёфасини кўриб ҳайрон бўлди. Мана, уларнинг нигоҳлари учрашди, кейин четроққа ўтиб, икковлари бир муддат нима ҳақдадир пичирлашиб олишди. Сўнгра Данвуди «меҳмонхонага» қайтиб, соқчиларга жавоб берди. Сержант Холлистер бева билан танҳо қолди, чўнтагидан чиққан бир гиней йўқолган буюмлари баҳосини қоплаб, яна тагин ортиб ҳам қолганидан Беттининг димоғи чоғ эди. У кекса жангчиға кўпдан буён меҳр қўйиб, ўзича сержантни марҳум эрига ворис қилиб олиб, отряддаги қалтис мавқеиға барҳам беришни дилиға тугиб юарди. Бирмунча вақтдан бери ўзига кўрсатилаётган алоҳида меҳрибончилик сержантга ёқиб қолганди чоғи, шу туфайли Бетти, қилган шаллақилигим жазманимни ранжитиб қўйиши мумкин, деб ўйлаб, албатта айбини ювишға аҳд этди. Бунинг устиға оғзи шалоқлиги ҳамда қўполлигиға қарамай, у аёлларға хос шундай бир туйғуға эға эдиким, бу туйғу ярашиш онларида хотин кишининг эркак устидан бўлган ҳукмронлигини янада мустаҳкамлаяжанин айтиб турарди. Қисқаси, сержантни ийдириш учун стаканға ўзи яхши кўрадиган омихта ичимлигидан қўйиб, унга узатаркан:

— Дўстлар орасида жиндаккина сўз қочса, осмон узилиб ерға тушмас, буни ўзингиз ҳам яхши биласиз, сержант; Майкл Фленеганни энг қаттиқ севган пайтларимда қайтаға кўпроқ уришардим, — деб қўйди.

— Майкл яхши одам, довюрак жангчи эди, — деди сержант стаканни бўшатиб. — У бизнинг эскадронимиз полкларини қанотдан ҳимоя қилиб турганида ҳалок бўлди; мен худди ўша куни жасади ёнгинасидан ўтгандим. Бечора! У чалқанчасига ётар, юзи нақ бир йил бетўхтов ичиб, ўз ажали билан ўлган одамнинг башарасидай хотиржам кўринарди.

— О, Майкл чинакам майхўр эди, бунга шубҳа

илмасангиз ҳам бўлади; иккаламиз бир ичкилик ичишга киришиб кетсак бор қўр-қутимизни тамом қилардик. Лекин, сиз мистер Холлистер, ичмайдиган, бамаъини одамсиз, сиздан ҳақиқий ёрдамчи чиқарди-да менга.

— Эҳ, миссис Фленеган, сиз билан юрагимни тошдай эзиб ётган гаплардан жон-жон деб отамлашгим келади, агар вақтингизни аямасангиз, ҳозироқ дилимдагини тўкиб солишга тайёрман.

— Сиздан вақтимни аярканманми-я! — хитоб қилди Бетти сабрсизлик билан. — Мабодо офицерлар оч қоладиган бўлгандаям, сизга кун бўйи қулоқ солишга ҳам тайёрман, сержант. Яна қиттаккина ичинг, азизим, сал дадилроқ бўласиз.

— Шунинг ўзигаям анча дадил бўлиб қолдим; — деди кекса жангчи унинг қўлини қайтариб. — Бетти, сизнингча қандай, мен кеча бу ҳужрага жосус чорбозорчини ростдан қамаб қўйганмидим ўзи?

— Жоним, уни бўлмай, кимни қамардингиз?

→ Иблис бўлса-чи?!

— Нима, иблисни-я?

— Ҳа, чорбозорчи қиёфасига кирган шайтони лаъиннинг ўзгинасини; анави кўзимизга скиннер бўлиб кўринганлар эса шайтонваччалар.

— Турган гап, азизим сержант, тўғри айтяпсиз; бу скиннерлар Вест-Честерда худди шайтонваччалардай изғиб юришади.

— Миссис Фленеган, мен уларни ростакам шайтонваччалар демоқчиман; чорбозорчи Бёрчни тезроқ қўлга тушира қолайлик деб жонимиз ҳалак экани ёлғиз ибчиснинг ўзигагина аён бўлган-у, ҳужрангизга келиш учун ўшанинг қиёфасига кирган-олган.

— Мени бошига урарканми! — алам билан бобилгади Бетти. — Отряддаги иблислар камлик қилиб, сўқ-қабош бевани кўрқитгани жаҳаннамдан яна биттаси чиқибди-да!

— Бахтингиз бор экан, Бетти, зиён-заҳмат етказмай кетибди. Ахир у энчикдан сизнинг қиёфангизда чиқиб кетибди-я, бу нарса агар турмуш тарзингизни ўзгартирмасангиз, сизни қандай қисмат кутаётганини айтиб турибди. Қўлига муқаддас китобни тутқазганимда қандай қалтираб кетганини ўз кўзим билан кўрдим. Агар асил христиан бўлганида инжилга туғилиш, ўлим

ва шунга ўхшаш саналардан бошқа нарсани ёзармиди, хўш, сиз бунга нима деб ўйлайсиз, азизим Бетти?

Майл қўйган кишининг хушмуомала гаплари бевага мойдай ёқиб тушди-ю, лекин турмуш тарзига шама қилгани жаҳлини чиқариб юборди. Бироқ у жаҳлини жиловлаб, ўз юртдошларига хос ҳозиржавоблик билан зарба берди:

— Наҳотки иблис кўйлакка ҳақ тўласа, яна тагин ортиги билан-а?..

— Бу пул, турган гапки, қалбаки, — деб қўйди кангчи ўзи энг паст фикрда бўлган одамнинг ҳалоллигини исботловчи далилдан бир оз довлдираб қолиб. — У ялтироқ пул кўрсатиб, мени йўлдан урмоқчи бўлди, лекин яратган эгамнинг мадади билан бунга учмадим.

— Менга ташлаб кетгани соф олтин тангага ўхшайди, иннайкейин, бунга бари бир ҳозироқ капитан Жекдан алмаштириб оламан. Иблис ҳам, шайтон ҳам бир пул унга!

— Бетти, Бетти, шайтонни бунақанга ёмонлаб тилга олманг-а, — жавоб қилди сержант. — У ҳамма ерда ҳозир у нозир, бу гапларингизни эшитса сиздан жаҳли чиқиб кетади-я.

— Ордона қолсин! Агар зиғирдаккина қалби бўлса, салгина гапга муштипар, сўққабош бевадан хафа бўлмайди; имоним комилки, бирорта христиан одам гапимни кўнглига олмаса керак.

— Лекин иблиснинг қалби йўқ-да, ахир унинг муроди инсон зотига қирон солиш-ку, — деди сержант ваҳима ичра орқасига ўгирилиб қараркан, — ундан кўра ҳамма билан биродар бўлган маъқул. Бошига нималар тушишини ҳеч ким олдиндан билмайди. Очигини айтганда, одам боласи бу ердан чиқиб, соқчиларга сездирмай ўтиб кетолмасди; бу сиз учун даҳшатли огоҳлантириш, Бетти, сиз бўлсангиз...

Шу ерга етганда суҳбатни бўлиб қўйишди: бир жангчи зўдлик билан нонушта ҳозирлаш ҳақидаги буйруқ билан келганди. Бева сержантни қолдириб, чиқиб кетди; Беттининг кўнглида, у дилидаги гапларни атайлаб ваҳимали қилиб кўрсатяпти, деган ишонч учқунланганди; сержант эса беванинг қалбини манзилгоҳда қурбон излаб изғиб юрган иблиснинг чангалидан қутқаришга бор кучини сарф этишга қатъий қарор қилганди.

Нонушта пайтида бир неча чопар от елдириб келди;

улардан бири Гудзон соҳилига манзил қурган душман экспедициясининг сони ва мақсади ҳақида маълумот келтирди; бошқаси полковник Синглтоннинг капитан Уортонни суворийлар қўриқчилигида тоғдаги биринчи постга жўнатиш тўғрисидаги кўрсатмасини олиб келди. Бу хат ёки, аниқроғи, ҳеч қандай эътирозга ўрин қолдирмайдиган қатъий буйруқ Данвудининг батамом дилини сиёҳ қилиб юборди. Френсиснинг ғамбода, умидсизликка тушган қиёфаси сира кўз ўнгидан кетмай қолди; шартта отга миниб, тулпорини «Оқ акаслар»га қараб елдиришга юз бора чоғланди-ёв, бироқ қандайдир мубҳам бир сезги уни йўлдан қайтариб турди. Генри Уортонни олиб, белгиланган жойга етказиш ниятида офицер бошчилигидаги чоғроққина тўда чорбоқ томон йўлга тушди; Данвуди ўша офицердан Генрига хат бериб юборди, майор хатида, ҳеч хавотирланма, шахсан ўзим бетиним ҳаракат қиламан, деб дўстини ишонтирган ва унга далда берганди. Лоутон суворийларнинг бир қисми билан қишлоқда, ярадорлар олдида қолдирилди; отряднинг асосий қисми эса нонуштани тугатибоқ манзилгоҳни тарк этиб, Гудзонга қараб жўнади. Данвуди чорбозорчининг сўзларини битта-битта хаёлидан ўтказиб, мағзини чақишга ҳар қанча уринмасин, ҳеч қандай хулосага келолмай, Лоутонга қайта-қайта насихат қилиб, йўл-йўриқ кўрсатди, йўлга тушишни ортга суриши учун эса ортиқ важ-бахона қолмаганди. Қўққисдан полковник Уэлмир хусусида кўрсатма бермагани ёдига тушиб, отряд кетидан жўнаш ўрнига отини «Оқ акасларга» олиб борадиган йўлга бурди. Данвудининг оти шамолдек учқур эди — қаршисида ҳувиллаган воҳа намоён бўлганида наздида гўё бироқ дақиқа ўтиб улгурмаганга ўхшади. Адир ёнбағридан тушаётганида олисда тоғдаги постларга олиб чиқадиган дарага тизилиб кириб бораётган Генри Уортон билан уни қўриқлаб кетаётган суворийлар қораси кўзга чалинди. Бу манзара Данвудининг безовталигини баттар орттириб юборди-ю, у отини янада қичаброқ ҳайдади; қоя муюлишини айланиб ўтаркан, баногоҳ хаёлини банд этган кимса қаршисидан чиқиб қолди. Френсис акасини олиб кетаётган соқчиларни олисдан кузатиб турди, улар кўздан ғойиб бўлганларида эса ўзини дунёда энг азиз кишисидан ажралганини ҳис этди. Данвудининг сирли йўқ бўлиб кетиши ва Генри билан бундай даҳшатли вазиятда жу-

долашиш оқибатидаги ҳаяжонланишлар унинг матонатига путур етказганди; у йўл чеккасидаги харсангга чўкди-ю, нақ юраги пора-пора бўлгундек ҳўнграб йиғлаб юборди. Данвуди отдан сакраб тушиб, тизгинни ёли устига ташлади-да, лаҳзада зор қақшаётган қиз ёнида пайдо бўлди.

— Френсис... менинг Френсисгинам!— қичқириб юбораёзди у.— Бунчалик умидсизликка тушишнинг нима ҳожати бор! Акангизнинг ҳозирги аҳволидан асло чўчиманг. Зиммамга юкланган вазифани бажаришим биланоқ ўзимни Вашингтоннинг оёқларига ташлаб, Генрини озод этишини илтижо қиламан. Ватанимизнинг отахони ўзининг суюкли шогирдларидан бирининг илтижосини рад этиб, мурувватини дариг тутмайди.

— Миннатдорман сиздан, майор Данвуди, акамга шунчалик хайрихоҳлик кўрсатяпсиз,— деди Френсис дағдағ қалтираб; у ўрнидан турди, кўз ёшларини артиб, сиполик билан қўшиб қўйди:— Лекин сиз мен билан бу тариқа гаплашмаслигингиз керак.

— Бу тариқа гаплашмаслигим керак! Ахир сиз менинг қаллиғим эмасмисиз... отангизнинг, холангиз ва акангизнинг ризолиги билан-а... Ахир ўз оғзингиз билан розилик бергансиз-ку, азизим Френсис!

— Сиз билан бошқа бир аёл ўрталарингга тўғаноқ бўлишни истамайман, балки у сизнинг меҳрингизга мендан кўра кўпроқ ҳақлидир.

— Хеч кимнинг, онт ичаман, сиздан бўлак ҳеч кимнинг ҳеч қандай ҳадди йўқ менда!— деди Данвуди жўшиб.— Ҳалбим ёлғиз сизники холос!

— Тажрибангиз шунчалик кўп ва ундан шунчалик усталик билан фойдаланасизки, бизга ўхшаган лақма қизларни лақиллатиш ҳеч гапмас сиз учун,— деди Френсис маъюс жилмайишга уришиб.

— Аблаҳ одам билангина шу қабилда гаплашилади, мисс Уортон. Қачон алдабман сизни? Покиза қалбингизни ром этиш учун қайси тажрибамдан фойдаланибман?

— Хўш, унда майор Данвуди нима вайдан маълум вақтдан бери ўз қаллиғи отасининг уйидан четлаб юрадиган бўлиб қолди? Бу уйда бир дўсти қаттиқ ётганини, бошқасининг мусибатда қолганини наҳотки унутиб қўйган бўлса у? Наҳотки у бўлажак рафиқаси ўша ерда туришини эсидан чиқариб қўйган? Тагин кўнгил берган

Башқа аёлга йўлиқиб қолишдан чўчиётган бўлмасин? Э Пейтон, Пейтон, сиз хусусингизда қаттиқ янглишган эканман-а! Ешлик, гўрлик қилиб сизни олижаноб, мардлик, олиҳимматлилиқ ва садоқат тимсоли деб билибман.

— Сизни нима чалғитиб қўйганини биламан, Френсисе!— хитоб қилди Данвуди бетларига қон тепчиб.— Лекин мендан ноҳақ ранжияпсиз. Еруғ жаҳонда бу қалбим учун энг азиз нарса ҳаққи онт ичаман, менга нисбатан ноҳақлик қиляпсиз!

— Онт ичмай қўя қолинг, майор Данвуди,— унинг сўзини бўлди Френсис, шунда унинг мулоғим боқувчи кўзларида аёллик ғурури чақнаб кетди,— қасам ичишларга ишонадиган вақтим ўтиб кетган.

— Мисс Уортон, наҳотки ўз қадрини тупроққа қориб бўлса ҳамки, баъзи олифталар сингари кўкракки уриб мақтаниб, қайтадан кўнглингизни овлаб, илтифотингизга эришишга ҳаракат қилишимни кўришни истасангиз?

— Хомтама бўлмай қўя қолинг, қайтадан кўнглимни олиш унчалар осон эмас, сэр,— деди Френсис уй томон бир неча одим ташлаб.— Бир-бировимиз била охирги марта гаплашяпмиз... Лекин дадам... эҳтимол дадам онамнинг қариндоши билан кўришишни истар.

— Йўқ, мисс Уортон, ҳозир унинг уйига боришимнинг иложи йўқ, шу топда ўзимга ўзим кафолат беролмайман. Сиз ҳайдаяпсиз мени, Френсис, бутун умидим пучга чиқиб турибди. Мен ниҳоятда хатарли сафарга отланганман, ҳалок бўлишим ҳеч гап эмас. Бордию тақдир менга нисбатан шафқатсизлик кўрсатса, лоақал хотирамни одиллик билан ёдланг. Ёдингизда бўлсин— токи сўнги нафасимгача сизга бахт тилаб ўтаман.

Шундай деб у оёғини узангига тикқан жойида қиз уни шундай нигоҳ билан тўхтатиб қолдики, бу нигоҳ йигит қалбининг хилватхоналаригача етиб боргандек туюлди.

— Пейтон, майор Данвуди,— деди қиз,— наҳотки сиз муқаддас ишга бел боғлаганингизни унутган бўлсангиз? Худо олдидаги, ватан олдидаги бурчингиз сизни бемулоҳаза қилмишу ўйламай қилинадиган ишлардан тийиб турмоғи керак. Сиз ватанимизга кераксиз, кейин яна...— Қизнинг овози титраб кетиб, жим бўлиб қолди.

— Хўш, яна-чи?— такроран сўради йигит ва қўларини олға чўзганча қиз томон ташланди.

Бироқ Френсис ҳаяжонини босиб олганди; у йигитни совуққина нари суриб, уйига қараб юрди.

— Ҳали шундай ажралишамиз денг!— қичқирди Данвуди қайғудан ўзлигини унутиб.— Бунчалик бағри-тошлик қилаётган экансиз, шунга яраша нафратланаркансиз-да мендан! Йўқ, сиз мени ҳеч қачон севмагансиз ва ўзингизнинг беқарорлигингизни оқлаш учун аллақандай тушунтириб беришни истамаётган баҳонани важ қияпсиз!

Френсис турган жойида қотди-қолди, у қайлиғига самимий, мусаффо меҳр-ла йўғрилган боқиш ҳадя этди, буни кўриб уялиб кетган Данвуди тиз букиб уэр сўрашга ҳам тайёр эди; қиз имо билан оғиз очмасликни буюриб, бундай деди:

— Охирги марта гапимга қулоқ солинг, майор Данвуди! Кутилмаганда ўзингдан кўра аълороқ одам бөр эканини билганингда жуда алам қилар экан, буни яқингинада бошдан кечирдим. Сизни ҳеч нимада айб-ламайман... ҳеч нарса деб таъна қилмайман, буни ҳатто хаёлимга ҳам келтирмайман. Борингки қалбингиз меники бўлган чоғдаям, мен сизга муносиб эмасман. Мендай тортинчоқ, ношуд қиз сизни бахтиёр қилолмайди. Ҳа, Пейтон, сиз улуғвор ҳамда шарафли ишлар, мардона, беқиёс жасорат кўрсатиш учун туғилгансиз, шундоқ экан, ўз тақдирингизни ўзингизга ўхшаган, вужудидаги аёллик ожизлигини енга оладиган умр йўлдоши қисмати билан боғлашингиз керак. Мен сизни елкангиздан пастга қараб тортадиган ортиқча юк, дардисар бўлишим мумкин, бошқа умр ҳамроҳингиз билан эса шон-шуҳрат чўққисига парвоз этасиз. Бундай аёлга, қувонч билан деёлмайман-у, лекин ўз ихтиёрим билан топшираман сизни; у билан бахтиёр бўлишингизни яратгандан астойдил илтижо қиламан.

— Вой сулув хаёлпараст-э!— нидо солди Данвуди.— Сиз ўзингизни ҳам, мени ҳам билмас экансиз. Худди сизга ўхшаган нозик, ювош, ожиза қизнигина сева оламан. Мени бахтсиз қиламан деган сохта олиҳиммат ўй-мулоҳазалар билан ўзингизни алдаманг.

— Хайр, майор Данвуди,— деди тўлқинланган қиз нафасини ростлаб олиш ниятида бир нафасгина тўхтаб,— бир вақтлар мен билан таниш эканингизни уну-

динг. Қонга беланган ватанимиз олдидаги бурчингизни
ёдингизда тутинг. Бахтли бўлинг!

— Бахтли! — алам билан такрорлади ёш офицер,
пилдираганча бориб чорбоғ эшигидан лип этиб кириб,
буталар орқасида кўринмай кетган нозиккина қоматни
кўзлари ила кузатиб қолар экан. — Гапини қаранг-а —
яхшлимиш!

У сакраб эгарга минди-ю, отини ниқтади ва тезда
соғ йўлларида аста Гудзон соҳиллари томон кетиб бо-
раётган ўз эскадронига етиб олди.

Қайлиғи билан учрашувининг бундай кутилмаган
ҳолатда тугаши Данвуди учун қанчалик оғир бўлмасин,
қизга нисбатан унинг аҳволи хийла енгилроқ эди. Френ-
сис Изабелла Синглтоннинг Данвудида кўнгли борлиғи-
ни рашкчи муҳаббатнинг тийрак кўзлари билан осонгина
пайқаб олганди. Тортинчоқ, уятчан қиз Изабелланинг
бир томонлама ишқ ўтида қоврилаётганини тасаввур
ҳам қилолмасди. Муғамбирлик жўшқин Френсисга
мутлақо ёт нарса эди, шу боис у йигитнинг ўзига завқ-
ла суқланиб боқаётганини дарҳол пайқаганди. Аммо
қиз қалбини ром этгунга қадар Данвудининг ўз беғубор
садоқатини исботлаш, қиз кўнглини топиш йўллари
узоқ ҳамда сабот билан излашига тўғри келганди.
Йигитнинг муҳаббатига жавобан эҳтиросли, беқийс
севги туғилганди. Кейинги кунлардаги гаройиб воқеа-
лар, қайлиғи хулқ-атворининг ўзгариб қолгани, унга
эътиборсизлик билан қарагани, Изабелланинг ошиқи
шайдолиги Френсиснинг қалбида янги ҳис-туйғулар уй-
ғотиб, дилига гулгула солиб қўйганди. Данвудини бе-
вафоликда айбловчи фикрдан даҳшатга тушиб, айна
чөқда покиза хулқли кимсаларга хос камсуқумлик ила
ўзининг фазилатларидан шубҳалана бошлаганди. Ўз
манфаатидан кечиш онларида қайлиғини бошқача, му-
носиброқ аёлга осонгина топширишга қодирдек туюл-
ганди наздида, аммо тасаввури қалби нидосини бўғиб
қўя олармиди, ахир! Данвуди кўздан йўқолар-йўқолмас
қаҳраманимиз қанчалар бахтсиз эканини ҳис этди. Ба-
шарти қўмондонлик вазифаси Данвудини бир қадар ўз
ташвишларидан чалғитган бўлса, Френсисга бундай
таскин ва тасалли берадиган нарсанинг ўзи йўқ эди;
отасига кўрсатадиган меҳрибончилигию ғамхўрликлари
унинг дардини енгиллатолмасди.

Уғлини олиб кетишлари оз бўлмаса мистер Уортон-

ни охирги куч-қувватидан айираёзди, унинг қилтиллаб турган жонига мадор бўлиш қизларидан бутун меҳр-муҳаббатларини сарфлашларини талаб этарди.

XX боб

Мақтанг уни, хушомад қилинг,
Хунук бўлса — фаришта билинг.
Тил нега берилган, асал, бол,
Гар тушмаса тузоққа аёл?

Шекспир. «Вероналик икки йигит»

Данвуди капитан Лоутонга сержант Холлистер ва ўн икки суворий билан шў ерда қолиб, ярадорлар ҳам-да юки оғир от-уловни қўриқлашни топшираркан, у фақат полковникнинг хат орқали йўллаган кўрсатмаларинигина адо этибгина қолмай, йиқилиб лат еган дўстига ғамхўрлик ҳам қилганди. Лоутон, ҳар қандай вазифани бажара оламан, дея онт ичиб, чавандозларим Том Мейсон билан мен ўзим боримдагидай берилиб, шиддаткор ҳужум қила олмайдилар, деб ишонтиришга беҳуда уринди — бошлиғи сўзидан қайтмади, дили ранжиган капитан аламини ичига ютиб, итоат этишга мажбур бўлди. Йўлга чиқиш олдидан Данвуди «Оқ акаслар»да истиқомат қилувчиларни яхшироқ кузатиш ва уларни қўриқлаш тўғрисидаги илтимосини такрорлади; майор капитанга борди-ю яқин-атрофда бирор шубҳали нарса сезилса манзилгоҳни ташлаб, отряд билан бирга мистер Уортоннинг чорбоғига кўчиб ўтишни буюрди. Чорбозорчянинг гапи Данвудининг кўнглини ғаш қилиб, гарчи уларга қандай хавф таҳдид қилиши мумкинлигини ва бу хатар қаёқдан келишини тасаввур этолмаса ҳамки, чорбоғдагилар тақдири уни ташвишга солиб қўйган эди.

Ҳадемай отряд жўнаб кетди, капитан эса шу ерда қолди. У «меҳмонхона» олдида уёқдан-буёққа юраркан, ичида душман билан айнан тўқнашув умиди туғилган дақиқада ўзини бундай шарафсиз бекорчиликка рўпара қилган қисматга лаънатлар ўқирди. Аҳён-аҳёнда Беттининг саволларига жавоб бериб қўярди, бева бўлса дераза олдида ўтириб олиб, чийилдоқ овоз билан ҳа-

деб чорбозорчининг қочиш тафсилотларини сўраб-суриштиради; шу пайтгача унинг қочишига сира ақли бовар қилмаётганди. Бир пайт капитаннинг ёнига доктор Ситгривс кириб келди; шу вақтгача у карвонсаройдан хийла нарига жойлаштирилган мижозлари — ярадорлар билан ўралашиб, ўзи йўқлигида содир бўлган гаплардан ҳам, отряднинг жўнаб кетганидан ҳам беҳабар эди.

— Соқчилар қай гўрга ғойиб бўлишди, Жон? — сўради у ҳайрөн бўлиб, атрофга аланглаб. — Нега ёлғиз ўзингиз қолдингиз?

— Кетишди, ҳаммалари кетишди! Данвуди уларни дарё бўйига бошлаб кетди. Сиз билан мени ярадорлар билан аёлларни пойлагани қолдиришди.

— Ярадорларни ташмалаб юрмасликка ақли етгани учун майор Данвудидан ғоятда хурсандман, — деди доктор. — Ҳой миссис Элизабет Фленеган, бирор тамадди қиладиган нарса беринг, ўлгидай очман! Лекин тезроқ, ҳали мен мурдани ёришим кераг-а.

— Ҳой мистер доктор Арчибальд Ситгривс, — худди ўша оҳангда жавоб берди Бетти ёноқлари қип-қизил бетини кўрсатиб мўралаб, — сиз, ҳар доимгидай кеч қолдингиз; бу ерда Женнининг терисию яна тагин ўша ўзингиз айтаётган ўликнинг этидан тамадди қилишингиз мумкин холос.

— Ҳой хотин, — жавоб берди доктор аччиғланиб, — сиз мени одамхўр деб ўйлаяпсиз шекилли! Мен билан бундай гаплашишга қандай тилингиз борди? Уша инфлос тилингизни тийинг-да, тезроқ сурнай чалаётган ошқозонимга бопроқ бирон нима келтиринг.

— Нима, ўзларича овқат оғизларидан сўз чиқарчиқмас, худди замбаракнинг ўқидай, ўз-ўзидан столга келади-қолади деб ўйлайдилар шекилли? — жавоб қилди Бетти капитанга кўз қисиб қўйиб. — Мен сизга айтсам, токи сизга Женнининг терисидан бир парчагинасини пишириб бергунимча оч ўтира турасиз. Ҳамма этини эса йигитлар пок-покиза қилиб тушириб бўлишди.

Шу ерга келганда Лоутон суҳбатга аралашди, у орада тинчлик ўрнатиш истагида докторни отрядга озиқ-овқат олиб келгани одам жўнатганига ишонтира бошлади.

Бу гапдан жарроҳ бир оз тинчлангандай бўлди, салдан кейин эса очлиги умуман эсидан чиқиб, фурсат-

ни ўтказмай дарҳол мурдани ёришга киришинини айтди.

— Кимнинг жасади экан у? — деб сўради Лоутон.

— Чорбозорчини, — жавоб қилди Ситгривс ёзув лавҳаси олиб ташланган устунга қараб қўяркан. — Холлистерга, дор остидаги супача баландлиги жасад осилиб қолганда бўйни унчалик чўзилиб кетмайдиган бўлсин, деб тайинлаганман, мана энди унинг жасадидан бутун Шимолий Штатларда энг зўр скелет олишга ҳаракат қиламан. Йигитнинг яхши томонлари кўп, суяклари ҳам жуда жойида. Уни бир чинакам бежирим скелетга айлантирай. Виргиниядаги кекса холамга шунга ўхшаган нарсани эсдаликка юбориш кўпдан бери орзуим эди, ёш болалигимда у менга жудаям меҳрибончилик қилган.

— Жин урсин! — хитоб этди Лоутон. — Наҳотки кекса хонимга ўлган одамнинг суякларини юбормоқчи бўлсангиз?

— Нега энди юбормас эканман? — жавоб берди доктор. — Хўш, табиат қўйнида инсон танасидан мукамалроқ бошқа бирон нима бораканми? Скелетни эса унинг бош негизи деса бўлади. Локин жасадни нима қилдинглар ахир?

— У ҳам ғойиб бўлди.

— Қанақасига ғойиб бўлади? Менга тегишли нарсани олиб кетишга журъат этган ким?

— Иблиснинг нақ ўзгинаси, — луқма ташлади Бетти. — Шошмай туринг, ўзингиздан сўраб-суриштириб ўтирмасдан ҳадемай сизни ҳам олиб кетади у.

— Овозингни ўчира турсанг-чи, алвасти! — деди Лоутон кўлгидан ичаги узилаёзиб. — Офицер билан бу тариқа гаплашишга қандай ботиняпсан ўзи?

— Нега бўлмаса ўзи мени ифлос Элизабет Фленеган дейди? — бобиллади бева афтини бужмайтириб, бармогини шиқирлатиб қўяркан. — Дўстни бир йилгача, душманимни эса бир ойгачаям эсимдан чиқармайман.

Бироқ докторга миссис Фленеганнинг на дўстлигу на душманлик ҳақидаги гапи кор қилди: фикру хаёли ўзи айрилиб қолган нарсада эди, шунинг учун ҳам Лоутоннинг охири ошнасига у йўқ пайтда нималар содир бўлганини тушунтириб беришга тўғри келди.

— Буям бўлса сизнинг бахтингиз, азизим доктор, — деди Бетти капитан ҳикоясини тугатгач. — Сержант

Холлистер шундоқ бетма-бетига тўқнашиб қолибди, унинг уқтиришича, бу мутлақо чорбозорчи, ёки аниқроғи, ҳамма ерда алдамчилик, ўғрилик ва ҳоказо, ва шунга ўхшаш ўтмас матоҳлар уруғини сочиб юрадиган савдогар одам эмас, иблис экан. Мабодо майор осийш муваффақ бўлса, шайтоннинг қорнини ёришни дили гизга туккан экансиз, ўзингиз ҳам чаканамас эканси. Лекин бу осон бўлмасди, бари бир пичоғингиз сини қоларди-ёв!

Ситгривснинг икки томонлама ҳафсаласи пир бўлди: у на тамадди қила олди, на суйган ишини амалга оширолди. Шундан кейин у, бўлмаса чорбоққа бориб капитан Синглтоннинг аҳволидан хабар оламан, деди. Лоутон ҳам у билан бирга боражагини айтди, ҳар икковлари отга миниб, йўлга чиқишди: лекин доктор анча ергача, то овози эшитилмай қолгунича Беттининг масхара қилган гапларини эшитиб борди. Отлиқлар бир муддат индамай боришди, бироқ Лоутон ҳамроҳининг ўйлаган режаси амалга ошмай қолгани ва тул хотиннинг масхаралашларидан ниҳоятда хафа бўлганини кўриб, уни овутишга уринди.

— Кеча кечқурун жуда ажойиб қўшиқни бошлагандингиз-да, Арчибалд, — деди у, — анави чорбозорчини ҳайдаб келганлар ашулани белига тепишди. Галенга шама қилинган жойи нақ узукка кўз бўлиб тушган экан-да ўзиям.

— Винонинг кароҳати тарқаганидан кейин, Жек, ашула сизга ёқишини ўзим ҳам билардим. Шеърят, — гарчи унда аниқ фанларнинг очиқ-ойдинлиги, ҳамда табиёт фанларининг амалий манфаатдорлиги етишмаса-да, — асил, олижаноб санъат. Шеърятга инсоннинг ҳаётий эҳтиёжлари нуқтаи назаридан қараганда мен уни дадиллантиришдан кўра-кўпроқ кўнгилни юмшатувчи бир восита деб атаган бўлардим.

— Аммо-лекин сизнинг қасидангизда мияга қувват берадиган маънавий озуқа ачиб-бижиб ётганди ўзиям.

— Менинг қўшиғимни зинҳор-базинҳор қасида деб бўлмайди: мен уни классик баллада деб ҳисоблайман.

— Бўлиши мумкин, — деб қўйди капитан, — лекин фақат биттагина бандини эшитиб бутун бошли асарнинг хусусиятини аниқлаш мушкул.

Шунда доктор нимага ҳозирлик кўраётганини хаёлига ҳам келтирмай, беихтиёр йўталиб, томоқ қира

бошлади. Капитан қора кўзларини ошнасига қадаркан, унинг ҳануз кайфияти жойига келмаганини ва норози қиёфада эгарда тинч ўтиролмаётганини кўриб, сўзини давом эттирди:

— Атроф жимжит, ҳеч зор йўқ, ўша ашулангини охиригача айтиб бера олмайсизми? Эзгуликнинг кечи йўқ, чала қолган ишни ниҳоясига етказиш ҳеч қачон зиён қилмайди.

— Қадрдоним Жон, башарти шу билан сизнинг ода-тингиз ҳамда енгилтабиатлигингиз оқибатида туғилган хато фикрларингизга барҳам бера олсам, у чоғда илтимосингизни бажону дил қондираман.

— Ҳозир йўлнинг чап биқинидаги қоялар олдига етиб борамиз, ўша ерда овозингиз акси садо бериб жаранглаб чиқади, мен ҳам мириқиб эшитаман, — деди Лоутон.

Доктор бундай рағбатлантиришдан кейин ўзини ҳақиқатан ҳам юксак дид билан шеър битаман ва қотириб қуйлайман деб ҳисоблаб, ушбу вазифани адо этишга зоятда жиддий равишда тайёрлана бошлади. У яна бир бор томоқ қириб, наздида овозини созлаган бўлди-да, кейин фурсатни ўтказмай (Лоутонни ичида хурсанд қилиб) ишга киришди:

Муҳаббатнинг пинҳоний ўқи...

— Жи-им! — тўсатдан ашулани бўлди капитан. — Қоялардан аллақандай шитирлаган овоз эшитиляптими?

— Овозим титраб таралаётгандир. Қудратли овоз бамисоли кучли шамол элкинидай гап, — жавоб берди доктор ва яна ашуласини бошлади:

Муҳаббатнинг пинҳоний ўқи...

— Қулоқ солинг! — қичқирди Лоутон отининг жиловини тортиб.

У ушбу сўзни айтиб улгурмасиданоқ тўсатдан оти оёқлари остига битта тош келиб тушди-ю, ҳеч қайсиларига зиён-заҳмат етказмай, нарига думалаб кетди.

— Бу дўстона ўқ узиш бўлди-ку! — хитоб қилди капитан. — На замбарак ўқи, на портлаш зарбаси ёмон ниятда ўт очилганидан дарак берди.

— Тош зарбаси одатда фақат лат етказди, — деб қўйди доктор, бу зиёнсиз тўп ўқини отган одамни излаб теварак-атрофга беҳуда алангларкан. — Тагин осмондан метеорит тушган бўлмасин? Негаки бу яқин орада икковимиздан бўлак жон зоти кўринмаяпти.

— Э-ҳа, бу қояларнинг орқасига бутун бошли полк яшириниб олса бўлади, — эътироз билдирди капитан ва отдан сакраб тушиб, тошни олди.

— И-я, бунда сирли тушунтириш хати ҳам борга ўхшайди-ку, — деди у оёқлари остига тўсатдан келиб тушган тошга усталик билан боғлаб қўйилган қорозни кўриб; Лоутон уни очиб қараркан, ажи-бужи дастхал билан ёзилган қуйидаги сўзларни ўқиди:

«Ўқ тошдан кўра хийла узоққа боради, кейин Вест-Честер қояларида ярадор аскарларга эм бўладиган доривор гиёҳлардан кўра хавфлироқ баъзи нарсалар ҳам бор. Ахир энг бақувват от ҳам тик қояга чиқолмайди-ку».

— Тўғри айтасан, эй ғалати одам, — деди Лоутон, — жасорату чапдастлик бизни тоғ дараларида яшириниб ётган қотиллардан асраб қололмайди. — У яна отига минди-да, овозини баланд қўйиб қичқирди: — Раҳмат сенга, нотаниш дўстим! Бу огоҳлантиришингни эсдан чиқармаймиз.

Қоянинг туртиб чиққан ери орқасидан қоқсуяк қўл лип этиб кўриниб, ўша заҳотиёқ ғойиб бўлди. Бошқа ҳеч нима кўринмади ҳам, эшитилмади ҳам — икки ошнани сукунат қамради-олди.

— Жуда антиқа воқеа бўлди-ку! — деди доктор ажабланиб. — Бу сирли мактубни айтмайсизми-я!

— Э, бу шунчаки бундай бемаъни қилиқ билан икки виргинияликни қўрқитса бўлади деб жомхаёл қилган бирорта қишлоқчининг аҳмоқона ҳазили колос, — жавоб қилди капитан хатни чўнтагига яшираётиб. — Лекин, мистер Арчибалд Ситгривс, ижозатингиз билан айтсам, ўзлари яқингинада ўтакетган ҳалол йигитнинг ичак-чавоғини ағдаришга чоғланган эканлар-да.

— Мен чорбозорчининг, ғанимларимизнинг энг хавфли жосусларидан бирининг мурдасини ёрмоқчи эдим; кейин шуни айтиб қўяйки, мабодо илм-фанга

фойдаси тегадиган бўлса, буни унга ўхшаган одам учун улуғ шараф деб ҳисоблайман.

— Эҳтимол у жосусдир... ҳа, тўғриси ҳам жосус,— деди Лоутон ўйчан,— аммо юраги кек сақламайдиган, қалби эса чинакам аскар ҳавас қилса арзигулик қалб экан.

Капитан тантанавор оҳангда шуларни сўзларкан, доктор унга анг-танг бўлиб тикилиб қолди; бу орада Лоутоннинг ўткир кўзлари йўл айланиб ўтадиган жойдаги қалашиб кетган баланд қояларни аллақачон назоратдан ўтказишга улгурган эди.

— От туёқлари ета олмаган жойга инсон оёқлари чиқиши мумкин-ку!— хитоб этди капитан.

У тагин отдан сакраб тушиб, пастроқ тош тўсиқлардан ҳатлаб ўтди-да, юқорига шундай тез кўтарила бошладики, ҳаш-паш дегунча тепага чиқиб бориб, қуш учгудек баланддан туриб ҳозиргина айтиб ўтганимиз қояларни барча даралари билан бирга кузатиши мумкин эди. Капитан тепага чиққан заҳотиёқ аллақандай одамга кўзи тушди, у дарҳол тошлар орасига уриб кетиб, тепанинг нариги томонига яширинди.

— Олга, Ситгривс, отни ниқтанг!— дея қияқирди капитан йўл танлаб ўтирмай, пастга ташланаркан. Қочиб қолмасидан ярамасга ўқ узинг!

Доктор буйруқнинг биринчи қисмини шу замонок бажарди: орадан бирон дақиқа ўтмаёқ у олдинда ўрмонга яшириниш ниятида чопганча йўлни кесиб ўтаётган пилта милтиқли одамга кўзи тушди.

— Тўхтанг, дўстим, марҳамат қилиб, капитан Лоутон етиб келгунича кута туринг!—деб бақирди докторимиз, ўша одамнинг отда қувганда ҳам етиб бўлмайдиган тезликда югуриб бораётганини кўриб.

Аммо бу сўзлар, афтидан, қочиб бораётган одамни баттар кўрқитиб юборганди, у токи ўрмон чеккасига етиб олгунича чопишини яна ҳам тезлатди; кўзлаган ерига етгач, кўққисдан ўгирилиб, ўз таъқибчисига қараб ўқ узди-ю, ўрмон ичкарисига уриб кетди. Лоутон то йўлга тушиб, отига миниб, ўртоғи олдига етиб келгунича қочоқ аллақачон ғойиб бўлганди.

— Қайси томонга қараб қочди у?— сўради офицер.

— Жон,— хотиржам жавоб қилди доктор,— менинг жангларда қатнашмайдиганлар сафидан эканимни унутманг.

— Уша аблаҳ қаёққа қочди?— бақирди Лоутон тоқатсизланиб.

— Сиз орқасидан қувиб бормайдиган томонга — ўрмонга. Лекин такроран айтаман, Жон: менинг жангларда қатнашмаслигимни унутманг.

Таъби хира тортган капитан душмanning ғойиб бўлганига ишонч ҳосил қилгач, докторга ўгирилиб, унга еб қўйгудек ўқрайиб қўйди; бироқ чехраси аста-секин юмшаб, жаҳлдан чимирилган қошлари аслига қайтиб, ғазабкор кўзларида одатдаги кулги учқунлай бошлади. Доктор отда салобат тўкиб, қотма қаддини расо, бошини эса ноҳақ айбситилган одамдай баланд тутиб ўтирарди.

— Нега қочириб юбордингиз ўша ярамасни?— деб сўради капитан.— Агар қиличим зарбига учраганида ичак-човоғини ағдаришга боп танани қўлга киритган бўлардингиз-а.

— Ҳеч нима қилолмай қолдим,— жавоб берди доктор отини тўхтатиб қолган ғовни кўрсатиб.— Муттаҳам ғовдан сакраб ўтиб кетди, мен бўлсам, ўзингиз кўриб турганингиздай, бу томонида қолавердим. Уқтиришларимга қулоқ солгиси ҳам келмади, у билан сизнинг гаплашмоқчи эканингизга заррача эътибор ҳам бермади.

— Фирт тўнка экан, нияям дердим! Хўш, нега энди ғовдан ошиб ўтиб, уни ушламадингиз? Қаранг, унда бир-иккита кўндаланг бўғови йўқ экан — ҳатто Бетти Фленеган бундан сигир миниб ўтиб кетган бўларди-я.

Доктор ана шу гапдан кейингина қочоқ ғойиб бўлган жойдан кўзини узиб, ҳамроҳига қаради. Бироқ у ҳануз бошини ғоз тутиб жавоб берди:

— Каминанинг фикри ожизларича, капитан Лоутон, на миссис Элизабет Фленеган, на унинг сигири доктор Арчибальд Ситгривс учун ибрат бўла олади: мабодо тиббиёт намояндаси бемулоҳазалик билан аллақандай ғовга қоқиниб иккала оёғини синдирса, бу нарса илм учун шараф келтирмаса кераг-ов.

Шундай дея доктор оёқларини шундай қилиб чўздики, бу туришида унинг ростдан ҳам ҳеч қандай тўсиқдан ошиб ўта олмаслиги тайин эди; бироқ капитан бу аҳволда ҳаракат қилиб бўлмасликнинг ашъвий далилига қараб ўтирмади ва жаҳл билан деди:

— Қандай аҳмоқона гап бу! Бу ерда сизга ҳеч нима тўсқинлик қилолмас эди. Мен бу ғовдан тўла қурол-

ланган бутун бошли взвод билан, ҳатто отни ниқтамаёқ бемалол ўтиб кетардим. Пиёдаларга қарши ҳужумга ўтган пайтларимизда бу ғовингизга қараганда минг карра хатарлироқ тўсиқлардан ошиб ўтганмиз.

— Капитан Жон Лоутон, менинг полкингизда отни минишга ўргатувчи берейтор ҳам, аскарларни машқ қилдирувчи сержант ҳам ёхуд ҳовлиқма корнет ҳам эмаслигимни ёддан чиқармаслигингни ўтинаман; сэр, Қитъа конгресси таъсис этган мансабу унвонларга муносиб ҳурмат сақлаган ҳолда айтяпман буни, иннайкейин, мен ўзининг ҳаётини, шунингдек, душманларининг ҳаётини унчалик қадрламайдиган енгилтак капитан ҳам эмасман. Мен фақир ҳақир, камтарин ўқимишли бир одамман, сэр, бор-йўғи тиббиёт доктори, Эдинбург университетининг номуносиб шогирди, суворийлар полкининг жарроҳиман холос, сизни ишонтириб айтишга журъат этаманки, атиги шугина холос.

Доктор ўз нутқини тугатиб, оти бошини бурди-ю, «Оқ акаслар» чорбоғига қараб ҳайдади.

— Афсуски, ҳақ гапни айтдингиз,— тўнғиллаб қўйди капитан.— Агар отрядимдаги энг ношуд суворий ёнимда бўлганида ўша аблаҳни қўлга туширишим ва ақалли битта қурбонни адолат суди измига топширишим тайин эди. Лекин шуниси равшанки, Арчибалд, эгарда худди Родос ҳайкалидек¹ чатаноғини кериб ўтирадиган бирон одамдан яхши чавандоз чиқмайди. Унақа оёғингизни доим узангига тираб, чатаноғингизни кериб ўтирманг, тиззаларингиз билан отнинг биқинини қаттиқроқ қисиб олинг.

— Капитан Лоутон, сизнинг тажрибакорлигингизга эътимод билан қарайман-у,— жавоб берди доктор,— локин ўзимни тизза ёхуд инсон танасининг бошқа қисмидаги мушакларнинг кучи борасида мулоҳаза юритмоққа ноқобил ҳисоблайман. Боз устига, башарти ҳатто билимим олий даражада бўлмаган тақдирда ҳам, ҳар ҳолда пойдевори қанчалик кенгроқ бўлса, бино шунчалик мустаҳкам туришини жуда яхши биламан.

¹ Родос ҳайкали — грекларнинг қуёш тангриси Гелиоснинг эрамиздан аввалги 280 йилда Родос гаванида ўрнатилган 32 метрлик бронза ҳайкали. Илгари бу ҳайкални гаванга кираверишда икки оёғини сувнинг икки бетига қўйиб, бамисоли кемалар ўтадиган дарвоза ҳосил қилиб турган деб тахмин қилганлар.

— Демак, ёнма-ён юрганда қаторасига олти суво-
ний сиғадиган йўлни ёлғиз ўзингиз банд қилмоқчи
жансиз-да, шунинг учун ҳам оёқларингизни қадимги
аравалар гилдирагига боғланадиган чалғидай икки
ёққа тарвақайлатиб кериб кетяпсизми?¹

Қадимий удумнинг тилга олинishi аччиқланган док-
торни сал юмшатди, шунда у кибр-ҳавоси бўшашиброқ
жавоб қилди:

— Сиз аждодларингизнинг одату удумларини ҳур-
мат билан ёдламоғингиз даркор, зотан, гарчи улар
илм-фан, айниқса жарроҳлик бобида билимсиз бўлса-
лар ҳам бизнинг фақат ривожлантиришимизгагина тўғ-
ри келган талай ажойиб фаразу фикрлар ўшаларга те-
гишлидир. Шу нарсага имоним комилки, сэр, гарчи
замонавий адибларнинг асарларида буни тасдиқловчи
далилларни учратмасак-да, Гален жангчиларни айнан
сиз тилга олган ўша чалғи-ўроқ билан операция қил-
ган. О, ўша чалғи-ўроқлар одамларга даҳшатли жаро-
ҳатлар етказган ва, шубҳасизки, ўша замоннинг тиб
ҳодимларига озмунча ташвиш орттирмаган бўлса ке-
рак.

— Баъзан танани қоқ иккига бўлиб ташлашган, бун-
дай пайтларда бўлакларини бирлаштириб, танани қай-
гадан яхлит ҳолга келтириш учун табибларнинг бутун
санъату маҳоратларини ишга солишларига тўғри кел-
ган. Ута билимдонлик ва юксак маҳоратлари шарофати
билан уларнинг бунга муваффақ бўлганларига заррача
шубҳам йўқ.

— Қандақасига! Уткир қурол билан чўрт иккига
бўлиб ташланган одам танасини бирлаштириб, яна та-
гин унга жон ато қилиб бўларканми?

— Бўлмасам-чи, ҳарбий мақсад йўлида чалғи-ўроқ
билан иккига бўлинган тана бўлакларини туташтириб,
қайтадан бутунлаганлар.

— Аммо-лекин бу мутлақо мумкин эмас,—нидо
солди доктор.— Инсон заковатию салоҳиятининг та-
биат қонунлари ила курашиши беҳуда уринишдир, ка-
питан Лоутон. Азизим, ўзингиз мундоқ ўйлаб кўринг-а,
бундай пайтда жамини қон томирлари, бутун ички

¹ Қадимда баъзан ҳарбий аравалар гилдирагига айланган пайт-
да душмани жароҳатлаш учун чалғи-ўроқлар ўрнатганлар.

аъзолар кесилиб, оарча асаб ришталари, пайлари қир-қилиб кетади-ку, ахир, устига-устак яна керакли...

— Бас, бас, доктор Ситгривс. Сиз бу далилларингиз билан ҳатто ўзингизга рақиб мактаб аъзосини ҳам ишонтирган бўлардингиз. Эндиликда мени ҳеч нима ихтиёрӣй равишда танамни ана шундай улаб бўлмайдиган бўлакларга бўлинишига қўйиб беришга мажбур эта олмайди.

— Албатта-да, туб моҳияти билан бедаво жароҳат олишнинг хурсанд бўладиган жойи йўқ.

— Мен ҳам шундай деб ўйлайман,— деди Лоутон қуруққина қилиб.

— Хўш, сизнинг фикрингизча, ҳаётда энг кўп қувонч келтирадиган нарса нима?— деб сўраб қолди доктор тўсатдан.

— Бу ҳар кимнинг дидига боғлиқ.

— Мутлақо ундай эмас!— деди доктор овозини баландлатиб.— Ҳаммасидан ҳам қувончли нарса илм чароғи табиат кучлари билан уйғунликда турли касалликларни енгаётганига ишониш ёхуд буни ҳис этишдир. Бир куни мен синган жойни битириш ва унинг тузалишини синаб кўриш учун атайлаб жимжилоғимни сийдирганман. Бу кичкинагина тажриба эди, тушуняпсизми, азизим Жон, шундай бўлсаям суякнинг битишини, инсон санъати табиат ила ҳамкорлик қилаётганини ҳаяжон-ла кузатарканман, ҳаётимда ҳеч туймаган қувончу шодликни кечирдим, масалан, Борди-ю, бошқа муҳимроқ аъзойим, масалан, оёғим ё қўлим жароҳатланганида мен топадиган ҳаловату қувонч қанчалар катта ва нақадар кучли бўларди-я!

— Бўйнингиз шундай жароҳатланганида ундан ҳам зўрроқ бўлармиди,— деб қўйди капитан.

Улар мистер Уортоннинг чорбоғига етиб келганларида ораларидаги қовушиқсиз суҳбат бўлинди. Ҳеч ким истиқболларига чиқмади ҳам, ичкарига таклиф ҳам қилмади. Капитан тўғри ўзи олдиндан билган, одатда меҳмонлар қабул қилинадиган хонага бостириб бораверди. У эшикни очди-ю, қаршисида намоён бўлган манзарадан таажжубланиб остонада тўхтаб қолди. Унинг нигоҳи аввало полковник Уэлмирга тушди; полковник қип-қизариб кетган Сара томонга энгашиб олиб, қизишиб алланимани тушунтирарди, ҳар икковлари ҳам ёт киши келганини пайқашмади. Капитаннинг ўт-

бир кўзлари ушбу манзаранинг унча-мунча маънодор тафсилотларини дарҳол илғаб, шу ондаёқ ёшларнинг сирини пайқаб олди. У ўзини сездирмай, секингина орқага қайтишга чоғланган ҳам эдики, шу пайт Ситгриве уни четлатиб, шартта хонага кириб бораверди. Доктор тўғри Уэлмир ўтирган юмшоқ курси ёнига борди-да, унинг қўлидан тутиб, хитоб қилди:

— Йе, нима бўлди? Томирингиз тез-тез, нотекис ур-япти, юзингиз қизариб кетибди, кўзларингиз чақнаяпти. Бу иситма хуружининг аниқ белгилари. Дарҳол чорасини кўриш керак.

Шундай деб туриб доктор ўйлаб-нетиб турмай шартта ланцетини чиқариб, фурсатни ўтказмай ишга киришиш ниятида эканидан далолат бергувчи тайёргарлик юмушларини бошлаб юборди. Уруш пайтларида врачларнинг аксарияти одатда шундай қилишади.

Аммо полковник Уэлмир зумда ўзини ўнглаб олди-ю, ўрнидан туриб, такаббуруна оҳангда деди:

— Ташвиш тортманг, сэр, хона дим, шунинг учун қизиб кетдим. Бунинг устига шундоқ ҳам санъату маҳоратингиз олдида талайгина қарздорман, кейин сизни ортиқ азият чектирмоқчи эмасман. Мутлақо соппа-соғ эканимни мисс Уортон ҳам тасдиқлаши мумкин, мен эса сизни ишонтириб айтаманки, ҳеч қачон ўзимни ҳозиргичалик яхши ҳамда бахтиёр ҳис этмаганман.

Охирги сўзлар шунчалик алоҳида ҳарорат билан айтилгандики, мисс Сарага бу шубҳасиз хуш ёққан бўлиши керак, зотан унинг ёноқлари яна бир бор оловданиб қўйди. Ўз беморининг боқишларини кузатиб турган доктор буни ўша заҳотиёқ пайқади.

— Марҳамат қилиб қўлингизни берсангиз, ойим-қиз, — деди у қизга яқинлашиб таъзим бажо келтираркан. — Ташвишу уйқусизлик шундоқ ҳам нозик саломатлигингизга таъсир этганга ўхшайди, зотан мен шундай аломатларни пайқаяпманким, уларга нописандлик билан қарамаслик даркор.

— Маъзур тутасиз, сэр, — жавоб берди Сара, чи-накам аёллардай ўз хижолатпазлигини тез енгиб, — бу эр жудаям дим экан, чиқиб, келганларингни мисс Пейтонга хабар қилай.

Соддадил, доимо ўз ўйлари гирдобида фарқ бўлиб бергувчи докторни лақиллатиш мушкул эмасди-ю, лекин Сара бошини эгиб таъзим бажо келтириб, унга

эшикни очиб берган Лоутоннинг бетига қараши, таъзимга жавоб қилиши лозим эди. Қизнинг нигоҳидан капитан барини уқди-олди. Сара хонадан ўзини босиб, вазмин юриб чиқди, бироқ ёлғиз қолгани ҳамонақ креслога чўкди, унинг вужудини ҳам уят, ҳам қувонч ҳисси қоришиқ бир туйғу қамраб олди. Инглиз полковникнинг қайсарлигидан хиёл дили ранжиган Ситгривс унга яна бир бор ўз хизматини таклиф этди, аммо тагин рад жавобини олгач, Лоутон олдинроқ чиқиб кетган ёш Синглтоннинг хонасига жўнади.

XXI боб

О, Генри, агар сен истасанг,
Нега мен тақдирга тан бермай.
Агар сен чин дилдан қистасанг,
Нега мен севгига жон бермай.

«Уоркворт дарвиши»

Эдинбург университетининг собиқ талабаси ўз беморининг тез тузалиб бораётганини ва иситма хуружидан батамом халос бўлганини сизди. Бу ерга келган кунига қараганда яна ҳам ранги ўчинқираган Изабелла укаси тўшаги ёнидан жилмас, уни меҳр билан парвариш қиларди, чорбоғ бекалари эса беҳисоб ташвишу ҳаяжонларига қарамай, мезбон сифатида меҳмондўстлик бурчларини унутмадилар. Френсис, гарчи сабаби нималигини ўзи ҳам англаб етмаса-да, ғамнок меҳмонга қизиқиб қолганини, унга ҳавас қилаётганини ҳис этарди. У тасаввурида Данвудининг тақдирини Изабелланинг қисмати билан боғлар, ҳимматли қалби жўшиб, хаёлида, унинг севгилисига меҳрибонлик қйлиб собиқ қаллигимга илтифот кўрсатяпман, деб ҳисобларди. Изабелла унинг меҳрибончиликларидан миннатдор эди-ю, лекин иккала қиздан ҳеч қайсиси ўзининг ғамгину маъюслигининг махфий сабабидан ақалли бирор марта оғиз очмасди. Унчалик тийрак бўлмаган мисс Пейтон ҳамманинг кўзига ташланиб турган нарсанигина пайқар ва наздида Френсиснинг ранги синиққани, кўзида бот-бот ёш ҳалқаланишига Генри Уортоннинг аҳволи сабабчидай туюларди. Саранинг синглисига қараганда камроқ хафа кўриши боисини эса ҳатто калтабин холаси ҳам тушунарди. Севги — мўътабар, қудратли туйғу, севги маъсума

сел қалбини забт этаркан, унинг кўзига рўйи заминни нурга буркайди. Мисс Пейтон жиянининг ҳаёти хавф-хатар остида қолганига астойдил куйинарди-ю, аммо у шафқатсиз уруш — муҳаббатнинг йўлига гов бўлгувчи азалий йўлтўсар эканини билар ва шу туфайли гоҳо шундай оғир дамларда кези келжб қолганида бахтиёр биларни қўлдан бой бермаслик керак деб ҳисобларди. Шу тариқа бир неча кун ўтди, бу орада на чорбоғ истиқоматчиларининг осудалигига, на Чорраҳа қишлоғидаги суворийлар отрядининг одатий машғулотига раҳна соладиган бирон қор-қол содир бўлди. Генрининг беғуноҳлигига ишониш ва Данвудининг дўстона ёрдам кўрсатишидан умидворлик Уортонлар оиласига далда берар, отряддагилар эса душман билан тўқнашилгани ҳамда йўлга чиқиш ҳақида хабар келишини сабрсизлик билан кутардилар. Бироқ капитан Лоутон бунга беҳуда кутарди. Майор Данвудининг хатда ёзиб юборишича, душман ўзига ёрдамга юборилган отряднинг мағлубиятга учраганини билгач, Вашингтон истеҳкомига чекинган ва америкаликларга қақшатқич зарба бериб, муваффақиятсизлик ўчини оламиз, деб дағдаға қилишини қўймай, ўша ерда писиб ётган эмиш. Майор Лоутонга хушёр бўлишни буюриб, охирида садоқатли хизмати, ғайратию мардона жасорати учун уни мақтаб қўйган эди.

— Бошим осмонга етди, майор Данвуди, — гўлдираб қўйди капитан ва хатни улоқтириб уриб, сал-пал жаҳлдан тушиш учун хонада уёқдан-буёққа юра бошлади. — Нимаям дердим, жуда боп пойлоқчини топдингиз-да ўзиям! Шундай қилиб, каминанинг вазифалари нималардан иборат эканини бир кўриб қўяйлик-чи: мен мияси айниб қолган, на биз томондалигини, на душманларимиз томондалигини ўзи ҳам билмайдиган мужмал чолни; тўрт аёлни (улардан учтаси ниҳоятда сулув, лекин мен билан чақчақлашаман деб кўзлари учиб тургани йўқ, тўртинчиси эса гарчи хушмуомала бўлса-да, ёши аллақачон қирқдан ошиб кетган); бир неча занжини; фикр-ёди олтину тақир-туқур, ирим-сириму хурофий аломатлар билан банд вайсақи рўзғорбоши аёлни ва ниҳоят бечора Жорж Синглтонни қўриқлашим керак. Нимаям қилардим, ўртоғимнинг бошига фалокат тушган экан, унга ёрдам беришим керак-да, қўлимдан келганча ҳаракат қиламан бу вазифани бажаришга,

Капитан монологини тугатиб, стулга чўкди-да, гўё ўзини барчасига туфурганим бўлсин, деб ишқонтиришга ҳаракат қилиб аллақандай куйни ҳуштакка солиб чалган куйи, кўнжи узун этик кийган оёғини беўхшов узатаркан, ноҳосдан бисотида бор ичимлик солинган сувдонни туртиб юборди. У чапдастлик билан сувдонни ушлаб қолиб, яна жойига қўяётиб курсидаги қоғозга кўзи тушди. Уни очиб, қуйидагиларни ўқиди: «Ой ярим тундан бурун чиқмайди — бу ёвуз нияту қинғир ишлар учун энг қулай пайт». Бу хат ҳам яқингинада уни биқиниб ётган қотилдан қутқариб қолган одамнинг қўли билан ёзилган, бошқача бўлиши мумкин эмас. Шунда капитан ҳар иккала огоҳлантириш хати устида чуқур ўйга толиб, чорбозорчининг кейинги пайтларда нега ўзининг ашаддий душмани ҳаётини қўриқлашга киришиши боисини тушунишга уринарди. Бёрчининг инглизлар айғоқчиси экани Лоутонга беш қўлдай маълум эди. У америкаликлар отрядининг ҳаракат режаларини инглизлар бош қўмондонига етказган эди — бу аниқ-тиниқ тасдиқланган судда Лоутон ҳам қатнашганди. Тўғри, бахтли бир тасодиф туфайли отряд Бёрчининг хоинлиги келтириши мумкин бўлган фалокатдан қутулиб қолган эди. Вашингтон ўша отрядни инглизлар етиб келмасидан сал бурунроқ эгаллаб турган жойидан бошқа ерга кўчириш ҳақида буйруқ берган, шундай қилиб, душман унинг йўлини кесиб қўя олмаганди, аммо бу нарса чорбозорчининг жиноятини заррача енгиллатолмасди. «Эҳтимол чорбозорчи агар яна қўлга тушиб қоладиган бўлсам, жонимга ора кирар, деган ниятдадир? — ҳаёлидан кечди суворийнинг. — Лекин, ҳар қандай бўлгандаям, биринчи гал мени ўлдирмади, иккинчи гал эса бир ажалдан сақлаб қолди. Мен ҳам ўшандай танти, олиҳиммат бўлишга ҳаракат қиламан, ишқилиб хизмат бурчим ҳеч қачон бу ниятимга зид келмасин-да, деб худога ёлбораман».

Капитан хатда айтилган хавф кимга — чорбоғдагиларгами ёки унинг ўзигами — таҳдид қилаётганини билмасди, аммо кўпроқ ўзига дахлдорроқ деган қарорга келди, зотан у қош қорайгач баъзи эҳтиёт чораларни кўрмай туриб йўлга чиқмасликка аҳд қилганди. Осоёйишта ўлкада тинчу осуда яшаётган ҳар қандай одамга капитаннинг одатда ўзига таҳдид солиб турган хавфхатарга қанчалик совуққонлигу нописандлик билан

қараши тушуниксиз туюлиши турган гап эди. У душман тузориға илинишдан кўра кўпроқ рақибларни қўлга туширишни ўйларди. Бироқ шу аснода навбатдаги «Оқ акалар» ташрифидан қайтган доктор унинг келдириши чўвалтириб юборди. Ситгривс Лоутонга уй бонаданинг таклифини топширди; у капитандан илтифот кўрсатиб чорбоққа барвақтроқ, шу бугун кечкуруноқ келишини ўтинган эди.

— Э-ҳе! — хитоб этди суворий. — Улар ҳам хат олишганга ўхшайди-ку!

— Менимча ҳам бу эҳтимолдан холи эмас, — деб қўйди доктор. — Уларийкида ҳозир қирол қўшинлари капеллани бор. У ярадорларни айирбошлагани келибди, қўлида полковник Синглтоннинг яраланган инглизларни унинг ихтиёрига топшириш ҳақидаги буйруғи бор. Лекин, фикримча, ярадорларни бир жойдан иккинчи жойга ташмалаб ўришдан аҳмоқона иш йўқ оламда.

— Капеллан дедингизми? Нима бало, у — майхўр, бекорчи, бутун бошли полкнинг захира озуқасини гумдон қиладиган ебтўймас ёки, тўғрироғи, ўз вазифасига жиддий ёндашадиган одам эканми?

— Кўринишидан унинг мечкайликка мутлақо мойиллиги йўқ, бағоят ҳурматга лойиқ ҳамда боодоб жентльменга ўхшайди, — жавоб берди доктор, — таом олдидан ҳамма расм-русмини ўрнига қўйиб дуо ўқияпти.

— Уша ерда тунаб қоларканми у?

— Ҳа, албатта. У тагин аллақанақанги расмий қорозларни кутаётганмиш. Гапни калта қилиб, тезроқ йўлга чиқайлик, вақтимиз жуда тизиз, Жон. Мен эртага олиб кетиладиган икки-уч инглиз ярадорини кўзда кечиришим, яллирланмаслик чорасини кўриб, қон олишим керак... Бирон дақиқаларда қайтиб келаман.

Девқомат капитан апил-тапил мундирини кийди, доктор ҳам уни куттириб қўймади; шундай қилиб, улар чорбоғ сари йўлга тушдилар. Бир неча кунлик дам олишнинг Ронокига ҳам, эгасига ҳам анча фойдаси текканди. Ҳозир Лоутон унутилмас қоя ёнидан ўтиб бораётиб, тизгинини тортиб отини тислатаркан, қани энди шу топда ўша кунги рёкор душманам от миниб, қуролини шайлаб турган бўлса, дая қизишиб дилидан ўтказди. Бироқ уларга йўл-йўлакай на ганим ва на бирон

тўсиқ йўлиқди, икковлон ётоғига ёнбошлаётган қуёшнинг нурлари воҳа ҳамда «туллай» бошлаган дарахт учларини чўғлантира бошлаган дамда «Оқ акаслар»га этиб келдилар. Капитан ҳаминша қаршисида намоён бўлгувчи манзарани бир қарашдаёқ ипидан игнасиғача пайқаб оларди (башарти пухталиқ билан кўздан яширилмаган бўлса, албатта), мана ҳозир ҳам у остона ҳатлаб ўтмаёқ Ситгривс кун бўйи тикилганида ҳам ялғаёлмайдиган нарсаларни пайқади. Мисс Пейтон келувчиларни табассум-ла қаршилади, бу табассумда одатий мулозаматгина эмас, айни чоқда ундан кўра теранроқ туйғу акс этиб турарди. Кўзлари жиққа ёш Френсис безовталаниб хонада у ёқдан-бу ёққа юрарди, энг ҳашамдор меҳмонхонага ярашгулик духоба камзул кийиб олган мистер Уортон эса меҳмонларни эшик ёнида кутиб олди. Полковник Уэлмир қирол гвардияси мундирида эди, Изабелла Синглтон бўлса — гарчи юз ифодаси байрамона ясан-тусанига мутлақо мос тушмаси-да, рангдор кўйлак кийиб олганди. Унинг ёнида ўтирган укаси кўзлари чақнаб, икки бети қип-қизариб атрофида бўлаётган гапларни диққат-ла кузатар, ранг-рўйидан асло бемор одамга ўхшамасди. Шу куни тўшакдан турганининг учинчи кун эди, буни кўрган доктор Ситгривс ҳатто эҳтиётсизлиги учун беморни уришишни ҳам ўнатиб, таажжуб билан унга тикилиб қолди. Ёлғиз капитан Лоутонгина мустаҳкам асабларига ҳеч қандай тасодиф таъсир кўрсата олмайдиган вазмин одам янглиғ ўзини хотиржам тутарди. У илтифот-ла мазкур чоққина жамоатга таъзим қилди, ҳаммалари худди шу хилда жавоб қайтаришди; сўнгра, ҳозир бўлганларнинг ҳар қайсилари билан икки-уч оғиз ҳол-аҳвол сўрашди-да, таажжубини тарқатиб ўзини босиб олишга тиришиб бир чеккада турган докторга яқинлашди.

— Жон, — дея шивирлади у капитанга дилида ногаҳон қизиқсиниш уйғониб, — бу тантананинг боиси нима бўлдийкин?

— Бунинг боиси — сизнинг ясама сочингизу менинг қора сочимга Бетти Фленеган бисотидаги ундан бошлаб сепиб олмаганимиз; лекин энди фурсат ўтди, шунинг учун измимизда бор қурол билан жангга киришяшимизга тўғри келади.

— Қаранг, ана, капеллан ҳам башанг кийиниб олибди. Нима қилмоқчийкин у?

— Ярадорларни айрибошлайди, — жавоб берди капитан. — Севги тангриси — Купидон, жароҳатлаганлар ана шу маъбуд билан учрашмоқлари, у билан ҳисоб-китоб қилмоқлари ва қалблари бундан буён ортиқ жароҳатланмаслиги учун никоҳ аҳдини тузмоқлари исми.

Шунда нима гаплигини аста-секин фаҳмлай бошлаган доктор бармоғини бурни устига қўйганча туриб қолди.

— Мағдуб қаҳрамоннинг, яна-тагин ғанимимизнинг она тупроғимизда унган энг гўзал гуллардан бирини чирт узиб, ўғирлаб кетишига индамай йўл қўйиб бераётганимиз биз учун қандай шармандали ва қанчалар уят, — тўнғиллади Лоутон. — Бунақанги муаттар чечак энг аъло одамнинг кўксини безатишга муносиб!

— Жон, бемор сифатида бу қайсар одам бордию мўмин-қобил эр бўлиб чиқмаса, хотинининг ҳаёти беҳаловат ўтмасайди деб қўрқаман.

— Баттар бўлсин, бизга нима! — жавоб қилди капитан зардаси қайнаб. — Ростки у ўз ватанининг душманлари орасидан эр танлабдими, қўяверинг, танлагани бу келгиндиларнинг ҳиммати қанақа бўлишини бир кўрсатиб қўйсин унга.

Шу топда ёнларига келган мисс Пейтон суҳбатларини бўлиб, уларнинг катта жияни билан полковник Уэлмир никоҳига таклиф этилганларини маълум қилди. Ҳар иккала жентльмен таъзим бажо келтиришди, дони адоаб-ахлоқ посбони бўлиб келган бағри кенг хола эса, бу асло қўққисдан туғилган туйғунинг эмас, кўпдан буёнги таниш-билишликнинг самараси эканини ҳам қистириб ўтди. Бунга жавобан Лоутон аввалгисидан ҳам тантанаворроқ қилиб таъзим қилди, муҳтарама хоним билан суҳбат қуриш кўнглига хуш келадиган доктор эса:

— Ҳар қайси одамнинг мияси ҳар хил тузилган, — дея гап бошлади. — Бир хилларнинг таассуротлари ёрқин, лекин бир лаҳзалик, ўткинчи, бир хиллариники чуқур ҳамда ўчмас бўлади; баъзи файласуфлар, ҳар қандай тирик мавжудотнинг жисмоний ва маънавий хусусиятлари орасида муайян алоқа ўрнатса бўлади, деб ҳисоблайдилар, менимча эса, хоним, гоҳилар расм-русм ва жамият таъсирига бериладилар, гоҳилар эса табиат қонунларига бўйин-эгадилар.

Мисс Пейтон, гўё бу гапга қўшилгандек, индамай бош ирғаб қўйиб, обрў сақлаганча, жиянини олиб келиш учун чиқиб кетди. Мана, Америка таомилича куёг билан келин бир-бировига никоҳ аҳди бериши лозим бўлган лаҳза ҳам етиб келди. Меҳмонхонага холаси ортидан қалбига ғулу солган ҳиссу туйғулардан икки бети ловиллаб турган Сара кириб келди. Уэлмир унинг истиқболи сари ташланиб, қизнинг тескари қараб туриб узатган қўлчасини олди. Ҳозирлик кўрилайётган тантанавор маросимда у ўзининг қанчалик муҳим мавақега эга эканини фақат эндигина чинакамига фаҳмлагандай туюлди. Олдин қиёфаси паришонхотир ҳамда безовта кўринганди, энди бўлса чеҳрасида ўзига кулиб боқайётган бахтга нисбатан хотиржамона ишонч аломати пайдо бўлди-ю, қаршисида гулдай яшнаб турган соҳибжамол қаллиғини кўрганда, чамаси, қолган жамики нарсанинг аҳамиятию маънисини йўқолди-қўйди. Меҳмонлар ўрниларидан туришди, капеллан муқаддас китобни очди ҳам, бироқ шу пайт ҳаммалари Френсининг йўқлигини пайқаб қолишди. Мисс Пейтон кичик жиянини излаб чиқиб, уни кўзида ғилқ-ғилқ ёш-ла ётоқхонасидан топди.

— Бўлди, жоним, бас, юра қол, фақат сенга қараб қолишди, — деди холаси меҳрибонлик билан қизнинг қўлтиғидан оларкан. — Ўзингни босиб, опанг билан кўёвнинг иззатини ўрнига қўй.

— У, ўша... опаннинг тенгими ўша?

— Бўлмасам-чи, албатта тенги-да! — жавоб қилди мисс Пейтон. — Ахир ҳақиқий жентльмен, ҳалиги, омади юришмаган бўлса ҳам, ҳар қалай, довжорак жангчику. Бир аёлни бахтли қила оладиган ҳамма фазилатлар муҳайё унда, жоним кўзим.

Френсис ичида безовталаниб турса ҳам, бор кучини жамлаб настага тушди-да, жамоат сафига қўшилди. Бу орада руҳоний ноқулай кутиш онлари беҳуда ўтмаслиги учун куёвга бир неча савол берди ва улардан бирига бағоят қониқарсиз жавоб олди. Уэлмир ёнида никоҳ узуги йўқ эканини тан олишга мажбур бўлди; капелланнинг айтишича, шу аснода узуксиз тўй маросимини ўтказиш мумкин эмасди. Руҳоний мистер Уортонга мурожаат қилган эди, у ҳам бу гапнинг тўғрилигини тасдиқлади; дарвоқе, қария агар ўзидан салбий жавоб кутаётганларини сезганида шундай жавоб қилиши та-

Ини эди. Угли бошига тушган бахтсизлик «Оқ акаслар» соҳиби елкасига шунчалар оғир зарба бўлиб тушгандики, ҳол бусиз ҳам қилтиллаб турган охирги куч-қувватидан айрилган эди, шу боисдан у олдинроқ Уэлмирнинг ошиғич таклифини қандай қабул этган бўлса, ҳозир ҳам руҳонийнинг эътирозига ўшандай осонгина ён бера қолди. Ушбу ҳол ҳаммаларини боши берк кўчага киритиб қўйди; айти шу дақиқада мисс Пейтон билан Френсис кириб келишди. Доктор Ситгривс холага яқинлашиб, уни курси томон бошларкан:

— Хоним, ноқулай шароит полковник Уэлмирнинг одатимиз, қадимий қонун-қоидалар ҳамда черков қонунини ҳар бир никоҳдан ўтгувчи учун зарур деб ҳисоблайдиган барча безағу тақинчоқларни сотиб олмоғлигига ҳалал берган, — деди.

Мисс Пейтон хижолатда қолган куёвга бошдан-оёқ кўз югуртириб чиқди-да, уруш пайти эканини, никоҳ тўсатдан ўқитилаётганини назарда тутган ҳолда у тузуккина кийинган, деган қарорга келиб, докторга юзланди ва гапини изоҳлаб беришини кутгандай саволомуз унга тикилди.

Ситгривс унинг саволини тушунди-ю, дарҳол мулоҳаза юритишга киришди.

— Бизда, — деди у, — юрак чап томонда жойлашган, шу боисдан чап томондаги тана аъзолари, таъбир жоиз бўлса, ўнг томондагиларга нисбатан ҳаётнинг мазкур марказий аъзоси билан яхшироқ боғланган, деб ҳисоблаш қабул қилинган. Лекин бу — англашилмовчилик, инсон танаси анатомиясидан беҳабарликнинг оқибатидир. Ушбу хато фикрга асосланиб, гўё чап қўлнинг жимжилоғи мазкур муборак аъзонинг бошқа барча бўлақларига насиб этмаган алоҳида қувватга эга деб санайдилар, аллалхусус, никоҳ маросими пайтида гўё ҳис-туйғуларни (гарчи аёллик жозибаси ундан кўра чандон бера мустаҳкамроқ кишанласа-да) никоҳ риштадари билан занжирбанд қилмоқчидек, унга ҳалқа ёхуд узук тақадилар.

Доктор ўз маърузасини тугатиб, эътиром-ла қўлини кўксига қўйганча, нақ боши ерга теккундай таъзим қилди.

— Фикрингизга тўғри тушунолмадимми деб чўчияман, сэр, — деди мисс Пейтон, унинг тушунмаётгани тундақо кечирарли эди.

— Узук йўқ, хоним, никоҳ ўқиш учун эса узук бўлиши шарт.

Доктор ўз фикрини очиқ-ойдин баён этгани заҳотиёқ мисс Пейтон қандай мушкул аҳволда қолганларини тушунди-қўйди. У ўгирилиб, жиянларига жавдиради: Френсиснинг кўзларидаги хуфиёна тантанани ўқиб, ғоятда норози бўлди, Саранинг нигоҳида акс этган ҳадсиз хижолатнинг сабаби эса холасига жуда яхши тушунарли эди. Унинг таомил тақозо этадиган бирорта қондани мабодо олам остин-устун бўлган чоқда ҳам бузмаслиги аниқ эди. Шу аснода марҳума Уортоннинг бутун графлик бўйлаб изғиб юрган талончи ва кафандузлардан сақлаш учун талай вақт муқаддам яшириб қўйилган хуфия жойдаги оила бойлиги орасида тинчгина ётган никоҳ узуги бараварига учала аёлнинг ёдига тушиб қолди. Кечаси уйдаги кумуш қошиғу идиш-товоқлар билан жамикни қимматли нарсаларни ўша хуфия ертўлага беркитиб қўйишарди; ҳамманинг эсидан чиқиб кетган ўша узук ҳам бир неча йилдан берига ўша ерда ётган эди. Бироқ қадим-қадимдан никоҳ узугини куёв олиб келиши расм бўлиб келгани туфайли мисс Пейтон ҳозирги тантанали дамда бутун оламнинг ҳузур-ҳаловатини бахш этганларида ҳам ўша қадимий таомилдан чекинишга рози бўлмасди; токи куёв ўзи етказган озорини муносиб ташвишланишу етарлича пушмонига таяниш билан ювмағунига қадар, албатта.

Хулласи калом, учала аёл ҳам: хола — аёллик одоби юзасидан, келин — уялганидан, Френсис эса бу ҳол ҳар қалай опасининг никоҳини кечиктиражагига қувонганидан узукнинг борлигини сир сақлашди. Орага чўккан ноқулай жимликни биринчи бўлиб доктор Ситгривс бузди.

— Хоним, мабодо оддий, менинг марҳума синглимнинг узуги... — у бир нафас чайналиб турди-да, кейин сўзини давом эттирди:— Мабодо шундай узукни муносиб кўрилса, уни олиб келиш унчалик мушкул эмас: узук Чорраҳадаги ҳужрамда, инчунин, унга маҳталу интизор бармоқчага лойиқ келишига заррача шубҳам йўқ. Менимча улар... ҳам... ҳалиги... марҳума синглим билан мисс Уортон бир-бировларига жуда ўхшаб кетдилар, яъни мен тана тузилишларини назарда тутяпман. Зеро анатомияда одатда мутаносиблик сақланади-да, ахир.

Мисс Пейтон ўз миғоҳи билан полковник Уэлмирга унинг нима қилиши лозимлигини эслатди, шунда полковник стулдан ирғиб туриб, докторга миннатдорчилик билдирди ва башарти узукка одам жўнатса унга беқўс хизмат кўрсатишини айтди. Жарроҳ тантанавор кайфиятда таъзим бажо келтириб, ўз ваъдасини бажариш учун бирор кимсани қишлоққа жўнатиш ниятида ташқарига чиқиб кетди. Хола уни қайтариб ўтирмади, ammo у оилавий ишларга ёт кишининг аралашинини истамасди, шу сабабли доктор билан орқама-орқа чиқиб, узукни олиб келгани Ситгривснинг одамларидан бирортасини эмас, Цезарни юборишларини илтимос қилди. Кэти Хейнсга занжини қўшни хонага чақириб келиш буюрилди, мисс Пейтон билан доктор икковлари унга зарурий йўл-йўриқ бергани ўша ёққа юришди.

Мистер Уортоннинг Сара билан Уэлмирнинг тўйига бунчалик шошилиш, устига-устак ўғлининг ҳаёти қил устида турган бир пайтда розилик беришининг сабаби бор эди. У мамлакатда ҳукм сураётган тартибсизликлар ошиқ-маъшуқларнинг қачон бўлмасин яна учрашишларига халал бермаса эди деган андишада, шунингдек, дилига қутқу солган: ўғлим ҳалокатидан кейин кўпга бормасам керак, ана унда қизларим ҳимоячисиз қолишади, деган яширин ваҳима тазйиқида кўнганди холос. Гарчанд мисс Пейтон поччасининг тасодифақ келиб қолган руҳонийдан фойдаланиш ниятини маъқуллаган бўлса-да (ҳатто агар бунга вақти топилган чоқдаям), кўни-қўшниларни бўлажак тўйдан хабардор қилишни лозим кўрмагани; шунинг учун ҳам ҳозир назарида рўзгорбоши билан кекса хизматкорга ниҳоятда махфий сирни очаётгандек туюлди.

— Цезарь, — дея гап бошлади у кулиб, — сенга шуни айтиб қўйишим керакки, беканг мисс Сара бугун полковник Уэлмир билан никоҳланади.

— Буни илгарироқ пайқагандай эдим, — деб қўйл Цезарь оққўнгиллик билан жилмаяркан. — Кекса з:ки ёш хонимнинг хаёлига бирон гап келганини кўри билиб туради.

— Рост, Цезарь, балосан, кутилгандан кўра кўнарсани пайқайсан. Қандай вайдан хизматнинг керак бўлиб қолганини фаҳмлабсан, бу жудаям яхши. Энди манави жентльменнинг гапига қулоқ солгин-да, ҳамма айтганларини аниқ бажаргин.

Цезарь эхтиром билан докторга ўғирилиб, сўзларига қудуқ оса бошлади:

— Цезарь, беканг бу хонадонда содир бўладиган муҳим воқеа ҳақида гапирди; лекин бизга келиннинг бармоғига тақиладиган ҳалқа ёки узук етишмай турибди. Қадимий удум шундай, бу таомил христиан черковини аксар шохобчаларида никоҳ маросимларида сақланиб қолган, ҳатто руҳоний узуксиз епископлик мартабасига кўтарила олмайди, буни ўзинг ҳам яхши тушунасан, албатта.

— Балким масса доктор гапларини яна бир марта қайтарарлар, — илтимос қилди кекса хизматкор; айнан Ситгривс унинг зийраклигини мақтаган лаҳзада фаросати етмай қолганди. — Мен, балким, иккинчи марта қайтарганда эслаб қоларман.

— Тошни сиқиб ёғини олиб бўлмайди, Цезарь, шу боисдан гапимни қисқа қиламан. Чорраҳа қишлоғига бориб, манави хатни сержант Холлистерга ёки миссис Элизабет Фленеганга берасан; улардан бири сенга эрхотинлик меҳри кафолати бўлмиш керакли нарсани қўлингга тутқизади, кейин уйга қайтаверасан.

Қора чопарнинг қўлига доктор тутқазган хатнинг мазмунни қуйидагича эди:

«Агар Қайндернинг иситмаси тушган бўлса, унга овқат беринглар. Уотсондан яна уч унция қон олинглар. Госпитални тинтиб кўринглар, тагин анави Фленеган спиртли ичимлик олиб бормаганмикин. Жонсоннинг яраси боғланган докани алмаштиринглар, Смитнинг ўрнига навбатчиликка бошқани қўйинглар. Мазкур хатни олиб борган кимсадан соатим занжиридаги узукни бериб юборинглар, уни беморларга ўз вақтида дори бериш учун ташлаб келгандим.

Тиббиёт доктори, суворийлар полкининг жарроҳи Арчибальд Ситгривс».

— Цезарь, — деди Кэти занжи билан ёлғиз қолишгач, — узукни чап чўнтагингга солгин, юракка яқинроқ у, тагин тақиб юрмагин-а — бу бахтсизлик келтиради.

— Узукни тақиб юрмагин дейсизми? — хитоб қилди занжи* бўғим-бўғим бармоқларини кериб. — Сизнингча,

мисс Саллининг узуги кекса Цезарнинг бармоғига ситарканми?

— Сизгадими ёки йўқми, бу бошқа гап, — жавоб қилди рўзгорбоши, — лекин тўйдан кейин бировнинг никоҳ узугини тақиб — бехосият иш; тўйдан олдин бўлса ундай ҳам бешбаттар.

— Айтяпман-ку сизга, Кэти, ҳеч қанақанги узук-пузукни тақиб кўришни ҳатто хаёлимга ҳам келтирганим йўқ.

— Унда бора қол, Цезарь, яна-тагин чап чўнтагинга солишни эсингдан чиқариб қўймагин-а. Қабристон ёнидан ўтаётганингда шляпангни албатта ечгин. Тезроқ бўла қол: уйланишга шай бўлиб турган одамни дунёда ҳеч нима тўйни интизор бўлиб кутишчалик ич-этини еб ташлаёлмайди, бунга имоним комил.

Цезарь шу тахлит панд-насиҳатлар билан уйдан чиқди-ю, ҳаш-паш дегунча эгарга мустаҳкам жойлашиб олди. Уз халқининг барча намояндалари сингари Цезарь ҳам ёшлигиданоқ от минишни ўрганган ва зўр чавандоз эди, бироқ ёши олтмишдан оғгач, томирларидаги африкаликлар қони бир оз совиганди. Қоронғи кеча, воҳада изғирин ноябрь шамоли ув тортмоқда. Цезарь қабристон ёнига етганида оппоқ сочли бошидан шляпасини олди-да, ҳозир ажина ёхуд инсу жинслар кўриниб қолади, деган хурофий ваҳима билан атрофга аланглай бошлади. Ҳали йўлга чиқиб олиш ниятида қабрларни оралаб келадиган бирор жониворни илғаса бўларди. Тафаккур ва фалсафага мойиллик бевосита таассуротлар билан беллашишга қодир эмас, шўрлик Цезарь эса ҳатто ана шундай ишончсиз иттифоқдошдан ҳам маҳрум эди. У мистер Уортоннинг аравага қўшиладиган отига яхшилаб жойлашиб олгач, ўйлаб-нетиб ўтирмай отнинг тизгинини қўйиб юборди-да, ёлларига ёпишиб олди. Тепаликлар, дов-дарахтлар, қоялар, гову тўсиқлар, уйлар кўз ўнгидан лип-лип ўта бошлади. Занжи остидаги от чорраҳага отилиб чиқиб, қаршисида кўримсиз, ярим хароба «Фленеган меҳмонхонаси» пайдо бўлиб қолгандагина ўзининг телбаларча елиб-улоқиб қаёққа ва нима мақсадда кетаётганини англай бошлади. Деразада милтиллаб турган чироққа кўзи тушаркан, занжи қаршисидаги иморат одамлар истиқомат қиладиган уй эканини фаҳмлади-ю, ўша заҳотиёқ вужудини қонхўр виргинияликлардан қўрқиб ҳисси чулғади-қўйди. Лекин у топшириқни бажа-

риши керак эди, шу туфайли эгардан тушди-да, кўпикка ботган отни говга боглаб, вазиятни билмоқ учун писибгина дераза олдига борди.

Лангиллаб ўт ёнаётган камин олдида сержант Холлистер билан Бетти Фленеган гурунглашиб ўтиришарди.

— Айтяпман-ку сизга, азизим,— деди Бетти бир дақиқага лабларини кружкадан ўзиб,— унинг чорбозорчидан бошқа одам эканига ишониб бўлмайди деб. Ўзингиз айтинг, олтингургуртнинг ҳиди қаёқдан келибди, думи билан туёғи қай гўрга йўқолган экан? Иннайкейин, сержант, сўққабош аёлга, ҳужранга иблисни киритибсан, дейиш яхшиямас.

— Бунинг аҳамияти йўқ, миссис Фленеган, ишқилиб сиз кейинчалик унинг сўйлоқ тишию ўтқир тирноғидан қутулиб қолсангиз бўлгани,— жавоб берди кекса жангчи ва кружкадаги ичимликдан оғзини тўлатиб ҳўплади.

Камин олдида суҳбатлашаётган бу жуфтдан чўчишнинг ҳожати йўқлигига ишонч ҳосил қилиши учун Цезарга ана шу гапларни эшитишнинг ўзиёқ кифоя эди. Занжининг совуқдан тишлари такиллаб бошлаганди, беихтиёр иссиқ уйга интилди, эҳтиёткорлик билан эшикка яқинлашиб, астагина тиқиллатди. Дўрилдоқ товуш билан, тақиллатаётган ким, деб сўраб, қиличини яланғочлаганча остонада пайдо бўлган Холлистерни кўрганда занжининг талатўпга келган ҳиссиётлари қўниш топа олмади; бироқ вужудини қамраган ваҳима далдасида келишдан муродини бир амаллаб тушунтирди.

— Кир буёққа,— деди сержант; занжини ёруққа тортиб киритиб, шубҳа билан тикилиб қолди унга.— Қани, хатни бер-чи буёққа. Паролни биласанми ўзи?

— Уни нима эканлигиниям билмайман,— деди Цезарь кўрқувдан шақ-шақ қалтираб.— Масса мени буёққа юбораётиб анча нарсаларни гапирди-ю, лекин мен жуда оз нарсани тушундим.

— Сенга бу топшириқни ким берди?

— Масса докторнинг ўзлари, занжи отини елдириб келди, у ҳаминиша докторнинг буйруғини тез бажаради.

— Ҳа, бу доктор Ситгривснинг иши, у доим паролни эсидан чиқариб қўйгани-қўйган! Гапимга ишон, ошнам, унинг ўрнида капитан Лоутон бўлганида борми, у ҳеч қачон сени паролни айтмасдан соқчилар ёнига йўлатмасди, унда бошингдан ўқ ейишинг ҳам ҳеч гап эмасди,

албатта, роҳат қилмасдинг. Сен қорасан, лекин мен унақанги занжиларнинг юрагиям қора бўлади деб ҳисоблайдиганлардан эмасман.

— Албатта-да, занжининг юраги ҳам худди оқ танлиларникига ўхшаган бўлади,— деди Бетти.— Яқинроқ келиб, қария, қари суякларингни ўтда иситиб ол. Ишончим комилки, аскар ароққа қанчалик ўч бўлса, гвинеялик занжи иссиқни шунчалик яхши кўради.

Цезарь унсизгина итоат этди. Бу орада ўша ҳолада харракда ухлаб ётган мулат болани уйғотиб, докторнинг хатини ярадорлар жойлаштирилган уйга бериб юборишди.

— Ол,— деди Бетти ҳаётида ўзи учун энг яхши лаззат берадиган ичимлик қуйилган кружкани Цезарга узатиб.— Бир қултумгина ич, қора қалбинг билан гуноҳор танангни иситиб ол, орқага қайтишингда сал далда бўлади.

— Такроран айтаманки сизга, Элизабет,— деди сержант,— бизнинг қалбимиз қандай бўлса, занжиларнинг юраги ҳам худди ўшандай. Пурҳиммат мистер Уайтфилд менинг олдимда бир-неча марта, осмондагилар тана тусига ҳеч қанча аҳамият бермайдилар, деб айтганлар. Шунинг учун ҳам биз кўрқмасдан, бу занжининг қалби менинг ёки шахсан майор Данвудининг қалбидақа оппоқ, деб ҳисобласак бўлади.

— Албатта, худди ўшанақа оқ!— ҳитоб қилди Цезарь қизгинлик билан; мисс Фленеганнинг ичимлигидан пича тотинганидан унинг довураклиги сезиларли даражада ортганди.

— Нима бўлгандаям майорнинг юраги жуда тоза, асил,— деб қўйди бева.— Қалби кенг, ботир йигит; сиз ҳам гапимни тасдиқларсиз, сержант, тўғриямасми ахир?

— Қалбга келганда, унга шахсан Вашингтондан ҳам юқорироқ турадиган кимсагина баҳо бериши мумкин,— жавоб қилди сержант,— лекин мен шу нарсани бемалол айта олишим мумкинки, майор Данвуди: «Олға, йигитлар», дейдиганлардан эмас, балки: «Менинг ортимдан, йигитлар», дейдиганлар хилидан. Борди-ю, бирор бечора суворийнинг ниқтагичи ёки мундштуги бўлмаса, ёки отининг абзали узилиб кетган бўлса, майор ҳамиша кумуш танга (яна тагин кўпинча ўз ҳамёнидан) чиқариб бериб, кам-кўстингга ярат, дейди.

— Хўш, ундай бўлса унинг азиз кишиларига даҳшат

ли хавф таҳдид солиб турган пайтда нега бу ерда ўзингизни совутиб ўтирибсиз?— қўққисдан аллакимнинг жарангдор қичқириви янгради.— Отга, отга мининглару капитанга ёрдамга ошиқинглар! Қуролланинглари тезроқ от қўйинглар, йўқса фурсат ўтади!

Бу ногаҳоний бостириб кириш учала ҳамшишани доводиратиб қўйди. Цезарь дарҳол камин ёнига тисарилди-ю, ўша ерда лангиллаб ёнаётган, оқ танли одамнинг эҳтимолки жингиртобини чиқарувчи оловнинг иссиғига парво ҳам қилмай, писибгина тураверди. Сержант Холлистер шартта орқасига бурила солиб қиличини қинидан суғурган эди, тиғи олов шуъласида ярақлаб кетди; лекин у ҳовлига чиқиладиган эшик остонасида турган чорбозорчига кўзи тушиб, аста-аста занжи эгаллаган марра сари чекина бошлади, зеро ҳарбийлик савқи табиийси кучларни бир ерга жамлашга даъват этаётганди. Лиқилдоқ стол олдида Беттининг ўзигина қолганди. У кружкага аскарлар орасида «кўзни ўйнатиб юборади» деган ном билан машҳур бўлган ичимликдан тўлатиб қўйди-да, уни чорбозорчига узатди. Беванинг кўзларида аллақачоноқ мастларга хос ёш ҳалқалана бошлаганди, у Бёрчга мулойим боқиб, шангиллади:

— Худо ҳақи, кирганингиз жуда яхши бўлди-да, мистер чорбозорчи ёки мистер Бёрч, ёки, ҳалиги, мистер Шайтони Лаъин, ёки яна нималар деб аташади сизни! Ҳар ҳолда сиз ҳалол, виждонли иблиссиз, иннайкейин, агар қўйлагим корингизга яраган бўлса жуда ҳам хурсандман. Буёққа келиб, оловга яқинроқ туринг; сержант Холлистер тегмайди сизга, кейинчалик ортиғи билан ўч олади деб қўрқади, тўғриямасми ахир, азизим сержант?

— Даф бўл бу ердан, иблис!— қичқирди кекса жангчи тобора Цезарга қисиниб, дам бир, дам иккинчи оёғини олов таптидан олиб қочар экан.— Тинчгина, яхшиликча жўнаб қол! Сенга мардикор тушадиган одам йўқ бу ерда, бу аёлга беҳуда тирғаялпсан. Уни сенинг чангалингдан халос этадиган раҳмон бор орада.— Сержантнинг овози чиқмай қўйди, бироқ лаблари унсиз пичирлашда давом этарди ҳануз ва аҳён-аҳёнда шивирлаши орасидан айрим дуо сўзлари эшитилиб қоларди.

Беттининг боши ғовлаб кетганди, шу сабабли ҳамшишаси нима демоқчи эканини тузукроқ фаҳмлай олмади, лекин хаёлида бир фикр йилт этиб, хитоб қилди у:

— Борди-ю, ҳатто мени деб келди ҳам дейлик, хўш,

нима бўпти? Нима, мен сўққабош бева, кейин ўз ихтиё-
гим ўзимда эмасми? Сержант, сиз менга ўзингизнинг
ширин ҳис-туйғуларингиздан оғиз очган бўлсангиз ҳам,
негадир амалда сира кўрмайпман буни. Ҳар ҳолда мис-
тер Лаъин хоҳлаган нарсаси устида гаплашиши мумкин
мен билан. Уйлайманки, у гапига қулоқ солсам, хурсанд
бўлади.

— Эй аёл, жим бўл,— деди чорбозорчи,— сиз эса,
эй қўпол одам, агар хизмат қилаётган ишингизга муно-
сиб бўлсангиз, ўз мундирингизга доғ туширишни иста-
масангиз, қуролингизни олиб, отга минингу ўз офице-
рингизга ёрдамга шошилинг.

Кейин чорбозорчи баногоҳ, шундай тез кўздан ғойиб
бўлдики, учовлон унинг қайси томонга қараб кетганини
сезмай анг-танг бўлиб қолишди.

Эски қадрдонининг овозини таниган Цезарь биқиниб
олган жойидан чиқиб, боши ғовлаб турганига қарамай,
сира тап тортмай Бетти ҳануз мустаҳкам эгаллаб турган
маррага яқинлашди.

— Гарвини тўхтатаман,— деди занжи.— Агар йўли-
миз бир бўлса, бирга кетаман у билан. Жонни Бёрчнинг
ўз ўғлини ҳам орқасидан эргаштириб кетганига ишон-
майман.

— Шўрлик калтафаҳм занжи!— дея нидо солди кек-
са жангчи ўзини ўнглаб олиб, яна тили калимага ке-
либ:— Наҳотки ўшани эт ва қондан иборат тирик жон
деб ўйласанг?

— Гарвининг эти камроқ, бу тўғри, лекин бошида
ақли жуда кўп,— эътироз билдирди занжи.

— Бўпти, шошманг, сержант,— гап бошлади Бет-
ти,— лоақал бир мартагина ақлли иш қилиб, биладиган
одамнинг гапига қулоқ солинг: йигитларингизни йигиб,
капитан Жекнинг олдига боринг; доимо тайёр бўлиб ту-
ришни ва биринчи ишорадаёқ ўша ёққа от қўйишни бу-
юрганини бир эсланг-а.

— Шундай, лекин иблиснинг амри билан эмас! Мен-
га капитан Лоутон, лейтенант Мейсон ёки корнет
Скипут буйруқ берсин-чи, отга тез минишда менинг
олдимга тушадиган одам топилармикин!

— Аскарларим нақ иблиснинг ўзидан ҳам кўрқиш-
майди, деб неча марта лаб мақтангансиз менга?..

— Турган гап, ҳалол жангда, кейин кундузи кўрқиш-
майди, аммо бунақанги тунда шайтоннинг васвасасига

учиш телбалик ҳамда хатарли: шамолнинг шох-бутоқлар орасида қанақанги ҳуштак чалаётганини эшитяпсизми ўзи? Ана энди яхшилаб қулоқ беринг-чи — шайтону иблиснинг ўзгинаси ув тортяпти!

— Арвоҳни кўрганман мен, — деди Цезарь кўзлари косасидан чиққундай бўлиб.

— Қаерда? — унинг гапани бўлди сержант, беихтиёр қиличи дастасини чангаллаб.

— Йўқ, йўқ, — жавоб қилди занжи, — Жонни Бёрчнинг тобутдан чиқиб келганини кўрганман. Кўммасларидан олдинроқ ўрнидан туриб кетган.

— Ана, демак, ростдан ҳам у ҳаётида гуноҳга ботган экан-да, — деди Холлистер. — Бегуноҳ руҳ тонгла маҳшарни хотиржам кутиб ётади, аммо гуноҳи азимга ботган жонга қилган гуноҳлари бу дунёда ҳам, у дунёда ҳам ором бермайди.

— Эҳ, бу дунёда капитан Жоннинг аҳволи нима кечади ахир? — шанғиллади Бетти алам билан. — Демак, сиз на унинг амрини, на янги огоҳлантиришни эшитишни хоҳламайсиз, шундайми? Унда ҳозироқ биямни эгарлаб, ўзим бораман ўшаққа; бориб аллақандай марҳумними ёки Лаъинними кўриб ичингиз ўтиб кетганини гапириб бераман капитанга, ундан ёрдам кутиб овора бўлманг, дейман. Эртага эрталаб аскарларга ким бошчилик қилишига сира ақлим етмай қолди, сержант Холлистернинг командирлик қилмаслиғи-ку кундай равшан-а!

— Бўпти, Бетти, бўпти, — деди сержант қўлини бетакаллуфлик ила аёлнинг кифтига қўяркан, — башарти кимдир кечаси ўрмондан от чоптириб ўтиши лозим экан, майли, вазифаси аскарларни йиғиб, ўзи ибрат кўрсатишдан иборат бўлган жангчи бора қолгани маъқул. Шояд яратган мурувват кўрсатиб, бизга эт ва қондан яралган ҳақиқий душманларни рўпара қилса!

Сержант капитаннинг аччиғини келтириб қўйиш ваҳимаси қутқусидагина қабул қилган қарорини яна битта стаканни бўшатиш билан мустаҳкамлаб, ўз ихтиёрида қолдирилган ўн нафар суворийни тўплади. Худди шу пайт бола ҳам узукни олиб келиб қолди. Цезарь уни нимчасининг нақ юраги устидаги чўнтагига яхшилаб яшириб қўйди; сўнгра занжи отига миниб, кўзини юмди-да, ёлидан маҳкам чангаллаганича, қўрқувдан чалажон бир ҳолатда отини елдириб кетди. У оти яқингинала

чиқиб кетган иссиққина отхона эшиги олдида тўхтаган
идан кейингина ўзига келди.

Сафарга чиқиш буюрилган суворийлар эса унга қа
ганда анчагина секин боришар, зотан улар тўсатдан
ибليسнинг рўпарасидан чиқиб қолмаслик учун ниҳоятда
чирокорлик билан йўл босишаётган эди.

XXII боб

Уятни бугунлай йиғиштир;
Хонин бўл, ўғри бўл ва ялтоқ;
Гуноҳни фазилат деб мақта.

Шекспир. «Хатолар комедияси»

Мистер Уортоннинг меҳмонхонасида жам бўлган
жамоат то Цезарь етиб келгунига қадар ўзини ғоятда
ноқулай сизди. Занжининг оти кишини ҳайратда қолди
рарли даражада илдамлик кўрсатиб, тўрт миль йўлни
босиб ўтиб, юқорида тасвирлаган воқеаларимиздан ке
йин яна орқага қайтиб келгунича бор-йўғи бирор соатча
вақт ўтди.

Шубҳасизки, эркаклар диққинафас дақиқалар ило
жи борича тезроқ ўтсин учун жамоатнинг кўнглини кў
тариб, чалғитиб туришга ҳаракат қилдилар, аммо қўлга
кирай деб турган бахтни интиқлик ила кутаётганлар
юрагига хурсандчилик сиғармиди. Келин-куёвнинг бун
дай пайтларда индамаслиги қадимий таомил, бироқ шу
топда уларнинг дўсту яқинлари ҳам афтидан улардан иб
рат олишга мойилроқ кўринардилар. Қувончли ҳодиса
нинг кутилмаганда кетга сурилишидан ҳаммадан кўра
инглизлар полковниги асабийлашарди. Саранинг ёнида
ўтирар экан, унинг турқи дам-бадам ўзгариб турарди;
келин бўлса бу кечикиш фурсатидан фойдаланиб бўла
жак маросим олдидан кучини тўплаб олаётгандек кўри
нарди. Ниҳоят, доктор Ситгривс орага чўккан жимликка
рахна солиб, ёнида ўтирган мисс Пейтонга мурожаат
қилди:

— Никоҳ, хоним, худо ва бандалар олдида муқаддас
қонун ҳисобланади, инчунин, шу нарсани бемалол айтиш
мумкинким, бизнинг замонамизда ҳам у табиат ҳамда

ахлоқ-одоб қонун-қоидаларига зид келмайди. Қадимий халқлар кўп хотинлиликни муқаддаслаштириб, табиат олдиндан белгилаб қўйган режани бузганлар, минглаб одамларни қашшоқликка маҳкум этганлар, лекин илм-фан тараққиёти билан биргаликда жамиятда эркак кишининг фақат биргина хотинли бўлишини тақозо этгувчи оқилона қоида қарор топган.

Уэлмир докторга ёвқараш қилди, шунда унинг афтида бу гапга тоқат қилиб бўлмайдиган бир ҳол деб қарашини англатувчи ошкора алам зуҳур этди: мисс Пейтон эса, ман этилган мавзудан оғиз очишдан чўчинқирагандек, салгина саросима билан эътироз билдирди:

— Мен, сэр, ушбу жабҳадаги мавжуд ахлоқ-одоб қоидаларимиз учун христианликдан миннатдор бўлишимиз керак деб ҳисоблайман.

— Сиз ҳақсиз, хоним, ҳаворийлар ҳадисларида эркак заифа бу қоидага баб-баробар итоат этгувсидир, дейилган. Аммо-лекин кўп хотинлилик покиза, беғубор ҳаётга қай даражада зид келади? Шак-шубҳасиз, бизлар бу таомилни қоралаган авлиё Павелнинг даҳосига тан бермоғимиз даркор, зеро у илм бобида бағоят кучли бўлган, эҳтимолки, хусусан мазкур масалада Лука билан бот-бот суҳбатлашиб турган бўлса ажаб эмас; Луканинг эса кўпроқ тиббиёт-ла шуғуллангани беш қўлдай аёндр...

Башарти сўзини бўлиб қўймаганларида ушбу мавзуга берилиб кетган Ситгривсни бежилов хаёлот оти учқур қанотларига ортмоқлаб қайси фалакка олиб чиқиб кетишини айтиш амримаҳол эди. Шу маҳалгача чурқ этмай, ҳаммани диққат билан кузатиб турган Лоутон кўққисдан:

— Қани, айтинг-чи, полковник, Англияда қўшхотинлилик учун қандай жазо берилади?— деб сўради кескин оҳангда.

Уэлмир сесканиб тушди, лаблари кўкариб кетди. Бироқ ўзини зумда ўнглаб олиб, бахтиёр куёв муносиб тарзда боодоблик билан жавоб қайтарди:

— Улим жазоси, бундай жиноят шундай жазога лойиқдир.

— Ҳа, ўлим жазоси, кейин мурдаси ёрилади,— гапни илиб кетди жарроҳ.— Қонун жиноятчидан наф кўрса бўладиган фурсатни камдан-кам ҳолда қўлдан бой беради. Аммо-лекин қўшхотинлилик — қабиҳ жиноят!

— Сиз қўшхотиндиликни бўйдоқликдан ёмонроқ деб қандайсизми?— сўради Лоутон.

— Албатта ёмон,— вазмийлик билан жавоб берди соддадил жарроҳ.— Қимки ёлғиз яшаркан, у ўз ҳаётини билимга сарфлаши мумкин, бинобарин, ўзига ўхшаганларнинг дунёга келтириш ўрнига фойдали билим тарқатади. Аммо заифалар жинсига хос ишонувчанлик ҳамда безору ювошликни сунистеъмом қилувчи аблаҳ оғир гуноҳга қўл уради ва пасткашона алдамчилик билан уни янада орттиради.

— Сэр, табиатан соддадил ва гўл ҳисоблаганингиз учун аёллар миннатдор бўлиб, раҳмат айтишади, деб ўйламамг.

— Капитан Лоутон, эркаклар жисмоний жиҳатдан аёлларга нисбатан хийла бақувват бўлади. Унинг асаблари сезувчанлик бобида сал ўтмасроқ, тана аъзолари сал камҳаракатроқ, лекин хийла чидамли бўлади, шундоқ экан, аёл кишининг ундан мадад ишташга, уни суянчиқ деб билишга мойиллигининг ажабланидиган жойи бор эканми?

Уэлмирнинг сабр-бардоши тугагани чоғи: бундай ножоиз суҳбатни эшитишга ортиқ мажולי қолмаганидан ўрнидан дик этиб туриб, асаби кўзиб хонада у ёқдан-бу ёққа бориб-кела бошлади. Цезарнинг қайтишини сабр-тоқат-ла кутаётган руҳоний куёвга ачинганидан суҳбат мавзуини ўзгартирди, шундан кейин, бир неча дақиқа ўтгач, қора танли чопар етиб келди. У доктор Ситгривснинг қўлига хат тутқазди, зеро мисс Пейтон Цезарга юкланган бу ишга ўзини аралаштирмасликни қатъиян тайинлаган эди. Хатда икки оғизгина қилиб докторнинг буйруғи адо этилгани ва узукни занжидан бериб юборилгани ёзилганди. Цезарь узукни дарҳол докторнинг қўлига берди. Доктор бир нафас олтин узукка тикилганча туриб қолди, чеҳрасини ғам булутли чулғади. У, афтидан, қаерда ва нега турганини унутганди, кейин ўзи билан ўзи сўзлаша бошлади:

— Шўрлик Анна! Бўлажак никоҳингни мустаҳкамлаши лозим бўлган бу узукни бармоғингга тақиш арафасида навқирон қалбинг покиза-мусаффо ва қувончларга тўла эди, аммо ушбу дам етиб келмасдан буруноқ яратган сени ўз даргоҳига чақириб олди. Ушандан буён неча-неча йиллар ўтди, сингилгинам, бироқ сени ҳануз унутганим йўқ, эй болалик йилларимдаги қадрдон дўст-

гинам!— Шундан сўнг доктор ҳамманинг кўзи ўзида эканини пайқамай, Сарага яқинлашиб, узукни унинг бармоғига тақди-да, сўзини давом эттирди:— Бу узукнинг атоғлиқ эгаси талай вақтдан бери гўрда ётибди, унга ушбун тухфа қилган навқирон йигит ҳам ҳеч қанча вақт ўтмай синглимнинг руҳи поки ортидан рихлатга равона бўлган. Бу узук энди сизники, мисс Сара, ишқилиб тангри ёр бўлиб, у сизга бахт келтирсин.

Сара докторнинг қизғин, ҳаяжонли гапидан қаттиқ таъсирланди, бироқ худди шу пайт Уэлмир унинг қўлини тутиб, руҳоний ёнига етаклади, шундай қилиб, маросим бошланди. Тантанали маросим бошланиши биланоқ хона сув қуйгандек жимжит бўлди-қолди. Тангри хизматкори — руҳоний дуо ўқишга ҳамда панду насихатга ўтди, сўнгра куёв билан келиннинг садоқату вафодорлик ҳақидаги онтини эшитди. Шундан кейин улар узукларини алмаштиришлари керак эди. Ҳаяжон ва саросимада Саранинг бармоғидан доктор Ситгривс тақиб қуйган узукни чиқариб олишни унутганлари сабабли жиндек ҳаяллаб қолинди. Руҳоний бўлиниб қолган маросимни энди давом эттиришга чоғланган ҳам эдики, хонага қўққисдан бегона одам отилиб кирди-ю, уни тўхтатди. Бу чорбозорчи эди. Гарви Бёрчнинг кўзлари аччиқ изтехзола боқар, қўллари эса, гўё никоҳ ўқишни ман этаётгандек, руҳоний сари чўзилган эди.

— Хотини у билан дийдор кўришиш умидида океанни кесиб ўтган бир пайтда полковник Уэлмирнинг бу ерда қимматли вақтини зое кетказиб ўтирганига ҳайронман. Тун узун, йўлга ой нур сочиб турибди, бир неча соат ичида у шаҳарга етиб олиши мумкин-ку!— деди Бёрч.

Бу ногаҳоний аралашувдан довдираб қолган Уэлмир бир неча лаҳза ўзига келолмади. Бёрчнинг тўсатдан пайдо бўлиши ва унинг галаги сўзлари Сарани қўрқитиб юборгани йўқ; лекин таажжуби сал тарқагани ҳаманоқ у ҳозиргина ўзи садоқату вафодор бўлишга онт ичган одами бетига саволомуз тикилди-ю, чорбозорчи айтган гапларнинг ҳақлигининг шафқатсизона далилини ўқиди. Хона кўз олдида чир-чир айланди-ю, у ҳушидан кетиб, холасининг қўлига шилқ этиб тушди. Аёл зоти сезгир бўлади, гоҳо эса бу бошқа ҳар қандай ҳиссиётдан устун келади. Хонимлар беҳуш келинни қуршаб олишди-ю, дарҳол олиб чиқиб кетишди, меҳмонхонада ёлғиз эркакларгина қолишди.

Ҳамманинг ўзи билан ўзи овора бўлиб қолганидан фойдаланган чорбозорчи шундай тезкорлик билан ғойиб бўлдики, уни таъқиб этиш ҳеч бирларининг ҳатто хаёлига ҳам келмади. Уэлмир хона ўртасида худди ҳайвон янглиғ қотиб қолганди, ҳамманинг кўзи нақ тешиб оборгундек унга қадалганди.

— Ёлғон, пасткашона бўҳтон бу!— хитоб қилди у пешонасига муштлаб.— Мен ўша аёлнинг шилқимликларини ҳаммиша рад қилиб келганман, кейин мамлакатимнинг қонунлари мени унинг олдида бурчли бўлишга мажбур этмайди.

— Хўш, илоҳиёт қонунларию ўз виждонингиз-чи?— сўради Лоутон.

— Хўп, яхши, сэр,— такаббуруна жавоб қилди Уэлмир эшик томон силжиркан.— Ҳозирги вақтда сизнинг кўлингиз баландроқ, аммо шундай фурсат келадики...

Елкасига тушган енгилгина туртки тўхтаб қолган сонияда у эшик ёнига етиб қолганди: капитан Лоутон маънадор илжайганча орқасидан юришга ишора қилди. Шу топда Уэлмир жаҳаннамга бўлса ҳам боришга тайёр эди, ишқилиб чор атрофдан ўзига қадалган нафрат ҳамда ҳазар тўла ўқрайишлардан қочиб қутулсагина бас. Улар жимгина отхонагача боришди, шу ерга етганда Лоутон қичқирди:

— Ронокини олиб чиқинглар!

Шу ондаёқ бир аскар эгарлоғлиқ отни етаклаб чиқди. Лоутон бамайлихотиргина тизгинни отнинг бўйнига ташлаб, эгар тўрвасидаги тўппончаларни олди-да:

— Бу тўппончалар ҳақ йўлида озмунча хизмат қилмаган, кейин ҳаммиша муносиб қўлларда бўлиб келган, сэр. Булар отамники. У Франция билан бўлган урушда фойдаланган, буларни менга ватан учун жанг қилгани берган. Нимаям дердим, хўш, ажойиб қизларидан бирини жувонмарг қилмоқчи бўлган аблаҳни асфаласофлинга жўнатсам ватанимга хизмат этган бўлмайманми, ахир?

— Бу ҳаракатларингизга муносиб тарзда жавоб қайтарганим бўлсин!— дея қичқирди Уэлмир ўзига узатилган тўппончани юлқиб оларкан.— Гуноҳи қон тўкишни истаганнинг гарданига тушсин.

— Омин! Лекин бир лаҳзагина тўхтаб туринг, сэр. Ҳозир сиз озодсиз, Вашингтон имзо чеккан рухсатнома чўнтагингизда турибди, шу боисдан, келинг, биринчи

бўлиб сиз ота қолинг. Бордию мен ҳалок бўлсам, отинг сизники, у ўзларини ҳар қандай таъқибчилардан қутқариб кета олади. Кейин, маслаҳатим шуки, бу ердан ҳаялламай от суриб қолинг, йўқса ҳатто Арчибальд Ситгриве қўлига қурол олади, бошқа суворийлардан-ку шафқат кутишни ҳаёлингизга ҳам келтирманг.

— Тайёрмисиз?— сўради Уэлмир ғазабдан тишларини гижирлатиб.

— Том, манави ерга келиб, бизларга чироқ тутиб туринг. Қани, отинг!

Уэлмир ўқ узди, у капитаннинг зарҳал поғони шокилдасидан бир бўлагини юлқиб кетди.

— Энди менинг навбатим,— деди Лоутон совуққонлик билан тўппончани кўтарар экан.

— Йўқ, меники!— деган овози янгради аллакимнинг, ўша ондаёқ тўппонча капитаннинг қўлидан учиб кетди.— Ия, иблис номи билан қаеамёд қиламанки, бу қутурган виргиниялик-ку, ахир! Бу ёққа, йигитлар, ушланглар уни! Омадни қаранг-а!

Лоутон гарчанд гафлатда қолган ва қуролсизлангандирилган бўлса-да, руҳан тушмаганди. У шафқат нималигини билмайдиган қўлларга тушиб қолганини тушуниб турарди, шунинг учун ҳам тўрт нафар скиннер устига ташланганда ўзининг бор паҳлавонона кучини ишга солди. Улардан уч киши уни арқон билан чандиб боғлаш учун қўли ва бўйнига ёпишишди. Лекин у бировини ғазаб-ла итариб ташлаганди, отилиб бориб деворга шундай урилдики, ҳушидан айрилиб ерга чўзилиб қолди. Шунда талончилардан бири капитаннинг оёғидан ушлаб тортганди, Лоутон бутун бошли галага бас келолмай, жами рақибларини сургаган кўйи гурс этиб йиқилди. Қисқагина, аммо шафқатсиз олишув бўлди; кафандузлар суворийни оғизларига келган ифлос сўзлар билан бўралаб сўкар, атрофда кўзлари чақчайиб, яқинлашишга юраклари дов бермай анграйиб турган шерикларини ёрдамга чақириварди. Кимдир оғир-оғир ҳансирар, кимдир бўғилаёзиб бўғиқ хириллар эди; тўсатдан биров сакраб турди-ю, ўзига тармашаётганларни нари-бери улоқтириб юборди.

Уэлмир билан капитаннинг чопари қочиб қолишди: полковник отхонага беркинди, аскар эса ёрдамга одам чақиргани фонусни кўтариб чопди, ҳаммаёқни қоп-қоронғи зулмат қамради-олди. Ердан сакраб турган одам

скиннерлар пайқамай қолган от эгарига ирғиб минди-ю, от туёқлари остидан чатнаган учқунларнинг оний ялт-юлтидан ҳаммалари капитан Лоутоннинг катта йўл томон тулпорини шамол мисоли елдириб бораётганини кўрдилар.

— Ҳа яшин теккур-а, қочиб қолди у!— бақирди тўда раҳнамоси газабидан бўғилиб.— Отинглар, отдан уриб туширинглар! Отинглар деяпман, йўқса, ҳайит ўтади!

Милтиқлар варанглади, ҳаммалари нафасларини ичга ютиб қулоқ солишди; аммо скиннерлар паҳлавонона гавданинг гурсиллаб ерга қулаганини эшитишни беҳуда кутардилар.

— Ҳатто текказган бўлсак ҳам қуламайди у,— деди талончилардан бирови.— Бу виргинияликларнинг биқинидан икки-уч ўқ еган пайтдаям эгарда қандай ўтиришларини кўрганман; улар ҳатто жони чиқиб кетган чоғдаям отдан йиқилишмайди.

Шу топда янги турган шамол эпкини водий бўйлаб учиб бораётган от туёқлари дупурини олиб келди, унинг бир маромда дупурлашидан жиловни забардаст билак бошқариб бораётганини фаҳмлаб олса бўларди.

— Уларнинг отлари жуда қойиллатиб ўргатилган бўлади, агар устидаги чавандоз йиқилса борми, таққа тўхтайди,— луқма ташлади скиннерлардан бири.

— Ундоқ бўлса у соппа-соғ экан!— ўшқирди тўда раҳнамоси, газабидан қутуриб пилта милтиқ қўндоғини қарс-қарс ерга уриб.— Қани, тезроқ ишга киришайлик! Ярим соат ўтар-ўтмас анави сурбет сержанту суворийларини эргаштириб келиб қолади буёққа. Агар отган ўқимизнинг овозини эшитиб йўлга тушиб қолишмаган бўлса, омадимиз чопгани! Тез ҳамма жой-жойига, уйга тўрт томонидан ўт қўйинглар, кулу кўмири қора ишларни кўмиб ёпиб кетади.

— Манави тўнкани нима қилдик?— сўради бошқа скиннер Лоутон девор томонга улоқтириб юборган, ҳанузгача ўзига келмаган шеригини оёғи билан туртиб кўрсатаркан.— Қулоғини бошлаб ишқаланса ўзига келиб қоларди.

— Қўявер, ётаверсин,— деди бошлиқ жаҳл билан.— Агар бу латта эмас, эркак бўлганида, анави жин ургур суворий ҳозир чангалимда бўларди. Ичкарига кириб, ҳамма хоналарга бирма-бир ўт қўйиб чиқинглар. Бу уйда-қўлга киритса арзийдиган бойлик бор — пулу кумуш

идиш-оёқлар ҳаммамизга ҳам етади. Ҳам ҳамёнимиз қаппаяди, ҳам ўчимизни оламиз.

Кумушнинг дарагини эшитиб иштаҳалари карнай бўлиб кетган скиннерлар жони лиқиллаб турган шерикларини ўз ҳолига қолдириб, шовқин-сурон билан уйга ёпирилдилар. Уэлмир фурсатдан фойдаланиб қолди, у отхонадан ўзининг отини етаклаб чиқди-да, ҳеч кимга сездирмай, йўлга етиб олди. Қўриқчилар жойлашган постга бориб, Уортон оиласини қутқариб қолишга уриниб кўрсаммикин ёки ярадорларни айирбошлаш шарофати билан эришган озодлигимдан фойдаланиб қирол қўшинлари сафига қайтсаммикин, деган хаёлда бир нафас тарадудланиб турди. Номус ва ўз айбини тан олиш ҳисси кейингисини танлашга мажбур этди-ю, ўзининг қабиҳона қилмишидан ич-этини еб, ғазаб отига қамчи босган аёл билан бўлажак учрашув ваҳимаси қутқусида Нью-Йоркка қараб йўлга тушди. Уэлмир Англияга охири боришда ўша аёлга уйланган, эндиликда, жонига теккач, унинг ҳақ-хуқуқини тан олмасликка аҳд қилганди.

Ҳамма ташвишланиб, Сара билан овора бўлиб қолганидан Лоутон билан Уэлмирнинг чиқиб кетганига ҳеч ким унчалик эътибор бермаганди, буving устига мистер Уортоннинг аҳволи чатоқлашиб, докторнинг парвона бўлишию руҳонийнинг тасаллисига муҳтож эди. Тўсатдан варанглаб отилган ўқ овозлари уйдагиларни янги хавфдан огоҳ этди, орадан бирор дақиқа ўтгач, хонага ўз бошлиқлари раҳнамоллигида скиннерлар тўдаси бостириб киришди.

— Таслим бўлинглар,— дея қичқирди у,— қирол Георгнинг хизматкорлари, қўлларингни кўтаринглар, йўқса таналарингдаги унга садоқатли қонларингни бир томчисини ҳам қолдирмай дарё қилиб оқизаман!

— Секинроқ, секинроқ, дўстим,— жавоб қилди доктор,— сиз, шубҳасиз, жароҳатни даволашдан кўра жароҳатлашга устароқсиз. Қўлингиздаги беписандлик ва эҳтиётсизлик билан ўқталиб турган қуролингиз ҳаёт учун ғоятда хавфли нарса-я.

— Таслим бўл, йўқса милтиқдаги ҳамма ўқ танангга жо бўлади.

— Кимга ва нима сабабдан таслим бўлишим керак экан? Мен жангда қатнашмайман. Таслим бўлиш шартшароитлари музокарасини капитан Лоутон билан олиб

боришингизга тўғри келади. Дарвоқе, ўйлайманки, бу масалада у кўпам бўш келадиганлардан эмас.

Бу орада тўда раҳнамози ҳозир бўлганларга кўз югуртириб чиқиб, ҳеч қанақанги қаршилиқ кўрсатилишидан хавотирланмаса ҳам бўларкан, деган хулосага келди-да, сабри чидамай, ўлжадан ўз улушини тезроқ қўлга киритиш илнжиди пилта милтиғини ташлаб, ҳамтовоқлари билан биргалашиб кумуш идиш-оёқларни қопга ура бошлади. Мистер Уортоннинг истиқоматгоҳи ҳозир антиқа манзара касб этарди. Аёллар энг чеккадаги хонада ҳануз ҳушига келмаган Сара атрофида гирди-капалак эдилар, кафандуэдлар унга эътибор ҳам беришмасди. Гангиб қолган мистер Уортон руҳонийнинг таскинларига қулоқ солиб ўтирар, аммо маъносини фаҳмлаёлмасди. Синглтон атрофида нималар бўлаётганини пайқамай диванда заифлигидан қалтираганича ётарди, доктор эса унга дори ичириб, ҳеч бир нарса халал беролмайдиган совуққонлик билан жароҳати боғланган докани тўғриларди. Цезарь билан капитан Синглтоннинг чопари уй орқасидаги ўрмонга яшириниб олишган, Кэти Хейнс эса чорбоғда уёқдан-буёққа зир югуриб, шоша-пиша қиммат нарсаларни тугунга тугар, бироқ шаксиз ўзиники бўлмаган барча буюмни ҳалоллигу зарда ила улоқтириб урарди.

Уларни шу ҳолатда қолдира туриб, Чорраҳада қолган отряд хусусига қайтайлик. Суворийлар кекса жангининг амри билан қуролланиб, отларига минган пайтларида беванинг улар сафига қўшилгиси ва ушбу сафарнинг хавф-хатарни келтирадиган шуҳратига шерик бўлгиси қистаб кетди. Ёлғиз қолаётганидан қўрққани учун гундай қарорга келдими ёхуд ўз арзандасига ёрдам ергиси келиб қолганиданми, буни аниқлаб ўтирмаймиз, қисқаси, Холлистер йўлга чиқишга буйруқ берганида ҳамма Беттининг қулоқни тешиб юборгудек чинқиригини эшитди:

— Бирпас шошилманг, азизим сержант, йнгитлар аравамни қўшиб беришса, мен ҳам сизлар билан бирга бораман. Бирортангларга ўқ тегиши турган гап, ана ўшанда уни бу ёққа олиб келаман.

Гарчи сержант ичида оёғи тортмаётган сафарнинг ҳар қандай баҳона билан ҳам кейинга сурилишидан гоятда хурсанд бўлса-да, ҳар қалай норозилик билдирди.

— Чавандозларимдан бирортасини фақат замбаракнинг ўқигина эгардан қулата қолас,— деди у,— лекин ўйлайманки, бизни ҳеч ким замбарак ёки ҳатто пилта милтиқ ўқи билан ҳам кутиб олмайди, ахир бу жанг — шунчаки шайтоннинг васвасаси, вассалом. Қисқаси, Элизабет, агар кўзингиз учиб турган бўлса биз билан бирга боришингиз мумкин, лекин аравагининг бизга кераги бўлмайди.

— Қўйинг-э, сержант, азизим, ёлгонниям қотирасизда,— жавоб қилди ҳамон вино сархушлигидан қутулолмаган Бетти.— Бундан атиги ўн кун илгаригина капитан Синглтонни отдан қулатган ўқ бўлмай нимаиди? Иннайкайин, ҳатто капитан Жекдай одам ҳам: нима, чалқанча тушиб, нақ мурдадай бўзариб ётган кимийди? Йигитлар уни ўлдига чиқаришиб, мунтазам қўшинлардан думларини хода қилганча орқаларига қарамай қочиб қолмоқчи бўлишганди-ку.

— Ўзингиз ёлгон гапиряпсиз!— ўдағайлади сержант жаҳли чиқиб.— Ўша жангда бизнинг қўлимиз баланд келмади, дейдиган одам ёлгончи бўлади.

— Тўғри, озгинагина қочдинглар, бунга шак келтираётганим йўқ,— сўзини давом эттирди Бетти.— Майор Данвуди ҳаммаларингни орқага қайтарди, ана ундан кейин мунтазамчиларни додини бердинглар. Лекин ҳар ҳолда капитан отдан қулаганди-ку, ундақанги абжир чавандозни бўлса бутун оламни кезиб чиққандаям тополмайсан; ана кўрдингизми, сержант, менинг аравам ҳам асқотиб қолиши мумкин. Қани, ораларингдан икки киши биямни аравага кўшиб юборсин, эртага ўшаларни вискига тўйдираман, сира аямайман. Кейин Женнининг терисидан бир парчагинасини эгар тагига ташланглар, бу ернинг бемаъни йўлларига ундав кўра яхшироқ тўшама йўқ.

Сержант розилик берди, миссис Фленеганнинг арава-си зумда сафарга шай бўлди.

— Йўлда бизга қаршимиздан ҳужум бўладими ёки орқаданми, буни олдиндан башорат қилолмаймиз,— деди Холлистер,— шунинг учун беш киши олдинда, қолганлар эса орқада боришсин, кейин мабодо бизни қишлоққа қисиб қўядиган бўлишса улар чекинаётганимизда бизни пана қилиб, душман йўлини тўсиб туришади. Бундай оғир дамда отрядга қўмондонлик қилиш илмсиз одам учун жуда мушкул вазифа-да, Элизабет. Қани энди

офицерлардан бирортаси шу ерда бўлиб қолса. Улар йўғида бўлса бутун умидим худодан.

— Қўйинг-э, уялинг-э!— жавоб берди Бетти аравага қулайроқ жойлашиб оларкан.— Бу яқин-атрофда, жин ургур, ҳеч қанақанги душман йўқ! Қани, олға, тезроқ. Ҳозир биямни йўрғалатаман, сиз ҳам жадалланг, бўлма-са кўрасиз, капитан Жекдан раҳмат эшитмайсиз!

— Арвоҳлар билан тиллашиб ёки ўлганлар билан жанг қилиш қўлимдан келмаса ҳам, мисс Фленеган,— деди сержант,— ҳар ҳолда аввалги урушдаям қатнашганман, бунисидаям беш йилдан бери жанг қиялман, шунинг учун ҳам арава-уловни қандай муҳофаза қилиш кераклигини биламан. Нима, Вашингтон орқа томонни ҳаминша муҳофаза қилиб юришни буюрмаганми? Уэ бурчимни биламан, аллақанақанги юк ташийдиган қаламушни ўргатишига муҳтож жойим йўқ! Буйруғимга қулоқ солинсин, жой-жойларингга, йигитлар!

— Хўп, билганингизни қилинг, ишқилиб, тезроқ қимирласангиз бўлгани!— бобиллади Бетти тоқати тоқ бўлиб.— Занжи аллақачон етиб олди. Мана кўрасиз, кечикканингиз учун капитандан эшитадиганингизни эшитасиз ҳали!

— Хўш, ўша бизга хат олиб келган одамнинг ростдан ҳам занжилигига ишончингиз комилми ўзи?— деб сўради сержант ва иккала бўлинма ўртаси — Бетти билан гаплаша оладиган, айни чоқда ҳам қаршидан, ҳам орқа томондан бўладиган ҳамлани қайтаришга қулай ердан жой эгалларкан.

— Йўқ, ҳеч нимага ишончим комил эмас, азизим. Лекин йигитларингиз отларини ниқтамай, аранг лўкиллашиб ҳайдашяпти. Ҳатто менинг қирчанги биям олдинга юлқиняпти, бу лаънати водий унчалик иссиқ эмас-ку, ахир, иннайкейин, биз ўлик кўмгани кетаётганимиз йўқ...

— Қимирлаган қир ошар, дейдилар, миссис Фленеган, кейин эҳтиёткорликни ҳам эсдан чиқармаслик керак, бемулоҳаза ботирлик қиладиган одамдан яхши командир чикмайди. Мабодо жин-ажина ёки иблис йўлиққудек бўлса у бизни ғафлатда қолдиришга интилиши аниқ. Отлар қоронғида унчалик тез чополмайди, мен бўлсам яхши номимни ёмонга чиқаришни хоҳламайман, азизим.

— Яхши номимни ёмонга чиқармайман денг! Хўш

бу орада капитан ўз номидан, бунинг устига жонидан ҳам ажраса-чи?

— Тўхта!— қўққисдан қичқирди сержант.— Чап томонда, қоя этагида писиб келаётган ким?

— Э, агар капитан Жекнинг руҳи сизларни қичаб, тезроқ юришга мажбур қилгани келмаган бўлса, бошқа ҳеч ким йўқ у ёқда.

— Бетти, бунақанги жиддий сафарни тушунишга ақлингиз қисқалик қилади. Қани, бирорталаринг олдинроққа ўтиб, ўша жойни бориб қаранглар-чи. Қиличлар яланғочлансин! Сафда тигизроқ туринглар!

— Суф сизга-е!— хитоб этди Бетти.— Қанақа одамсиз ўзи, фирт аҳмоқмисиз ёки қўрқоқмисиз? Қани, йигитлар, йўлдан четроқ турингларчи, биямда ўша жойга ҳеч нарсадан тап тортмай кўз очиб-юмгунча етиб бораман.

Шу пайт қоя этагига разведкага юборилган суворий қайтиб келиб, у ерда отрядга таҳдид қиладиган ҳеч нима йўқлигини айтди, кейин ҳаммалари секин ва ниҳоятда эҳтиёткорлик билан яна йўлга тушдилар.

— Жасорат билан эҳтиёткорлик — аскарнинг энг яхши фазилатлари, миссис Фленеган,— деди сержант,— лекигин бири иккинчисисиз бир пақирга қиммат.

— Жасоратсиз эҳтиёткорлик бир пақир — шундай демоқчимисиз? Ҳа, ҳақ гап, менимча ҳам худди шундоқ. Лекин бир қаранг-а, отим аравани қандай тортиб кетяпти.

— Сабр қилинг, ошиқманг, эй хонимча... Ия, нима бўлди бу? Эшитяпсизми?— нидо солди Холлистер сергак тортиб (олдинда Уэлмир ўқ узганди).— Онт ичиб айтаманки, тўппончадан отишди, яна тағин бизнинг полкдошларимиздан кимдир. Олға, жипсроқ юрилсин! Миссис Фленеган, мен сизни холи қолдиришга мажбурман.

Қулоғига яхши таниш товушни эшитган сержант дадиллашиб кетди, буйруқ бергач, жангари бир қиёфада суворийлари олдига ўтди, бироқ Бетти қоронғиликда буни кўролмади. Кўп ўтмай улар бир йўла бир неча пилта милтиқ варанглаб өтилганини эшитдилар, шунда сержант:

— Олға!— дея буйруқ берди.

Бирор дақиқадан кейин йўлда от дупури эшитилди: қаршиларидан бир чавандоз келарди, у отини шундай елдирыптики, чамаси гап ҳаёт ё мамот устида бораётган-

га ўхшайди. Холлистер отрядни тўхтатди, ўзи эса нота-ниш чавандозни қарши олиш учун олдинга чиқди.

— Тўхта! Келаётган ким!— қичқирди у.

— Э-ҳа, Холлистер, сенмисан бу?— хитоб қилди Лоутон.— Ҳар сафаргидек ўз постингда шай турган экансан-да. Хўш, отряд қаерда?

— Шу ерда, сэр, ортингиздан жаҳаннамга бўлса ҳам боришга тайёр.— Холлистер масъулиятдан қутулганини ҳис этаркан, ёш йигитчалардек жўшқинлик билан ғаним устига ташланишга ҳозир турарди.

— Жуда саз,— жавоб берди капитан отрядга яқинлашаркан.

Капитан аскарларга далда берувчи икки оғизгина ган қилди-да, уларни ҳозиргина ўзи елиб келган тезлик-да водий сари бошлаб кетди. Беванинг қирчанғиси анча орқада қолиб кетди; воқеалар оқимидан четга чиқиб қолган Бетти аравадини йўл ёқасига буриб, хаёл дарёсига ғарқ бўлди.

«Уларни капитан Жек бошлаб кетаётгани маълум бўлди-қўйди; улар капитаннинг орқасидан қишлоқ байрамига югуриб-ирғишлашиб бораётган занжи болалар галасидай елиб кетишяпти. Яхшиси биямни манави ғовга боғлаб қўяман-да, кейин секингина бориб, у ёқда нималар бўлаётганини кўраман, бу ақлсиз жониворни хавотирга қўйиб нима қиламан».

Суворийлар эса ҳеч нимани ўйламай, ҳеч нарсадан хавотирланмай, Лоутоннинг ортидан от қўйиб боришарди. Улар ковбойлар отряди билан тўқнашадиларми ёки қирол қўшинларининг бирор қисми биланми, бу ҳақда ҳатто тушунчага эга эмасдилар-у, аммо довиюраклиги ила ном таратган мард офицерга эргашиб бораётганларини билардилар, бундай фазилатлар эса доимо бепарво аскарларда ишонч уйғотади.

«Оқ акаслар» дарвозасига етиб келгач, капитан отрядни тўхтатиб, ҳамлага ҳозирлик кўрди. Отдан сакраб тушиб, саккиз нафар суворийга отдан тушишни буюрди-да, Холлистерга юзланиб:

— Шу ерда қолиб, отларни қўриқла. Мабодо бирон кимса қочишга уринса, ушлаб қолинглар, қулоқ солмаса — қиличдан ўтказинглар...— деб буюрди.

Худди шу пайт тўсатдан чорбоғ дарчасию кедр билан ёпилган том бўғоти остида аланга тиллари лопиллаб, теварак-атроф куппа-кундузидай ёришиб кетди.

— Олга! — қичқирди капитан. — Олга! Токи адолат қарор топмагунча ҳеч кимга шафқат қилинмасин. Унинг овози шунчалар қудратли ҳамда қатъият билан янградики, ҳатто чорборни остин-устун қилаётган золимларнинг юраги орқасига тортиб кетди. Скиннерлар раҳнамоси, ўмарган ўлжаси қўлидан тушиб кетиб, даҳшат ичра бир зум бақа бўлиб қотиб қолди, кейин дераза олдига югуриб бориб, уни очди. Айни шу сонияда хонага қилич яланғочлаганча Лоутон отилиб кирди.

— Ажалинг етди, ёвуз! — дея у ҳайқирганча кафан-дуздлардан бирининг бошини икки палла қилди. Аммо тўда раҳнамоси деразадан сакраб, интиқомдан қутулиб кетди. Аёлларнинг дод-фарёдларини эшитиб Лоутон ўзини қўлга олди ва руҳонийнинг, Уортон оиласини қутқаринг, деган илтижосига қулоқ осди. Талончиларнинг яна бири суворийларга дуч келиб, жонидан жудо бўлди, бошқалари эса дуч келган томонга қараб қочиб, жонларини сақлаб қолишди.

Саранинг атрофида парвона бўлаётган аёллар у билан ўралашиб, на скиннерлар бостириб кирганини (уй аланга ичида қолиб, истаган дамда деворлар қулай деётган бўлса ҳам), на уйга ўт кетганини пайқашган эди. Ниҳоят, Кэти билан Цезарнинг эсхонаси чиқиб кетган хотинининг додлаганини, шунингдек, уйнинг нариги қанотидан келаётган гусур-гусур одим товушларию шовқин-суронни эшитган мисс Пейтон ва Изабелла ўзларига қандайдир хавф таҳдид қилаётганини тушунишди.

— Ё мурувватли эгам, — хитоб этди хола безовта бўлиб, — уйда аллақандай даҳшатли ишлар бўлаётганга ўхшайди-ку, ишқилиб, қон тўкилмасин-да илоё!

— У ёқда олишадиган одамнинг ўзи йўқ-ку, — эътироз билдирди Изабелла, унинг мисс Пейтондан ҳам баттар ранги гезарган эди. — Доктор Ситгривс мўмин-қобил одам, кейин, капитан Лоутон ҳам ўзини бунчалик унутиб қўймас деб ўйлайман...

— Жанубликларнинг ҳаммалари қизиққон ва жиззаки бўлишади, — деди мисс Пейтон, — касаллигию дармонсизлигига қарамай, ҳатто укангиз ҳам бугун кун бўйи асабий-жаҳли чиққан кўринди.

— Худо сақласин-а! — хитоб қилди Изабелла ва бирдан бўшашиб кетиб, Саранинг тўшагига ўтириб

қолди.— Аслида у қўзичоқдай ювош, лекин қизишганида шердан ҳам қўрқинчли бўлиб кетади.

— Орага тушишимиз керак, бизни кўриб бир оз ҳовридан тушишди, шояд биронтасининг жонини сақлаб қололсак.

Мисс Пейтон ўзининг аёллик ҳамда уй соҳибасилик бурчи деб ҳисоблаган ниятини амалга ошириш истагида, гўё дилига озор ётказилган бегуноҳ бека қиёфасида, виқор билан эшик томон юрди, Изабелла эса унга эргашди. Сара олиб келиб ётқизилган хона қўшимча иморат бўлиб, асосий бинога узун ва қоронғи даҳлиз билан туташарди. Ҳозир даҳлиз ёп-ёруғ, нариги бошида кимларнингдир қораси лип-лип уёқдан-буёққа ўтар, югуриб-елаётганларидан уларни нима иш билан машғул эканлиқларини англаб бўлмасди.

— Юринг, олдиларига борайлик,— деди мисс Пейтон докадек оқариб кетган юзига сира мос тушмайдиган қатъий овоз билан.— Аёлларни ҳурмат қилишлари керак.

— Ҳа, керак!— тасдиқлади Изабелла ва олдинга ўтди.

Френсис опасининг олдида ёлғиз ўзи қолди. Бир муддат ҳаммаёқни жимжитлик қуршаб олди, кейин тўсатдан тепадаги хоналардан бирида даҳшатли қарсиллаш эшитилди-ю, очиқ қолган эшикдан шундай бир шуъла тушдики, худди офтоб чарақлаб турган чошгоҳ чоғидагидек хонадаги жамикки нарса ярақлаб кетди. Сара ўша заҳотиёқ туриб ўтирди, атрофга аланг-жаланг боқиб, эс-ҳушини ўнглаб олишга тиришаётгандек қўяларини пешонасига босди.

— Мен арши аълодаман, сен бўлсанг — фаришт сан! О, қандай ажойиб шуъла-я! Ҳа, бошимга қўнғ бахт қуши ердаги ҳаёт учун ортиқчалик қилишини ўзи ҳам билгандим. Лекин бари бир у билан дийдор кўришамиз! Ҳа, ҳа, яна дийдор кўришамиз!

— Сара! Сара!— ўтакаси ёрилиб қичқириб юбораёзди Френсис.— Опагинам, жоним опагинам! Бунақа эсидан айрилганларга ўхшаб кулма! Бу менман. Наҳотки мени танимаётган бўлсанг? Нақ юрагимни ёриб юборяпсан-ку!

— Секин,— деди Сара имо билан синглисини тўхта-тиб,— дам оляпти у, безовта қилма уни. У мени олиб кетгани гўримга ҳадемай келиб қолади. Битта гўрда

иккита хотинга жой топиладими? Йўқ, йўқ, йўқ — биттага... фақат биттага, фақат биттага.

Френсис юзини опасининг тиззаларига босди-ю, аламидан аччиқ-аччиқ йиғлай бошлади.

— Кўз ёши қиялсанми, эй фаришта?— оҳистагина сўради Сара.— Демак, осмонда ҳам бор экан-да хафгарчилик? Генри қаёқда? Ахир униям ўлдиришган эди, шу ерда бўлиши керагийди-ку! Балки бирга келишарикковлари. О, қанчалар қувончли бўлади учрашувимиз.

Френсис ирғиб туриб, хонада бориб-кела бошлади. Сара уни кўзларида гўдакларга хос маъсумона бир ҳайрат-ла кузатарди.

— Қуйиб қўйгандай синглимга ўхшаркансан. Ҳамма сахий ва меҳрибон руҳлар бир-бирига ўхшаса керак-да. Менга қара, сен ҳеч эрга текканмисан? Даданг, аканг ва синглингдан ҳам ортиқроқ севиб қолган одамнингга юрагингни тутқазганмисан? Йўқ дейсанми, унда арши аълога келиб қолган бўлсанг ҳам сенга ачинаман.

— Жим, жим бўл, Сара, ўтинаман сендан!— қичкириб юборди Френсис ўзини опасининг тўшагига ташлаб.— Жим бўл, жонимга завола бўласан! Жим, ёки шу ерда, оёқларинг остида ўлиб қўя қоламан!

Яна даҳшатли қарсиллаш эшитилиб, бутун уй, ҳатто пойдеворигача зириллаб кетди. Томнинг бир қисми босиб тушиб, озодликка чиққан аланга чорбоғ гирдидаги боғни шундай ёритиб юбордики, деразадан ташқари куппа-кундузгидай яққол кўрина бошлади. Френсис чопганча дераза ёнига борди-ю, ўтлоқда саросимада нима қиларини билмай тўдалашиб турган одамларни кўрди. Холаси билан Изабелла ҳам ўша ерда эди. Улар жонҳолатда қўллари билан нуқул ёнаётган уйни кўрсатишарди, афтидан уйга кириб чиқинглар, деб суворийларга ёлворишяпти. Френсис ўзларига қандай хавф таҳдид қилаётганини ана шундан кейингина тушунди. Қаёққа қочаётганини ўзи ҳам билмаган ҳолда фарёд урганча даҳлизга ташланди.

Қуюқ, томоқни ғиппа бўғадиган тутун унинг йўлини тўсди. У нафаси қайтиб, бошидан ҳуши учиб тўхтаб қолди, бироқ худди шу аснода қандайдир бир одам уни даст кўтарди-ю, аланга, учқуну кул-тўзон орасидан очик ҳавога олиб чиқди. Қиз бир нафасдан сўнг ўзига келиб, ҳаёти учун Лоутон олдига қарздор эканини аёнлади-да, унинг қаршисида тиз чўкканча:

— Сара! Сара! Сара! Худо хайрингизни берсин, опамни қутқаринг!— дея нола қилди.

У мадори қуриб, ҳушидан кетди-ю, майсага шилқ этиб тушди. Капитан уни Қэтига топшириб, тагин уй томон отилди. Бу пайтда аланга чўпкори айвон билан дераза рэмларини ялай-юлқай бошлаган, чорбоғнинг бутун бошли олд томони бурқсиб ёнаётган эди. Ичкарига талай хавфу хатарли тўсиқларни енгиб ўтибгина кириш мумкин эди, шу боисдан ҳатто беқиёс довиюрак Лоутондай одам ҳам боши қотиб тўхтаб қолди. Бироқ бир лаҳзадан кейин дўзахий иссиқ ҳамда қалин тутун орасига ўзини уриб, эшикни излашга уринди; ҳеч нимани кўрмай бирор дақиқалар пайпаслагач, орқага, майсазорга отилиб чиқди. Тоза ҳаводан симириб, тагин уйга киришга ҳаракат қилиб кўрди, яна бўлмади. У учинчи марта уй сари ташланди, шунда баногоҳ ҳушсиз тана оғирлигидан каловлаб чиқиб келаётган аллакимга урилиб кетди. Бу ер гаплашиш ҳамда сўраб-суриштиришнинг жойи ҳам, вақти ҳам эмасди; капитан ҳар иккаловини шартта ўзининг девкорона қучоғига олди-ю, тутун орасидан олиб чиқди. Шунда Лоутон тутун орасидан жарроҳ билан ўлдирилган скиннерлардан бирининг жасадини олиб чиққанини кўриб ҳайратланди.

— Арчибальд!— нидо солди у.— Худо хайрингизни бергур, бу ёвузни қутқариш қай гўрдан келди миянгизга? Қора қилмишлари уни жаҳаннамга чорлаб турибди-ку, ахир!

Муқаррар ўлимдан қутулиб қолган доктор ниҳоятда гангиганидан дарров жавоб бера олмади; лекин терчилаган манглайини артиб, ўпкасини тутундан бўшатиш ниятида йўталиб олгач, шикоятомуз деди:

— Афсус, бари тамом бўлди! Башарти бўйин томиридан кетаётган қонни ўз вақтида тўхтата олганимда қутқариб қолардим уни; лекин иссиқ қон кетишини зўрайтириб юборди, оқибатда ўлим содир бўлди, албатта. Хўш, қалай, яна жароҳатланганлар борми?

Саволи оғзида қолаверди: Френсисни уйнинг нариги томонига, яқинлари тўпланган ерга олиб кетишди, Лоутон эса тагин ғойиб бўлганди.

Бу орада ёнғин янада авжга миниб, бўғувчи тутун кийла тарқаб кетгани сабабли капитан ниҳоят эшикни топганди; аммо у остона ҳатлаб ўтгани замон оқ беҳуш

Сарани кутариб келаётган кишига рўпара бўлди. Улар майсазорга етиб улгурмаслариданоқ деразалардан ёрқин аланга отилиб чиқди-ю, бутун уйни чулғадикўйди.

— Яратганга шукур!— шукрона ўқиди Саранинг халоскори.— Бундай ўлим чангалидан ажал топмоқ қанчалар даҳшатли-я!

Капитан ловиллаб ёнаётган уйдан кўзини узиб, сўзлаётган одамга ўгирилар экан, ўз аскарларидан бирортасини эмас, яна чорбозорчини кўриб таажжубга тушди.

— Бу қанақаси, тагин ўша жосус!— қичқириб юбораёзди у.— Само ҳаққи онг ичаманки, сиз ҳамиша худди арвоҳдай пайдо бўляпсиз-а, қаршимда!

— Капитан Лоутон,— деди Бёрч бирдан бўшашиб, боғ атрофи қуршалган ғовга суянаётиб, улар оловдан қочиб шу ёққа чекингандилар,— мен яна сизнинг измингиздаман, зеро на қочишга, на қаршилик кўрсатишга мажолим бор.

— Америка озодлиги мён учун ҳаётимдан ҳам қимматлироқ,— жавоб берди капитан,— аммо ватан ўз ўғлонларидан ор-номус ва миннатдорлик ҳиссини унутишни талаб қилолмайди. Эй бахтиқаро одам, сизни биров кўриб қолмасидан бурунроқ қочинг, акс ҳолда сизни қутқаришга ожизлик қиламан.

— Яратган омадингизни бериб, душмани забун этишда мададкор бўлсин,— деди Бёрч суворийнинг қўлини темир исканжадай қисиб; қотмалигига қараб уни бунчалик кучи бор деб ўйламасди ҳеч ким.

— Шошманг!— деди Лоутон.— Биттагина гап бор: кимсиз ўзи? Ҳамма ўйлаган кишимисиз, ёки...

— Қирол жосуси,— унинг сўзини бўлди Бёрч тескари қараб ва қўлини капитаннинг маҳкам ушлаб турган қўлидан бўшатиб олишга уриниб.

— Унда тезроқ қочинг, эй аянчли махлуқ!— деди суворий қўлини қўйиб юбораркан.— Бу олижаноб қалбни — тамагирликми ёки янглишмбвчиликми, қай бири йўлдан оздирди экан, билмадим-ов.

Ланғиллаб ёнаётган уйнинг ёрқин шуъласи тева-рак-атрофда талайгина жойни ёритиб турганига қарамай, Лоутоннинг оғзидан охириги сўзлар чиқиб улгурмасиданоқ чорбозорчининг дароз қомати зинғиллаганча кўлагага етиб бориб, қоронғилик қаърига сингиб кетиб бўлганди.

Капитаннинг кўзлари бир муддат ҳозиргина бу ра-
ройибу сирли одам турган жойга қадалиб қолди, кейин
нигоҳи ҳамон хушсиз ётган Сарага кўчди; у энгашиб
қизни кўтарди-да, бамисоли ухлаб қолган норасида
гудакдай, қариндошлари томон олиб кетди.

XXIII боб

Келди ҳам, қайгулар маҳали
Ва ўчди ҳаётнинг ранглари.
Баҳорий гулларнинг зарҳали
Ҳам кўчди, ёшликнинг тонглари
Ботдилар, о, ёвузсан, тақдир
Ҳеч қимни аямайсан ахир,
О, қандай беқарордир йиллар!
Наҳотки суюнчи йўқолган,
Ҳуснини унутган фаслар,
Аёлни мен ташлаб кетолсам?

«Диана ғори»

Чорбоғ иморатидан куюк деворларгина қолганли;
айвону нақшинкор безаклар куйиб кул бўлган, қоп-қо-
райиб, дуду қурум босган деворлар яқингинада бу
ерда тўкин-сочинлик ҳамда осудалик ҳукм сурганидан
шаҳодат бериб қўнқайиб турарди холос. Томи ва жа-
мики ёғоч тўсинлари босиб тушган, ёниб битаёзган
чалаларнинг милтиллаётган учқунлари ҳувиллаб қол-
ган дераза ўрниларини ширава ёритиб турибди. Скин-
нерларнинг шоша-пиша жуфтакни ростлаганлари су-
ворийларга ҳаммалари биргалашиб уйдаги жиҳозу
буюмларни қутқариб қолиш имконини бергани, бу
буюмлар ҳозир мудҳиш хонавайронлик маъзарасининг
тугал оқибати бўлиб, майсазорда уюлиб ётибди. Аҳ-
ён-аҳёнда уйдан кўкка ўрлаган ёрқин шуъла устуни
кўтарилганида орқароқда турган Холлистер билан
эгарда қилт этмай ўтирган суворийлар, уларнинг ёнги-
наларидаги миссис Фленеганнинг тизгини қўйиб юбо-
рилган, йўл ёқасидаги майсаларни курт-курт чимдиёт-
ган бияси яққол кўзга ташланиб қоларди. Беттининг
ўзи эса сержантнинг ёнига келиб, ғайриодатий совуқ-
қонлик билан атрофида содир бўлаётган ҳодисаларни
кузатаётган эди. У сержантга, модомики жанг тугаган

экан, ўлжаларни бўлашиш фурсати етмадимикин, деб уқтиришга бир неча бор уриниб кўрди, бироқ сержант ўзига берилган буйруқни писанда қилиб, қатъий туриб олди, сира бўш келмади.

Сарани кўтариб уй муюши ортидан чиқиб келаётган Лоутонни кўрган Бетти орқага тисарилиб, аскарлар орасига сингиб кетди. Капитан Сарани ёниб турган уйдан икки аскар олиб чиққан диванга ётқизди-да, уни хонимлар ихтиёрида қолдириб, ўзи нари кетди. Мисс Пейтон билан Френсис Сарага ташланишди; унинг омон-эсон кўтқариб қолинганидан юраккиналари ёри-лаёзганидан ўзларини йўқотиб, бир дам борлиқ оламини унутиб юбордилар. Аммо Саранинг жавдирлаган нигоҳи ва лолақизғалдоқ бўлиб кетган ёноқлари содир бўлган воқеаларни ўша заҳотиёқ қайтадан ёдларига солди-қўйди.

— Сара, қўзинчоғим, ўргилай қизалоғим, фалокатдан қутулиб қолдинг,— дея бидирларди хола ҳеч нимани англаб, фарқига бормаётган жиянини қучиб-эркалаб,— илоё халоскорингни яратганинг ўзи ярлақасин!

— Қаранглар,— деди Сара холасини аста итариб, яллиғланаётган харобани кўрсатиб,— менинг келишим шарафига деразаларни чароғон қилиб қўйишибди. Янги никоҳланган келинни ҳамиша ана шундай кутиб олишади. Шундай кутиб олишларини менга у айтганди. Қулоқ солинг — ана, қўнғироқлар даранглаяпти!

— Бу ерда на келин, на тўй бор, гаму мусибатдан бошқа ҳеч вақо йўқ!— қичқириб юборди Френсис, у худди опаси сингари ақлдан озиб қолганга ўхшарди.— Эй худойим, ақлу ҳушини қайтар, уни қайтариб бер бизга!

— Секин, секинроқ, эҳ, тентак қиз,— жавоб қилди Сара унга ачингандай аявчли жилмайиб.— Ҳаммаям бир пайтнинг ўзида бахтли бўлолмайди. Айт-чи, сенга тасалли берадиган аканг ҳам, эринг ҳам йўқми? Ахир сен чиройлисан-ку, ҳадемай қайлиқ ҳам топиб оласан. Лекин эҳтиёт бўл, тағин бошқа хотиниям бўлмасин-а: агар у икки марта уйланган бўлиб чиқса, буни ўйлашни ўзи қандай даҳшатли-я!

— Бошига тушган гаму мусибатдан мияси айниб қолибди!— оҳ урди мисс Пейтон.— Қизалоғим, сулуvingинам Сара ақлдан озибди!

— Йўқ, йўқ, йўқ!— хитоб қилди Френсис.— Исит-

маси баланд, алаҳсираяпти. Тузалиб кетади у, тузалиши керак!

Мисс Пейтон қувонч-ла ана шу умидга ёпишиб олди-ю, ўша заҳотиёқ Кэтини доктор Ситтревисни топиб келгани зингиллатди. Кэти докторни бирпасда топди: у зўр бериб соппа-соғ ва заррача зиён-заҳмат етмаган суворийлардан қаери жароҳатланганини суриштириш, кейин эса ҳар битта тирналган, ҳар битта кўкарган жойни диққат билан кўздан кечириш билан машғул эди. Мисс Пейтоннинг иқтимосини эшитгач, у бажону дил Кэтига эргашди-ю, орадан бирон дақиқа ўтмаёқ бемор ёнида ҳозир бўлди.

— Шунчалик хурсандчилигу бахтиёрлик билан бошланган оқшомнинг бунчалик қайғули ҳамда хунук тугаганини қаранг-а, хоним!— деди доктор ҳамдардлик ила.— Гарчи уруш, шубҳасиз, кўпинча озодлик йўлида олиб борилса ва у илм-фан равнақи, жарроҳлик санъати такомилга хизмат қилса-да, ҳар ҳолда уруш ҳамisha талайгина бахтсизликлар йўлдошидир.

Мисс Пейтон бирон оғиз сўз айтишга мажולי етмай, ноумидлигу алам билан унга жиянини имлаб кўрсатди.

— Бу иситмадан алаҳлаш,— деди Френсис.— Қаранг, кўзлари бир нуқтага тикилиб, ёноқлари ёниб турибди.

Доктор бир неча дақиқа қизга тикилган кўйи туриб қолди, сўнгра эса индамай қўлидан ушлади. Жарроҳнинг жиддий ҳамда бадиққат қиёфаси унинг қаттиқ ҳаяжонланганини камдан-кам пайтда ошқор этарди; у ўз ҳис-туйғуларини бемалол жиловлай оларди, шу боисдан одатда кўнглидан нималар кечаётганини юзидан ўқиб бўлмасди. Бироқ бу гал унинг безовталанган диққат-ла тикилиб турган сингил ҳамда холанинг нигоҳидан қочиб қутулолмади. У Саранинг очиқ ва қимматбаҳо тақинчоқлар тақилган билагини бирор дақиқа ушлаб тургач, астагина қўйиб юбориб, кўзларини кафти билан ёпиб қўяркан, ғамгин хўрсинганча тескари ўтирилди.

— Иситмадан алаҳлаётгани йўқ, хоним. Вақт ҳамда меҳрибонлик билан парваришлаб даволаш дардига даво бўлиши мумкин; борди-ю, худо ўз марҳаматини дариф тутмаса, фақат шундагина шифо топади холос.

— Бу даҳшатли фалокатнинг айбдори, анави яра-

мас қай гўрга йўқолди ўзи?— хитоб қилди Синглтон ўзини суямоқчи бўлган чоларининг қўлини итариб ташлаб, ясланиб ўтирган креслосида қаддини ростларкан. Агар мағлуб бўлганидан кейин ҳам шу қадар жароҳат етказишга қодир эканлар, унда душманларимиз устидан қозонган ғалабамизнинг неча пуллик қиймати қолди биз учун!

— Хаҳ соддадил йигитча-я, наҳотки сиз инглизларни мустамлака аҳлида ҳам кўнгил борлигини, улар ҳам ҳис этиш ҳақ-ҳуқуқига эга эканини тан олади, деб ўйласангиз? Англия учун Америка — у қаёққа боришни истаса ўша ёққа боришга, ҳамма нарсада унга тақлид қилишга мажбур, ўз нуру ёғдуси билан эгачиси ҳуснига ҳусн қўшадиган маҳрами, яъни оқсочигина холос. Сиз, чамамда, асил британияликнинг қўлидан озор топиш мустамлакалик учун улуғвор шараф эканини ёддан чиқариб қўйган кўринасиз,— жавоб қилди Лоутон алам-ла илжайиб.

— Аммо мен қўлимда қиличим борлигини ҳали унутганимча йўқ,— эътироз билдирди Синглтон тинкаси қуриб яна креслога ясланаркан.— Наҳотки бу соҳибжамол жафокашнинг қасдини олиб, оппоқ сочли отасининг ғаму кулфатини енгиллатадиган бирон мард товилмади?

— Сиз айтган иш учун, сэр, на забардаст билакли, на ўт-олов юракли одамдан кам жойимиз бор,— қизишиб жавоб берди суворий,— лекин шуниси ҳам борки, кўпинча айбдорнинг омади чопиб қолади. Яратганнинг номини шафе келтириб олт ичаманки, ўша фирибгар билан жангда бетма-бет бўлишнинг ўзигагина Ронокини тортиқ қилиб юборишга ҳам тайёрман!

— Э, йўғ-э, азизим капитан, отингиздан ажралишингизни худо кўрсатмасин-а,— орага суқилди Бетти.— Ахир у аллақанақанги қирчанғи-пирчанғиямас-а, бунақанги йўрғани унча-мунча пулга олиб бўлмайди-я! Ҳеч қанақанги жониворга еткиздирмайди, чопганида худди олмахоннинг ўзгинаси дейсиз!

— Эҳ, ақли қисқа хотин-а, бунақанги аблахнинг боши учун Потомак¹ бўйларида йилтиллашиб боқилган эллихта зотдор отни қурбон қилганда ҳам кам.

— Менга қаранглар,— доктор ганга аралашди,— тун-

¹ Потомак — АҚШнинг шимоли-ғарбдаги дарё.

ги салқин Жоржга зарар қилади, иннайкейин, хонимларга ҳам; уларни докторнинг парваришидан фойдалана оладиган ва тамадди қилса бўладиган жойга олиб бориш керак. Бу ерда бурқсиб тутаётган хароба билан зарарли ҳид таратаётган ботқоқдан бўлак ҳеч вақо қолмади-ку, ахир.

Бу оқилона гапга эътироз билдиришнинг ўрни йўқ эди, шу боис Лоутон бутун жамоатни Чорраҳа қишлоғига кўчириш учун тегишли фармойишларни берди. Биз тилга олаётган даврларда Америкада ҳали арава-сос усталар ҳам, бунинг устига борларининг ҳам ниҳоятда хунарлари паст эди. Шу сабабга кўра сал дурустроқ аравалар Лондонда ясаларди. Мистер Уортон Нью-Йоркдан чиқиб кетаётганида бармоқ билан санарли извошли тўқислардан бири эди; мазкур жентльмен шаҳардан четдаги чорбоғига кўчаётганида мисс Пейтон билан қизлари чолнинг ортидан илгарилари иланг-биланг Куин-стритда тарақа-туруқлаб ёки кенг-ковул Бродвейда савлат тўқиб, физиллаганча қатнайдингана ўша оғир каретада йўлга тушишган эди. Ҳозир эса бу бесўнақай карета етиб келганларида қаерга қўйган бўлсалар, ўша жойда турарди, унга қўшиладиган отларга келганда, Цезарнинг арзандаси бўлмиш бу отлар фақат қарилиги туфайлигина яқин-атрофдаги душман қисмлари мусодарасидан қутулиб қолганди. Қора танли хизматкор шу топда юраги аламдан эзилган бир кайфиятда суворийларга арава қўшишга ёрдамлашарди. Устки қопламаси унниқиб, ўриндиқлари тилиниб-шилиниб, асоси пўст ташлаган бу бесўнақай каретанинг қайтадан бир замонлар ўзига пардоз берган устанинг моҳир қўлига тушиб чиқиши даркор бўлиб қолгани яққол кўриниб турарди. Ястаниб ётган арслон тасвир этилган Уортонлар туғроси остидан араванинг собиқ эгасининг ҳашамдор туғроси — олий диний мансабдан далолат этгучи руҳонийлар бош кийими тасвири ошкора кўзга ташланиб турибди. Мисс Синглтон келган икки ғилдиракли енгил арава — кабриолет ҳам омон қолганди, зеро омборхонага ҳам, отхонага ҳам ёнғин ўтмаганди. Кафандузлар ҳамма отларни олиб кетишмоқчи эди, албатта, бироқ Лоутоннинг қўққисдан қилган ҳамласи нафақат уларнинг бу ниятларини амалга оширишларига ҳалал берибгина қолмай, балки бошқа режаларини ҳам чиппакка чиқа-

риб юборганди. Ҳозир бўлса ўт қўйилган жой атрофи-га Холлистер бошчилигида соқчилар қўйилганди; сержант душманларнинг оддий одамлар бўлиб чиққанига ишонч ҳосил қилгач, қўриқлаш зиммасига юкланган маррани ниҳоятда совуққонлик билан эгаллаб, душманнинг ногаҳоний ҳамласининг олдини олиш учун эҳтиёт чораларини кўрди. У нэмидаги мўъжазгина отрядни ёниб тугаётган харобалардан шундай масофага бошлаб бордики, у ердан қоронғида аскарлари кўзга ташланмас, айти пайтда эса милтиллаб теваракни етарлича ёритаётган чалалар шуъласида талончилик қилмоқчи бўлиб майсазорга яқинлашадиган ҳар қандай одам кўриниб турарди.

Сержантнинг хатти-ҳаракатини маъқуллаган капитан Лоутон ҳамма нарсани йўлга чиқишга шайлашни буюрди. Мисс Пейтон, иккала жияни ва Изабеллалар каретага чиқишди, мисс Фленеганнинг каравот ҳамда уюб кўрпа-тўшак ортилган араваси капитан Синглтон билан унинг чопарини олиб кетиш шарафига мушарраф бўлди. Мистер Уортонга кўз-қулоқ бўлган доктор Ситгривс қария билан биргаликда кабриолетга ўтирди. Воқеа-ҳодисаларга бой ушбу тунда «Оқ акаслар»нинг бошқа истиқоматчилари қаёққа қойиб бўлганлари номаълум эди, борди-ю, рўзғорбоши аёлни ҳисобга олима-са, хизматкорлардан ёлғиз Цезаргина ҳозир эди холос. Лоутон бутун жамоатни шу тариқа арава-уловга ўтказгач, қўзғалишга буйруқ берди. Ўзи бўлса, тагин аскарларимни кўзини ўйнатиб йўлдан оздириб юрмасин, деб чўчиб ҳаммаёқда сочилиб ётган кумуш идиш-оёқ билан бошқа қимматбаҳо буюмларни йиғиштириб олиш учун майсазорда бир неча дақиқа тутилиб қолди; ерда аскарлари ҳаллолигига панд бериб қўядиган ҳеч нарса қолмади деган қарорга келганидан кейин орқа томонни ҳимоя қилиб боришдек мардона ният билан сақраб эгарга минди.

— Тўхтанглар! Шешманглар! — туйқусдан аёл овози янграб қолди. — Наҳотки мени қотиллар панжасида қолдириб, шу ерга ташлаб кетмоқчисизлар! Битта қошиғим оловда эриб кетганга ўхшайди, агар бу бахтиқаро юртда адолатли қонун бўлса, кўрган зараримни тўлаттириб, ундириб беришлари керак!

Лоутон бу овозни эшитиб ўгирилиб қараганди, катталикда чорбозорчи Бёрчнинг машҳур бўҳчасидан

қолишмайдиған тугунни ортмоқлаганча харобазордан чиқиб келаётган аёлни кўрди.

— Ким бу?— деб сўради капитан.— Нима бало, Фениксга¹ ўхшаб кулдан пайдо бўлиб қолдингми дейман... Э-ҳа. Гиппократнинг руҳи ҳақи қасамёд қилманки, ахир бу ўзининг игнаси билан ном чиқарган анави юбкали доктор-ку. Хўш, муҳтарама хоним, ўзларининг бу бақариқ-чақариқларининг маънисини нима бўлди энди?

— Бақариқ-чақариқ?— дея такрорлади Кэти ҳансирай-ҳансирай.— Битта кумуш қошиғимдан айрилганим етмагандай, унга қўшиб ўзимни ҳам бу худо қарған жойда ёлғиз ташлаб кетишмоқчи-я, бу ерда балки бор буд-шудимни тунаб олишар, эҳтимол талончилар ўлдириб ҳам кетишар! Гарви менга сира бунақа муомала қилмасди. Гарвиларникида турганимда мени ҳаммиша иззат қилишарди, рост, у ўз сирини жуда эҳтиёт қилар, пулини бўлса жуда ёмон бекитарди-ю, аммо-лекин мени сира раижитмасди.

— Демак, хоним афанди, ўзлари мистер Гарви Бёрчнинг ҳамхоналаридан эканлар-да?

— Сира тап тортмай яккаю ягона ҳамхонаси, десангиз бўлаверади,— дея жавоб берди аёл.— Уйда Гарви, мен ва кекса хўжайиндан бўлак ҳеч зот йўғийди. Балки чолни танигандирсиз?

— Йўқ, бундай бахт менга насиб бўлмаганди. Хўш, ўзлари мистер Бёрчнинг хонадонидида кўп турганмилар?

— Аниқ эсимда йўғ-у, лекин тўққиз йилдан кам эмас. Иннайкейин бундан тирноқча ҳам наф кўрмадим.

— Бўлиши мумкин. Мени ҳам бундан қандай наф кўрганингизга ақлим бовар қилмай турибди. Лекин айтинг-чи, ўша мистер Бёрчнинг хулқи атвори ва қилиқ-қилмишларида бирорта ғалати томонини сезмаганмисиз?

— Уни сира тушуниб бўлмайди, хулқи атвори тўғрисида гапирганда ғалати деган сўзнинг ўзи жудаям камлик қилади,— эътироз билдирди Кэти овозини пасайтириб, атрофга алангларкан.— У ўлгидай бепарзо, боқибегам одам, менга битта буғдой дони қанчалик қимматли бўлса, унинг учун бир гинейя ўшанчалик қим-

¹ Феникс — қадимги грек афсоналаридаги кулдан пайдо бўладиган қуш, Қақвус.

матга эга эди. Келинг, олдин мисс Женнетга етиб олишимга ёрдамлашиб юборинг, ана ундан кейин Гарви ва унинг ҳаёти тўғрисида анча-мунча антиқа гапларни гапириб бераман.

— Майли, нимаям дердим!— деб қўйди капитан ўйчан. Бўлмаса тирсагингиздан сал юқорироқдан ушлашга ижозат этасиз. Суяқларингиз хийла бақувват кўринади, кейин қонингиз ҳам ҳали гупириб турган бўлса керак.— Шундай дея у қари қизни қўлтиғидан олиб, шундай айлантриб кўтардики, шўрликнинг кўз олди қоронғилашиб кетди, ҳуши ўзига келганида эса, гарчи унчалик қулай бўлмаса ҳам, лекин капитаннинг оти устида ўтирганини кўрди.

— Қўнглингиз тўқ бўлаверсин, хоним, остингиздаги от Вашингтоннинг отидан сираям қолишмайди. Илиги жуда бақувват, ўзиям нақ қоплондай йўрғалайди-да.

— Ерга тушириб қўйинг мени!— бидирлади у капитаннинг темир исканжадай кучоғидан чиқмоқчи бўлиб юлқинаркан, айни пайтда йиқилиб тушишдан кўрқиб.— Хонимларни отга бунақа қилиб миндирмайдилар. Иннайкейин, мен аёллар эгарисиз отда юролмайман.

— Сал секинроқ, хоним афанди,— дея жавоб берди Лоутон,— менинг Роноким ҳеч қачон олдинги оёқлари билан қоқилиб мункимайди, лекин гоҳо иккала орқа оёғига тиралиб нақ кўкка сапчиб қолади. Кейин у, худди полк кўриги куни турк ноғорасини чалгандай, икки биқинига хотинлар туфлисининг пошнаси билан ниқташларига ўрганмаган. Бир марта ниқталса борми, икки ҳафтагача ёдидан чиқармайди буни. Гапнинг тўғриси, уни бунчалик тепкилаш ақлдан эмас: у қайсар от, зўрлаганни ёқтирмайди.

— Пастга тушириб қўйинг мени деяпман сизга!— чийиллади Кэти.— Йиқилиб майиб бўламан. Ўзимни тутиб ўтиролмайман бу ерда, нима бало, иккала қўлим нарсалар билан бандлигини кўрмаяпсизми дейман!

— Рост-а,— деди суворий аёлни тугун-пугунию қўлидаги қақир-қуқурлари билан қўшиб отга миндириб олганини эндигина пайқаб.— Сиз, чамамда, таъминотчилар табақасига мансуб кўринасиз. Аммо-лекин қайишимни хипча белингиздан ўтказиб ўзимга боғлаб олишим мумкин.

Кэти бу хушомадли гапдан ийиб кетиб, тортиниб ўтирмади. Капитан уни ўзининг аликелбат танасига

боглаб олиб, отини ниқтади-ю, уни шундай учириб кетдики, ортиқ қаршилиқ кўрсатиш бефойда эди. Роноки бир муддат қари қизнинг кўнглига хуш келмайдиган тарзда елиб боргач, тошлоқ йўлда Беттининг капитан Синглтоннинг жароҳатига озор етказмаслик учун эҳтиёткорлик билан илгарилаб кетаётган аравасини қувиб етди. Бу беҳаловат кечада рўй берган воқеалар дастлаб унинг асабини қўзитган, бироқ кўп ўтмай бу ҳол қувватсизлик билан алмашинганди, ҳозир эса чопари ғамхўрлик қилиб яхшилаб кўрпага буркаб қўйган капитан яқинда содир бўлган ҳодисаларни ўйлаб жимгина ётарди. От чоптириб келаётганларида Лоутон билан ҳамроҳи орасидаги суҳбат бўлиниб қолганди, бироқ Роноки бир маромда одимлашга ўтгач, капитан сўраб-суриштиришни қайтадан бошлади:

— Шундай қилиб, Гарви Бёрч билан уйда узоқ турганман, денг?

— Тўққиз йилдан ортиқроқ,— деб жавоб берди Кэти сўлиш олиб, сакрабодом тугаганидан хурсанд бўлиб.

Араванинг олд томонига ўтириб олиб, биясини ҳайдаб бораётган Бетти капитаннинг йўғон овози қулоғига чалинган заҳотиёқ отидан кўзини узиб, орқасига ўгирилиб олди-да, дастлабки имконият туғилиши биланоқ гапга суқулди:

— Ундай бўлса, эгачижон, сиз аниқ билсангиз керак: унинг шайтони Лаъинга қариндошлиги ростми?— деб сўради у.— Сержант Холлистер ўз оғзи билан шундай деди, у унақанги телба-тескарилардан эмас, ақлли одам-а.

— Шунақаям бемаъни бўхтон қилишадими-я!— ғазаб билан деди Кэти.— Бу дунёда Гарвидан саҳийроқ чорбозорчининг ўзи йўқ! Қўйлак ёки фартук учун ҳеч қачон яқин дўстларидан лоақал бир фартинг ортиқ олган эмас. Шайтони Лаъин эмиш-а! Агар инсу жинслар билан тиллашса инжилни ўқирмиди?

— Ҳар қалай, инсофли иблис экан у. Ўзим ҳам айтувдим-а, гинеяси сохта эмас деб. Лекин сержант уни нопок жинс дейди, мистер Холлистер бўлса жудаям билимдон одам.

— Уша сержантингиз ғирт аҳмоқ экан!— бобиллаб берди Кэти.— Агар Гарви бунчалик режасиз бўлмаганида борми, жуда бадавлат бўлиб кетарди. Мен унга:

мунтазам қўшинлар, ҳар қанақанги етти ёт бегоналар билан ўралашиб юрмай, фақат ўз савдоингни бил, чиққан фойдани ишга солиб дастмойни кўпайтир, кейин уйланиб, мол-мулк орттир, деб тайинлаганим-тайинлаган эди. Ана унда ўша сержант Холлистерингизни оёғининг учи билан кўрсатган бўларди.

— Яна нималарни тусайди кўнгиллари?!— қаршилик билдирди Бетти, кейин файласуфона оҳангда қўшиб қўйди:— Сиз Холлистернинг салкам офицерлигини унутиб қўйяпсиз, мансаби жиҳатидан корнетдан кейин у туради. Лекиги чорбозорчига ҳақиқатан ҳам қойилман, бугун кечқурун биринчи бўлиб оёққа турғизди ҳаммани, агар ёрдамга етиб бормаганимизда капитан Жек жонини қутқариб қола олармиди, йўқмиди, ким билади дейсиз.

— Нима дедингиз, Бетти?— хитоб этди капитан эгарда ўтирган жойида у томон энгашиб.— Бизга хавф таҳдид қилаётганидан сизларни Бёрч огоҳлантирганимиди ҳали?

— Худди ўшанинг ўзгинаси, жонгинам! То йўлга тушмагунларина йигитларимизни ҳол-жонига қўймадим-да ўзиям! Қафандузларни ўзингиз уддалаёлмайсиз деб унчаям қўрққаним йўғ-у, лекин ҳатто иблис ҳам биз томондалигини билганимдан кейин кўнглим анча тинчиди. Фақат битта нарсага: нега шайтони Лаъин аралашган ишда қўлимизга шунчалик арзимаган ўлжа тушганига ҳайрон бўляпман.

— Кўрсатган ёрдамингиз учун миннатдорман сиздан, кейин шуни тан олишим керакки, сизнинг олдингизда катта қарздорман.

— Ўлжа тўғрисида гапиряпсизми? То ерда куйган ва синган нарсаларгина эмас, балки бус-бутун, яп-янги буюмлар ҳам сочилиб ётганини кўзим билан кўрмагунимча бунга ишонмагандим. Бутун бошли отрядга ақалли битта партўшак ўлжа олсак ёмон бўлмасди-да!

— Худо шоҳид, жуда вақтида етиб келдингизлар-да! Агар Роноки уларнинг ўқларидаёқ тезроқ учмаганида мени таппа қулатишлари турган гап эди. Бу отни бўйи баробар олтинга ҳам алмашмайман!

— Бу, ҳалиги, жудаям оғирлик қилади. Олтин — оғир нарса, иннайкейин, Штатларда унчалик кўпамас ўзиям. Агар кўзига қон қуйилган анави занжи сержантни йўлдан қўйиб, арвоҳу инс-жинслардан валди-

раб ўтакасини ёрмаганида ўз вақтида етиб бориб, ўша қароқчиларни ерпарчин қилган, омон қолганларини асир туширган бўлардиқ.

— Ҳаммаси шундоқ ҳам жойида бўлади, Бетти, — деди Лоутон. — Бу ёвузлар жиноятларига яраша жазоларини тортадиган кун келишига аминман, бордию судга рўпара бўлмай қолсалар, у чоқда ҳалол юртдошларининг қаҳр-ғазабига учрашлари аниқ. Ҳали Америка ватанпарварларини қароқчилардан ажратишни ўрганиб оладиган вақтлар ҳам келади.

— Секироқ гапиринг, — деб қўйди Кэти, — ўзларини улуғ ҳисоблаб юрган, аслида бўлса скиннерлар билан оғиз-бурун ўпишадиганлар оз эмас ҳали.

— Ундоқ бўлса, улар ўзларини бошқалар ўйлаганидан кўраям қудратлию улуғроқ билишаркан-да! — нидо солди Бетти. — Уғри — у қирол Георгни деб ўғирлик қиладими ёки конгрессни дебми — бари бир ўғри.

— Яқин-орада фалокат бўлишини билгандим ўзим ҳам, — деди Кэти. — Кеча қуёш қора булутга ўтириб қолганди, ўз қўлим билан овқат берган бўлсам ҳам кучгимиз кеча бутун оқшом ув тортиб чиққанди; бунинг устига тушимда ёниб турган минглаб шамларни, печкадаги пирогнинг куйиб кетганини кўрганимга ҳали бир ҳафтаям бўлгани йўғийди.

— Мен бўлсам аҳён-аҳёнда туш кўраман, — деди Бетти. — Агар виждонинг хотиржам, қорнинг тўқ бўлса, худди норасида гўдакдай қотиб ухлайсан. Энг охирги марта йигитлар ўрнимга тикан сочиб қўйишган экан, ўшанда туш кўргандим. Тушимда мени капитан Жекнинг отлиқларидан биттаси Ронокининг ўрнига қашлоғич билан қашлаётганмиш. Агар теринг бутун, ошқозонинг соғлом бўлса, буларнинг бари сариқ чақа, менимча шундай.

— Э, йўқ, — дея Кэти важоҳат билан қаддини тикларкан, оз бўлмаса Лоутонни эгардан тушириб юбораёзди, — ҳеч қачон ҳеч ким менинг тўшагимга қўл теккизишга журъат этолмайди; бу одобдан эмас, бунга йўл қўйиб бўлмайди.

— Бекорчи гап! — деб шанғиллади Бетти. — Отлиқлар отряди кетидан эргашиб юрганингдан кейин ҳар хил шўхликларга чидайсан-да. Йигитларнинг кир-чирини ювиб ёки қувват дори — вискидан бир қултум-бир

қултум бериб турадиган одам бўлмаса — Штатларнинг аҳволи нима кечардию озодлиқ иши нима бўларди? Лаъин хоним, капитан Жекдан сўраб кўринг-чи, галабани нишонлаш учун чиннидай топ-тоза кўйлаклари бўлмаса аскарлар урушишармикин.

— Мен турмуш қурмаган аёлман, фамилиям эса Хейнс,— жавоб берди Кэти,— шунинг учун гаплашаётганда унақанги одамни ерга урадиган лақаб тўқимай гапирсангиз.

— Энди, миссис Фленеганнинг сал тили ботирроқлигига парво қилмайсиз-да, хоним,— дея гапга аралашди капитан.— У гапираётган бир қултум баъзан бир оз кўпайиброқ кетади. Бетти умри аскарлар орасида ўтаётганидан тилига эрк беришга ўрганиб қолган.

— Қўяверинг, азизим капитан,— хитоб этди Бетти,— бу шўрлик аёлнинг оғзига уриб нима қиласиз? Оғзингизга келганини қайтармай гапираверинг, эгачижон, тилингиз унчалик бемаъни гапларни гапирмайдиган, бошингиз ҳам туппа-тузук фаросатли кўринади! Қаранг, сержант бугун кечқурун теварак-атрофда инсужинслар изғиб юрибди, деб ўйлаб, отрядни мана шу жойда тўхтатганди. Осмонни қоплаган булут худди Арнольднинг дилига ўхшаган қоп-қора, лоақал мильт этган юлдуз кўринмайди-я, жин ургур! Яхшиямки биям қоронғида юришга ўрганган, худди този изнинг ҳидини олгандай, йўл қаёқдалигини сезади.

— Ҳадемай ой чиқиб қолади,— деб қўйди капитан.

У олдинда кетаётган суворийни чақирди-да, унга баъзи бир кўрсатмалар бериб, Синглтонга яхшироқ қараб боришни буюрди; сўнгра ярадорга бир-икки оғиз далда берди-да, Ронокени ниқтаганча, аравани ортда қолдириб, отни шундай елдирдики, ўша заҳотиёқ Кэтрин Хейнсинг бошидаги файласуфона мулоҳазалар учди-кетди.

— Оқ йўл, довюрак чавандоз!— дея қичқириб қолди Бетти орқасидан.— Мабодо мистер Лаъинни учратиб қолсангиз, отни тўхтатиб, хотинини олиб кетаётганингизни айтиб қўйинг унга. Менимча, у узоқ ади-бади айтишиб ўтирмас-ов бу отинча билан. Майли, майли, унинг жонини биз қутқариб қолган бўлсак ҳам,— ўз оғзи билан айтди буни,— бироқ у бизни ўлжага шерик қилмади.

Капитан Беттининг валдирашларини қичқиришлари ўрганиб кетганидан унинг гапига жавоб қайтариб тирмади. Роноки устидаги одатланмаган юкига қарамай елиб-борарди, у Беттининг араваси билан мисс Пейтон каретаси оралигидаги масофани капитан истаган тезликда боеиб ўтди, бу ҳол унинг ҳамроҳини мутлақо хушнуд этгани йўқ, албатта. Лоутон каретага қоровуллик марраси яқинида қувиб етди; худди шу аснода қалин булутлар пардасини йиртиб чиққан ой атрофга ёғду соча бошлади.

Кўркам ҳамда бадастир жиҳозланган «Оқ акаслар» чорбоғи олдида «Фленеган меҳмонхонаси» шунчаки гарибона кулбага ўхшарди. Хоналар остидаги гиламу пояндозлар тўшалмаган яланғоч тахталар ораси ва беўхшов ўрнатилган ёғоч девор тирқишлари очилиб ётарди, деразаларда парда йўқ, ромлардаги кўкимтир шишаларнинг ярмисидан кўпи синган, ўрнига тахта қоқилган ёки қоғоз ёпиштирилган. Капитан Лоутон меҳмонларни қўлидан келганича яхшироқ жойлаштиришга ҳаракат қилди, шу боис улар етиб келмасларидан буруноқ хоналардаги каминларда гуриллаб ўт ёна бошлаган эди. Капитан ҳозирлик кўриб туришни буюрган суворийлар унча-мунча жиҳозларни йиғиб, созлаб қўйишганди, шунинг учун ҳам мисс Пейтон билан ҳамроҳлари уйга кириб келишаркан, ўзларига бир нави тураржойнамо бошпана мунтазир эканини кўрдилар. Саранинг хаёли ҳануз аллақайларда кезиб юрарди, йўлда келаркан, унинг лат еган тасаввуроти кўзгусида атрофда содир бўлаётган воқеа-ҳодисалар гўё эзгу истак-орзуларининг тимсоли сифатида гавдаланди.

— Бундай зарбага учраган қалб чекаётган изтиробларни енгиллатиб бўлмайди,— деди Лоутон Изабеллага мурожаат қилиб.— Фақат вақт ва яратганнинг инояти шифо бўла олиши мумкин. Лекин биз ҳам бу уйда унча-мунча чорасини топиб, ҳаммаларини тузукроқ жойлаштирадик бўлади. Сиз жангчи қизисиз, бунақанги вазиятни кўргансиз, албатта; шундоқ бўлгач, ҳаммаларини совуқдан сақлашда ёрдамлашиб юборасиз-да менга.

Мисс Синглтон ёрдам беришга дарҳол кўна қолди, Лоутон ҳафеала билан ташқаридаги ёриқ-тирқишларни нарса тикиб беркитгунича Изабелла деразаларга парда

Ўрнига нима балоларнидир тутишга киришиб кетди.

— Араванинг гижирлашини эшитяпман,— деб жавоб берди капитан унинг, укам қаёқда, деган саволига.— Бу Бетти; қўрқманг, у жуда меҳрибон аёл, Жоржни бежавотир, қулай жойга жойлаштиради, гапимга ишонаверинг.

— Қилган яхшиликлари худодан қайтсин, ҳаммангларни ўзи ёрлақасин!— деди Изабелла жўшиб.— Доктор Ситгривс уни қарши олгани кетди... Ие, анави ойдинда ялтираётган нима бўлдийкин?

Улар турган деразанинг нақ рўпарасига омборхона жойлашган эди, Лоутоннинг ўткир кўзлари ўша ондаёқ қиз кўрсатган томонда кўлагада йилтиллаб кўринган нарсани илғаб олди.

— Милтиқ бу!— қичқирди суворий ва ҳануз эгарлоғлиқ ҳолича эшик олдида турган Ронокига қараб югурди.

Лоутон хаёл тезлигида олға ташланганди, аммо бир одим ташлаб улгурмасиданоқ варанглаб милтиқ отилди-ю, шундоқ ёнгинасидан чувиллаганча ўқ учиб ўтди. Ичкаридан «вой» деган нидо эшитилди, капитан сакраб отга минди — ҳаммаси бир сонияда содир бўлди.

— Отларга! Ортимдан!— бақирди капитан, то ажабланган суворийлар бунинг сабабини англагунларича Ронок устидаги чавандози билан кўзга кўринмас ғаним ортида ғойиб бўлган тўсиқдан сакраб ўтганди. Қочиб бораётган ғанимнинг ҳаёти қил устида қолганди, бироқ қоялар бу сафар ҳам шундоқ яқингинасида унга қараб нажот қучоғини очиб турганди, ҳафсаласи пир бўлган Лоутон эса рақибининг от сиғмайдиган қоялар оралиғига уриб кетганини кўрди.

— Вашингтоннинг ҳаёти ҳаққи онт ичаманки,— дея гўлдиради капитан қиличини қинига солаётиб,— бунчалик эпчил бўлмаганида нақ икки нимта қилиб ташлардим-да ўзиниям. Зарари йўқ, ҳали вақти келиб қолар бун!

Шу сўзлар билан у, истаган дамда ватани учун жонини беришга тайёр киши важоҳатида, отини орқага бурди. Уйдан эшитилган тушунуксиз шовқин уни отни жадаллатишга мажбур этди. Эшик ёнига етиб келган пайтда ўлгидай кўрқиб кетган Кэти унга аталган ўқ мисс Синглтоннинг кўксига текканини айтди.

XXIV боб

Кўз ўнгида яна етишар висол,
Яна келар гўзал говушлар.
Нариги оламга йўл олган, беҳол
Маҳбубаси ила яна қовушар.

Томас Камбелл. «Вайоминглик Гертруда»

Суворийлар хонимларни жойлаштиргани наридан-бери икки ички-ташқи, хонани ҳозирладилар: ичкаридагиси ётоқхона хизматини ўташи лозим эди. Изабеллани ўзининг илтимосига биноан дарров ўша ерга олиб кириб, беўхшов каравотга, ҳеч нимани фарқига бормаётган, Саранинг ёнига ётқиздилар. Изабеллага ёрдамлашгани отилган мисс Пейтон билан Френсис унинг рангар лабларида табассум, чеҳрасида эса хотиржамликни кўриб, ўқ тегмапти ҳартугул, деб ўйладилар.

— Худога шукр!— нидо солди хола ҳаяжондан қалтираб.— Уқнинг овози эшитилиб, сизнинг йиқилганингизни кўриб капалагим учиб кетди. Ростини айтсам, ўзиям бошдан не-не даҳшатли фалокатларни кечирмадик, хайрият, биттасидан бўлса ҳам ҳар қалай қутулиб қолдик.

Изабелла қўлини кўксига босган кўйи ҳануз жилмаярди-ю, лекин ранги мурданинг тусидай бўзариб борарди, буни кўрган Френсиснинг эти жимираб кетди.

— Жорж қаерда, бу ердан узоқдами? — деб сўради Изабелла. — Унга айтишлар... тезроқ келсин олдимга... Укамни яна бир марта кўриб қолай...

— Е худо, худди шундан қўрққандим-а ўзим ҳам! — ўкириб юбораёзди мисс Пейтон. — Шундоқ кулиб турибсиз-а, наҳотки яраланган бўлсангиз?

— Менга яхши, бахтлиман, — деди Изабелла. — Тортган ҳамма уқубатларимдан қутқарадиган нажот бу.

Шу топгача қимир этмай ётган Сара сал қаддини кўтариб, яраланган қизга телбаларча тиқилди. У Изабелланинг устига энгашиб, унинг қўлини кўкрагидан олди. Қўл қип-қизил қонга беланганди.

— Қаранглар, — деди Сара, — ҳалигача севгингизни қон юиб кетгани йўқмиди? У билан никоҳ ўқитинг, гўдаккинам, ана унда ҳеч ким уни қалбингиздан юлиб ололмайди. Фақат, — дея қўшиб қўйди у шивирлаб,

бошини яна ҳам эгиб, — агар бошқа биров илгарироқ сизнинг ўрнингизни эгаллаб олмаган бўлса; борди-ю, шундай бўлса, жонингизни эгасига топшириб, самога учаверинг... Осмонда хотини бўлмайди-ку, ахир.

Эсидан ажраган шўрлик қиз юзини чойшаб билан яшириб олди-ю, кейин оқшом бўйи чурқ этиб гапирмай қўйди. Худди шу пайт Лоутон кириб келганди. У ҳар қандай хавфу хатарни тап тортмай қарши олар, партизанча уруш даҳшатларига кўникиб кетган эди, аммо ҳозир қаршисида ётган беғуноҳ қурбонга хотиржам боқишга мажолли етмади. Капитан яраланган қизнинг нозик қадди узра эгиларкан, унинг жиддий кўзларида бутун қалб қўри акс этиб турарди.

— Изабелла, — деди у бир оз жим тургач, — биламан, сиз эркаклардай мард қизсиз.

— Гапираверинг, — жавоб берди қиз жиддий оҳангда. — Агар менга айтадиган бирорта гапингиз бўлса, сира хавотир қилмай айтаверинг.

Капитан тескари қараб туриб деди:

— Бундай яраланган одам омон қолмайди.

— Мен ўлимдан қўрқмайман; Лоутон, — дея жароб қилди Изабелла. — Мендан шубҳа қилмаганингиз учун миннатдорман сиздан; тузалмайдиган даражада яраланганимни ўша заҳотнёқ сезгандим.

— Бу воқеаларнинг сизга ҳеч қанақанги даҳлдор жойи йўғийди, — сўзини давом эттирди суворий. — Британиянинг ўспиринларимизни жанг майдонига ундаётганининг ўзиям етиб ортаётганди; лекин сиз каби нозик аёл зоти уруш қурбонига айланганини кўрганимда ўз касб-кўримдан жиркана бошлайман.

— Қулоқ беринг менга, капитан Лоутон, — деди Изабелла, бошқаларнинг ёрдамини рад этиб, машаққат-ла сал қаддини кўтараркан. — Ёш болалигимдан то шу кунгача ҳарбий қароргоҳу гарнизонларда яшаб, кекса отамни зериктирмасликка, бўш вақтларини безашга ҳаракат қилиб келдим. Наҳотки сиз мени ана шу хавф-хатару муҳтожликларга тўла ҳаётни осойишта-хотиржам, енгил тирикчилик ўтказишга алмаштириши мумкин эди деб ўйласангиз? Асло! Ушбу сўнги нафасимда, ҳаётимда аёл зоти қўлидан келадиган жаминики ишни қилдим, деган ўй тасалли беряпти дилимга.

— Жасорат қаршисида бунчалик қўрқоқлик қиладиган бирор кимса топилармикин оламда? Қора қони-

га беланиб ётган юзлаб жангчиларни кўрганману, аммо бунчалик кучли ирода, руҳан тетикликни сира-сирра учратмаганман.

— Афсуски, фақат руҳан тетикман,— деди Изабелла,— аёллик табиатим мени ўзим энг азиз, ҳамма нарсадан ортиқроқ кўрадиган саботу матонатдан маҳрум этган. Аммо сизга, капитан Лоутон, табиат хийла мурувват кўрсатган: сиз жасур юрагингиз ва забардаст билагингизни ҳақ ишга бахш этгансиз, яхши билманки, улар охиригача адолат ишига хиёнат қилмайдилар. Жорж билан...— у лаблари титраб кетиб, жим қолди ва кўзларини юмди.

— Данвудими?— унинг гапини ниҳоясига етказди капитан.— Данвуди демоқчимидингиз?

— Қўйинг, унинг отини айтманг,— дея илтижо қилди қиз тағин жойлашиб ётиб, юзини беркитаркан.— Бора қолинг, Лоутон, бечора Жоржни кутилмаган зарбага ҳозирланг.

Лоутон қизнинг танаси юпқа чойшаб остида қандай титраб кетганини ғамгиъ кузатиб турди, кейин унинг ўкаси билан гаплашиш ниятида чиқиб кетди. Синглтоннинг опаси билан учрашуви ниҳоятда қайғули бўлди; Изабелла бир лаҳзагина вужудини чулғаган қайноқ қиссиёт измида қолди-ю, бироқ, саноқли дақиқалари қолганини англаб, биринчи бўлиб эс-ҳушини йиғиб, ўзини ўнглаб олди. У укасидан ташқари хонада фақат капитан Лоутон билан Френсис ҳам қолишсин, деб талаб қилиб туриб олди. Врачнинг такрор-такрор илтимосларига қарамай, қиз унинг ёрдамини рад этди, шундан кейин доктор аламини ичига ютиб, истар-истамас чиқиб кетишга мажбур бўлди.

— Сал кўтаринглар мени,— деди жон таслим қилаётган қиз,— суюкли укажонимни яна бир марта дийдорини кўриб қолай.

Френсис унсизгина унинг илтимосини бажарди, Изабелла Жоржга опалик меҳри билан жавдиради.

— Жуда оз қолди, жоғинам, бир неча соатдан кейин ҳаммаси тамом бўлади.

— Бизни ташлаб кетма, Изабелла, опажоним!— қичқириб юборди йигит аламига чидаёлмай.— Воҳ отам, бечора дадагинам!..

— Ҳа, менинг ўлимим юрагини тилка-пора қилади, лекин у ҳарбий одам, кейин асил христиан. Мисс Уор-

төн, қувватим борида сизни ташвишлантираётган нарса тўғрисида гаплашмоқчиман.

— Керагамас,— дея мулойимгина жавоб берди Френсис,— ўзингизни эҳтиёт қилинг; менга таскин бераман, деб ҳаётингизни хавф остига қўйишингизни хоҳламайман, у кўп... кўплар... учун азиз.— Ҳаяжонланганида қизнинг овози бўлиниб-бўлиниб чиқди, зотан Изабелла унинг энг нозик дил торини чертиб ўтганди.

— Бечора, кўнгилчан, зийрак қизгина!— деди Изабелла унга меҳр-ла тикиларкан.— Ҳали ҳамма ҳаётингиз олдинда, у сизга эҳсон этиши мумкин бўлган бахтга чанг солиб нима қиламан. Уни орзу қилаверинг, маъсума қизалоғим! Худо хоҳласа, ширин орзу-хаёлларингиз совриладиган кун келгунича талайгина замон бор ҳали.

— Эҳ, бу дунёда бахтли бўлишимга кўзим етмай қолди!— деди Френсис юзини яшириб.— Мен кўнгил қўйган ҳамма нарса қалбимни яралади, холос.

— Ундай деманг,— тўхтатди уни Изабелла,— сиз ҳаётни севишингиз керак, аёл қалби учун энг азиз нарса бор сизда. Лекин сизга фақат ўлимгина даф қила оладиган англашилмовчилик халақит беряпти.— У ҳолсизланиб жим қолди, гапини тинглаётганлар эса Изабелла то куч тўплаб, қўлини Френсис қўли устига қўйиб, яна тилга киргунича нафасларини ичга ютган кўйи кутишди.

— Мисс Уортон, агар дунёда Данвудига яқин ҳамда унинг севгисига муносиб қалб бор бўлса — бу ҳам сизнинг қалбингиз.

Френсиснинг икки бети ловиллаб кетди — у қувончдан яшнаб турган кўзларини кўтариб, Изабеллага жавдираб қаради; бироқ унинг сўниб бораётганини кўрган Френсис бу ҳисга хайф берди-ю, боши тагин ярадор қиз тўшаги узра эгилди. Унинг чеҳрасини кузатаётган Изабелланинг нигоҳида ачиниш ҳамда завқланиш ифодаси зуҳур этиб турарди.

— Менинг қалбимда ҳам худди шундай туйғу бориydi,— сўзини давом эттирди Изабелла.— Лекин энди, мисс Уортон, Данвуди ёлғиз сизники.

— Ўзингни ўзинг алдама, ўзингга шафқат қил, опа!— нидо солди Жорж.— Хаёлий иштиёку ошиқликни деб одам ўзини унутмаслиги керак.

Изабелла укасининг гапларини опаларча меҳру диққат-да тинглаб турди, кейин эса оҳиста бош чайқаб, бундай деди:

— Хаёлий иштиёқ эмас, балки ҳақиқатига кўчиш мажбур этипти бунга. Эҳ, шу бир соат ичида нималар кечмади кўнглимдан! Мисс Уортон, мен иссиқ жанубда турилганман, шунинг учун ҳам ҳис-туйғуларим куёшнинг қайноқ нурлари ҳароратини эмиб тобланган, мен жўшқин майлу истаклар учунгина яралганман.

— Ундай дема, ўтинаман сендан, ундай дема, қўй!— деб зорланди ғоятда тўлқинланган укаси.— Кекса да-дамизни қанчалар астойдил яхши кўрганингни, менга қанчалар самимий меҳр қўйганингни эсла, ахир!

— Ҳа, бу тўғри,— деди Изабелла, шунда чехрасига майин, қувончли табассум ёйилди.— Худди ана шу ўй билан кираман қабрга.

Бир неча дақиқа жим ётди у; на Френсис, на Жорж унинг хаёлларини бўлишди, бироқ тезда у, гўё уйқудан уйғонгандек, тагин тилга кирди:

— Ҳис-туйғуларим то сўнги нафасимгача вужудимга ҳокимлик қиладиганга ўхшайди. Менинг энг биринчи майлу иштиёқим Америка ва унинг озодлиги эди, ана ундан кейингиси...— У яна жим қолди, аммо кучини жамлаб, сўзини давом эттирди:— Гўр ёқасига бориб турганимда сир сақлаб нима қиламан? Кейинги ва энг охириги майлу истагим Данвуди эди. Лекин,— шундай дея у қўллари билан юзини бекитди,— у муҳаббатимни рад этди.

— Изабелла!— хитоб қилди укаси ва ўрнидан сапчиб туриб, ҳаяжонда хона бўйлаб бориб-кела бошлади.

— Кўряпсизми, бизлар қандай қилиб ўз ғуруримиз билан киброна мутаассиблитимизнинг қули бўлиб қоламиз; Жорж суюкли опасининг табиат кўнглига солган туйғудан устун келолмаганини эшитиб изтироб чекяпти.

— Ундай деманг,— дея шивирлади Френсис,— иккаламизни ҳам хижолатга солиб қўясиз бунақада. Ўтинаман, гапирманг буёғини.

— Данвудининг айби йўқлигини кўрсатиш учун тапиришим керак, шу сабабдан, укам, гапимга қулоқ солишинг шарт. Данвуди ҳеч қачон менда, дўстдан кўра яқинроқ кишим бўлишга уриняпти, деган фикр туғилишига сабабчи бўладиган бирон оғиз гап ҳам

айтмаган, бирон-бир ҳаракат ҳам қилмаган. Асло! Устига-устак, кейинги пайтларда мендан ўзини олиб қочаётганини пайқаб номусдан ер ёрилса кириб кетгундек бўлиб юргандим.

— Наҳотки шунга журъат этган бўлса у?— дарғазаб қичқирди Синглтон.

— Тинчлан, укам, қулоқ сол,— сўзини давом эттирди Изабелла охириги кучини тўплаб қаддини бир оз кўтариб.— Унинг бунда айби йўқ, у беғуноҳ. Мисс Уортон, икковимиз ҳам онасиз ўсганмиз, лекин сизнинг меҳрибон, ғамхўр, мулойим, ақлли холангиз борийди, ўша кишининг шарофати билан ғолиб чиқдингиз. О, одам ёшлигиданоқ меҳрибон тарбиячисидан жудо бўлса қанчалик кўп нарсани йўқотади-я! Сизга пинҳон тутиш ўргатилган туйғуларни мен ошкор, рўйи-рост намойиш этардим. Ана шундан кейин ҳам яшагим келади дейсизми мени?

— Изабелла, шўрлик Изабеллагинам! Сен шунчаки алаҳлаяпсан!

— Яна бир оғиз гап, негаки жароҳатимдан қайноқ қоним тирқираб чиқаётганини сезиб турибман, уни тузатиб бўлмаслигини ҳам билиб турибман. Фақат машаққат чекиб қўлга киритилган аёлни қадрлайдилар, бундай аёл юрак ҳаяжонларини ҳаммадан яшира олади; дили, кечинмалари пок, тилёғламалик, муғамбирлик қилишларига ҳожат бўлмаган аёллар бахтли-саодатлидирлар, зеро фақат ана шундай аёлларгина ҳалиги... Данвудидай одам билан бахтиёр бўла оладилар.— Унинг овози заифлашди, жим бўлиб, тагин ёстиққа шилқ этиб тушди. Синглтон нола қилиб юборди, ҳаммалари унинг тўшаги атрофини ўраб олишди. Ажал унинг бўғзига чанг солганди; Жоржнинг қўлидан ушлаб, бир лаҳзагина кўксига босишгагина мажоли етди, бироқ бармоқлари ўша заҳотиёқ ёзилиб, вужуди бир титраб ўтди-ю, руҳи дорилбақога учди.

Шу маҳалгача Френсеннинг наздида у ўзини акасининг ҳаёти ўлим хавфи остида экани, опасининг эса эс-ҳушидан айрилгани сабаблигина бахтсиз сезаётгандек бўлиб туюлганди; бироқ Изабелланинг ўлими олдидан айтган сўзларидан анча енгил тортиши қалбини яна бир бошқа ғам тоши эзиб, қайғусига қайғу қўшиб ётганини кўрсатди. Шунда бор гап аён бўлди-қўйди унга: Данвудининг ўзини қанчалик мардонавор, сипо

тутганини англаб етди, унинг қадр-қиммати қизнинг кўзи ўнгида чандон ортиб кетди; энди Френсис бекордан-бекорга бурч ҳисси ва сохта гурури қутқуси билан у тўғрида бемаъни хаёлларга борганидан қаттиқ пушмон еди, ўз худқ-атвори ила йигитнинг кўнглини қолдиргани, дили озор топиб, балки умидини узиб кетгани учун ўзини-ўзи койиди. Аммо умидсизликка тушиш ёшликка бегонадир, шу боис Френсис талайгина дилсиёҳлигу хафагарчиликлар орасидан ўзига янгитдан куч бахш этган пинҳоний бахт заррасини топа билди...

Мазкур фожиавий тун ўтиб, қатра булутсиз осмонда, гўё ўз нури билан баҳраманд этажак одамларнинг арзимас қайғу-кулфатларидан кулаётган янглиғ, нурафшон қуёш жамол кўрсатди. Лоутон Ренокига барвақт эгар уришни буюрганди, адиру тепалар чўққисига офтоб тушган ондаёқ у йўлга чиқишга тайёр эди. У зарур кўрсатмаларни бергач, индамай отга минди-да, скиннер уриб кетган қоялар оралиғидаги энсиз ўнгирга алам билан кўз қирини ташлаб қўйиб, аста водий томон йўлга тушди.

Кетиб бораркан, атроф сув қуйгандай жимжит, тунги воқеалардан шоҳидлик бергувчи ҳеч қандай аломатдан нишона қолмаганди, чароғон тонг осудалиғию оройишига ҳеч нарса раҳна солмасди. Табиат билан инсон ҳаёти ўртасидаги зидма-зидликка маҳлиё бўлган довюррак суворий хавфли дараю ўнгирлар ёнидан хотиржам, ўзига таҳдид қилиши мумкин бўлган хавфни хаёлига ҳам келтирмай ўтиб борарди; остидаги мағрур, гижинглаган тулпори мусаффо тонг ҳавосидан сипқориб, сержант Холлистер отрядидаги отлар билан саломлашаётгандек кишнаб юборганидагина хаёл оғушидан чиқди.

Бу ерда, шубҳасиз, жамики нарса тунги олишувдан далолат бериб турарди, бироқ капитан бундай манзарага кўникиб кетган одам сингари атрофга беларво назар ташлади. Бехуда афсусу надоматларга вақтни исроф қилиб ўтирмай, тўғридан-тўғри ишга ўтди.

— Бирор кимсани кўрмадингми? — сўради у сержантдан.

— Ушлашга арзигулик бирорта жандор зоти қорасини кўрсатгани йўқ, — дея жавоб берди Холлистер. —

Олисда отилган ўқ овозини эшитиб бир мартагина отга миндик, холос.

— Хўш, хўш,— деди Лоутон маъюс.— Эҳ, Холлистер, қани энди ўша дақиқада ўқ узган аблаҳ билан, гўё от туёғи етолмасин деб жўрттага ҳаммаёққа сочиб ташланган, тўрт тарафда қўнқайиб турган бемаъни қоялар оралиғида бўлиб қолсам эди-я, отимни ҳам садақа қилиб юборган бўлардим-а!

— Кундузи ёруғда, иннайкейин, эт билан суякдан иборат ростакам одамлар билан жанг қилинадиган бўлса, бошлиқлардан кам олишмайман; локигин на ўқ, на тиг ўтмайдиган жинслар билан олишишдан ҳузур қиламан деёлмайман.

— Қанақанги аҳмоқона алжираш бўлди бу! Холлистер тақсирлари наҳотки бу тутуруқсиз сафсатага ишонсалар?

— Қаллаи саҳарлаб ўрмон чеккасида гивирсиб юрган, кечаси бўлса гулхан ёруғида ўтлоқдан икки марта пилдираб ўтган қоп-қора шарпа ёқмаганди менга, унинг ёмон ниятда ўралашиб юргани таппа-тайин гап.

— Хув анави қоя ёнидаги заранг остида кўринаётган қора доғни айтяпсанми? Ия, у чинданам қимирлаётганга ўхшайди-ку!

— У бу дунёнинг жониворига ўхшамайди,— деди сержант ваҳима ичра олдинга жавдираб тикиларкан,— у сирпаниб силжияпти холос, соқчилардан биронтаси оёғини кўрмабди.

— Агар қаноти бўлган чоқдаям, мен уни бари бир қўлга тушираман. Жойларингдан жилмай, мени кутиб туринглар.— Капитанинг оғзидан шу сўзлар чиқиб бўлмасиданоқ Роноки, худди эгасининг ваъдасини адо этишга интилаётгандек, воҳа бўйлаб учиб борарди.

— Ҳа лаънати қоялар-а!— дея ўшқирди суворий ўзи таъқиб этаётган қочоқнинг қоялар тизмасига яқинлашаётганини кўриб; аммо тажрибасизлигиданми ё кўрққаниданми, ишқилиб, ғалати жондор бу қулай паноҳ ёнидан ўтиб бориб, яйдоқ ялангликка қараб отилди.

— Одам боласимисан ёки ибдисмисан — энди бари бир мендан қочиб қутулолмайсан!— деб қичқирди Лоутон қиличини қинидан суғураркан.— Тўхта, шафқат тила!

Қочоқ, афтидан, буйруққа итоат этишга қарор бер.

танди: бу даҳшатли ҳайқириқни эшитиб ўзини таппа
ерга ташлади-ю, шакл-шамойилсиз қоп-қора тугун ми-
соли қимир этмай ётаверди.

— Нима бўлди бу?!— хитоб қилди Лоутон унга
яқинлашаркан.— Саховатли мисс Пейтоннинг киши-
ликка киядиган кўйлаги эмасми тағин? Чамамда, у
ўзи дунёга келган жой атрофида ўралашиб, қай-
ғу-аламга ботган бекасини қидириб сарсон бўлиб юр-
ганга ўхшайди-ку!

У оёғини узангига тираб қаддини сал кўтарди-да,
олдинга энгашиб қиличи учи билан ипак ридо четини
кўтариб қараган эди, кеча шомда гуриллаб ёнаётган
чорбоғдан ўзининг табаррук либосида жуфтакни рост-
лаб қолган муҳтарам тангри хизматкорини кўрди.

— Холлистер бекорга қўрқмаган экан: отлиқ ас-
карлар ҳамиша қўшин капелланларидан чўчиб кел-
ганлар.

Руҳоний шундан кейин сал ўзига келиб, бошини
кўтариб қараркан, қаршисида кўзга таниш одамни
кўрди. Қўрқиб кетганидан мансаби-унвонига номуно-
сиб бир ҳолатда турганидан жиндак хижолат тортиб,
ўрнидан турди-да, нима гаплигини тушунтиришга
ошиқди. Гарчи капелланнинг сўзларига унчалик ишон-
қирамаётган бўлса-да, Лоутон унга очиқкўнгиллик
билан илжайганча қулоқ солди; сўнгра капитан водий-
даги вазиятни маълум қилиб, ҳурмат юзасидан одан
тушди-да, икковлари биргаликда отряд томон юришди.

— Мён исёнчиларнинг уст-бошини яхши билмага-
нимдан, сэр, сиз суворийлар деётган одамлар талончи-
лар тўдасига тегишлими ёки йўқми, буни ажрата
олмадим.

— Ўзингизни оқлашингизнинг ҳожати йўқ, сэр,—
деди капитан кулиб,— худо йўлида хизмат қилувчи
одам бўлганингиз учун ҳарбий либосларни билишга
мажбур эмассиз. Сиз хизмат қилаётган байроқни биз-
никилар тан олмайдилар.

— Мен қирол Георг Учинчи ҳазрати олийларининг
туғлари остида хизмат қиламан,— деб жавоб берди
капеллан, пешонасидаги муздек терни артаркан.—
Илло, ҳақиқа кўчганда, бош терингни шилиб олишлари
хусусидаги маломатлар ушбу жабҳада мен каби ким-
санинг кўнглига қутқу солмоғи шубҳасиздир.

— Бош терисини шилиб олиш дейсизми?!— дея

такрорлади Лоутон таажжубда беихтиёр юришдан тўхтаб, бироқ ўша ондаёқ ўзини ўнглаб олиб, қўшиб қўйди.— Агар Данвудининг виргиниялик отлиқлари эскадронини назарда тутаётган бўлсангиз, унда сизни огоҳлантириб қўяйки, одатда улар терига қўшиб бош суягининг бир парчасини ҳам кесиб олишади.

— О, мен сиздек жентльменларни назарда тутганим йўқ, сизлардан асло чўчимайман,— деди капеллан хушомадгўйларча илжайиб,— мен туб ерликлардан қўрқаман холос.

— Ерликлардан денг! Мана мен ўшалардан бири бўлишдек шарафга мушаррафман, имонингиз комил бўлсин бунга, сэр.

— Утинаман, мени тўғри тушунинг— мен ҳиндуларни назарда тутаётгандим; талончилик, қотиллик ҳамда вайрон этишдан бўлак иши йўқ одамларни айтяпман.

— Яна тагин бош терисини ҳам шилиб оладиганларинми?

— Шундоқ, сэр, кейин бош терисини ҳам шилиб оладиганларни,— дея жавоб берди капеллан капитанга лича шубҳа билан қараб-қараб қўяркан.— Мен қизил танли ваҳший ҳиндуларни айтяпман.

— Бурнига тақинчоқлар тақиб олган ўшанақанги ваҳшийларни бетараф водийда учратаман деб ўйлайсизми?

— Шак-шубҳасиз. Биз Европа аҳли ички Америкада ана шундай қабилалар тўлиб-тошиб ётибди деган фикрдамиз.

— Ўзларини шу топда Американинг энг ичкарасидаман деб ўйлаптиларми?— хитоб қилди Лоутон йўлдан тўхтаб ва руҳонийнинг афтига астойдил таажжуб билан тикилди.

— Шубҳасиз, сэр, мен ўзимизни Американинг ичкарасидамиз деб ҳисоблайман.

— Тўхтанг,— деди Лоутон маъриқ томонни кўрсатиб.— Олисдаги чек-чегарасини кўз билан илғаб бўлмайдиган анави бепоён денгизни кўряпсизми ўзи? Сиз ер куррасининг ярмига эгалик қилишга муносиб деб билган Англия ўшанинг нариги томонида жойлашган. Ватанингизни кўряпсизми бу ердан?

— Уч минг миль масофа наридаги нарсани кўриб бўлмайдик-ку!— хитоб қилди ҳайрон бўлган капеллан,

сухбатдошини, сал мияси жойидамасмикин, деган шубҳага бориб.

— Ҳа, минг таассуфки, инсоннинг қудрати унинг шуҳратпарастлигига қараганда хийла ожизлик қилади. Энди мағриб томонга қаранг. Американи Хитойдан ажратиб турган сув яланглигини кўринг.

— Ердан бўлак нарсани кўрмаяман, — жавоб берди руҳоний қалтираб. — Ҳеч қандай сув йўқ-ку.

— Шундоқ, уч минг миль наридаги нарсани кўриб бўлмайдилар! — дея унинг гапини қайтарди Лоутон ва олға юрди. — Башарти ваҳшийлардан қўрқар экансиз, уларни қиролингиз қўшинлари орасидан изланг. Уларнинг садоқатини ром билан олтин сақлаб турибди, холос.

— Эҳтимол, мен янглишаётгандирман, — деди капеллан ҳамроҳининг девқороға қоматию шопмўйлов бетига ўгринча кўз қирини ташлаб қўяркан, — илло, уйда ҳар хил мишмишларни эшитавериб қулоғим батанг бўлгани ва сўнгра бу ерда сизга ўхшаган душманни учратишни хаёлимга ҳам келтирмаганимдан сизни кўриб, қочнишга тушдим.

— Ана шу ишингиз чакки бўлди, — деди капитан, — ахир Роноки кўз очиб-юмгунча етиб оларди сизга, бунинг устига бари бир Сцилладан қочиб Ҳарибданинг¹ чапгалига тушардингиз; бу ердаги ўрмонлар ва қоялар орасида сиз қўрққан худди ўшанақанги душманлар писиб ётишибди.

— Ваҳшийларми? — деди капеллан ўтакаси ёрилиб, беихтиёр одимини тезлатиб, капитандан олдинроққа ўтиб оларкан.

— Ваҳшийлардан ҳам баттарроқ, бунақанги одамлар ватанпарварликни ниқоб қилиб олиб, бутун вилоят бўйлаб изғишиб юришибди, қўлларига нимаики илинса жамини талашади, аҳолини шунчалик шафқатсизлик билан қийратишадики, уларнинг ваҳшийликлари олдида ҳиндуларнинг ёвузликлари ҳолва; бу талончилар нуқул озодлик ва биродарлик, деб оғиз кўпиртириша-

¹ Сцилладан қочиб, Ҳарибданинг чапгалига тушардингиз — бу ерда икки рақиб куч орасида қолиш маъносида ишлатилган. Қадимги грек афсоналарида тасвирланишича, Сцилла билан Ҳарибда тор денгиз бўғозининг икки соҳилида яшовчи, шу ердан ўтадиган барча одамни ҳалок этувчи икки даҳшатли махлуқ.

ди-ю, лекин дилларида ёвузлик билан очкўзликдан бошқа нарса йўқ.

— Улар ҳақида аскарларимизнинг гапларини кўп эшитганман,— дея луқма ташлади капалаги учиб кетган руҳоний,— илло уларни туб ерликлар деб ўйлагандим.

— Ҳиндулар тўғрисида ноҳақ фикрда экансиз.

Улар Холлистер кутиб турган ўтлоққа яқинлашарканлар, сержант капитан қўлга туширган бандига кўзлари чақчайганча тикилиб қолганди. Лоутоннинг буйруғига кўра унинг одамлари соғ қолган жамики жиҳозларни дарҳол бу ердан олиб кетиш учун йиғиштиришга киришдилар; капитан эса ўзининг муҳтарам ҳамроҳи билан суворийлар отряди қароргоҳига қараб йўл олди; руҳонийга дам олиб турган отлардан бирини бергандилар.

Синглтоннинг истаги билан опасининг жасадини отаси бошлиқ бўлган қалъага олиб боришлари керак эди, шу туфайли ҳамма сафар тадоригини кўришга тушди. Ярадор инглизлар капеллан ихтиёрига топширилди, кун чошгоҳдан оғиб, ҳамма нарса йўлга чиқишга таппа-тахт бўлганида Лоутон бор-йўғи бир неча соатдан кейин қишлоқда отряди билан ёлғиз қолажани ўйлаб кетди.

Капитан ғамнок бир қиёфада кеча оқшом қочоқни қувиб борган томонга тикилган кўйи эшик олдида турарди; тўсатдан қулоғига от дупури эшитилди ва ўша ондаёқ йўлдан от қўйиб келаётган ўз эскадрони суворийларидан бирига кўзи тушди, унинг ғоятда муҳим топшириқ билан келаётгани сезилиб турарди. Суворий етиб келганида отидан буғ кўтарилар, ўзи бўлса кун бўйи оғир меҳнат қилган одамдай ҳорғин кўринарди. У чурқ этиб оғиз очмай, Лоутонга хат тутқазди-да, отини отхонага етаклаб кетди. Капитан майор Данвудининг дастхатини таниб, дарҳол қуйидаги ёзувни ўқишга тутинди:

«Сизга қувонч билан маълум қиламанки, Вашингтоннинг буйруғига биноан Уортонлар оиласини «Оқ акаслар»дан ясситоғликка олиб ўтиш лозим. Қариндошларининг капитан Уортон билан кўришишларига рухсат берилди, уларнинг гувоҳликлари эшитиб бўлинганидан кейин дарҳол суд бошланади. Сиздан илтимос, уларни

бу буйруқдан хабардор қилсангиз; шубҳа йўқки, буни муносиб тақаллуфот билан адо этасиз. Инглизлар отряди Гудзон ёқалаб юқорига қараб силжияпти: Уортонлар хавф-хатардан холи бўлганлари заҳотиёқ йўлга чиқиб, ўз қисмингизга етиб келинг. Қайта қўшилганимиздан кейин қиладиган ишларимиз кўп: маълум бўлишича, сэр Генри инглизлар отрядига қўмондонлик қилишни жасур бир офицерга юклябди. Барча ахборотларни Пикскилл комендантга йўлланг, чунки полковник Синглтон бош штабга чақириб олиниб, бечора Уортоннинг ишини кўрадиган судга раис қилиб тайинланган. Мабодо қўлга туширишга муваффақ бўлинса, чорбозорчини дорга осиб тўғрисида янги буйруқ олинди, бироқ унга бош қўмондондан бўлак одам имзо чеккан. Хонимларни қўриқлашга бир неча одамни ажратиб, иложи борича тезроқ йўлга чиқинг.

Самимият билан Пейтон Данвуди».

Бу мактуб режани ўзгартириб юборди. Модомики Изабелланинг отаси ҳозир жойида эмас экан, қизининг жасадини ўша ёққа олиб боришнинг ҳожати қолмаганди, шу боисдан Синглтон алами зиёда бўлиб, вақтни ўтказмай опасини кўмишга розилик берди. Қоялар этагидан чиройли ҳамда хилват ер танланиб, вақт ва жой имкон берганича барча тадорик ишлари кўрилди. Яқин-атрофдаги аҳолидан бир неча киши (баъзилар қизиқсиниб, баъзилар ҳамдардлик билдириб) тўпланди. Мисс Пейтон билан Френсис қабр тепасида юм-юм йиғлашди. Кеча кечқурун мутлақо бўлакча тантанали удумни адо этган ўша руҳоний бугун жаноза ўқиди. Жаноза ўқиб бўлинганидан кейин тобут қопқоғи устига тарақлаб дастлабки кесак тушганда Лоутон бошини қуйи солиб, қўллари билан кўзини беркитиб олди.

Данвудининг мактубида ёзилган хабарлар Уортонлар оиласи аъзоларига янгитдан куч-қувват бахш этди, Цезарь эса яна отлар атрофида парвона бўлиб қолди. Енғидан омон қолган буюмлар ҳалол қўшнилардан бирига ишониб тонширилди; ниҳоят, бутун оила ҳушдан айрилган Сара ва ярадор аскарлар билан бирга тўрт нафар суворий қўриқчилигида йўлга чиқди. Улардан кейин капеллан ҳам яраланган инглиз аскарлари билан йўлга тушди — у ярадорларни тезроқ денгиз соҳилига етказиб, ўша ерда кутаётган ҳарбий кемадаги-

ларга топширишга шөшилди. Лоутон сафарга чиқаётганларни мамнуният билан кузатиб турди. Энг охириги аскар кўздан ғойиб бўлган заҳотиёқ сафар маршини чалишни буюрди. Ҳамма бараварига ҳаракатга тушиб қолди. Миссис Фленеганнинг бияси дарҳол аравага қушилди, Ситгривснинг дароз қомати тагин эгарда чайқала бошлади, суворийлар эса зерикарли юмушлардан халос бўлаётганларидан қувона-қувона сакраб отларига миндилар. Лоутон кўзғалишга буйруқ берди; у скиннер уриб кетган жойга ғазаб-ла қараб қўйиб, Изабелланинг қабрига ғамгин нигоҳ ташлаб олгач, отрядининг олдига тушиб йўл бошлади; ўйчан, маънос доктор унга эргашди, сержант Холлистер билан Бетти Фленеган энг орқада боришарди. Жанубнинг сарин шамоли яқингинада жасур жангчиларнинг гоҳ қўпол ҳазил-мutoйибалари, қаҳқаҳалари янграган, гоҳ аёлларнинг ғамгин нолишлари эшитилган, эндиликда эса ҳувиллаб қолган «Фленеган меҳмонхонаси»нинг кўзи синиқ деразаларидан, ланг очик эшикларидан ҳуштак чалиб кириб рақс туша кетди.

XXV боб

Тоғларга етишмас Баҳорнинг атери,
 Қиш билан азалий баҳсин қилар ёз,
 Фақат эшитилар денгизнинг қаҳри,
 Қояларда йўқдир яшил пойандоз.

18 1.5

Голдсмит

Уша вақтларда Вест-Честер йўллари бошқа графликлардагидан ҳам бешбаттар ёмон эди. Уларнинг аянчли аҳволда эканини ҳикоятимиз саҳифаларида эслатиб ўтгандик, шу сабабли ўқувчи оғир ва беўхшов инглизлар қаретасини Гудзон юксакликларининг ниҳоятда кам таниш доволлари сари элтувчи иланг-биланг тоғ йўлидан ҳайдаб боришга бел боғлаган Цезарнинг зиммасига қанчалик машаққатли вазифа юкланганини осонгина тасаввур эта олади.

Цезарь ва унинг отлари ҳолдан тойиб борарканлар, қаретада кетаётганлар ўз ташвишлари билан шунчалар банд эдиларки, хизматкорлари қанчалик қийналаётганини ҳатто хаёлларига ҳам келтирмасдилар. Энди

Саранинг тасаввуроти кўзгусида хаёлий рўёлар кўринмай қўйганди, бироқ аста-секин ҳуши жойига кела бошлагани сайин у одамовилашиб, илгариги тийраклиги ҳамда ҳаяжони тунду мудҳиш қайғу ила алмашина борарди. Гоҳо ташвишга тушиб қолган ҳамроҳлари назарида гўё унинг эси жойига кела бошлагандек туюларди. Аммо ақли расоликнинг бундайин оний нишонаси унинг чеҳрасида бениҳоя ғам-алам ифодасини зуҳур этганини кўрган қариндошлари ич-этларини еб, уни уқубатли ўй-фикрлардан халос этувчи дарднинг давом этаверишига ҳам рози бўлардилар. Сафарга чиққанлар ёруғ кунни деярли оғизларига толқон солиб ўтказдилар, тунда эса бўлинишиб, қишлоқдаги бир неча уйда тунадилар.

— Эрталаб жамоат бўлинди. Америкалик ярадорларни Пикскилдан кемада Гудзоннинг юқорисидаги ҳарбий касалхоналарга жўнатиш ниятида дарё томонга олиб кетдилар.

Синглтонни замбилда ясситоғликдаги отасининг штаби жойлашган ерга жўнатдилар, капитан у ерда муолажасини давом эттириши мумкин эди; мистер Уортоннинг қаретаси билан рўзғорбоши аёл ўтирган ва бутун қолган баъзи қақир-қуқурлар ортилган соябон арава тақдирини ҳал қиладиган суд олдидан Генри қариндош-уруғларини кутиб, тутқунликда ўтирган томонга қараб кетди.

Лонг-Айленд бўғози билан Гудзон оралиғида, оқим бўйлаб қирқ миль масофада баланд адиру тепаликлар билан қопланган воҳою водийлар тилишланган ер минтақаси чўзилиб кетган. Бу минтақа у ёғига аста-секин пасайиб, текислашиб бориб, дилрабо Коннектикут пасттекстлигию яйловларига уланиб кетади. Бироқ, башарти Гудзонга яқинлашадиган бўлсангиз, манзара тобора ёввойилаша бориб, қаҳрли тоғ тизмалари билан тугайди. Бетараф майдон ўша ерда тугайди. Қирол қўшинлари тоғ оралаб оқадиган дарёнинг жанубий қисми ҳукмдори бўлмиш икки тепани эгаллаган, қолган тоғ йўлларининг бари америкаликлар қўлида эди.

Биз юқорида қитъа қўшинлари водийлардаги йўлларни тўсиш учун олис жануб томонларга тез-тез соқчи бўлинмалари юбориб туришганини айтиб ўтган эдик, бу бўлинмаларнинг илғор отрядлари Уайт-Плейн қишлоқчасини бир неча бор ишғол этганлар. Лекин шундай

қоллар ҳам бўлиб турардики, америкаликлар ўзларининг олдинги марраларини қўриқлайдиган соқчи отрядларини мазкур вилоятнинг шимолий чегараларига жўнатган пайтларида, юқорида кўриб ўтганимиздек, ташлаб кетилган бетараф майдон икки қўшин оралиғида изғиб юрган, улардан ҳеч қайсисига хизмат қилмайдиган талончилар ихтиёрида қоларди.

Сафарчилар ушбу штатнинг икки асосий шаҳрини бир-бирига боғлайдиган катта йўлни эмас, балки шарқий чегара яқинидан тоққа кўтариладиган, ундан ошиб яна Гудзондан бир неча миль нарироқдаги водийга олиб тушадиган, камдан-кам одамга маълум овлоқ сўқмоқни танладилар.

Мистер Уортоннинг ҳолдан тўйган отлари оғир, бесўнақай аравани узундан-узун, тиккасига кўтарилиб борадиган йўлдан тортиб чиқишга қодир эмас эди, шунинг учун ҳам ҳанузгача сафарчиларни кузатиб келаётган икки суворий, эгаларининг хоҳиши билан ҳисоблашиб ўтирмай, деҳқонлардан яна иккита от топишди. Ана шу мадад кучлар ёрдамида олди ўриндиғида Цезарь савлат тўкиб ўтирган карета йўлга тушиб, имиллаб, минг машаққат билан тоғ тепасига кўтарила бошлади. Френсис соф ҳавода сал хафагарчилигини тарқатиш, шунингдек, отларга енгилроқ бўлсин учун тоғ этагида каретадан сакраб тушди. У Кэтининг ҳам ундан ибрат олиб, тоққа пиёда кўтарилишга шайланаётганини кўрди. Суворийлар ҳали қуёш ботмагани сабабли чўққидан туриб олисдаги ўзлари бораётган манзилни кўрса бўлишини айтишди. Френсис ёшларга хос тарзда илдам-илдам одимлаганича юриб кетди, Кэти эса орқада, ундан бир оз кейинроқда борарди, орадан ҳеч қанча вақт ўтмай отларга дам бериш учун дам-бадам тўхтаб, имиллаб тоққа кўтарилаётган карета кўринмай қолди.

— Эҳ, мисс Фанни, қандай даҳшатли, бедаво замонларда яшайпмиз-а! — дея гап қўшди Кэти ҳар иккалалари ҳам нафасларини ростлагани тўхташганида. — Айтмоқчи, булутлардаги қонталаш йўл-йўл чизиқларни кўришим биланоқ бизни катта бахтсизлик кутаётганини фаҳмлагандим ўзиям.

— Қон ерда тўкилади, Кэти, булутга қон қаёқдан келаркан.

— Сиз ҳали булутда қон бўлмайди деб ўйлайсизми?

Бўлганда қандоқ! — хитоб қилди Кэти. — Олов думли олдузлар ҳам бўлади. Уруш бошланган йили одамлар осмондаги қуролланган аскарларни кўришмаганми хир? Ялангликда жанг бўладиган куни кечаси бўлса худди замбарак отилгандай момақалдироқ гумбирлаганини айтмайсизми. Эҳ, мисс Фанни, подшоликка қарши қўзғолондан бирон яхшилик чиқмаса кераг-ов деб қўрқаман!

— Тўғри, ҳозир даҳшатли воқеалар бўляпти, — дея жавоб борди Френсис. — Булар энг довурак одамларнинг юрагига ҳам ваҳима солиши мумкин. Лекин нимаям қилардик, Кэти. Ботир, озодликни севадиган одамлар зўравонликка жимгина бўйин эгиб туришолмайди, уруш пайтида бунақанги ҳодисалар бўлиб туриши муқаррар, мен ана шунисидан қўрқаман.

— Уруш қилишга арзийдиган биронта нарсани кўриб, билиб турганимда бунчалик куюнмасдим, — дея сўзини давом эттирди Кэти ёш бекасига етиб юришга тиришиб. — Олдинига, қирол бутун жойни ўз оиласи учун тортиб олмоқчи, дейишди, кетинига — гўё у мустамаклардан ҳамма даромадларини беришни талаб қилганмиш. Уруш қилиш учун етарли важ бу, шунинг учун мен ҳеч кимнинг — у қирол бўладими ёки худонинг ўзими, бари бир, унинг бошқаларнинг бутун топган-тутганини тортиб олишга ҳаққи йўқ, деб ўйлайман. Энди бўлса, бу гапларнинг ҳаммаси ёлгон гап, аслида иш бошқача, Вашингтон ўзи қирол бўлмоқчи, дейишяпти.

— Ҳеч кимга ишонманг — бу гапларнинг ҳаммаси қуруқ сафсата. Урушнинг ҳамма сабабларини биламан ё тушунаман, деёлмайману, Кэти, лекин бизнинг юртимиздек мамлакатга бошқа, яна тагин Англияга ўхшаган жуда-жуда олисдаги давлат ҳукмронлик қилиши менга нотабиний бўлиб туюлади.

— Баъзи-баъзида Гарви ҳам раҳматли отасига худди шунақа гапларни гапирарди, — деди Кэти, кейин қизга яқинроқ келиб, овозини пасайтириб қўшиб қўйди: — Кечасилари, ҳамма қўни-қўшнилари уйқуга кетган пайтда иккалалари суҳбатлашганларини неча-неча марталаб эшитганман. Шунақанги нарсаларни гаплашишардики, эшитсангиз қулоқларингизга ишонмасдингиз! Ростини айтсам, Гарви ўлгудай афанди одам, ҳа, худди анави муқаддас китобда ёзилган, қаёқдан келаётганию қаёққа

кетаётганини ҳеч зот билмайдиган шамолнинг ўзгинаси дейсиз.

Френсис суҳбатдошига диққат-ла тикилди, унинг чорбозорчи ҳақида яна бирон нима билгиси келаётгани шундоққина сезилиб турарди.

— Гарви тўғрисида ҳар хил ёмон мишмишлар бор, — деди у, — агар шу гаплар тўғри бўлса, жудаям хафа бўлардим-да.

— Бари тухмат, биттаям тўғриси йўқ! — чийиллади Кэти жаҳли чиқиб. — Сиз ёки мени шайтон билан қанчалик алоқамиз бўлса, Гарвиникиям ўшанча. Агар имонини иблисга сотган чоғидаям, ишонаманки, ундан кўпроқ пул шилиб қолишга ҳаракат қилган бўларди; айтмоқчи, ростига кўчсам, у ҳамиша ўлгидай гўл ва режасиз бўлиб келган.

— Йўқ, йўқ, — деб эътироз билдирди Френсис, — менда уни бунчалик тупроққа қориштириб юборадиган шубҳа йўқ, лекин у ўзини бу дунёдаги, айтайлик, ҳалиги... ўз оролини жонидан ортиқ кўрганидан бизнинг юртимизга адолат билан қараёлмайдиган жанобга сотмаганмикин?

— Қирол олий ҳазратларигами? — сўради Кэти. — Ахир ўзингизни авахтада ўтирган акангиз ҳам қирол Георгга хизмат қилади-ку, мисс Фанни.

— Бу тўғри, — унинг гапига қўшилди Френсис, — лекин яширинча эмас, очиқчасига, ҳалол ва мардларча хизмат қилади унга.

— Одамларнинг гапига қараганда, уям жосус эмиш, нима, битта жосусни бошқасидан ортиқ жойи борми?

— Бу нотўғри. Акам ҳеч қачон қаллоблик қилмаган. Пул ёки катта амал оламан деган пасткаш ниятда виждонини ютиб, номуссизлик қилиш унинг қўлидан келмайди.

— Нимаси борақан бунини? — деди Кэти Френсиснинг қизишиб кетганидан хиёл хижолат чекиб. — Мен шундоқ деб ҳисоблайман, ростки меҳнат қилаётган экансан, бу хизматинг учун ҳақ олишинг керак. Қандоқ бўлмасин, Гарви ҳар қалай хизмат ҳақидан воз кечадиганлардан эмас. Иннайкейин, тагин шуниям айтиб қўяйки, менимча, қирол Георг ҳанузгача ундан қарздор бўлиши керак.

— Демак, гапингизга қараганда, унинг Британия

Ушинлари билан алоқаси бор экан-да? — сўради Френсис. — Очигини айтсам, бунга ишонмаган кезларим ҳам бўлган.

— Вой худойим-эй, мисс Фанни, Гарви ўзи шунақа балати одам — хаёлида нима гаплар борлигини ҳеч бир жанда тушунмайди. Унинг уйида талайгина йил турганимга қарамай «юқорилар»га тегишлими ёки «қуйилар»гами¹, буни сираям билолмасдим. Бергойини асир бўлган кезларида Гарви уйга қайтиб, кекса хўжайин билан узоқ вақт гаплашиб ўтирганди, лекин турган жойида тил тортмай ўлайки, ўшанда улар қувонишгани ёки куюнишганими, буни аниқ айтолмайман. Уша кунни, анави британияликларнинг машҳур генерали, туғриси айтсам, бу мусибату кулфатлар дилимни айрон қилиб юборганидан отиям эсимдан чиқиб кетибди...

— Андре, — эсига солди Френсис.

— Ҳа, ҳа, Эндрю... Ушани майдонда дорга осганларида қари хўжайин эсини йўқотиб кўяёзди, то Гарви қайтиб келмагунича на кечаси, на кундузи мижжа қоқди. Уша гал у озмунча олтин гинея олиб келмади. Лекин борини скиннерлар шилиб кетишди, мана энди у гадо ёки, аниқроғи, бир қашшоқ нотавон бўлиб қолди, айтмоқчи, иккаласиям бир гўрку-я.

Френсис унинг бу гапларига жавоб қайтармади. У хаёл гирдобига фарқ бўлганча, тоққа кўтарилишда давом этарди. Андре воқеаси ўз акасининг аҳволини ёдига солганди.

Ҳадемай улар оғир йўлни босиб ўтдилар, тепага чиққач, Френсис атрофдаги манзарани завқ-ла томоша қилиш ва дам олиш ниятида харсангга чўкди. Қуйида, ёёқларни остида ноябрь ғира-шира пардага чулғай бошлаган, у ер-бу ерида экин экиладиган пайкаллари бор унгиернамо текислик кўрк-жамолини намойиш қилиб тарди. Қарши томонда улуғвор тоғ савлат тўкиб турар, унинг ҳайбатли бағрида бир-бирига мингашган яланғоч, сўппайма қоялар тизмасию томир отган ери

¹ Америкаликлар тарафдорлари «юқорилар», инглизлар тарафдорлари эса «қуйилар» партияси деб аталарди. Бу номлар уларнинг афшинлари Гудзон оқими бўйлаб жойлашишларидан келиб чиққан.

қанчалик камқувват тупроқ эканидан шаҳодат бергувчи пастак-пастак эманлардан бўлак нарса йўқ эди.

Бу ўлканинг чиройига баҳо бермоқ учун уни кузада, хазонрез палласида кўрмоқ даркор. Уша паллада у айрича кўркамлашиб кетади, зеро на ёзда дарахтлардаги сийрак япроқлар, на қишки қор уюмлари бу тоғларнинг дағал тарҳини пана қила олади кўздан. Бу овлоқ жой ибтидоий ҳамда кўримсиз, бадқовоқ, унинг ўзига хос жамоли янги ниш урган майса-гиёҳ табиати ни мулойимтоб кўрсатадиган (аммо манзарасига оройиш бера олмайдиган) мартгача айтарли ўзгармайди.

Ҳаво бузуқ, совуққина кун эди, уфқни мудом енгил булут қоплаб ётарди. Булутлар тарқаб кетаётгандай бўларди-ю, бироқ яна ўша ондаёқ от солиб, қайтадан уфқни тўсиб оларди, Френсис эса ботиб бораётган қуёшнинг сўнгги нурларини кўраман деб беҳуда ҳаракат қиларди. Бироқ, мана, бир даста нур ҳар қалай булутни ёриб ўтишга муваффақ бўлди: нур дастаси Френсис тикилаётган тоғ этакларини ёритиб ўтиб, ёнбағирликдан юқорига қараб, то чўққигача сирғала борди-да, қоп-қора қояни заррин жилвалари-ла оловлантирганча бирон дақиқа тек қотди. Нур дастаси шунчалар ёрқин эдики, тоғ рельефининг олдиниға кўз илғамаётган ерларигача буткул ёришиб, аниқ-тиниқ намоён бўлди-қолди. Френсис енгилгина ҳаяжон билан тўсатдан бу хилватгоҳнинг сир-асроридан воқиф бўлиб, қаршисида жамол кўрсатган манзарани суқлашиб, диққат билан кузатаркан, баногоҳ сийрак дарахтлару айқаш-уйқаш қоялар орасида беўхшов иморатни кўриб қолди. Бу пастак, қоп-қора ходаю гўлалардан қурилган кулба бўлиб, агар томи оқаринқираб кўринмаган ва ойнаси тасодифан офтоб тушиб ярқираб кетмаганида қиз уни пайқамаслиги аниқ эди. Френсис шундай хилват жойда инсон бошпанасини кўриб лол қолди, аммо ундан салгина нарироқдаги аллақандай шарпага кўзи тушганда ҳайронлиги чандон ортди. Бу, шубҳасиз, одамзод бўлиб, лекин танаси ниҳоятда беўхшов эди. У кулбадан бир баҳя баландроқда, қоя чеккасида турарди, шу туфайли қиз, у тоққа кўтарилаётган арава-уловларни кузатаётган бўлса керак, деган қарорга келди. Аммо оралиқ хийла олис бўлганидан Френсис уни тузукроқ кўролмади. Қанафасини ичга ютганча қорайиб турган шарпага бир

шуддат тикиларкан, кўзимга шундай кўринди шекилли, шунчаки қоянинг дўнг жойига ўхшайди, деб ўйлай бошлаган ҳам эдики, худди шу пайт ўша дўнг жой қўққисдан ҳаракатга келиб, кулбага кириб ғойиб бўлди-ю, унинг шубҳалари тутун янглиғ тарқалди-кетди. Френсис ҳозиргина Кэти билан ораларида бўлган суҳбат таъсирида эканлигиданми, ҳар ҳолда лип этиб ғойиб бўлган антиқа шарпа бўхчасини ортмоқлаб энгашиб юрадига чорбозорчи Бёрчни эслатди унга. Қиз сирли кулбани кузатишни давом эттирди, бироқ бояги нур дастаси сўнди-ю, шу лаҳзадаёқ дараю водийларда акси садо бериб карнай садолари янгради. Яқингинадан от душурини эшитган қиз қўрққанидан сапчиб туриб кетди: қоя орқасидан унга яхши таниш Виргиния полки мундиридаги суворийлар отряди чиқиб келиб, пича нарироқда тўхтади. Тагин карнайнинг шўхчан садолари таралди, Френсис ҳайратдан ўзини ўнглаб улгурмасиданоқ, отряддан олдинга ўтиб келган Данвуди отдан сакраб тушди-ю, қизга рўпара бўлди.

Йигит унга жиддий ҳамда ҳамдардлик билан боқарди-ю, лекин овозида жиндаккина зўрма-зўракилик сезилиб турарди. У қизга капитан Лоутон йўқлиги сабабли суворийлар отряди билан бу ерга келиб, Генрининг эртага белгиланган судини кутиш ҳақида буйруқ олганини икки оғизгина қилиб тушунтирди. Данвуди, Уортонлар тоғ доvonларидан эсон-омон ошиб ўтишармикин, деб хавотирланиб, уларнинг истиқболи сари чиққанди. Френсис овози титраб нима сабабдан бошқалардан олдинроқ бу ёққа чиқиб қолганини тушунтирди; отаси бир неча дақиқадан сўнг шу ерда бўлишини айтди. Майорнинг овозидаги қимтиниш беихтиёр унга ҳам юқди, шу боис каретанинг этиб келишидан икковлари ҳам енгил тортдилар. Данвуди Френсиснинг каретага ўтиришига кўмаклашиб юборди, бир неча сўз билан мистер Уортон ва мисс Пейтонга далда берди-да, яна отига миниб, қояни айланиб ўтган онларидаёқ бамисоли сеҳргар амри ила йўловчилар кўзи олдида намоён бўлган Фишкил водийси сари йўл бошлади. Орадан ярим соат чамаси вақт ўтар-ўтмас улар ўзларини Данвуди Уортонлар оиласи учун уй ҳозирлаттириб қўйган, Генри уларнинг келишларини сабрсизлик билан кутаётган ферма дарвозаси қаршисида кўрдилар.

XXVI боб

Қўрқувдан оқармас бу юзлар,
Қўллар ҳам қуролдан қабарган;
Аmmo сен айтганинг чин сўзлар
Гангитиб, журъатдан айраркан.
Ғалати беъақдан қалтираб
Қоламан, эзди қайғулар.
Манглайдан, чандиқлар изидан
Кўз ёшлар сел бўлиб ёғилар.

Дуо

Туғишганлари Генрининг айбсизлигига қатъий ишонганларидан унга қандай хавф таҳдид қилаётганини сира ақлларига сиғдиролмасдилар. Аммо суд куни яқинлашган сайин Генрининг тобора ташвиши орта борди, оқшом ғамга ботган яқинлари билан вақт ярим кечадан олгунича ўтирган йигит эрталаб беҳаловат ва қисқагина уйқудан ўз аҳволининг қанчалик жиддийлигини тан олган, ҳаётини сақлаб қолиш учун имкониятларнинг нақадар кам эканини тушуниб етган бир кайфиятда турди. Андренинг юқори мансаби, дилига туккан режаларининг катта ва муҳимлиги, шунингдек, олий мартабадаги шахслар билан алоқадорлиги, унинг қатл этилиши шунга ўхшаган бошқа ҳодисаларга нисбатан эътиборини хийла кўпроқ жалб этди. Уша кезларда жосуслар бот-бот қўлга тушиб турар, ҳарбий маъмурият ортга сурмай, уларни дарҳол қаттиқ жазога тортарди. Ушбу далил Данвудига ҳам, маҳбусга ҳам яхши маълум эди, шунинг учун ҳам суд тадориги ҳар иккалаларини ғоятда хавотирга солиб қўйганди. Бироқ улар ўз ташвишу безовталикларини заррача сездиришмас, шу боисдан на мисс Пейтон, на Френсис уларнинг хавфсирашлари қай даражада асосли эканини идрок эта олишарди. Маҳбус сақланаётган ферма теварагига кучайтирилган соқчилар қўйилган, у ерга келадиган барча йўлларни қоровуллар қўриқлар, унинг хонаси эшиги олдида турган соқчи эса бир қадам ҳам жойидан жилмасди. Генрининг ишини кўриб чиқиб, тақдирини ҳал қиладиган суд ҳайъати тайинланиб бўлган эди.

Ниҳоят, бўлажак тергов-текширув қатнашчиларининг бари жам бўлишган фурсат ҳам етиб келди. Суд залига қариндошлари билан бирга кириб келган Френ-

сис ҳозир бўлганларни бир-бир кўздан ўтказаркан, дами ичига тушиб кетди. Тантанали пайтларда кийиладиган мундирдаги уч судья тўрдаги стол ортида мазкур ҳодиса ҳамда ўларанинг юксак мартабаларига муносиб тарзда савлат тўкиб ўтиришарди. Ўртадаги кекса йиб қолган кишининг туриш-турмушида узоқ йиллик ҳарбий хизмат муҳри акс этиб турарди. Бу суд раиси эди, Френсис унинг ёрдамчиларига биррўвгина шубҳали кўз югуртириб, яна унга ўгириларкан, фақат ана шундай хайрихоҳона, нуроний чеҳрали одамгина акамга халоскорлик қила олиши мумкин, деган ўй кечди хаёлидан. Кекса жангчи қиёфасидаги қандайдир мулоимлик ва мурувватлилик ифодаси билан ўта совуққону бепарво кўринган шерикларидан тамоман ажралиб турибди, шу хусусдан ҳам у Френсисни ўзига жазб этганди. Эғнида бундай пайтларда уставда талаб қилинганидек тантанали пайтда кийиладиган мундир, бироқ (гарчи у қатъиян ўзини ҳарбийчасига тутаётган бўлса-да) бармоқлари онгсиз равишда ўзи сал таяниб ўтирган қиличи дастасига боғланган бир парчагина қора матони бетиним тортқилаяпти, кейин унинг бутун қомагидаги нимасидир эскича туюлади. Унинг мардонавор чеҳраси тантанавор тус касб этган ва бу иш қалбида уйғотган ачиниш ҳиссини ошкор қилмаётган бўлса-да, ҳар қалай ичдан ташвишланаётгани сезилиб турибди. Ёрдамчилари Вест-Пойнт қалъаси билан унга келиб тақалувчи тоғ йўлларини қўриқлаётган шарқий полкларнинг офицерларидан эдилар. Булар ўрта яшар кишилар эди, шу сабабли уларнинг афтларидан ҳаяжон ёхуд майлу эҳтирос аломатини излагудек бўлсак, уринишларимиз зое кетиши аниқ эди: афтидан, инсоннинг бундайин заиф томонлари уларга бегона кўринади. Улар ўзларини ниҳоятда совуққон, жиддий тутиняпти. Афтиларида на ғазабланиш, на дилга қутқу соладиган шафқатсизлик акс этмаётганини қўяверингу, ишонч туғдириши мумкин бўлган ҳамдардлигу хайрихоҳликдан асар ҳам кўринмасди. Булар илгаритдан фақат ақлу заковат амригагина қатъиян қулоқ солишга ўрганган одамлар бўлиб, чамаси барча ҳис ва туйғулари батамом ўшанга итоат этарди.

Генри Уортон соқчилар кузатувида ўзининг тақдирини ҳал қилувчи, ана шу ҳакамлар ҳузурда ҳозир бўлди. У кириб келиши биланоқ залга чуқур, қутқули жим-

лик чўкди-ю, ушбу йиғиннинг салобатли тус олганини кўриб Френсисни ваҳм босди. Суд вазияти у қадар даб-дабали эмасди, қизнинг ўй-хаёлига таъсир ҳам қилмади, аммо ушбу совуқ, лоқайд манзара акасининг аҳволи қанчалик жиддий эканини англатди, шунда унинг ҳаёти қил устида турганини фаҳмлади. Суд ҳайъатининг иккала аъзоси тергашлари лозим бўлган одамни совуққина, диққат билан кузатишарди, лекин раис ҳамон атрофга паришонҳол аланглар, шунда юз мушаклари унинг ёши ва мавқеидаги одамга номуносиб бир тарзда ҳаяжонланаётганидан далолат бериб, тиришиб, учиб-учиб кўярди. Бу Изабелланинг фожиавий қисмати кеча кечқурунгина эшитган ва бошига тушган мусибатга қарамай, ватани зиммасига юклаган ўз бурчи-вазифасини қатъий адо этаётган полковник Синглтон эди. Хонага чўккан жимлик ҳамда интиқлик билан ўзига қадалган кўзлар охири уни ҳушини йиғиштириб олишга мажбур этди-ю, базўр ўзини ўнглаб олди.

— Судланувчини буёққа олиб келинглар, — деди у фармойиш оҳангида, қўли билан ишора қилиб. Қоровуллар чалмаштириб турган милтиқ найзаларини туширишди, Генри Уортон дадил одимлаганча зал ўртасига чиқди. Ҳамманинг кўзи унда — бир хиллар ҳаяжонла, баъзилар қизиқсиниб тикилишар эди. Френсис орқасида Данвудининг хўрсиниб, энтикиб-энтикиб нафас олаётганини пайқаб, миннатдорлик ҳисси билан бирровгина унга ўгирилиб қаради-ю, бироқ ўша ондаёқ бутун диққат-эътибори тагин акасига кўчаркан, юрагини унинг ҳаётидан хавотирланиш ҳиссигина эгаллади.

Хонанинг ичкари томонида ферма эгасининг болачақаси, уларнинг орқасида қизиқсинишдан йилтиллаб кетган кўмирдай қоп-қора занжилар мўлтиллашиб ўтиришибди. Бу тутқунлар орасида Цезарнинг қош-қовоғи уюлган, гамгин башараси ҳам кўзга ташланиб турибди.

— Айтишларича, сиз, Генри Уортон, Британия қироли олий ҳазратларининг олтмишинчи пиёдалар полкининг капитани экансиз.

— Ҳа, сэр, худди шундай.

— Ростгўйлигингиз ёқади менга, сэр, бу чинакам аскарнинг олижаноб фазилатларининг далолатидир, кейин суд аҳлида яхши таассурот туғдиради.

— Судланувчини ўзи зарур ҳисоблаган нарсаниги-

на айтишга мажбур экани ҳамда бизнинг, гарчи ҳозир ҳарбий суд иш кўраётган бўлса-да, барча озода давлатларнинг қонунларини тан олишимиздан огоҳлантириб қўйиш керак, — деди суд ҳайъати аъзоларидан бири.

Индамай ўтирган иккинчи суд аъзоси бу гапни маъқуллаб бош ирғаб қўйди. Кейин раис қўлидаги дастлабки тергов ёзувларига солиштирган кўйи сўроқни давом эттирди:

— Сизга қуйидаги айблар қўйилган: йигирма тўққизинчи октябрь куни сиз, яъни душман қўшинлари офицери, кийимингизни ўзгартириб, Уайт-Плейн яқинида америкаликлар қўшинлари соқчи отрядлари турган жойларидан ўтгансиз, шу сабабдан ҳам сизни Америкага қарши иш олиб боришда шубҳаланиб, жосус сифатида жазога тортиш кўзда тутилади.

Қўйилаётган айб моҳиятини бафуржа ва аниқ баён этаётган раиснинг майин, аммо қатъий овози ниҳоятда таъсирли эшитиларди. Айб шунчалик очиқ-ойдин, далиллар шунчалик равшан, исботлар шунчалик лўнда, берилажак жазо эса шунчалик ҳаққоний баён этилдики, ундан қочиб қутулишга заррача имкон қолмагандек туюлди.

Бироқ Генри жўнгина ҳамда жиддий жавоб берди:

— Сизларнинг соқчи отрядларингиз орасидан кийимини ўзгартириб ўтганим тўғри, лекин...

— Шошилманг! — унинг сўзини бўлди раис. — Уруш қонунлари шундоқ ҳам қаттиқ ўзи, яна бирон нимани қўшимча қилиб, айбингизни чуқурлаштиришингизнинг ҳожати йўқ сиз учун.

— Агар истаса, судланувчи сўзини қайтариб олиши мумкин, — деб қўйди биринчи судья. — Унинг иқрори юқорида қўйилаётган айбни тасдиқлаяпти холос.

— Ҳаққоний сўроқ беришдан қайтмайман, — деди Генри мағрур.

Иккала суд аъзоси унинг сўзларини индамай, беэтирос эшитишди, уларнинг бадқовоқ юзида ғалаба шодиёнасидан ҳатто асар ҳам кўринмади. Эндиликда содир бўлаётган гаплар раисда кўпроқ қизиқиш уйғотганга ўхшарди.

— Сизнинг майлу туйғуларингиз олижаноб, сэр, — деди у, — ёш ҳарбий хизматчининг иштиёқу ғайрати забтида шунчаликка бориб, яъни алдамчи бўлиб қолганидан ғоятда афсусланаман.

— Алдамчи! — нидо солди Уортон. — Мен ўз душманларим қўлига асир тушиб қолмасликка тиришарканман, оқилона иш қиляпман, деб ҳисоблагандим.

— Капитан Уортон, жангчи ўз рақибига фақат очиқчасига, қўлда қуроли билан кўндаланг бўлмоғи даркор. Мен икки Англия қиролига хизмат қилганман, ҳозир бўлса ўз ватаним хизматидаман, лекин ҳеч қачон душманга кундузги ёруғсиз, кейин унинг мени кўриб турганига хаппа-ҳалол ишонмасдан яқинлашмаганман.

— Бизнинг қўшинларимиз ишғол этиб турган ерларга бировнинг кийимида келишга сизни нима мажбур қилганини тушунтириб бера оласизми? — деб сўради биринчи судья лабини буриб.

— Мен шу ерда, қаршингизда ўтирган кекса бир жентльменнинг фарзандиман, — деб жавоб берди Генри. — Отам билан дийдор кўришмоқ учун ҳаётимни хавф остида қолдиришдан қўрқмадим. Бундан ташқари, сизларнинг қўшинларингиз текисликка камдан-кам тушади, иннайкейин, «бетараф майдон» деган номнинг ўзи ҳам ҳар иккала рақиб томон вакилларининг бу ердан бемалол ўтишига изн беради.

— Аммо бу ном қонун билан тасдиқланмагану уруш пайтида ўз-ўзидан пайдо бўлган холос. Аммо лекин, қўшин қай томонга юрмасин ва қаерга бормасин, у ҳамма ерда ўз тартиб-қондасини жорий этади, булардан энг биринчиси эса душмандан ўзини моҳирона ҳимоя қилишдир.

— Мен важ-баҳона тўқийдиган айёрлардан эмасман, сэр, — дея жавоб қилди йигит, — мен фақат отамнинг ўз фарзандини кўришга, меҳрига қонишга ҳақи бор деб билар ва унинг кексалигини эътиборга олиб, унга бўлган меҳр-муҳаббатимни исботлаш учун бундан ҳам каттароқ хавфу ҳатарга бош суқишга ҳам тайёр эдим.

— Меҳру оқибатингизга баракалла! — хитоб қилди раис. — Наздимда, жентльменлар, ишини айтганда, аввалига иш менга ғоятда қоронғи кўринганди; локигин ўз отаси ва туришганлари билан дийдор кўришиш истаги учун ўғилни ҳеч ким қоралаёлмайди.

— Мақсадингиз фақат ана шугина эканини исботловчи далилларингиз борми унда?

— Ҳа, ана улар, — деб жавоб берди Генри дилида умид учқуни милтиллаб, — мана далилларим: отам,

инглим, майор Данвуди — ҳаммалари билишади уни.

— У ҳолда, — деди беэҳтирос судья, — сизни оқлашимиз мумкин ҳали. Бироқ ишни текширишни давом эттириб, охирига етказиш зарур.

— Шубҳасиз, — бажону дил тасдиқлади раис. — Ҳайли, кекса мистер Уортон буёққа ўтиб, қасам эсин.

Кекса ота сал юраги дадилланиб, лекин бушашини яраб одимлаганча олдинга ўтди-да, суд тартиботи талаб қилганидек, жами тартиб-қондани адо этди.

— Айбланувчининг отасимисиз? — деб сўради Сингтон мулойим, гувоҳнинг оталик туйғусига ҳурмат сақлаб бир нафас сукут сақлаб тургач.

— У менинг яккаю ягона ўғлим.

— Йигирма тўққизинчи декабрь куни унинг ўйингизга кириб келиши тўғрисида нималарни биласиз?

— У, ҳозиргина ўзи айтганидек, мени ва сингилларини кўргани келган.

— У бировнинг кийимидамиди? — деб сўради биринчи судья.

— Ҳа. У ўз полки мундирида эмасди.

— Сингиллари билан дийдор кўришиш учун денг, — дея такрорлади раис тўлқинланиб. — Қизларингиз ҳам борми, сэр?

— Шундай, икки қизим бор, ҳар иккови ҳам шу ерда.

— Бошида ясама сочмиди? — гапга аралашди биринчи судья.

— Чоғимда бошида ясама сочга ўхшаш нарсани пайқагандай бўлувдим.

— Уғлингиз билан кўришмаганингизга кўп бўлганмиди? — деб сўради раис.

— Бир йилу икки ой.

— Дағал матодан тикилган кенг плашдамиди? — деб сўради судья айбнома маълумотларига кўз қирини ташлаб.

— Шундай, у плашда эди.

— Хўш, сиз ўғлингизни фақат ўзингизни кўргани келган, деб ўйлайсизми?

— Ҳа, мени ва қизларимни кўргани келган.

— Жасур йигитча экан, — шивирлади суд раиси

Ўзининг индамас ҳамкасабасига. — Бу қилмишнинг айтарли ёмон томонини кўрмаяпман. У эҳтиётсизлик қилган, лекин олижаноб ишга журъат этган.

— Углингиз сэр Генри Клинтондан ҳеч қандай топшириқ олмаганига, кейин қариндошларини кўргани келиши ҳақиқий мақсадини ниқоблаш учун баҳонагина эмас эканига аминмисиз?

— Буни мен қаёқдан билай? — деб жавоб берди мистер Уортон ўтақаси ёрилиб. — Наҳотки сэр Генри менга шундай ишни ишониб топширса?

— Манави рухсатнома тўғрисида бирон нима маълумми сизга? — Шундай дея судья капитан Уортон қўлга олинганидан кейин Данвудида қолган қоғоз парчасини унга узатди.

— Йўқ, чин сўзим, бу тўғрида менга ҳеч нима маълум эмас! — хитоб қилди чол ва худди юқумли мараздай сапчиб ўзини қоғоздан нари олди.

— Қасам ичасизми бунга?

— Қасам ичаман!

— Яна гувоҳингиз борми, капитан Уортон? Бунисининг сизга нафи тегмайди. Сизни шундай бир вазиятда қўлга олганларким, бунинг оқибатида ҳаётингиздан жудо бўлишингиз мумкин, шунинг учун ҳам айбсиз эканингизни фақат ўзингизгина исботлашингиз лозим. Ҳаммасини яхшилаб ўйлаб олинг, кейин хотиржам тутинг ўзингизни.

Сўзлаётган судьянинг совуққонлиги нимаси биландир одамни чўчитарди, бундан Генрининг ранги қув ўчди. Полковник Синглтоннинг хайрихоҳлигини пайқагач, оз бўлмаса у жонига таҳдид қилиб турган хавфни унутиб юбораёзган эди, аммо бошқа иккала судьянинг бадиққат ҳамда шафқат билмас қиёфаси ўзини қандай қисмат кутаётганини ёдига солганди. У жим қолди ва дўстига илтижо-ла жавдиради. Данвуди унинг фикрини тушуниб, гувоҳликка ўтишини айтди. У қасам ичиб ўзи кўрган-билган жамики гапни айтиш истагини билдирди. Бироқ у берган гувоҳлик ишнинг моҳиятини ўзгартолмади, тезда буни Данвудининг ўзи ҳам тушунди. У кўп нарсани билмасди, ана шу озгина билганининг ҳам Генрига ҳаёнидан кўра зиёни кўпроқ бўлди. Данвуди берган гувоҳликни ҳаммалари чурқ этмай тинглашди, индамас судья эса бунга жавобан маънодор қилиб бош чайкаб-кўярди холос, лекин унинг бу ҳаракат-

дан майорнинг гаплари қандай таассурот қолдираётганини барча сўзсиз ҳам яққол кўриб турарди.

— Сиз ҳам айбланувчининг ўзи иқрор бўлганидан улак мақсади йўқ деб ҳисоблайсизми?

— Бошқа ҳеч қандай, бунга бошим билан жавоб беришга тайёрман! — хитоб қилди Данвуди қизгин.

— Шу хусусда қасам ича оласизми?

— Қандай қилиб қасам ича оламан? Одамларнинг қилидаги ёлғиз худогагина аён. Лекин мен бу одамни болалигидан биламан: у ҳамиша ростгўй эди. Ҳар қандай ёлғон унга ёт.

— Гапингизга қараганда, у қочган ва қўлида қурол билан яна асир олинган, шундайми? — деб сўради раис.

— Шундай, кейин жангда яраланган. Ўзингиз кўриб турибсиз, қўли ҳозиргача яхши тузалиб кетгани йўқ. Наҳотки сиз, сэр, агар айбсизлигига ишончи комил бўлмаса, уни бошқатдан бизнинг қўлимизга тушиб қолиш жавфи бор жойга ўзини урарди, деб ўйлайсиз?

— Хўш, майор Данвуди, сиз нима деб ўйлайсиз, бордию Территаун¹ яқинида жанг бошланиб қолган тақдирда Андре жанг майдонидан қочармиди? — деб сўради эҳтироссиз судья. — Еки ёшлик шон-шуҳратига чанқоқ эмасмиди у?

— Сизнингча бу шон-шуҳратми ҳали? — хитоб этди майор. — Шармандаларча ўлим билан бадномлик-ку!

— Майор Данвуди, — дея жавоб берди судья сиполик билан, — сиз мардона туриб олижаноб иш қилгансиз. Сизга оғир ҳамда шафқат билмас бурчу вазифангизни ўташингизга тўғри келган, аммо сиз буни ҳалол, виждонли одам ва ўз ватанининг содиқ фарзандига муносиб тарзда адо этгансиз, шундоқ экан, биз ҳам худди шундай иш тутишимиз даркор.

Суд залида ҳозир бўлганларнинг бари сўроқни диққат-эйтибор билан кузатишмоқда эди. Суднинг оқибати нима бўлишини тушуниб олишларига халал бераётган бетизгин ҳиссиёт таъсирида қулоқ солаётганларнинг аксарияти ҳатто Данвуди судьяларнинг кўнглини юмшата олмаганидан кейин, бошқа ҳеч ким бунинг уддасидан чиқолмайди, деб ҳисобларди. Шу пайт одамлар

¹ Территаун — Нью-Йорк штатидаги шаҳар, Андре ўша ерда қўлга олинган.

тўдаси орасида турган Цезарнинг беўхшов гавдаси олға интилди; унинг чуқур қайғу акс этиб турган, бўлаётган манзарани шунчаки қизиқсиниш ила томоша қилаётган, бўлак занжиларнинг башарасидан кескин ажралиб қолган маънодор афти индамас судьянинг диққатини тортди. У биринчи марта оғиз очиб:

— Анави занжи олдинга чиқсин, — деди.

Энди ортга чекинишнинг фурсати ўтганди, шу сабабли Цезарь фикрларини мундоқ жамлаб ҳам улгуролмай, Америка кўшинлари офицерларига кўндаланг бўлди. Занжини сўроқ қилишни уни ўртага чақирган судьяга қўйиб беришди. Шундай қилиб, у мансабига муносиб бир тарзда қаттиққўллик билан ишга киришди:

— Айбланувчини танийсизми?

— Таниганда қандоқ, — дея жавоб берди Цезарь мазкур саволни берган судья каби салобат билан.

— Ясама сочини ечганида уни сизга бердимми?

— Цезарга ясама сочининг кераги йўқ, — дея гўлдиради занжи, — ўзининг сочи жуда яхши.

— Капитан Уортон хўжангизнинг уйида эканида бирор кимсага хат-пат элтиб бермадингизми ёки, эҳтимол, бошқа бирон топширигини бажармадингизми?

— Мен доимо хўжайиним буюрганини қиламан.

— Қани, нималар буюрганди у?

— Гоҳо ундай, гоҳо бундай, фурсатига қараб...

— Етарли, — деди полковник Синглтон вазоҳат билан, — сиз жентльменнинг ҳалол иқрорини эшитдингиз, бу тутқундан нима янги гапни ҳам эшитардингиз? Капитан Уортон, ўзингиз кўриб турибсиз, сиз тўғрингизда нохуш фикр туғиляпти. Судга бошқа гувоҳларни кўрсата оласизми?

Генрининг жиндаккина умиди қолганди. Ишнинг оқибати бахайр бўлади шекилли, дея дилида куртак ёза бошлаган ишончи аста-секин сўна бошлаганди, бироқ шу аснода синглимнинг маъсума, ёқимтой чеҳраси мадад бўлмасмикин деган ширава фикр йилт этди хаёлида ва у ранги қув ўчган Френсисга ўтинч-ла, ёлборганча телмирди. Қиз жойидан кўзғалиб, ботинқирамайроқ судьялар сари юрди; чеҳрасидаги рангпарлик ўрнини ўша ондаёқ қизиллик эгаллади, шундан сўнг у столга енгил, аммо дадил-дадил одимлар билан яқинлашди. Френсис силлиқ манглайига тушиб турган қалин соч тутамларини суриб қўйган эди, судьяларнинг кўзи

ҳар қандай тош юракларни ҳам эритиб юборадиган сулувлар ҳамда норасида чеҳрага тушди. Френсиснинг чақноқ нигоҳию истараси бошқа бир қизни ёдига солди шекилли, раис бир нафас қўли билан кўзларини беркитди. Лекин у дарҳол ўзини ўнглаб олди-ю, қизга ёрдам беришдек пинҳоний истагини фош этгувчи қизгинлик билан деди:

— Балки акангиз яқинлари билан яширинча дийдор кўришиш ниятида эканини сизга хабар қилгандир?

— Йўқ, йўқ! — дея жавоб берди Френсис, гўё фикрларини жамлашга тиришаётгандек, қўлини пешонасига босиб. — У ҳеч нима демаганди, то уйга кириб келмагунича билмасдик буни. Шундай оғир пайтда, бунинг устига бизнинг қай аҳволдалигимизни била туриб, меҳрибон ўғилнинг отаси билан кўришиш учунгина жонини хавф-хатарга қўйишга ҳам тайёр эканини саховатли одамларга тушунтириб ўтириш керакмикин?

— Қани айтинг-чи, биринчи марта шундай бўлишимиз? У илгари ҳеч қачон уйга келиши тўғрисида гапирмаганмиди? — деб сўради полковник оталарча мулозимлик билан қиз сари энгашиб.

— Айтганди, айтганди! — хитоб қилди Френсис раиснинг ўзига ҳамдардлик ила қараётганини пайқаб. — Бу галгиси тўртинчи келиши.

— Узим ҳам билгандим, — деди раис мамнунлик билан қўлларини ишқар экан. — Бу довюрак, меҳрибон ўғил, жангда эса қизиққон жангчи эканига кафолат бераман, жентльменлар. Олдинлари қандай кийимда келарди?

— Кийимини ўзгартиришини кераги йўғийди, у пайтларда водийда қирол қўшинлари борийди, уни бемалол ўтказишаварарди.

— Демак, бу сафар биринчи марта ўзининг полки мундирида келмабди-да? — деб сўради полковник тушқун овозда, ёрдамчиларининг диққат-ла тикилган нигоҳидан кўзларини олиб қочиб.

— Ҳа, биринчи марта! — дея хитоб қилди қиз. — Агар айби шу бўлса, сизни ишонтириб айтаманки, унда биринчи айб қилиши бу.

— Лекин сиз, эҳтимол, хат ёзиб, кел деб илтимос қилгандирсиз? — дея суриштиришда давом этарди полковник.

— Албатта, биз уни жуда-жуда соғингандик, тезроқ дийдор кўришайлик деб худога қилган илтижолари-

мизни-ю, асти қўявёрасиз! Лекин қирол қўшинлари офицери билан алоқа боғлаб турадиган бўлсак, отамизга зарар етказиб қўйишимиз мумкин эди, шунинг учун ҳам унга хат ёзишга ботинолмасдик.

— Келганидан кейин у уйдан чиқиб, қариндошларидан ташқари бирон кимса билан учрашдимми?

— Ҳеч зог билан. У қўшнимиз — чорбозорчи Бёрчдан бошқа ҳеч кимни кўргани йўқ.

— Кимдан? — дея қичқириб юборди полковникнинг ранги бўзариб ва худди илон чаққандек ўзини орқага ташлади.

Данвуди инграб юборди, икки қўли ила бошини чангаллади-ю: «Ҳалок бўлди у!» — дея қичқирганича хонадан югуриб чиқиб кетди.

— Елғиз Гарви Бёрчнигина кўрди, — дея такрорлади Френсис майор чиқиб кетган эшикка аграйиб тикилган кўйи.

— Гарви Бёрчни! — деб юборишди ҳамма судьялар худди акси садодай бараварига.

Суднинг ҳар иккала совуққон аъзоси зуд кўз уриштириб олиб, айбланувчига синовчан тикилиб қолишди.

— Жентльменлар, чорбозорчи Гарви Бёрчдан қиролга хизмат қилишда гумондорликлари сизлар учун янгилик эмас, албатта, — деди Генри яна олдинга чиқиб. — У сизларнинг судингиз томонидан чамамда менга таҳдид қилаётган жазога ҳукм этилган. Шу ваддан ҳам мен унинг ёрдамидан фақат сизларнинг соқчи отрядларингизни оралаб ўтишда, кийган кийимларимни топишдагина фойдаланганимни айтиб қўяй; лекин мени, майли, ўлим кутаётган бўлса ҳам, то охирги нафасимгача ниятим — қаршингизда турган бегуноҳ, бокира қизнинг сўзларидай поклигини таъкидлайвераман.

— Капитан Уортон, — деди суд раиси тантанавор оҳангда, — Америка озодлигининг душманлари бизнинг қудратимизга путур етказишнинг талайгина айёрона усулларини излаб топмоқдалар. Рақибларимиз орасида эса Вест-честерлик чорбозорчидан кўра хавфлироғи йўқ. Бу жосус — ниҳоятда эпчил, маккор, зийрагу сезгир, ўз тоифасидаги одамлар ичида унга тенг келадигани топилмайди. Сэр Генри Андрени қутқаришга охирги бор уриниб кўришда у билан ўз офицери орасида алоқа ўрнатишдан маъқулроқ чорани топа олмаганиди.

Шубҳасизки, йигитча, бу танишлик сиз учун фалокатли бўлиши мумкин.

Шерикларининг жиддий ҳамда бешафқат нигоҳлари кекса жангчининг чеҳрасида акс этган мардона қаҳрини батамом қўллаб-қувватлади.

— Уни ҳалок қилдим! — дея қичқириб юборди Френсис даҳшат ичра бармоқларини синдиргудек қайириб-букаркан. — Сиз ҳам биздан юз ўгирдингизми? Унда тамоম бўлди у!

— Қўйинг, нораства фаришта, ундай деманг! — деди полковник қаттиқ ҳаяжонланиб. — Ҳеч кимни ҳалок этганингиз йўқ, бундай деб бизнинг юрагимизни ўртаманг.

— Ўз яқинларини севиш наҳотки жиноят бўлса?! — дея сўзини давом эттирди Френсис қизишиб. — Наҳотки Вашингтон — бағри кенг, холис, адолатли Вашингтон ҳам шафқатсизлик қилиб шундай деб ўйласа? Шошилманглар, бу ишни Вашингтоннинг ўзи ҳал қилсин.

— Бунинг иложи йўқ, — жавоб берди раис, худди сулув қизни кўрмай кўя қолай деётгандек қўли билан кўзларини беркитиб.

— Иложи йўқ? Судни лоақал бир ҳафтагагина кечиктира туринг? Тиз чўкиб илтижо қиламан сиздан, инсон қудрати ожизлик қилган пайтларда сиз ўзингиз ҳам муруввату шафқатга зор бўлиб қоласиз-ку ахир. Елвораман сизга, унга ақалли бир кун муҳлат беринг!

— Иложи йўқ, — дея яна ўша сўзини қайтарди полковник овози аранг чиқиб. — Биз қатъий буйруқни ижро этияпмиз, кейин, унга шундоқ ҳам керагидан ортиқроқ муҳлат бериб қуйдик.

У тиз чўкиб турган қиздан юзини бурди, аммо қиз жон-жаҳди билан маҳкам ушлаб олган қўлини тортиб ололмади ёхуд буни истамади.

— Маҳбусни олиб боринглар, — деди судьялардан бири Генрини қўриқлаб турган офицерга. — Полковник Синглтон, суд залидан чиқамизми энди?

— Синглтон, Синглтон! — бамисоли акси садодай такрорлади Френсис. — Демак, сиз ўзингиз ҳам отасиз, ота мусибатини тушунасиз: шундоқ ҳам юраги лахта-лахта қон бўлиб турган одамнинг қалбига наштар урмайсиз, буни истамайсиз. Полковник Синглтон, яратган ўлимингиз олдидан ўгирган калимаи шаҳодатингизни

қандай тингласа, менинг ҳам гапимга худди ўшандай қулоқ солинг, акамга шафқат қилинг!

— Олиб кетинглар қизни, — деди полковник қўлини оҳистагина бўшатиб олишга уриниб.

Бироқ ҳеч ким жойидан жилмади. Френсис зўр бериб унинг чеҳрасидаги ифодани ўқишга тиришарди, лекин у юзини ўгириб олган, қиз эса ҳануз қўлини қўйиб юбормасди.

— Полковник Синглтон! Яқингинада сизнинг ўғлингиз ҳам ўлим тўшагида ётганди. Унга отамнинг хонадонидан бошпана бердик; уйимизда асраб-авайлаб, парваришладик. Энди ўша ўғлингиз — сизнинг фахру гурурингиз, дилингизнинг қувончи, нуридийдангизни кичик фарзандларингизнинг яккаю ягона ҳимоячиси деб фарз қилиб кўринг, агар қўлингиздан келса, акамни ана шунга қараб айбланг!

— Мени жаллодга айлантиришга Хиснинг¹ қандай ҳаққи-ҳуқуқи бор?! — дея алам билан инграб юборди кекса жангчи ва сапчиб ўрнидан туриб кетди — юзига қон урилди, чакка томирлари ҳаяжондан ўрта қўлдай бўртиб чиқди. — Эҳ, ўзимни йўқотиб қўяёзибман, юринглар, жентльменлар, бу мушкул вазифамизни адо этишимиз керак.

— Йўқ, йўқ, кетмай тулинг! — фарёд чекди Френсис. — Сиз отани ўғлидан, сингилларни акасида шундай хотиржамгина жудо қила оласизми? Бутун вужудим билан мен меҳр қўйган иш шуни талаб қиладими? Қаттиқ ҳурмат қилишга ўрганиб қолган одамларим ҳам-а? Лекин сиз, назаримда, шошилмаяпсиз, гапларимга қулоқ солиб турибсиз, раҳм-шафқат қилиб, уни афв этасиз!

— Чиқаверинглар, жентльменлар, — деди полковник эшик томонга ишора қилиб; у ўз ҳис-туйғуларини жиловлашга уриниб, важоҳат ила қаддини ростлади.

— Шошманг, гапимни эшитинг! — дея хитоб қилди Френсис жонҳолатда унинг қўлидан ушларкан. — Полковник Синглтон, сиз отасиз-ку, ахир, шафқат қилинг! Ўз ўғлингиздай раҳмингиз келсин унга! Қизингизга ачининг! Ахир ўзингизни ҳам қизингиз борийдику! Менинг кўксимда жон берди у. Жони узилганидан

¹ Вильям Хис — Вест-Честердаги Америка ҳўшинлари ҳўмондони, генерал-майор.

кейин мана шу қўллар кўзини юмиб қўйди... Ҳа, ҳа, мана шу қўллар, ҳозир сизнинг қўлларингизни илтижо билан қисиб турган қўллар — сўнги нафасида хизмат қилди унга. Наҳотки энди шу қўллар сиз жазоламоқчи бўлаётган бахтиқаро акамга ҳам ўшандай хизмат қилса?!

Кекса жангчининг вужуди ларзага келди, бироқ у ҳаяжон хуружини енгди, кўксидан чуқур хўрсиниқ аралаш ингроқ отилиб чиқди холос. Ўз ҳиссиёти устидан ғолиб келганидан ғурурланиб атрофга аланглади, аммо шу лаҳзадаёқ рам-мусибат хуружи янгитдан ҳамлага ўтди-ю, у етмиш аёзли қиш қиров боғлатган бошини илтимосчи қизнинг кифтига қўйди. Беҳисоб жангу жадалларда садоқатди ҳамроҳи бўлган ажралмас қиличи мадори қуриган қўлидан тушиб кетди-ю:

— Бунинг учун тангри ярлақасин сизни! — дея нидо солиб, ҳўнграб йиғлаб юборди.

Полковник Синглтон жунбушга келган ҳис-туйғуларини хийла вақтгача тизгинлай олмади, бироқ ниҳоят ўзини ўнглаб, ҳушидан кетган Френсисни холаси измига топширди-да, жиддий қиёфада ўз ўртоқларига ўгирилиб:

— Энди, жентльменлар, офицерлик бурчимизни адо этишимиз зарур, — деди. — Ҳис-туйғуларимизга эса ана ундан кейин бериламиз. Судланувчининг иши юзасидан қандай қарорга келдинглар?

Судьялардан бири полковник Френсис билан гаплашаётганида ўзи ёзиб тайёрлаб қўйган ҳукмни узатаркан, суднинг иккинчи аъзоси ҳам шу фикрда эканини айтди.

Қоғозда Генри Уортоннинг Америка қўшинлари жойлашган маррадан кийимини ўзгартириб ўтганида жосус сифатида қўлга олингани қисқачагина баён этилган эди. Уруш даври қонунларига биноан бундай хатти-ҳаракат учун ўлим жазоси берилади, шу сабабли суд капитан Уортонни осишга ҳукм қилади; ҳукм келаси кун эрталаб соат тўққиздан кечиктирмай ижро этилиши лозим, деб ёзилганди унда.

Бош қўмондоннинг, у йўқ бўлган чоқда эса унинг ўрнига қолган офицернинг тасдиқсиз энг қаттиқ жазони (ҳатто душманга нисбатан ҳам) қўллаш қабул қилинмаган эди. Вашингтоннинг бош штаби Нью-Виндзорда, Гудзоннинг ғарбий қирғоғида эди, шунинг учун

ҳам ундан жавоб олишга бемалол улгуриш мумкин эди.

— Жуда қисқа муддат берилибди, — деди полковник патқаламни ушлаганча, ҳеч қандай очиқ-ойдин сабаб бўлмаса-да, имзо чекишга шошилмай. — Бир кечакундуздан ҳам кам — бу вақт ичида шундай навқирой йигит ўлимни кутиб олишга тайёрланиб улгуриши керак-а!

— Қирол офицерлари Хэлга¹ бор-йўғи бир соатгина муҳлат беришган, — дея жавоб қилди суд аъзоси. — Биз эса қондадаги муддатни қўйдик. Лекин Вашингтон бу муддатни чўзиши, ҳатто айбдорни афв этиши мумкин.

— У тақдирда Вашингтоннинг ҳузурига ўзим борганим бўлсин! — дея хитоб қилди полковник ўзи имзо чеккан қоғозни қайтараркан. — Мендек кекса жангчининг кўрсатган хизматларининг заррача қадри-қиммати бўлса-ю, генерал гапимга қулоқ солишга кўнса, бу йигитчани қутқариб қоламан!

У шундай деб, Генри Уортонга ёрдам беришдек олижаноб истак иштиёқида ёниб-жўшган кўйи йўлга отланди.

Суд қарори тегишлича эҳтиёткорлик билан маҳбусга етказилди. Навбатчи офицерга зарурий кўрсатмаларни бериб, бош штабга чопар орқали ахборот жўнатилагач, ҳар иккала суд аъзоси отларига миниб, судда адолату ҳақиқат ҳимоячилари сифатида ўзларини қандай эҳтироссизу сипо тутган бўлсалар, худди ўшандай важоҳат билан ўз ҳарбий қисмларига жўнаб кетдилар.

XXVII боб

Нима? Ҳукм бекор қилинмадими?

Клавдио наҳотки ўлди?

Шекспир, «Иложга қарши илож»

Ҳукмни хабар қилганларидан сўнг Генри бир неча соатни яқинлари даврасида ўтказди. Мистер Уортон ночорликда ўглининг бевақт ҳалокат топажаги қайғусини чекиб, ҳам ўтида ўртанар, ҳушига келган Френ-

¹ Хэлъ — инглизлар томовидан жосуслиги учун дорга осилган Америка офицери.

сиснинг қалби тилка-пора бўлиб, наздида ўлиб қўя қолса бу аламдан қутуладигандай туюларди. Ёлғиз мисс Пейтондагина ҳали-ҳозирча умид учқуни ёки шундай шароитда нималар қилиш лозимлиги устида бош қотириш учун зарур бўлган руҳий тетиклик сақланиб қолганди. Меҳрибон холасининг нисбий вазминлиги мутлақо унинг жиянига бўлган меҳр-оқибати камлигининг далолати эмасди, аммо-лекин онгсиз равишда Вашингтонга нисбатан ишончи унга мадад бериб турарди. Мисс Пейтон у билан битта мустамлака шаҳарчасида дунёга келганди, гарчи Вашингтоннинг эрта ҳарбий хизматга кетиши, ўзининг эса бот-бот опасиникига қатнаб туриши ҳамда тез орада ўша ерда ўрнашиб қолиши икковларининг учрашишларига халал берган бўлса-да, лекин мисс Пейтон унинг оилапарварлигини, саховатини эшитган ва шахсий ҳаётида сиёсат бобидагичалик ўта қаттиққўллигу шафқатсизлик кўрсатмаганини биларди. Виргинияда у қаттиққўл, аммо ҳақпарвар ҳамда одамшаванда хўжайин сифатида ном таратганди, ҳозир бўлса мисс Пейтон ҳамюртининг бутун қўшинларга қўмондонлик қилаётгани ва Американинг тақдири унинг қўлида эканини ўйларкан, қалби ғурурга тўларди. У Генрининг зиммасига юкланаётган жиноятни қилмаганини биларди, шунинг учун ҳам ҳақ ўз жойида қарор топишига жамики бегуноҳ, пок қалбли кишиларга хос соддадилона ишонч билан қараркан, ҳар хил жимжимадор гаплару қонунни ўз билгича талқин қилиш ёрдамида бир бегуноҳ одамни жазолаш мумкин эканини тасаввур этолмасди. Бироқ ҳадемай, машъум ҳукми ижро этиш учун ошиғич тайёргарлик бошланиб кетганини кўргач, ҳатто унинг соддадилона умиди ҳам сўнди. Чошгоҳга бориб дарё соҳилига қўнган кўнгиллилар отряди жойидан қўзғалиб, қаҳрамон хонимимиз ўз қариндошлари билан жойлашган фермага яқинлашди; аскарлар Британия жосусининг қатлига кўпроқ тантанали тус бермоқ учун эрталабгача шу ерда кутамиз деган ошкора ният билан чодирларини тикишга киришдилар.

Данвуди ўзига буюрилган барча ишларни ўринлаган ва эндиликда ичкарида ҳаракат қилаётган озуқа, ем-хашак таъминотчилари гуруҳини ҳимояга олиб, дарё ёқалаб аста-секин силжиб келаётган душман отрядига қарши чиқиш учун ўз қўмондонини сабрсизлик билан

кутаётган эскадронига қайтаверса ҳам бўларди. Майор фермага судда гувоҳликлари керак бўлиб қолар, деган ўйда Лоутон отрядидаги бир неча суворийни бошлаб келганди. Аммо капитан Уортоннинг иқроридан кейин ҳар қандай янги гувоҳлик ортиқча бўлиб қолди.

Данвуди Генрининг туғишганлари қанчалар ғам-алам чекаётганларини кўришни истамасди, уларнинг аҳволи-руҳияси таъсирида жасорати тугаб, бўшашиб қолишдан чўчиб, бутун вақтини ташвишу хавотир билан ўшалар туришган уй теграсида танҳо кезарди. У ҳам мисс Пейтонга ўхшаб Вашингтоннинг мурувватидан умид узмаганди, лекин гоҳо-гоҳо уни шубҳа-гумон чирмаб олар, шунда қалбини умидсизлик тилишларди. Уруш даври қонунларининг қанчалик қаттиқ эканини жуда яхши билар ва шу боисдан ўз генерали тимсолида кўнгилчан одамни эмас, қаттиққўл лашкарбошинигина кўришга ўрганиб қолганди. Бунинг устига яқингинадаги даҳшатли воқеа Вашингтонга бундай заиф жиҳатлар мутлақо бегона эканини кундай очиқ-равшан кўрсатди-қўйди: у икки дунёда кўнгилчанлик майлига итоат этиб, ҳеч кимсага шафқат қилмайди. Мейсон батомом сафар либосида ёнига яқинлашганида Данвуди асабий ҳолатда, дам шубҳа-гумон гирдобига шўнғиб, дам кўнглида умид чироғи учқунлаб мевазор боғда айланиб юрарди.

— Мен эрталаб дарёнинг қуйи тарафидан келтирилган маълумотлар эсингиздан чиқиб кетган бўлса керак деб ўйлагандим, сэр, шу сабабдан отрядга йўлга тушишга тайёр бўлиб турилсин дея буйруқ беришга журъат этдим,— деди лейтенант хотиржамгина, қинида турган қиличи билан атрофидаги дала гуллари бошчаларини уриб-уриб қўяркан.

— Қайси маълумотларни айтяпсиз? — сўради сесканиб Данвуди.

— Мен Жон Буллнинг турнақатор юк аравалар билан Вест-Честерга кириб боргани тўғрисидаги хабарнигина назарда тутяпман; бордию ўша араваларни тўлатиб олишга муваффақ бўлишса, унда бизнинг озиқ-овқатни тоғнинг нариги ёғидан излашдан бўлак чорамиз қолмайди. Бу ебтўймас инглизларнинг Йорк-Айленда аҳволлари ишқал, у ердан эсон-омон қутулиб кетишса борми, ҳаммаёқни шипшийдан қилиб шипириб кетишади, ана унда биронта меросхўр янки хоним

хатто тўшагига тиқишга ярагулик похол ҳам тополмайди.

— Соқчи уларни қаерда пайқабди? Бу маълумот бутунлай ёдимдан кўтарилиб кетибди.

— Синг-синг ортидаги тепаларда, — дея жавоб берди лейтенант қатра ажабланмай. — У ердаги йўллар худди бедазорга ўхшаб кетганмиш, теварак-атрофда эса чўчка зоти борки, жамикиси шундоқ ёнгиналаридан Кингс-Брижга қараб дон олиб ўтаётганларида нукул «хўр-хўр» қилармиш. Бу хабарни олиб келган Жорж Синглтоннинг ординарецининг гапига қараганда, гўё отларимиз, водийга тушишимиз керак эмасмиккин, йўқса кейин ҳадеганда қорнимизни тўйғаза олмай қоламиз-ку, деб кенгаш қуришаётган эмиш. Агар инглизларни ўлжаларини олиб кетишларига йўл қўйиб берадиган бўлсак, мавлуд байрамида қовуришга лоақал битта чўчка нимтасиниям тополмасмишмиз.

— Қўйинг, лейтенант Мейсон, ўша ординарецининг аҳмоқона гапларини такрорламай қўя қолинг! — хитоб қилди Данвуди алам билан, — кейин, унвони катталардан кутишни ўргансин у.

— Унинг номидан узр сўрайман, майор Данвуди, — жавоб берди Мейсон, — кўриниб турибдики, у ҳам худди менга ўхшаб янглишган. Иккаламиз ҳам, генерал Хис душманга ҳужум қилиш ва уясидай тумшугини чиқарди дегунча мушт туширишни буюрган, деб ўйлабмиз.

— Бас қилинг, лейтенант Мейсон, — деди майор, — ёки буйруқни фақат мендан олишингизни ёдингизга сўлиб қўйишимга тўғри келади.

— Биламан, майор Данвуди, жуда яхши биламан бунди. Лекин таассуфки, хотирангиз панд бериб, буйруқларингизни ҳамиша сўзсиз бажаришимни унутибсиз.

— Афв этасиз, Мейсон! — деди Данвуди ва лейтенантнинг иккала қўлини сиқди. — Ҳа, тўғри, сиз жасур ҳам ўз вазифасини яхши бажарадиган тиришқоқ офицерсиз. Қизиққонлигим учун кечирасиз... Лекин манави машъум иш... Сизнинг дўстингиз борми?

— Нималар деяпсиз, майор, — дея унинг сўзини бўлди лейтенант, — сиз мени самимий тиришқоқлигим учун кечиринг! Қандай буйруқ берилганини билганимдан бошлиғимга гап тегмасин, бирон кўнгилсиз кор-ҳол бўлмасин деб қўрққандим. Лекин шу ерда қолаверинг,

қани, бирорта одам сизнинг полкингиз шаънига бир оғиз ноҳўя гап айтишга журъат қилиб кўрсин-чи, ўша ондаёқ барча қиличларимиз ўз-ўзидан қинини тарк этиб, яланғочланади; иннайкейин, инглизлар ҳам яқингинада йўлга чиқишди. Кротон билан Кингс-Брижнинг ораси ҳам оз йўл эмас. Қандоқ бўлгандаям, имоним комилки — уларга кўзлаган манзилларига бормасларидан олдинроқ етиб оламиз.

— Эҳ, бош штабга кетган чопар тезроқ қайта қолса эди-я! — дея хитоб қилди Данвуди. — Бунақа кутишда юрагим торс ёрилиб кетай деянти ўзиям!

— Истагингиз рўёбга чиқди! — деб қичқириб юборди Мейсон. — Хув ана, чопар от елдириб келяпти, хуш-хабар олиб келаётган кўринади чамамда. Эй худо, ишқилиб шундай бўлсин-да! Менга қолса, шундай довжорак йигитнинг дорда тилпирчилашини сира-сира истамасдим.

Ҳиссиётга тўлиқ бу сўзлар Данвудининг қулоғига кирмади, зеро лейтенант ҳали фикрининг ярмини айтиб улгурмасиданоқ майор тўсиқдан сакраб ўтиб, чопарнинг йўлига кўндаланг бўлганди.

— Қандай хабар келтиряпсан? — қичқириб сўради Данвуди чопар отининг жиловини тортаркан.

— Яхши хабар! — дея жавоб берди чопар ҳаммага маълуму машҳур майор Данвудига қатъий ишонч билан қараб, кейин пакетни унга узатаётиб қўшиб қўйди: — Мана, ўзингиз ўқиб кўрсангиз ҳам бўлади, сэр.

Данвуди уни ўқиб вақтни кетказиб ўтирмади: у хурсанд кайфиятда маҳбус ўтирган хонага отилди. Соқчи таниганидан ҳеч нимани сўраб-суриштириб ўтирмай, уни ичкарига ўтказиб юборди.

— О, Пейтон, — дея қичқириб юбораёзди Френсис у югурганча хонага кириб келаркан, — арши аълодан келган малонкага ўхшайсиз-а! Наҳотки сиз афв ҳақидаги хабарни олиб келяпсиз?

— Бериоқ келинг, Френсис, буёққа кел, Генри, меҳрибон холажоним, буёққа! — дея хитоб қилди йигит ва қўллари титраб мактуб устидаги муҳрни бузди. — Мана, қўриқчилар капитани номига юборилган хат... Мана, эшитинглр...

Ҳаммалари хавотирда нафасларини ичларига ютганча қотиб қолишди. Бироқ тўсатдан Данвудининг чеҳрасидаги қувонч даҳшат ифодаси билан алмашинганини кўришди-ю, умидлари нучга чиқиб, аламлари чандон

зиёда бўлди. Пакетга суд ҳукми солинган бўлиб, унинг остида оддийгина битта сўз ёзилганди:

Тасдиқлайман. Ж. Вашингтон

— Ҳалок бўлди у! Ҳалок бўлди! — дея фарёд чекканча, Френсис ҳушдан айрилиб холасининг қўлига шилқ этиб тушди.

— Уғлим! Болам! — зор қақшади ота. — Бу дунёда раҳм-шафқат қолмабди, яратган эгам, ўзинг мурувват қил унга! Ростки ўғлимга раҳм-шафқат қилишдан бош тортган экан, илоё Вашингтоннинг ўзи умр бўйи раҳм-шафқат кўрмай ўтсин!

— Вашингтон! — дея такрорлади унинг ортидан Данвуди саросимада, даҳшат-ла атрофга аланглаб. — Ҳа, бунга Вашингтоннинг ўзи имзо чеккан, бу унинг қўли, бу ерда унинг номи турибди, даҳшатли ҳукми тасдиқлапти у...

— Бағритош, шафқатсиз Вашингтон! — дея нола чекди мисс Пейтон. — Қон тўкишга ўрганиб бутунлай ўзгариб кетибди у!

— Емонотлиққа чиқарманг уни, қўйинг, — дея эътироз билдирди Данвуди, — одам сифатида эмас, генерал сифатида шундай қилган. Ўз ҳаётимни тикиб онг ичманки, бунақанги зарба беришга мажбур бўлганида унинг ўзининг ҳам қалби изтиробда қолади.

— Унга ишониб қанчалар янглишган эканман-а! — деди Френсис ўртаниб. — У ўз ватанининг халоскори эмас, бағритош ва бешафқат золим экан. Эҳ, Пейтон, Пейтон, унинг феъл-атворини бутунлай нотўғри тушунтирган экансиз менга!

— Секинроқ, азизим Френсис, худо ҳаққи, тинчланинг. У одам тўғрисида бундай дея кўрманг. Ахир у қонунни ҳимоя қилади-да.

— Ҳа, сиз ҳақсиз, майор Данвуди, — охириг умидидан маҳрум қилган даҳшатли зарбадан сўнг ўзини ўнглаб олган Генри шундай деди-да, отасига яқинлашди. — Ҳатто мен, ўлимга маҳкум этилган одам ҳам уни қораламайман. Менга умидвор бўлганимдан ортиқроқ марҳамат кўрсатишди. Ўлимим олдида ноҳақу адолатсиз бўлолмайман. Вашингтоннинг иши хиёнат туфайли яқингинада барбод бўлишига бир баҳя қолган пайтда унинг ўз қарориди оғишмай, қатъий туриши мени сира ажаблантирмайди. Энди ҳадемай амалга оширилади-

ган муқаррар ўлимимни кутиб олишга ҳозирлик кўришдан бўлак чорам қолмади. Сендан эса, Данвуди, битта илтимосим бор.

— Қандай? — деди майор аранг.

Генри ўгрилиб, зор-зор йиғлаётган яқинларини кўрсатиб, сўзини давом эттирди:

— Бу қарияга ўғиллик қил, кучдан қолган чоғида суянчиқ бўл, менинг шаънимга босилган шармисорлик муҳри оқибатида келиб чиқиши мумкин бўлган қувгину таъқиблардан уни ҳимоя қил. Бу ўлканинг маъмурлари орасида унинг дўстлари жуда кам — сенинг обрў-эътиборли номинг ўшалар қаторида бўлсин.

— Сўз бераман.

— Манови ожизу маъсума қизни ҳам ташлаб кетма, — дея гапини давом эттирди Генри атрофида нималар бўлаётганининг фарқига етмаётган Сарага ишора қилиб. — Унга шикаст етказган зотнинг ҳизматига яраша жазосини бериш умидида эдим, — шунда юзи газабу аламдан ловиллаб кетди, — лекин бу аҳмоқона гап, шу топда ўч олишни ўйлашим гуноҳи азим мен учун. Сенинг ҳомийлигингда, Пейтон, у паноҳ ҳамда дардига шифою меҳр-оқибат топади.

— Сўз бераман, — дея пичирлади Данвуди.

— Меҳрибон холамиз бўлса шундоқ ҳам ўз уруғинг, шунинг учун у ҳақда гапириб ўтирмайман. Аммо-лекин энг қимматли тухфам мана, — дея у Френсисни қўлидан тутиб, акалик меҳри билан юзига термилди. — Уни бағрингга бос, лекинга маъсумалигу иффат тимсоли паноҳингда, қанотинг остида эканини ёдингдан чиқарма.

Бебаҳо хазинани қабул этмоқ учун майор оташин бир жўшқинлик ила қўлини узатди, аммо Френсис ундан ўзини четга олиб, юзини холасининг кўксига босди.

— Йўқ, йўқ, йўқ! — дея пичирлади у. — Акамнинг ўлимига ёрдам берган бирор одам менга у дунёю бу дунё яқин бўлмайди.

Генри синглисига бир неча дақиқа ачиниш ва ўкинч-ла тикилиб турди, кейин, ҳаммалари пайқагандек, ўзи учун айниқса муҳим бўлган гапни давом эттирди.

— Демак, мен янглишган эканман. Мен, Пейтон, синглим сенинг фазилатларингни, ўзинг ҳимоя қилаётган ишга бўлган мардона садоқатингни, банди бўлиб қолганида отамга кўрсатган ғамхўрликларингни, мен билан дўстлигингни — қисқаси, юрагинг саховат, ҳим-

матга тўлиқ эканини пайқаган, тушуниб-англаган деб ўйлагандим.

— О, шундоқ бўлганди ҳам, — деб пичирлади Френсис юзини мисс Пейтоннинг сийнасига янада қаттиқроқ босиб.

— Қадрдоним Генри, — деди Данвуди, — менимча, ҳозир бу гапининг ўрни эмас кўринади.

— Сен ҳали қиладиган ишларим кўп, вақтим эса оз қолганини эсдан чиқаряпсан, — деб эътироз билдирди Генри маъюс жилмайиб.

— Мисс Уортонда мен хусусимда нотўғри фикр туғилиб қолган-у, шу сабаб сенинг истагингни бажариш унинг учун оғир бўлмасмикин деб қўрқаман, шундай бўлса, бу фикрни ўзгартиришнинг иложи йўқ.

— Йўқ, йўқ, йўқ! — дея қичқириб юборди Френсис ўша заҳотиёқ. — Йўқ, Пейтон, сиз бегуноҳсиз. Жон бераётиб у менинг бутун шубҳа-гумонларимни тарқатиб юборди.

— Эҳ, қалби дарё Изабелла-я!.. — дея шивирлади Данвуди. — Бас энди, Генри, синглингга раҳм қил, менга ҳам.

— Ўзимга-ўзим ачинганим, жоним ачиганидан айт-япман, — деб эътироз билдирди Генри Френсисни меҳрибонлик билан холаси оғушидан чиқариб оларкан. — Бизнинг давримизда шундай ажойиб икки муштипар қизни ҳомийсиз ташлаб кетиб бўладими ахир? Бошпаналари вайрон бўлди, ҳадемай ғам-ташвиш энг охириги ҳимоячиларидан ҳам жудо этса, — шундай деб Генри хавотирланиб отасига қараб қўйди. — Уларга қандай хавф-хатар таҳдид солаётганини кўра-била туриб хотиржам оёқ узата олармидим?

— Сен мени унутиб қўйяпсан, — деди мисс Пейтон шундай бир дақиқада хаёлига келган тўй маросими ҳақидаги фикрдан сесканиб кетаркан.

— Йўқ, холажоним, сизни унутганим йўқ, — токи эс-хушим жойида экан, сизни ҳеч қачон эсдан чиқармайман. Қандай пайтда ва қандай хавф-хатар таҳликаси остида яшаётганимизни сиз унутиб қўйяпсиз. Саховатли уй бекаси аллақачон тангри хизматкорига одам жўнатган, у келиб боқий дунёга сафаримни енгиллаштиришга кўмаклашиб юборади. Френсис, агар мени хотиржам жон берсин, кўнгли тинчу таскин топсин, бутун ўй-фикрию бутун вужуди билан яратганга берилиб ил-

тижо қилсин десанг, ўша руҳонийнинг Данвуди икковларингни никоҳлаб қўйишига рози бўласан.

Френсис ҳеч нима демади-ю, бироқ бош чайқади.

— Биламан, узоқ пайтгача, эҳтимолки талай ойларгача юрагингга шодлик сифмайди, бахтиёр бўлолмайсан. Аммо ақалли унинг исм-шарифини ол ва сени сўзсиз ҳимоя қилиш ҳуқуқини бер унга...

Қиз тағин қатъий бош чайқади.

— Ана шу ҳимоясиз, ожиз жафокашни десанг, — дея ёлборди Генри Сарани кўрсатиб, — шахсан ўзинг учун, кейин, мени десанг, жон синглим...

— Бас қил, Генри, бўлмаса ҳозир юрагимни тарс ёриб юборасан! — дея нидо солди Френсис ҳаяжон талвасасида. — Шундай дақиқада осмон узилиб ерга тушгани тақдирдаям никоҳ аҳду паймони бера олмайман, йўқса бир умр бахтиқаро бўлиб ўтаман!

— Сен уни севмас экансан, — деди Генри таънаомуз. — На илож. Мен сени юрагингга зид иш тутишга кўндириб ўтирмайман.

Френсис бир қўли билан юзини тўсиб, иккинчисини Данвудига узатди-да:

— Илгарилари ўзингга нисбатан ноҳақ эдинг, энди бўлса менга нисбатан ноҳақ гапиряпсан, — деди куйиб-ёниб.

— Бўлмаса қайғу-ғаминг сал енгиллаши билан қўлингни менинг дўстимга бир умрга бахш этишга сўз бер, — деди Генри бир оз дам сақлагач.

— Сўз бераман, — деб жавоб берди Френсис ва Пейтон ушлаб турган қўлини астагина тортганиди, йигит уни ҳатто лабларига олиб боришга ботинолмай, дарҳол қўйиб юборди.

— Ана энди, холажоним, — дея сўзини давом эттирди Генри, — барака топинг, мени дўстим билан бирпасгина холи қолдирсангиз. Унга бир нечта қайғули топшириқлар беришим керак, сиз билан синглимни юракни эзиб юборадиган бу аламли сўзларни эшитиш юкидан халос этишни истардим.

— Вашингтоннинг ҳузурига яна бир марта бориб келишга етадиган вақт бор ҳали ихтиёримизда, — деди мисс Пейтон эшикка қараб юраркан, кейин виқор билан қўшиб қўйди: — Ўзим бораман ҳузурига, ҳамюртининг гапига қулоқ солишдан бўйин товламас, албатта! Ахир оилаларимиз узоқ бўлсаям чатишиб кетган-ку.

— Айтмоқчи, мистер Харперга мурожаат қилсакчи?— деб сўради Френсис яқингинада уйларида кўниб ўтган меҳмоннинг кета туриб айтган гапи биринчи мартаба ёдига тушиб.

— Харпер?— дея такрорлади Данвуди ва чақин тезлигида қизга ўгирилди:— Харпер дедингизми? Нима, уни танийсизми?

— Буни фойдаси йўқ,— деди Генри дўстини четроққа олиб ўтаркан.— Френсис меҳрибон сингилу, қизиқ устида чиқмаган жондан умид қабилада иш тутмоқчи.— Бора қол, суюкли синглим, иккимизни холи қўй.

Бироқ Данвудининг кўзларидаги эсанкираш аломатларини кўрган Френсиснинг наздида гўё оёғи полга ёпишиб қолгандай бўлди-ю, жойидан жиллолмади. У ўзини ўнглаб олишга тиришиб, сўзини давом эттирди:

— У уйимизда икки кеча ётди, Генри келганида ҳам ўша ерда эди.

— Сиз... сиз танийсизми уни?

— Йўқ,— деб жавоб берди Данвудининг қаттиқ қизиқиб қолганини кўриб сал жонланган Френсис,— ҳаммамиз таниймиз уни; ҳаво айниб турган куни кечаси кириб келиб, то бўрон тингунича бизникида бўлди. Генрига астойдил жони ачиди, агар бiron кор-ҳол рўй бериб қолгудек бўлса унга ёрдам беришни ваъда қилди.

— Ия! Ҳали у акангизни ҳам биладими?— хитоб этди Пейтон ҳайрат-ла.

— Албатта-да, шахсан ўша кишининг маслаҳати билан Генри ясама сочи ва эғнидаги бировнинг кийимларини ечиб ташлаганди.

— Генрининг қирол кўшинлари офицери эканини билмагандир-да?— деди Данвуди ҳаяжондан ранги қув ўчиб.

— Аксинча. Турган гап, билган,— дея жавоб берди мисс Пейтон,— кейин бизга ҳатто Генрини ниҳоятда эҳтиётсизлик қилибди, деди.

Данвуди кўлидан тушиб кетганича ҳануз ерда ётган машъум қоғозни олиб, диққат билан кўздан кечира бошлади. Афтидан, бу мактубдаги нимадир уни мушкул аҳволга солиб қўйгандек кўринарди, у ўйчан қиёфада пешонасини сийпаб қўйди. Қариндошларнинг нигоҳи изтиробли хавотир-ла унга қадалганди, ҳаммалари янғитдан куртак ёзган умид нишонаси таъсирига

берилиб, яна бошқатдан шафқатсиз ноумидлик искан-жасига тушиб қолишдан ҳайқишаётган эди.

— Нима деганди у? Нимани ваъда қилганди? — де-ди ахийри Данвуди бетоқатлик билан.

— У Генрига хавф туғилиб қолган тақдирда ўзига мурожаат этишни тайинлаган ва отасининг меҳмондўст-лиги эвазига ўғлини тақдирлашни ваъда қилганди.

— Генрининг Британия офицери эканини била ту-риб шундай деганмиди?

— Хавф-хатар тўғрисида гапирганида, шубҳасиз, худди шуни назарда тутганди.

— Ундай бўлса омон қолдим деявер! — деди Пейтон овози борича, ҳайратини тушовлаёлмай. — Ҳа, омон қоласан, энди сени ўзим қутқараман! Харпер ҳеч қачон ўз ваъдасини бузмайди.

— Лекин унинг бунга ярагудек ҳуқуқи бормикин ўзи? — деб сўради Френсис. — Вашингтоннинг қатъий қарорини ўзгартиш қўлидан келармикин?

— Ҳа, қўлидан келади! — хитоб қилди Данвуди. — Бу иш қўлидан келадиган одам бўлса — бу ҳам ўша хо-лос! Грин, Хис ва ёш Гамильтонларнинг таъсир мавқеи унинг ҳақ-ҳуқуқи олдида ҳеч гап эмас! Қани, яна бир марта такрорланг-чи, — дея Данвуди қайлиги ол-дига отилиб бориб, қўлини маҳкам қисди, — нима де-ганини яна бир бор қайтаринг-чи. У сизга сўз берган-миди?

— Ҳа, Пейтон, шундай. У аҳволи мушкуллигини би-ла туриб Генрига ёрдам беришга тантанали ваъда бер-ганди.

— Унда хотиржам бўлинг, — деди Данвуди тўлқин-ланиб ва қизни бирровгина бағрига босди. — Хотиржам бўлинг — Генри омон қолади!

Шундай деб нима гаплигини тушунтириб ҳам ўтир-май, эсанкираб қолган Уортонлар оиласини тарк этиб, хонадан чопганча чиқиб кетди. Ҳаммалари, ўзи нима гап дегандай, анграйганча қолаверишди; ҳаш-паш де-гунча бўлмай бамисоли шитоб-ла учган камон ўқи тез-лигида йўлга отилиб чиққан от туёқлари дупурини эшитишди.

Пейтон қўққисдан жўнаб кетганидан кейин унинг ҳаяжонга тушган дўстлари, Данвуди муваффақиятли натижа чиқара олармикин, деб узоқ вақт бош қоти-ришди. Ҳар қалай йигитнинг ишонч билан гапириши

уларга бир қадар далда берганди. Ҳар қайсилари Генри учун тагин умид уққуни чатнаганини ҳис этишди-ю, бу ҳол барчаларини жонлантириб, тушкун руҳларини кўтариб юборди. Елғиз Генригина бошқалар кайфияти таъсирига берилмади. Унинг аҳволи-руҳияси шунчалик мушкул эдики, у бу нарсани унута олмасди, албатта. У бир неча соат мобайнида мубҳамлик исканжасида хунибийрон бўлишга мустаҳиқ эди ва бу интиқлик ҳатто муқаррар ҳалокатга бўлган ишончдан ҳам оғирроқ кечишини биларди у. Френсис бошқа гап. Шайдо қиз Данвудига жон-дилидан ишонар, чандон урингани тақдирида ҳам бари бир йўқота олмайдиган шубҳа-гумонлар билан қийнамасди ўзини. Қайлиғини инсон боласи қўлидан келадиган жамики нарсани уддалашга қодир деб ҳисоблаган, кейин, ҳозиргина эслагани Харпернинг ҳамдардлик билдирганию хайрихоҳлигига ишонган қизнинг вужудини қайтадан гунча очган умидворлик чулғаб олганди.

Мисс Пейтон эса ўзини хийла вазмин тутарди, у жиянини, ҳали-ҳозирча орзуи чиндан ҳам амалга ошишига қатъий ишонч йўқ экан, тўйдан бурун ноғора қоқма, деганларидай ҳаддан зиёд ноўрин қувониб, ҳайратга тушишдан бир неча бор огоҳлантирди. Аммо бундай пайтларда гоҳо мисс Женнетнинг лабларига оғзидан чиқаётган панду насихатига зид майин табассум қалқарди.

— Холажоним, нега энди Генри қутулиб қолади деб хурсанд бўлишимни хоҳламайсиз? — дея эътироз билдирди Френсис қувноқлик билан унинг ўғитларидан бирига. — Мамлакатимиз тепасида турганлар бегуноҳ одамни жазолашмайди, деб неча-неча марта айтгансиз-ку ахир ўзингиз.

— Албатта, бундоқ бўлиши мумкинмас, деб ҳисоблардим, қизгинам, ҳозир ҳам шу фикрдаман, лекин одам ўзининг хурсандчилигини худди ғам-қайғусига ўхшаб ичга юта билиши керак.

Шунда Изабелланинг иқрори Френсиснинг ёдига тушиб, кўзида мамнуният ёши ҳалқаланди-ю, жавоб қилди:

— Тўғри айтасиз. Лекин одамнинг онгу ихтиёрига бўйсунмайдиган ҳис-туйғулар ҳам бўлади-да... Вой, қаранг, одам қиёфасидаги дажжоллар ўз биродарларининг ўлимини томоша қилгани йиғилишяпти. Бу ман-

зара улар учун худди ҳарбий намоишдай, майдон атрофида давра қуришяпти.

— Елланган аскар учун ўлим ростдан ҳам бундан бўлак гап эмас,— деди Генри гирибонига чанг солиб турган ажал панжасини унутишга тиришиб.

— Ҳа, жоним қизим, бу ҳарбий намоишга жуда қизиқиб, маҳлиё бўлиб қолган кўринасан? — деди мисс Пейтон жияни ойнадан кўзини узмай, ўйчан тикилиб қолганини кўриб.

Бироқ Френсис жавоб бермади.

Қиз баланд тизмаларини кесиб ўтган, яқинда ўзлари келишган тоғ йўли яққол кўзга ташланаётган дераза олдида турар, шундоқ рўпарасида эса чўққисида у кўрган сирли кулба жойлашган тоғ юксалган эди. Тош ёнбағирлар унумсиз ҳамда бадқовоқ эди. Яланғоч ёнбағирликни ўтиб бўлмасдек туюлгувчи, у ер-бу ерда барглари тўкилиб бўлган сийрак ва пастак эманлар ўсган тизма қоялар девор янглиғ тўсиб олганди. Ферма билан тоғ этаги оралиғи ярим милдан ошмасди. Шу топда бошқаларидан кескин ажралиб турган қоя ортидан қўққисдан чиқиб келиб, яна лип этиб ғойиб бўлган одам Френсиснинг диққатини тортиб қолганди. Уша одам бундай ҳаракатини бир неча бор такрорлади, қилиғига қараб унинг отряд ҳаракатини пухтароқ кўриб олиш ва водийдаги аҳволи-шароит билан танишишга уринаётган қочоқ эканини пайқаш мумкин эди. Орадаги масофа анчагина эканига қарамай Френсис ўша заҳотиёқ, бу — Бёрч, деган қарорга келди. Эҳтимол бундай таассурот унга қисман нотаниш одамнинг ташқи кўринишини кўриб туғилгандир, лекин бунинг сабаби асосан яқингинада шу тоғ тепасида кўрган одамнинг қоматини эслаб қолганида эди. Гарчи ҳозир унинг елкасидаги букриси йўқ бўлса-да (қиз ўшанда букрисини чорбозорчининг бўҳчаси деб ўйлаган эди), Френсис бунинг худди ўша одам эканига ишонарди.

Хаёлида Гарви қиёфаси Харпернинг сирли хулқ-агвори билан шунчалик қаттиқ вобаста эдики, фермага келганларидан берига бошдан кечирган ташвишу хавотиргарчиликларидан кейин у ўз кузатувларини яқинларидан пинҳон тутишга аҳд қилганди. Шу билан Френсис чорбозорчининг иккинчи бора баногоҳ пайдо бўлгани тўғрисида ўйга толиб ҳамда ўз оиласи тақдири

билан бу ғалати одам ўртасида қандай алоқа бўлиши мумкинлигини фаҳмлашга тиришиб, миқ этмай ўтирарди. Шубҳасиз, у Саранинг бошига тушган зарбани бирмунча юмшатди, албатта, иннайкейин, умуман ҳеч қачон ўзини унинг яқинларига нисбатан душманона тутган эмас.

Френсис ғойиб бўлган қорамтир шарпани тагин бир марта кўраман деган бекорчи умид билан ёнбағирликка хўйла вақтгача тикилиб ўтирди-да, ниҳоят, қариндошларига юзланди. Мисс Пейтон афтидан унча-мунча нарсани фарқлай бошлаган, бироқ бояги-боягидай қувончга ҳам, қайғуга ҳам лоқайдлик билан қараётган Саранинг ёнида ўтирарди.

— Назаримда, жоним қизим, ҳарбий ҳаракатлар билан етарлича танишиб бўлдинг-ов, — деди мисс Пейтон. — Айтмоқчи, бу офицернинг рафиқаси учун жудаям фойдали.

— Мен ҳали офицерга рафиқа бўлганимча йўқ, — дея эътироз билдирди Френсис қулоқларигача қизариб. — Хонадонимиз учун, ростини айтганда, иккинчи тўйни ишташнинг ўрни бўлмаса керак.

— Френсис! — дея нидо қилди акаси ўрнидан сапчиб туриб ва ҳаяжондан хонада уёқдан-буёққа бориб кела бошлади. — Утинаман сендан, юрагимни ачиштираётган бу жароҳатни баттар тирнама. Қисматим нима бўлиши ҳозирча номаълум, кейин бирон кимсага адовату кин сақлашга ҳам хоҳишим йўқ ҳозир.

— Унда ўша номаълумликнинг умри битди деявер! — дея қичқириб юборди Френсис эшик томон отиларкан. — Ана, Пейтон афв этилганинг тўғрисидаги хушхабарни олиб келяпти!

Қизнинг оғзидан шу сўзлар чиқиб улгурмасиданоқ эшик очилиб, майор кириб келди. Унинг афтига қараб бирон наф чиқара олган-олмаганини айтиш маҳол эди: юзида норозилигу алам ифодасигина акс этиб турарди холос. У Френсиснинг чин юракдан узатган қўлини маҳкам қисди, аммо дарҳол четланиб, ҳорғин қиёфада стулга чўкди.

— Ҳеч нарса чиқаролмадингми? — сўради Генри, шунда юраги шиф этиб кетди, бироқ у зоҳирий хотиржамлигини сақлаб қолди.

— Харперни кўрддингизми? — қичқириб юбораёзди Френсис ранги қув ўчиб.

— Йўқ, кўрмадим. Мен дарёни бу қирғоғидан у ёққа ўтган бўлсам, у наригисидан бу ёққа ўтибди, шундай қилиб учрашолмай қолдик. Мен ўша заҳотиёқ орқага қайтиб, ғарб томондаги тоғ йўлидан бир неча милгача изидан бордим, лекин у тўсатдан қаёққадир ғойиб бўлиб қолди, сира тушунолмадим. Бу ёққа сизларни тинчлантиргани, бугун кечасиёқ уни албатта кўриб, Генрига озодлик олиб келишимга яна бир марта ишонтиргани қайтиб келдим.

— Вашингтонни кўргандирсиз бўлмаса? — деб сўради мисс Пейтон.

Данвуди бир неча лаҳза унга талмовсираганча тикилиб қолди, мисс Пейтон эса саволини такрорлади. Шундан кейин у босиқлик билан жавоб берди:

— Бош қўмондон штаб қароргоҳидан чиқиб кетган экан.

— Ие, Пейтон, агар улар бугун учрашмаса фурсат ўтади-ку. Харпернинг бир ўзи бизга ёрдам беролмайди-ку, ахир, — деди вужудини бошқатдан ваҳима чулғаган Френсис тўлқинланиб.

Йигит шошилмай ўгирилиб, унинг ташвишли чехрасига диққат ила тикилиб турди-да, ўйчан оҳангда деди:

— Сиз, Харпер Генрига ёрдам бераман деб ваъда қилганди, дегандингиз-а?

— Албатта, ўзи ваъда берганди, биз илтимос қилмагандик, меҳмондўстлигимиз эвазига.

Данвуди ташвишли қиёфада бошини сарак-сарак қилиб деди:

— «Меҳмондўстлик» деган сўз ёқинқирамаяпти менга — бу жудаям мужмал гап: Харперни бундан кўра муҳимроқ нарсагина сўз беришга ундаши мумкин. Ишқилиб, бунда бирор англашилмовчилик бўлмасин-да, деб қўрқяпман. Уйингларда бўлган гапни барини тағин бир марта бошқатдан айтиб беринг-чи.

Френсис ҳаяжонланиб, шоша-пиша унинг илтимосини ўринлатишга тушди. Нотаниш кишининг «Оқ акаслар»га қандай кириб келгани, уни уйларида қандай кутиб олганларини гапириб берди, шундан кейин содир бўлган воқеаларни, ипидан-игнасигача қолдирмасликка тиришиб, хотираси имкон берганича батафсил ҳикоя қилди. Отаси билан тасодифий меҳмон икковлари ўртасидаги гапларни сўзлаётганида майор илжайиб қўйди-ю, лекин индамади. Сўнгра Френсис Генрининг келгани

ва эртаси куни нималар бўлганини гапирди. У Харпернинг нуқул акасининг эғнидаги бировнинг кийимларини өйиб ташлашга ундагани устида тўхталиб, Гейрининг ўйламасдан қилган бемулоҳаза қилмиши тўғрисида айтган жамики гапларини заргарона аниқлик билан эслади. У ҳатто меҳмоннинг акасига айтган: «Қимлингизни билганимдан сўнг аҳволингиз ҳатто кўпроқ беҳавотир бўлиб қолди», деган галати жумласини аниқ такрорлади ҳам. Френсис берилиб кетиб, ёшларга хос завқ-шавқ билан Харпернинг унинг ўзига қанчалик хайрихоҳу ҳамроз бўлганини ҳикоя қилди ва ҳамма оила аъзолари ила қандай хайр-хўшлашганини миридан-сиригача тўкиб-солди.

Аввалига Данвуди қизнинг сўзларига жиддий эътибор билан қулоқ солиб ўтирди холос, аммо аста-секин унинг чеҳраси мамнуниятдан тобора ёриша борди. Френсис меҳмон билан ўзи орасидаги суҳбатни тилга оларкан, у ғурур-ла жилмайиб қўйди, қиз ҳикоясини тугатгач эса, ҳайратомуз хитоб қилди:

— У омон қолади! Ҳа, омон қолади!

Бироқ шу аснода унинг ҳаяжонли нидосига раҳна солдилар, бунинг сабабчиси ким ва нима — буни кейинги бобда биламиз.

XXVIII боб

Бойқуш учади тунда,
Тўрғай кундузи учар.
Жасур лочин осмонда,
Деразада кабутар.

Дуо

Бизнинг Штатларимиздаги каби она тупроғию азиз уйини тарк этиб, ўз диний эътиқоди учун жафо чеккан одамлар жойлашган ҳар қандай мамлакатда, башарти алоҳида шарт-шароитлар халал бермаса, ўлим маросими талаб этгувчи жамики расм-русм ва таомилларни кўзга тўтиё билиб, уларга астойдил риоя қилинади. Кўнгли бўш ферма бекаси ўзи қавм бўлган пуритан черковининг барча амри маъруфларига қатъий амал қиларди. Энг яқиндаги ибодатхонада ваъз айтгувчи руҳоний осий банда эканини унинг қулоғига қуйиб, бунга

нишонтариб қўйганди, шу боисдан умридан саноқли дақиқалар қолган Генрини айнан ўша руҳонийгина панднасихату дуолари билан жон таслимига тайёрлай олишига беканинг имони комил эди. У ўз ажалини кутмиш ҳамиша ниҳоят даражада даҳшатли бўлишини биларди, шу сабабдан у Генрининг суди ҳукми эълон қилингани замонда Цезарга фермадаги энг яхши отлардан бирига эгар уриб, дарҳол ўша руҳонийни олиб келгани жўнашни буюрганди. Ферма бекаси Цезарни бу ишга жўнатаркан, на Генри ва на унинг қариндошлари билан маслаҳатлашди. Цезарнинг йўқлиги сабабини уйдаги қандайдир юмушлар учун зарур бўлиб уни йўқлаб қолганларидан кейингина тушунтирди. Йигит дастлабига бундай дин хизматчисининг ўгиту дуолар билан ўзини ўлимга ҳозирлашини эшитишни ҳам истамасди; бироқ бизни ҳаёт билан боғлаб турган ришталар узила боргани сайин одату бидъат ўз таъсир кучини йўқота боради, шу тариқа Генри ҳам охири оққўнгил бекага одобла таъзим қилиб, кўрсатган меҳрибончилиги учун миннатдорчилик билдирди.

Қора танли хизматкор кўп ўтмай қайтиб келди, унинг думи хуржунда, узук-юлуқ гапларидан бир амаллаб тангри хизматкори оқшомдан кечикмай келишини фаҳмлаб олса бўларди. Олдинги бобда тилга олиб ўтганимиз — майорнинг нидосига раҳна солган нарса уй бекасининг кириб келиши эди. Данвудининг илтимосига биноан навбатчи офицер Генри хонасининг эшиги ёнида турган пойлоқчига маҳбуснинг ёнига исталган пайтда оила аъзоларини, улар қаторида унча-мунча хизматига зарурат туғилиб қолиши мумкин бўлган Цезарни киритишни буюрган эди. Аммо бошқа ҳар қандай кирмоқчи бўлган одам жиддий сўроқ қилиниши шарт эди. Майор ўзини ҳам Британия офицери қариндошлари қаторига қўшган ва барча оила аъзолари номидан, ҳеч ким уни қочириб юборишга уринмайди, деб сўз берганди. Ҳозир уй бекаси билан қўриқчилар бўлинмаси каптали ўртасида, соқчи ўз бошлигининг буйруғини бузиб маҳбус ўтирган хонанинг ланг очиб юборган эшиги остонасида қисқача суҳбат бўлиб ўтди.

— Наҳотки ўлимга ҳукм этилган ўз биродарингизнинг имон ўтиришига рухсат бермасангиз? — деб сўради ферма бекаси куйиб-ёниб. — Наҳотки сиз яратганингиз хизматкори арши аълога олиб борадиган тўғри

қамда қисқа йўлга солиб юбориш имконияти бўла туриб, уни дўзах ўтига рўпара қилсангиз?

— Менга қаранг, раҳмдил хотин, — дея жавоб қилди капрал уни астагина четлаштириб. — Рост, менинг курагим жаннатга олиб борадиган йўлга мутлақо ўхшамайди. Хўш, бошлиғимнинг буйруғини бажармайдиган бўлсам, унинг юзига қандай қарайман? Олдин пастга тушиб, лейтенант Мейсондан рухсат сўранг, ана ундан кейин маҳбуснинг олдига бутун бошли руҳонийлар полкани бошлаб кирмайсизми менга деса! Кўнгилдилардан навбатни қабул қилиб олганимизга ҳали бир соат ҳам бўлгани йўқ, шунинг учун бизни аллақанақанги пиёдавойлардан ёмон хизмат қилишади дейишларини истамайман.

— Аёлни киритиб юборинг, — деди Данвуди қатъий оҳангда: соқчиликда турган аскар ўз отрядидан эканини у эндигина пайқаганди.

Капрал ўз бошлиғига ҳаёт берди-да, индамай орқасига тисарилди. Соқчи милтиғи билан ҳарбийчасига салом ишорасини қилди, шундан кейин бека Генрининг ёнига кирди.

— Пастда руҳоний ота кутяптилар, — деди у, — у киши танангизни тарк этишга ҳозирланаётган руҳингизга мадад бериб, отахонимизнинг йўқликларини билдирмаслик ниятида эканлар. Бизнинг ҳазрат отахонимиз эса кечиктириб бўлмайдиган маросимни, кекса мистер Х. нинг жанозасини ўқигани кетибдилар.

— Айтинг, кирсин, — дея жавоб берди Генри тоқати тоқ бўлиб. — Лекин уни соқчи киритармикин? Мен кашингизнинг дўстини ҳурмат-эҳтиромсиз, худди шубҳали одамдай остонада ушлаб қолишларини истамасдим.

Энди ҳамманинг кўзи Данвудига қадалган эди. У соатига бир қараб қўйди-да, Генри билан икки оғизгина пичирлашгач, хонадан тез юриб чиқиб кетди. Френсис унга эргашди. Генри майорга бошқа, ўзи танлаган кашин билан учрашиш истаги борлигини айтган, майор эса Харпернинг қайтишини пойлашни чамалаган жойин — кечувга боришда йўли тушадиган Фишкил шаҳридан кашин юборишга ваъда берганди. Ҳадемай остонада Мейсон пайдо бўлди. У беканинг илтимосига бажонидил кўнди, хулласи калом, руҳоний отани ичкарига таклиф этишди.

Фермер хотинни эргаштириб Цезарнинг орқасидан руҳоний кириб келди, у ўрта яшар киши эди; тўғрироғи, у ўзининг ҳаёт довоинини ошиб, эндиликда умр чўққисидан пастлай бошлаганди. Бўйи ўртадай кўра баландроқ; дарвоқе, эти устихонига ёпишган, қотмалиги туфайлигина новча кўринаётгандир балки, турқи совуқ ва бадбину тунд. Унинг барча инсоний гуноҳу қусурлардан нафратланиш ҳисси соя ташлаган чехрасини ҳеч қачон қувончу меҳр-шафқат юмшата олмаган чоғи. Қора бароқ қошлари косаси ўрадай ўпирилган, худди қиёмат қоимдан дарак бераётгандек шапалоқдай-шапалоқдай яшил ойнаклар остидан қаҳр-ла боқаётган кўзлари тепасини тутиб кетган. Унинг авзойидан мутаассиблик ва шафқатсизона жазолов иштиёқи уфуриб турибди. Тўғри фарқ очилган, оқ оралаган қора сочи тутам-тутам бўлиб, ингичка бўйинини нақ қоп-қора дарпардадай тўсиб елкасигача тушган. Ана шу тасқара бошидаги қошигача бостириб кийиб олган каттакон учбурчак шляпаси афтига кўлага солиб турибди. Эғнида ранги унниққан қора сюртук, чолвори билан пайпоғи ҳам худди шу рангда, оёғида эса деярли бутун бетини каттакон тўқа қоплаган туси хира тортган бошмоқ. Руҳоний хонага важоҳат ила кириб келиб, ҳамма билан қуруққина бош ирғаб саломлашди-да, гердайганча занжи қўйиб берган курсига ўтирди. Орага чўккан ваҳимали жимликни бир неча дақиқагача ҳеч зог бузмади; бир кўришдаёқ руҳонийни жини суймай қўйган Генри бу туйғусини енгишга беҳуда уринар, ғалати кашиш эса дам-бадам уҳ тортиб, чуқур хўрсинар, бу хўрсиниқлар гўё унинг олижаноб қалби билан бадбин қобиғи ўртасидаги заиф алоқа ипларини чўрт узиб ташлаш хавфини солаётгандай туюларди. Бу маъюс ва ғамгин тадорикка худди ўғли сингари бир ҳиссиёт билан қараётган кекса мистер Уортон Сарани хонадан олиб чиқиб кетди. Кашиш уни истехзоли боқиш-ла кузатиб қолди-да, Шарқий штатларда¹ расм бўлганйдай мунгли, минғирлаган овозда барчага маълум ва машҳур оятни қироат қила бошлади.

— Цезарь, — деди мисс Пейтон, — жентльменга би-

¹ Бу ерда ўша пайтларда католиклар маросимларини тан олмай-диган пуританлар яшайдиган Янги Англия штатларини Шарқий штатлар деб аталган.

роп қувват берадиган ичимлик келтир: йўл машаққатидан кейин балки асқатиб қолар бу.

— Мен бу фоний дунё неъматларидан қувват олмайман, — деди кашиш бўғиқ мудҳиш овоз билан. — Бугун яратган эгам йўлида уч бора ибодат қилдим, аммо заррача кучдан қолганим йўқ; илло ушбу чиркин жиёмни қувватламоқ, унга мадад бермоқ жоиздир, зотан: «Заҳматкаш ўз меҳнати эвазига тақдирланишга лойиқдир», деб битилган муқаддас битикда.

Шундай дея у баҳайбат оғзини каппа очиб, ўзига тугтилган коньякдан талайгинасини лўқ этиб қуйди-ю, одатда осий бандалар гуноҳга қанчалик осон берилса, шунчалик осонгина қулт эткизиб ютиб юборди.

— Саховат кўрсатиб ўз зиммангизга олган вазифани адо этишингизга чарчоқ халал бермаса эди, деб кўрқяпман, сэр.

— У ожиза! — ўшқирди келгинди. — Мени ўз бурчини адо этишдан бирон вақт бош тортди, дея оладиган инсон зоти бормикин? Илло, «бировни айбламанг, ўзингиз ҳам беайб қоласиз», инчунин, осий бандалар яратганининг ишу режаларини била олади деган ўйни келтира кўрманг хоби-хотирингизга.

— Нималар деяпсиз! — дея мулоимгина эътироз билдирди кашишнинг сўзлари бир оз ғашини келтирган мисс Пейтон. — Мен ҳеч қачон яқинларимнинг на қилмишларини ва на ниятларини айбситмаганман, тангрининг ёзмишини-ю гапирмасам ҳам бўлади.

— Ғоят мақтовга лойиқ фазилат, эй ожиза, ғоят мақтовга сазовор! — дея шанғиллади кашиш такаббуруна нафрат-ла бошини баланд кўтариб. — Итоаткорлик сенинг жинсингга, мавқеингга кўрку фазилат бахш этгусидир, билъакс ожизалигинг сени гуноҳи азимга ботирғай, ул чоғда қаршингда «жаҳаннам қопқаси очилғай».

Кашишнинг ғалати феъл-атворига лол қолган, бироқ динга тааллуқли жамики нарса хусусида эҳтиром билан сўзлашга одатланган мисс Пейтон, гарчи индамай қўя қолгани маъқул бўлса-да, шундай жавоб қилди:

— Мабодо эътиқод ва итоаткорлик билан илтижо қилсак, эзгу ишда бизни қўллайдиган мададкоримиз — яратганининг ўзидир.

Кашиш унга хўмрайиб қараб қуйди-да, афтини бужмайтириб, ўша ёқимсиз овозда сўзини давом эттирди:

— Мурувват тилочиларнинг барининг ҳам илтижолари инбоатга олинавермайди. Яратганнинг инон-ихтиёри ўзига аён, бу фоний дунёда эса «ҳақирлар бисёру мумтозлар камчил». Азҳақидил итоатли бўлмоқдин кўра мўминлигу итоатлилик хусусинда ваъз айтмоқ осонроқдир. Эй тангрининг махлуқи, ўзлигингдан кечиб, ушбу қилмишинг ила яратганни шарафлашга қодирми ўша итоаткорлигинг? Йўқ эрса, рижору ожизалардай кўзимдан даф бўл!

Бундай шафқатсизона мутаассиблик Америка учун ёт ва ғалат эди, шу боис мисс Пейтон, бу кашишнинг мияси айниб қолмаганмикин, дея хавотирга туша бошлади, аммо уни ғоятда машҳуру эътиборли руҳоний юборганини эсларкан, шубҳасини қувиб, вазминлик билан деди:

— Яратган барчага баробар мурувватли деб хато қилаётгандирман балки, лекин, бу эътиқод кишига таскин беради, шунинг учун ҳам ундан жудо бўлиш истогим йўқ.

— Мумтоз бандаларигагина мурувват кўрсатади ҳолос! — дея хитоб қилди суҳбатдоши фавқуллода бир қизғинлик билан. — Сизлар «ажал соя ташлаб тургувчи гуноҳлар водийси» дасизлар-ку, ахир. Шухратпараст черков жорий этган, бизнинг мустабидларимиз туғро солиғию чой божи¹ ила биргаликда ушбу заминда барқарор этмоқчи бўлган пучу беҳуда маросимлар муҳибаси эрмасмисиз ахир? Жавоб бер, эй хотун, яна шу нимарса ёдингда бўлмайким, само барча сўзларингни эшитиб турибдур, наҳотки сен ўша бутпарастларга мансуб бўлмасанг?

¹ 1765 йили инглизлар парламенти ўзининг Шимолий Америкадаги мустағлакаларидан йиғиш учун туғро (герб) солиғи туғрисида қонун чиқарди (расмий ҳужжатларни тузишда гербли қоғозни мажбурий ишлаттириш ёки уларга гербли марка ёпиштириш йўли билан йиғиладиган солиқ). Бу қонун маҳаллий аҳолида кескин норозилик туғдиради ва бир йил ўтгач бекор қилинди. 1773 йили Англия парламенти «чой қонуни»ни қабул қилди, унга биноан Англиядан Америкага олиб бориладиган чойдан олинадиган бож йўқотилди, лекин арзимас солиқ солинадиган бўлинди. Мустаглака аҳолиси чой харид қилишдан бош тортди; 1773 йилнинг декабрида бир гуруҳ бostonликлар инглизлар кemasига ҳужум қилиб, унга ортидган чойни денгизга улоқтирадilar. Мазкур «Boston чойхўрлиги» деб аталмиш воқеа Шимолий Америка озодлиги учун бошланган курашнинг бевосита дебачаси бўлди.

— Мен ота-баболаримиз тангрисига топинаман,— деб жавоб берди мисс Пейтон, Генрига жим деган маънода ишора қилиб,— гарчи жоҳил бўлсам ҳамки, ўзим учун ўзга худо яратмайман.

— Ҳа, ҳа, сизларни барингизни биламан, сизлар ўзига бино қўйган, папага садоқатли, маросим ва таомиллар ишқибози, китобий панду насихатлар мухлиси бўлмиш одамларсиз. Наҳотки сен, эй заифа, художўй қавмларга ваъз айтаётганида авлиё Павел битикни ўқиб берган деб ўйласанг?

— Сизга халал беряпманми, деб қўрқяпман,— деди мисс Пейтон жойидан қўзгаларкан.— Яхшиси, сизни жияним билан танҳо қолдира қолай, унга қўшилишиб илтижо қилгим келиб турган бўлсаям, майли, бориб ёлғиз ўзим ибодат қиламан.

Шу сўзлардан кейин у янги танишининг қўполдан-қўпол гапларидан таажжубланиб, дили хиралашган фермер хотини билан бирга хонани тарк этди; гарчи бу оққўнгил аёл мисс Пейтон ва унинг маслакдошларини тўппа-тўғри ҳалокат йўлида турибди деб ўйласа ҳамки, ҳар қалай ундайларнинг қисмати ҳақида бунақанги шартаки ҳамда ҳақоратомуз башоратни эшитишга одатланмаганди.

Генри ўзининг мўминтой ҳамда беозор холасига бундай бекордан-бекор қилинган ҳамладан вужудини забт этган ғазабни машаққат-ла босиб турарди; бироқ холаси ортидан эшик ёпилгани ҳаманоқ у ўз туйғулари тизгинини бўшатиб юборди.

— Шу нарсани айтиб қўяйки, сэр, — деди у қизгин ҳаяжон-ла, — худонинг хизматкорини қабул қиларканман, мен асил христианни, ўзининг ожизу заифлигини тан оладиган, шу сабабли ўзгаларнинг ожизлигига мурувват-ла қарайдиган одамни кўраман деган умидда эдим. Сиз қалби дарё, беозор бир аёлнинг дялини жароҳатладингиз, ростини айтганда, ибодат қилишим ва имон ўгиришимга бунақанги бераҳм ҳомийнинг бош қўшишини хоҳламайман.

Кашиш виқор-ла қотма қоматини ростлаганча, хонадан чиқиб кетаётган аёлларни нафрат аралаш аянчли нигоҳи-ла кузатиб қолганди. У капитаннинг дарғазаб гапига мутлақо бепарво қулоқ солди, ўзига эса заррача эътибор ҳам бермади. Қўққисдан хонада қандайдир бошқа, янги овоз эшитилди:

— Бунақанги фош қилиш кўпчилик аёлларни ҳушидан айириши мумкин, айтмоқчи, сўзларим мўлжалимдагидек таъсир кўрсатди.

— Ким бу?— қичқириб юбораёзди Генри, ҳайрон бўлиб атрофга аланглаб, бу сўзларни айтган одамни изларкан.

— Бу — менман, капитан Уортон, — деди Гарви Бёрч ва яшил кўзойнагини олганди, ёпиштириб қўйилган қошлари остида йилтираб турган синчков кўзлари намоён бўлди.

— Е муруватли эгам, Гарви-ку!

— Жим бўлинг, — дея жиддий жавоб берди чорбозорчи. — Бу исмни тилга олмаслик керак, ҳеч бўлмаса бу ерда, Америка қўшинлари қароргоҳи киндигида.

Бёрч паскашона қўрқув туйғусидан асар ҳам кўринмаган ҳаяжон ичра атрофга олазарак бўлиб, бирон дақиқача тек қолди-да, кейин сўзини давом эттирди:

— Биргина шу номнинг ўзи минглаб жаллодлар эътиборини оҳанрабодай тортади, бордию мени тагин қўлга туширадиган бўлсалар, унда қутулиб кетишга деярли умид қолмайди. Мен ниҳоятда хавфли, қалтис ишга қўл урдим, лекин қутқариб қолиш қўлимдан келадиган бир бегуноҳ одамнинг жонига кўппак мисоли ўлиб кетишдек фалокат таҳдид қилаётганини била туриб хотиржам ухлаёлмайман.

— Йўқ, — дея қарши чиқди Генри, шунда унинг юзи миннатдорликдан ловиллаб кетди. — Агар ҳаётингизни шунчалик даҳшатли хавфу хатар остида қолдирадиган бўлсангиз, бу ерга қандай келган бўлсангиз, ўшандай кетаверинг, мени ўз қисматим измига қўйиб бераверинг. Данвуди шу топда мени халос этиш учун кескин чора кўряпти; башарти ушбу тунда мистер Харпер билан учрашолса, у чоғда мен албатта озодликка чиқаман.

— Харпер билан!— дея такрорлади чорбозорчи, қўли кўтарган жойида тек қотган кўйи, зотан у яшил кўзойнагини қайтадан кўзига тутишга шайланган эди.— Харпер ҳақида нимани биласиз? Кейин, нима учун уни ёрдам беради деб ўйлайсиз?

— Ўзи ваъда берган менга. Ҳали у билан яқингинада бизнинг уйимизда учрашганимиз эсингиздан чиқиб кетганмиди? Аёна ўшанда ёрдам беришни ваъда қилганди.

— Эсимда. Лекин сиз унинг кимлигини... яъни,

тўғрироғи, сиз уни нима сабабдан ёрдам беришга қодир деб ўйлайсиз? Иннайкейин, нима учун сиз ўзингизга берган ваъдаси эсида турибди деб қатъий ишонасиз?

— Башарти бу дунёда чеҳрасида саховат, мурувват ҳамда ҳалоллик каби фазилатлар мужассам топган одам бор бўлса — бу Харпер, — дея жавоб берди Генри. — Бунинг устига Данвудининг исёнчилар қўшинлари сафида қўли узун, қудратли дўстлари бор, шундоқ экан, сирингиз очилиб қолгудек бўлса, сизни муқаррар ажал чангалига рўпара қилгандан кўра жойимдан қимирламай, қисматим қандай ҳал бўлишини кутиб ўтирганим маъқул.

— Капитан Уортон, — деди Бёрч жиддий ва сўзида қаттиқ туриб, хавотирланиб, атрофга аланглаган кўйи, — агар сизни мен қутқармасам, бошқа ҳеч кимса халос этолмайди. На Харпер, на Данвуди ҳаётингизни сақлаб қола олади. Мабодо бир соат орасида мен билан бу ердан кетмасангиз, эртага эрталаб худди қотиллардай сиртмоқда жон берасиз. Ҳа, бизнинг қонунимиз шундай: кимки жанг қилаётган, одам ўлдираётган ва талаётган бўлса, ўша иззат-икромда, ўз ватани учун айғоқчилик қилаётган кимса эса, гарчи у энг содиқ, энг беғараз одам бўлган тақдирда ҳам умумнинг нафратига учрайди, уни энг разил, энг пасткаш жиноятчидек ўлдирадидлар.

— Сиз, мистер Бёрч, менинг алдоқчи ва сотқин, разил махфий айғоқчи эмаслигимни унутиб қўйяпсиз! Ахир мен улар зиммамга қўяётган жиноятларни қилмаганман-ку!

Чорбозорчининг рангпар, қотма юзи чўғ мисоли яллиғланди, бироқ ўша ондаёқ юзига тепчиган қон яна тарқади-ю, хотиржамлик билан жавоб берди:

— Мен сизга ҳақ гапни айтдим. Бугун эрталаб сизнинг топшириғингиз билан кетаётган Цезарни учратганим, икковимиз биргалашиб сизни нажот йўлига олиб чиқадиган режани туздик, агар режамиз муваффақиятли чиқса, қутулиб кетасиз, йўқса, ҳалок бўлдим деяверинг. Яна бир карра қайтараман: ёруғ жаҳонда ҳеч қандай қудрат, ҳатто Вашингтоннинг ўзи ҳам сизни қутқариб қолишга қодир эмас.

— Розиман, — деди Генри унинг жиддий гапираётганига ишонч ҳосил қилиб, юрагида қайтадан уйғонган ваҳима қутқуси билан,

Чорбозорчи унга жим бўлишни имо қилди-да, эшик олдига бориб, яқингинада хонага кириб келган пайтдагидай эҳтироссиз, тунду лоқайд бир қиёфада очди уни.

— Менга қара, ошна, буёққа ҳеч кимни киритма, — деди у соқчига, — биз ибодат қиламиз ва танҳо бўлишни истаймиз.

— Сизга халақит бериш ҳеч кимнинг хаёлида ҳам бўлмаса кераг-ов, — дея жавоб қилди соқчи истехзо-ла кўзларини қисинқираб, — лекин, агар қариндошлари хаёлига унинг олдига кириш фикри қелиб қолса, уларнинг йўлини тўсишга ҳақим йўқ-да; мен шундай буйруқ олганман, уни бажаришим шарт, иннайкейин, бу инглиз жаннатга тушадими ёки йўқми, худо ҳаққи, менга бари бир.

— Эй беодоб гуноҳкор банда! — хитоб қилди сохта руҳоний. — Наҳотки худонинг қаҳридан қўрқмасанг?! Сенга айтиб қўяй, агар тонг-ла маҳшарда жазою жафо тортмай десанг, бу бутпарастлардан бирортасини киритма, токи улар художўй бандалар ибодатига халал бермасинлар.

— Ҳа-ҳа-ҳа! Сиздан сержант Холлистербоп қойилма-қом бошлиқ чиқаркан-да ўзиям! Сизнинг ваъзларингизни эшитса, йўқлама пайтида овози чиқмай қолармиди. Қани, еал секинроқ, агар бу ерда шунақанги шанғиллайверадиган бўлсангиз, карнай овозини босиб юборасиз, унда йигитларимиз ичимлик устида чорлов садосини эшитмай қолиб, оқшомги йигин фурсатини ўтказиб юборишади, ана унда жонингиз омон қолмайди, гапимга ишонаверинг. Агар у билан ёлғиз қолишга шунчалик кўзингиз учиб турган бўлса, пичоғингизни эшик бандига қистириб қўйинг: Ёки ибодатхонангизни қўриқлашга бутун бошли полк керакми?

Чорбозорчи бу маслаҳатга қулоқ солиб, ўша ондаёқ эшикни ёпди-ю, суворий берган маслаҳатни қилиб, эҳтиёт чорасини кўрди.

— Жудаям ошириб юборяпсиз, — деди Уортон сиршош бўлиб қолишидан чўчиб, — меъеридан ортиқча тиришяпсиз.

Пиёда аскар ёки Шарқий штатлик кўнгиллиларга бу балки ҳаддан зиёд сезиларли бўлиши мумкин эди, — деди Гарви Цезарь тутқазган тугунни ечаётиб, — лекин бу суворийлар билан таптортмай гаплашиш керак. Юраксиз одам улардан ҳеч нш чиқаролмайди. Лекигин

бу ёққа келинг, манави чиройли юзингизга сирадиган қора пўст, — дея у юпқа қора теридан ишланган ниқобни олиб, Генрига кийгизиб қўйди. — Хўжаси билан хизматкори, вақтинча ўрин алмашишлари даркор.

— Уйлашимча, у менга тирноқчаям ўхшамайди, — деди Цезарь янги қиёфага кирган ёш хўжасини жирканиб кўздан кечираркан.

— Бирпасгина шошилмай тур, Цезарь, — жавоб қилди чорбозорчи гоҳи-гоҳида ниш уриб қоладиган ўзига хос пинҳона ҳажв аралаш. — Ҳали бошини жун билан ниқоблаш керак.

— Энди боягидан бешбаттар бўлди-ку! — хитоб қилди дили ранжиган хизматкор. — Нима, рангли одам қўйга ўхшайдими? Лабим ҳеч қачон бунақа бўлганмас, Гарви: бу лаблар худди сосискага ўхшаган йўғон-ку.

Фитначилар турли ҳийла-найранглар ёрдамида капитан Уортоннинг ташқи қиёфасини ўзгартиргунча озмунча тер тўкмадилар, аммо-лекин ҳамма иш битганида Бёрчнинг моҳирона раҳбарлигида уни шундай ўзгартириб юборган эдиларки, бу пардозни ниҳоятда сезгиру кузатувчан одамгина пайқаши мумкин эди.

Қора ниқобга шундай бир шакли-шамойил беришгандики, у нафақат туси билангина, балки бутун кўринишию хусусиятлари билан қўйиб қўйгандек африкаликлар башарасининг ўзгинаси эди, қора ҳамда оқ жундан қотириб ясалган ясама сочини эса Цезарнинг оқ оралаган сочидан деярли фарқ қилиб бўлмасди: ҳатто йигитнинг ўзига ҳам маъқул келди, бу ажойиб қўлбола соч рисоладагидан фақат хом ашёси сифати жиҳатидангина фарқ қилади, деб қўйди у.

— Бутун бошли Америка қўшинлари орасида ёлғиз биргина одам сизни таний олиши мумкин шу туришингизда, капитан Уортон, — деди чорбозорчи ўз меҳнати самарасини мамнуният билан кўздан кечираркан, — лекин у йўлда йўлиқмайди бизга.

— Ким экан ўша?

— Сизни қўлга олган одам! Ҳатто бетингизга тахта ниқоб тутиб олганингиздаям оппоқ юзингизни пайқай олган бўларди. Ана энди икковинглар ҳам эгниларингдаги кийимларни ечиб, бир-бировларинг билан айирбошланглар.

Эрталабки учрашувлари пайтидаёқ чорбозорчидан муфассал йўл-йўриқ олган Цезарь шоша-пиша эгнидаги

дағал кийимларини еча бошлади, йигит эса, сал кўнгли тортинқирамай, уларни кийишга тутинди.

Чорбозорчининг хатти-ҳаракатларида ғалати бир омихталиқ — эҳтиёткорлик билан кулгили туйғу қоришмаси сезилиб турарди; биринчиси ўзларига таҳдид солиб турган хавфу хатар ва унга йўлиқмаслик учун жамики эҳтиёт чораларини кўриш зарурати тазйиқида, иккинчиси эса шу топда вужудга келган ҳолатнинг кулгили эканини англаб етиш туйғуси остида туғилган эди.

Бёрч чаққон ва совуққонлик ила ҳаракат қиларкан, унинг бундайин хатарли ишларга кўпдан ўрганиб кетгани кўриниб турарди.

— Ана энди, капитан, — деди у ва бир сиқим жун олиб, Генри аллақачон кийиб улгурган Цезарнинг пайпоғи ичига тика бошлади, — болдирингиз шаклини ўзгартиришимиз зарур. Ҳали отга минганингизда оёғингизни нақ бозорга солгандек бўласиз, жанубликларимизнинг эса кўзлари жуда ўткир, ингичка болдирингизга кўзлари тушгани заҳотиёқ улар, бу оёқ ўла қолса ҳабашники эмас, дейишади.

— Қойил! — деди Цезарь оғзи қулоғига етиб илжаркан. — Масса Генрининг иштони худди менга ўлчаб тикилган экан-да ўзиям!

— Ўзингга ўлчаб, лекин оёғингга эмас, — деб қўйди чорбозорчи бафуржа Генрининг уст-бошини тўғрилашни давом эттираркан. — Сўз бериб айтаманки, бунақанги ясан-тусанда тўппа-тўғри маскарад базмига бораверсангиз ҳам бўлаверадн. Цезарь, жингала бошингга манави упа сепилган ясама сочни кийиб олгинда, шу ерда деразадан ташқарига тикилиб ўтиравер, эшик неча марта очилмасин, сираям ўгирилиб қарама, энг асосийси — индама, чурқ эта кўрма, йўқса бутун ишни чиппакка чиқарасан.

— Кўриниб турибди, Гарви — бу занжи тилини тийиб туролмайди, деб ўйляпти, — дея тўнғиллади Цезарь ўзига кўрсатилган жойга ўтираётиб.

Ҳамма нарса таппа-тахт бўлди, шундан сўнг чорбозорчи қатъий тарзда бўлажак воқеа — томошанинг ҳариккала қатнашчисига такроран йўл-йўриқ берди. У капитанга ўзини ҳарбийча тутишини унутиб, вақтинчаликка отасининг хизматкорига ўхшаб ҳуркиброқ ҳаракат қилиши зарурлигини уқтирди. Цезарга эса яна бир карра индамай, имкон борича қимир этмай ўтириш-

ни буюрди. Барча тадорик кўрилиб бўлингач, у эшикни очиб, фақат маҳбусгагина аталган дуою тасаллиларни эшитмаслик учун узун даҳлизнинг нариги бошига кетган соқчини овозини баландлатиб чақирди.

— Бекани чақиринг буёққа, — деди Гарви илгаригидек ясама бадфеъллик билан, — бир ўзи келсин. Маҳбус дили-вужуди ила яратганга илтижо қилмоқда, зотан ушбу илтижога раҳна солмоқ ножоиздир.

Цезарь қўллари билан юзини бекитиб олганди, шу боис хонага мўралаган соқчи маҳбусни дарҳақиқат ўйга толган деб ўйлади. Соқчи руҳонийга кинояомиз нигоҳ ташлади-да, овозини баралла қўйиб бекани чақирди. Чақираётганларини эшитган бека шоша-пиша етиб келди-ю, осий бандасининг ўлим олди тавба-тазаррусини эшитарман деган пинҳоний умид билан хонага қадам қўйди.

— Синглим, — деди руҳоний важоҳатли оҳангда, — хонадонингиздан «Жиноятга қўл урган христианнинг сўнгги дақиқалари ёхуд ғайритабиий ўлимга маҳкумлар учун Абадият ҳақида ўйлар» китоби топилгайми?

— Бунақа китобни умримда эшитмаганман, — дея жавоб берди довдираб қолган бека.

— Бунинг таажжубланурли ери йўқ: сиз номини ҳам эшитмаган бундайин битиклар бисёрдир. Илло бахтиқаро гуноҳкор токим ўшал китобни қироат этиб дили таскин топмас эркан, хотиржаму осойишта жон таслим қила олмайду. «Абадият ҳақида ўйлар»ни бир соатгина қироат қилмоқ умр бўйи тинглаб келинган дуою ваъзлардан аълороқ тураду.

— Эй худойим, нақ хазинанинг ўзгинаси экан-ку ўша китоб! Қаерда босиб чиқаришган уни?

— Илк бора ул китобни юнон тилинда Женева шаҳрида чоп этганлар, сўнгра эрса уни тилимизга ағдариб, Бостонда нашр қилганлар. Бу китоб, синглим, ҳар бир христианнинг, айниқса дорга осилмоққа маҳкум этилганнинг гўшасида бўлмоғи шартдир. Манави занжига от эгарлаб беришни буюринг, у мен билан бирга биродар ҳамкасабам ҳузурига боргай ва мен фурсат ўтмасидан бурунроқ ўшал битикни бериб юборурмен. Хотиржам бўл, иним, энди сен тўппа-тўғри нажот йўлидадурсан!

Цезарь стулда ўтирган жойида жиндаккина ғимирсиб қўйди, лекин ўзини босиб, қўлқоп кийган қўлини

юзидан олмади. Ферма бекаси руҳонийнинг оқилона талабини адо этгани жўнади, шундан сўнг фитначилар яна танҳо қолишди.

— Ҳозирча ҳаммаси жойида кетяпти, — деди Гарви, — аммо қоровулларга бошчилик қилаётган офицерни лақиллатиш хийла мушқулроқ бўлади; бу лейтенант капитан Лоутон қўл остида хизмат қилади, бунақанги ишларни пайқаб олишни ундан ўрганган. Ёдингизда бўлсин, капитан Уортон, — дея сабот-ла-уқтиришини давом эттирди у, — ҳаммасини сизнинг совуққонлигингиз ҳал қиладиган фурсат етиб келди.

— Тақдиру қисматим шу дамдагидан кўра ёмонроқ бўлмас, эй жасур дўстим, лекин сизни деб қурбим етган жамики нарсани қилишга тайёрман.

— Битмас мусибату таъқибларга мендан кўра кўпроқ чидай оладиган одам бормикин ўзи? — деди чорбозорчи тўлқинланиб, шунда унинг афтида чехрасига бот-бот кўланка солиб турадиган ғам-алам ифодаси зуҳур этди. — Лекин мен унга сизни қутқаришга ваъда берганман, унга берган сўзимни эса ҳеч қачон бузмайман.

— Унга? Кимни айтяпсиз? — деб сўради Генри кўнглида қизиқсиниш уйғониб.

— Ҳеч кимни.

Шу орада қайтиб келган соқчи пиллапоя олдида отлар мунтазир эканини хабар қилди. Гарви капитанга кўз қирини ташлаб қўйди-да, олдинга ўтиб, йўл бошлади, бироқ йўлга чиқиш олдидан тагин бир бора шунчалик кечикиб бўлса ҳам ўзига берилган руҳий озуқани хотиржамгина танасига сингдириб олиши учун бандини ёлғиз қолдиришни бекадан ўтинди.

Эшик оғзида турган соқчи кашишнинг антиқа хулқатворини аллақачон ўртоқларига етказиб бўлганди, шунинг учун ҳам Гарви билан Уортон ҳовлига чиқишар экан, мутаассиб кашишнинг чиқишини кутиб, уни мазах қилиш пайтида, лекин ўзларини отни кўраётганга солиб уймалашаётган ўн-ўн беш чоғли суворийни кўришди.

— Қойилмақом от экан-да, — деди ҳазил-мазах ташаббускори, — лекин сал озиброқ қолибди. Чамамда, муқаддас вазифангизни адо этаман деб от бечорани роса адабини берсангиз кераг-а.

— Менинг вазифам, эҳтимол, ўзим учун ҳам, бу са-

доқатли жонивор учун ҳам мушкулдир, илло, чеккан азиятларим ҳамда меҳнатим эвазига тақдирланадирган маҳшар куни яқинлаб келмоқда,— дея жавоб берди Бёрч оёғини узангига тиқиб, отга миннишга чоғланар экан.

— Ие, ҳали ўзлари ҳам бизга ўхшаб маош учун ишлайдиларми? — деб қичқириб сўради бошқа суворий.

— Бўлмасам-чи! Ҳар бир заҳматкаш ўз меҳнати учун мукофотга лойиқдир.

— Менга қаранг, ўзларидан жиндаккина панду насиҳат эшитсак дегандик. Айни шу топда андаккина бўш вақтимиз борийди-да, иннайкейин, икки оғизгина ваъз айтсангиз бизга ўхшаган гуноҳкор бандалар учун қанчалик савобли иш қилганингизни ҳатто хаёлингизга ҳам келтиролмайсиз; манави ерга, кунда устига чиқиб олинг-да, хоҳлаган табаррук китобингиздан истаган дуоингизни ўқийверинг.

Суворийлар бўлажак эрмакдан ҳузур қилиш ниятида чорбозорчи атрофини ўраб олишди, у эса бу орада отга миниб ул турган капитанга маънодор кўз ташлаб қўйиб, жавоб берди:

— Мен тайёрман, зотан каминанинг бурч вазифалари ҳам шундан иборатдир. Лекин, Цезарь, сен олдинроқ боравер, хатимни тезроқ етказ. Бахтиқаро банди муқаддас китобга маҳтал, унинг саноқли соатлари қолган.

— Ҳа, тўғри, олға, Цезарь, шошила қол! — дея қичқиришди бир неча киши бараварига, кейин аскарлар мириқиб хурсандчилик қилишга ҳозирланиб, сохта воиз атрофини яна тиғизроқ қуршаб олишди.

Ишқилиб, қўпол аскарлар кийимимга тегиб, шляпам билан ясама сочимни суриб юборишмасин-да, деган хавотирда чорбозорчининг жони ҳалак эди, у чоқда сирн фoш бўлади, ана шунинг учун ҳам аскарлар илтимосини бажаришга аҳд қилди. Кундага чиқиб олгач, у отга минганича қимир этмай турган капитанга устмауст безовта нигоҳ ташлаб қўйди, икки марта томоқ қириб йўталди-да, ваъзини бошлади:

— Азиз биродарлар, мен сизларнинг диққат-этиборингизни Самуил битикларининг ушбу ерига жалб этмоқчимен: «Шунда қирол Абенерга мотам тутиб, бундай савол айлади: Абенер беҳуда ўлим топдими? Қўлларинг кишанбанд эмасди, оёқларинг ҳам кишанда эмасди: сен қароқчи қўлидан ажал топган одам ян-

лиғ җалок бўлдинг. Шунда бутун фуқаро унинг жасади устида хўнграб кўз ёши тўкди»... Цезарь, сенга олдинроқ бориб, мен айтган китобни келтир, демабмидим? Хўжанг уни қироат қилиш истагида интиқ бўлиб, нола чекиб ётибди.

— Қандай ажойиб нарса ёзилган экан-а! — дея шовқин солишди суворийлар. — Давомини айтинг, қўяверинг, бу оқсоч ҳабаш ҳам панд-насиҳатни эшитсин, бизга қанчалик фойдали бўлса, унгаям шунчалик фойда эшитиш.

— Нима қияллар бу ерда, ҳой бекорхўжалар? — майнабозчилик қилаётганлар тўдаси ёнида тўсатдан пайдо бўлиб қолган Мейсоннинг овози янгради: у бир оз кўнгил очиш учун кўнгиллиларнинг кечки йўқламаси бўлаётган ерга борган эди. — Қани, ҳамма жой-жойига, билиб қўйинглар, текширгунимча ҳар бир от чип-чиннидай, кейин жамикисининг янги тўшамаси бўлсин!

Офицернинг овози дарҳақиқат сеҳрдай таъсир қилди, ҳеч бир воиз чандоқ истамасин, бундан кўра итоаткор қавмни ҳеч ердан топа олмасди, зеро Мейсоннинг сўзи тугамасиданоқ чорбозорчи ёнида якка-ёлғиз Цезардан бўлак ҳеч зоғ қолмаганди. Қулай фурсатдан фойдаланган Бёрч дарҳол отига минди, бироқ у вожатини бузиб, шошқалоқликка йўл қўймасликка ҳаракат қилди, зотан бояги суворийнинг йўрғасини озғинроқ экан, дейишида жон бор эди, шундоқ ёнгиналарида эса суворийларнинг ўнлаб тикмачоқдай отлари эгарлоғлиқ, исталган дамда устига сақраб мина солиб, қувишга шай бўлиб турарди.

— Хўш, қалай, анави бечора йигитни ювош тортириб, сўнгги сафарга — арши аълога равона бўлишга тайёр қилиб қўйдингизми, сэр? — деб сўради Мейсон.

— Эй нопок банда, гуноҳга ботирадиган сўзларни айтяпсан! — нидо солди воиз даҳшатга тушгандай бир қиёфада қўлларини кўк сари чўзиб, осмонга тикилганча. — Даниил шер уясини тарк этгани каби, мен ёнингдан кетиб, гуноҳдан фориг бўлурмен.

— Кетсанг кетавермайсанми, мунофиқ оятхон, жирканч риёкор, жубба кийган фирибгар! — ғазаб билан жавоб берди Мейсон. — Вашингтон ҳаёти ҳаққи онтичиб айтаманки, эрк-озодлиги йўлида у қон тўкаётган юртни сенга ўхшаган очофат қузғунларнинг хароб қила-

ётганлари ҳар бир ҳалол одамнинг ғазабини келтиради. Виргиния далаларида қўлимга тушганингда борми, ёқангдан гиппа бўғиб, гулгули товуқларга қўшиб тамаки поясидаги қурт-қумурсқаларни тердирардим-а бошлаб.

— Сени тарк этурмен ва ушбу гуноҳлар масканининг бирор гарди тавфиқли одамнинг либосини ҳаром қилмаслиги учун оёқларим хокини қоқиб ташлаймен!

— Тезроқ туёгингни шиқиллатиб қол, исқирт фирибгар, йўқса кийимингдаги чангни ўзим қоқиб қўймай тагин! Бу кишининг аскарларимга панду насиҳат ўқишни хаёл қилганларига ўлайми! Холлистер ваъзхонлигининг ўзиям етиб-ортади; бу ярамаслар ҳадемай душманга қўл кўтариб, унинг терисини тирнашга ҳам ботинолмайдиган раҳмдил бўлиб қолишади шу кетишида. Ҳой, сен тўхта! Бу тақводор билан қай гўрга отланиб қолдинг, қораялоқ?

— У ёш хўжасининг гуноҳкор қалбини, гарчи ба шараси мана шу ҳабашнинг юзидай қоп-қора бўлган чоғидаям, гуноҳлардан фориг этиб, қордай оппоқ қиладирган муқаддас китобни келтиргани бораётир. Наҳотки сизлар жон таслим қилгувчининг руҳий таскин топишига монелик қилсанглар?!

— Йўқ, йўқ, бу бечоранинг шундоқ ҳам пешонаси шўр экан... Унинг меҳмондўст холаси қандай ажойиб таомлар билан сийлаганди-я бизларни! Лекин менга қаранг, жаноб Тақводор, мабодо бу йигит гуноҳлардан халос бўлиб, кейин ўлиши лозим бўлса, унда йигитни ҳақиқий руҳоний ҳозирласин бунга, сизга эса маслаҳатим шуки, қоқсуяк қоматингиз ҳеч қачон бизнинг орамизда кўринмасин, акс ҳолда ади-бади айтишиб ўтирмай; нақ терингизни шилиб оламан.

— Сени тарк этурмен, эй худобехабар осий банда!— дея жавоб қилди Бёрч обрў сақлаган кўйи ундан аста-секин узоқлашиб, Цезарь ҳамроҳлигида йўл сари бораркан. — Илло, сени яратганнинг қаҳрига мустаҳиқ этиб, маҳшаргача гуноҳлардан форуғ бўлурмен деган қувончли умидингни ҳам ўзим бирла ола кетурмен!

— Минг лаънат-э сенга!— дея тўнғиллаб қолди суворий орқасидан. — Бу тараша отда нақ таёқдай қўнқайиб ўтирибди, оёқлари бўлса учбурчак шляпасининг чуққи учларидай икки ёққа тарвақайлаганини қаранг,

Қани энди олисроқда, қонун-понунга унчалик қаттиқ риюя қилинмайдиган тоғда қўлимга тушса, унда бир...

— Ҳой Капрал! Ҳой қоровулбоши! — дея қичқирди маҳбуснинг хонаси эшигига қўйилган соқчи. — Ҳой капрал! Буёққа келинг-а!

Лейтенант маҳбус ўтирган хонага элтадиган энсиз зинапоядан тушиб бориб, соқчидан нима гаплигини сўради.

Аскар қия очиқ эшик олдида турганича, шубҳаланиб асир офицерни кузатаётган эди. Лейтенантни кўриб эҳтиром билан эшикдан четланиб, ўйчан қиёфада, салгина хижолат аралаш деди:

— Нима гаплигини ўзим ҳам билмайман, сэр. Аммо лекин маҳбус кўзимга қандайдир ғалатиноқ кўриняпти. Қашиш кетганидан кейин у бошқачароқ бўлиб қолганга ўхшайди. Лекин, — дея сўзини давом эттирди соқчи офицернинг елкаси оша бандини диққат-ла кузатаркан, — ўзи бўлиши керак, ундан бошқа одам эмас. Боши ҳам ўша упа сепилган бош, мундирида ҳам жангда яраланган кун солинган ўша ямоқ кўриниб турибди.

— Демак, кўзингга гўё бу шўрлик офицер асиримиз эмас, бошқачароқ бўлиб кўрингани учунгина шунча шовқин солибсан-да, шундайми? Жин урсин, бошқа ким ҳам бўлиши мумкин бу ерда?

— Бошқа ким бўлиши мумкинлигини билмайману, — қош-қовоғи уюлиб деди соқчи, — лекин, агар бу ўзи бўлса, сал бўйи пасайиб, энига кенгайиброқ қолганга ўхшайди, кейин, ўзингиз бир қаранг, сэр, бутун аъзойи бадани безгак тутаётгандек шақ-шақ қалтиряпти.

Бу гап дарҳақиқат рост эди. Цезарь бу суҳбатни ваҳима ичра эшитиб турар, ёш хўжасининг муваффақиятли қочганидан хурсанд эди, айни чоқда, табиийки, бу қочишнинг оқибати ўзига қандай таъсир қилишини ўйлаб хавотирга туша бошлаганди. Соқчининг охири гапидан кейин орага чўккан жимлик унинг жунбушга келган ҳис-ҳаяжонини заррача боса олмаётган эди. Лейтенант Мейсон бандининг шубҳали қоматини кузатишда давом этаётганди, Цезарь бўлса танимасинлар деб ҳануз юзини бекитиб турган қўли бармоқларини хиёлгина кериб, хавотирда орасидан кўз қирини ташларкан, буни пайқади. Капитан Лоутон бўлганида алда-

ганларини дарҳол сезарди, аммо Мейсоннинг зийракликда ўз командирига етишига ҳали кўп қовун. пишиғи бор эди. Шу сабабли у соқчига ўғирилди-да, овозини пасайтириб, жирканиб деди:

— Анави анабаптист, методист, квакер¹ ёки отинг қурғурни нима дейишади яна, қисқаси, ўша муттаҳам оятхон тагида абадий олов ёниб турадиган, дошқозонда қайнаб-биқирлаб ётган олтингугурт тўғрисидаги бўлар-бўлмас ҳикоялари билан бечоранинг ўтакасини ёрган. Қани, ёнига бориб, икки оғизгина ақлли гап билан пича далда берай-чи.

— Қўрққанидан одамларни ранги оқариб кетади, деб эшитгандим,— деди соқчи орқасига бир қадам тисариларкан, кўзлари нақ косасидан ўйнаб чиқиб кетгундай чақчайиб,— лекин ҳозир қирол капитани, назаримда, қорайиб кетганга ўхшайди-ку!

Гап шундаки, Цезарь Мейсоннинг пичирлаб айтаётган сўзларини эшитмаган, қўрқуви эса тобора ортиб бораётганидан ўзига қандай хавф таҳдид қилаётганини билгиси келиб, терисининг туси сирини фош қилиб қўйишини унутиб, тузукроқ эштай, деган ўйда секингина қулоғи устига тушиб турган ясама сочни жойидан сурган эди. Маҳбусдан кўзини узмай тикилиб турган соқчи ўша ондаёқ буни пайқади. Шу пайт Мейсон ҳам бу ҳолатга эътибор берди-ю, бахтиқаро қуролдош ҳам-касабасига нисбатан ҳар қандай хушмуомалаликни йиғиштириб қўйиб, ёхуд аниқроғи, отряди шаънига доғ бўлиб тушадиган шармандаликдан бўлак жамики нарсани унутиб, хонага отилиб кирди-да, ўлардай қўрқиб кетган занжининг гирибонига чанг солди; териси тусини кўриб қолганларини фаҳмлаган ва энди сирини фош бўлишидан қочиб қутула олмаслигини билган Цезарь эса Мейсоннинг гурс-гурс қадам ташлашини эшитгани заҳотиёқ стулдан ирғиб туриб, бурчакка қисилиб олганди.

— Кимсан ўзи? — дағдаға қилди Мейсон ҳар савол берганида кекса занжининг бошини гурсиллатиб деворга уриб. — Жин ургур, кимсан ўзи, инглиз офицери қани? Жавоб берсанг-чи, ярамас! Гапир, тасқара, йўқса нақ дорга остираман!

¹ XVII асрда Англияда пайдо бўлиб, Шимолий Америкага ҳам тарқалган христиан дини мазҳаби қавмларидан.

Цезарь матонат-ла бардош берарди. Лейтенант токи суроқ усулини ўзгартирмагунча на дўқ-пўписа, на муштлаш билан бирон қалима сўз эшита олди ундан, шунда йигит оғир этикли оёғини баланд кўтариб туриб, тутқунни энг таъсирчан жойи — тиззасига қаттиқ тепди. Бундай пайтда ҳатто ҳар қандай меҳри тошдай қаттиқ одам ҳам Цезардан ортиқ бардош беришни талаб қила олмасди, хулласи калом, у таслим бўлди.

— Сизни қарангу, масса! Мени ҳеч нимани сезмайди, ҳис қилмайди, деб ўйлаяпсизми? — дея додлаб юборди у.

— Ё қодир эгам! Ахир бу кекса занжи хизматкорку! — деди Мейсон ҳаяжонда. — Эҳ, айёр, хўжайининг қаёқда? Анави кашиш ким бўлади? — Шундай деб у яна ҳамлага ўтишга чоғланди.

Аммо Цезарь шафқат тилаб, билганини барини айтишга сўз бериб ёлборди.

— Бояги кашиш ким? — деб саволини такрорлади суворий оёғини кўтариб, бошқатдан тепишга шай турганча.

— Гарви, Гарви у! — дея фарёд чёкди Цезарь тиззасини тепкидан олиб қочишга уриниб, бир оёғидан иккинчисига сакраган кўйи.

— Қайси Гарви? — дея ўдағайлади лейтенант сабри чидамай. — Гапир, қорамохов! — Шундай деб занжини тепишга шай турган оёғига эрк бериб, бор кучи билан тепди уни.

— Бёрч! — деди Цезарь дод солиб, тиззалаб қоларкан; ялтироқ бетларидан шашқатор йирик-йирик ёш томчилари юмалади.

— Гарви Бёрч! — акси садодай такрорлади лейтенант ва кекса хизматкорни итариб ташлаб, хонадан югуриб чиқиб кетди.

— Қуролланинг! Қуролланинглари! Жосус чорбозорчининг боши учун эллик гинейя берилади! Унисига ҳам, бунисига ҳам шафқат қилинмасин! Отларга мирилсин! Қуролланинг! Олға!

— Тўс-тўполон бошланди: суворийлар шошилиб, итаришиб-туртишиб, тўдалашиб отлар томон ташландилар, Цезарь эса ердан туриб, лат еган жойларини кўздан кечиришга тушди. Бахтига бу гал бошигина лат еганди холос, шунда у осонгина қутулдим деган қарорга келди.

XXIX боб

Сохта сочга шляпани қўндириб,
Жилпин тушади йўлга,
Тез орада ишни ҳам дўндириб,
Боқадн ўнгу сўлга.

Купер

Тоққа чиқиб яширинмоқлари учун чорбозорчи билан капитан ярим милча очиқ йўлдан боришлари лозим эди; бу йўл ҳозиргина Генри учун авахта бўлиб хизмат қилган уйнинг эшигидан кафтдек кўзга ташланиб турарди: у олдинда тик қояли поғоналари тобора юксалиб борадиган тоғ этақларига туташган серҳосил водий ёқалаб ўтарди; ўша ерга етгач, йўл кескин ўнгга бурилиб, иланг-биланг дараларни оралаб, тоғ ёнбағриларига сингиб кетарди.

Гарви тутқун занжи билан руҳоний орасидаги масофани таъкидлаш ниятида, ўз ролига муносиб тарзда хотиржамлиги ва салобатли кўринишини сақлаган кўйи, олдинроқда борарди. Йўл ёқалаб, ўнг томонда юқорида айтиб ўтганимиз пиёда аскарлар дам олаётган чодирлар тизилиб кетган, улардан бирмунча масофада эса қароргоҳни қўриқлаётган қоровуллар бир маромда одим ташлаб, нари-бери юриб туришибди.

Генрининг кўнглига келган биринчи нарса, отни чоптириб, улардан тезроқ узоқлашиш ва ажал таҳлика солиб турган ҳаётидан хавфсираш ҳиссидан тезроқ қутулиш ўйи бўлди. Бироқ у отини қичаб олға ташланган ҳам эдики, чорбозорчи уни шу лаҳзанинг ўзидаёқ тўхтатди.

— Тўхтанг!— деб қичқирганча отини шартта буриб, унинг йўлини тўсди.— Нима бало, ўзингизни ҳам, мени ҳам ҳалок қилмоқчимисиз дейман? Шу нарсани унутмангки, занжи ўз хўжасидан орқароқда бориши керак. Чоғимда, суворийларнинг зотдор тулпорларини кўргандингиз шекилли: улар уй олдида офтобда эгарлоғлик, таппа-тахт турибди. Виргинияликларнинг илиги тўқ тулпорлари қувадиган бўлса, остингиздаги голланд қирчанғиси кўпга чидармикин? Таъқиб бошлангунича босиб ўтган ҳар бир фут йўлимиз бир кунлик умримизга тенг. Орқамдан бамайлихотир келаверинг, яна тагин кейинга

ўгирилиб қарашни хаёлингизга келтира кўрманг-а. Бу суворийлар тулкидай айёру бўридай қонга ташна-я!

Генри тоқатсизлигини не машаққат билан босиб, чорбозорчининг сўзларига итоат этди. Бироқ тасаввуротида ҳадеб ваҳимали манзаралар жонланаверди, гарчи Бёрч гўё унга алланималарни буюрмоқчидек гоҳо-гоҳо бурилиб қараб, ҳозирча тинчлик эканига ишонтирса ҳамки, унинг наздида таъқибчилар шовқинини эшитаётгандек бўлиб туюлаверди.

— Лекинига, — деди Генри, — Цезарни, шубҳасиз, тезда таниб қолишади. Шунинг учун ҳозироқ отни чоптириб ҳайдаганимиз маъқул эмасмикин? То суворийлар булар нега от йўрттириб кетишяпти деб ўй ўйлагунларича ўрмон чеккасига етиб олардик.

— Сиз, капитан Уортоң, кўриниб турибдики, уларни яхши билмас экансиз, — дея қарши чиқди Бёрч. — Қаранг, хув ана, сержантлари бизга тикилиб турибди, кўринишидан худди бу ерда бир гап борлигини пайқаб турганга ўхшайди. У тикилиб, бамисоли ҳамлага шайланган йўлбарсдай писиб, кўз узмай кузатиб турибди бизни. Тўнгакда турганимдаёқ у мендан нимадандир гумонсирай бошлаганди. Йўқ, йўқ, отни жоловини тортиброқ ҳайданг — биз шошилмай: хотиржам кетишимиз керак. Ана, кўряпман, у қўлини эгари қошига қўйди. Бордию сакраб отига минса, тамом бўлдик деявернинг. Пиёдалар пилта милтиқларидан паққа-паққа отишади бизни.

— Хўш, энди нима қиляпти у? — дея сўради Генри жоловини маҳкамроқ тортиб, айни чоқда мабодо от чоптиришга тўғри келадиган бўлса шай туриш учун пошналарини унинг биқинига қадаркан.

— Отидан тескари ўгирилиб, бошқа томонга қараяпти. Ана энди йўртишга ўтсангиз бўлади... Ошиқманг, ҳовлиқманг. Анави соқчига қаранг, дала томондаги, сал олдинроқдагисига: у бизга тикилиб қолди — сира кўзини узмаяптими?

— Пиёдалардан чўчийдиган жойим йўқ, — деди Генри тоқатсизлик билан, — улар бизни фақат отишлари мумкин, суворийларга келсак, мени бошқатдан асир туширишлари мумкин. Қулоқ беринг, Гарви, орқа томонимизда от дупурини эшитяпман. Уёқда ҳеч нима кўринмаяптими?

— Ҳм! — деб қўйди чорбозорчи. — Бир нимани кўр-

япман, лекин сиз айтган томонда эмас, бутазорда, чап ёнингизда. Бошингизни чиза буриб, ўзингиз бир қарангда, бундан керакли хулоса чиқариб олинг.

Генри ўзига берилган бу издан дарҳол фойдаланиб чап томонга бурилиб қаради, шунда томирларидаги қон тўхтаб қолгандай бўлди: шак-шубҳасиз, унинг ўзига тайёрлаб қўйилган дор ёнидан ўтиб боришаётган эди шу топда. У даҳшатга тушганини яширмай, шартта тескари қаради.

— Буёғига эҳтиёткорроқ бўлишингиз учун огоҳлантириш бу,— деди чорбозорчи ҳозирда тез-тез сўзлаб турганидек насихатомуз оҳангда.

— Қандай даҳшатли манзара-я!— деди Генри ҳаяжон ичра ва гўё ваҳимали рўёни қувиб солишга уринаётгандек бир нафасга қўли билан кўзларини беркитди.

Чорбозорчи хиёл орқага бурилиб, алам ва надомат билан деди:

— Ҳар қалай, капитан Уортон, дорга олисдан назар ташлаяпсиз, ботиб бораётган қуёш нурлари йўлингизни ёритиб турибди, соф ҳаводан нафас оляпсиз, олдингизда эса ям-яшил тепалар юксалган. Одим ташлаган сайин лаънати сиртмоқдан узоқлашиб боряпсиз, ҳар бир зимзиё дара, ҳар бир овлоқ қоя сизга паногоҳ бўлиб, қасоекор таъқибчилар кўзидан яшириб қола олади. Мен бўлсам ҳеч қандай нажотдан умид йўқ ерда, жаллод кундаси рўпарасида ётганман. Мени икки марта авахтага ташлаганлар, бу тонг менга шармандали ўлим олиб келади дея кутганча, эти устихонимга ёпишган танамни муздек тер қоплаб талайгина кечаларни кишанда ўтказганман. Тангри барча бандалари, ҳатто энг хоксору хўрланган жондорлари учун яратган табнатта боқиб таскин топмоқ умидида ҳибсхонага ҳаво кириб турган темир панжарали товоқдеккина туйнукка яқинлашарканман, қаршимда дор намоён бўлар, жон таслим қилаётган гуноҳкорга нопок виждони азоб бергандек, бу манзара ҳам юрак-бағримни тилкалаб, азоб берарди. Бугунги кунни ҳисобга олмаганда тўрт марта бўлганман уларнинг ҳукмида; шундан икки галида ажалим етди деб ҳисоблагандим. Агар одам бахтиёр ҳамда бировга азиз, сеvimли бўлса, ҳаёт билан видолашиши жуда оғир; капитан Уортон, аммо-лекин ўз ўлимини бирор ачинадиган кимсасиз, мутлақо танҳою сўққабошликда кутиб олиш чандон бора даҳшатлироқдир бундан; сени

кутаётган қисмат бирор кимсани қизиқтирмаслигини кўриб-билиб турсанг; бир неча соатдан кейин олдинда кутаётган кўргилигингдан кўра матлуброқ туюлган зиндонхонадан олиб, чиқишлари хоби-хотирингдан нари кетмаса; кундузи одамларнинг сени ёввойи ҳайвондай томоша қилажакларини, кейин эса биродарларингнинг масхаралашларию таҳқирлари остида ёруғ жаҳонни тарк этишинг кўз олдингга келиб турса — чинакам ўлим деб ана шунни айтади, капитан Уортон.

Генри одатига хилоф равишда қизишиб гапираётган ҳамроҳининг сўзларига ҳайрат-ла қулоқ соларди. Афғидан, ҳар иккалалари ҳам жонларига қасд қилиб турган ҳавфни ҳамда зиммаларига олган ролларини унутганга ўхшардилар.

— Наҳотки ажал билан шунчалик тез-тез рўбарў келиб турган бўлсангиз?

— Мана, уч йилдирки, мени бу тоғларда бир ёввойи ҳайвондай овлашади! — жавоб берди Гарви. — Бир гал дор остига сургаб боришди, тахта супачага чиққан пайтимда тўсатдан келиб қолган қирол кўшинлари қутқариб олишди. Агар чорак соат кечикканларида борми, ҳалок бўлишим тайин эди. Мен ўзимга жирканч махлуқдай тикилишаётган бепарво эркаклар, томошатаалаб аёллару болалар оломони қуршовида турардим. Худога илтижо қила бошлаганимда жиноятларим ҳақидаги мишмишларни такрор-такрор бетимга айтиб ҳақоратлашга тушишди улар, шунда атрофга аланглаб, бирорта хайри-хобҳ башарани, менга ачинган бирор одамни кўрмадим-а, ақалли бирор одамни! Ҳаммалари менга лаънат ўқишар, ватанини пулга сотган аблаҳ деб сўкишарди. Қуёш ҳар қачонгидан кўра ёрқинроқ чарақлаётгандек, аммо мен учун охири марта нур сочаётгандек туюларди назаримда. Атрофдаги ям-яшил далалар эса яшнаб кетгандай, шунда дилимдан, жаннат бундан яхшироқ эмасдир-ов, деган ўй кечди. Эҳ, ўша дамда ҳаёт қанчалик азиз, қанчалик қимматли туюлганди-я! Бу ниҳоятда даҳшатли онлар эди, капитан Уортон, сиз буни бошдан кечирганингизча йўқ ҳали! Сизнинг туғишганларингиз ва дўстларингиз бор, улар сиз учун куйиб-ёниб, ҳам чекиш-япти, менинг бўлса отамдан бўлак ҳеч кимим йўғийди — ўлимимни эшитса, ёлғиз угина куйган бўларди. Локин бу ерда бўлса на ҳамдардлик, на ачиниш асарини кўрдим, ҳеч зор азобу изтиробларимни енгиллатишга урин-

мади ҳам. Мен ҳатто, у ҳам бу дунёда мавжудлигимни унутиб юборибди-да, деб ўйладим.

— Қанақасига, наҳотки, Гарви, худонинг ўзиям сизни унутган деб ўйлаган бўлсангиз?

— Худованди карим ўз бандаларини ҳеч қачон унутмайди,— дея самимий эътироз билдирди Бёрч, яқингинада ўзини ёлғондакам тақводор қилиб кўрсатишга уринганига қарамай, астойдил художўйлигини намоён ш этиб.

— Унда кимни айтдингиз «у» деб?

Бу гапдан сўнг чорбозорчи тагин ясама руҳоний қиёфасига кириб, қаддини такаббуруна ростлади эгарда. Кўзларида чақнаган ўт сўнди, чеҳрасидаги ҳаяжон ифодаси ўрнини вазминлик ва сабот эгаллади-ю, худди занжи билан гаплашаётган бир оҳангда жавоб қилди:

— Самода одамларни тусига қараб ажратмайдилар, иним, шу боис зиммангизга юкланган жиддий топшириқни адо этинг, кейинроқ эса менга муфассал ҳисоб бергайсиз.— Кейин овозини пасайтириб, сўзини давом эттирди:— Йўл ёқасида охирги соқчи турибди. Агар жонингиз керак бўлса, орқага ўгирилиб қарай кўрманг.

Генри ўз аҳволи вазиятини эслади-ю, дарров ўз ролига муносиб тарзда ювош, итоаткор тутқинга айланди. Тезда чорбозорчининг ногаҳоний ҳаяжони ёдидан кўтарилди, зотан ўзига хавф солиб турган хатарнигина ўйларкан, уни яна ўча бошлаган хавотирланиш ҳисси чулғаб олганди.

— Нималарни кўряпсиз, Гарви?— дея бетоқатланди у чорбозорчининг қовоғи уюлиб, ўзлари ҳозиргина чиқиб келган фермага диққат-ла тикилаётганини кўриб.— Уй ёнида нима гаплар бўляпти?

— Кўраётган нарсаларим биз учун ҳеч қандай яхшиликдан дарак бермаяпти,— деб жавоб берди сохта кашш.— Ана энди жамики сезги аъзоларингизни тўлиқ ишга солишингиз керак, ясама соч билан юзингиздаги ниқобни олиб, йўлга улоқтириб юборинг; олдинда чўчидиган ҳеч ким қолмади, лекин орқадагилар жон-жаҳдлари билан қувишга шайланишяпти!

— Унда фурсатни бой бермаймиз!— дея қичқирди капитан ясама сочи билан юзидаги ниқобини ерга улоқтираркан.— Бурилишгача атиги чорак милча қолди, отни бор кучи билан чоптирсак бўлмайдимиз?

— Ҳовлиқманг, капитан. Улар бонг уришди-ю, локи-

гин суворийлар бизнинг қочиб кетаётганимизни кўриш-маса, офицерларисиз кетимиздан қувишмайди. Ана, у чиқди, отхонага кирди... Энди йўртишга ўтинг; ана, ўн чоғли аскар отга минди, локигин офицер пуштанни тор-таман деб ҳаяллаб қолди... улар бизга сездирмай етиб олишмоқчи... ана, офицер ҳам от устида. Энди, капитан Уортон, жонингиз керак бўлса, отни қувинг-у, мендан ортда қолманг! Мабодо сал тайсалласангиз ҳаммаси та-мом бўлади!

Чорбозорчининг ушбу маслаҳатини такрорлашига ҳожат қолмади. Бёрч отини елдиргани ондаёқ капитан остидаги шўрпешона қирчангини ниқтаганича унга эр-гашди. Бёрч отни ўзи танлаб олганди, гарчи у суворий-ларнинг боқуви зўр тулпорлари билан беллашолмаса-да, ҳар ҳолда Цезарь Томпсонни олиб юришга батамом му-носиб деб топилган дирданбоқи отдан ўлса ўлиги ортиқ эди. Бу отча бир-икки сакрамасиданоқ Генри ҳамроҳи-нинг ундан тез узоқлашиб бораётганини кўрди-ю, ваҳи-ма ичра орқасига ўгирилиб қараб, рақиблари ҳам ўшан-дай тезликда яқинлаб келаётганига ишонч ҳосил қилди. Ёлғиз одамга фалокат қўша кўринади, шу туфайли ка-питан жонҳолатда чорбозорчи кетидан қичқириб, ёлғиз ташлаб кетмаслигини ўтинди. Гарви дарҳол оти жилов-вини тортиб, то капитан тотисида етиб келгунича кута турди. Оти юлқиниб елишга тушганда чорбозорчининг шляпаси билан ясама сочи бошидан учиб кетган ва су-ворийларнинг кўзлари ўнгида содир бўлган бу манзара қочқинларни батамом фош этганди; аскарлар қулоқни қоматга келтириб қийқира кетдилар, шунда чавандоз-ларимиз наздида бу қийқириқ нақ кураклари ортида ян-рагандай аниқ-тиниқ эшитилди, қочоқлар билан таъқиб-чилар оралиғи ниҳоятда қисқариб қолгандай туюлди.

— Отдан тушиб, тепаликларгача йўлнинг чап томо-нидаги даладан пиёда чопиб борганимиз яхшиямасми?— деб сўради Генри.— Суворийлар тўсиқ олдида сал уш-ланиб қолишарди-да.

— Бу йўл тўппа-тўғри дор тагига олиб боради,— дея жавоб қилди чорбозорчи.— Суворийлар бизга қараганда икки баравар тез келишяпти, бизга даладаги ўйдим-чу-қурлар қанчалик халал берса, тўсиқ ҳам уларни ўшан-дан ортиқ тутиб қололмайди. Бурилишга жуда яқин қолди, ундан ўтилгандан кейин ўрмонга иккита йўл кет-ган. Уша жойда бизни, қайсинисидан қувсак экан, деб

бир фикрга келгунларича аскарлар бирпас ушланиб қолишлари мумкин, ана шунда вақтдан қиттаккина юта-миз.

— Лекин менинг қирчанғим ҳаллослаб қолди. Ақали ярим милгаям дош беролмайди!— дея қичқирди Генри тизгиннинг учи билан тотисини саваларкан.

Шунда Гарви оғир қамчиси билан уни бостириб-бостириб савади.

— Майли, чорак милга чопса бўлгани — шунинг ўзи етади бизга,— деди чорбозорчи.— Ҳатто чорак миль ҳам кифоя бизга — агар гапимга қулоқ солсангиз, қутулдик деяверинг.

Ҳамроҳининг совуққонлигию ўзига ишончидан бир оз хотиржам бўлган Генри индамай отини ниқтайверди. Бир неча дақиқа орасида қочоқлар кўзланган бурилишга етиб бордилар-да, пастак буталарни айланиб ўтиб, орқага, йўл бўйлаб олдинма-кетин от солиб келаётган суворийларга кўз ташладилар. Мейсон билан сержантнинг оти хийла илдамроқ эди, улар анча олдинда, Гарви кутганидан кўра яқинроқда елиб келишаётган эди.

Тепаликлар этагида, қорайиб турган иланг-биланг дарадан салгина берида ўтин учун кесилган илгариги ўрмон ўрнида қалин ёш дарахтзор яшнаб турарди. Бу буталарни кўрган Генри яна отдан тушиб, ўша ерга яширинишни таклиф этди, бироқ Бёрч қатъиян рад этди. У айтган икки йўл муюлишдан сал нарироқда ўткир бурчак ҳосил қилиб, икки томонга қараб кетарди, шу сабабли олисдан уларнинг озроққина бўлаги кўриниб турарди. Чорбозорчи чап томонга кетган йўлни танлади, аммо ҳадемай ўнг қўлга, дарахтлар орасидаги сўқмоққа бурилиб, ўнг ёққа борадиган йўлни кесиб ўтиб, рўпарадаги ёнбағирликдан тепага кўтарила бошлади. Бу найранг қочоқларни қутқариб қолди. Йўл айрилишигача от қўйиб келган суворийлар туёқ изларидан чап томонга ташландилар, бироқ қочоқлар бурилган сўқмоқни пайқамай ўтиб кетдилар, туёқ излари тугаб қолганини кейинроқ пайқадилар. Ҳориган, ҳансираётган отлари юқорилаб бораркан, қочоқлар пастдан суворийларнинг бақириқ-чақириқларини эшитишди. Шунда Генри тагин отдан тушиб, қалин дарахтзорга беркинишни таклиф этди.

— Йўқ, йўқ, ҳали эрта,— деб жавоб берди Бёрч оҳистагина.— Бу йўл энг тепага чиқиб, яна тиккасига пастга қараб тушади. Олдин тепага чиқиб олайлик.

Ниҳоят, улар орзиқиб кутилган тепага чиқиб, икковлари ҳам оддан тушдилар. Генри зинғиллаганча ёнбағирликни қоплаган чакалакзорга уриб кетди, Гарви эса бир оз ҳаяллаб, отларни хивич билан қамчиллаганди, улар тоғнинг нариги томонига қараб пастлаб борган йўлдан чопа кетишди, чорбозорчи ана шундан кейингина Генрининг ёнига жўнади.

Бёрч ўрмонга иложи борица шох-шаббаларни синдирмаслик ва шарпа чиқармасликка ҳаракат қилиб, эҳтиёткорлик билан кириб борди. У чакалакка яшириниб улгурар-улгурмас, тепага бир суворий чиқиб келди-ю:

— Отларидан биттаси муюлиш орқасига ўтиб кетганини ҳозиргина кўрдим!— дея қичқирди пастга қараб.

— Орқаларидан! Отни ниқтанглар, олға, йигитлар!— қичқирди Мейсон.— Инглизга сал шафқат қилинглаву, лекин чорбозорчини оддан ағдариб, жойидаёқ гумдон қилинглаву!

Генри Гарвининг бу сўзларни эшитганида ўзининг қўлини қаттиқ қисиб қўйганини ҳис этди. Овоз кетида-ноқ туёқлар дупури эшитилди-ю, ёнгиналаридан ўн чоғли суворий шундай дарғазаб бўлиб, шиддат билан от суриб ўтиб кетишдики, буни кўрган қочоқлар ҳориган отларига йшонганларида ҳоллари нима кечажагини аниқ ва равшан тасаввур этишди.

— Ана энди,— деди чорбозорчи панагоҳидан мўралаб ва қайси томонга юриш устида бош қотириб бир нафас тек қолди,— эндиликда муваффақиятли босган ҳар бир қадамимиз биз учун икки карра ютуқ, сабабки, биз тепага кўтарилсак, улар пастга қараб тушишади. Кетдик!

— Сизнингча, улар изимизни топиб, тоғни қуршаб олишмасмикин? — деди Генри ўрнидан туриб, чорбозорчидан ибрат олиб эҳтиёткорлик билан, аммо илдам қадам ташларкан. — Ахир ўзингиз ўйланг, уларда фақат отлиқларгина эмас, пиёдалар ҳам бор-а. Биз бўлсак унда бу тоғларда очдан ўламиз.

— Қўрқманг, капитан Уортон, — дея қатъий жавоб берди Гарви. — Бу мен мўлжаллаган тоғ олдида ҳеч гап эмас, лекин ҳаёт мени бу чангалзорда тажрибали йўл бошловчи қилиб қўйган. Мен сизни шундай жойга бошлаб бораманки, уёққа бизни излаб боришга бирон кимсанинг юраги дов бермайди. Қаранг, қуёш мағриб ёқдаги тоғ чўққиларига бош қўйяпти, ой бўлса икки со-

атдан кейингина чиқади. Хўш, нима деб ўйлайсиз, зимистон ноябрь кечасида бирор кимса бизни мана шу тоғу тош, дараю ўпқонлар орасидан қидиришга журъат эта олармикин?

— Қулоқ солинг-а! — тўсатдан хитоб қилди Генри. — Суворийлар бир-бирларига алланималар деб қичқиришяпти. Афтидан, изимизни йўқотиб қўйган кўринишади.

— Манави қоянинг чўққисига чиқинг, уларни кўра-из-қўясиз, — деди чорбозорчи нафасини ростлаб олиш чун ерга ўтирар экан. — Қаранг, улар худди бизни тайқаган кўринишади: сизни бармоқлари билан кўрсатишяпти. Битталари тўппончадан ўқ узди, локигин бунинг фойдаси йўқ — масофа ҳатто пилта милтиққаям элислик қилади.

— Ҳозир изимизга тушишади, — дея қичқириб юбораёзди Генри бардоши тугаб, — қочдик!

— Буни хаёлларига келтиришмаса ҳам бўлади, — дея эътироз билдирди чорбозорчи ва атрофдаги озгин тупроқ бетини қоплаган черника шохини узиб олиб, оғзи карахтлигини кетказиш учун барг-марги билан қўшиб чайнай бошлади. — Оёқларидаги шпорли зил-замбил этикларию биқинларидаги узун қиличларини сургаб буёққа қандай чиқишади? Йўқ, йўқ, улар фақат орқага қайтиб, пиёдаларни жўнатишлари мумкин, суворийларнинг отлари бўлса бу даралардан ҳатто кундуз куниям ҳуркканларидан титраб-қалтираб ўтади. Қани, орқамдан юраверинг энди, капитан Уортон, йўлимиз жуда машаққатли, локигин мен сизни шундай жойга бошлаб бораманки, кечаси бирор тирик жон зоти юрак ютиб тумшуқ суқолмайди у ерга.

Шу сўзлардан сўнг улар йўлга тушиб, ҳаш-паш дегунча баланд тоғ қояларию даралари оралаб кўздан ғойиб бўлдилар.

Гарвининг тахмини мутлақо тўғри чиқди. Мейсон ва унинг отряди қочоқлар изидан кетяпмиз деб ўйлаб, пастга ошиқишди, бироқ қуйига тушиб, тоғ этагида эгасиз отларни кўришди. Улар ўрмонда яқин-атрофни кўздан кечириб, отда, қочоқларни қувса бўладиган йўлни топамиз деб бирмунча вақтни бой беришди, шу орада суворийлардан бири иттифоқо юқорида тасвирланган қоядаги чорбозорчи билан Генрини кўриб қолишди.

— Қочиб қолди! — дея ғўлдиради Мейсон Гарвигга ғазаб-ла тикилиб. — Қутулиб кетди, биз эса шарманда бўлиб қолавердик! Само ҳаққи онт ичаманки, агар бу ярамаснинг бутун бошли отрядимизни аҳмоқ қилиб кетишига йўл қўядиган бўлсак, Вашингтон икки дунёда биронта шубҳали торини қўриқлашни бизга ишонмайди! Хув ана, анави жин чалгур инглиз ҳам ўша ерда ўтириб олиб, бизни масхара қилиб кулиб ўтирибди! Назаримда, унинг тиржаяётганини шу ердан кўриб тургандайман. Майли, майли, азизим, тан оламан, жуда жойингни топибсан, бу ҳавода саланглаб осилиб ётгандан кўра минг карра яхшироқ, лекин ҳали Гарлем соҳилига етиб олганингча йўқ, бу ерларда кўрган-билганларингни сэр Генрига етказмасингдан бурунроқ сени қўлга туширмасан жангчиюмасман!

— Рухсат этинг, битта ўқ узиб, чорбозорчини чўчи-тиб қўяй, — дея илтимос қилди суворийлардан бири тўппончасини ғилофидан чиқараркан.

— Қани, қушчаларни шохдан учуриб кўр-чи, кўрамиз, қаёққа қараб парвоз қилишаркин.

Суворий ўқ узди, кейин Мейсон сўзини давом эттирди:

— Авлиё Георгий номи билан қасамёд қиламанки, бу ярамаслар биздан кулишяпти чамамда. Лекин орқага қайтишимиз керак, бўлмаса улар тепамиздан тош юмалатишдан ҳам тойишмайди, ана ундан кейин қироллик газеталари, бир жуфт қирол тарафдори исёнчиларнинг бутун бошли полкини тумтарақай қилди, деб жар солишади. Улар шундоқ ҳам бундан минг чандон ошиб тушадиган сафсаталарни босиб чиқаришяпти ўзи.

Суворийлар тумшайганча ўз офицерларига эргашдилар, у эса қочоқларни энди қандай таъқиб этиш устида бош қотирганча, штаб қароргоҳи томон йўл олганди. Мейсон отряди ферма кўрасига кириб борганида қош қорайиб қолганди, уй олдида талайгина офицер ва аскарлар йиғилишиб олиб, жосуснинг қочиши хусусида ўзаро лоф уришарди. Диллари хуфтон суворийлар бошларини ҳам қилган кўйи ўртоқларига муваффақиятсиз тугаган таъқиблари ҳақида гапириб бердилар, офицерлардан кўпчилиги Мейсонни қуршаб олиб, буёғига нима қилиш устида мулоҳаза юрита бошладилар. Йиғилганларнинг теппагинасидаги дераза олдида ўтирганини

ҳеч ким пайқамаган мисс Пейтон билан Френсис бу гапларга ғоятда тўлқинланиб қулоқ солишаётган эди.

— Бирор чорасини кўриш керак, иложи борича тезроқ, — деди ферма қаршисида чодир тиклаб, қароргоҳ қурган, полк командири.— Бу инглиз офицери, шубҳасиз, яқинда бизга етказилган оғир зарбада душманларимизга ёрдам берган. Бунинг устига унинг қочиб кетиши шаънимизга доғ бўлиб тушади.

— Келинглар, ўрмонни тит-пит қилиб излаймиз! — дея бараварига қичқиришди бир неча киши. — Эрта-лабгача қўлимизда бўлади улар.

— Секин, секинроқ, жентльменлар,— дея уларни тўхтатди полковник, — йўлни билмаган одам тунда тоғда юролмайти. Устига-устак, у ерларда суворийларсиз иш битмайти, менинг фикримча эса, капитан Мейсон ўзининг майоридан буйруқ олмагунича ишга киришишни истамаса ҳам керак.

— Ҳа, шундай, — деб жавоб берди Мейсон жиддий тарзда бош чайқаб, — мабодо сиз жавобгарликни ўз зиммангизга олиб, йўлга чиқишга буйруқ бермасангиз, бунга журъат этолмайман, албатта. Лекин майор Данвуди икки соатлардан кейин қайтади, шундоқ бўлгач, кўриқчи бўлинмаларимизга тонг отмай туриб хабар қилишга улгурамиз; улар икки дарё оралигидаги ҳамма жойни тинтиб чиқишади, аҳолига эса мукофот ваъда қиламиз, қочоқлар, мабодо овозаларга қараганда Гудзон ёқасига чиқиб қолган ўз қисмларига етиб олишмаса, қочиб қутулишолмайти.

— Режангиз чаккиямас! — дея хитоб қилди полковник. — Бемалол амалга ошиши мумкин. Лекин Данвудига чопар юборинг, тагин у кечувда узоқ қолиб кетиб, фурсат ўтмасин; қочоқлар кечани тоғда ўтказишар-у, шундай бўлсаям, кейин кеч бўлиб юрмасин.

Мейсон бунга кўнди, асир қочгани ва таъқибга бошқош бўлиши учун майорнинг қайтиши шарт экани ҳақидаги хабарни етказгани шу заҳотиёқ Данвудига чопар жўнатилди. Бундан кейинги ҳаракатлар борасида келишиб олгач, офицерлар тарқалишди.

Мисс Пейтон билан Френсис Генрининг қочганини эшитиб ўз қулоқларига аранг ишондилар. Икковлари ҳам Данвудининг муваффақиятидан қаттиқ умидвор эдилар, шу сабабли йигитнинг бу қилмишини ниҳоятда эҳтиётсизлик деб билдилар, бироқ энди бу ҳақда ўйлаш-

нинг фурсати ўтганди. Офицерларнинг гапига қулоқ солишаркан, улар агар бошқатдан қўлга туширадиган бўлсалар, Генрининг қанчалар мушкул аҳволда қолишини тушундилар, уни тутиш учун қандай жиддий чораларни қўлламоқчи эканликларини билгач, қўрққанларидан дағ-дағ қалтирай бошладилар. Дарвоқе, мисс Пейтон ўзини босиб олишга, жиянини эса, қочоқлар туни билан юришади, отликлар тоғдаги қўриқчи бўлинмаларга уларнинг қочганини хабар қилиб улгурмасларидан бурун бетараф майдонга етиб олишади, деб ишонтиришга уринарди. Данвудининг бу ерда йўқлиги наздида нажотбахш умид бераётгандек эди, шу боис соддадил хола майорни йўлдан тутиб қолиб, жиянига кўпроқ вақт берадиган минг бир хил режа тузарди. Аммо Френсиснинг хаёли мутлақо бошқача ўй билан банд эди. Шу топда у ўзи тоғда кўрган одамнинг Бёрч эканига шубҳаланмас ва акасининг душманлари ёнига, водийга тушмай, тунни ўша сирли кулбада ўтказишига деярли ишонарди.

Френсис билан мисс Пейтон вазиятни муҳокама қилиб, узоқ тортишишди, лекин охир-оқибатда меҳрибон хола жиянининг уқтиришларию ишонтиришлари олдида таслим бўлди. У қизни маҳкам бағрига босиб, совқотган бетидан ўпди-да, сингиллик меҳри ундаган жасоратли режасини амалга оширишига рухсат бериб, чин кўнгилдан оқ йўл тилаб қолди.

XXX боб

Елғиз овлоқ-овлоқда
Ҳорғин кезаман факат.
Жон зоти йўқ атрофда,
Ҳар қадамда — фалокат.

Голдсмит

Френсис Уортон юраги дук-дук тепганича, аммо зипиллаган кўйи акаси учун авахта хизматини ўтаган ферманинг орқа томонидаги чоққина боғдан ўтиб бориб, яқингинада бир кишини, — уни чорбозорчи деб ўйлаганди, — кўрган жойига, тоғ этагига қараб кетаётгани-

да зим-зиё, совуқ тун чўкиб бўлганди. Ҳали вақт эрта эди-ю, лекин башарти уни бундаин жўшқин ғайрату шижоат олға ундамаганида бадқовоқ ноябрь шоми зулмати ёш қизни чўчитиши ҳамда орқага қайтишга мажбур этиши тайин эди. У хавф-хатарни гўё писанд қилмагандай, тўхтамай, заррача иккиланмай, пилдираганича илгарилаб борарди, токи ўша эсда қоладиган куни назарида Бёрчни кўрган қоягача бўлган масофанинг ярмига етиб борганича ҳатто тўхтаб нафасини ростламади ҳам.

Аёл зотини иззат-ҳурмат қилиш — ушбу мамлакат маданий даражасининг ёрқин исботи-далили бу, бошқа бирор халқ ўзининг аёлларига бўлган муносабати билан америкаликларчалик фахрлана олмаса кераг-ов. Френсис ўзи юургиллаб бораётган даланинг нариги томонидаги йўл ёқасида кечки овқатни қилиб ўтиришган босиқ-хотиржам, беозор пиёдалардан асло ҳадиқсирамасди. Булар унинг ҳамэлатлари, Шарқий штатлардан тўпланиб мазкур отрядда жамланган кўнгиллиларнинг аёл зотини эъзозлашларини биларди қиз. Аммо у енгилтабиат ҳамда шўх-бебош жанублик суворийларга кўпда ишонмасди. Ҳақиқий америкалик аскарлар аёлларни камдан-кам ранжитардилар, лекин Френсис ниҳоятда таъсирчан бўлганидан ҳатто хўрликнинг шарпасидан қўрқарди. Шу сабабли у орқа томондан йўлда аста-секин келаётган от дупурини эшитгани ҳаманоқ кўрқиб чашма суви чулдиллаб оқаётган тепаликдаги чакалакка яширинди.

Атрофни кузатувчи қўриқчи уни кўрмай, ёнгинасидан ўтиб кетди: у иложи борича кўзга илинмасликка тиришиб ғужанак бўлиб олди, суворий бўлса минғирлаб хиргойи қилганча йўлида давом этаверди, эҳтимол, Потомак бўйларида қолган бирор гўзални ўйлаб кетаётгандир шу топда.

Френсис пасайиб бораётган туёқ дупурига хавотирланиб қулоқ тутиб турди, олислашиб, бутунлай тинганидан кейин эса астагина ўз паногоҳидан чиқишга журъат этди; бироқ даладан бир неча одим юргач, зим-зиё, тунду ваҳимали манзара кўнглига қутқу солиб яна тўхтади-да, қандай ишга қадам қўйгани хусусида ўйлаб қолди. У плаши қалпоғини тушириб, бир ёш дарахтга суянганча тоғ чўққисига — кўзлаган олис мўлжалига тикилди. Тоғ водий узра улкан эҳромдай юксалганди,

аммо шу топда унинг тарҳигина кўзга ташланиб турарди. Чўққиси оқиштоб булутлар қўйнида элас-элас кўзга чалинади, булутлар оралиғида, у ер-бу ерда милтиллаб юлдузлар кўз қисиб қолар, бир лаҳза жонланиб, тағин булутлардан хийла пастда шамол олдига солиб суриб юрган қуюқ туман қатламлари қўйнига сингиб, ғойиб бўларди.

Агар у орқасига қайтадиган бўлса, Генри билан чор-бозорчи бу ер бежавотир жой деб ҳисоблаб, тунни шу тоғда ўтказишлари турган гап; шундай хаёл билан Френсис ўт кўриниб, йўлни топишимга ёрдам берар деган беҳуда умидда тоғ чўққисига диққат-ла тикилди. Офицерларнинг қочоқларни бошқатдан қўлга тушириш борасидаги пухта ўйлаган ва унинг назарида қатъий туюлган қарори ҳануз қулоғи остида янграб турар, уни олға қистарди; аммо бу жойнинг ҳувиллаган, овлоқ ер экани, анча кеч бўлиб қолгани, тоққа чиқиш хавфи, кулбани топа олармиканман деб иккиланиш ёки, ундан ҳам даҳшатлироғи, у ерда хавфли бегоналар йўқмикин деган шубҳа — бари қизни орқасига қайтишга ундарди.

Қоронғилик қуюқлашиб, дақиқа сайин борлиқни тобора ямлаб, ваҳимали булутлар чўққи теграсида зичлашиб, чўққининг шакли-тарҳи хира тортиб борарди, ниҳоят, у кўздан йўқолди; Френсис эшитиши ҳамда кўришига халақит бермаслиги учун қалин соч тутамларини орқасига силкиди, бу орада тоғни аста-секин зулмат чирмаб олди. Шунда Френсис баногоҳ олисда милтиллаган ўтни кўриб қолди. Ўт қизнинг назарида тахминан кулба жойлашган томонда милтилларди; шуъла дам кучаяр, дам йўқоларди — гулхан алангаси бўлса керак бу. Ҳеч қанча вақт ўтмай у ҳам йўқолди; уфқ равшанлашиб, гўё оғир ҳаёт-мамот жангига тоб берган шом юлдузи булут чойшаб бағрини тешиб, аста мўраларди. Қиз ҳамон бу порлаётган сайёрадан сўл томонда юксалиб турган қоп-қора тоғ шакли-тарҳига термиларди; бамисоли ёнбағирликдан юқорига қараб тирмашиб бораётган афсонавий шаклдаги эманларга беҳосдан майин ёғду астасти тушди-ю, секин-аста пастга қараб сирғалаверди, шу аснода оҳиста қалқиб чиққан ой қоп-қора, баҳайбат тоғу тошни буткул ёритди. Эндиликда водийни майин шуълага буркаган бу сахий чироқ шарофати ила қаҳрамонимиз машаққатли йўлга тушса

булаверарди, бироқ у ошиқмади. Киз қаршисида нафақат кўзлаган мўлжалини, шунингдек, енгиб ўтиши лозим бўлган жамики тўсиғу мушкулотларни ҳам кўриб турарди.

Френсис гоҳ ўз жинси ва ёшига хос журъатсизлик, гоҳ ҳар қандай хавфу хатарга қарамай акасини қутқаришга қилган аҳди тазйиқи остида тараддулланиб турарди, у манфур булутлар водийни қайтадан зулматга буркаш хавфини туғдириб турган машриқ ёққа безовта нигоҳ ташлаб қўяр экан, мисоли илон чаққандек четга отди ўзини! Ўзи беихтиёр суянган нарса ўрнида ҳатто илон бўлган чоғида ҳам бунчалик даҳшат-ла ўзини четга отмасди: бу тепасиди кўндаланг тўсини, остида эса беўхшов супачаси бор қўш устун эди; мазкур қурилма ўзининг нимага аталганини сўзсиз-нидосиз ҳам айтиб турарди қизга. Созлаб, темир ҳалқага ўтқазиб қўйилган арқон тун қоронғисида тебраниб турарди. Френсис ориқ тараддулланмади — у ўтлоқдан чопиб эмас, қуш мисоли учиб ўтди, ҳаш-паш дегунча бўлмаи чўққига олиб чиқадиған сўқмоқни топиш умидида бўлган ери — нақ гоғ этагида кўрди ўзини. Шу ерга етганида нафасини ростлаб олиш ўчун тўхташига тўғри келди. У бу фурсатдан фойдаланиб, атрофни кўздан кечирди. Ёнбағирлик тик эди, лекин у қоя ва дарахтлар оралаб кетган илонизи ёлғизоёқ сўқмоқни излаб топди, бу сўқмоқ йўлини озроқ бўлса-да енгиллатиши мумкин. Довюррак қиз орқасига ҳуркак бир назар ташлаб олди-да, сал даядилланиб, тепага кўтарила бошлади. Ёш қаҳрамонимиз ўзининг саховатли аҳди-қароридан қувват олиб, ёнбағирликдан енгилгина, илдам қадам ташлаб кўтарилаверди. Кўп ўтмай у кўчиб келганлар ер очиш ниятида дарахтзор билан қопланган энсизгина минтақадаги доводарахтини кесиб ташлаган сал қияроқ ялангликка чиқиб қолди. Бироқ уруш ҳаракатларими ёхуд тупроғининг унумсизлигиими уларни чангалзор чанғалидан торғиб олинган бу жойни ташлаб кетишга мажбур қилган, ҳозир эса у ер, гўё ҳеч қачон қўш тиши тегмаган, ўсимликлар илдизи қувват эмадиган тупроқни чуқур ағдариб ўтмагандай, қайтадан навниҳоллар ҳамда буталар билан қоплана бошлаганди.

Инсон меҳнатининг бу излари Френсисга далла берди-ю, дилида иши ўнгидан келишига янғитдан умид гувилиб, қия ёнбағирликдан юқорилайверди. Энди сўқ-

моқ ҳамма тарафга қараб ўргимчак тўридек тармоқ отиб кетди, шунда Френсис улардан юришдан айниди. Биринчи бурилишдаёқ сўқмоқдан чиқиб, назарида энг қисқа бўлиб туюлган йўлни танлади-да, тиккасига тепага қараб бораверди. Қиз тезда дов-дарахтдан тозаланган жойни босиб ўтди, аммо бу ерда тик ёнбағирда қад кўтарган қалин ўрмону баланд қоялар йўлини тўсди. Бир пайт майсазор четидан биланглаб бориб, баланд ўсган ўт-ўланлару ҳаммаёқни тутиб кетган бутазорлар орасига шўнғиган ёлғизоёқ йўлга кўзи тушиб қолди, лекин тўғри тепага олиб чиқадиغان бирорта сўқмоқ кўринмасди. Супургигул буталарида осилиб қолган юнг тутамлари бу сўқмоқларни нима очганини очиқ-ойдин айтиб турарди; Френсис, тоғдан тушиб келган ўша одам буларни билган бўлиши керак ва бу нарса унинг йўлини анча осонлаштирган, дея ҳаққоний тахмин қилди.

Чарчаган қиз дам оливолиш ва мулоҳаза юритиш учун харсангга чўкди.

Булутлар тарқаган, ой унинг оёқлари остида узала тушган водийни сутдай ёритиб турибди.

Тўппа-тўғрисида, тоғ этагида пиёдаларнинг оппоқ чодирлари текис сафга тизилган. Мисс Пейтоннинг деразасида чироқ ёниб турибди, шу аснода Френсис холасининг қоп-қоронғи тоққа жавдираб тикилаётганини, юраги эса жиянидан хавотирланиб безовта тепаётганини яққол тасаввур қилди.

Отхона олдида фонуслар чарақлаяпти, у ерда миниладиган отлар турганини билади у; хаёлига суворийлар тунги сафарга ҳозирлик кўришяпти, деган фикр келиб, қиз дик этиб ўрнидан турди-ю, олға интилди.

Қаҳрамонимиз ёнбағирликнинг учдан икки қисмини босиб ўтган бўлса ҳам, яна чорак милдан ортиқроқ юриши керак эди. Лекин эндиликда қаршисида на сўқмоқдан, на йўлни кўрсатадиган бирон издан асар кўринарди. Хайриятки тоғ, бу тизмадаги аксарият тоғлар каби, конус шаклида эди, шу туфайли Френсис муттасил тепага қараб юраверса ахийри нақ чўққида жойлашган кулба ёнидан чиқажагига ишонарди. У йўлда учраган беҳисоб тўсиқлар билан бир соатдан ортиқроқ олишди — неча марталаб ҳолдан тойди, неча-неча бор тубсиз дараларга учиб кетаёзди, бироқ, ниҳоят, тоғ чўққисидagi мўъжазгина майдончага чиқиб борди.

Нозик танаси кўникмаган зўриқишдан шол-шол бў-

либ, бўлажак учрашув олдидан куч тўплаш учун жиндаккина дам олгани харсангга ўтира қолди. Бунинг учун бир неча сониягина кетди — у яна дик этиб ўрнидан туриб, кулбани излашга тушди.

Теварак-атрофдаги тоғлар сутдай ойдинда кўзга яққол ташланиб турганидан Френсис шундай баланддан водийдан чиқиб келадиган йўлни бемалол кўрсатиб бера оларди. Қизнинг нигоҳи йўл бўйлаб сирғалиб бориб, у биринчи марта сирли кулбани кўриб қолган жойни топди; Френсис кулба худди ўша жойнинг шундоқ рўпарасида эканини биларди.

Изғирин уфураётган шамол эгри-бугри ва сербутоқ эманларнинг яланғоч шох-шаббаларини сивизга қилиб чалмоқда; Френсис тўкилиб ётган баргларни билинар-билинемас шитирлатиб, астагина сирли бошпана бўлишини мўлжал қилган томонга қараб бораверди; аммо яқин атрофда салгина бўлса-да инсон ошёнини эслатгучи бирон-бир белгию аломат кўринмасди. Чорбозорчининг кулбасини кўриб қоларман деган умидда у қоялардаги ҳар битта ёруғу ҳар битта камгакка беҳуда тикиларди. На кулбани, на одамзод изини кўрди у. Шу аснода унинг хаёлидан кечган фикр мутлақо танҳо қолганини ёдига солиб, ваҳм босган юрагини музлатиб юборгандай бўлди; шунда у, қани қараб кўрай-чи, водийда бирон ҳаёту жон асари кўринмаяптимикин, деб қоя қирғоғига яқинлашиб, энгашиб қараган эди, иттифоқо ёрқин шуъладан кўзлари қамашиб, димоғига гул этиб иссиқ ҳаво урилди.

Френсис ҳайратдан ўзини ўнглаб олгани замоноқ настга, чоғроққина ясси майдончага қараркан, ўзи қидираётган кулбанинг қоқ тепасида турганини кўрди. Кулбанинг томида дуд чиқадиغان мўркони бор экан, шамол қуюқ тутунни суриб кетганидан кейин қиз беўхшов тош ўчоқда ўйноқлаганча рақс тушаётган оловни кўрди. Кулбага Френсис турган қояни айланиб ўтган длонизи ёлғизоёқ йўлдан борилар экан. Қиз ўша йўлдан настга тушиб бориб, эшикка яқинлашди.

Бу антиқа кулбанинг уч томондаги девори, — агар шундай деб аташ жоиз бўлса, албатта, — ҳада-ғўлалардан тикланган бўлиб, одам бўйидан бир қаричгина баландроқ эди, кулба тақалиб турган қоя эса тўртинчи девор вазифасини ўтарди. Томи қояга тақаб қатор-қатор қилиб терилган дарахт пўстлоғи билан ёпилганди;

хода-ғўлалар орасидаги ёриқ-тирқишлар лой билан чапланган, лекин у ер-бу ерида лой кўчиб тушган ва ўшандай жойларига ичкарига шамол кирмасин учун хазон тиқиб бекитиб қўйилган эди. Олд томондаги деворда бор-йўғи биттагина тўрт кўзли деразачаси бўлиб, ўчоқда ёнган ўтнинг шуъласи ташқаридан кўринмасин деб устидан яхшилаб тахта қоқиб ташланганди. Френсис тўхтаб, ўзи кимнингдир махфий паноҳгоҳи эканига қатъий ишонган бу ғаройиб кулбани кўздан кечирди-да, кейин ичи қандайикин деб тирқишдан мўралади. Ичкарида на чироқ, на шам кўринарди, лекин ўчоқда ловиллаб ёнаётган қуп-қуруқ шох ичкарини шундай ёритиб турибдики, ёруғида ҳатто китоб ўқиса бўларди. Бурчакда похол тўшак ётибди, устига эса икки-учта адёл-кўрпа айқаш-уйқаш ташлаб қўйилибди, гўё яқиндагина кимдир уларга ўралиб ётганга ўхшайди. Қоя ёриқлари ҳамда ёғоч девор тирқишларига қоқилган қозиқларда хияма-хил, анча-мунча узун-калта, кенгу тор, ёшию мавқеларига мос эркак ва аёллар кийимлари илиб қўйилган. Бу ерда инглизлару америкаликларнинг ҳарбий мундирлари апоқ-чалоқ бўлишиб ёнма-ён турибди; битта қозиққа одатда қишлоқ аёллари киядиган йўл-йўл чит кўйлак билан қалин қилиб упа сепилган ясама соч осиб қўйилибди — сўзни қисқа қилганда, бу гардеробда шунчалик турли-туман либос бор эдиким, у бутун бошли маҳалла аҳолисини кийинтирганда ҳам етиб-ортарди.

Ўт ёниб турган ўчоқнинг қарама-қаршисида, қояга тақалган бурчакдаги очиқ жавонда икки-учта тақсимча, кружка билан қолган-қутган овқат кўриняпти. Ўчоқ олдида наридан-бери рандаланган тахтадан ясалган оёғи синиқ стол, унинг ёнида эса биттага битта стул, баъзи ошхона анжомларини ҳисобга олмаганда, ушбу кулбадаги жиҳозлар ана шулардангина иборат эди. Столда китоб ётибди, муқоваси ва қалинлигига қараганда инжилга ўхшайди. Бироқ Френсиснинг диққатини ичкаридаги одам жалб этганди. У стол ёнида бошини қўлига тираган кўйи берилиб аллақандай қоғозларни ўқиб ўтирибди, қўли юзини тўсиб турибди. Ёнгинасида, столда отлиқ аскарларнинг бир жуфт сербезак тўппончаси ётибди, тиззалари орасидан эса шамширнинг нақшинкор дастаси чиқиб турибди, эгаси бепарволик ила иккинчи қўлини ўшанга қўйиб ўтирибди. Қиз кулбада кўришни кутмаган бу одамнинг бўйдор гавдаси ва

унинг атлетикачилардай баркамол қомати на Гарвига, на акасининг гавдасига заррача ўшарди, шунинг учун ҳам қизнинг бу киши излаган одами эмас эканлигига ишонч ҳосил қилиши учун эгнидаги кийимига тикилишига ҳожат қолмаганди. Нотаниш кимсанинг эгнида иягигача тугмалари қадоғлиқ, қаддини қучиб турган сюртук, қўтос терисидан тикилган тор чолвор, оёғида эса ҳарбийларнинг шпорли этиги. Тепага қаратиб таралган сочи юзига тушиб турмасди ҳамда ўша замонларда расм бўлганидек мўл-кўл упа сепилганди. Шундоқ биқингинасида, кулбанинг тош саҳнида думалоқ шляпаси ётибди, афтидан, уни олдида ёзиғлиқ турган харита ва турли қоғозларга жой бўшатиш учун столдан олиб, ерга ташлаб қўйган бўлса керак.

Қаҳрамонимиз учун бу гоятда кўнгилсиз совға бўлди. Тоғда икки марта кўрган одами шубҳасиз чорбозорчи эканига ва акасининг қочишига айнан ўша ёрдам берганига имони комил бўлган қиз уни акаси билан худди шу кулбадан топажагига шубҳаланмаган эди, Френсис ҳадеб тирқишдан мўраларкан, нима қилишини: кетишини ҳам, кейинроқ Генри ҳам келиб қолар, деган умидда кутишини ҳам билмай гаранг бўлиб турганида гўсатдан нотаниш киши чаккасига тираган қўлини настига тушириб қолди-ю, қиз ўша ондаёқ чехраси жиддий, бироқ ёқимли ҳамда саховатли Харперни таниди.

Қизнинг миясига Данвудининг унинг мавқею қудрати тўғрисидаги сўзлари чақиндай урилди-ю, ўзига кўрсатган меҳрибонона, оталарча муомаласи, кези келиб қолса акасига ёрдам қилишга сўз бергани ёдига келиб эшикни ланг очди-да, ўзини Харпернинг оёқларига ташлаб, тиззаларини қучганча фарёд чекди:

— Уни қутқаринг! Уни қутқариб қолинг! Утинаман, акамни қутқаринг! Берган ваъдангизни эсланг, уни қутқариб қолинг!

Эшик ланг очилганда Харпер дарҳол ўрнидан тураркан, қўли ўз-ўзидан тўппонча сари чўзилди-ю, аммо сира ҳовлиқмади; шу заҳотиёқ тўхтади у. Энгашиб, Френсиснинг юзини тўсиб турган плаш қалпоғини орқага қайириб қўяркан, таажжуб-ла ҳамда норози қиёфада хитоб қилди:

— Қанақаси бўлди бу, мисс Уортон? Бу ерга бир ўзингиз келишингиз ақлга сиғмайдиган гап-ку!

— Бир ўзимман! Сизу худойимдан бўлак ҳеч ким йўқ ёнимда! Худо хайрингизни берсин, ўтинаман, ваъдангизни эсланг, акамни қутқаринг!

Харпер қизни авайлабгина тургазиб, стулга ўтқаздида, тинчланиб, буёққа нима мақсадда келганини тушунтиришни илтимос қилди. Френсис дарҳол бор гапни чин кўнгилдан гапириб берди, бундай бемаҳалда, яна тагин ёлғиз ўзи ушбу овлоқ жойга қандай етиб келганини тушунтирди.

Харпер сингари ўз ҳис-туйғуларини бунчалар пухта жиловлай олишга қодир одамнинг фикр-ўйларини пайқаб олиш ҳамиша амримаҳол, бироқ шу топда, навқирон қизнинг жўшқин ва соддагина сўзларини тингларкан, унинг ақлли кўзларида илиқ бир нур йилт этди-ю, жиддий чеҳраси майинлашди. У Генрининг қочиши ҳамда Френсиснинг адашиб-улоққанлари таърифини чуқур диққат билан эшитаркан, бутун ҳикоя давомида қизга астойдил куюниб, ҳамдардлик ила тикилиб турди. Қизнинг, акам тоғда кўп тутилиб қолмасин-да, деб безовталанаётгани, афтидан, Харперни ҳам ташвишга солиб қўйгандек кўринди, негаки у қиз ҳикоясини тугатгач, ўйга толиб, кулбада икки-уч бора уёқдан-буёққа бориб келди.

Қиз, яна нима десамикиң, дея тараддудланаркан, қўли беихтиёр тўппончалардан бирининг дастасини сийпалай бошлади; бир оз жимликдан сўнг у яна тилга кириб, ташвишли чеҳрасидаги рангпарлик ўрнини қирмизи тус эгаллади:

— Албатта, биз майор Данвудининг дўстлигига суянсак бўлади-ю, лекин унинг ор-номус тўғрисидаги қарашлари шунчалик жиддийки, ҳалиги... бизга кўнгли яқинлиги, меҳрибонлигига... ёрдам қилишни исташига қарамай... у акамни бошқатдан қўлга туширишни ўз бурчи деб билиши турган гап. Иннайкейин у, буниинг Генри учун ҳеч қандай хавотирли жойи йўқ, деб ўйлайди, чунки сизнинг ёрдам беришингизга ишонади.

— Менинг ёрдам беришимга? — деб сўради Харпер қизга ҳайрон бўлиб тикилганча.

— Ҳа, сизнинг ёрдамингизга. Унга сизнинг бизга хайрихоҳлик билдирганингизни айтиб берганимизда, у бизни сизнинг таъсир-эътиборингиз катталигига, агар ваъда берган бўлсангиз, Генрини албатта қутқариб қолишга эришингизга ишонтирди.

— Яна нима деди у сизларга?— деб сўради Харпер дил безовталаниб.

— Бошқа ҳеч нима демади, Генри сираям хавотирланмаса бўлади, деб такрорлади. Ҳозир сизни қидириб юрибди у.

— Мисс Уортон, Англия билан Америка ўртасида бораётган ушбу надоматли курашда эътиمودим катта, буни инкор этиш бефойда бўлурди. Бинобарин, акангизнинг қочиши унинг бегуноқлигини билганим ва берган сўзим ёдимда турганлиги туфайли муваффақиятли бўлди. Лекин Данвуди гўё мени, Генрини ошқора равишда афв эттириш қўлидан келади, деб ўйларкан, хато қилади. Шунга қарамай, ҳар ҳолда унинг қисматиға аралашиб қўлимдан келади ва сизга сўз бериб айтманки, Вашингтонга бир қадар таъсир ўтказа оламан, кейин, акангизни қайтатдан асир олмасликлари учун зарур чораларни кўраман. Лекин сиз ҳам менга сўз беришингиз керак: токи ўзим рухсат бермагунимга қадар бу учрашувимизни ҳаммадан пинҳон тутинг, бу ерда айтилган гапларни сир сақланг.

Френсис Харперга бу тўғрида оғиз очмасликка сўз берди, кейин у гапини давом эттирди:

— Тез орада бу ерга чорбозорчи билан акангиз келиб қолишади, бироқ Британия офицери мени кўриши мумкин эмас, акс ҳолда Бёрч жонидан ажраши тайин.

— Ҳеч қачон! — дея ҳитоб қилди Френсис қизгин. — Генри ҳеч қачон бундай пасткашликка бормайди, ҳаётини сақлаб қолган одамни сотмайди!

— Мисс Уортон, биз болаларча уруш-уруш ўйнаётганимиз йўқ. Кўплаб одамларнинг ҳаёти ва тақдири қил устида турибди, шундоқ экан, ҳеч бир нарсани тасодиф ихтиёрига ўз ҳолича ташлаб қўйиб бўлмайди. Башарти сэр Генри Клинтон чорбозорчининг мен билан мулоқотда эканидан хабар топса, бунинг устига шундай шубҳали вазиятда, бахти қаро Бёрч дарҳол бошидан жудо бўларди. Шу сабабли, агар инсон ҳаётини қадрласангиз ва акангизни қутқариб қолишни истасангиз, эҳтиёт бўлинг ҳамда оғзингиздан гуллаб қўйманг. Икковларига фермада эшитганларингизнинг ҳаммасини гапириб беринг, уларни бу ердан имкони борича тезроқ кетишга кўндиринг. Башарти тонг отгунига қадар охириг қоровул бўлинмаларимиздан ўтиб олишга муваффақ бўлсалар, мен уёғига уларни ҳеч ким қўлга туширмас-

диги чорасини кўраман. Майор Данвудига эса ўз дўсти ҳаётини хавф остида қолдиришдан кўра муҳимроқ ишлар топилади.

Шундай дея Харпер ўзи шуғулланаётган харитани ҳафсала билан тахлаб, столда ётган қоғозларга қўшиб чўнтагига солди. Бошлари тепасидаги қоядан ғайриодатий баланд товуш эшитилганда у ана шу иш билан машғул эди.

— Буёққа келинг-а, капитан Уортон, ойдинда чодирларни яққол кўрасиз, — деди Бёрч. — Ана энди отларини кўнгиллари тусаганича йўргалатаверишин, менинг хилват жойим бор, ўша ерга яшириниб олиб, хоҳлаганимизча ўтирсак бўлади.

— Қани ўша хилват жойингиз? Очиғини айтсам, кейинги икки кун ичида деярли туз тотмадим, десам ҳам бўлади, ўлгидай очиққанман.

— Их-ҳи! — томоқ қирди чорбозорчи, кейин янада баландроқ овоз билан гапира бошлади. — Их-ҳи! Их-ҳи! Бу туманнинг касридан томоғим гиппа бўғилиб қолаёзди. Секинроқ юринг, эҳтиёт бўлинг, тагин тойиб кетманг, йўқса тўппа-тўғри пастдаги соқчининг милтиғи найзасига тушасиз-да ўзиям. Тоққа кўтарилиш машаққат, пастга эса кўз очиб-юмгунча думалаб тушасиз-қоласиз.

Харпер бармоғини лабига босиб, Френсисга, берган ваъданг ёдингда турсин, дея ишора қилди-да, ўзининг кулбада бўлганидан далолат қолдирмаслик учун тўппончалари билан шляпасини олиб, нариги бурчак томонга ўтди; у ердаги кийимлардан бир нечтасини кўтарган эди, чоғроққина гор оғзи очилиб, ўзини ичкарига олди-ю, кийимларни яна туширганди, кўздан ғойиб бўлди-қолди. Учоқдаги ўтнинг ёрқин шуъласида Френсис бу жойнинг унча-мунча рўзгор буюмлари чиқариб қўйилган қоя бағридаги тахмонсимон табиий камгак эканини пайқади.

Кулбада Френсисни кўриб, чорбозорчи билан Генрининг қанчалар таажжубланишганини тасаввур этиш мушкул эмасди. Қиз тушунтириш ёки савол-жавобларга вақт кетказиб ўтирмай, жўшиб, акасининг бўйнига ташланди-ю, йиғлаб юборди. Чорбозорчини эса, афтидан, бўлак нарса, бошқа ҳиссиёт ҳаяжонга солганди. Аввало у ўчоқдаги оловга кўз ташларкан, унга яқингинада ўтин ташлайганини пайқади, сўнгра столининг чоғ-

роқдина ғаладонини тортиб қараб, унинг бўм-бўшлигини кўрди.

— Бу ерда бир ўзингизмисиз, мисс Фанни?— деб сўради у безовталаниб. — Наҳотки ёлғиз ўзингиз келган бўлсангиз бу ерга?

— Кўриб турганингиздай бир ўзимман, мистер Бёрч,— дея жавоб берди Френсис акаси оғуши. Уни қаётиб пинҳоний тоғга маънодор кўз ташлаб қўяркан, унинг бу имосини сезгир чорбозорчи дарҳол пайқаб, ҳаммасига тушунди.

— Нимага ва қандай қилиб келиб қолдинг бу ерга?— дея хитоб қилди Генри ҳайрон бўлиб. — Бу кулбани қаёқдан билди қолдинг?

Френсис шоша-пиша акаси қочганидан кейин фермада содир бўлган барча гапларни ва уни қидириб топшга қандай аҳд қилинганини қисқача айтиб берди.

— Тоғнинг нариги томонида бўлишимизга қарамай, бизни бу ердан қидириш хаёлингизга қаёқдан келди, сабаб?— деди Бёрч.

Шунда Френсис унга тоғдан ошиб ўтаётган кувлари кулбанинг ялтираб турган ойнасини, чорбозорчининг қорасини қандай қилиб кўриб қолганини, эртасига эса Гарвини тагин кўрганини, хаёлига дарҳол қочоқлар худди шу ердан паноҳ излайдилар, деган фикр келганини гапириб берди.

Френсиснинг унинг сиридан тасодифан воқиф бўлгани тўғрисидаги соддадил сўзларига қулоқ соларкан, чорбозорчи қизнинг афтига диққат билан тикилиб турди, галини тугатгач эса югура бориб таёқни олди-да, ойнани уриб чил-чил қилди.

— Бу кулбадаги яккаю ягона безак эди,— деди у,— лекин ҳатто ана шу кичкинагина қулайликдан фойдаланиш ҳам хавфли экан. Мисс Уортон,— дея қўшимча қилди у сўзлаётганида неча-неча бор сезилиб турган алам билан, қизга яқинлашаркан,— бу тоғларда мени бамисоли ёввойи ҳайвондай овлашади, лекигин тинкаматорим қуриб, ана шу паноҳгоҳга яширинган пайтларимда, қанчалик қашшоғона ва аянчли бўлмасин, ҳар ҳолда бу ерда тунни осойишта ўтказаман. Наҳотки сиз қувғину таъқиб изтиробдаги бир одамнинг ҳаётини янаям даҳшатлироқ бўлишини истасангиз?

— Ҳеч қачон!— дея қичқириб юбораёди Френсис ўртаниб. — Сирингизни ҳеч кимга очмайман!

— Ҳатто Данвудигаямми?— деб сўради чорбозорчи оҳистагина, унинг синчков кўзлари қизнинг нақ қалби хилватхонасигача назар ташлагандай бўлди.

Френсис бир нафасга бошини қуйи солди, аммо яна ўша ондаёқ ловиллаган юзини кўтариб, қизгинлик билан деди:

— Ҳеч қачон, Гарви, ҳеч қачон! Қасамимни, майли, худонинг ўзи эшитсин!

Чорбозорчи тинчлангандай кўринди; у кулбанинг нариги бурчига борди-да, Генри тескари ўгирилган лаҳзадан фойдаланиб, кийимлар орасидан лип этиб горга ўтиб кетди.

Гарвини эшикдан чиқиб кетди деб ўйлаган Френсис билан акаси мавжуд вазиятни муҳокама қилишда давом этишаверди. Тезда Генри дарҳол ўз бурчи-вазифаси тақозоси билан қочоқни қувишни рад эта олмайдиган Данвудидан олдинроқ йўлга чиқишларига рози бўлди. Генри ёндафтарчасини чиқариб, бир варагини йиртди-да, унга бир неча сатр хат ёзди, кейин уни буклаб синглизига тутқазди.

— Френсис,— деди у,— бугун кечаси сен ўзингнинг тенги йўқ, ажойиб қиз эканингни кўрсатдинг. Агар мени яхши кўрсанг, манави хатни ўқимай, Данвудига бер, иннайкейин, ёдингда бўлсин, таъқибни икки соат кечиктириш — мен учун нажот.

— Ҳаммасини бажараман, хотиржам бўл, лекин нимага имиллаяпсизлар? Ҳозироқ қочинглар, қимматли дақиқаларни бекор кетказманглар.

— Синглингиз тўғри айтяпти, капитан Уортон,— деди сездирмайгина кулбага қайтган Бёрч.— Дарҳол йўлга тушишимиз керак. Унча-мунча егулик оливолиб, йўл-йўлакай тап босди қила қолармиз.

— Унда манави жонини фидо қилаётган жонкуяр қизалоққа ким гамхўрлик қилади?— дея нидо солди капитан.— Уни бунақанги хилват жойда ёлғиз ўзини ташлаб кетолмайман-ку.

— Мени қўявер, кўрқма!— жавоб берди Френсис.— Тепага қандай чиққан бўлсам, пастгаям шундай тушман. Мендан шубҳа қилма, қанчалик жасорату қанчалик кучим борлигини сен ҳали билмайсан.

— Ҳақ гап, сенинг бундайлигингни билмасдим, сингилжоним, лекин ҳозир юрагинг қандайлигини бил-

ганимдан кейин бир ўзингни ташлаб кета олармидим?
Асло!

— Капитан Уортон,— деди Бёрч эшикни ланг очаркан,— агар жонингиз бир нечта бўлса, улар билан ўйнашийингиз мумкин, лекигин меники бор-йўғи биттагина, шунинг учун уни авайлашим керак. Бир ўзим кетаверайми ёки сиз ҳам бирга кетасизми?

— Бор, бора қол, Генри, акажоним!— дея зорланди Френсис уни қучиб.— Дадамни ўйла, Сарани ўйла, бора қол энди.— Шу сўзлар билан, жавобини кутмай ҳам, қиз акасини меҳрибонлик билан эшикдан чиқариб, ичкаридан беркитиб олди.

Ташқарида Генри билан чорбозорчи орасида қисқагина, бироқ қизгин тортишув бўлди; афтидан, Бёрч капитанни гапига ишонтирди чоғи, Френсис дамани ичга ютганча ошиғич ёнбағирликдан тушиб кетаётган қочоқларнинг олислашиб бораётган одим шарпаларини эшитиб турарди.

Одим шарпалари тиниши биланоқ Харпер ўз панагоҳидан чиқиб келди.

У унсиз-сассиз Френсиснинг қўлидан тутиб, кулбадан ташқарига олиб чиқди. Харпер йўлни яхши биладиганга ўхшарди; у қизни кулба тепасидаги қояга дадил бошлаб чиқди, тоғ чуққисидаги майдончани кесиб ўтиб, гамхўрлик билан қизга йўлда учраётган тўсиқларни кўрсатиб ва уни лат ёйишдан асраб-авайлаганча пастга тушаверди.

Френсис бу ғалати ҳамроҳи ёнида юриб бораркан, ўзини улуғ одам билан кетаётгандай ҳис этди: ҳамроҳининг шаҳдам одим ташлаши, ҳаракатларининг дадиллиги унинг довурак ҳамда иродаси метин, кескин табиат одамлигидан далолат бериб турарди. Тоғнинг нариги ёнбошидаги сўқмоққа чиққач, улар ҳеч қандай тўсиғу хатарга йўлиқмай, жадал юриб кетишди. Френсис тепага бир соатда чиққанди, энди бўлса икковлари ўн дақиқада юқорида тасвирлаб ўтганимиз дарахтлардан тозаланган ерга тушиб келишди. Бу ерда Харпер ёлғизоёқ йўлкага бурилди-да, ўтлоқни зудлик билан босиб ўтиб, буталар орасига яшириб қўйилган ҳашамдор ҳарбийча эгар-жабдуқли от ёнига борди. Эгасига кўзи тушган жонивор пишқирганча, ер тепинишга тушди, Харпер эса қўлидаги тўппончаларни эгар ғилофига солиб қўйди.

Сўнгра Френсисга ўгирилиб, унинг қўлидан ушлади-да:

— Мисс Уортон, бугун сиз ўз акангизни қутқариб қолдингиз,— деди. — Бу гал нима сабабдан унга ёрдам қўлини тута олмаганимни сизга тушунтириб беролмайман. Лекин, мабодо отлиқ аскарларни икки соат тутиб туришга эриша олсангиз, у хавф-хатардан бутунлай қутулади. Уйлайманки, шунча ишни қилган экансиз, бу вазифани ҳам уддалайсиз. Худо менга фарзанд ато қилмади, оппоқ қизим, илло, унинг марҳаматию шафоати билан пешонамга фарзанд кўриш битилган бўлса, ундан сиздай жавоҳир беришни илтижо қилардим. Шунда ҳам, ҳар қалай — сиз менинг фарзандимсиз: ушбу бепоян ўлканинг жамики фуқароси менинг фарзандларимдир, бинобарин, мен уларнинг ғамини ейишим лозим. Сизни бундан кўра бахтиёрроқ кунларда учратишдан умидвор бир кимсанинг оқ фотиҳасини қабул этинг.

Френсиснинг қоқ юрагига бориб урилган мазкур сўзларни тантанавор оҳангда айта туриб, у қўлини қизнинг бошига қўйди. Соддадил қиз нигоҳини кўтариб, унга жавдиради. Плаши қалпоғи яна сочларидан сирғалиб тушиб, ойсулув чеҳрасини ёритди. Еноқларидан иккитагина ёш дури юмалади, тиниқ мовий кўзлари эса ихлосу эҳтиром-ла Харперга тикилганди.

Харпер энгашиб, манглайдан оталарча бўса олди-да, қўшиб қўйди:

— Анави ёлғизоёқ йўллардан ҳар бири сизни водийга олиб тушади. Биз шу ерда ажралишимиз керак: мени ишларим кўп, кейин, олис йўл босишим керак. Мени эслаб туринг, лекин фақат ибодат қилган пайтларингиздагина.

У отига минди-ю, шляпасини силкиб, тоғ ёнбағридан қуйига қараб туша бориб, дарахтлар орасида ғойиб бўлди. Юраги хийла енгил тортган Френсис чопқиллаганча олга ташланди, биринчи дуч келган пастга қараб кетган ёлғизоёқ йўлни танлаб, бир неча дақиқадан сўнг эсон-омон водийга тушиб келди. Далага чиқиб, астагина уйига қараб бораркан, олисдан келаётган туёқ дупурини эшитиб сесканиб кетди, шу аснода хаёлидан: гоҳо мутлақо ёлғизликдан кўра одамларни учратишдан қўрқиш керак, деган фикр кечди. Йўлдан сал чеккароқдаги ғов ортида бир бурчакка биқиниб, ўтиб бораётганларга тикилган кўйи қилт этмай туриб

қолди у. Ёнидан кичикроққина суворийлар отряди от чоптириб ўтди, бироқ улар Виргиния полки либосида эмасдилар, отряд кетидан эса кенг-ковул плашга ўралиб олган одам ўтди; қиз Харперни дарров таниди. Суворийлар қароргоҳга элтадиган йўлга бурилиш ўрнига тўсатдан шартта чапга қайрилишди-ю, тоғ оралиғида ғойиб бўлишди.

Френсис, акамнинг бу қудратли дўсти аслида кимикин, деб ўз-ўзини сўроққа тутган тарзда дала бўйлаб писиб бориб, эҳтиёткорлик билан ферма ҳовлисига ўтди-ю, ниҳоят, шарпа чиқармай, ҳеч зогга сездирмай, соғ-саломат уйга кирди-кетди.

XXXI боб

Чекил, эй риёкор ҳаё! Кела қол,
Ердам бер, муқаддас очиққўйғиллик!
Майли, хотин бўлай, қув, била қол,
Агар сен истасанг, бўлай сеники.

Шекспир. «Бўрон»

Френсис мисс Пейтондан Данвудининг ҳали қайтамаганини билди. Лекин у Генрини анави жонга тегадиган мутаассибнинг панду насиҳатларидан қутқозишни истаб, Уортонлар хонадони қавми бўлган черковнинг хийла эътиборли руҳонийсини дарёдан ўтиб, маҳбустга сўнгги ибодату тавба-тазарруда мадад беришга кўндирибди. Уша тангри хизматкори яқингинада етиб келибди, у ярим соатдан бери уйда содир бўлган воқеаларни тилга олишга турли йўллар билан чап бераётган хушмуомала холасига насиҳат қилиб, ваъз айтаётган экан.

Мисс Пейтон тўлқинланиб, саргузашт қандай ўтганлиги ҳақида суриштириб Френсисни саволларга кўмиб ташлади, бироқ қиз, ҳеч кимга айтмасликка сўз берганман, деб жавоб қилди ва меҳрибон холасига ҳам ўзидан ибрат олишни маслаҳат берди. Шундай бўлсада, мисс Женнет билан суҳбатлашаётганида жиянининг бежирим лабларида табассум капалакдек «пириллаб» турди, буни кўрган хола ҳамма иш жойида эканига қаноат ҳосил қилди. У Френсисни шунчалик машаққатли йўлдан кейин озроққина тамадди қилиб олишга унатмоқчи бўлиб турганида майорнинг қайтганидан да-

лолат бериб дарвозадан кириб келаётган от дупурт эшитилиб қолди. Мейсон жўнатган чопар Данвудини кечув ёнида, Харпернинг қайтишини кутаётган жойида учратганди. Дўстининг қочганини эшитгани заҳотиёқ майор у қамаб қўйилган жойга от соларкан, қалбида минг хил бир-бировига зид ҳис-туйғулар гужғон ўйнай бошлади. Унинг яқинлашаётган одим шарпаларини эшитганида Френсиснинг юраги дук-дук ура кетди. Чор-бозорчи айтган, акасининг эсон-омон қутулиб кетиши учун зарур бўлган икки соатдан энди бир соати ўтганди. Ҳатто шундай дасти узун, обрўли Харпердай одам ҳам Генрига бажону дил ёрдам беришни исташига қарамай, виргинияликларни кам деганда икки соат йўлга чиқишдан тугиб туриш жуда муҳим, деганди. Френсис фикрларини жамлаб улгурмасиданоқ Данвуди бир эшикдан кириб келди, мисс Пейтон эса аёлларга хос назокат билан лип этганча иккинчи эшикдан чиқиб кетди.

Майорнинг юзи бўғриқиб кетган, унда ўкинч ва умидсизлик аломатлари акс этиб турарди.

— Шунчалик эҳтиётсизлик, шунчалик ношукурчилик қиладими-я!— дея нидо солди у-ўзини креслога ташларкан.— Энди омон қоладиган бўлдинг, деб ишонтириб турган пайтимда қочиб ўтирса-я! Тўғриси айтсам, Френсис, мен ҳис-туйғуларимизни бурчу вазифаларимиз билан тўқнаштиришдан ҳузур қилишларингга тобора кўпроқ ишонч ҳосил қилиб боряпман.

— Эҳтимол, биз ўз бурчимизни бошқа-бошқа тушунармиз-у,— дея жавоб берди қиз унга яқинлашиб, деворга суянар экан,— лекин ҳаммамизнинг ҳис-туйғуларимиз бир хил, Пейтон. Сиз ҳам, балки, Генрининг қочганига суюнаётгандирсиз.

— Ахир унга ҳеч нима хавф солаётгани йўқ эди-ку! Харпер сўз берган экан, унинг ваъдасига эса бемалол ишонса бўлади. Эҳ, Френсис, Френсис! Агар бу одамни яхшироқ билганингиздами, ҳеч қачон ундан гумонсирамаган, мени бунақанги мушкул аҳволга солиб қўймаган бўлардингиз-а!

— Қанақанги аҳволга?— деб сўради Френсис унга ич-ичидан ачиниб, аммо вақтни чўзиш ниятида ҳар қандай важ-баҳонадан фойдаланишга ҳаракат қилиб.

— Қанақанги аҳволга деганингиз нимаси? Ахир мен энди бу кечани эгарда, Генрини қидириб ўтказишга

мажбурман-ку, яна-тағин уни қутқариш учун қўлимдан келган ҳамма ишни қилдим деган ширин хаёл билан тўшакда мирқиб ухлайман, деб умидвор бўлиб турган пайтимда-я! Мени, сизлар учун охирги томчи қонини беришга тайёр мендай одамни худди душманларингдай иш тутишга мажбур қиляпсизлар. Такрор айтаман, Френсис, у ноҳақ, у ношукурлик қилиб даҳшатли хатога йўл қўйибди!

Френсис энгашиб, бир қўли билан ийманибгина Данвудининг қўлидан ушлади-да, бошқаси билан чўғланиб турган пешонасидаги жингалак соч тутамларини авайлабгина тепага кўтариб қўйди.

— Уни қувиб нима қиласиз, азизим Пейтон? — деб сўради қиз. — Ўз ватанингиз учун шундоқ ҳам кўп хизмат қилдингиз, у сиздан яна бу фидойиликни ҳам талаб қила олмайди.

— Френсис! Мисс Уортон! — хитоб қилди йигит ўрнидан ирғиб туриб, ҳаяжонда хонада уёқдан-буёққа бориб келаркан, офтобда тобланган юзига қизиллик тепчиди, кўзлари эса дарғазаб чақнай бошлади. — Бу фидойиликни ватаним эмас, ор-номусим талаб қиляпти. Генри менинг аскарларим қўриқлаб турганда қочган-ку, ахир. Агар шу ёғи бўлмаганида, балким, зарбага зарба билан жавоб бериш заруратини бўйнимдан соқит қилган бўлармидим. Айтмоқчи, башарти виргинияликларни аядамчилик ва ҳийла билан лақиллатиш мумкин бўлсаям, лекин уларнинг отлари чолқир, шамширлари эса ўтқир. Қани, офтоб чиқаверсин-чи, ўшанда кўрамиз, синглизининг ҳусни акасининг қочишига қалқон бўлди, дейишга бирор кимса журъат эта олармикин. Ҳа, ҳа, — дея қўшиб қўйди у аламзада кулиб, — бирорта аблаҳ мени, ўз вазифасига хиёнат қилди, дейишга ботиниб кўрсин-чи, унда бир кўриб қўяй ўша нусқани!

— Эҳ, Пейтон, азизим Пейтон, — деди Френсис йигитнинг дарғазаб нигоҳини кўриб тисарилар экан, — гапларингизни эшитиб аъзойи баданим қалтираб кетяпти. Наҳотки акамни ўлдирмоқчи бўлсангиз?

— Унга жонимни қурбон қилишга тайёрман, — деб жавоб берди Данвуди боқишлари мулоимлашиб, — бунинг ўзингиз ҳам биласиз, лекин унинг қилмиши мени қанчалик шубҳа-гумонга қўйишини олдиндан кўриб билиб турибман. Сизга уйланганимни билганида Вашингтон мен тўғримда нима деб ўйлайди?

— Агар фақат шу нарсагина сизни Генрига нисбатан шафқатсизлик қилишга мажбур этаётган бўлса, — деди Френсис овози титраб, — майли, тўйимиз бўлмай қўя қолсин, ана унда Вашингтон эшитадиган нарсанинг ўзиям бўлмайди.

— Шу билан мени жуда юпатдим деб ўйлайсизми, Френсис?

— Эҳ, азизим Пейтон, мен озор берадиган ёки ноҳақ гапни гапирмоқчи эмасдим асло, лекин сиз Вашингтон наздида иккаламизга ортиқча баҳо бермаяпсизмикин, аслида бундай эмас-ку, ахир?!

— Имоним комилки, менинг исм-шарифим бош қўмондонга хийла таниш, — дея жавоб берди майор бир қадар ғурурланиб. — Иннайкейин, сиз ҳам камтарлик қилиб, ўзингизни пастга уряпсиз. Менга раҳмингиз келишига ишонаман. Френсис, шунинг учун ҳам сизнинг меҳрибончилигингизга муносиб эканимни исботлашим керак... Лекин қимматли дақиқаларни зое кетказяпман. Биз шу кечасиёқ тоғдан ошиб ўтиб, эртанги сафар олдидан нафасни ростлаб олишга улгуришимиз керак. Мейсон аллақачон таппа-тайёр бўлиб, буйруғимни кутиб турибди. Френсис, сиз билан дилим хуфтон бўлиб хайрлашаман; менга шафқат қилинг-у, лекин акангиздан хавотир қилманг: гарчи у қайтадан асир олиниши керак бўлса ҳам, ақалли бирон туки зарар кўрмайди.

— Шошманг, Данвуди, ўтинаман сиздан! — дея қичқириб юбораёзди Френсис ҳаяжондан энтикиб, зотан соат мили ҳали у кутган мўлжалга етишига талайгина вақт борийди. — Оғир вазифангизни адо этишга жўнашдан аввал манави хатни ўқинг. Генри болаликдаги дўстимга мурожаат қияпман деган ўйда сизга ташлаб кетганди бун.

— Френсис, сингиллик меҳру муҳаббатингизни тушуниб турибман, лекин умид қиламанки, вақти келиб сиз ҳам менга адолат кўзи билан қарайсиз.

— Уша вақт келди, — деди Френсис йигитга қўлидаги хатни узатаркан, ҳадеб асли дилида йўқ норозиликни тўкиб солаверишга ортиқ тоқати етмай.

— Бу хат сизга қандай тушиб қолди? — хитоб қилди йигит қоғозга кўз югуртираркан. — Бечора Генри, чиндан ҳам ҳақиқий дўстим экансан! Бу дунёда менга бахт тилайдиган одам бўлса, у ҳам ёлғиз сен ўзинг экансан!

— Бўлмасам-чи, рост гап бу! — дея гапни илиб кетди Френсис жўшиб. — У сизга чин юрагидан бахт тилайди. Ёзганларига ишонинг, ҳар битта сўзи — чин ҳақиқат.

— Ишонаман унга, сеvimли Френсисим, лекин у сиздан айтганларини тасдиқлашни кутяпти. Эҳ, қани энди сизнинг кўнглингизни ҳам худди шундай била олсайдим-а!

• — Била оласиз, Пейтон, — дея жавоб қилди Френсис қайлиғига маъсумона ишонч-ла тикилиб.

— Бўлмаса манави хатни ўқиб чиқиб, Генрининг гапларини тасдиқланг-чи, — деб унинг гапини бўлди Данвуди хатни узатаркан.

Френсис уни олди-да, ҳайрат-ла ўқишга тутинди.

«Ҳаёт тасодиф ихтиёрига ишониб бўлмайдиган бебаҳо нарса. Мен кетяпман, Пейтон, бунди Цезардан бўлак ҳеч ким билмайди, сиздан шунди ўтинаманкд — унга мурувват қилинг. Мени бир ташвиш изтиробга соляпти. Кекса, касалманд отамни ташлаб қўйманг. Уғлининг қилмаган жинояти учун жабр кўрадиган бўлди у. Ҳимоячисиз ташлаб кетаётган ожиза сингилларимни ҳам ташлаб қўймасангиз. Биз ҳаммамизни севишингизни исботланг. Узингиз билан бирга олиб келадиган кашити Френсис икковларингни шу бугуноқ никоҳлаб қўйсин-у, хонадонимизга бир йўла ака, ўғил ва эр бўлиб қолинг».

Френсиснинг қўлидан тушиб кетди хат, қиз кўзларини кўтариб, Данвудига нигоҳ ташлади, бироқ уялиб дарҳол яна ерга тикилди.

— Бундай ишончга лойиқманми? Бугун кечаси мени ўз биродаримни излагани жўнатасизми ёки конгресс офицери қирол қўшинлари офицерини таъқиб этишга отланадими?

— Майор Данвуди, борди-ю мен сизга хотин бўлсам, унда ўз бурчингизни адо этишда камроқ жон куйдирасизми? Наҳотки менинг ризолигим Генрининг аҳволини яхшиласа?

— Такроран айтаманки, Генрига ҳеч нима таҳдид қилаётгани йўқ. Харпернинг ваъдаси бунга кафолат бўлади. Лекин мен янги уйланган куёв бурчига садоқати туфайли ўз хотинининг акасини қўлга туширишдан

чўчимганини бутун оламга кўрсатиб қўйишни истайман, — деркан, эҳтимол Пейтон ўз-ўзи олдида ҳам жиндаккина қуруқлик қилди чоғи.

— Сиз бутун олам бундай нозик ҳис-туйғуни тушунади деб ўйлайсизми? — деб сўради Френсис гумонсираб, бироқ сўз оҳанги ошиқ йигит кўнглида умид уйротди.

Очиғини айтганда, Френсис учун бу ҳаракати ғоятда улкан машаққат эди. Тўғри, наздида, Данвудини мўлжалдаги ўша машъум соат ўтгунича тўтиб туришнинг ўзга иложи йўқдек эди. Ахир шахсан Харпер Генрига ошкора ёрдам бера олмаслигини, ҳаммаси таъқиб кейинга сурилишига боғлиқ эканини ўз оғзи билан айтганига ҳали ҳеч қанча вақт бўлгани йўқ эди-да. Эҳтимол, хаёлидан, шунингдек, Пейтон акамни қувиб етса ва у жазога тортиладиган бўлса, у чоғда қайлиғимдан бир умрга айриладиган-ку, деган фикр йилт этиб ўтгандир. Одам боласининг дилидаги туйғуларнио хаёлидаги ўйларини билиш жуда мушкул, нозик аёл қалбида эса бу ҳис-туйғулар мисоли чақиндай шитоб-ла чақнаб, ўшандай шитоб-ла ғойиб бўлиб туради.

— Нимага иккиланяпсиз, азизам Френсис? — деди Данвуди ёниб, қиз чеҳрасидаги ифодаларнинг ўзгариб турганини кузатаркан. — Бир неча дақиқа ичида ёстиқдошингиз бўлиб, сизни ҳимоя қилишга ҳақли бўлардим унда.

Френсиснинг боши айланарди. У ташвишланиб соатга кўз ташлади, лекин соат миллари унга азоб бериш учун жўрттага имиллаётгандай туюлди.

— Гапиринг, Френсис, — дея пичирлади Данвуди. — Меҳрибон холамизни чақираверайми? Тезроқ ҳал қила қолинг, вақт тигиз.

Қиз жавоб беришга уринди, бироқ тушуниб бўлмайдиган бир неча сўзни пичирлай олди холос. Ошиқларнинг азалий имтиёздан фойдаланган йигит буни ризолик аломати дея қабул қилди. У шартта ўгирилди-ю, маъшуқасининг тили яна гапга қовушган пайтда эшик томон отилди.

— Шошманг, Пейтон! Мен нопок виждон билан никоҳ қасамини беролмайман. Генрини қочганидан кейин кўрдим, кейин унинг учун ҳозир энг муҳим нарса вақтдан ютиши кераклигини ҳам биламан. Мана қўлим, у сизнинг ихтиёрингизда. Агар таъқибни кечиктиришнинг оқибати

қандай бўлиши мумкинлигини билиб туриб, рад этмасан-
гиз, чин юракдан сизга тақдим этаман уни.

— Сизнинг қўлингизни рад этарканманми-я!— дея
нидо солди Пейтон завқу шавқ-ла.— Мен уни само ҳада
этган энг бебаҳо тухфадай қабул қиламан. Ҳали ҳамма-
сизга вақтимиз етади, улгурамиз. Тондан ошиб ўтишга
икки соат кетади, эртага пешинда эса акангизга Вашинг-
тондан афв қоғозини етказиб келаман, Генри тўйимизга
ўзи бош-қош бўлади.

— Унда мени шу ерда ўн дақиқача кута туринг,—
деди Френсис юрагини тошдай босиб ётган ўйдаи қутул-
ганидан севиниб ва Генрининг халос бўлиб кетиши уми-
дида ниҳоятда руҳи кўтарилиб,— тез қайтаман, кейин
икковимизни бир умрга боғлайдиган никоҳ ўқита-
миз.

Данвуди қизни бағрига босиб бир сония тутилиб
қолди-ю, ўша заҳотиёқ ўз илтимосини руҳонийга етказ-
гани чопганича чиқиб кетди.

Мисс Пейтон Френсиснинг гапига ниҳоятда таажжуб
ҳамда пича норози қиёфада қулоқ солди. Бунақанги
шошмашошарлик билан никоҳ ўқитиш удуму таомиллар-
нинг барча қонун-қоидаларини бузиш деган гап эди.
Шунга қарамай Френсис лўнда, аммо қатъий қилиб
ниятидан қайтмаслигини айтди-қўйди; у аллақачоноқ
ушбу никоҳга қариндош-уруғларининг розилигини олган
ни ва бир неча ойдан берига ўз ихтиёри билан уни кейин-
га суриб келаётганини гапирди. Ҳозир бўлса Данвудига
сўз берганини ва уни бажаражагини айтди; яна-тагин
Бёрч ёки Харпер тўғрисида оғзидан бирон гап чиқиб ке-
тиб, ҳар икковига ҳам зиён-заҳмат етказишдан чўчиб,
ортиқ ҳеч нарса демади. Баҳслашиб ўтиришга ўрганма-
ган, бунинг устига Пейтонни яхши кўрадиган хола хиёл-
гина қаршилиқ билдирди, аммо бу эътирозлари жияни-
нинг қатъий аҳдига дош беролмади. Иродаси зил кетиб
шалвиллаб қолган мистер Уортон шароитга батамом бў-
йин эгиб, Америка қўшинида катта мавқе ва таъсирга
эга бўлган Данвудидай одамга нисбатан норозилиқ
билдира олмади.

Хулласи калом, ўн дақиқа ўтгач, қиз отаси ва холаси
билан бирга кириб келди хонага. Данвуди билан кашиниш
уларни кутиб туришган эди.

Френсис индамай, заррача ясама уятчанлик аломати-
сиз куёвга онасидан қолган никоҳ узугини тутқазди, мис-

тер Уортон билан қиз маросимга тайёр бўлишгач, хола никоҳни бошлашга рухсат берди.

Соат Френсиснинг рўпарасида турарди, шу боис қиз безовталаниб, дам-бадам унга кўз қирини ташлаб қўярди; бироқ ҳадемай никоҳ дуосининг салобатли сўзлари диққат-эътиборини кишанлаб, фикр-ўйи ўзи айтаётган никоҳ онтига жо бўлди. Мана; никоҳ маросими ҳам тугаб, кашиш янги келин-куёвларга фотиҳа бераркан, соат тўққизга занг урди. Харпер қочоқ учун шунчалик муҳим деб ҳисоблаган икки соатлик фурсат ҳам ўтди-ю, Френсис юрагини тегирмон тошидай эзиб турган оғир юкдан халос бўлгандек енгил тин олди.

Данвуди уни қучиб, кўнгилчан холага такрор-такрор миннатдорчилик билдирди, ҳарорат-ла мистер Уортон билан кашишнинг қўлини қисди. Табригу муборақбодлашлар авжга минган бир паллада қўққисдан эшик тақиллаб, остонада Мейсон кўринди.

— Суворийлар тайёр,— деди лейтенант,— ижозатингиз билан, йўлга чиқсак бўлар дейман. Мен аскарларни бошлаб кетавераман: сиз чопқир отингизда лозим топган пайтингизда етиб оларсиз бизга.

— Ҳа, ҳа, қадрдон дўстим, йўлга чиқаверинг! — дея хитоб қилди Данвуди тагин бир оз фурсат қолиш учун ана шу баҳонага қувонч-ла ёпишиб.— Дастлабки дам олгани тўхтаганларингдаёқ етиб оламан.

Лейтенант майорнинг буйруғини адо этгани жўнади, унинг ортидан мистер Уортон билан кашиш ҳам хонадан чиқиб кетишди.

— Энди, Пейтон,— деди Френсис,— сиз ростдан ҳам ўз биродарингизни қидиргани жўнайдиган бўлдингиз. Шу нарсага имоним комилки, борди-ю, бахтга қарши, Генрини топадиган бўлсангиз, унга раҳм қилинг деб эслатиб ўтиришимнинг ҳожати йўқ.

— Бахтимизга денг,— деди ёш офицер тўлқинланиб,— ана унда Генрининг тўйимизда рақс тушишига имоним комил. Эҳ, қани энди уни бизнинг ишимиз ҳақлигига ишонтиролсам! Ахир биз унинг ватани учун жанг қилипмиз-ку, агар Генри қанотимда бўлса, бундан кўраям қаттиқроқ, жон-жаҳдим билан курашардим, Френсис!

— Ундай деманг, буни ўйласам ваҳм босати мени!

— Сизни ваҳимага солмайман,— деб жавоб берди Пейтон,— лекин энди сизни шу ерда қолдириб, йўлга

чиқишим керак. Қанчалик тезроқ жўнасам, жонгинам, шунчалик барвақт қайтаман.

Аmmo шу аснода туёқ дупури эшитилиб қолди: уйга бир чавандоз яқинлашиб келарди. Данвуди ёш маҳбубаси ва хола билан хайрлашиб улгурмасиданоқ соқчи хонага бир офицерни бошлаб кириб келди. Майор адъютант кийинмидаги бу одамнинг Вашингтон штабидан келганини дарҳол фаҳмлади.

— Майор Данвуди, — деди офицер хонимларга таъзим бажо келтириб бўлгач, — бош қўмондон менга манави буйруқни сизга етказишни топширди. — Чопар топшириқни ўринлатгани замоноқ, шошилишч ишлар борлигини айтиб, жўнаб кетди.

— Мана кўрдингизми, ишлар дабдурустдан башқача бўлиб кетди! — қичқириб юбораёзди майор. — Лекин нима бўлганини кўнглим сезиб турибди: Харнер хатимни олган, унинг мавқеи таъсири қандайлигини ҳозир ўзингиз кўрасиз!

— Бу янгилик Геярига тааллуқлимикин? — дея хитоб қилганча Френсис ёри ёнига югуриб келди.

— Қулоқ солиб, ўзингиз хулоса чиқаринг:

«Сэр, ушбу қўлингизга теккани он эскадронингиз билан йўлга чиқинг-у, эрталаб соат ўнга Кротон тепаларида ҳозир бўлиб, суворийларингиз билан озуқа тайёрловчиларни ҳимоя қилиш учун юборилган душман отряди йўлини тўсинг. У ерда пиёда аскарларимиз отряди бор, у сизга ёрдамчи куч бўлади. Менга инглиз жосусининг қочганини хабар қилишди, бироқ сизга топшираётган ишим уни қўлга туширишдан чандон бора муҳимроқдир. Шул боисдан, башарти одамларингизни жосус изидан жўнатган бўлсангиз, уларни чақиртириб олинг-да, душманнинг олдинга силжишини тўхтатишга ҳаракат қилинг.

Камина қулингиз Жорж Вашингтон».

— Худога шукур! — деди Данвуди ҳаяжонланиб. — Геярини ушлаш мажбурияти елкадан соқит бўлди, ана энди бемалол ўз бурчи-вазифамни адо эта оламан.

— Ўзингизга эҳтиёт бўлинг, азизим Пейтон, — деди Френсис ранги қув ўчиб, — энди зиммангизда янгича ташвишлар борлиги ёдингизда бўлсин, ўзингизни авайланг.

Иигит қизнинг ранги ўчган сулув чеҳрасига завқ-ла нигоҳ ташлаб, уни ўз оғушига оларкан, шундай жавоб қилди:

— Сиз учун ўзимни эҳтиёт қиламан, фариштам!

Френсис бошини унинг кўксига қўйиб, ҳўнграб йиғлаб юборди, бироқ йигит ўзини қиз кучоғидан бўшатиб отилганча чиқиб кетди.

Мисс Пейтон, уйқу олдидан бўлажак оилавий вазифалари юзасидан бир оз панду насиҳат қилиб қўйишни зарур деб билиб, жиянини ётоғига олиб чиқиб кетди. Гарчи бераётган сабоқларини батамом ўзлаштира олмаётган, мағзига тушуниб етмаётган бўлса-да, Френсис холасининг гапларини тоқат билан эшитиб ўтирди. Ғоятда таассуфким, бу беқиёс насиҳатлар ривояту афсоналар орқали бизгача етиб келмаган, аммо, бениҳоя изланишу қидиришларимизга қарамай, биз — бўйдоқ одамнинг болалар тарбияси ҳақидаги мулоҳазалари қанчалик маънига эга бўлса, мазкур насиҳатларнинг замирида ҳам ўшандан ортиқ маъно ётмаганлигинигина билишга муваффақ бўлдик холос.

Ана энди иккала хонимни маълум муддатгача тарк этиб, капитан Уортон билан чорбозорчи Гарви Бёрч хусусига қайтишимизга тўғри келади.

XXXII боб

Сўнги сўз ҳам берилмас унга,
Ҳам шай унга дор ила сиртмоқ.

Роукба

Чорбозорчи билан ҳамроҳи тез орада водийга тушиб келишди. Шу ерда тўхтаб, атрофга қулоқ солишди, лекин таъқиб бошланганидан дарак берадиган тиқ этган товушни эшитмагач, катта йўлга чиқиб олишди. Бақувват оёқлари узоқ йўл босишга кўникиб кетган Бёрч жамики тоғ йўлларини жуда яхши биларди, ҳозир ҳам у ўз касбидаги кишиларга хос тарзда шаҳдам-шаҳдам, бир маромда одимлаганча олдинда кетяпти; шу топда унга каттакон бўғчаси етишмасди холос, бошқа жиҳатдан эса одатдаги ишчанлик қиёфасини сақлаб қолганди. Тоғда ҳар томонга сочилган кўп сонли Америка соқчи-хоналаридан бирига яқинлашганларида соқчилардан

яшириниб, биринчи қарашда ўтиб бўлмайдиган кўринган дангалзорга уриб кетишар ёки тик ёнбағирга кўтарилиб, чап бериб кетишарди. Тоғ сўқмоқларининг ҳар битта бурилиш жойи чорбозорчига ошно эди, у чуқурдан-чуқур даранинг қаеридан юриш, тезоқар сойнинг қаеридан кечиб ўтса бўлишини қаттиқ эсида сақларди. Икки-уч марта Генрининг назарида нарига ўтиб бўлмайдигандек туюлди, бироқ унинг уддабурон йўл бошловчиси бу жойларни шунчалик сув қилиб ичиб юборганидан ҳар қандай шароитда ҳам чорасини топарди. Уч соатлар чамаси жадал юрганларидан кейин улар тўсатдан машриққа қараб кетган йўлдан бурилиб, жануб ёққа, тоғ оралаб гўппа-тўғри кета бошлашди. Чорбозорчи Генрига тоғнинг жанубий этакларини кўриқдаётган Америка қисмларига йўлиқиб қолмаслик, шунингдек, йўлни қисқартириш ниятида шу томонга бурилишганини тушунтирди. Чоғроққина тепа устига чиққач, Гарви ариқча бўйига ўтириб, одатдаги мол тугиб юрадиган бўғчаси ўрнига орқалаб олган тўрвасининг оғзини очди-да, ҳамроҳига камтарона таомни баҳам кўришни таклиф этди.

Шу жайтгача Генри чидамлилиги туфайли эмас, — ўзининг ҳозирги вазиятида мутлақо табиий бир ҳол, — хавотирланиш қистови билан Бёрчдан орқада қолмай келаётган эди. Суворийлар отряди бетараф минтақа йўлларини тўсиб қўйиш хавфи туғилиб турган пайтда дам олиш унга ақлга тўғри келмайдиган иш бўлиб туюлди. У дилидаги ҳадикларини айтиб, чорбозорчини йўлни давом эттиришга унатишга уриниб кўрди.

— Яхшиси, капитан Уортон, мендан ибрат олинг, — дея эътироз билдирди Бёрч камтарона овқатини тановул қилишга киришаркан. — Агар суворийлар йўлга чиқишган бўлишса, унда ҳеч қандай пиёда юрган одам қутулиб кетолмайди улардан; агар ҳали кўзғалишмаган бўлишса, у чоғда суворийларга шунақанги бир ишни топширишадикки, сиз билан икковимиз ўша ондаёқ хобихотирларидан кўтарилиб кетамиз.

— Биз учун энг муҳими уларни икки соат ушлаб туриш, деб ўзингиз айтмаганмидингиз, борди-ю, бу ерда ҳаяллаб қоладиган бўлсак, унда қўлга киритган устунлигимизни бой бериб қўямиз-ку, ахир.

— Икки соат ўтиб бўлди, ҳозир майор Данвуди икки қочоқни таъқиб этишни хаёлига келтираётгани йўқ, чунки дарё бўйида уни юзлаб рақиб аскарлари кутяпти.

— Секинроқ!— дея унинг сўзини бўлди Генри.— Тоғ этагида аллақандай суворийлар от қўйиб келишяпти. Уларнинг гўнғир-гўнғир гаплашаётганлари, хахолашларини эшитяпман. Тш-ш...Ана, Данвудининг овози. Шериклари билан гаплашяпти, яна ҳеч қанақанги ташвиши йўқдай, яйраб-қувнаб гаплашяпти. Дўсти қандай аҳволга тушиб қолганини билганида, дили хуфтон бўлиб кетар-ов, деб кутгандим. Эҳтимол, Френсис хатимни бериб улгурмагандир...

Капитаннинг дастлабки хитобини эшитиб Бёрч ўрнидан туриб, оҳистагина тик жар қирғоғига борди-да, пастдан кўриб қолишмасин деб ўзини қоялар панасига олиб, ўтиб бораётган отрядга диққат-ла тикилди. У отряд орқасидан кузатиб, то қичаб бораётган туёқ дупури олисда тинмагунича қулоқ солиб турди-да, кейин хотиржам бояги жойига қайтиб, ниҳоятда бамайлихотирлик билан узилиб қолган тамаддисини давом эттираверди.

— Ҳали олис ва машаққатли йўлни босиб ўтишингиз керак, капитан Уортон,— деди у,— мендан ибрат олиб, йўл олдидан тап босди қиливолинг. Фишкиль тепасидаги кулбага етиб келганимизда, қорним оч, дегандингиз, наҳотки чарчоқ иштаҳангизни бўғиб қўйган бўлса?

— У ерда хавфдан қутулгандай кўрингани назаримда, лекин синглим топиб келган нохуш хабар шунақанги ташвишга солиб қўйганидан ҳалигача томоғимдан увоқ ҳам ўтмай турибди.

— Лекиннга менинг ёрдамимни ва биргаликда яширинишни рад қилиб, оқибатда асир тушиб қолган оқшомингиздан бери ўтган вақт ичидагига қараганда, ҳозир хавотирланишингизга сабаб хийла камроқ,— дея қаршилик билдирди Бёрч.— Майор Данвуди дўсти хавф остида қолганини билиб-кўриб туриб ҳазил-ҳузул қиладиган ёки куладиган одамлардан эмас. Яхшиси, буёққа келиб, пича тотиниб олинг; агар тагин тўрт соат дам олмай йўл босолсак, кейин мабодо қуёш вақтидан бурунроқ чиқиб қолмаса, бирорта от зоти қувиб етолмайди бизга.

Чорбозорчининг ўзини хотиржам тутиши ҳамроҳига ҳам далда берди. Бёрчнинг гапларига қулоқ осигга қарор берган Генри унинг маслаҳатига кириб, оддийгина кечки тамаддидан тотинишга тутинди. Овқатланиб бўлгач, улар яна йўлга тушишди.

Генри йўл бошловчисининг иродасига кўр-кўрона

итоат этиб, унинг кетидан эргашиб борарди. Икки соат мобайнида улар минг машаққат-ла гоҳ адашиб-улоқиб юрган булутлар юзига парда тортаётган, гоҳ қайтадан еру кўкни сутдек нурга буркай бошлаган ойга қарабгина йўналишни аниқлаганча йўлсиз-сўқмоқсиз, хатарли чўққилару дараларни босиб ўтишди. Ниҳоят, тоғ тизмалари аста-секин пастлаб, пасту баланд тошлоқ тепаларга айлана борди, сафарчиларимиз яланғоч, ҳосилсиз қоя ва жарликларни ортда қолдириб, бетараф майдондаги қаровсиз ётган далаларга чиқиб келишди.

Энди чорбозорчи Америка қўшинларининг тезкор отрядларига йўлиқиб қолмасликка ҳаракат қилиб, ғоятда эҳтиёткорлик билан илгарилаб борарди. Мунтазам қўшинларнинг қоровулдаги бўлинмаларига келганида уларнинг қаерда жойлашганини яхши биларди, шу сабабли чорбозорчи уларга тўсатдан йўлиқиб қолишдан хавотир қилмасди. У адир ва водийлардан илгарилаб кетиб борар экан, дам катта йўлга чиқар, дам худди хавфни ҳис этаётгандек тағин четга ўтиб оларди. Қотма гавдаси олга энкайган кўйи катта-катта одимлар-ла гўё йўлни ўлчаб бораркан, ўзини сира уринтирмаётганга ва чарчаш нималигини билмайдиганга ўхшарди.

Ой ботиб, кунчиқар томон нимтатир ёришгандек бўлди. Капитан Уортон тинка-мадори қуриёзганини яшира олмай қолганди, бирорта фермадан чўчимай бошпана сўраса бўладиган жойга чиққанамиз йўқми, деб сўради у.

— Анави ёққа қаранг,— дея жавоб берди чорбозорчи нарироқдаги тоғни кўрсатиб.— Кўряпсизми, тепасида уёқдан-буёққа одам юриб турибди. Ёруғроққа чиққанида яхшилаб бир қаранг-а. Ана, энди қаранг: у нукул шарққа тикиляпти — бу қирол қўшинлари соқчиси. Бу тоғ тепасида мунтазам қўшинларнинг икки юз нафар аскарлари жойлашган, улар қуролларини маҳкам ушлаганча ухлаётган бўлишса керак.

— Унда юринг ўшаларнинг олдига!— дея қичқириб юбораёзди Генри.— Етиб олсак ҳамма хавфу хатардан халос бўламиз-қўямиз.

— Секин, секинроқ, капитан Уортон,— деб жавоб берди чорбозорчи қуруққина қилиб.— Яқингинада уч юз нафар қирол аскарлари орасида эдингиз, лекин, шунга қарамай сизни уларнинг қўлидан тортиб олган эпчил одам топилганди-ку. Нима бало, қарама-қарши тепада-

ги, хув анави, жуҳоризор юқорисидаги қорани кўрма-
япсизми? У ерда анавилар... биз, қиролнинг содиқ фу-
қаролари исёнчилар деб атайдиганлар бор. Улар бу за-
мин учун жангга киргани тонг ёришишинигина кутиш-
япти.

— Модомики шундай экан, мен ўз қиролим аскарла-
ри сафига қўшиламан,— деди қизиққон йигит,— олдинда
нимаики кутаётган бўлмасин, мен уларнинг қисматига
шерик бўламан.

— Жангга бўйнингизда сиртмоқ билан киражагин-
гизни унутяпсиз. Йўқ, йўқ, мен ҳеч қачон алдаёлмайдиган
одамимга сизни эсон-омон, зиён-заҳматсиз бехатар
жойга етказишга сўз берганман; башарти сиз учун қанча
иш қилганим ва бошимни қанчалик хатарга қўйганим
эсингиздан кўтарилиб кетмаган бўлса, капитан Уортон,
ортимдан Гарлемгача борасиз.

Йигит унга итоат этишга мажбур эканини ҳис қилди
ва ночор, истамайгина шаҳар томон бурилган чорбо-
зорчи кетидан эргашди. Ҳадемай Гудзон бўйига етиб
боришди. Бёрч қирғоқдан бирпасда чоғроққина қайиқни
топди, бу қайиқ ўзига яхши таниш экани яққол сезилиб
турарди. Йўловчилар қайиққа тушиб, ҳаш-паш дегунча
дарёни кесиб ўтиб, Кротондан¹ хиёл жануброқда қирғоқ-
қа чиқишди. Шунда Бёрч бутунилай беҳавотир ерга етиб
олганларини айтди; бу ерда қирол қўшинлари қитъа қў-
шинларининг йўлини тўсиб, уларни Гудзон кўрфазига
яқинлаштирмаётган экан, кейин, инглизлар шунчалик
кучли эканларки, ҳатто америкаликларнинг тезкор от-
рядлари ҳам дарё мансабига яқинлашишга журъат этол-
маётган экан.

Қочганларидан берига бутун йўл давомида чорбозор-
чи ўзини беқийс совуққон ҳамда тетик тутдики, унинг
бу матонати ва руҳий тетиклигини асло букиб бўлмайди-
гандек туюлди. Гўё унинг жамики яхши хислат ва фази-
латлари камолот чўққисига етиб, инсонга хос ожизлик-
ларни жисмидан суриб чиқаргандек эди. Генри унга
бамисоли ёш боладек қулоқ солиб келди, мана, оқибат-
да бунинг эвазига тақдирланди: энди ҳеч нарсадан кўрқ-
маса, ҳаёти учун асло ташвиш чекмаса ҳам бўлишини
эшитиб суюнганидан юраги ҳаприқиб кетди.

¹ Кротон — Вест-Честерда, Гудзоннинг шарқий қирғоғидаги
жой.

Кўтарилиш — машаққатли тик йўл уларни Гудзоннинг бу атрофларда денгиз соҳилидан хийла баланд шарқий қирғоғига олиб чиқди. Чорбозорчи катта йўлдан сал четроққа чиқиб, соя-салқин кедрзорга ўтди-да, япасқй бир тош устига чўкди-ю, йўлдошига ниҳоят бемалол оёқни узатиб, тамадди қилиб оладиган вақт етганини айтди.

Аллақачон кун ёришиб бўлган, ҳатто олис-олисдаги нарсалар ҳам аниқ-тиниқ кўзга ташланиб турарди. Пастда Гудзон жануб ёққа қараб, кўз илғагунга қадар тўғри чизиқдай чўзилиб кетганди. Шимол томонда юксак чўққилари нақ осмон кўксига қадалгудек баланд тоғлар тарҳи кўриниб турарди; пастда эса дарё сатҳини қуюқ туман қоплаб олган, устига ёпилган ана шу оқ чойшабга қараб унинг конуссимон чўққилари ўрқач-ўрқач бўлиб бир-бировига мингашган тоғу тепаларни оралаб қаёққа қараб оқаётганини билиб олса бўларди; бу тоғу тепаларни гўё кимдир тезоқар дарё йўлини тўсмоқлик учун атайин шу атрофга қалаштириб ташлаган-у, аммо меҳнати зое кетганга ўхшарди. Мазкур тош исканжалардан юлқиниб чиққан дарё, худди девкор лаҳлавонлар билан олишувда зафар қозонганидан шодлиги ичига сиғмай яйраб-ялпайиб кенг-ковул кўрфаз ҳосил қилар, бу улкан ҳавзанинг гирдини эса унча баланд бўлмаган ҳосилдор қирғоқ жияк-ҳошиядек безаб турарди. Қарама-қарши томондаги, мағриб ёқдаги соҳилда Жерси қоялари шундайин тигиз саф тортган эдиким, уларни «тўсиқ-истеҳком» деб атардилар; улар бамисоли орқа томондаги бой пасттекисликни ганимлар ҳамласидан ҳимоя қилаётгандек бир неча юз футгача баландлаб борарди; аммо-лекин дарё, ушбу рақибларни писанд қилмаётгандек кўкрак кериб, қоялар этагини юлиб-юлқиб шитоб-ла океан сари интиларди. Жамол кўрсатаётган қуёшнинг илк нури осойишта дарё бетини чуллаган туман булутини сийпаб ўтди-ю, чор-атрофдаги манзарага ўша ондаёқ жон битиб, ҳуслана бошлади, шакл-шамойили пайдар-пай ўзгариб, янгитдан-янги тарҳу шаклга кира борди. Ҳар тонг қуёш юз кўрсатиб, туман пардаси чокин сўккан онда дарёда оппоқ елканлар галаси ва оҳишта сузаётган қайиқлар тўдаси пайдо бўлади-ю, улкан ҳамда равнақ топган мамлакат дорулсалтанаси яқинлигидан шаҳодат бериб шу атроф манзарасига жон киритади; бироқ Генри билан чорбозорчи кун ёришганида бир неча

милъ нарида лангар ташлаб турган ҳарбий кеманинг баланд мачталарию елкан тўсинларинигина кўрдилар холос. Хушқад мачталар учи туман тарқай бошламасиданоқ кўриниб турган, улардан бирининг учидаги энсиз узун байроқ дарё узра эсаётган шабадада ҳилпираётган эди. Туман эрий бошлагач, сафарчилар кўзи ўнгида аста-секин кеманинг қоп-қора асоси, беҳисоб анжомлари, каттакон елкан ҳамда кўндаланг тўсинли мачталар пайдо бўла борарди.

— Ана ўша ер, капитан Уортон, сиз учун бежавотир паноҳ бўла олади,— деди чорбозорчи.— Агар шу кемага яширина олсангиз, унда Американинг қўли етмайди сизга. Кемани буёққа озуқа тайёрловчилар отрядини ҳимоя қилиш ва ҳаракатдаги қўшинларга мадад бериш учун юборишган. Мунтазам қўшинлар офицерлари отишма овозига ўз кемаларида туриб қулоқ солишни яхши кўришади.

Ҳамроҳининг истеҳзоли гапига эътироз билдириб ўтиришнинг ҳожати йўқ деб ҳисоблаган, балки бунга шунчаки эътибор бермаган Генри Бёрчнинг таклифини бажону дил қабул қилди ва пича нафасларини ростлашганидан сўнг Уортон кемага ўтиб олишга уриниб кўрадиган бўлди, улар ана шунга келишишди.

Қочоқларимиз енг шимариб қорин тўйдиришга киришишди, бир пайт тўсатдан олисдаги отишма овозини эшитиб, ўзларининг муҳим машғулотларидан тўхташди-ю, тек қотишди. Олдинга бир неча яккам-дуккам ўқ овози келди, кейин патира-путур, узоқ отишув бўлди, ундан ҳам кейин олдинма-кейин бир неча марта талай қуроллардан бир йўла ўт очилди.

— Пайғамбарона башоратингиз тўғри чиқди-ку,— деганича Генри сапчиб туриб кетди.— Қўшинларимиз исёнчилар билан жангга киришишди. Шу жангни лоқал кўриш учун олти ойлик маошимни беришга ҳам тайёр эдим!

— Ҳм,— жавоб қилди унинг йўлдоши хотиржамгина кавшашда давом этиб,— жангни олисдан туриб томоша қилган тузук. Менга қолса, ҳозир қитъа қўшинларининг қайноқ ўқларидан муздек бўлса ҳам манави чўчка тўши маъқулроқ.

— Бунақанги кичик отрядни шунча қуролдан бир йўла ўққа тутиш ортиқчалик қилади; лекигин улар па-лапартйш ўқ узишяпти назаримда.

— Бу коннектикутлик кўнгиллилар, улар чийратма ўқ узишянти,— деди чорбозорчи бошини кўтариб, қулқ соларкан,— улар беҳуда ўқ узишмайди, ҳар битта ўқлари нишонга тегади. Бир йўла ўқ узаётганлар мунтазам кўшинлар, инглизларнинг... агар иложи бўлса... ҳамиша буйруқ билан бараварига ўт очишларини ўзингиз биласиз-ку, ахир.

— Чийратма ўқ узиш деётганингиз — бундай отишма менга ёқинқирамаяпти,— деб қўйди капитан, олисга безовталиқ билан тикиларкан.— Бу тезкор отряднинг ўт очишидан кўра кўпроқ ноғоранинг тарақа-туруқига ўхшаб кетади.

— Йўқ, йўқ, мен тезкор отряд деганим йўқ,— дея қаршилик билдирди Бёрч бир тиззасига кўтарилиб, кавшанишдан тўхтаб.— Кўнгиллилар жойларида мустаҳкам турган бўлишса, унда қирол кўшинларининг сара полклари ҳам уларни эплаштиролмайди. Ҳар битта аскар, худди ишхонасида ишлаётгандек, хотиржам ўз ишини қилаверади, устига-устак ҳаммалари пухтакорлик билан ўқ узишади, ердаги одамларга теккизиш керак пайтда булутни нишонга олишмайди ҳеч қачон.

— Худди уларга омад тилаётгандай қилиб гапиряпсиз-а, сэр!— деди Генри газаб-ла.

— Мен ҳақ ишга омад тилайман, капитан Уортон. Умид қиламанки, сиз мени яхши биласиз, иннайкейин, қайси томонга хайрихоҳ эканимдан шубҳа-гумон қилмасиз.

— О, мистер Бёрч, сизнинг қирол томонида эканингиз ҳаммага отнинг қашқасидай маълум гап. Лекин, чамамда, бир йўла ўт очиш тўхтади чоғи.

Икковлон диққат-ла қулоқ солишди. Палапартиш ўқ овозлари сийраклашиб қолди, бироқ ҳеч қанча фурсат ўтмай яна бир йўла узилган ўқ товушлари янграй бошлади.

— Найза жанги бошланди,— деди чорбозорчи.— Мунтазам аскарлар найзани ишга солишди, исенчилар бўлса чекинишга тушишди.

— Ҳа, мистер Бёрч, милтиқ найзаси — Британия аскарининг чинакам қуроли. У найзабозлик жангини ёқтиради.

— Ҳўш, менимча эса, бунақанги даҳшатли қурол билан жанг қилишни ёқтириб бўлмайди,— дея эътироз билдирди чорбозорчи.— Билишимча, кўнгиллилар ҳам

шундай фикрдалар, зотан уларнинг ярмида бунақанги манфур санчқи йўқ. Ё худо, қани энди, капитан, мен билан бир маротабагина рақиблар қароргоҳига борсангиз-у, уларнинг Банкер-Хилл¹ ва Бергойн тўғрисидаги уйдирмаларни оғиз тўлатиб гапиришларини эшитсангиз! Гапларига қулоқ солиб туриб, гўё бу одамлар учун найзабозлик жанги энг кўнгилли, энг ёқимли машғулот экан-да, деб ўйлайсиз.

Чорбозорчининг истеҳзоли чеҳрасига ўта соддадиллик ифодаси қалқди, таъби хира тортган Генри жавоб қайтармасликка аҳд қилди.

Энди яккам-дуккам, палапартиш узилган ўқ овозлари эшитилар, ора-сира бу ўқ овозларини бир йўла очилган ўт садолари босиб кетарди. Иккала қочоқ безовталиқ ила бу овозларга қулоқ солиб туришар экан, туйқусдан яқингиналарида пилта милтиқ кўтарган киши пайдо бўлди-ю, тоғ ёнбағирларини қоплаган кедрзордан писибгина, эҳтиёткорлик билан уларга яқинлашаверди. Шубҳали бу нотаниш одамга биринчи бўлиб Генрининг кўзи тушиб қолиб, ўша заҳотиёқ ҳамроҳига кўрсатди уни. Бёрч сесканиб кетиб, беихтиёр худди қочишга шайлангандай бир ҳаракат қилди, бироқ дарҳол ҳушини йиғиб олди-да, токи нотаниш кимса улардан бир неча ярд нарида тўхтагунига қадар қовоғи уюлганча миқ этмай туверди.

— Сизларга дўст бўлиб келдим,— деди у милтиғи кўндоғини ерга қўяркан, лекин яқинроқ келишга чўчиётгани кўриниб турарди.

— Орқангизга қайтинг,— деди Бёрч унга,— мунтазам қўшинлар ҳайт деса эшитиладиган ерда турибди, Дайвудининг суворийларини эса бу яқин атрофда қораси ҳам кўринмайди, гапнинг қисқаси, бугун мен қўлга туширолмайсиз.

— Ҳе ўша Данвудини, суворий-пуворийлари билан қўшиб, падарига лаънат!— дея шангиллади скиннерлар тўдасининг раҳнамоси (зеро бу одам худди ўшанинг ўзгинаси эди).— Эй тангрим, қирол Георгни ўз панонингда асра, унга тезроқ исёнчилар устидан ғалаба ато

¹ Банкер-Хилл — Бостонга нисбатан барча устуликларни берувчи тепалардан бири, америкаликлар 1775 йили ўша ерда уч марта душманининг шиддатли ҳужумини қайтарганлар ва жанг майдонини ўқ-дорилари тугагандан кейингина ташлаб чиққанлар.

қил! Агар менга ковбойлар қароргоҳига борадиган бехавотир йўлни кўрсатиб юборсангиз, мистер Бёрч, яхшигина ҳақ бераман ва бир умрга дўстингиз бўлиб қоламан.

— Йўл мен учун қандай очиқ бўлса, сиз учун ҳам худди шундай очиқ,— деб жавоб берди Бёрч нафратини унчалик яширолмаي, унга тескари ўгирилиб оларкан.— Башарти ковбойларга қўшилиш ниятида бўлсангиз, уларни қаердан топишни ўзингиз ҳам биласиз.

— Лекин уларнинг ҳузурига ёлғиз ўзим боришдан чўчияпман-да. Сизни бўлса бу ерда ҳамма яхши танийди, мабодо мени ўзларинг билан бирга ола кетиб, улар ҳузурига бошлаб борсанглар, бунинг зиёни йўқ-ку сизларга.

Турунг шу ерга етганда Генри тапга қўшилиб, скиннер билан сўзлашиб кўриб, агар милтигини уларга беришга кўнсагина бирга олиб кетишларига розилик берди. Скиннер бу шартга дарҳол кўнди-ю, Бёрч шошапиша унинг қўлидан милтиқни олди; бироқ қуроли елкасига осиб, йўлга тушишдан бурун чорбозорчи унинг ўқланган-ўқланмаганини синчиклаб кўздан кечираркан, мамнуният билан ўқдонга қуп-қуруқ ўқ ва питра жойланганига ишонч ҳосил қилди.

Келишиб олганлари замоноқ учовлон олға қараб йўлга тушишди. Дарё ёқалаб юришаркан, токи тўппатўғри ҳарбий кема қаршисида тўхтагунларича Бёрч ҳамроҳларини ҳеч зоғнинг кўзига чалинмайдиган дастқам йўллардан бошлаб борди, шу ерга етиб келгач, чорбозорчи шартли ишорани берганди, кемадан улар ёққа қайиқ жўнатишди. Денгизчилар ниҳоятда эҳтиёткорлик билан қирғоққа яқинлашишга ботингунларича талайгина фурсат ўтди; Генри ниҳоят денгизчиларга бошчилик қилаётган офицерни ўзини ола кетишга унатишга муваффақ бўлди, шундан сўнг қочоқ эсон-омон ўз қуролдош ўртоқлари сафига қўшилди. Капитан Бёрч билан хайрлашаркан, унга ўша кезлардагига нисбатан хийла қаппайган картмонини тутқазди. Чорбозорчи ҳадяни олди ва скиннер тескари қараб турган пайтдан фойдаланиб, айнан шундай бойликлар яшириш мўлжалланган пинҳоний чўнтагига сездирмайгина солиб қўйди.

Қаттагина қайиқ қирғоқдан узоқлаша бошлаганида Бёрч бурилди-ю, кўксини эзиб-босиб турган оғир юкдан халос бўлган одам янглиғ енгил тин олди, кейин эса бир

маромда шаҳдам одим ташлаган кўйи яна тоғ томон кетаверди. Скиннер унга эргашди — ҳар иккалалари бир-бировига шубҳа аралаш кўз қирларини ташлай-ташлай боришар, икковларидан ҳам чурқ этган садо чиқмасди.

Дарё ёқалаб кетган йўлдан соябон аравалар ўтиб турибди; баъзан қишлоққа қилган босқинлари пайтида қўлга туширилган ва шаҳарга жўнатилаётган бу ўлжаларни отлиқлар отряди кузатиб ўтиб қолади.

Чорбозорчининг алоҳида ўй-мулоҳазалари бор эди — у ана шунақанги отрядларга йўлиқиб қолишдан қочар ва мутлақо улардан ҳимоя изламасди. Бёрч бир неча миль масофани нақ соҳил ёқалаб босиб ўтди, скиннернинг талайгина марта дўстона суҳбатга тортишга уришиб кўришига қарамай, у бу вақт орасида миқ этмади, қўлидаги милтиқни маҳкам чангаллаганча, йўлдошига ишонинқирамай қараб-қараб қўйганча кетаверди; кейин у тўсатдан катта йўлга бурилди, афтидан, Гарлемга тўппа-тўғри тоғ ошиб ўтишга шайланган эди. Худди шу пайт энг яқиндаги тепа орқасидан чиқиб келган отлиқлар отряди Бёрч қаршисида пайдо бўлди, чорбозорчи буни пайқашга улгуролмай ҳам қолганди. Ортга уриб қолишнинг фурсати ўтганди, аммо аскарларга тузукроқ тикиларкан, Бёрч, энди хираҳандон ҳамроҳдан қутулаган бўлдим, деган ўй билан бу учрашувдан суюниб кетди. Отряд ўн саккиз ёки йигирма чоғли суворийлар мундиридаги отлиқлардан иборат бўлиб, эгарлари ҳам ҳарбийларники эди, бироқ уларда ҳарбийча қад-қомату ўзларини ҳарбийчасига тутишдан асар ҳам кўринмасди. Урта яшар тикмачоқдек одам олдинда келар, башарасидан (ўз касб-кори талаб этганидай) телбаёна жасорати кўпу ақли эса ниҳоятда кам экани кўриниб турарди. Эгнида офицерлар мундири, бироқ кийинишида одатда қирол қўшинлари кийимидаги жентльменларга хос башанглик, хатти-ҳаракатларида эса назокат сезилмасди. Унинг бақувват оёқлари, афтидан, букилмайдиганга ўхшарди, кейин, гарчи эгарда мустаҳкам ва бемалол ўтирган бўлса-да, жилов тизгинини шундай ушлаб олгандики, буни кўрса виргиниялик энг ношуд чавандоз ҳам уни тоза кулги қилиши турган гап эди. Худди чорбозорчи кутганидек, отряд бошлиғи уни чақириб қолди, овози ҳам турқига ўхшаган ёқимсиз, совуқ экан.

— Ҳой жентльменлар! Қаёққа шошиляпсизлар бун-

чалик? Тагин айғоқчилик қилгани Вашингтон юборган бўлмасин буёққа?

— Мен бечораҳол бир чорбозорчиман,— деб жавоб берди Гарви мулойимгина қилиб,— шаҳардан янги мол олгани тоғдан тушиб келяпман.

— Хўш, бечораҳол чорбозорчи дўстим, шаҳарга қандай қилиб ўтмоқчисан? Сен ҳали бизни Қингс-Бриж остоналаридаги қалъа-истеҳкомларни махсус ўзингга ўхшаган дайди-саёқ қаллоблар шаҳарга бемалол кириб чиқишлари учун эгаллашган ҳам деб ўйларсан?

— Қўлимдаги рухсатномам у ерга киришимга имкон берса керак, деган умиддаман,— дея жавоб қилди Гарви бепарво қиёфада унга қоғозни узатаётиб.

Офицер,— зотан у шундай ҳисобланаётганди,— қоғозни ўқиб бўлиб, Гарвиге таажжубли ҳамда синчков назар ташлади. Сўнгра у ўз буйруғига биноан чорбозорчининг йўлини тўсиб турган аскарларига ўгирилиб, шанғиллади:

— Бу одамни нимага тўхтатдинглар? Утказиб юборинглар, тинчгина ўз йўлига кетаверсин. Хўш, ўзлари ким бўладилар? Рухсат қоғозда сен тўғрингда ҳеч нима дейилмаган-ку?!

— Йўқ, сэр,— жавоб қилди скиннер хушомадгўйлик билан бошидан шляпасини оларкан.— Мен алданиб исёнчилар қўшинида хизмат қилган бир бечора одамман, аммо худога шукурки, адашганимни тушуниб, худонинг суюклиси — қирол қўшинлари сафига ёзилиб, олдинги гуноҳларимни ювишга аҳд қилганман.

— Суф сенга-е, ахир бу қочоқ скиннер-ку! Онт ичиб айтаманки, ковбойлар пинжиге киришга тайёр бу! Ушарамаслар билан бўлган охирги жанг пайтида мен ўз аскарларимни душмандан аранг фарқлай олгандим. Бизга ҳали-ҳозирча мундир етишмай турибди, бунақаларга келсак, бу фирибгарлар бир қўшиндан иккинчисига шунчалик тез-тез қочиб ўтиб туришганидан уларнинг афт-башаралари одамни осонгина чалғитиб қўяди. Ҳа майли, қани, олга! Бир иложини қилиб иш топиб берармиз сенга.

Бундай кутиб олиш қанчалик нохуш бўлмасин, ўзини гутишига қараб скиннернинг кўнглидаги ҳисларни аниқламоқчи бўлсак, у бундай кутиб олишга тан берганди. У бажону дил шаҳар томон йўлга тушди ва қўполдан-қўпол бошлиқнинг хўмрайишию дағдағали сўроқлари-

дан қутулгани хурсандчилигидан бошқа ҳамма ўй-фикрлари хаёлидан кўтарилиб кетганди. Бироқ бу тезкор отрядда сержантлик вазифасини бажарувчи аскар отини ўз бошлиғига яқинлатиб келиб, у билан овозини пасайтириб, афтидан, сирли тарзда гаплаша бошлади. Улар пичирлашиб гаплашишаркан, дам-бадам скиннерга тикилиб-тикилиб қўйишарди, скиннер бўлса, уларни ўзига алоҳида эътибор беришяпти деган хаёлга борди. Бунчалик қизиқишаётганлари унга ҳатто ёқди, бунинг устига десангиз, гарчи жиддий бўлса ҳамки, бошлиқнинг лаблари ҳар қалай мамнун жилмайганини пайқади. Бу унсиз томоша отлиқлар текис ерлардан ўтиб бўлгунларича муттасил давом этиб бориб, тоққа кўтарилганларидан кейингина тугади. Шу ерга етганда капитан билан сержант отрядга тўхташга буйруқ бериб, отдан тушишди. Ҳар иккаласи ҳам эгар тўрвасидан биттадан тўппонча олишди, бу нарса на хавотир ва на шубҳа уйғотганди, зеро ўша замонларда ҳамма ҳам шундай эҳтиёт чораларини кўрарди, кейин чорбозорчи билан скиннерга орқаларидан юришни буюришди. Ҳадемай улар тоғнинг дарё узра соябондай туртиб чиқиб, тиккасига пастлаб кетган жойга етиб боришди. Бу жойнинг бир чеккасида ярим хароба, ташландиқ омбор бор эди. Томида анчагина тахтаси йўқ, кенг дарвозаси эса бузиб ташлабган: бир тавақаси иморатнинг олдигинасида, иккинчиси бўлса тик ёнбағирликнинг қоқ ўртасида ётибди — уни шамол ўша ерга суриб-учириб борган кўринади.

Ана шу бефайзу бепутўр омборхонага кираркан, ковбойлар офицери чўнтагидан бафуржа калтагина, қўпдан буён тутилганидан қора дарахтдай қорайибгина қолмай, балки ўшандай ярақлаб кетган тамаки сумагини, тамакидон билан чақмоқтош, бир парча маъдан ва пилик солинган чарм тўрвачасини чиқарди. Бу ашёлар ёрдамида бирпасда тамаки сумагини тутатиб, лабига қистирди — ўзининг ушбу эски қадрдонисиз у мулоҳаза юритолмасди, эскидан шунга ўрганиб қолган эди. Пағапаға тутун тепага ўрлай бошлаши биланоқ капитан қўлини сержант томонга узатди, униси бўлса чўнтагидан калтагина арқон парчасини олиб, ўз бошлиғи қўлига тутқазди. Капитан тамакисини башараси кўринмай қоладиغان даражада бурқситганча бинонинг деворини синчиклаб кўздан кечираверди. Ниҳоят, тамаки сумагини оғзидан олиб, тоза ҳаводан ютинди-да, тагин уни оғзига

қистириб, ишга киришди. Шифтда, олисдаги Нью-Йорк кўрфазига қараб интилаётган дарё кўриниб турадиган жануб ёққа қараган дарвоза тепасида йўғон тўсин ташланган эди. Капитан қўлидаги арқоннинг бир учини удоқтириб, ўша тўсин устидан ўтказди-да, кейин қўлидаги иккинчи учига сиртмоқ солди. Сал нарида тагсиз, қуриб-қовжираб ётган бочкача турарди, уни ишга яроқсиз бўлиб қолгани сабабли ташлаб кетгандилар чоғи. Сержант офицернинг ишораси билан уни тўсиннинг тагига келтириб қўйди. Бу тайёргарлик ниҳоятда совуққонлик билан адо этилди ва афтидан, ҳаммаси бошлиқнинг кўнглидагидай бўлди.

— Буёққа кел,— деди у бамайлаҳотир, бу ишларни томошабиндай индамай кузатиб турган скиннерга.

У итоат этди. Скиннер бўйнидаги рўмолчани юлқиб олиб, бир чеккага улоқтирганларидан кейингина бир оз безовталана бошлади. Лекин безовталиги — рақибдан бирон нарсани билиш ёки ўлжани тортиб олиш учун унинг ўзи неча-неча марталаб шундай усулларни қўллагани сабабли бундай даҳшатли дақиқаларда бунақанги ишларни кўрмаган одам юрагига қутқу соладиган ваҳимага мутлақо ўхшамасди. Тадорик ишлари қанчалик совуққонлик билан бажарилган бўлса, скиннернинг бўйнига сиртмоқни ўшанчалик бепарволик ила солиб, бочкача оғзига бир парчагина тахтани ташлашди-да, устига чиқишни буюришди.

— Бочкача ағанаб кетиши мумкин-ку,— дея қаршилик билдирди скиннер, фақат эндигина танасида титроқ туриб.— Истаган нарсангизнинг барини ўз ихтиёрим билан айтиб бераман, ҳатто бизнинг отрядимизни Понд яқинида қандай пойлашни ҳам. Оворагарчилик қилишларингни ҳожати йўқ, ҳаммасини ўзим айтиб бераман — ахир отрядга мени туғишган иним бошчилик қилади-ку.

— Менга ҳеч қанақанги маълумот-палумотни кераги йўқ,— дея жавоб берди унинг жаллоди (негаки у ҳозир чиндан ҳам худди жаллоддай ҳаракат қилаётганди) ва арқоннинг бир учини тагин иргитиб тўсин устидан ўтказди-да, астагина тортганди, скиннер қанчалик ночор аҳволда қолганини ҳис этди; кейин арқонни маҳкамроқ боғлаб, ҳеч кимни бўйи етмайдиган қилиб учини яна бир марта тўсин устидан оширди.

— Ҳазилларинг ҳаддан ошиб кетяпти-ку,— дея таъна

аралаш хитоб қилди скиннер оёғи учига кўтарилиб; бошини сиртмоқдан чиқаришга беҳуда уринаркан.

Бироқ офицер унинг сирғалиб тушишига имкон бермайдиган даражада тажрибали ҳамда уддабурон одам эди.

— Мендан ўғирлаб кетган отни қаёққа гумдон қилдинг, қаллоб?— дея тўнғиллади капитан, жавобни кутиб бэзидан тутун бурқситган кўйи.

— Таъқиб пайтида ўлиб қолди, — шоша-пиша жавоб берди скиннер, — лекин ундан кўра чопқирроқ ва наслдорроқ от топса бўладиган жойни кўрсатаман сизга.

— Ёлғончи! Керак бўлса ўзимга отни ўзим топиб оламан. Яхсиси худога илтижо қил, чунки ажалинг етиб, кунинг битиб турибди. — Ана шу таскин берувчи насихат оғзидан чиқар-чиқмас у қўнжи баланд этиги билан бочкачани қаттиқ тепиб юборганди, тахталари ҳар томонга сочилиб кетди, скиннер эса осилиб қолди. Қўли боғланмаганди, у арқонга чанг солиб, жон-жаҳди билан тепага кўтарилишга уринди.

— Етар энди, капитан, — деди у дудуқланиб, гарчи овози хириллаб, оёқлари қалтирай бошлаган бўлса-да. — Шунча ҳазил қилганингиз етар, устимдан мириқиб кулиб олдингиз. Қўлим толди, бундай аҳволда кўп туролмайман.

— Менга қаранг, жаноб чорбозорчи, — дея мурожаат қилди капитан Бёрча, бўйин товлашга заррача ўрин қолдирмайдиган бир оҳангда, — сизни бу ерда менга керагингиз йўқ. Тўрт томонингиз қибла, худонинг паноҳига топширдим сизни, қани, бир туёғингизни шиқиллатиб қолинг-чи! Бордию бу кўппакка қўл теккиза кўрсангиз, агар йигирмата сэр Генри хизматингизга мунтазир бўлган тақдирдаям, ўша заҳотиёқ ўзингизни унинг ўрнида кўрасиз.

Шундай деб у омборхонадан чиқиб, сержант билан биргаликда йўл томонга жўнади, чорбозорчи бўлса қуйига, қирғоққа қараб югурди.

Аmmo-лекин Бёрч чопганча ўзини ковбойлардан яширган буталар ёнига етиб боргани ондаёқ дилида бу машъум томошанинг пироварди қандай бўлишини кўриш истаги туғилганини ҳис этди.

Скиннер бир ўзи қолгач, азоб берувчилар қаёққа гоёиб бўлганларини билиш учун ваҳима ичра атрофга аланглай бошлади. Шунда хаёлига илк бора, ковбойлар

мени ростдан ҳам у дунёга жўнатишмоқчи шекилли, деган даҳшатли фикр келди чоғи. У, қўйиб юборинглар, деб ёлборишга тушди, пойинтар-сойинтар қилиб аллақанақанги жуда муҳим маълумотларни айтиб бераман дея илтижою таваллога ўтди, сиртдан қараганда маймунлар йиғлайдигандек таҳликали кўринган аҳволи ростдан ҳам ҳалокатли эканига ишонганини истамай, шиква-шикоятини аянчли ҳазиллар билан қориштириб юборди. Лекин узоқлашиб бораётган отлар дупурини эшитганида, атрофга аланглаб, ўзига ёрдамга келадиган бирор одам қорасини кўрмагач, бутун аъзойи баданида қалтироқ турди, кўзлари эса қўрқувдан нақ косасидан ўйнаб чиқиб кетди. У жон талвасасида тўсинга етиб олишга интилди, бироқ олдинги уринишлари оқибатида ҳолдан тойганидан бунинг уддасидан чиқолмади; шунда у арқонни тишлари билан кемириб узмоқчи бўлди, лекин бундан ҳам фойда чиқмади, охири бутун оғирлиги қўлларига тушган кўйи осилиб қолди. Энди у бақириб-чақирмасди, балки додларди:

— Ёрдам беринглар! Арқонни кесиб юборинглар! Капитан! Бёрч! Раҳмдил чорбозорчи! Йўқолсин Конгресс! Сержант! Яратган ҳаққи ёрдам беринглар! Яшасин қирол! Э худо, худойим! Раҳм қилинглар, ёрдам беринглар! Ёрдам беринглар! Ёрдам...

Унинг овози сўниб-пасайиб борарди. У бир қўлини бўйнидаги сиртмоқ остидан ўтказишга уринди, қисман буйга эришди ҳам, аммо иккинчи қўли арқонни қўйиб юбориб, шилқ этиб танаси ёнига тушди. Бутун гавдаси бир муддат қалтираб-силкиниб турди, кўп ўтмай сиртмоқда кўрқинчли мурда осилганча қолди.

Бёрч бу мудҳиш манзарага худди сеҳрлангандай анграйиб қараб қолганди. Скиннернинг охирги фарёди янграганда у қулоқларини қўллари билан беркитганча, жони борича йўл томонга қараб чопа кетди. Нажот тилаган бу фарёдлар чорбозорчининг қулоқлари остида талай вақтларгача жаранглаб турди, бу даҳшатли манзара хотираси саҳифаларидан ўчгунга қадар орадан бир неча ҳафталар ўтди.

Ковбойлар отряди, гўё ҳеч нарса бўлмагандай, йўлда осойишта-хотиржам от суриб борар, скиннернинг жасади эса шамолда сал тебранган кўйи арқонда осилиб ётарди; у тоқиб омборхонага қандайдир бир дайди тасодифан кириб қолмагунича узоқ вақт осилиб ётди.

XXXIII боб

Гўрицга нурлар тўлсин,
Ҳамиша унсин гуллар,
Дўстларнинг меҳри қолсин
Изинг ўчирмас йиллар.

Холлек

Юқорида тасвирланган воқеалар содир бўлаётган пайтда капитан Лоутон Чорраҳа қишлоғидан чиқиб, ўзининг кичик отрядини аста-секин ва эҳтиёткорлик билан душман истиқболи сари бошлаб бораверди. У шунчалик усталик билан ҳаракат қилдики, ҳеч қанча вақт ўтмай отрядни қуршаб олмоқчи бўлган душманга чап бериб кетди; аynи чоқда капитан ўз отрядининг сон жиҳатидан ниҳоятда кичик эканини эпчиллик билан яшириб, душманда америкаликлар қўшини ҳамла қилиб қолади деган ваҳима уйғотишга эришди. Ўз бошлигининг қатъий буйруғига биноан Лоутон ана шундай эҳтиёткорона тактикани қўллаётган эди. Данвуди отрядни қолдириб кетаётганида инглизларнинг шошилмай олға силжиб келаётгани маълум бўлганди, шу боисдан майор Лоутонга то ўзи душманнинг орқага қайтадиган йўлини кесиб қўйишда ёрдам берадиган пиёда аскарлар полки билан қайтмагунича улар атрофида ўралашиб юраверишни буюрганди. Капитан ана шу буйруққа аниқ риоя қиларди-ю, лекин сабри чидамай муттасил қийналарди, негаки табиатан қизиққонлилиги туфайли ҳар сафар хужумга ташланаман деганида ижозат бермасалар тутақиб кетарди.

Ана шу сафар чоғида Бетти Фленеган отрядга эргашиб, ўз аравасида Вест-Честернинг тоғу тошлари орасида ҳормай-толмай йўл босаркан, гоҳ сержант билан инсу жинсларнинг феъл-атвори ва одатлари тўғрисида баҳслашар, гоҳ турли муолажа усуллари устида доктор билан қизгин тортишувга киришиб кетарди; улар орасида англашилмовчиликлар чиқиб турмаган бирор соат деярли бўлмасди. Бироқ ҳозир баҳс-мунозарани бас қиладиган фурсат етганди, зеро америкаликлар ўз душманлари билан куч синашадиган дақиқа яқинлашиб қолганди. Шарқий штатлардан тўпланган кўнгиллилар отряди пана жойларини тарк этиб, душманга қарши йўлга чиққанди.

Лоутон пиёда аскарларнинг ёрдамчи отряди билан ярим кечада учрашди, капитан дарҳол пиёдалар командири билан кенгаш ўтказди. Капитаннинг рақиб кучларининг жасорату матонати тўғрисида нописандлик билан айтган гапларини эшитган пиёдалар отрядининг бошлиғи Данвудининг ўз суворийларини бошлаб келишини кутиб ўтирмай, тонг оқариб, душман қўшинлари жойлашган маррани кўз илғай бошлаган заҳотиёқ ҳужумга ўтишга қарор берди. Шу қарорга келингач, Лоутон кенгаш бўлган уйдан чиқиб, ўзининг кичиккина отряди ёнига жўнади.

Капитаннинг суворийлари отларини баланд пичан гарамидан сал нарироққа боғлаб, бирпасгина кўз илтириб олгани гарам панаоиди чўзилишганди. Доктор Ситгривс, сержант Холлистер ва Бетти Фленеганлар четроқдаги ясси тош устига бир нечта от ёпиқларини тўшаб, ўша ерга жойлашишган эди. Девкор қоматли Лоутон ҳам плашига ўралиб, жарроҳнинг ёнига чўзилдида, тирсагига таянган кўйи кўк тоқида сузаётган ойга тикилганча чуқур ўйга толди. Сержант доктор олдида эҳтиром сақлаб қаддини тик тутиб ўтирарди, савдогар хотин эса дам ўзи ёқтирган ҳикматли сўзлардан бирортасини айтмоқ учун бошини кўтарар, дам яна бошини жин солинган яшикка қўйиб, ухлашга ҳаракат қиларди.

— Шундай қилиб, сержант, — деди Ситгривс бошлаб қўйган гурунгини давом эттириб, — агар сиз рақибингизга пастдан юқорига қарата қилич соладиган бўлсангиз, у чоқда танангизнинг тоши зарбангизга қўшимча куч беролмайди, шу сабабли зарбангиз ҳалокатли бўлмайди, илло, ҳар қалай уруш мақсаду мўлжалига мос келади, зеро душманни сафдан чиқаради.

— Қанақанги аҳмоқона гап бу! — дея гап қўшди Бетти. — Унинг гапига ишонманг, сержант. Жанг пайтида душманни ўлдириш гуноҳ бўларканми? Иннайкейин, мунтазамчилар бизнинг йигитларимизга шафқат қилишяптими? Мана, капитан Жекдан сўранг, агар йигитларимиз жон-жаҳдлари билан олишишмаса юртимиз озодликка эришармикин. Жон-жаҳдинглар билан олишинглар деб шунча виски беряпман-да сизларга!

— Сиздай жоҳилу нодон хотинни, миссис Фленеган, жарроҳлик илмининг нозик томонларини тушунади деб хаёл қилишнинг ўзи, шубҳасиз, бемаънилик, — жавоб берди доктор нафратомуз хотиржамлик билан, унинг бу

сўзлари Беттининг иззат-нафсига қаттиқ тегди.— Қилич зарбасининг фарқига бориш йўл бўлсин сизга, шу сабабли ушбу яроғдан тўғри фойдаланиш борасида мунозара қилишнинг сиз учун на назарий ва на амалий аҳамияти бор.

— Бунақанги сафсаталар билан менинг неча пуллик ишим бор. Мен фақат битта нарсани биламан: уруш эрмак, ўйинчоқ эмас, қандай қилиб, кейин қаерга зарба бераётганини ўйлаб ўтирадиган жойи ҳам йўқ, ишқилиб душманга теккизсанг бўлгани.

— Эртанги кунимиз қизгин бўладиган кўринадими, капитан Лоутон?— деб сўради доктор.

— Шундай, сиз ўйлагандан кўраям қизгинроқ бўлади-ёв,— дея жавоб берди капитан.— Бу кўнгиллилар кўрққанлариданми, тажрибасизликлариданми, ишқилиб, жуда ёмон жанг қилишади, шунинчун ҳақиқий аскарлар уларнинг ўрнига ҳам терлашга мажбур бўладилар.

— Мабодо тобингиз қочиб қолгани йўқми, Жон?!— дея хитоб қилди доктор унинг биллагидан олиб, одатича томирини ушлаб кўраркан; бироқ томирининг осойишта, бир маромда тепиши унинг ҳам жисмонан, ҳам руҳан соппа-соғ эканлигидан далолат бериб турарди.

— Арчибалд, милтиқни худди таёқдай силкийдиган, тепкини босаётганида кўзини чиппа юмиб оладиган, сафга эса бамисоли арра тишларидай қинғир-қийшиқ тизиладиган йигитларга суяниб жангга кириш ва ғалаба қозониш мумкин деб ҳисоблайдиган командирларимизнинг калтабину бефаросатлигини ўйлаган пайтларимда юрагим сирқираб, ачишиб кетади. Биз ана ўша одамларга орқа қиламиз-да, энг абжир жангчиларимизнинг қонини беҳудага тўкамиз.

Доктор ҳайрат-ла қулоқ соларди. Уни бу сўзларнинг маънисидан кўра кўпроқ оҳанги таажжублантираётган эди. Одатда капитан бошқа барча пайтлардаги доимий совуққонлигидан фарқли ўлароқ жанг олдидан ғайрати жўшиб, жони танасига сиғмай қоларди. Аммо бугун унинг овозида умидсизлик, хатти-ҳаракатида эса ҳорғинлик акс этиб турарди, бу нарса унинг доимий феъл-атвориға тамоман зид эди. Жарроҳ капитаннинг кайфиятидаги ушбу ўзгаришдан фойдаланиб, уни ўзи ижод этган усулда жанг қилишга қай йўсинда унатиш устида бош қотириб, бир нафас жим турди-да, кейин деди:

— Жон, ҳаммасидан ҳам оқилона иш полковникка

душманни олисдан туриб ўққа тутишни маслаҳат бериш: узоқдан учиб борган ўқ рақибни сафдан чиқаради-ю...

— Асло! — тоқатсизлик билан шанғиллади капитан. — Агар мажбуран душманга яқинроқ боришга муваффақ бўлинса, майли, бу бекорхўжалар инглиз пилта милтиқлари дудини искаб, бир муртларини куйдириб олишсин... Келинг, бу гапларни бас қилайлик! Айтинг-чи, Арчибалъд, ойнинг ҳам худди еримизга ўхшаган сайёралигига, у ерда ҳам бизга ўхшаган жондорлар борлигига ишонасизми?

— Бўлиши мумкин, Жон. Бизга ойнинг ҳажми маълум, борди-ю, қисслаб кўрилса, у чоқда ойда ҳам жондорлар бор деб тахмин қилиш мумкин. Илло, биз ой аҳолиси барча илмлар соҳасида одамлар эришган даражага етган-етмаганини билмаймиз, зотан бу нарса кўп жиҳатдан уёқдаги жамиятнинг ҳаётий шарт-шароитларига, шунингдек, бундан кам бўлмаган даражада ўша жамиятнинг жисмоний ҳолатига ҳам боғлиқдир.

— Уларнинг илми қандайлиги билан ишим йўқ, Арчибалъд, лекин мени шундай оламларни яратган ва уларнинг хатти-ҳаракатларини бошқариб турадиган қудратли куч ҳайратга солади. Нимагалигини ўзим ҳам билмайман-у, лекин бу танасида доғ-дуғи, сиз айтгандай, денгиз ва тоғлари нур таратиб турадиган жисмга қараганимда кўнглимга ғашлик чўқади. Назаримда, таналарини ташлаб кетган руҳлар ўша ерда юргандек бўлиб туюлаверади.

— Жонгинам, қиттаккина вискидан отиб юборинг, — деди Бетти тагин бошини кўтариб, унга шахсий ичимликдонини узатаркан, — тунги салқин сал қонни совутиб, этни жунжитади, бунинг устига отинг ўчгур кўнгиллилар билан гаплашиш қизиққон одамни хит қилиб юборади. Бир қултумгина ичинг, жоним, кейин тонггача мириқиб ухлайсиз. Ронокига ўз қўлим билан ем бердим: эртага озмунча елиб-югурмаслигини кўнглим сезгандида ўзиям.

— Қаранглар, тепамизда бепоён осмон, — дея сўзини давом эттирди Лоутон худди ўша оҳангда, Беттининг гапига эътибор ҳам бермай, — минг-минг афсус ва надоматлар бўлсинким, ўз майлу эҳтиросларини деб одамзод сингари арзимас, зиғирдаккина қурт-қумурсқалар шундай улуғвор, маҳобатли ижодга рахна соладилар, ҳусинини бузадилар.

— Баайни ҳақ гап, қадрдоним Жон; ер юзида ҳаммага жой етарли, башарти ҳар ким ўз улуши билан қаноатланса, ҳамма тинч-тотув, ўйнаб-кулиб яшаса бўлади. Илло урушнинг баъзи бир хил афзаллик жиҳатлари ҳам бор: хусусан, уруш жарроҳлик илмининг тез қулоч ёйишига ёрдам беради.

— Хув анави юлдузни қаранглар,— дея гапини давом эттирди Лоутон ўз фикрининг бўлинишини истамай,— унинг нурлари сузиб юрган булутларни ёриб ўтишга уриняпти. Эҳтимол, бу ҳам бизга ўхшаган онгли жондорлар яшайдиган бир оламдир. Сизнингча қандай, улар ҳам уруш ва қон тўкишни билишармикин?

— Гапга аралашишга ботинганим учун маъzur тутасиз-у, сэр,— деди сержант Холлистер, беихтиёр қўлини уч бурчак шляпасига теккизиб,— муқаддас китобда битилишича, Исо Навин ғанимлар билан жанг қилаётганида худо қуёшга тўхтаб туришни амр этган экан. Ўйлашимча, у бу ишни Исо кундузги ёруғда душманга қарши қанот томондан ҳужумга ўтиши ёки, эҳтимол, орқа томондан зарба бериши, ёхуд бирорта бўлак йўриғини амалга ошириши учун қилган, сэр. Башартики яратганининг ўзи унга мадад қўлини тутган экан, бундан чиқди, жанг қилиш гуноҳ эмас экан-да. Қадим замонларда отлиқ яскарлар отрядларини шайлаш ўрнига араваларда уришишганини эшитганимда кўпинча ҳайрон бўлардим, негаки яхшилаб қуроллантирилган бундай отрядлар пиёда қўшинлар сафини осонроқ ёриб ўтган, ҳатто ўшанақанги жанговар араваларни тўхтатиб қолган ва тўсатдан устига бостириб бориб, от-потларига қўшиб тилка-пора қилган бўлармиди.

— Қадимги араваларнинг тузилиши қандай бўлганини билмайсиз, сержант Холлистер, шу боисдан улар борасида ногўгри фикр юртияпсиз,— дея жавоб қилди доктор.— Унинг ғилдирақларига икки ёққа чиқариб ўткир чалғи-ўроқлар ўрнатилган, улар пиёдаларни чўрт-чўрт бўлиб ташлаб, отрядларини тўзитиб юборган. Заррача шубҳам йўқки, башарти миссис Фленеганнинг аравасига ўшандай қурол-мослама ўрнатилгудек бўлинса, шу кундаям душман сафларини батамом пароканда қилиб юборарди.

— Менинг биямни душман устига бостириб бориши етишмай турганди-да ўзиям! Улар шўрлик биямни ўша заҳотиёқ паққа отиб ташлашарди-қўярди,— дея вайса-

ди Бетти ёпуқ остидан бошини чиқариб. — Талончиларни гутиб юрган кезларимизда, — уларни бутун Жерси буйлаб қувиб юрган пайтларимизда, — мен ҳаммадан орқада борардим, чунки олдинда ўқлар варанглаб турганида биямни ҳатто шайтонни ўзи қичаб ҳайдаганида ҳам бир қадам олдинга жилдиролмасди бари бир. Капитан Жек Ронокисида қизил мундирлиларни шундоқ ҳам суробини тўғрилайди, менсиз ва қирчанғи биямсиз ҳам эплаштиради буни.

Шу пайт инглизлар эгаллаб турган тепаликдан ҳужум бошланганидан далолат бериб ноғоралар сурункасига гумбурлай кетишди ва ўша ондаёқ америкаликлар томондан бунга жавобан жангга шайланиш сигнали янгради. Виргинияликларнинг жанговар карнайлари садоси эшитилди, орадан бирон дақиқа ўтар-ўтмас икки тепаликка — бирини инглизлар, иккинчисини америкаликлар эгаллаганди — жон битиб, қуролланган аскарлар ғимирлаб қолишди.

Тонг ёришмоқда, рақиб томонлар зарба бериш ҳамда зарбани қайтаришга ҳозирланишмоқда эди. Сон жиҳатидан америкаликлар инглизлардан устунлик қиларди, бироқ тартиб-интизом ва қуролда устунлик очиқ-ойдин инглизлар томонида эди. Жангга ҳозирлик кўриш ишлари тезда ниҳоясига етказилди, қуёш чиқиши биланоқ кўнгиллилар олға юришди.

Жойнинг нотекислиги отлик аскарларнинг ҳаракатланишини мушкуллаштирарди, шунинг учун ҳам суворийларга ғалабани кутиш ва уни мустаҳкамлашгина буюрилган эди. Тез орада Лоутон суворийларини отлантирди-да, уларни сержант Холлистер ихтиёрида қолдириб, турли тусда кийинган, тузук-қуруқ қуролланмаган, ҳарбий сафга сал-палгина ўхшаб кетадиган тўп-тўп бўлиб турган пиёда аскарлар марралари ёқалаб олға бораверди. Капитан Ронокини уларнинг иланг-биланг сафлари ёнидан моҳирона бошқариб бораркан, чехрасида масхараомуз, истеҳзоли табассум жилва қилиб ўтди. Шу пайт олға ундовчи буйруқ янграб қолиб, Лоутон пиёдаларни чап қанотдан айланиб ўтди-да, орқаларидан кета бошлади. Душманга яқинроқ бориш учун америкаликлар чоғроққина жарликка тушишлари, уни кесиб ўтишлари, кейин эса яна тепага кўтарилишлари лозим эди.

Қуйига тушиш хийла аниқ бажарилди, лекин пиё-

далар тоғ этагига етганларида қирол қўшинларининг текис сафлари икки биқиндаги тоғ ёнбағри ҳимоясида улар сари келаверди.

Душман кучлари олдинга қараб силжий бошлаганлари ҳаманоқ кўнгиллилар уларга қарата аниқ ўт очишга киришдилар, бунинг оқибатида инглизларнинг сафлари олдинга қўшилиб-қоришиб кетди, аммо офицерлари тезда сафлар тартибини қайта тикладилар ва аскарлар америкаликларга қараб кетма-кет бараварига ўқ уза бошладилар.

Шиддатли ва қақшатқич ўт очиш бирмунча муддатгача давом этиб турди, кейин эса инглизлар найзабозликка ўтдилар. Кўнгиллилар бунақанги қисди-босдига дош берадиган даражада тартиб-интизомли эмасдилар, албатта. Шу бонсдан уларнинг сафлари саросимага тушиб, тўхтаб қолди ва ҳаш-наш дегунча бўлмай бутун бошли қўшин алоҳида-алоҳида қисм ва тўдаларга бўлиниб, палапартиш ўқ узганча чекина бошлади.

Лоугон жанғи сассиз-нидосиз кузатаркан, токи бутун жанг майдонини қочаётган кўнгиллилар тўдалари тутиб кетмагунича чурқ этиб оғиз очмай тураверди. Бироқ она юрти қўшинларига шармисорлик таҳдид солаётганини кўрганида эса капитан қизишиб, зардаси қайнаб кетди. Ронокининг биқинига ниқтади-ю, тоғ ёнбағридан елдира кетди, у паҳлавонона ўпкаси имкон берган даражада наъра тортиб, чекинаётганларни тўхтатиб қолишга уринди. У кўнгиллиларга душман томонини кўрсатиб қичқирарди:

— Қаёққа кетяпсизлар? Манави томонга қараб югуриш керак-ку!

Унинг овози шундай бир истехзо, шундай бир шижоат билан янградик, буни эшитганда қочиб бораётганлар тўхтаб, сўнгра отряд-отряд бўлиб тўпланиша бошладилар, шундай қилиб, ҳеч қанча вақт ўтмаёқ суворийнинг хатти-ҳаракати таъсирида уларга дадиллигу матонатлари қайтди-ю, капитандан ўзларини ғаним ўстига бошлашни сўрашга тушишди.

— Қани олға, дўстлар!— ўқирди капитан оти бошини бураркан: у инглизларнинг қанот томонига яқингина ерда турганди.— Олға, шоввозлар, тинмай ўқ узаверинглар!! Инглизларни бир бошлаб қошу киприкларини жизгинини чиқаринглар!

Аскарлар унинг кетидан олға ташландилар, аммо

рақиб томонлар бетма-бет бўлгунларича на у, на бу тарафдан ўт очилди. Бирдан қоя панасида беркиниб турган инглиз сержант инглизлар қуролини назар-писанд қилмаётган бу офицернинг жасоратидан қутуриб кетиб, пана жойидан отилиб чиқди-ю, бир неча ярд нарироқда тўхтаб, пилта милтиғини капитанга тўғрилади.

— Уқ узганинг ҳамоноқ тил тортмай жаҳаннамга равона бўласин!— дея қичқирди Лоутон ва отини ниқтаганча олға сапчиди.

Ана шу олға сапчиш ва Лоутоннинг дағдағаси инглизни чўчитиб юборганди: тепкини қўли титраб босди у. Роноки нақ кўкка сапчиди-ю, лекин ўша ондаёқ жонсиз танаси қотилнинг оёқлари остига гурс этиб тушди. Бакраб турган Лоутон душман билан қарши бетма-бет бўлди-қўйди. Ганим милтиқ найзасини ўқталганча, суворийнинг кўксига санчишга беҳуда уринди. Капитан милтиқ найзасини қиличи зарбаси билан қарши олди, шунда милтиқ найзаси эллик футча баландга кўтарилиб кетиб, ўтли учқунлар дастаси чақнади. Орадан лаҳза ўтмаёқ жараланган инглиз шилқ этиб ерга қулади.

— Олға!— деб бўқирди Лоутон қоя ортидан чиқиб келган душман отрядининг кучли ўт очганини кўриб.— Олға!— дея такрорлади ғазаб-ла қиличини силкиган кўйи.

Шунда қўққисдан унинг алпона улкан гавдаси, худди илдиизига болта урилган азамат қарагай мисоли, аста орқага қараб чалқанчасига қулай бошлади. Бироқ қулаётиб ҳам қиличини яна бир бора серпиганча, паст товуш билан деди:

— Олға!

Унга эргашиб келаётган аскарлар ваҳима ичра тўхтаб қолишди, кейин шартта бурилишди-ю, бу жойларни қирол қўшинларига ташлаб, қочишга тушишди.

Инглизлар командирининг мутлақо душманни таъқиб этиш мўлжалу нияти йўқ эди, зотан у америкаликларга тезда катта мадад кучлари келиб қўшила-жагини жуда яхши биларди; шу сабабли фақат ярадорларнигина йиғиб олишни, кейин эса аскарларни душман зарбасини қайтариш учун тўрт бурчак шаклида сафга тизиб, кемалар лангар ташлаган ерга чекинишни буурди. Лоутон ҳалок бўлганидай ярим соатча

кейин англизлар ҳам, америкаликлар ҳам жанг майдонини ташлаб чиқдилар.

Мустамлакалар аҳолиси ҳарбий хизматга чақирилганда қўмондонликка, табиийки, ҳарбий қисмларга жарроҳликдан хабари бор врачларни юборишга тўғри келганди, бироқ у замонларда табиблар хийла нодону жоҳил эдилар. Лоутон кўнгиллиларга қандай қараган бўлса, доктор Ситгривс ҳам бундай табибларга ўшандай нописандлик билан, жирканиб қарарди. Ҳозир докторимиз жанг майдонини кезаркан, енгил жарроҳлик операциялари билан машғул бўлган ўз ҳамкасабаларига ижирғаниб қараб-қараб қўярди; бироқ жанг майдонидан чекинган отрядлар орасидан ўз ўртоғи ва дўстини тополмагач, у Лоутон қайтган-қайтмаганини билиш учун Холлистер суворийлар билан турган жойга қараб йўл олди, турган гапки, у ерда ҳам дўстини йўқ деган жавоб олди. Жарроҳ ниҳоятда хавотирланиб, хавфу хатарга парво ҳам қилмай, йўлда бошига қандай фалокат тушишини ҳатто хаёлига келтирмай, жанг майдонидан шошганича ўзининг билишича охириги олишув бўлиб ўтган томонга қараб юрди. У дўстини бир гал худди ана шундай шароитда қутқариб қолганди, шу туфайли ичида ўз касб-санъатидан хурсанд бўлиб бораётиб туйқусдан олисда уймалашаётган Бетти Фленеганга кўзи тушди; аёл ерда, бировнинг бошини тиззасига қўйиб ўтирарди, бўйи ва кийимларидан доктор ўша заҳотиёқ ётган одам ким эканини фаҳмлади — бу фақат капитан бўлиши мумкин. Жарроҳ яқинлашиб бораркан, аёлнинг авзойи уни қаттиқ ташвишга солди. Беттининг қора рўмоли бир томонда тупроққа қоришиб ётар, оқ оралаган соч тутамлари эса титилиб-ёйилиб юзига тушиб турарди.

— Жон, қадрдоним Жон,— деди доктор оҳистагина, у капитаннинг билагини авайлаб ушлаб кўрди-ю, ўша ондаёқ жонсиз қўлни қўйиб юбораркан, ички ҳиссиёти билан содир бўлган ҳақиқатни туйди.— Жон, қадрдоним, қаерингиздан жароҳатландингиз? Қани, келинг, ёрдам берай сизга!

— Жонсиз тана билан гаплашяпсиз,— дея зорланди Бетти уёқдан-буёққа чайқалганча, капитаннинг қора сочларини беихтиёр титкиларкан.— У энди ҳеч нимани эшитмайди, энди унга сизнинг на докангиз ва на дори-дармонларингиз ёрдам бера олади. Эҳ, шўри-

миз қуриб қолди бизни! Энди озодлигимиз нима бўлади?! Ким жанг қилади-ю, ким ғалаба қозонади?

— Жон, — таъкидлади жарроҳ ўз кўзлари кўриб турган нарсага ишоналмай, — қадрдоним Жон, жавоб берсангиз-чи, бирон нима дег, лоақал бир оғизгина гапиринг, ишқилиб жавоб беринг! Ё тангрим, у одамдан ўтибди! Нега энди у билан бирга менинг ҳам жонимни ола қолмадинг!

— Икковлариям: ҳам ўзи, ҳам оти ҳалок бўлганларидан кейин буёғига яшаш ва жанг қилишдан нима фойда! — нидо солди Бетти. — Қаранг, анави ерда оти ётибди, бу ерда бўлса эгаси! Бугун эрталаб унинг отига ўз қўлим билан ем бергандим-а, Жек кеча кечқурун еган охирги овқатни ҳам мана шу қўлларим пиширганди-я. Оҳ, бошимиз қандай мусибату ғамларга қолди-я! Капитанимизни бу яшшамагур мунтазамлар ҳалок қилишади деб ким ўйлаганди-я!

— Жон, азизим Жон! — такрорларди доктор пиқиялаб, елкалари титраб. — Ажалнинг етибди, локигин сендан эҳтиёткорроқ озмунча одам омон қолдимиз-я! Улар орасида сендақанги бирорта саховатли, бирорта ботир одам йўқ! Жон, сен менинг садоқатли, сеvimли дўстим эдинг. Файласуф куюниб ғам чекмоғи лозим эмас, илло сен учун, Жон, мен аза тутаман, зеро ғам-алам қалб косамдан тошиб чиқмоқда!

Доктор қўллари билан юзини беркитганча, дилидаги ғам-қайғусини босолмай бир неча дақиқа ҳўнг-ҳўнг йиғлаб ўтирди. Бетти бўлса танаси сарак-сарак этган ва қўли билан арзандасининг кийимини сийпаганча, бутун аламу ҳасратини сўзларга жо қилиб тўкиб-солди.

— Ингитларга энди ким далда беради? — дерди у. — Оҳ, капитан Жек, сиз полкимизнинг қалби-жони эдингиз, сиз бор жойда хавфу хатар нималигини билмасдик! Оҳ, у сира-сира инжиқлик қилмас, кечки овқат тагига олганида ёки нонушта кечга қолганида сираям озор бермасди-я!.. Бир қултумгина ҳўпланг, жоним, зора жон киритса. Оҳ, йўқ-йўқ, у энди ҳеч қачон сувдондан ичимлик ҳўпламайди. Ана, жоним, ўзингиз қанча-қанча ҳазил-мазах қилган докторни кўринг, шўрлик шунчалик куйиб ғам чекаптики, сизнинг ўрнингизга ўлишга ҳам тайёрга ўхшайди у... Оҳ, ҳалок бўлди-я у, оламдан кўз юмди-я, унга қўшилиб озодлигимиз ҳам гўрга кирадиган бўлди-я!

Капитан ётган ердан нарироқдан ўтган йўлда гусур-гусур туёқ дупури эшитилди-ю, шу сониядаёқ майор Данвуди раҳнамолигидаги виргинияликлар эскадрони кўринди. Лоутоннинг ҳалок бўлгани хабари унга етиб борганди, у чалқанчасига ётган капитанни кўриб суворийларини тўхтатди-да, отдан тушиб, ёнига келди. Сиртдан Лоутон заррача ўзгармаганди, бироқ жанг пайтида қошлари орасида ҳосил бўлган ғазабнок қатлар абадулабадга шу туришича қотганди-қолганди. У узала тушиб, гўё уйқуга кетгандай, хотиржам ётибди. Данвуди унинг қўлини олиб, бирон дақиқа унсиз тикилиб турди; бироқ ҳадемай майорнинг қоп-қора кўзлари ўт янглиғ чақнаб, бўздай оқарган ёноқлари ол ранг тус олди.

— Ўз қиличи билан унинг ўчини олганим бўлсин!— дея қичқириб юбораёзди йигит капитаннинг чангалидан қиличини чиқариб олишга уриниб, бироқ чангак бўлиб қолган бармоқларини ёзишни уудалаёлмади.— Майли, бирга дафн қила қолишсин. Ситгривс, дўстимизни кўмишга ўзингиз бош бўлинг, мен эса унинг учун ўч оламан.

Майор шошилиб отига минди-ю, душман изидан йўлга тушди.

Данвуди марҳумнинг ёнидан тураркан, бутун эскадрон ҳамма яхши кўрадиган капитан Лоутоннинг жасадига тикилиб қолганди. Бу манзара суворийларга қаттиқ таъсир қилди ва қалбларида интиқом ўтини ёқди. Аскарлар ва офицерлар ҳарбий операцияни муваффақиятли ўтказиш учун зарур бўлган совуққонликларини йўқотиб, отларини ғазаб-ла ниқтаганча командирлари кетидан елиб кетдилар.

Суворийлар орқаларидан етиб олганда инглизлар тўрт бурчак шаклида, ярадорларни ўртага олиб, дарвоқе, улар кўп эмасди,— нотекис, тошлоқ ёнбағирликдан шошилмай кетиб бораётган эдилар. Данвуди интиқом ўтида ёниб, инглизларнинг тўрт бурчак сафлари орасига ёриб кириш, уларни пароканда қилиш умидида суворийлари олдида от қўйиб келарди. Бироқ рақиб ҳам унинг кучи нимадалигини биларди: у бир жойга маҳкам ўрнашиб, суворийларни найзалар билан қарши олди. Виргинияликларнинг отлари ўзларини орқага ташлаб, суворийлар саросималаниб қолишди, инглизларнинг орқа томондаги сафлари улар устига дўлдай

Ўқ ёғдириб, майор билан бир неча суворийни отдан қулатишди. Рақиб ҳамласини қайтаргач, инглизлар яна илгаригидек батартиб чекина бошладилар.

Шундан сўнг оғир, ammo тузалиб кетадиган даражада яраланган Данвуди ўз суворийларига душманни таъқиб этишни ман қилди, негаки, бу баланд-паст тоғлик жойда уринишлари муваффақиятсизликка муҳкум эди.

Энди суворийлар олдида қайгули бурчаларини адо этиш вазифасигина қолганди. Улар ярадор командирлари билан ҳалок бўлган капитанни олиб, ошиқмай тоғқа чекиндилар. Лоутонни тоғдаги қоровулхоналардан биридаги истеҳком яқинига кўмдилар, Данвудини эса қайгу-ғамга чўмган хотинининг парваришига топширдилар.

Майор Данвуди уйига олиб борилса бўладиган даражада тузалгунига қадар бир неча ҳафта ўтди. Сулув парваришкунандасининг ғамхўрлигидан баҳраманд бўлиш ҳақ-ҳуқуқини берган дақиқани ёд этиб, ўша дақиқага неча-неча мароталаб ҳамду сано ўқимади денг-а! Френсис унга парвона бўлиб ёнидан бир одим ҳам нари жилмади, чарчоқ билмас Ситгривснинг тайинлаган кўрсатмаларини куйиб-пишиб ўз қўли билан бажарарди, эри бўлса уни соат сайин қаттиқроқ севиб, унга бўлган ҳурмати тобора ортиб борарди.

Вашингтоннинг буйруғи билан Америка қўшинлари кўп ўтмай қишки қароргоҳларига жойлаштирилди, Данвудига эса подполковник унвони билан бирга дам олиш ва бутунлай соғайиб кетиши учун ўз ватанига жўнашга рухсат ҳам тегди. Шундай қилиб, Уортонлар оиласи уруш майдонини тарк этиб, капитан Синглтонни ҳам таклиф қилиб, майор Данвудининг осуда, шинам ҳамда файзли мулкига йўл олди. Бироқ Фишкилни тарк этиш олдидан нотаниш дастхат билан битилган, уларга Генрининг соғ-саломат экани, шунингдек, полковник Уэлмирнинг қитъани ташлаб, қирол қўшинлари сафидаги жамики виждонли, ҳалол одамларнинг назар-эътиборидан қолиб, она юртига жўнаб кетгани хабар қилинган мактуб олишди.

Ҳа, бу Данвуди учун бахтли қиш эди, Френсиснинг бежирим лабларида эса янгитдан табассум жилва қила бошлаганди.

XXXIV боб

Чироқлар шуъласида,
Шойи, мўйналар нчра
Тураб оддий либосда.
Қарар ҳамма ҳавасда.

«Икки кўль»

Кейинги йилнинг бошларини америкаликлар ўз иттифоқчилари билан бирга урушни узил-кесил тугатиш ниятида жиддий тайёргарлик кўриб ўтказдилар. Жанубда Грин Роунд¹ билан қақшатқич жанг олиб борарди, бу жанглар инглиз лашкарбошисининг полкларини шон-шуҳратга кўмди-ю, бироқ пировардида икки генералдан қай бири катта истеъдодга эга эканини яққол намоён қилиб, америкаликларнинг тўлиқ ғалабаси ила тугади.

Иттифоқчиларнинг қўшинлари Нью-Йоркка муттасил таҳдид солиб туришарди. Вашингтон инглиз кўмондонлигини ушбу шаҳар хавфсизлиги юзасидан доим хавотирда тутиб, душман томоннинг Корнваллисга мадад кучлари юбориб, унга муваффақият қозонишда ёрдам бера олмай қолишига эришди.

Кузга бориб барча шарт-шароит ҳал қилувчи дамлар етиб келганидан далолат бера бошлади. Француз қўшинлари бетараф майдонни босиб ўтиб, қирол қўшинларига яқинлашди ва америкаликларнинг йирик кучлари билан қандай ҳаракат қилишни келишиб олиб, Кингс-Бриж остоналарида унга таҳдид сола бошлади. Иттифоқчилар инглиз соқчи бўлинмаларига тинчлик беришмасди, Жерсига деярли тақалиб келиб, қирол қўшинларига истаган дамда човут солиш хавфини тугдириб туришарди. Иттифоқчиларнинг кўраётган ҳозирликлари қамал ва ҳужум бўлажакдан далолат бериб турарди. Бу орада Вашингтоннинг бир нечта хатини қўлга туширган сэр Генри Клинтон истеҳкомлар ортига биқиниб олган ва эҳтиёткорлик қилиб ёрдам сўраган Корнваллиснинг илтимосини рад қилаётган эди.

Сентябрнинг ёгин-сочинли кунларидан бирининг

¹ Грин — озодлик учун кураш давридаги машҳур Америка генералларидан бири; Роунд — инглизлар генерали.

оқшомида талайгина офицерлар тўдаси Жерсига хавф солиб турган қўшинлар қароргоҳининг қоқ киндигида жойлашган бино эшиги олдида тўпланишди. Бу жангчилардан аксариятининг ёшлари, мундирларию вазоҳатлари уларнинг юксак мартабали одамлар эканидан гувоҳлик бериб турарди. Аммо-лекин ҳаммалари ора-ларидан бировига алоҳида иззат-икром кўрсатишар, гапларига алоҳида ҳурмат-эътибор билан қулоқ осишар, унинг бу ерда энг катта, энг эътиборли одам экани очиқ-ойдин кўриниб турарди. Эғнидаги либоси оддий эди-ю, лекин уни бир талай ҳарбий нишонлар беаганди. У тўқ-қўнғир тусли саман от миниб турар, теварагидаги башанг ялтир-юлтир мундир кийган бир неча йигит эса, кўриниб турибдики, унинг буйруғию фармойишларига мунтазир эди. У кимгаки мурожаат қилмасин, ўша дарҳол бошидан шляпасини оларди; у сўзлаётганида ҳамма (ҳарбий низом талаб қилганидан кўра хийла ортиқроқ эҳтиром билан тинглаётганларидан шаҳодат бергувчи) диққат-эътибор-ла қулоқ соларди. Ниҳоят, генерал бошидан шляпасини олиб, атрофидагиларга хотиржамлик билан таъзим қилди. Ҳамма унга таъзим билан жавоб қайтариб, тарқала бошлади; унинг ёнида фақат шахсий мулозимлари ва адъютантигина қолишди. Генерал отдан тушиб, бир неча қадам чеккароққа ўтди-да, отига ғамхўрона назар ташлади, кейин ўз адъютантига бирровгина, лекин маънодор қилиб қараб қўйиб, бинога кириб кетди. Адъютант ҳам кетидан ичкари кирди.

Олдиндан ўзи учун ҳозирлаб қўйилгани кўриниб турган хонага кириб келган генерал креслога чўкиб, ўз-ўзи билан маслаҳат қуришга ўрганиб қолган одам сингари, бир неча дақиқа ўйга толди. Бу орада адъютант фармойиш кутганча тикка тураверди. Генерал ниҳоят кўзларини кўтариб, одатдагидек хотиржам товуш билан деди:

— Мен кўришни истаган одам келдимикин?

— Ҳа, жаноби олийлари, у сизнинг амрингизга мунтазир.

— Унд буёққа бошлаб келинг, илтимос, кейин бизни холи қўйсангиз.

Адъютант сассиз бош ирғади-ю, ташқари чиқди. Бир неча дақиқадан сўнг эшик қия очилиб, биров лип этиб ичкарига кирди. У бир оғиз ҳам гапирмай, қимти-

ниб пойгакда тўхтади. Генерал унинг кирганини пайқамади, шунинг учун ҳам хаёлга гарқ бўлган кўйи ўтга тикилганча ўтираверди. Орадан бир неча дақиқа ўтди, кейин у гўё ўз-ўзи билан сўзлашаётгандек паст овозда деди:

— Эртага пардани кўтариб, режаларимизни ошқор қилишимиз лозим. Узинг мададкор бўлгайсан, танграмим!

Шу пайт ичкарига кирган бояги одам сал қимирлаб қўйганди, генерал ўгирилиб қараб, ўзи ёлғиз эмаслигини кўрди. Генерал унсизгина каминга ишора қилган эди, бояги киши, гарчи плашига яхшилаб бурканиб олганидан (афтидан, совуқдан сақланишдан кўра кўпроқ ниқоб учун бурканиб олганди) совуқ қотмаган бўлса-да, яқинроқ келди. Генерал қўл ҳаракати билан курсини кўрсатди, аммо у одам камтарона таъзим бажо келтириб, ўтиришни рад этди. Орага яна сукут чўкди. Ниҳоят, генерал ўрнидан туриб, қаршисидаги столда турган қутини очди-да, ундан чоғроққина, бироқ чамаси оғир тўрвачани олди.

— Гарви Бёрч,— деди у нотаниш кишига,— орамиздаги ҳар қандай алоқани узадиган фурсат етди. Шу кундан эътиборан биз абадулабад бир-бировимизга бегона бўлиб қолишимиз даркор.

Чорбозорчи юзини тўсиб турган плаши қалпоғини тепага қайириб қўйди-да, бир нафас суҳбатдошига тикилиб турди. Кейин бошини кўксига ҳам қилиб, бундай деди:

— Ихтиёрингиз, жаноби олийлари.

— Бу зарурат. Ҳозирги эгаллаб турган вазифамни бажаришга киришган пайтимда мен маълумот ва ахборот олиб туришда восита бўладиган талайгина сизга ўхшаган одамларни танлашни ўз бурчим деб билгандим. Бошқаларнинг жамикисига қараганда сизга хийла ортиқроқ ишонардим; сизнинг ҳақиқатни севишингизни ва ўз ақидаю эътиқодингизга содиқ эканингизни кўпдан пайқаганман, шу нарсани қувонч билан айтишим мумкинки, бирон марта сиздан панд емадим. Мазкур шаҳардаги хуфияларимни ёлғиз сизгина биласиз, шундоқ экан, уларнинг хотиржамлигини эмас, балки ҳатто ҳаётлари сизнинг фидокорлик ҳамда жонбозлигингизга боғлиқдир.

У, худди чорбозорчини хизматларига муносиб тарз-

да тақдирлашни ўйлаётгандек, жим қолди, сўнг сўзини яна давом эттирди:

— Наздимда, Сиз ишимизга ақалли бирор марта хиёнат қилмаган бармоқ билан санарли одамлардан бирисиз, кейин, гарчи сизни душманларимизнинг жосу-си деб ҳисоблаган бўлсалар ҳам, сиз ошкор этмаслигингиз илтимос қилинган биронта маълумотни етказмадингиз уларга. Америка озодлигига чек-чегарасиз муҳаббатингиз амри билангина иш тутганингизни ёлғиз мен, бутун ёруғ жаҳонда танҳо менгина биламан.

Бу сўзларни эшитаркан, Гарвининг кўкенга ҳам бўлган боши аста-секин кўтарилиб, қадди ростланиб, ёноқларига эса тобора қизиллик югура борарди. Генерал гапини тугатганида Гарвининг ҳаяжондан икки бети ял-ял ёнарди, у бошини баланд, қаддини ғоз тутиб, мағрурона кўкрак қериб, аммо камсуқумлик билан кўзларини ерга қадаб турарди.

— Энди сизни меҳнатларингиз эвазига тақдирламоғим лозим. Шу пайтгача сиз маош кунини кейинга суриб келдингиз, оқибатда қарзим ғоятда кўпайиб кетди, ҳаётингизга таҳдид қилган хавфу хатарни камайтириб кўрсатмоқчи эмасман асло. Бунда юз дублон бор; мамлакатимиз қанчалик қашшоқ аҳволда эканини ўзингиз ҳам биласиз ва бинобарин, мукофотнинг бу қадар камлиги боисини ҳам тушунасиз.

Чорбозорчи кўзларини кўтариб сўзловчига қаради, бироқ у пулни узатаркан, ҳамённи олмай, орқасига тисарилди.

— Тушунаман, садоқатли хизматларингиз, ҳаётингизга таҳдид солган барча хавфу хатарлар эвазига бу жудаям озлик қилади,—сўзини давом эттирди генерал,— локигин сизга ажрата олганим шу холос. Эҳтимол, уруш тугагач, бу арзимас мукофотни кўпайтира оларман.

— Жаноби олийлари, наҳотки сиз мени фақат пул учун ҳаётини хавфу хатарга қўйиб, ўз номини ўзи бадном қилди, деб ўйласангиз?

— Ҳўш, унда нима учун бўлмаса?

— Жаноби олийларини жанг майдонига бошлаб кирган нима? Нимани деб жангу жадал, ҳарбий юришларда иштирок этиб, ҳар бир кун, ҳар бир соатда ўз қимматли ҳаётингизни хавф остида қолдирасиз? Башарти сиз каби зотлар ватанимиз йўлида жамики

нарсани қурбон қилишга тайёр эканлар, мен тўғримда гапириб ўтириш арзигулик тапмикин? Йўқ, йўқ, сиздан лоақал бир доллар ҳам олмайман, бечора Американинг ўзи кўпроқ муҳтож унга!

— Ҳамён генералнинг қўлидан сирғалиб, чорбозорчининг оёқлари остига тушганича, ушбу суҳбат тугаганига қадар ўша ерда ётди.

— Менинг амал қиладиган талайгина ўй-мулоҳазаларим бор, бироқ булар сизга қоронғи. Иккимизнинг вазиятимиз икки хил: мени барча қўшинларимиз қўмондони сифатида танийди, сиз эса токи гўрга киргунигизга қадар ўз ватанингизнинг хонни номи билан юришингизга тўғри келади. Шу нарсани унутмангки, чинакам бетингизни яшириб юрган ниқобингизни яна талай йилларгача олиб ташлашингизга ижозат берилмайди, эҳтимолки — ҳеч қачон.

Бёрч тағин бошини ҳам қилди, аммо унинг бу ҳаракати ризолик аломати эмасди.

— Ёшлигингиз ўтиб кетди, ҳадемай қариб қоласиз. Хўш, тирикчилик учун қандай нон топасиз?

— Манави билан,— дея жавоб берди чорбозорчи қадоқ қўлларини кўрсатиб.

— Локигин бу қўллар вақти-соати билан ишга ярамай қолади, шундоқ экан, қариганингизда мадад бўладиган ёрдамчингизни олаверинг. Жўнингизни қандай хатарларга қўйганингизни, қандай қийинчилигу мушкулликларни бошдан кечирганларингизни эсланг-а бир. Талайгина машҳур одамларнинг тақдири сизнинг сир сақлашингизга боғлиқ эканини айтгандим боя. Шундоқ бўлгач, сизга бемалол суянишларига қандай ишонтира оламан уларни?

— Уларга айтингки,— деб жавоб берди Бёрч олдинга бир қадам ташлаб, ўзи билмагани ҳолда ҳамённи босиб оларкан,— мени олтинни олмади денг.

Генералнинг жиддий чеҳраси майин кулгидан ёришди, у чорбозорчининг қўлини маҳкам қисди.

— Мана энди сизни янаям яхшироқ билиб олдим! Гарчи сизнинг ҳаётингизни таҳликага қўйишга мени мажбур этган сабабу важлар ҳозир ҳам мавжуд ва ҳалол-нок номингизни очиқ-ошкора тарзда тиклашига имкон бермаётган бўлса-да, мен махфий равишда дўстингиз бўлиб қола оламан. Муҳтожлик ёки бетоблик асоратида қолдингиз дегунча менга мурожаат

қилаверинг, токи яратганнинг ўзи мендан муруввату марҳаматини дариф тутмас экан, шундай беқиёс туйғу эгаси, шундай олижаноб, эзгу ишларни қилаётган кимсадан ҳеч нимани аямайман. Агар вақти-соати келиб кучдан қолсангиз, қашшоғона аҳволга тушсангиз-у, мамлакатимизга эса бахт кулиб боқса, кўпдан илтижо-ла кутилган тинчлик қарор топса, неча-неча марта-лаб Харпер исми остида учрашган одамингиз эшигини излаб топинг, шунда у сизни кўришдан заррача ор қилмайди ва хизматларингизга яраша тақдирлайди.

— Бу дунёда менга жуда оз нарса кифоя қилади,— деди Гарви,—шундоқ экан, токи яратган сиҳат-саломатлигу ҳалол насибамни етказиб турган экан, ҳеч нарсага зориқмайман; лекигин жаноби олийларининг дўстликлари мен учун шундай бир хазинаки, у инглиз қироли хазинасидаги жамики олтину жавоҳирлардан кўра қимматлироқдир.

Генерал бир неча дақиқа чуқур хаёлга толганча туриб қолди. Кейин столга яқинлашди, бир варақ қоз олиб, унга бир неча оғиз сўз битди-да, чорбозорчига узатди.

— Энг оддий фуқароларининг қалбида қандайин юксак ватанпарварлик ҳисси жўш ураётганини кўрган-имда яратганнинг ўзи мамлакатимиз истиқболига улугвор ҳамда шон-шавкатга йўғрилган қисмат ато қилажагига қаттиқ ишонаман,— деди у.— Сиздек одам учун озодлик душмани деган тамға билан гўрга кириш даҳшатли ҳол бўлса керак; илло ўзингиз тушунасиз, ҳақиқий бетингизни очсангиз, бир неча кишининг жонига зомин бўлишингизни биласиз. Ҳозирги пайтда ҳақиқатан кимлигингизни ошкор этишининг иложи йўқ, бироқ мен заррача тап тортмай, бу ҳужжатни сизга ишониб топшираман. Мабодо сиз билан ортиқ дийдор кўришолмасак, у чоқда бунинг бола-чақаларингизга фойдаси тегар.

— Бола-чақангизга дейсизми?— хитоб қилди чорбозорчи.— Оиламга бадном бўлган номимни бера оламанми ахир!

Генерал Гарвининг ҳаяжонли сўзларини ниҳоятда ғамгинлик билан тинглади ва олтин тўла ҳамённи тагин узатди, бироқ суҳбатдошининг афтига кўз қирини ташларкан, бундай қилишдан тийди ўзини. Унинг

ниятини фаҳмлаган Бёрч бошини сарак-сарак қилиб, хийла мулойим овозда давом эттирди сўзини:

— Сиз, жаноби олийлари, ростдан ҳам хазина тухфа этдингиз, бу хазинани зиён-заҳмат етказмай, кўз қорачиғимдай асрайман. Сизнинг сирларингизни саклаш лозим бўлган пайтларда ўз жонимдан кечишга ҳам тайёр бўлганларимни тасдиқлайдиган одамлар бор. Анави қоғозни сизга айтганимдай йўқотиб қўйганим йўғийди, балки виргинияликлар ушлаб олишганида ютиб юборгандим. Жаноби олийларига бир марта, биринчи ва охириги марта ёлғон гапирганим ҳам шу эди. Ҳа, албатта, бу мен учун хазина... Эҳтимол,— дея сўзини давом эттирди у ғамгин жилмайиб,— одамлар дўстим ким эканини ўлимимдан кейин билиб олишар, бордию ундай бўлмаса, нимаям дердим, менга ачинадиган бирор кимсанинг ўзи топилмас.

— Шунинг унутмангки,— деди генерал ғоятда ҳаяжонланиб,— мен сизнинг ҳамিশалик махфий дўстингиз бўлиб қоламан; локигин сизни эмин-ошқора дўст деб тан ололмайман.

— Биламан, биламан,— дея жавоб берди Бёрч,— мен буни бу ишга киришган пайтимдаёқ фаҳмлаганман. Мен, балки, жаноби олийларини бундан буён ҳеч қачон кўролмасам керак. Яратганинг ўзи ёр бўлсин сизга! Ўзи ёрлақасин сизни!— у жим қолди ва аста эшик сари юрди.

Генерал юраги увишиб, ачиниб кузатиб турди орқасидан.

Чорбозорчи яна бир бора ўгирилиб, генералнинг хотиржам, қатъий чеҳрасига боқаркан, кўзларида эҳтиром ҳамда ғам аломатлари акс этди. Сўнгра у чуқур таъзим бажо келтирди-да, чиқиб кетди.

Америка ва француз қўшинлари ўзларининг машҳур кўмондонлари раҳнамолигида Корнваллис бошчилигидаги инглизларга қарши жангга чиқдилар ва бошда муваффақиятсизлик билан бошланган уруш ҳаракатлари охирида америкаликларнинг ажойиб ғалабаси билан тугади. Тез орада бу уруш Буюк Британияга ортиқча юк бўла бошлади-ю, у Қўшма Штатларнинг мустақиллигини тан олди.

Йиллар кетидан йиллар қувалашиб ўтаверди. Уруш қатнашчиларидан кўплари ва уларнинг авлодлари она

юртларига кўплаб эзгуликлар бахш этган хайрли иш йўлида содир бўлган қаҳрамонлигу жасорат намуналарини фаҳр ва ғурур билан ёдлардилар. Аммо Гарви Бёрчнинг номи ўз ватандошларининг қонуний ҳақ-ҳуқуқларига қарши хуфиёна ҳаракат қилганлари маълум бўлган бошқа кўплаб хуфиялар номи орасида йўқолиб-йитиб кетганди. Бироқ чорбозорчининг қиёфаси унинг ҳақиқий тарихидан хабардор яккаю ягона қудратли генералнинг хаёлидан бот-бот ўтиб турарди; генерал кейинги тақдири нима бўлганини билишга уриниб бир неча мартаба яширинча у тўғрисида суриштиришни буюрди; фақат бир галгина унинг изини топишга муваффақ бўлди. Генералга ташқи қиёфасидан Бёрчга ўхшаган, лекин исм-шарифи бошқача бир чорбозорчи чекка музофотларда ёрпо бўлган янги қишлоғу шаҳарчаларни кезиб, ўз вужудига чанг солган қарилик ҳамда муҳтожликлар билан мардонавор олишиб юрганини хабар қилдилар. Генералнинг вафоти бундан буёнги излашга барҳам берди-ю, хийла вақтларгача чорбозорчи ҳақида ҳеч ким ҳеч гапни эшитмади.

XXXV боб

Бу қишлоқда ҳақ бор, ҳам номус
Золимдан барчани қилган ҳамоя.
Камтарин Кромвель бордир бу ерда,
Ҳам Мильтон қилич-ла ёзар ҳикоя.

Грей

Юқорида тасвирланган суҳбатдан кейин орадан ўттиз уч йил ўтгач, Америка қўшинлари яна инглизларга қарши чиқди, бироқ энди уруш ҳаракатлари Гудзон соҳилларида эмас, Ниагара¹ яқинида борарди.

Вашингтон аллақачонлар қабрдан жой олган, унинг танаси бир ҳовуч суягу бир сиқим хокка айланган. Вақт жамики ёвузона туйғуларни — сиёсий адовату шахсий ҳасадларни ҳам тез ювиб, сидириб ташлайди; шу боис нафақат ватанидагина, балки бутун жаҳонда

¹ Бу бобда тасвирланган воқеалар 1814 йилда, Қўшма Штатлар Америкадаги мустамлакаларни янгидан итоат эттиришга уринган Англия билан урушга тортилган (1812—1815) пайтда содир бўлган. Бу уруш Американинг узил-кесил ғалабаси билан тугаган.

унинг номи кун сайин порлоқ юлдуздай нур таратиб, ҳаққонийлигу адолатпарварлигининг соат сайин қадр-қиймати ортиб борди. Эндиликда у ақл-идром ҳамда маърифат асрининг тан олинган қаҳрамони бўлиб қолди. 1814 йилда қўшиқларимизнинг фахру ғурури бўлган талай-талай ёшларнинг жўшқин юраги улуг америкалик зотнинг исми тилга олинганда янада қаттиқроқ тепа бошлар, у сингари шуҳрат қозониш иштиёқида ёнардилар. Бироқ ҳеч бир кимсанинг қалбидаги иштиёқу интилиш ўша қонли йилнинг 25 июли оқшомида ясси қояда туриб, маҳобатли шалолани кузатаётган ёш офицернинг қалбига туғён солган туйғучалик қизгин эмасди. Йигит баланд бўйли, қадди-қомати келишган, айни куч-қувватга тўлган, ғайрати жўшурган ёшда эди; унинг чақноқ қоп-қора кўзлари синовчан ҳамда шўхчан тикиларди. Беҳисоб зарра сачратиб, пойи остига бош уриб, парчаланиб кетаётган ўйноқи, асов ва қудрātли оқимга тикиларкан, унинг нигоҳида қизиққонлик ва завқ-шавққа тўла табиатидан далолат бергувчи жасорат ҳамда саботу матонат нишонлари акс этарди. Лекин аёлларга хос чимдиб қўйгандай бежирим лаблари бурчига инган шўх-шодон табассум чеҳрасидаги мағрурлик ифодасини юмшатиб турарди. Ётоғига йўл олаётган қуёш нурларида йигитчанинг жингалак сочлари жилоланар, шалоладан эсган майин шабада пешонасидаги сочларини юлқилай бошлаганида эса очилиб қолган манглайи терисининг оппоқлигини кўриб, офтобу шамолларгина бу забардаст йигитчага бугдойранг тус берганини билса бўларди. Келишган йигитчанинг ёнида бошқа бир офицер ҳам бор; ҳар икковларининг шаршарани қанчалик берилиб, маҳлиё бўлиб томоша қилишларидан уларнинг ғарб оламидаги бу мўъжизани биринчи марта кўраётганлари яққол сезилиб турарди. Улар кийла вақтгача чурқ этмай туришди, кейин тўсатдан ҳозиргина таърифини келтирганимиз ёш офицернинг ҳамроҳи сесканиб тушди-да, қиличи билан оёқлари остидаги жаҳаннамий ўпқонни кўрсатиб, хитоб қилди:

— Қара, қара, Уортон, ҳув ана, биров ёнроқ пўчоғидай қайиқчада нақ шаршара тагидан дарёни кесиб ўтяпти-я!

— Елкасида тугуниям борга ўхшайди-ку. Бу аскар бўлса керак,— деди ўртоғи.— Юр, Мейсон, уни кечув

бекатида кутиб оламиз, қанақанги янгиликлар келтирганини биламиз.

Қайиқча бориб тўхтаган ерга етгунларича уларнинг озмувча вақтлари кетмади.

Йигитларнинг тахминлари тўғри чиқмади, аксинча, қайиқчадаги киши кекса одам экан, кейин, афтидан у ҳарбийга алоқасиз кўринарди. Еши етмишлар атрофида, қотма, ҳали чайир кўринган гавдасидан кўра кўпроқ сийраклашиб қолган нуқра сочлари бундан далолат бериб турибди. У мункайиб одимлаяпти, лекин бу юриши дармонсизлигидан эмас, шунга одатланиб қолганидан бўлса керак, зотан мушаклари ярим асрлик тинимсиз меҳнат жараёнида бақувватлашгани кўзга ташланиб турарди. У юпун кийинган; турли шаклдаги ямоқ-ясоқлар эгасининг тежамкор эканини айтиб турарди. У муштдаккина бўғчани орқалаб олганди, офицерларни чалғитган ҳам ана шу бўғча эди. Йигитлар билан салом-алик қилишаркан, шундоқ кекса одамнинг нақ шалола тушаётган ердаги гирватларга тап тортмай яқинлашаётганидан ҳайратда қолгандилар, қария бўлса хиёл титроқ товуш билан улардан ҳаракатдаги қўшинлардан қандай хабарлар борлигини сўради.

— Яқинда қизил мундирлиларни Чиппева текислигида таъзирларини бердик,— дея жавоб берди йигитлардан боя ўртоғи Мейсон деб атагани.— Ушандан бери уларнинг кемалари билан беркинмачоқ ўйнаб юргандик. Энди эса қаердан бошлаган бўлсак, ўша ёққа кетяпмиз, ишонаверинг, тумшуқларини боплаб ишқаб қўямиз.

— Балки аскарлар орасида сизнинг ўғлингиз ҳам бордир?— деб сўради унинг ўртоғи мулойимроқ, дўстона оҳангда.— Агар шундай бўлса, исми нима, қайси полкда хизмат қилади, шунини айтсангиз, олдига ўзим бошлаб бораман.

Чол бош чайқади, қўли билан нуқра сочини сийлаб, қисқагина ҳамда ўксик овоз билан деди:

— Йўқ, мен ёруғ жаҳонда танҳоман.

— Агар полк ва ўғлингизни топа олсам бошлаб борардим, деб қўшиб қўйишинг керагиди, капитан Данвудни, нега деганингда, қўшинларимизнинг ярмидан кўпи аллақачон йўлга чиққан, мабодо эшитган хабарларим

тўғри чиқса, ҳозир Жорж қалъаси деворлари остида турган бўлса ажаб эмас.

Шунда чол тўсатдан тўхтади-ю, офицерларга бирма-бир диққат билан тикила бошлади. Буни пайқаб йигитлар ҳам тўхташди.

— Янглиш эшитмадимми? — дея сўради нотаниш чол қўлини соябон қилиб, кўзини ботиб бораётган куёш нуридан тўсаркан. — Сизни манави офицер нима деб атади?

— Менинг исми шарифим Уортон Данвуди, — деб жавоб берди йигит кулиб.

Нотаниш чол йигитга имо билан шляпасини ечишни илтимос қилди, йигит бу илтимосни адо этаркан, унинг ипакдек жингалак сочлари шамолда ҳилпираб, чиройли, истарали юз намоён бўлди.

— Бутун ўлкамиз ана шундай! — хитоб қилди чол қувнаб. — У кундан-кунга яшнаяпти, илоё ўзи ёру мададкор бўлсин унга!

— Намунча тикилиб қолдинг унга, лейтенант Мейсон? — деб сўради капитан Данвуди-кулиб. — Шаршарага тикилиб турганингда ҳам бунчалик ҳайрон қолмаганинг-а!

— Шаршараям гап бўпти-ю! Уни ойдин кечада Сара холаи билан кекса бўйдоқ — полковник Синглтон суқланиб томоша қилишса бошқа гап эди. Менга ўхшаган ўспиринларни бунақанги нарсалар билан ҳайрон қолди-ролмайсан, мени манавинақанги учрашувлар кўпроқ қизиқтиради.

Нотаниш чолнинг ғайриодатий қизиқиши бир аланга олди-ю, яна ўша ондаёқ сўнди-қолди. Бироқ у йигитларнинг суҳбатига катта қизиқиш ила қулоқ тутарди. Данвуди бир оз жиддийлашиб, эътироз билдирди:

— Бўпти, бўпти, Том, холажонимдан кулма унақа; ахир у жудаям меҳрибон аёл, эшитишимча, ёшлигида катта мусибатни бошдан кечирган экан.

— Менинг эшитишимча бўлса, — дея жавоб қилди Мейсон, — полковник Синглтон ҳар йили авлиё Валентин байрами кунини унга қўли ва юрагини таклиф қиларкан, Аккомакда ҳамманинг оғзида шу гап, баъзиларнинг гапига қараганда Женнет буving полковник тарафида эмиш.

— Женнет бувим-а! — нидо солди Данвуди кулиб. — Вой меҳрибончилигини қаран-гу! Доктор Ситгривс қазо

қилганидан бери ҳеч кимнинг тўй-пўйи, кўнглига ҳам сирмай қўйган-ку! Илгарилари гўё у бувимга хушомад қиларди, дейишарди, лекин, кўриниб турибдики, икковлари бир-бировларига меҳр-оқибат кўрсатишдан нарига ўтишмаган. Умуман мен бу гаплар дадамнинг полковник Синглтон билан дўстлиги туфайли келиб чиққан деб ўйлайман. Уларнинг худди сенинг отанга ўхшаб эскирдан полкдош ўртоқ эканини ўзинг ҳам биласан-ку.

— Бўлмасам-чи, биламан; лекин, илтимос, ўша қари бўйдоқни генерал Данвудининг мулкига фақат бир вақтдаги жанглاردан сафсата сотиш учунгина келади деб мени ишонтиришга уринмай қўя қол. Сизларникига ўтган гал келганимда онангнинг узунбурун, маллатоб рўзғорбошиси мени омборхонага етаклаб бориб, полковник жудаям муносиб эр бўлади (ўзининг сўзи билан айтялман), унинг Жоржиядаги далалари озмунча даромад бермайди, деб увваламбор ишонтирмоқчи бўлди, худо ҳаққи, ўшанда қанча сонун рақамни ҳисоблаб бергани ёдимдан кўтарилиб кетибди.

— Бўлса бордир, — деб қўйди капитан. — Кэти Хейнс ҳисобга устаси фаранглардан.

Йигитлар жим қолишди ва хайрлашиш-хайрлашмасликларини билмай, нотаниш чолга ўгирилиб қарашди.

Чол вужуди қулоққа айланиб уларнинг ҳар битта сўзини илиб олаётганди. Сухбат ниҳоясига етиб қолаётганда унинг жиддий чеҳрасида майингина табассум қалқиб ўтди. У бош чайқаб қўйиб, пещонасини қашиб қўяркан, афтидан, ўтмиш даврларни эслаб кетганди. Мейсон чолнинг юз ифодасига эътибор бермай, сўзини давом эттирди:

— Назаримда бу рўзғорбоши хотин жудаям худбин кўринади-да.

— Лекин унинг худбинлигини ҳеч кимга зиёни тегмайди, — дея қаршилиқ билдирди Данвуди. — Энг ёмон хислати негрларни кўрарга кўзи йўқ. Ўзининг гапича, умри бино бўлиб-фақат биттагина негрни ёқтирганмиш.

— Ким экан ўша негр?

— Раҳматли Уортон бобомнинг Цезарь деган хизматкори. Балки эсингдадир, у: биз ёш бола эканимизда, хўжайини қазо қилган йили ўлганди. Кэти ҳар йили дуо ўқиттириб уни ёдлайди, шунга муносиб иш қилган бу Цезарь. Эшитишимча, инглиз тоғамга — генерал Уортонни шундай деймиз — ўтган уруш пайтида бошига кулфат

тушганида ёрдам берган экан. Ойим ҳамиша у тўғрида меҳр-муҳаббат билан гапиради. У турмушга чиққанида Кэти билан Цезарь иккови ҳам биргаллашиб Виргинияга келишган экан. Ойим...

— Фариштанинг ўзгинаси! — чол унинг сўзини шунчалик қизгинлик ва ишонч билан охирига етказдики, йигитлар бу ногаҳоний сўздан сесканиб тушишди.

— Ие, уни танирдингизми? — ҳайрон бўлиб сўради Данвуди мамнунликдан терисига сиғмай.

Бироқ нотаниш чолнинг жавобини замбаракларнинг баногоҳ ҳамда кучли гулдуриси босиб кетди, кейин устмуст милтиқлардан бир йўла ўқ узила бошлади-ю, еру самони қизгин ва шиддатли отишма овозлари тутиб кетди. Офицерлар бир сапчиб тушиб, ўз қароргоҳлари томон югуришди, янги танишлари бўлса уларнинг изидан йўлга тушди. Ҳозирлик кўрилаётган жанг олдидаги ҳаяжонланмиш ва хавотиргарчилик суҳбатни давом эттиришга халал берди, қисқаси, учовлон жанг майдонига ошиқарканлар, тўқнашув сабаби ҳамда қаттиқ, шиддатли жанг бўлиши эҳтимоли борасида бир-икки луқма ташлаб кўйишарди холос. Ушбу қисқа, ошиғич йўл юриш давомида капитан Данвуди навқирон йигитлар кетидан ёшига нисбатан ҳайрон қоларли даражада физиллаганча келаётган чолга дўстона назар ташлаб-ташлаб кўярди; нотаниш чолнинг мақтовидан йигитчанинг кўнгли ийиб кетганди, зеро онасини жон-дилидан яхши кўрарди. Тезда офицерлар ўз қисмларига етиб келишди, шунда капитан чолнинг кўлини маҳкам сиқиб, ундан эртага эрталаб ўзини албатта қидириб топишини, чодирига боришини илтимос қилди. Шу тахлит ажралишди улар.

Америкаликлар қароргоҳидаги жамики тадорик ишлари бўлажак жангдан далолат бериб турарди. Бир неча миль наридан замбараклар ҳамда милтиқларнинг шунақанги қаттиқ гулдуриси эшитилаётгандики, уни ҳатто шамолнинг ўкириги ҳам босиб кетолмаётганди. Ҳеч қанча вақт ўтмай бутун қўшин ҳаракатга келиб, жангни бошлаб юборган полкларга мадад бергани отланди. Бироқ резервдаги ва номунтазам полклар Ландис-лена — дарё бўйидан бошланиб, Ниагара тош йўлидан берироқдаги конуссимон пастакроқ тепаликни ошиб ўтадиган йўлга етмасиданоқ қоронғилик тушиб қолди. Инглизлар ана ўша тепалик устига замбарак ўрнатишган, тепа этагида эса узоқ вақт тенгсиз жанг олиб борган ва жасорат

мўъжизаларини кўрсатган матонатли шотланд бригадасининг қолган-қутган аскарлари ҳимоя маррасини эгаллаганди. Америка қўшинларидан бир дастасига йўл ёқалаб саф тортиб, ўша тепаликка ҳужум қилиш буюрилганди. Америкаликлар инглизларга қанотдан зарба бериб, милтиқ найзаларини ишга солиб, замбаракни қўлга киритдилар. Ўша заҳотиёқ бошқа сафдошлари уларга бориб қўшилдилар ва душман тепаликдан улоқтириб ташланди. Аммо инглиз генерали ихтиёрига зудлик билан кучли мадад қисмларини юбордилар, унинг измидаги қўшинлар эса шу қадар жасоратли эдиларки, мағлубиятга асло тан бера олмасдилар. Ўз замбаракларини қайтариб олишга уриниб бир неча марта шиддатли ҳужумга ўтдилар, лекин тезда орқага суриб ташланиб, оғир талафот кўрдилар. Охирги жанглардан бирида ёшлик шижоати жўш урган, юқорида сўз юритилган капитан душманнынг довурак жангчилардан иборат отрядини пароканда қилмоқ учун ўз аскарларини бошлаб анча-мунча олдинга ўтиб кетди. У муваффақият қозонди, лекин ўз полкига қайтгач, одамлари орасида Мейсоннинг йўқлигини пайқади. Сўнгги ҳамла қайтарилгач, америкаликлар қўшинларига қароргоҳга қайтиш буюрилди. Британия аскарларининг ҳеч қаерда қораси кўринмасди; шу боисдан америкаликларга олиб кетишнинг иложи бўлган барча ярадорларни йиғиш буюрилди. Уортон Данвуди ўз дўстидан хавотирланиб, қўлига машъала, ёнига икки аскарни олиб, Мейсон отдан қулаши мумкин бўлган жойни чамалаб йўлга тушди. Ҳадемай Мейсонни тепа ёнбағридан топишди; лейтенант ҳавас қилгудек хотиржамлик билан ерда ўтирарди, бироқ ўрнидан туролмасди — оёғи синган экан. Уртоғига кўзи тушиши биланоқ Данвуди:

— Қадрдоним Том! Сени ҳаммадан олдиндан душманнынг шундоқ биқинидан топишимни ўзим ҳам билардим, — деганича унга томон отилди.

— Секин, секинроқ, сал эҳтиётроқ бўлиб, авайлаб тегиш керак менга, — дея жавоб берди лейтенант. — Бунинг устига сен янглишдинг, аллақандай бир довурак йигит душманга мендан ҳам яқинроқ борди, лекин унинг кимлигини билмай қолдим. Вздвдимдан олдинроқдан, дуд орасидан отилиб чиқди-ю, кимнидир асир олишга ҳаракат қилди, лекин орқага қайтмади. Ҳув ана, тепа устида ётибди. Уни роса чақирдим, лекин у, чамамда, энди ҳеч қачон жавоб беролмайди.

Данвуди тепа устига чиқди, у ерда нотаниш чолни кўриб таажжубда қолди.

— Бу ойимни танийдиган чол-ку! — дея қичқириб юборди у. — Ойим ҳурмати учун уни эҳтирому эъзоз билан дафн қиламиз. Жасадни кўтариб, қароргоҳимизга элтинглар. Токи унинг вужуди-устихони она тупроғимиз бағрида ором олсин.

Аскарлар жасадни кўтариш мақсадида унга яқинлашишди. Чол чалқанча ётганидан машъала унинг юзига равшан ёритиб турарди. Худди ухлаётгандай кўзларини юмиб ётарди. Йиллар ўтиши билан ичкари чўккан лаблари хиёл қимтилганди, аммо оғриқдан эмасди бу, қайтанга жилмаяётганга ўхшарди. Енида аскарларнинг пилта милтиғи ётибди; кўксини чангаллаб олган қўлларидан биттасида кумушга ўхшаган алланима йилтилларди. Данвуди энгашиб, қўлини четга сураркан, ўқ кўкрагини тешиб ўтиб, қоқ юрагига текканини кўрди. Чол машъум ўқ тешиб ўтган тунука қутичани авайлабгина ушлаб олганди: уни охирги кучини тўплаб, кўкрак чўнтагидан чиқарган кўринади. Данвуди қутичани очиб, ичидан бир парчагина қоғозни олди-да, ҳайрат-ла ўқишга тутинди:

«Талайгина одамларнинг ҳаёти ва хотиржамлиги боғлиқ бўлган жиддий сиёсий вазият мени эндиликда ана шу хат очадиган нарсани сир тутушга мажбур этганди. Гарви Бёрч узоқ йиллар давомида ўз ватанига садоқат билан ҳамда беғараз хизмат қилди. Башарти одамлар уни хизматига яраша тақдирламасалар, тангри ярлақагай уни!

Жорж Вашингтон»

Бу бетараф майдондан чиққан жосус эди. У ўз ватанининг қанчалик содиқ ўғлони ва она юртининг озодлиги жафокаши бўлган эса, худди шундай садоқат билан оламдан ўтди.

ТАМОМ

На узбекском языке

Фенимор Купер

ШПИОН

(Роман)

Перевод с издания Гослитиздата—Москва—1962

Редактор *Ҳ. Пулатов*
Рисом *В. Будаев*
Расмлар редактори *А. Бобров*
Техн. редактор *Э. Саидов*
Корректор *Р. Содиқбекова*

ИБ № 745

Босмахонага берилди 14.02.79. Босишга рухсат этилди 6.12.79. Формати 84×108^{1/2}.
Газета қоғози Адабий гарнитур. Юқори босма. Шартли босма л. 23.94.
Бир л. 24.87. Тиражи 60000. Заказ № 149. Баҳоси 1с. 20 т. Рафур Фулом номидаги
Адабиёт ва санъат нашриёти. Тошкент, Навоий кўчаси, 30.

Ўзбекистон ССР Нашриётлар, полиграфия ва китоб савдоси ишлари Давлат коми-
тетининг Тошкент „Матбуот“ полиграфия ишлаб чиқариш бирлашмасининг 1-босма-
хонаси, Тошкент. Ҳамза кўчаси. 21. 1979 йил.

Купер Фенимор.

Жосус ёхуд бетараф ўлка ҳикояти: Роман (Русчадан Эрки Миробидов тарж.)—Т. Адабиёт ва санъат нашриёти, 1979.—456

Фенимор Купер ўз асарларида озошлик учун курашувчи мард, жасур қаҳрамонларни улуғлайди. „Жосус“ романининг қаҳрамони—ватани учун жонини фидо қилган Гарви Бёрч чиндан ҳам яшаган тарихий шахс. Романда америкаликларнинг инглиз мустамлакачиларига қарши курашининг драматик мавзалари юксак бади маҳорат билан тасвирланган.

Купер Фенимор. Шпион. Роман

ББК 84.4Аъ.

И (Амер)